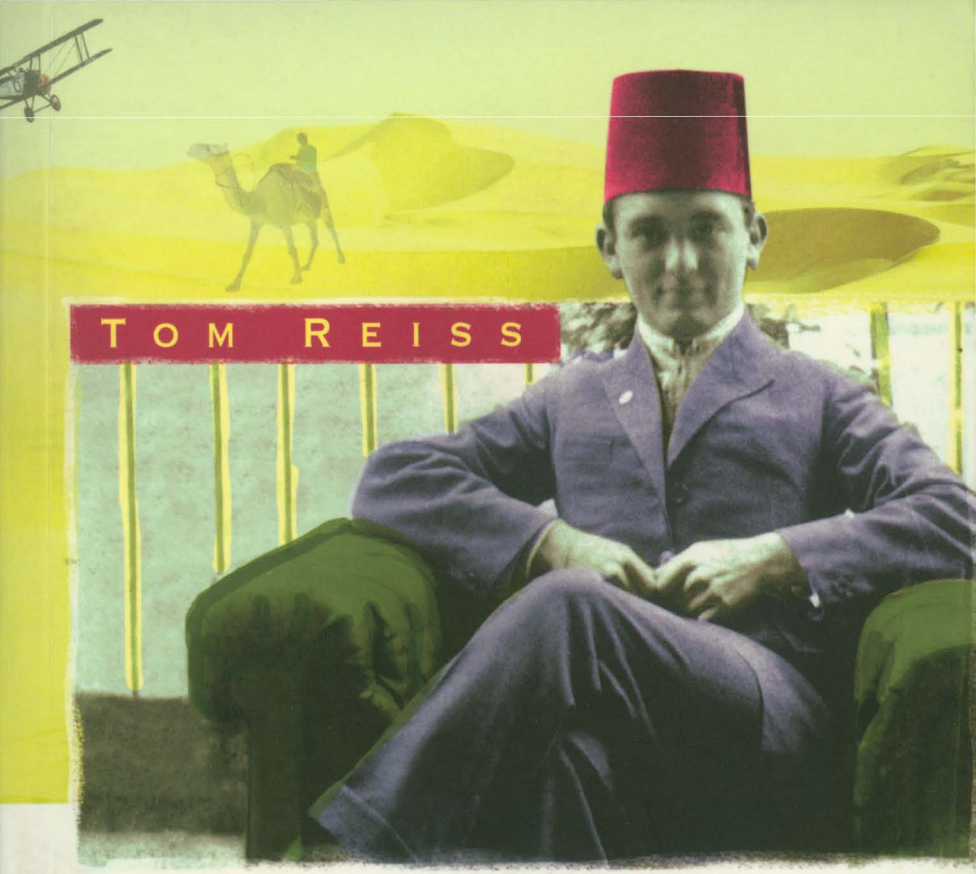

TOM REISS

ORYANTALİST

Tuhaf ve Tehlike Dolu Bir Hayatın Aydınlanan Sırrı

ÇEVİREN SELDA SOMUNCUOĞLU

KİTAP
SKB 0839721 VPA

iletişim

TOM REISS • **Oryantalist**

TOM REISS *The New York Times, The Wall Street Journal, The New Yorker* ve başka gazetelerde siyaset ve kültür üzerine makaleler yazmaktadır. Halen eşi ve kızlarıyla New York'ta yaşıyor.

The Orientalist. Solving the Mysters of a Strange and Dangerous Life
© 2005 Tom Reiss
Bu kitabın yayın hakları Aslı Karasuil Telif Hakları Ajansı'nın aracılığıyla Random House'dan [Random House Inc'e (New York) bağlı Random House Publishing Group'un bir markasıdır] alınmıştır.

İletişim Yayınları 1386 • Çağdaş Dünya Edebiyatı 205
ISBN-13: 978-975-05-0671-0
© 2009 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2009, İstanbul

EDİTÖR Levent Cantek
KAPAK Suat Aysu
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Begüm Güzel
DİZİN Özgür Yıldız
BASKI ve CİLT Sena Ofset
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları
Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

TOM REISS

Oryantalist

Tuhaf ve Tehlike Dolu Bir Hayatın Aydınlanan Sırrı

The Orientalist
Solving the Mystery of a Strange and Dangerous Life

ÇEVİREN *Selda Somuncuoğlu*

iletişim

Bana seyahat etmeyi öğreten Lolek'e
ve çok uzaklara gitmemi engelleyen Julie'ye.
Karşılaşmış olmalarını dilerdim.

Editörün Notu: *Oryantalist* yazarının kullandığı *kinik* dil okurun dikkatini çekecektir. Olgulardan ziyade olayları ve sürükleyiciliği öne çıkartan yazar, bir oryantalistin serüvenini okura aktarırken oryantalist bir edayla yazmaktadır. Hal bu olunca, kitapta sözü geçen coğrafyaların sosyal ve siyasi özgüllükleri, ülke tarihlerine ilişkin yorum ve betimlemeler eksik ve yanlışlıklar içerebilmektedir: Konstantinopol'ün 1923'ten sonra İstanbul olduğunu iddia etmek gibi... Yazarın yorumlarının, Kurban Said'in gerçeği ve akılcılığı umursamayan ama ısrarla gerçeği ifşa ettiğini iddia eden siyasal romantizmini hatırlattığı çok açık. Eleştirel tarih tartışmalarına hakim olan "aslolan gerçek değil anlatıdır" düsturu, *Oryantalist*'i önemli ölçüde biçimlendirmiş görünüyor. Okurun eleştirel ve mesafeli bir gözle okuyacağını düşünerek, Türkiye tarihi ile ilgili yorum ve spekülasyonlar başta olmak üzere kitaptaki hiçbir bölüme müdahale etmedik, orijinal haliyle bırakmayı tercih ettik.

İçindekiler

Teşekkürler 9

GİRİŞ · Kurban Said'in İzinde 13

KISIM 1

BÖLÜM 1 · Devrim 39
BÖLÜM 2 · Yaban Yahudiler 73
BÖLÜM 3 · Doğu'ya Yolculuk 91
BÖLÜM 4 · Kaçış 125
BÖLÜM 5 · İstanbul, 1921 161
BÖLÜM 6 · Minareler ve İpek Çoraplar 181

KISIM 2

BÖLÜM 7 · Alman Devrimi 207
BÖLÜM 8 · Berlin Duvarı 235
BÖLÜM 9 · Binbir Türlü Açlık 267
BÖLÜM 10 · Weimar Dönemi Medya Yıldızı 287
BÖLÜM 11 · Yahudi Oryantalizmi 315
BÖLÜM 12 · Cehenneme Dönüş 335

Kısım 3

BÖLÜM 13 · Potada Büyük Bir Lokma *371*
BÖLÜM 14 · Mussolini ve Bayan Kurban Said *395*
BÖLÜM 15 · Positano *431*

Kullanma İzinlerine Teşekkürler *457*
Seçilmiş Kaynakça *459*
Dizin *483*

Teşekkürler

Hayata 1942 yılında veda etmiş bir adamın yaşam öyküsünün izini sürdüğüm bu araştırma sırasında, geçtiğimiz yüzyılın ilk yarısını yaşamış çok sayıda harika insanla tanıştım. Seksenli ve doksanlı yaşlarının sonunda olan bu insanlardan bazılarının bu süre içinde dünyadan ayrılmış olmalarından üzüntü duyuyorum. Özellikle de, Lev'i çocukluğunda tanımış olan Bakülü Meryem Aşarbekov'un ve hem Bakü hem de Virjinya'da görüştüğüm Züleyha Assaldulayeva Weber'in Lev Nussimbaum'un maceralarını ve hayatının nasıl sona erdiğini okuyamadan göçmüş olmalarına üzülüyorum. Aynı duygularım Jenia Graman için de geçerli. Evlenmeden önceki soyadı Almuth Gittermann olan Jenia Graman, gençliğinde Nazi Almanyası'nda dansçı olarak çalışmış. 1950'lerde, çantasında Berlin'deki bir kitap sergisinde bulduğu *Ali ve Nino* kitabıyla İngiltere'ye göçmüş. Çok etkilendiği bu romanı İngilizceye çeviren ve ömrünü bunu yayımlatmaya adayan Jenia ile İngiltere'de bir hastanede tanıştım. Geçirdiği iki ağır felçten sonra konuşma yetisini neredeyse tamamen kaybetmişti. Ama onunla anadili Almanca ile anlaşabileceğimizi sezdim ve böylece gizli kalmış bir sürü anı birdenbire ortaya döküldü.

Çalışmam sırasında gelen iki ölüm haberini ise gerçekten

hiç beklemiyordum. Bunlardan biri, Harper Collins'teki editörüm Robert Jones'unkiydi. Kitapla ilgili dizginlenemez heyecanı ve şakacı tavırları hastalanana kadar hiç eksilmemişti; kendisine şükran borçluyum. Diğeri ise Berlin'deki Modern Doğu Merkezi'nden Profesör Gerhard Höpp'ün ölümü. Üçüncü Cumhuriyet döneminde yaşayan Müslümanlar üzerine derin araştırmaları olan Höpp, Lev'in Almanya'daki ilginç kariyerini ayrıntısıyla biliyordu. Onunla zaman içinde dost olduk ve doğduğu kentin sık sık uğradığımız karanlık mekânlarında, ağır Prusya yemekleri eşliğinde, birbirimize Lev'le ilgili hikâyeler anlatıp bilgi değiş tokuşunda bulunduk. Dr. Höpp'ün kendisi de gizemli ve hüzünlü bir adamdı, kutupların keşfi konulu pulları toplaması dışında onu keyiflendiren nadir konulardan biri de Lev-Essad-Kurban'ın hayatıydı. Her görüşmemizde büyük bir ilgiyle kitabı ne zaman bitireceğimi sorardı. Sonucu görmesini sağlayacak kadar hızlı çalışmamış olmaktan büyük üzüntü duyuyorum.

Bakü'den Viyana'ya kadar birçok kentte, sayısız insan bu araştırılması zor konunun izini sürmemde bana yardımcı oldu; kitabı yazdığım süre boyunca çeşitli dostluklar kurdum, her birine konukseverlikleri, cömertlikleri ve refakatleri için teşekkür ederim. Alessandro Andreae, Fuad Akhundov, Norma Brailow, Leela von Ehrenfels, Barones Mireille von Ehrenfels Aeille, Emir Ferman-Ferma, Kontes Raimonda Gaetani-Pattison, Noam Hermont, Peter Mayer ve Peter Viereck'e özellikle teşekkür borçluyum.

Daniel Menaker, kitabın yazılması ve yayımı boyunca başından sonuna kadar bana bilgece kılavuzluk etti. Tina Bennett'in dikkati, anlayışı ve ilgisi hiç eksilmedi. Noah Strote binlerce belgeyi elemeden geçirdi, John Glassie ise büyüklü küçüklü bir sürü konuda öğüt ve telkinlerini esirgemedi.

Şu kişilere de içtenlikle teşekkür etmeliyim: Fabrizio Andreae, Leni & Mario Attanasio, Franzie Baumfeld, Anna Baldinetti, Dan Bora, Jean Bower, Martijn Ernst Buijs, Rich Conaty, Romolo Ercolino, Giorgio Fabre, David Fairman, Nicoletta Flatow-Rispoli, Leon Friedman, Ingrid Fülöp-Miller, Deborah

Garrison, Klara Glowczewska, Basia Grocholski, Murray Hall, Stephanie Higgs, Therese Kirschner-Mögle, Reingard Klingler, Felix Koch, Walter Loewendahl (oğul), David Mabbott, Richard Murphy, Ertuğrul Osman, Peter Reiss, David Remnick, Steven Sanders, Kont Franco Sersale, David Sheen, Yüzbaşı Brian Sheppard, John Spalek, Melanie Thernstrom, Daniel Thiesen, Adam Watson, Dorothy Wickenden ve Janet Wygal.

Aileme, özellikle de kitabı yazdığım sırada gösterdiği sonsuz sabır ve olumlu değerlendirmeleri için eşim Julie'ye ve bir an önce bitirmem için beni yüreklendiren kızlarım Lucy ve Diana'ya teşekkür ederim.

Kurban Said'in İzinde

Soğuk bir kasım sabahı Viyana'nın dar sokaklarında yürüyerek Kurban Said sırrını aydınlatmaya söz vermiş bir adamı görmeye gittim. Fitilli kadife takım elbiseli, kırış kırış suratlı bu iriyarı adam Said'in aşk romanı *Ali ve Nino*'yu yayımlamak isteyen Overlook Yayınevi'nin başkanı Peter Mayer'di. Mayer, kitap konusunda çok heyacanlı konuşuyordu: "Hani Vermeer'in bir tablosuna bakarsın, ilk başta bir dinginlik duygusu gelir insana, ama perspektifinden mi, kullanılan ışıktan mı nedir, baktıkça duyguların zenginleşir – işte bu roman da böyle bir şey." *Ali ve Nino* Rus Devrimi arifesinde Kafkasya'da geçen bir aşk hikâyesi. İlk basımı 1937 yılında Almanya'da yapılmış; yetmişlerde çeşitli dillere çevrilmesiyle yeniden gün ışığına çıkmış, küçük bir klasik olmuş. Ne var ki, yazarının kimliği hiçbir zaman açıklığa kavuşmamış. Herkes Kurban Said'in Kafkasya'daki, petrol kenti Bakü'de doğmuş bir yazarın takma adı olduğu konusunda hemfikirdi. Ancak kimileri onun *gulag*'larda öldürülmüş milliyetçi bir şair, kimileri petrol milyoneri bir babanın güzel sanatlara düşkün oğlu, kimileri ise ayağından aldığı yara sonucu İtalya'da ölen Viyana kafelerinin müdavimi yazarlardan biri olduğunu söylüyordu. *Kafkasya'nın Oniki Gizi* adlı kitabının kapak fotoğrafında gizemli yazarımız

dağlı bir savaşçı gibi giyinmişti; başında kalpak, üzerinde fişekliğiyle uzun bol bir tünik palto, belinde de hançer vardı.

Mayer'le, Overlook Yayınevi'ne romanın gerçek yazarıyla ilgili itirazda bulunan Heinz Barazon adlı bir avukatı görmeye gittik. Barazon, Kurban Said'in gerçek kimliğini bildiğini, *Ali ve Nino*'nun yeni baskısında bu bilginin yer alması gerektiğini, aksi halde yazarın mirasçılarının avukatı olarak kitabın yayımlanmasını durduracağını iddia ediyordu. Avukatın bürosu, birtakım yaşlı kadınların ellerinde iğne ve iplikle bir masaya eğilerek oturdukları bir dükkanın yanıbaşındaydı. *Anschluss** döneminden kalma mobilyaların bulunduğu lobiye girdik. Mayer heyecanla kolumu sıktı, "Bu *Üçüncü Adam*!" dedi. Barazon'un görüntüsü de –çakıllı sesi, kambur sırtı ve büyük ayakları olan ufak tefek bir adamdı– bu dehşet verici Soğuk Savaş havasını bozmuyordu. Kitap raflarıyla dolu bir koridordan geçerek odasına ulaştık; inanılmaz bir gürültüyle yürüyordu. "Kurban Said'in kimliğini keşfetmek için uzun bir yoldan geldiniz," dedi, "Birazdan her şeyi anlayacaksınız." Barazon bizi, kanepeye uzanmış, çok iri ve donuk gözleri olan, zayıf, güzel bir sarışının bulunduğu bir odaya aldı, "Pardon, bu Leela," dedi.

"Umarım beni mazur görürsünüz." Leela kırılgan ve kesin ifadeli bir sesle konuşuyordu. "Hastalığım nedeniyle yatmak zorundayım. Uzun süre oturamıyorum."

Barazon doğrudan konuya girdi: *Ali ve Nino* adlı roman Leela'nın babası Baron Omar-Rohf von Ehrenfels'in ikinci eşi Barones Elfriede Ehrenfels von Bodmershof tarafından yazılmış. Barones Elfriede 1980'lerin başında, kocasından epey sonra öldüğünde eserin tüm hakları Leela'ya geçmiş.

Ardından ortaya hikâyesini destekleyecek belgelerle dolu kalın bir dosya çıkardı: Yayın antlaşmaları, yasal kâğıtlar ve otuzların sonundan kalma Nazi kartal ve gamalı haçlarıyla mühürlü yazar listeleri. *Basılmış Kitaplar*'ın Üçüncü dönemindeki benzeri, *1935-39 Deutscher Gesamtkatalog*'un yazarlar bölümünde yer alan "Said, Kurban" maddesi altında kesin bir ifa-

(*) Avusturya'nın 1938'de Hitler tarafından Almanya'ya zorla bağlanması, ilhak – ç.n.

deyle "Ehrenfels, v. Bodmershof, Elfriede, Barones'in takma adı" yazıyordu.

Nazi belgelerine göre her şey çok netti. Yani Barones Elfriede, Kurban Said'di – ama nedense ben bu hikâyenin doğru olduğuna inanmıyordum.

Kurban Said'in kimliğiyle ilgilenmeye kentteki yeni petrol patlaması hakkında bir yazı yazmak amacıyla 1998 baharında gittiğim Bakü'de başlamıştım. Kentte 1917 Rus Devrimi ile birlikte sanki zaman durmuş, petrol patlaması ile yaşam belirtileri yeniden görülmeye başlamıştı. Bakü, çoğu Avrupalı pek bilmese de, Avrupa'nın en doğudaki ucu olmakla övünen Azerbaycan'ın başkenti. İran'a yakınlığı ve halkının büyük bölümünün Şii Müslüman olması Azerbeycan'a dair görüşlerde önyargıya neden oluyor. Kentteki en etkileyici kamu binasının bir cami değil de, Monte Carlo'daki büyük bir kumarhanenin kopyası olduğunu keşfettiğinizde ise bu yargı biraz değişiyor. Bakü bin yıldır katı idelojilerin ve dinlerin ötesinde kalmayı başarmış bir kent. Adının Farsça *baadiyekubiden*, yani "esen rüzgârlar" deyiminden geldiği söyleniyor. Gerçekten de, denize doğru uzanan çölle kaplı bir yarımadanın ucunda kurulmuş bu kent, dünyadaki en rüzgârlı yerlerden biri. Doksan yedi yaşında zarif bir adam bana, gençliğinde bulvarda dolaşırlarken kumdan gözleri kör olmasın diye tüm ailesinin özel yapılmış iri pilot gözlüklerini gece elbiseleriyle bile taktıklarını anlattı.

Bakü'ye hareketimden önce, İranlı bir arkadaşım, kenti ve Kafkasya'yı bir nebze tanımam için herhangi bir turist rehberinden daha faydalı olacağına inandığı Kurban Said'in *Ali ve Nino* adlı romanını okumamı önermişti. Böyle bir eserin varlığını duymamıştım; sonunda 1972 Pocket Books yayınevi basımı bir kopyasına ulaştım. Kitabın kapağı beni şaşırttı. İki sevgilinin sprey boyayla yapılmış resmi altında *Life*'tan alınma şu sözler yazılıydı: "Eğer Kurban Said, Erich Segal'i en çoksatanlar listesinden çıkarmazsa, kim çıkarabilir!"[1] Oysa kitap 18. yüzyılda geçen bir eser-

1 Kurban Said, *Ali and Nino* (New York, 1972, Pocket Books). [Türkçe baskısı: *Ali ve Nino* (İstanbul, 2004, Everest Yayınları).]

di ve sanki *Candide** gerçek karakterlerle büyük bir okuyucu kitlesini etkilemek üzere yeniden yazılmıştı. Bölümler mekanizmayı ileri doğru hareket ettiren minyatür bir dişli kadar kısaydı. *The New York Times*'ın kitap tanıtımcısı "Kendinizi gömülü bir hazineyi ortaya çıkarıyor gibi hissediyorsunuz" diye yazmış.[2]

Roman, Müslüman bir gençle Hıristiyan bir kız arasındaki aşkı ve aralarındaki ilişkinin zaman içindeki gelişimini anlatır. Eski Azerbaycan'daki kültürel hoşgörü ortamında, sürekli atışsalar da, genelde mutlu bir ilişki söz konusu: "'Ali Han, sen aptalsın. Allahtan Avrupa'dayız. Eğer Asya'da olsak çoktan örtünmek zorunda kalırdım ve sen beni göremezdin.' Teslim oldum. Bakü'nün kararsız coğrafi konumu dünyanın en güzel gözlerine bakmama izin veriyordu."[3]

Azerbaycan tarihine göre ülke sırasıyla Büyük İskender, Moğollar, Osmanlılar ve Acemler tarafından ele geçirilmiş. Sonunda "kararsız coğrafi konumu", 1825'te Rusların gelmesiyle belli bir çözüme ulaşmış. Rusya'nın Çarlık döneminde izlediği Kafkasya'ya yayılma siyaseti sayesinde –ki Lermontov, Tolstoy ve Puşkin tarafından gerçekçi bir anlatımla romanlaştırılmıştır– Avrupa Bakü'yü, Bakü de Avrupa'yı keşfetmiş. Tüm dünya da petrolü; hem de pek çoğunu. O zamanlar Bakü'de bu kaynağı yer altından çıkarmak için kuyu açmaya bile gerek yokmuş, petrol yüzeyde, siyah gölcükler halinde, bazen kocaman göller oluşturacak şekilde ortalıktaymış – hatta bazen petrol öyle güçlü akarmış ki, Hazar kıyılarındaki evler ham petrol selinin altında kalırmış. Surlarla çevrili bu ileri karakol kenti kısa zamanda filizlenmekte olan dünya petrol endüstrisinin merkezi haline gelmiş ve dünya ham petrol ihtiyacının yarısından fazlasını arz etmeye başlamış.[4] Elde edilen kârlarla ortaya abar-

---

(*) Voltaire'in *Candide, ou l'Optimism* (Candide ya da İyimserlik) kitabı kastediliyor – ed.n.

2 Christopher Lehmann-Haupt, "A Passage to the Caucasus", *The New York Times*, 28 Nisan 1971.

3 Kurban Said, *Ali and Nino* (New York, 2000, Anchor Books), s. 6.

4 Robert W. Tolf, *The Russian Rockefellers: The Saga of the Nobel Family and the Russian Oil Industry* (Stanford, 1976); Charles van der Leeuw, *Oil and Gas in the Caucasus & Caspian* (Surrey, 2000).

tılı malikâneleri, camileri, kumarhaneleri ve tiyatrolarıyla, Rothschildlerin,* Nobellerin ve o dönemde "petrol baronları" diye adlandırılan düzinelerce yerli Müslüman ailenin yaşadığı müthiş bir 19. yüzyıl kenti çıkmış. Öyle ki, o zamanların ünlü şarkıcısı Mir Babayev[5] toprağında bulunan petrol yüzünden petrolcü olarak anılmayı yeğleyerek doldurduğu eski plakları bulup tümünü imha etmiş. Hacı Zeynelabidin Tagiyev[6] ise bir depremin ardından toprağı petrolle kaplandıktan sonra zenginleşmiş; Müslüman dünyanın ilk kız okulunu yaptırmış. Kentte büyük bir inşaat kargaşası yaşanmaya, Mağribî saraylarla Gotik tarzda devasa evler, Bizans kubbeleri ile Rokoko tarzı süslü köşkler yan yana dikilmeye başlanmış. Kendilerini ahlâken yozlaşmış burjuvalar olarak niteleyen Bolşevikler üzerlerine çullanana kadar yerli halk, kültürlü Avrupalılar ya da "modern Müslümanlar" olarak hayat sürmüş.

Bakü petrolü elbette Stalin'in Beş Yıllık Planları'nın da enerji kaynağı olmuş, İkinci Dünya Savaşı sırasında Hitler de Bakü petrolüyle yakından ilgilenmiş.[7] Öyle ki, tüm Rusya seferini kenti ele geçirmek üzere yürütmüş. Eylül 1942'de generalleri Hitler'e Kafkasya şeklinde büyük bir pasta sunmuşlar. Bu olayı anlatan bir haber filminde de gösterildiği gibi, *Führer* BAKÜ dilimini kesmiş[8] ve üst düzey bir komutanına, "Bakü petrolünü ele geçiremezsek savaşı kaybederiz," diye bağırmış. Nitekim Kafkasya'dan tek bir bölüğü bile yardıma çağırmadan Stalingrad'da Altıncı Ordu'nun tamamını feda etmiş. Eğer birleşik Nazi orduları Bakü'yü ele geçirmiş olsalardı, Avrupa ile Asya arasında köprü olan en stratejik toprakları denetimleri altına alarak dünyanın en büyük enerji kaynaklarından birine sahip olacaklardı. Ayrıca Sovyetler Birliği petrolsüz kalacak, Naziler her açıdan savaşı kazanmış sayılabileceklerdi. Oysa za-

(*) Tıpkı Nobel ailesi gibi silah ve petrol ticareti yapan Alman Yahudi ailesi – ed.n.

5 Fuad Akhundov ile yapılan görüşme, Bakü, Mayıs 1998.

6 Van der Leeuw, *Oil and Gas*, s. 54.

7 Daniel Yergin, *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money, and Power* (New York, 2003), s. 334-340.

8 Fuad Akhundov'un tarihî film ve Bakü fotoğrafları koleksiyonu.

fer bir yana, Bakü ısrarı Rus cephesinde büyük bir yenilgi getirdi. Üç yıldan kısa bir süre sonra Sovyet silahlı kuvvetleri Bakü petrolüyle yüklü depolarıyla Berlin kapılarına dayandılar.

1945'ten sonra Rus zaferine sağladığı yakıttan dolayı ödüllendirilmek yerine, Azerbaycan, kimi yurttaşlarının Sibirya'ya sürüldüğünü, petrol endüstrisinin ise çürümeye bırakıldığını gördü. 19. yüzyıl sonu zengin petrol kenti bilerek görmezden gelindi, unutuldu. Issız ve ürkütücü bir yere dönüştürüldü. Öyle ki, bugün bile, sakinlerinin gizlice terk ettikleri Paris'in islı Sağ Yaka mahallelerinde dolaşıyormuş hissine kapılacağınız bir kent görünümündedir.

Bakü'deki rehberim, Interpol için çalışan ama zamanının çoğunu şehrinin gizli kalmış geçmişini ortaya çıkarmaya ayıran iriyarı bir genç, Fuad Akhundov'du. Sovyet döneminde büyümüş olan Fuad hayatı boyunca etrafında çürümeye bırakılmış malikâneleri inşa eden kayıp kültürü merak etmiş; kentin tarihini konak konak, ev ev araştırmaya girişmiş. Tümünü aileden biriymiş gibi tanıyor. Rus yapımı külüstür arabasıyla kenti dolaşırken, "Eski sahiplerinin çocuklarını tanıyıp tanımadıklarını öğrenmek için bu yapılara girip çıktım," dedi. "Polis olduğum için genellikle hiçbir şey bilmediklerini söyleyen insanların çok önemli bilgiler verebileceklerini biliyorum. Soruşturma zanaatini kullanarak insanların zaman içinde ölmüş büyükanne ve babalarından ya da ebeveynlerinden dinledikleri şeyleri hatırlamalarını sağladım."[9] Fuad, 19. yüzyıl romanlarını anıştıran, akıcı bir İngilizceyle konuşuyor, örneğin bir yere gideceği zaman şöyle söylüyordu: "Hürmetkâr hizmetçiniz sizden izin istiyor, çünkü bazı acil polisiye konularla ilgilenmesi gerek."

Birlikte Bakü'nün Ortaçağ surlarını, 19. yüzyıl malikânelerini, Zerdüşt tapınaklarını ve *Binbir Gece Masalları*'ndan fırlamış saray bahçelerini dolaşırken o, sürekli olarak ve büyük bir heyecanla anlatıyordu: "Buradan bakınca kendi dünyamı görüyorum; kent kalesinin kalın duvarını, kapılarına oyulmuş Arapça yazılarıyla saray kalıntılarını. Labirent gibi sokaklarında develer yürüyor; bilekleri o kadar ince ki, onları okşamak isti-

9 Fuad Akhundov ile yapılan görüşme, Bakü, Mayıs 1998.

yorum. Önümde efsaneleri ve turist rehberleriyle çevrili bodur Genç Kız Kulesi uzanıyor. Kulenin ardından deniz başlıyor; çehresiz, kurşuni, huzursuz Hazar Denizi. Onun ardında da sivri uçlu kayaları ve çalılarıyla çöl; durgun, dilsiz, fethedilmez, dünyanın en güzel manzarası."

Söylediklerinin hepsinin *Ali ve Nino*'dan alıntı olduğunu fark etmem biraz zaman almıştı.

Kentin herhangi bir yerindeyken havayı koklaması bile Fuad'ın romandan bir alıntıya başlamasına vesile oluyor, sık sık imparatorluk dönemindeki Viyana tarzı bir yapının –bir zamanlar ön cephesinde ünlü komünistlerin portrelerinin asıldığı yerde şimdi delikler var– önünde duruyor, tarihsel bir olayı anlatırmış gibi şunları söylüyordu: "Burası Ali'nin, yanında kuzeni Ayşe ile birlikte Nino'yu ilk kez gördüğü kız okulu. Bundan eminim, çünkü girişi 1918 çatışmasında yıkılmış olan eski Bakü Rus Erkek Lisesi'nin orijinal kapısından yaklaşık dört yüz adım uzakta."

Bütün bunlar Çehov ve Puşkin'in anlattığı yerlere yapılan marazi edebî turlardan birindeymişim gibi hissettiriyordu bana, ama Fuad'ın *Ali ve Nino*'ya karşı duyduğu sevgi tamamen başka bir nedene dayanıyordu. Sabahın üçünde boş Interpol binasında oturduğumuz bir gece bana bunları açıkladı: "Bu roman ülkemi, ayaklarımın altında duran, Sovyet sisteminin gömdüğü dünyamı keşfetmemi sağladı. Bu kitap, petrolün sağladığı refah döneminde Hıristiyan bir kız ile Müslüman bir erkek arasında geçen bu Romeo-Juliet hikâyesi, Sovyet Bakü'de büyürken üzerime kapanmış olan kefen örtüsünü çekip aldı. Kültürel ve insani amaçlarla, Doğu ile Batı'yı birleştirip yeni ve modern bir hayat yaratma gayesiyle dolu bu fantastik dünya hakkında, bir dönem boyunca Batı'nın en kanlı yüzüyle insanlık dışı Bolşevik Devrimi tarafından kapatılan cenaze örtüsünü kaldıran kitaptır bu. Biliyor musun, Kurban Said benim kader çizgim sanki. Onsuz burada, kendi şehrimde kapalı halde yaşayacak, burnumun dibindeki kederli ama harika hayatı gerçekten hissedemeyecek, anlayamayacaktım."

Fuad'ın *Ali ve Nino* takıntısı Bakü'de birçok kişi tarafından

paylaşılıyordu. Tanıştığım eğitimli Azeriler kitabı ulusal romanları olarak kabul ediyor, anlatılan her sokağı, her meydanı ve okul binasını bana gösterebileceklerini söylüyorlardı. Kimse nedenini bilmiyordu ama, 1930'lardan kalma bu küçük aşk romanı, 1990'ların sonunda büyük ilgi görmeye başlamıştı. Dökülen bir eski malikânedeki müsrifçe döşenmiş evinde İranlı bir film yapımcısını ziyarete gittiğimde bana romanın filmini yapma planlarından söz etmişti. (Bu iş için para bulamayınca, bir James Bond filminin Bakü'de geçen sahnelerini çekmiş.) Başka bir gün de Ulusal Edebiyat Derneği'nin Stalin döneminden kalma binasına gittim. Derneğin başkanı bana kitabın yazarı hakkında Azeri akademisyenlerle hükümet çevreleri arasında sürmekte olan tartışmaları anlattı. Ona göre Kurban Said'in kimliği uzun süredir spekülasyonlara konu oluyormuş, neyse ki artık konu aydınlığa kavuşmuş: Kurban Said, Azeri yazar Josef Vezir'in takma adıymış ve oğulları Vezirovlar, hatırasını taze tutmak ve onun Azerbaycan'ın ulusal romanının yazarı olarak tanınmasını sağlamak için uğraşıyorlarmış.

Ne var ki, Vezir tarafından yazılmış bazı kısa hikâye ve romanların kopyalarını edindiğimde bu iddianın ciddiye alınmasına şaşırdım. Vezir, ateşli bir Azeri milliyetçisiydi; eserlerinde açıkça etnik ve kültürel karışımın ahrazlı bir fikir, anavatana ihanet olduğunu öne sürüyordu. Oysa *Ali ve Nino*'da Kurban Said etnik, kültürel ve dinsel karışmayı tutkuyla savunurak onaylanması gerektiğini söyler. Romanın en hararetli bölümlerinde devrim arifesindeki kozmopolit Kafkasya –yüzlerce ırkın ve belli başlı tüm dinî grupların sadece ticaretten pay kapma amacıyla kavga ettikleri Kafkasya– anlatılır; halkların birbirlerinden kopmalarının korkunç ve kanlı sonuçlara yol açabileceği mesajı veriliyor gibidir.

Bundan birkaç gece sonra, Londra ve Moskova'dan gelen genç petrol zenginleriyle bir diskoda olmam gerekirken, Vezirov kardeşlerden biriyle görüşme yapmak için Interpol ofisini kullanmam konusunda Fuad'ı ikna ettim. Vezir'in oğlu, Azeri Parlamentosu'nda babasının *Ali ve Nino*'yu yazdığını, ama farklı etnik kökenden iki kişi arasındaki aşkın anlatıldığı bölümlerin

kötü niyetli bir çevirmen tarafından romana sonradan eklendiğini söyleyecek kadar ileri gitmiş bir adamdı. Soruşturma odasındaki havanın gerçeği öğrenmeme katkısı olacağına dair belli belirsiz bir ümidim vardı, ancak Sovyet tarzı sarkık gri giysileri içindeki bu dazlak kafalı ciddi adamla buluşmamın sonucunda elime, Bakü'de yaşayan herhangi birinin romanda hak iddia edebilmek için öne sürebileceği sıradan delillerden oluşan bitmek bilmeyen bir belge selinden başka bir şey geçmedi.[10]

Kitabın bendeki İngilizce kopyasının giriş bölümü de pek aydınlatıcı değildi: "Kurban Said takma addır ve bunu kullanan adamın gerçek adı konusunda kimse kesin bir şey bilmemektedir. Aslında Tatar asıllıdır ama nerede ve nasıl öldüğünü ne ben ne de başka biri bilmektedir."[11]

Nereye gitsem sanki Kurban Said beni takip ediyordu. Bakü'de kaldığım Hyatt Regency Oteli'nin hediye dükkânında satılan tek İngilizce kitap, üstünde lekeler olan karton kapaklı *Doğu'da Kan ve Petrol.* Kapakta bir Hazar petrol kuyusu önünde poz vermiş bir grup kürk şapkalı petrolcünün sarı fotoğrafının hemen üstünde "Ali ve Nino'nun yazarı", "Essad Bey" ve parantez içinde de "Lev Naussimbaum" tarafından yazılmıştır şeklinde bir ibare vardı. Kurban Said'e ne olmuştu peki? Azeri bir edebiyatçı tarafından yazılmış önsözde konuya şöyle bir açıklama getirilmeye çalışılıyordu:

> Bu kitaptaki hikâyelerin anlatıcısı Essad Bey, Yahudi dinine geçmiş ve Lev Naussimbaum adını almış bir yazardır. Bir süre sonra Berlin'e göçmüş, oradaki Alman entelektüel çevreye katılmıştır. Otuzların başında Viyana'ya gitmiştir. Nihayet güzel romanı "Ali ve Nino"yu Kurban Said takma adıyla yayımlamıştır. 1938'de Alman saldırısından kaçmaya çalışırken tutuklanmıştır. Ardından İtalya'ya göçmüş, 1942 yılında kendini ayağından vurmuş, bu yaranın kötüleşmesi sonucunda ölmüştür.[12]

10 Orhan Vezirov ile yapılan görüşme, Bakü, Mayıs 2000.

11 John Wain, Önsöz, *Ali ve Nino* (New York, 1996, Overlook Press), s. 5.

12 Morteza Negahi, Önsöz, *Blood and Oil in the Orient: Petroleum Industry and Trade in Azerbaijan* (Bakü, 1997), s. iii-iv.

Doğrusu 1920'lerin sonunda Almanya'ya göç etmeden hemen önce birinin Yahudi dinine geçmesine akıl erdiremedim. Ama neden Essad Bey, adını önce "Lev Naussimbaum", ardından da Kurban Said olarak değiştirmişti? Azerbaycan'ın milli romanı Naussimbaum adlı biri tarafından yazılmış olabilir miydi? Bu iki ismin Kurban Said ile ne ilgisi vardı? *Doğu'da Kan ve Petrol*'ün altbaşlığı "Azerbaycan'da Petrol Endüstrisi ve Ticareti" idi. *Ali ve Nino*'nun yazarıyla bu kitabı yazanın aynı kişi olduklarını düşünmek oldukça zordu.

Derken romanla petrol kitabı arasında garip benzerlikler olduğunu fark ettim:[13] Dilencilerle aristokratların, Hıristiyanlarla Müslümanların belli bir gün buluşup birbirlerini aşağılayan nükteli şiirler okudukları, birisinin kazandığı belirlenene kadar ter içinde sövüp saydıkları ozan atışmalarının yapıldığı köy düelloları gibi. (Romanda birinci gelene duyguları sorulduğunda şöyle yanıt veriyor: "Kazanan yok efendim. Eski zamanlarda kazanan olurdu. O günlerde sanatın itibarı yüksekti.") Romandaki anlatım daha kendinden emin olmakla birlikte, devrim öncesi Azerbaycan'ın Oz ülkesine benzer niteliği her ikisinde de çok belirgindi. Her ikisinde de var olan hüzünlü ortam ozanların atıştıkları köylerin Dağlık Karabağ'da bulunmaları ile iyice güçlenmiş. (Dağlık Karabağ, 1990'larda kirli bir Müslüman-Hıristiyan sınır savaşında harap edildi, ne var ki bu kez kullanılan silahlar mecaz ve teşbihler değildi.)

Bir gün Teymur Bey Aşarbekov'un, merdiven boşluğundaki boyaları dökülmüş dans eden kızlar freskosu ile çürümeye bırakılmış malikânesinde dolaşırken, Fuad bana binanın ilk sahiplerinin kızlarıyla –Aşarbekov ailesinin (şimdi Aşarbeyli, Sovyet sonrası Azeri hükümeti herkesin adını Türkçeleştiriyor) son iki üyesi Sara ve Miriam ile– tanışmak isteyip istemediğimi sordu. Biri doksan iki, diğeri doksan dört yaşlarında bu iki kadın Bakü'nün eski petrol milyonerlerinden birinin halen yaşayan çocuklarıydı. Bir an için onları, burada, malikânenin

13 Said, *Ali and Nino* (2000) s. 40-47 ile Essad Bey, *Blood and Oil in the Orient* (Londra, 1931), s. 291-297'nin karşılaştırması.

rutubetli köşelerinden birinde bulacağımızı düşündüm, ama öyle olmadı. Ufak beyaz arabamıza binip geç Sovyet dönemine ait iç karartıcı bir binaya geldik. Arka merdivenlerden yaşlı kardeşlerin daha genci olan Miriam'ın küçük dairesine girdik. Ablası Sara bir çaydanlık ve üstü toz kaplı bir kutu çikolatayla birlikte oturmuş bizi bekliyordu. Kardeşlerin olağanüstü büyüklükteki kitaplıkları, çamaşırhaneleri, kilerleri ve yemek masaları ile on iki kedi bu küçük eve sığdırılmıştı. O anki görünümlerinin tersine, iki kardeş de ayrıcalıklı bir eğitimden geçmişti; Miriam jeolog, Sara ise Azerbaycan'ın önde gelen Ortaçağ tarihçilerinden biriydi.

Benimle çocukken öğrendikleri dillerde, Almanca ve Fransızca konuştular. Devrimden önceki yaşamlarını anımsayıp, babalarının her milletten ve her kesimden insanı malikânelerine davet ettiğini anlattılar. Ayrıcalıklı ve çok zengin bir aileden (Bakü'deki dört caminin ikisini ailesi yaptırmış) olmalarına rağmen, toplumsal konuma göre değil, zekâ ve eğitime dayalı bir seçkinliği yeğlediklerini söylediler.

Bir yığın tozlu fotoğraf –operaya giden fesli ve gece kostümlü erkekler, Rolls-Royceların yanı sıra yürüyen develer– gösterdiler. Evlerinde her çevreden çok sayıda insanın ağırlandığını; ziyafetlerde, oyunlarda ve hayli savurgan partilerde Hıristiyan, Müslüman ve Yahudi ailelerin, kapitalist düzenin bütün çocuklarının bir araya geldiğini anlattılar. Her şeyden önemlisi, Aşarbekov'un Avrupa kültürüne çok önem verdiğini söylediler. Çocukluklarında Bakü'yü, sıklıkla Batı'ya yapılan seyahatler sayesinde, İslamın ve Doğu'nun Avrupa'sı olarak görüyorlarmış.

Sara, Alman giysileri içinde, küçük sarışın çocuklarla birlikte çekilmiş bir fotoğrafını göstererek, "Babam genellikle çalışırdı, ama anneme hep 'Çocukları Avrupa'ya götür,' derdi," dedi.[14]

"Bu 1913'te Baden-Baden'de çekildi, güzellik yarışmasında birinci geldiğimde. Kardeşim Miriam ağlamış, anneme 'Ama sen hep benim daha güzel olduğumu söylerdin, neden Sara birinci oldu?' diye sormuştu. Annemse 'çünkü sen çok küçük-

14 Miriam ve Sara Aşarbekov ile yapılan görüşme, Mayıs 1998.

sün,' diye yanıtladı. 'Gelecek sene geldiğimizde de sen kazanırsın'. Ne yazık ki öteki yıl Birinci Dünya Savaşı patlak verdi, sonra da Bolşevikler geldi ve bir daha Avrupa'ya gidemedik."

Aşarbekovlar son bir resim daha getirdiler, Büyük Savaş'ın arifesindeki Noel partisinde çekilmiş bir grup fotoğrafı. Sara'nın kemikli parmağı yüzler üzerinde gezinirken iki kardeş resimdeki çocukların –petrol baronlarının, kuyu sahiplerinin ve hizmetlilerin çocukları; Azeri, Ermeni, Alman, Fransız, Rus, Müslüman, Yahudi, hepsi bir aradaydılar– isimlerini, milliyetlerini, dinlerini ve 1920'de Kızıl Ordu'nun istilasından sonra onlara ne olduğunu hatırlamaya çalıştılar: İkinci sırada çingene eşarbıyla güzel, pembe yanaklı bir kız; arkada, ağacın yanında Kazak gibi giyinmiş Hintli görünümlü uzun boylu bir çocuk; yüzü tam görülmeyen ama büyük olasılıkla Nobel soyundan gelen, düğmeleri sıkı sıkı iliklenmiş giysisiyle küçük, sarışın bir çocuk. Fotoğrafta, üçüncü sıranın ortasında kepçe kulaklı, biraz kibirli ama gözüpek ve doğrudan kameraya bakan, kollarını küstahça kavuşturmuş, devrik Lord Fauntleroy yakası görünecek şekilde iliklenmiş, kadife ceketli küçük bir çocuk daha vardı.

"Bu küçük Liova Nussimbaum," dedi Sara. Kız kardeşi de başını sallayıp gülümsedi, "Bizden iki yaş küçük Yahudi bir oğlandı," dedi.

"Gerçekten mi?" diye sordum, *Kan ve Petrol*'ün kapağındaki ismi hatırlayarak. İsminin Liova –Lev'in Rusça'daki karşılığı– Nussimbaum olduğuna emin misiniz? Tam ismi böyle mi?

"Evet, evet Liova, küçük Liova Nussimbaum. Çocukların en zekisi oydu. Şehrin zengin işadamlarından birinin çok zeki küçük Yahudi oğlu. Annesini hiç tanımadı, ailesi bu yoksunluğunun üstesinden gelmek için elinden geleni yaptı. Çok kibar ve iyi kalpli bir oğlandı, çok küçükken bile akıcı bir Almanca konuşurdu. Sanırım dadısı Alman'dı."

Fuad, "Muhtemelen Baltık kökenli bir Alman'dı, o zamanlar Baltık Almanı veya Fransız dadı tutmak çok yaygındı," diye araya girdi. Zaten fotoğrafta çocukların yanında bir çift iriyarı genç kadın görülüyordu; parti için giyildikleri belli, payetli sakil gece elbiseleri içinde sert bakışlı iki kadın.

"Bakü'yü terk etti, sonra İtalya'da öldüğünü duyduk," dedi yaşlı kadın.

Bakü'yü terk eden Lev Nussimbaum'un, yani Essad Bey'in, yani Kurban Said'in Avrupa'da ve Birleşik Devletler'de üne kavuşmuş bir adam; Çar'ın ve Stalin'in çoksatan biyografilerinin yazarı; hatta New York ve Los Angeles'ta yayımlanan resimli gazetelerde skandal haberlerin konusu olmuş biri olduğunu çok sonraları öğrenecektim. 1935'te gemiyle New York'a geldiğinde *Times* şu başlığı atmış: "Çar'ın Biyografi Yazarı Burada: Essad Bey, Çar'ın Anlaşılmadığını Beyan Ediyor."[15] Lev Nussimbaum 1920'lerde Berlin'de yaşamış, Pasternaklar, Nabokovlar gibi ünlü sürgünlerle birlikte dolaşmış, 1930'larda ise Viyana, New York ve Hollywood'un vazgeçilmez kişisi olmuş. Ne var ki, hayattayken bile, Atlantik'in iki tarafında da hiç kimse onun kim olduğunu ve ona nasıl davranacaklarını bilememiş. Troçki bile oğluna 1931'de sürgündeyken yazdığı mektupta "Kim bu Essad Bey?" diye sormuş.[16]

Bulunmuş mektuplar, el yazmaları, Roma'daki faşist polis arşivleri, Avusturya'daki bir 14. yüzyıl şatosu ve "yabancı dildeki her şeyin"[17] neşeli yeni sahipleri tarafından atıldığı Hollywood Hills'teki Art Deco bir malikânede yaptığım araştırmalar yoluyla, geçen yüzyılın en karanlık dönemine ait unutulmuş bir dünyaya, Nussimbaum'un gizemli hayatının labirentine adım attım. Kısa süre içinde Kurban Said'in veya Essad Bey'in kim olduğu sorusunu bir tarafa bırakıp Lev Nussimbaum'un kimliği üzerinde durmaya başladım. Bu onun gerçek adı, ona doğduğunda verilen isimdi ve çalışmalarım boyunca anladım ki, tarihi masala çevirmekle suçlanan bu yazar aslında sürekli kendini keşfetmeye çalışmış bir adamdı. Weimar döneminin medya yıldızı, Mussolini ile iyi ilişkiler kurmuş profesyonel bir "oryantalist", Bakü'de babasının malikânesinde Kipling okuya-

15 "Czar's Biographer Here: Essad Bey Declares Ruler Was Not Understood," *The New York Times*, 11 Mart 1935, s. 19.

16 Lev Troçki, Lev Sedov'a Mektup, 13 Eylül 1931.

17 Potts ailesiyle yapılan görüşme, Los Angeles, Haziran 2001.

rak aşırı korunaklı bir çocukluk geçirmiş, her daim Yahudi olmasına rağmen, nişanlısı dâhil, Berlin'deki herkese Müslüman bir prens olduğunu söylemiş biriydi.[18]

Lev Nussimbaum, bir anlamda, 19. ve 20. yüzyıllarda çok görülen ama şimdilerde unutulmuş bir tipin aşırı bir örneği, yani Yahudi oryantalistti. Bu olguya ilk kez Viktorya dönemi İngiltere'sinde, William Gifford Palgrave ve Benjamin Disraeli gibi asimile olmuş son derece etkili ailelerin genç erkeklerinin "Doğulu kökleri"ni aramak için çıktıkları çöl yolculuklarıyla tanık oluyoruz. Palgrave örneğinde, Doğulu köken merakı onu sahte ve tehlikeli bir hayat macerasına sürükleyecek kadar ileri gitmiş: 1850'lerde –T.E. Lawrence'ın Ortadoğu'ya gelmesinden elli yıl önce– Cizvitler için çalıştığı halde (ne gariptir ki, 18. yüzyılda ailesinin kurtulmaya çalıştığı bir ismi yeniden kullanmaya başlayarak, Cizvitlerin kendisini "Peder Cohen" diye çağırmalarını istemekteymiş), kendisini Müslüman bir doktor olarak tanıtıp III. Napolyon tarafından desteklenen bir entrikayla Bedevi Arapları isyan etmeye kışkırtmak için Arabistan'a gelmiş. Palgrave, yani Peder Cohen, Vahabileri Hıristiyanlaştırmaya da çalışmış. Anıları, Lawrence'ınkiler kadar çok satan İngilizce kitaplardan biri olmuş.[19]

Yahudi oryantalistler Doğu'yu, egzotik Öteki'yi keşfedecekleri bir yer olarak değil, tersine kendi köklerini bulacakları yer olarak görmüşlerdir; Araplar onların kan kardeşleridir – Disraeli'nin dediği gibi Araplar ata binmiş Yahudilerdir.[20] Ancak Disraeli o dönemde yaygın olan sömürgecilik sonrası düşüncelerden farklı bir görüşe sahiptir; Kraliçe Victoria'ya Hindistan'ın imparatoriçesi olması gerektiğini fısıldarken, aklında Doğu'nun Batı tarafından doğrudan hâkimiyet altına alınması fikri yoktur. Aksine, o Doğu'yu putlaştırmaktadır, bu

18 Essad Bey'in Pima Andreae'ya mektubu, 22 Eylül 1941.

19 William Gifford Palgrave, *Travels in Central and Eastern Arabia* (Londra, 1871). Ayrıca bkz. Benjamin Braude, "'Jew' and Jesuit at the origins of Arabism: William Gifford Palgrave", Martin Kramer, ed., *The Jewish Discovery of Islam: Studies in Honor of Bernard Lewis* (Tel Aviv, 1999) içinde.

20 Beaconsfield Kontu, K. G. (Benjamin Disraeli), *Tancred or the The New Crusade* (Londra, 1877), s. 233.

nedenle de her iki dünyanın iyi yönlerinin hemhal olduğu bir imparatorluk düşler – pan-Oryantal bir Britanya imparatorluğu. Britanya imparatorluğu olmalıdır, çünkü İngiliz'in pratik aklıselimiyle organize olacaktır; aynı zamanda da "oryantal" olmalıdır, çünkü Doğu'nun bilgisi ve derinliğiyle yönetilecektir. Doğu'nun bu niteliği ise Batılılara orada yaşayan Doğulularca, yani Yahudilerce anlatılacaktır.

Antisemit yergi, elbette Yahudilerin Avrupa dışından geldikleri, Doğulu bir ırk oldukları yönündedir. Oysa Yahudi oryantalistler kendi kadim çöl geçmişlerini kucaklayarak bu yergiyi tersine çevirmişlerdir. Onlar Doğu'daki kayıp "kardeşlerine" yönelmişler, İslamiyet de dâhil tüm semitik kültürü Batı'ya anlatmaya çalışmışlardır.[21] Terimin en dar anlamıyla Yahudi oryantalistler Doğu dinleri, dilleri ve antropolojisi konularında uzmandırlar, buna rağmen Doğu araştırmalarında Yahudilerin ciddi varlıklarının görmezden gelinmiş olması şaşılası bir durumdur.*

Akademisyenlerin dışında, Lev Nussimbaum'un yaptığı gibi "Doğulu kimlik" hayalleri yüzünden kendilerini kaybetme aşamasına gelmiş Yahudiler de vardır. Yahudi oryantalistler, Bedevi ya da derviş kılığında yaptıkları uzun seyahatlerde Yahudi olmayan yerli Arap din adamlarından farklı olarak ruhsal bir dönüşüm içindedirler. Siyonizmden çok etkilenmişlerdir; çoğu, Filistin'de kurulacak "pan-Semitik" ve Müslümanlık doğrultusunda dünya görüşüne sahip Yahudi devletinden yanadır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Yahudi oryantalizmi fikri tarihin derinliklerine gömülür, Ortadoğu'da Yahudilerle Müslümanlar arasında çatışmalar yükseldikçe de köklü tarihsel bağlar kopar. Müslümanlarla Yahudilerin bugün bir arada olama-

21 Bernard Lewis, "The Pro-Islamic Jews," Bernard Lewis, *Islam in History: Ideas, People, and Events in the Middle East* (Chicago, 1993) içinde.

(*) Edward Said etkileyici kitabı *Oryantalizm*'de 19. ve 20. yüzyıl İslam çalışmaları alanına Yahudilerce yapılmış katkıyı dikkate almaz; bunun nedeni Siyonizm ve emperyalizmle ilgili savlarını karmaşıklaştırmama kaygısı olabilir: İlk Yahudi oryantalistler, büyük bir din olarak gördükleri İslamiyete ve saygın kabul ettikleri Müslüman dünyaya genelde ya daha akademik ve tarafsız bir gözle ya da çoğu Hıristiyan akademisyence izlenmiş olan horgörünün tutumun tersine, imrenerek bakmışlardır.

malarının nedeni çok açıktır. Geçmişte iyi geçinmiş olmalarının nedenleri ise çok uzakta kalmıştır; açılmış tarihsel yarığın öteki tarafındadır.

Lev Nussimbaum'un gizemi peşinde koşmak beni Rus Devrimi ile Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı mültecilerin, devletsiz insanların karanlık dünyasına ve Almanya'daki Nazizm ile İkinci Dünya Savaşı'nın temellerini atan olaylara yöneltti. Lev, biri Rusya'da, diğeri Almanya'da meydana gelmiş ama farklı adlar altında anılan iki devrim arasında sıkışmış kalmıştı. Koca imparatorluklar birkaç yıl içinde hiç iz bırakmadan ortadan yok oluyor, yığınlarca insan hayatını kaybediyor ya da Lev gibi oradan oraya kaçıp duruyordu.

Lev'in fotoğraflarını gördüğümde aklıma gelen ilk şey, çökmekte olan Avusturya Macaristan İmparatorluğu'ndan ve Üçüncü Reich'tan kaçıp 1930'larda New York'a gelmiş olan büyük amcam Lolek oldu: Neredeyse birbirlerinin çağdaşıydılar. Lolek ve hayatta kalmış arkadaşları –ki bir zamanlar küçük bir kentin telefon rehberi kalınlığında bir adres defterini dolduracak kadar çoktular– çocukluğumun kahramanlarıydılar. Bu insanlar incelikli düşünce ve zekâlarıyla Manhattan'ın Washington Tepeleri'ndeki köşelerinde kendilerine özgü bir dünya yaratmışlardı. En sevdiğim çocukluk hatıralarım arasında Lolek'in geç Habsburg İmparatorluğu'nda büyürken başından geçen olayları anlattığı anlar vardır; "bir kralının olması" fikri beni çok etkilerdi, üstelik bu iyi bir kraldı ve o öldükten sonra dünya karanlığa düşmüştü. Lev'in İslam dinini seçmesini ve Çar'a duyduğu sevgiyi, bir parça büyük amcamın sosyalizme ve Kayzer Franz Josef'e beslediği sevgiye benzetmeye başladım.

Ayrıca, Lolek'in 1920'lerde, herkesin dünyayı yeniden kurmak düşüncesinde olduğu ve her şeyin mümkün göründüğü –mümkün olanlardan biri gerçekleştiğinde arkadaşlarıyla ailesi ne yazık ki hazırlıksız yakalanmışlardı– gelecek fikriyle yaşadığı maceraları vardı. Büyük amcam Lolek, 20. yüzyılın ilk yarısını kendisinin, arkadaşlarının ve çok güçlü olduğu için Boğa dedikleri ağabeyi Janek'in başından geçen gülünç macera-

lar olarak anlatırdı. Lolek, büyükbabam Janek'i çok geç olmadan Fransa'dan çıkmak için İsviçre sınırını yürüyerek geçmeleri konusunda ikna etmeye çalışmış. "Büyükbabanın bir ailesi vardı, onları geride bırakmayı asla düşünmedi. Oysa benimle gelebilir, aileyi sonradan aldırabilirdi," derdi.

Büyük amcamın mizah anlayışı –Viyana tarzı mizahın kendine has şekli– kimi zaman Marx Biraderlerinkine benzer asap bozucu nitelikte Nazilerden kaçma hikâyesine dönüşürdü. Ben de her fırsatta, Gestapo'nun evinde arama yaptığı sırada balkonda saklanan ve bütün odalara girip çıktıkları halde büyük bir şans eseri yakalayamadıkları kız arkadaşının hikâyesini yeniden anlattırırdım. Kıkırdarken bana, "Ama biliyorsun, bu hiç de komik bir öykü değil, yakalamış olsalardı onu öldürürlerdi," derdi.

1995 yazında Lolek öldüğünde, benim için doğduğu Avusturya Galiçya'sının kendine özgü kültürü ile 19. yüzyıl sonu Viyana'sı da yok oldu. Aslında onun hayatta kalmış olması bile bir mucizeydi. Habsburg İmparatorluğu 1919'da düştüğünde Lolek Avusturya pasaportu taşıyormuş. Janek'inse kardeşi ile aynı köyde doğmuş olmasına karşın Polonya pasaportu varmış. Büyük amcam Lolek'in hayatta kalıp New York'a gelmesi, ama büyükbabam Janek'in 1942'de Fransa'dan Auschwitz'e yollanmasının nedenlerinden biri de bu olmalı.

Çoğu Yahudi çocuk gibi ben de (hatta Yahudi olmayanlar bile) bir zaman sonra geri gidip Nazileri yeneceğimiz hayalleriyle büyüdüm. Lev Nussimbaum ise bu hayali gerçekleştirecek mizaçta bir insanmış. Bolşevikler, Bakü'yü ele geçirdiklerinde o ve babası deve kervanlarıyla Türkistan çöllerine kaçmışlar; Lev daha sonra aynı numarayla Bolşevikleri atlatıp Avrupa'ya gitmiş, 1923 yılında, Osmanlı İmparatorluğu'nun son günlerinde Berlin'deki Osmanlı büyükelçiliğinde İslamiyete geçmiş. Üstelik daha on sekizine gelmeden yaşadığı bu olaylar maceralarının henüz başlangıcıdır.

Bence gençliğindeki kaçışlarından ve kimlik değiştirmelerinden daha da önemli olan, Lev'in hayatı boyunca 20. yüzyıl ideolojilerinin ona dayattığı rolleri reddetmiş olmasıdır. Bi-

rinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'daki Yahudilerin büyük bölümü asimile olmak için ellerinden geleni yaparlarken, Lev etnik yabancı olarak ortaya çıkmaktan, uzun elbiseleri ve sarığıyla Berlin ve Viyana kafelerinde boy göstermekten hiç vazgeçmemiş. Ne var ki, çöl savaşçısı kimliği sonunda aklını başından almış. New York'ta yaşayan eşinin milyoner ailesinin yanına gidip kurtulma fırsatını tekrar tekrar kaçırmış, Avrupa'da kalmayı yeğlemiş. Viyana'nın Nazilerce işgal edilmesinden sonra kaçtığı Kuzey Afrika'dan, sanki kendisini onu yok edecek güçlerin yörüngesine sokan garip bir çekim varmış gibi, hiç vakit kaybetmeden yine faşist Avrupa'nın merkezine dönmüş.

Lev otuz yaşına gelene kadar çoğu uluslararası üne kavuşmuş, biri ebedî bir başyapıt olmak üzere, on altı kitap yayımlamış. Ama onun gerçek dehası çok yönlü kimliğini kendisinin kurmuş olmasındadır: 1942 yılında ölümüne kadar Lev faşist kodamanları hep şaşırtır, tıpkı maskeli baloda bir hırsız gibi, cüretkâr hile ve desiselerle iktidarın merkezine kadar yaklaşır.

Hem komünist hem de Nazi baskısı altında kalan Lev kaba kuvvete karşı hayal gücüyle çarpışır. O hem bir Yahudi, hem bir Doğulu, hem de bir Alman'dır –bunların tümü dışarıdan etiketlenip kategorize edilmeyi reddeden muhalif bir beynin ürünüdür– ve bunlardan birini diğerlerini yok saymak uğruna seçmemiştir. Derbeder ve baştan çıkarıcı bir kişidir, ama hiç de suçlandığı gibi bir dolandırıcı değildir. İdeolojik bir Houdini'ydi denilebilir belki, ırk ve din meselelerinin idam cezası kadar kesin olduğu bir dönemde o ırkçı ve dinci kıyafetler içinde dolaşarak herkesi şaşırtır.

Lev, araştırmalarım sırasında karton kutulara, giysi dolaplarına ve çamaşır çekmecelerine tıkılmış zaman ve anı kalıntılarıyla, eski evrak yığınlarıyla evimi doldurmaya başladı. Dört yılı aşkın bir süre boyunca, pek çok araştırmacı tarafından peşine düşülmüş ama gözlerden kaçmış üç yüzden fazla özel mektubu ortaya çıkardım. Bulduklarım arasında yayımlanmamış birkaç kitabın el yazmaları (bir Kafkas fantezisi, bir faşizm tarihi

ve Waldorf-Astoria ile kayınpederinin Park Avenue'daki evinde geçen bir romanın ilk bölümü); gençliğinde Almanya'ya ilk geldiği sırada tanışmış olduğu Berlinli bir sınıf arkadaşının anılarının elyazmaları ve en önemlisi, Lev'in kendini anlattığı ve ölüm döşeğindeyken yazdığı gizli kalmış altı defter –konudan konuya atlayan, savruk ama yaşamı konusunda en net bilgiyi veren kendi mikroskobik el yazısıyla yazılmış defterler– vardı.

Elli yılı aşkın bir süredir fark edilmeyen mektuplar, Milano dışındaki bir villada gün ışığına çıktı. Bunlar, Mussolini döneminde salon davetleri yapmış olan Pima Andreae ile Lev arasında üç yıldan fazla bir zaman boyunca sürdürülmüş, oldukça garip, bazen baştan çıkaracak kadar etkileyici yazışmalardan oluşuyor. Hayran olduğu Essad Bey adlı yazarın İtalya'da aç susuz, çektiği kan hastalığını sağaltacak ilaçlardan yoksun bir şekilde kısılıp kaldığını duyan Pima, hiç düşünmeden ona mektup yazmış. Lev'in monarşizm konusunda kendine has görüşleri ve Stalin Rusyası hakkındaki nefreti dolayısıyla kitaplarını beğenen Pima, ona kendisi olduğunu fark etmeden Kurban Said'in kitaplarını önermiş. Savaş yüzünden beş parasız, çok hasta ve İtalyan gizli polisince ev hapsinde tutulmakta olan bu adama Pima para yollamış.

1939 ile 1942 yılları arasında Lev'in hayatta kalmasını sağlayan Pima'dır. Esas önemlisi de "entelektüel bir aşk ilişkisi"ne[22] dönüşen yazışmaları sayesinde Lev'in tamamen kaybetmiş olduğu dış dünya ile son bağlantısı olmuştur. Aslında Pima da en az Lev kadar sorunları olan bir kadındır; Lev ona her şeyini anlatır, ama bir türlü gerçek kimliğini söylemeye cesaret edemez. Aralarında Ezra Pound gibi Amerikalıların, ya da kimi zaman Rapallo'daki villasında kalan Mussolini ailesinden insanların olduğu, önde gelen faşist ve Nazi aydın çevresine ev sahipliği yapan yarı Alman yarı İtalyan bir aileden gelen güçlü bir kadındır Pima.

Pima, Lev namına Mussolini'ye ve yazar dostuna elinden gelen yardımı yapacağına söz veren, Lev'in "Mr. Ezra" diye ad-

22 Pima Andreae, "Denkmal and Essad Bey" (Yayımlanmamış Essad Bey ile Pima Andreae Mektuplaşmaları'nın önsözü), s. 2.

landırdığı birisine mektuplar yazar. 22 Haziran 1942 tarihli çok garip bir mektupta Lev, Pima'ya büyük bir heyecanla şöyle der:

> Sonunda devlet beni birdenbire hatırladı. Üç hafta içinde, yalnızca üç hafta içinde yeniden para alacağım – eğer hâlâ hayattaysam tabi. Çünkü her şeye rağmen yaşamak istiyorum. Elbette savaşı kısa süre içinde biz kazanacağız ve ondan sonra bir yere gitmeden mutlaka sizi ziyaret edeceğim – başka türlüsü olmaz. Zafer ne heyecan verici bir deneyim olacak![23]

Mektuptaki "biz" Nazi Almanyası'dır.

Belgeler bütün bu garip olayları perçinliyordu, bu hikâyenin izini sürerken tanıştığım insanlar da aynı ölçüde tuhaftılar. Lichtenau Kalesi'nde görmeye gittiğim Barones Ehrenfels bunlardan biriydi – bu, Kurban Said olduğu öne sürülen barones değil, o baronun ilk eşiydi. Şimdiki üçüncü barones, bir kış günü sabaha karşı saat dörtte, anılarını anlatıp beni kalenin kulelerinin birinde bulunan, tavana kadar aileye ait evrak ve fotoğrafların yığılı olduğu buz gibi bir odaya götürdü. Daha uygun bir saatte görüşememizin nedeni kadının Alman-İsrail kumpanyası tarafından sahnelenecek bir rock opera yazıyor ve bunun için her gün, gece yarısı uyanıp çalışmaya başlıyor olmasıydı.

Birleşik Devletler'de ise Peter Viereck ile çok ilginç bir öğleden sonra geçirdim. Babası George Sylvester Viereck, Lev'in "New York"tan, bazen birlikte yazı yazdıkları –Hollanda'da birlikte Kayzer Wilhelm'in evine gitmişlerdi– bir arkadaşıydı. Hearst, gazete ajansının önde gelen görüşmecilerinden, muhtemelen Hitler'le görüşme yapmış ilk Amerikalı gazeteci ve fanatik bir Almansever olan Viereck,[24] bir insanın hem Nazi hem de yahudisever olabileceğini ispat edecek bir kampanya başlatacak kadar işi ileri götürmüş, hem Hitler'le hem de Sigmund Freud gibi insanlarla ilişkilerini sürdürebilmiş ama sonunda

23 Essad Bey'in Pima Andreae'ya mektubu, 22 Haziran 1942.

24 George Sylvester Viereck, "Hitler the German Explosive", *American Monthly* 15, no. 10 (1923):

Nazi ajanı olarak hapsedilmiş biri. Viereck gibi şaşaalı ve çelişkilerle dolu tipler bence dönemin karmaşasını temsil ediyor, öyle ki, önde gelen Amerikan dergilerinden biri 1931 yılında kadrosunda Lev Nussimbaum, Leonard Woolf, Joseph Göbbels ve Thomas Mann'ın olduğunu söyleyip reklam yapabiliyor.

Sözünü etmem gereken biri daha var. "Kurban Said"in ölüm döşeğinde yazdığı gizemli defterleri bana veren, kendisi de bir o kadar gizemli olan bir kadın. İtalya'dan, Lev'in mezarının (tıpkı şapka giymiş zayıf bir adam görünümünde, tepesinde mermer sarığıyla beyaz bir sütun) bulunduğu Positano'dan yeni dönmüştüm. Viyana'ya, biraz umutsuzca da olsa Lev'in son editörü ve yayıncısı Therese Kirschner'i bulmak üzere bir ziyaret daha yapmaktaydım. Bu hanım, Lev'in 1930'lardaki Avusturyalı yayıncılarının "Ari" asistanıydı ve Yahudi işverenleri kaçmak zorunda kaldıklarında şirketi on üçte bir değerine satın almıştı.

Berlin'de konuştuğum, Almanya'da İslam uzmanı biri bana Kirschner'in hâlâ Viyana'da oturduğunu, son kocası Mögle'nin soyadını taşıdığını ama geçmişi hakkında herhangi biriyle görüşmek konusunda çok isteksiz olduğunu söylemişti.

Bayan Mögle'nin adı telefon rehberinde yoktu, ben de eski yayınevinin olduğu adrese gittim ve kapıdaki listenin en tepesinde "Mögle" yazısını, hemen altında da 1940'larda kendi adını verdiği "Therese Kirschner Verlag" logosunu gördüm. Zili çalmamak için kendimi tuttum ve otele dönüp ilgilendiğim tek şeyin Essad Bey adlı bir yazar olduğunu, kendisinden onunla veya eserleriyle ilgili herhangi bir bilgi edinip edinemeyeceğimi soran dikkatli bir mektup yazdım, otel görevlisiyle adresine gönderdim. Yirmi dakika sonra, ben lobide kahve içerken bir görevli Frau Therese Mögle isimli birinin beni telefona istediğini söyledi. En resmi Almancamla onu akşam yemeğine davet ettim.

Bayan Mögle'nin küçük ama cüretkâr bir yüzü vardı. Doksan altı yaşındaydı ama çok daha genç gösteriyordu. Yazarlarından sanki uzun yıllar öncesinden öğrencilerini hatırlayan bir öğretmenmiş gibi bahsediyordu. Çoğu Yahudiymiş,

İlhak'tan hemen sonra Viyana'dan kaçmışlar, ama yayınevi iki yıl daha bu yazarların kitaplarından para kazanmaya devam etmiş. Bayan Mögle gidenlerle ilgili olarak garip bir öfkeyle konuşuyor, hatta yazarlardan biri hakkında "Tek kelime etmeden, işlerini benim üzerime yıkarak çekip gitti," diyordu.[25]

Bayan Mögle'nin hafızası fırıldak gibi dönmeye başlamıştı. Simaları, e-yazmalarını, dönen paraları ve suçlamaları bir bir hatırlayıp anlatmayı sürdürdü. Arada 1945'ten sonra Afrika'daki çocuk derneklerine yaptığı bağışlardan da söz etti. Sürekli aynı nakaratı yineliyor, "Ben kötü biri değilim, kötülük yapmadım, insanları kurtardım, öyle çok insana yardım ettim ki, her şeyleriyle ilgilendim, acı çekenleri görmeye dayanamıyordum," diyordu. Neyse ki, kaçan Yahudi yazarların arkalarında bıraktıkları her şeyle ilgilenmek gibi ağır bir görev bizi tekrar Essad konusuna getirmekteydi.

Sonra Bayan Mögle'nin geçmişte yayınevinin ofisi olan dairesine kadar yürüdük. *Ali ve Nino*'dan konuştuk –"büyülü, gerçekten en iyi eseri"– ve bana Kurban Said adıyla yazdığı öteki kitabı, (*Der Mann der Nichts von der Liebe Verstand*) adlı romanı okuyup okumadığımı sordu. Hiç duymadığımı söyledim.

Kurnazca baktı ve kalkıp başka bir odaya gitti. Önce bana ayıbalığı kürkünden bir palto daha göstereceğini düşündüm –daha önce çeşitli modellerden epeyce göstermişti– ama elinde kurdeleyle bağlanmış deri kaplı altı küçük defter demetiyle döndü. Önüme koyup kurdeleyi çözdü ve "Elli yıldan beri bunları çekmecemde saklıyorum. Satıp bir servet yapabilirdim, ama ben açgözlü biri değilim, hiç kötü bir insan değilim, değil mi?" dedi.

Kalın kahverengi deriden kapağı olan ilk defteri elime aldım. Sararmaya başlamış kırılgan ilk sayfada çocuk yazısına benzer bir şekilde "Kurban Said"; ismin altında *Der Mann, der nichts von der Liebe verstand* –Aşk Hakkında Hiçbir Şey Bilmeyen Adam– onun altında ise "Roman. Birinci Kitap" yazılıydı. Sakar bir karalamayla yazılmış ilk satırını yüksek sesle ve Almanca olarak okudum:

25 Therese Mögle ile yapılan görüşme, Viyana, Şubat 1999.

Acı; yaşamdan, ölümden, aşktan, sadakatten ve vazifeden daha güçlüdür.[26]

Koyu mürekkeple yazılmış satırları izliyordum, ilk satırın hemen altında kitabın maksadını açıklayan bir metin yer alıyordu: "Bu kitap edebî bir eser olarak tasarlanmadı. Şimdi, ölümle karşı karşıya olduğum bu anda yaşamıma geriye dönük olarak bir göz atmak amacındayım. Niyetim, olabildiğince dürüst bir biçimde sonuna geldiğim garip hayatımı yazıya dökmek."

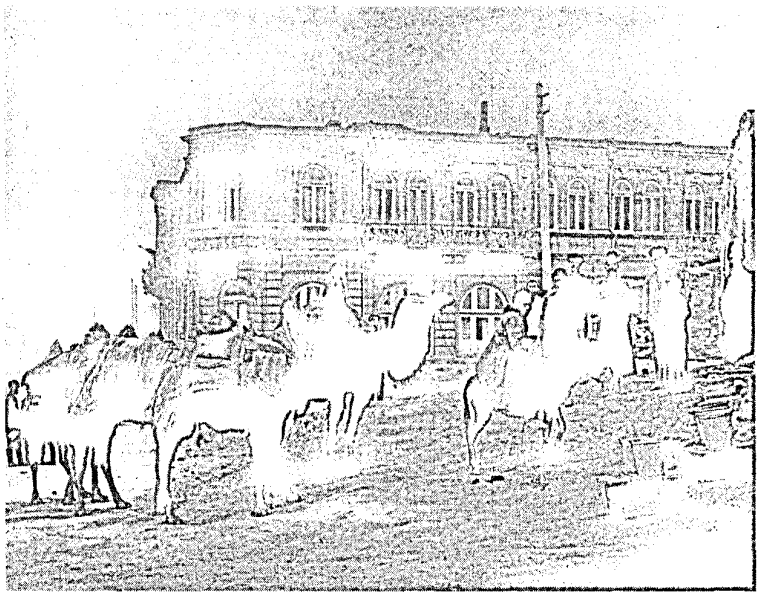
Bayan Mögle, Essad Bey'in kendisine bu altı defteri, yani son eserini, Positano'ya onu görmeye gittiğinde verdiğini söyledi. "Bunları yayımlamamı istemişti, yayımlamış olsaydım bir servet edinirdim, ama yapmadım. Okuyamadım da, çektiği acıya tanık olmak korkunç olacaktı, o nedenle hiçbir şey yapmadan defterleri sakladım. İsterseniz alıp okuyabilirsiniz."

Dairesinin bulunduğu eski binadan çıktım. O gece Viyana Opera Balosu vardı, insanlar balo giysileri içinde, yağmaya başlayan karın altında sıralar halinde yürümeye çalışıyorlardı. Defterleri ıslanmamaları için göğsüme yasladım. Lev defterleri neden Bayan Mögle'ye vermişti? O neden bana vermişti? Odama döndüğümde kendimi yatağa attım ve ilk defteri açtım.

Küçük mavi elyazısı, dağınık ve imkânsız bir hikâyeyi anlatıyordu.

26 Kurban Said, *Der Mann, der Hichts von der Liebe Verstand* (yayımlanmamış el yazması), I, 3A-3B.

KISIM 1

Bakü, 1912.

BÖLÜM 1

Devrim

Lev Nussimbaum, Bakü'nün hoşgörülü yüksek kapitalist kültürünün sarsılmaya başladığı Ekim 1905'te doğmuştur. Ekim'in 17'sinde Çar II. Nikola artan devrimci talepleri önlemek için halkına anayasal düzene geçileceğine dair düzmece bir söz verir. Ülkenin her köşesinde isyanlar, yağmalar ve katliamlar yaşanmaktadır. Bakü caddelerinde Kazaklar at sürmekte, sözde düzeni sağlamak için halka saldırmakta, Azeri ve Ermeniler ise kozmopolit kentlerini Ortaçağ savaşlarının sürdüğü bir yere benzetecek şeyler yapmaktadırlar. Zarif villalar, sahipleri belli bir çeteyi öfkelendirecek etnik ya da dinî kökenden geliyorsa yağmalanmaktadır.[1]

Ölmekte olan bir imparatorluğun son yıllarında doğmuş birçok yazar gibi, Lev de on beşinci doğumgününün hemen ertesinde çöken, insanların canlarını kurtarmak için sofralarını terk edip kaçtıkları bu dönemin dünyasını ülküleştirmiştir. Geriye dönüp baktığında, Bakü'nün güzel günlerinin, kadimliğinden ve kenti idare edenlerin açık görüşlülüğünden kaynaklanmış olduğunu düşünmüştür. Ömrü boyunca, eski dinlerin ve imparatorlukların kurmuş olduğu karmaşık ağları, yeni ve

1 Robert Tucker, *Stalin as Revolutionary 1879-1929: A Study in History and Acemonality* (New York, 1973), s. 101.

totaliter kurallarını getirerek yıkan devrimlere karşı gelmiştir. Lev, devrimci siyasi dönüşümü sağlayan güçleri hep "kentin eline düştüğü, büyüyen bir delilik" olarak hatırlar:

> Halkın yüzü birdenbire asıldı. Bu asık suratlarda her türden melunluk ve hayvanilik, insan doğasının izin verdiği en büyük kasvet duygusu okunabiliyordu. Sanki yüzün hareketli bölümleri daha önce zorla baskı altında tutulmuş da, artık gerçek özgürlüklerine kavuşup kasvet duygularına, hayvaniliğe ve "hür" ifadelerine bürünmüştü. Bolşevizm, insan yüzlerinin asılmasıyla başladı.[2]

Bakü nüfus kayıtlarında Lev Nussimbaum'un doğum izine rastlanmıyor. Ne de Tiflis, Kiev, Odessa veya Zürih'teki dosyalarda bir kayıt var. Lev hayatının ilk yıllarına dair yayımladığı çok sayıda belgenin birinde, 1931 tarihli bir Berlin gazetesinde, aslında hiçbir yerde doğmadığını dile getirir:

> Nerede doğdum? Varlığıma ilişkin sorun işte bu soruyla başlıyor. Çoğu kimse doğduğu evin ya da yerin adını bilir; yaşamının geç bir evresinde, duygusal anılara kapıldığında o yeri veya evi ziyaret eder. Eğer bu türden anılara kapılmış olsaydım, ekspres trenin bir kompartmanını ziyaret etmem gerekecekti. Rus demiryollarının ilk grevi sırasında, annem trenle Rus devrimcilerinin bulunduğu Zürih'ten ailemizin oturduğu Bakü'ye gelirken, Avrupa ile Asya arasında yer alan Rus steplerinin ortasında doğmuşum. Doğduğum gün, Çar Ruslara anayasal düzen vaat eden bir açıklama yapmış. Bakü'ye geldiğimiz günse kent devrim alevleriyle, çete katliamlarıyla sarılmış haldeymiş. Beni babama bir yem kabı içinde getirebilmişler, o da bakıcımla birlikte beni dışarı atmak istemiş. İşte var oluşum böyle başlar. Babam petrol endüstrisinde önde gelen bir sanayici; annemse radikal bir devrimciydi.[3]

---

2 Kurban Said, *Der Mann, der Nichts von der Liebe Verstand* (yayımlanmamış el yazması), I, 20A-21B.

3 Essad Bey, "Lebensläufe von heute: die Geschichte meines Lebens", *Die Literarische Welt* 7, no. 5 (1931), s. 3.

Bu doğum hikâyesinde de görüldüğü gibi, Lev hayatını biçimlendiren tarihsel ayaklanmanın tam ortasına bir yumruk gibi inmiş. Ailesi ve kökleriyle ilgili başka birçok anlatımında da bu temel olgulara yer veriyor.*

Tuhaflığına rağmen bu hikâye büyük ihtimalle doğru olmalı. Lev'in Almanya'daki mürebbiyesi Alice Schulte'nin de aralarında olduğu kimi başka kaynaklar da aynı şeyleri söylemekte. Bayan Schulte 1940'larda, ömrü boyunca baktığı çocuğun kapana kıstırıldığı yere, İtalya'ya gidip bir manastıra kapandığı dönemde, Lev ile ilgili anılarını incelikli ve titiz bir şekilde kaleme almış. Karmaşık yaşamının olaylarını anlamlı bir biçime sokma sorumluluğuyla yazılmış görünse de, ortaya çıkan belge hayal kırıklığı yaratacak ölçüde kısa. 1958 yılında öldüğünde manastır yakınındaki yoksullar mezarlığına gömüldüğü için kendisinden daha ayrıntılı bilgi almak da mümkün değil.

Lev'in ilk kitabı *Doğu'da Kan ve Petrol*, kişisel tarihini Kafkasya tarihine bağlayan temel mitler hakkında bilgi veriyor. Lev bu kitapta, babası Abraham'ı "Bakü'deki herkes gibi başında Doğululara özgü koyun derisinden şapka, elinde amberden bir tespih"[4] sözleriyle, kentin cezaevinin önünde dolaşırken resmediyor. Lev'in başka bir yerde yazdığı gibi, babasının Türk ve Acem soyluları gibi yanık tenli hatları, "yeni gelişen petrol kentinin toplumsal hayatında gelenekleri yaşatabilmiş bir Doğulunun vakur, yorgun ama eyleme hazır yüz ifadesi" vardır. Kitapta babası, annesini ("kara gözlü çok genç bir kadın, Rus Bolşevik Partisi'nin bir üyesi") siyasi hükümlü olarak girdiği imparatorluk cezaevinden çıkarıyor ve evlenip onu haremine katıyor. Lev'in annesi ise evlendikten sonra evin idaresini ele geçirip haremi dağıtıyor.

(*) Doğduğu gün meydana gelen olaylar Lev'in hayatı boyunca aklından çıkmıyor, ancak hangi gün doğduğundan emin değil. Bazen tarhi 20 Ekim olarak veriyor, bazen de ekim sonu veya kasım başı diyor; babası ekim demiş, ama pek emin olamamış. Başka bir karışıklık da 1917 öncesinde Rusların kullandığı Jülyen takvimi ile modern Gregoryen takvimi arasında on bir gün fark olmasıdır. Yani Lev hem ekim hem de kasım'da doğmuş olabilir. Hatta bir yerde doğum gününü New York'ta bir hafta boyunca kutladığını söylüyor.

4 Essad Bey, *Blood and Oil in the Orient* (Londra, 1931), s. 10-11.

Abraham Nussimbaum'un Acem ve Türk kanından Müslüman bir soylu –ya da Avrupa kökenli Yahudi'den başka herhangi bir şey– olması, Lev'in tercih ettiği bir tahayyül. Baba Nussimbaum Tiflis'te, Rus idaresindeki Kafkasya'nın resmî başkentinde, 24 Ağustos 1875'te doğmuş. (*Onun* doğum belgesi var.) Ailesi Kafkasya'ya, Yahudi Yerleşim Bölgesi'ndeki büyük merkezlerden Kiev veya Odessa'dan gelmiş Aşkenaz Yahudilerinden. O dönemde pek çoğu imparatorluğun başka yerlerine kaçmayı becermişse de, Rus Yahudilerinin Yerleşim Bölgesi'nden başka bir yerde çalışmalarına ya da seyahat etmelerine izin yoktur. Yahudi Yerleşim Bölgesi, 1772, 1793 ve 1795 yıllarında Büyük Katerina tarafından güç kullanılarak ilhak edilmesine kadar eski Polonya Milletler Topluluğu'nun[5] –Belarus, Litvanya ve Batı Ukrayna– topraklarından oluşmaktadır.* İlhak'tan sonra milyonlarca Ortodoks ve Katolik Slav'ın yanı sıra, yaklaşık yarım milyon Yahudi genişleyen Rus İmparatorluğu'nun tebaası haline gelir. Polonya topraklarının fethine kadar Rus İmparatorluğu'nda hemen hiç Yahudi yoktur. İmparatorluk farklı etnik ve dinî kökenlerden gelen kalabalık nüfusuna eklenen Yahudilerle nasıl baş edeceğini bilemez. Rusya'nın Yahudi sorununa resmî çözümü, onları yine Polonya taşrasında tutmak olur. Böylece tarihteki en büyük getto, yeni "Rus" Yahudilerini barındıran büyük bir coğrafi hapishane yaratılmıştır. Yerleşim Bölgesi denilen topraklar taşradır, kıtlıkların ve başka ekonomik sorunların yaygın olduğu antisemit bir yerdir.[6]

---

5 W. Bruce Lincoln, *The Romanovs: Autocrats of all the Russias* (New York, 1981), s. 344-350.

(*) Rusya, Prusya ve Avusturya krallarının sınırlı toprak işgalleri ile başlayan bu süreç, 1790'larda, Lehlerin Fransa'dan esen rüzgârlardan etkilenerek krallığı kaldırmaları ve bir anayasa taslağı hazırlamalarından sonra, Polonya'nın parçalanmasıyla sonuçlanmıştır. Çariçe Katerina, Polonya'nın "demokratik düşüncelerinin kötü etkisi"ni bertaraf etme girişimine önderlik eder. Katerina'nın bu çözümü –yani Polonya'nın, batıdan Alman, doğudan da Rus ordularının bastırmasıyla parçalanması– 1939 sonrası dönemin bakış açısıyla sanki Hitler-Stalin paktının 18. yüzyıldaki ilk provasıdır.

6 David Vital, *A People Apart: The Jews in Europe, 1789-1939* (Oxford, 1999), s. 82.

Rusya, o dönem zaten üzerlerinde hâkimiyet kuramadığı radikal dinsel inançlar ülkesidir. Halkının büyük bir bölümü, yani "Eski İnançlılar"[7] Ortodoks yöneticilerini bile itikatlarına karşı gelen sapkınlar olarak kabul etmektedir. "Eski İnançlılar", 17. yüzyılda Rus kilisesi ritüellerini Rum Ortodoks uygulamalarına yakınlaştırmak için istenen küçük değişikliklere bile karşı gelmiş, sayıları milyonlara varan ve vahiye inanan kökten dincilerdir. Söz konusu değişikliklerin nihai kurtuluşlarını güçleştireceğini düşündükleri için öyle öfkelenmişlerdir ki, çarın "Deccal alayları"na karşı büyük isyanlar çıkardıkları gibi, binlercesi diri diri kendini yakarak gelişmeleri protesto etmiştir[8] (Lev doğduğunda 13 milyon kadar oldukları tahmin ediliyor).

Rus halkının bir başka bölümü ise İsa'yı reddeden, yalnızca Eski Ahit'i izleyen, cumartesilerini sebt günü sayıp kimi Yahudi âdetlerini de yerine getiren "Judaist"[9] Hıristiyan'dır. Judaistleşenler ana akım Volga Boyu Münzevileri'nin de desteğiyle Rus Ortodoksisi'ni reformasyona uğratacak kadar güçlenmiş, gelecek üç yüz yıl boyunca gerçek Yahudileri rahatsız edecek bir tepkiye neden olmuşlardır. Çar III. Ivan, onları Moskova'ya davet ettiğinde, 15. yüzyılın son on yılı boyunca Judaistler saray erkânında öyle çok şeyi değiştirmeyi başarmışlardır ki, gelenekselciler bu eğilimi durdurmak için sayısız insanı yaktıkları idam cezaları uygulamışlardır. Ortodoks din adamları da, bütün bu "Judaistleşme" sapkınlığının başlatıcıları olarak gördükleri Yahudilerin aforoz edilmesi için çarları razı etmeye çalışmışlardır. Aforoz izni, 1500'lerin ortasında çıkar. 1700'lerin sonunda Yahudi Yerleşim Bölgesi ele geçirildiğinde işte bu nedenle imparatorlukta tek bir Yahudi yoktur. Masonluk gibi Yahudi inanç ve ilkeleri (Judaizm) de –ki özellikle Rus Masonları Kabala'yı kabul edip tapınaklarına "Ko-

7 James H. Billington, *The Icon and the Axe: an Interpretive History of Russian Culture* (New York, 1970), s. 138.

8 Abraham Ascher, *Russia: A Short History* (Oxford, 2002), s. 54-55; Billington, *The Icon and the Axe*, s. 40, 62, 138.

9 Geoge Vernadsky, *A History of Russia* (New Haven, 1969), s. 106-10; H.H. Ben-Sasson, ed., *A History of the Jewish People* (Cambridge, Mass., 1976), s. 814.

hen" seçmeye başladıktan sonra bu ikisi birbirlerine benzemeye başlamıştır– Rusya için fazlasıyla tehlikeli ve bulaşıcı sayılmaktadır.[10]

Rusya'nın süregelen dinsel bunalımları, yetkililerin yeni Yahudi nüfusu hızla dönüştürme arzularını pekiştirir. 1817'de Çar I. Aleksandr'ın bizzat kendisi İsrailli Hıristiyanlar Derneği'ni[11] kurduysa da Judaizm karşısında Napolyon'u yenmekteki başarısına ulaşamaz; Yahudi Yerleşim Bölgesi'ne sınır komşusu olan yerlerde Yahudi olmayan serflerle tacirler "Judaistleşme" işaretleri göstermeye başlarlar. Rusya'da din, o dönemde dahi öylesine başıboş ve çabuk alevlenir haldedir ki, Aleksandr 1825'te Karadeniz'e yaptığı bir seyahat sırasında öldüğünde birçok Rus onun gerçekten ölmediğini, Fedor Kuzmich adıyla ülkeyi gizlice dolaşan "sahte İsa"[12] olduğunu iddia etmeye başlar. 19. yüzyıl, "yabancı" unsurla, yani Yahudilerle baş etmek için hem çar hem de devrimci muhaliflerinin yaptıkları entrikacı planlarla geçer. Zaman içinde entrikaların şiddet içeriği daha da artar. 1820'de özgür düşünceli bir soylu olan Kont Pestel, Yahudilere Küçük Asya'da bağımsız bir devlet vermeyi, kitle halinde oraya gitmelerini önermiştir.[13] Yüzyıl sonuna gelindiğinde ise, son iki çarın baş danışmanı olan Constantine Pobedonostsev, Rusya'nın "Yahudi sorunu"nun üçte birlerle çözülmesi gerektiğinden söz edecektir: Yahudilerin üçte biri göç etmeli, üçte biri Hıristiyanlaşmalı, üçte biri de açlıktan ölmelidir.[14] Çarın polisi Ohrana *The Protocols of the Elders of Zion* (Siyon Liderlerinin Protokolleri) diye anılan sahte bir belge düzenler; belge sözde, Yahudilerin küresel bir devrimle her şeyi ele geçirme planıdır. Başarısızlığa uğrayan 1905 Devrimi sırasında Rusya'nın her yerinde tüm dünyayı sarsan bir Yahudi kıyımı gerçekleştirilir.

10 Billington, *The Icon and the Axe*, s. 288.

11 Ben-Sasson, ed., *A History of the Jewish People*, s. 813-814.

12 Robert C. Williams, *Ruling Russian Eurasia: Khans, Clans and Tsars* (Malabar, 2000), s. 64.

13 David Vital, *A People Apart*, s. 208-209.

14 Flora Solomon ve Barnet Litvinoff, *Baku to Baker Street: The Memoirs of Flora Solomon* (Londra, 1984), s. 17.

Kafkasya, toprakları çok geniş olan bu antisemit imparatorlukta nadir vahalardan biridir. Yahudiler burada azınlıklar içinde kadim, kadim oldukları için de imrenilen bir azınlıktır. Kafkasya'ya, M.S. 70'te İkinci Tapınak'ın yıkılmasından sonra kaçmışlardır. Azerbaycan, Acem topraklarının İslamiyet tarafından fethedilmesi sırasında Bakü'nün kuzeyindeki dağlık bölgeye gelmiş Babilli sürgünlerin çocuklarının yaşadığı ülke olmuştur. Rusya'nın Yahudi olmayan Judaistleri bile, buraya sığınmış, İran-Azeri sınırındaki vahşi ormanlık topraklara yerleşmişlerdir. Kafkasya'nın büyük bölümüne hükmetmiş olan Müslüman hanların gözünde Yahudiler, Kitap'ta adı geçen Halk oldukları için Zerdüşt ve diğer pagan kavimlerden bir derece yüksek bir konumdadırlar.

Aşkenaz Yahudileri, 19. yüzyıl boyunca Karadeniz'de birkaç gün süren yolculuklar yaparak Yerleşim Bölgesi'nden Kafkasya'ya gelmeye devam ederler. Göçlerin hızı, 1870'lerdeki petrol patlamasından sonra artar. Lev'in büyükbabasının Yerleşim Bölgesi'nden Tiflis'e 1850'lerde veya 1860'larda, babasının ise Tiflis'ten Bakü'ye 1890'ların başında gelmiş olması çok muhtemel. Aile geçmişinin bu bölümü hakkında Lev bir şey söylemiyor, ancak Abraham Nussimbaum, tıpkı petrol zengini olmuş başka bir Aşkenaz Yahudisi olan Ossip Benenson gibi, Bakü'yü gözüne kestirmiş olmalı. Benenson'un kızı Flora, 1880'lerdeki evliliğinin hemen ardından babasının Yerleşim Bölgesi'nde yaşayan ailesinden ayrıldığını söylüyor: "Babamın 19. yüzyılda her Rus gencinin romantik rüyalarını süsleyen uzak Kafkasya'yla ilgili olumlu düşünceleri vardı. Ama o pek romantik biri değildi, köklerinden koparak bu denli uzağa gitmesinin nedeni daha çok damarlarındaki kumarbaz kanıydı."[15]

Flora Benenson, Lev ile aynı toplumsal çevrede büyümüş bir kadın. Milyoner olan Benenson ve Nussimbaum aileleri zaten sınırlı bir Yahudi nüfusu olan kentte büyük olasılıkla birbirlerini tanıyorlardı. Abraham Nussimbaum'un Bakü'de hem petrol kuyuları vardır hem de petrol komisyonculuğu yapa-

15 Solomon ve Litvinoff, *Baku to Baker Street*, s. 20.

rak servet sahibi olmuştur. Benensonlar ise Bakü petrolü sayesinde Rusya'nın en zengin ailelerinden biri olmuşlardır. Öyle ki 1912'de St. Petersburg'da çarın sarayını gören bir malikâne satın almışlar. Flora, ailesinin St.Petersburg'daki Yahudilere özgü ilk Fısıh (Hamursuz) bayramı kutlamalarını, Lev'in aynı yılın sonunda çeşitli etnik gruplardan kişilerle birlikte katıldığı Noel partisinden çok farklı şekilde hatırlıyor: "Akşam üzeri her şey hazırdı, baş uşağımız diğer hizmetçileri de alıp annemin odasına girdi, işlerini bitirdiklerini ve evi terk edeceklerini söyledi. Anneme 'Siz bir Hıristiyan çocuğun kanını içerken biz yemek servisi yapamayız, Yarın döneceğiz,' dedi."[16] Rus İmparatorluğu'nun öteki kentleriyle Bakü'nün farkı buradadır. Yerleşim Bölgesi'nde olsun, başka yerlerde olsun, yeteri kadar parası olan bir Yahudi çarın imparatorluğunda istediği her yerde yaşayabilmekte, buna karşın yalnızca Kafkasya'da Yahudi olmanın lekesini unutabilmektedir; Kafkasya'daki en kozmopolit, en hoşgörülü yer ise Azerbaycan'ın başkenti Bakü'dür.

Azer ateşin Farsçasıdır. Antik çağlardan beri hemen her yamacın kendiliğinden alev almasına neden olan petrol ve doğal gaz bolluğu Azerbaycan'ı Acem ülkesinin Müslümanlık öncesi dini olan Zerdüştlüğün merkezi haline getirmiştir. İnsanoğlunun bildiği bütün dinler aslında bu bölgede kendine bir yer bulmuştur. Roma, hâlâ Hıristiyanları öldürüyorken, Azerbaycan sınırında yer alan Ermeni ve Gürcü krallıkları resmî olarak Hıristiyanlığı seçen ilk ülkeler olmuştur. Müslüman ordular, sekizinci yüzyılda Arabistan'dan çıkıp kuzeye yayılmaya başladıklarında Azerbaycan'da yaşayan kimi bağımsız Hıristiyanlar, Zerdüştler ve paganların bir bölümü Muhammed'e inanmayı seçmişler. İslamiyet bölgedeki din kargaşasına büyük ölçüde son vermiştir. Bundan üç yüz yıl sonra haçlı şövalyeler Filistin'den sürüldüklerinde Azerbaycan dağlarını kendilerine yurt edinmiş, krallıklar kurmuşlardır; 20. yüzyıl başına kadar da antropologları şaşırtacak şekilde varlıklarını korumuşlardır. Acem ülkesine koşut gelişen kültürüyle Azerbaycan, ni-

16 *A.g.e.*, s. 42-43.

hayet İran ile birlikte resmen Şii Müslüman olan tek ülke haline gelmiştir – Şiilikte soyları Peygamber'in kuzeni ve damadı olan Ali'ye kadar dayanan kutsal şehitlere inanılmaktadır. Azeri hanlar, Acemlere sıklıkla hükmetmişler, 17. yüzyıldan itibarense hanedanlığın başına Azeriler geçmiştir.

Bölgedeki Rus etkisi, 19. yüzyıl başında çarlık ordularının Kafkasya'yı fethetmeleriyle başlıyor. Azeriler, İran'ın tutucu Şiileriyle bağlarını koparıp "Avrupalı" oluyorlar. 1922'de Bakü'den Paris'e gelip Banine mahlasıyla anılarını yazmış olan Umm-El-Banu Asadullayeva, "fanatik Müslüman ailesi"nde kadınların yalnızca giysilerle, mücevherlerle, Paris ve Moskova'dan alınan mobilyalarla ve kumarla (çiftçi olan babası, toprağında petrol bulunduktan sonra milyoner olmuş) ilgilendiklerini söylüyor. "Şişko, kıllı ve esmer" halaları, sürekli tütün içen, bütün gün dedikodu yapan, "görülmemiş bir tutkuyla poker oynayan" kadınlarmış.[17] Çocukluğunun geçtiği 19. yüzyıl sonu Bakü'sünün genel havasını biraz alaylı bir şekilde şöyle özetliyor:

> Kuran'a göre kumar yasaktır – Bakü'de ise herkes kâğıt oynar, büyük miktarda para el değiştirir. Resmî olarak yasaklanmamış olan votka ve konyak gibi sert içkiler, Peygamber'in haram saydığı şarabın yerini almıştır. İnsan suretinin çıkarılması [resmedilmesi] aynı şekilde yasaktır – fotoğrafçılara ise müşteri yağar. Müslümanlar park manzaraları ya da kalın dökümlü perdelerin önünde yandan, önden sürekli fotoğraf çektirirler.[18]

ABD'de petrole dayalı gelişme, 1850'lerde Pennsylvania'da açılan ilk kuyuyla başlamıştır, oysa Bakü'de iki yüz yıldır petrol vardır. Bakü petrolü, Zerdüşt tapınaklarını tutuşturmuştur; Marco Polo, kenti ipek yolu tacirlerinin en önemli konaklama yeri olarak tanıtmaktadır. Ancak yaklaşık iki yüzyıl boyunca sürekli akmakta olan bu siyah altın, başlarda Bakü'yü inançlarının merkezi yapmış olan Zerdüştlerden başka kimse-

17 Banine, *Jours Caucasiens* (Paris, 1945), s. 39.

18 *A.g.e.*, s. 91-92.

yi heyecanlandırmamıştır. Çilekeş, bir deri bir kemik, ateşe tapan münzevi gruplar, ta Hindistan'dan kalkıp yalnızca bitimsiz alevlerle beslenerek hayatlarının sonuna kadar ateş kalelerinde oturmak için buraya gelmişlerdir. Ham petrol, kentin sadece birkaç bin sakininin geçim kaynağıdır, çoğu içinse toprağı zehirleyen, insanları petrolle kirlenmemiş toprak aramak uğruna Azerbaycan'ın steplerine, dağlarına ve yaban ormanlarına süren sulu çamurdan başka bir şey değildir.[19] Gerçekten de başka hiçbir ülkede bu kadar küçük bir yüzölçümünde bu denli çeşitli iklim bölgesi yoktur.

Hazar'ın suları bile yüzeyindeki petrol yoğunluğu arttığında sıklıkla alev alırmış. Bakü'de geçen çocukluk anılarını yazan bir göçmen, "Buharlar birden patlayıp geceyi aydınlatır, alev dalgaları oluşurdu," diyor.[20] Petrol, 19. yüzyıla kadar asıl olarak kocakarı ilacı olarak kullanılmış, sağaltıcı özellikleri olduğuna inanılmış. Bazı Kafkas kabileleri ise petrolü kutsal bir madde kabul eder, tapınırmış. Buharın, Bakü'yü Kara Veba'dan koruduğu bile düşünülüyormuş.[21]

1850'lerde Kafkasya'ya yaptığı seyahatte Alexandre Dumas, efsanevi üç silahşorlarının özgür ruhuna ve cesaretine sahip zaman dışı Azerbaycan halkına hayret eder. Günlüğüne "Bakü'ye girmek, Ortaçağ'ın en güçlü kalesine sızmak gibi bir şeydi," diye yazmış.[22] Bütün bunlar, o tarihten kısa bir süre sonra değişmeye başlayacaktır. 19. yüzyılın ortasında petrolden yapılan gazyağı, kandillerde kullanılan balina yağının yerini alır ve Aydınlatma Çağı başlar. Gazyağı birdenbire dünyanın en kıymetli ürünü olur; Rockefeller ile Standard Oil'i ortaya çıkaran güç Bakü kaynaklıdır.

Bakü'de petrol kuyularına "pınar" adı verilir; daha önce görülmemiş büyüklükte ve kuvvette kuyulardır bunlar. "Yaş Hemşire" ve "Altın Pazar" gibi lakapları olan kaynaklar, denetleneme-

19 Daniel Yergin, *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money and Power* (New York, 2003), s. 25-32, 57-58.

20 Solomon ve Litvinoff, *Baku to Baker Street*, s. 21.

21 Yergin, *The Prize*, s. 20, 24.

22 Alexander Dumas, *Adventures in Caucasia* (Westport, 1975), s. 141.

yen küçük birer petrol volkanı gibidirler. Petrol, Bakü sahillerini siyaha boyar, Hazar kıyıları ahşap ve kaymak taşından yapılmış petrol iskelelerinin yoğunluğundan geçilmez. Öyle ki bazı yerlerde yaklaşan gemiler kıyıdan fark edilmez. Haziran 1873'te açılan ilk kuyuda, sahipleri denetim altına alana kadar petrolün dört ay boyunca havaya fışkırdığı, on milyonlarca varil petrolün toprağa aktığı söyleniyor. Birkaç ay içinde bu tek kuyudan çıkan petrol, fiyatları yerle bir etmiş, iki yıl sonra bile kuyudan hâlâ otuz santim kalınlıkta ve bir buçuk metre uzunluktaki bir kolon halinde petrol fışkırarak çıkmaya devam ediyormuş.[23]

1901'e gelindiğinde Bakü, dünya petrolünün yarısını arz eder hale gelerek hızla uluslararası bir kente dönüşüyor. Ruslar, Gürcüler, Osetyalılar ve dünyanın dört bir yanından gelenler, yerli Azeri halkın nüfusunu kat be kat aşıyor. 1856 ile 1910 yılları arasında Bakü'nün nüfusu Londra, Paris ve New York'tan daha hızlı bir oranda artış kaydediyor. İlk on yıl boyunca petrol endüstrisini elinde tutan Nobel kardeşler, Uzakdoğu'nun petrol talebini karşılayabilmek için tanker kavramını icat ediyor ve ilk tankerlerini uygun bir şekilde, *Zoroaster* (Zerdüşt) olarak adlandırıyorlar.[24] Ailenin sahip olacağı devasa servet, Azeri petrolüyle yapılıyor, ancak kardeşlerden Alfred'in dinamiti keşfetmesi onun daha ünlü olmasını sağlıyor.

Her çeşit petrolcü –İsveçliler, Yahudiler, Lehler ve Ermeniler– artık bölgede faaliyettedir, ancak Nobel ve Rothschild gibi büyük yabancı grupların hâkimiyetleri uzun sürmüyor. 19. yüzyılın sonunda tanker işi ve üretimin yarısı yerel petrolcülerin eline geçer. Petrol baronları denilen kesim hem köylülerin hem de feodal soyluların arasından çıkar – toprağı kazan herkesin bu şansı vardır. (Nobeller, bu yeni baronları ve küçük üreticileri her fırsatta satın almışlar. Bakü'deki arşiv kayıtlarına göre Abraham Nussimbaum 1913'te Büyük Savaş'ın hemen öncesinde elverişli bir alışverişle kuyularının büyük bölümünü Nobellere satmış.)

---

23 Robert W. Tolf, *The Russian Rockefellers: The Saga of the Nobel Family and the Russian Oil Industry* (Stanford, 1976), s. 47-48.

24 *A.g.e.*, s. 56.

Yeni petrol milyonerleri, Bakü'yü sıkıcı bir taşra kenti olmaktan çıkarıp dünyadaki en güzel İslam kenti –Doğu ile Batı'nın iyi yönlerini birleştiren bir vitrin– yapmaya kararlı birer hayırseverdirler. Özellikle kendilerini kentin temsilcileri olarak gören Müslüman petrol baronları, servetleriyle gösterişli kamu işleri yapmak konusunda sorumluluk hissederler. Avrupa'ya büyük turlar düzenleyip orada gördükleri malikâne, müze ve opera binalarının kopyalarını inşa etmek üzere mimarlar tutarlar. Bakü'yü oryantal geçmişlerinde değil oksidental [Batı'ya özgü] gelecekte demirlemeyi arzu etmektedirler. Bazı Azeri Müslümanlar, kadınların eğitimli olmalarından ya da ortalıkta, resmi binalarda boy göstermelerinden rahatsız olsa da, Bakü'nün Doğu ile Batı arasındaki bir kavşak olması sayesinde, insanlar yeni modalara ve değişimlere hazırlıklıdırlar.

Dodge City, Ortaçağ Bağdat'ı, endüstriyel Pittsburgh ve 19. yüzyıl Paris'i gibi muadilleri olan yüzyıl sonu Bakü'sü, Batı'nın büyük uygarlık debdebesinin tüm dünyaya yayılacağı hülyasına Birinci Dünya Savaşı ket vurmadan önce inşa edilmiş son büyük kenttir.[25] Olağanüstü zenginlerin yanı sıra, çok yoksul olanların da yaşadığı, gaz lambalarıyla telefonların, deve kervanlarıyla bir deri bir kemik Zerdüşt keşişlerin bir arada tezat oluşturdukları bir yerdir Bakü. Yüzyıl biterken kentin çılgın, çatışmalarla dolu tarihi giderek olgunlaşmaya başlar; Avrupa'nın "Vahşi Doğu" kapısıyken, dünyanın en büyük petrol zengini kenti haline gelir. O dönemi anlatan bir İngiliz, "Sanki uzak batıda bir Amerikan kentindeymişsiniz gibi. Her şeyde bir yenilik havası var, aynı kanlı canlı ortam. Herkes çok ümitli," diye yazmış.[26]

Ancak 1905'te bütün Rusya bir kan gölüne döner, imparatorluk ilk devrimini yapmaktadır. Huzursuzluk, Kore kıyılarından St. Petersburg'un Nevsky Prospekt'ine kadar yayılır;

25 Audrey Altstadt-Mirhadi, "Baku: Transformation of Muslim Town", Michael F. Hamm, ed., *The City in Late Imperial Russia* (Bloomington, Ind., 1986) içinde, s. 284.

26 E.A. Brayley Hodgetts, *Round About Armenia: The Record of a Journey Across the Balkans, Through Turkey, the Caucasus and Acemia* (Londra, 1916), s. 155.

Bakü de bundan nasibini alır. Devrim, çoğu devrimde olduğu gibi, tarihin en kanlılarından biri olan savaş felaketini de beraberinde getirecektir. Çarın danışmanları, 1904-5'e kadar, devrimci gerilimi azaltmak için biraz olsun vatanseverlik aşılamak ve Kore sahillerinin çok gereksinim duyulan kerestesine ulaşmak amacıyla, bir Rus–Japon Savaşı çıkartmayı ve kazanılacak hızlı bir zaferin hayalini kurmuşlardır.[27] Oysa Ruslar tam anlamıyla yenilgiye uğrarlar. Uzakdoğu'daki bu felaket –çar, Uzakdoğu halklarından birine "küçük, kısa kuyruklu maymunlar" diyordu–[28] Rus İmparatorluğu'nun kırılganlığını ve can çekişmekte olduğunu gösterir: Yüz binlerce asker ölmüş, Rus donanmasının neredeyse tamamı Japon filosu tarafından batırılmıştır. Yıllardır sürmekte olan çarın baskısından ve sol eğilimli tedhişten bunalan halk, savaş kayıplarının etkisiyle bir yıl içinde isyanlara ve etnik temizliğe başlar, ülke genel bir enkaza dönüşür.

Yarı yarıya tükenmiş Rus ordusu isyanları bastıracak konumda değildir. Devasa çarlık donanmasının Japonlar tarafından batırılmayan tek filosu ünlü Karadeniz Filosu'dur. *Potemkin* adlı muhteşem savaş gemisinin denizcileri 1905 Baharı'nda isyan edip, komutanlarını öldürürler. Karadeniz ve Hazar Denizi çevresinde kamu düzeni tümüyle çökmüştür. Mançurya'nın buzlu tepelerinde ve Kore yarımadasında mitralyözlerle öldürülen çok sayıda Rus, savaşın ölümcüllüğünü; aynı yıl Rusya içlerine kadar yayılan devrimci çatışmalar ise yeni siyasetin gayriinsani yüzünü gözler önüne sermiştir – her ikisi de modern kitlesel şiddet araçlarından doğacak dehşetin habercisidir.*

Lev'in doğduğu yılı izleyen sene yaklaşık üç bin altı yüz dev-

27 Orlando Figes, *A People's Tragedy: The Russian Revolution 1891-1924* (New York, 1996) s. 168; Ascher, *Russia*, s. 136-137.

28 Aktaran W. Bruce Lincoln, *In War's Dark Shadow: The Russians Before the Great War* (New York, 1983), s. 236.

(*) Rus-Japon Savaşı'nda, mitralyözlerle binlerce kişinin birkaç saat içinde öldürülebileceği görülmüştür; siperlerdeki askerlerin üzerine tümünü birden öldürecek miktarda dalga dalga kurşun yağdırılır. Hem gazetecileri hem de generalleri şaşkınlığa uğratan Mukden Savaşı'ndan çıkarılması gereken ders, sadece dipnot olarak kalacaktır. [John Ellis, *The Social History of the Machine Gun* (New York, 1975), s. 65-68.]

let görevlisi teröristlerce ya öldürülür ya da yaralanır[29] – ki bu, çarın anayasal reform sözü ile devrim krizinin bastırılmasından sonra olmuştur. Lev'in çocukluğu boyunca terör eylemleri o denli sıradanlaşmıştır ki, birçok Rus gazetesi imparatorluk topraklarında siyasi suikast ve bombalama sonucunda ölenlerin listesine yer verdikleri sayfalar yayımlamaktadır. Devrimci şiddet ile dinsel ve ırkçı şiddet birbirine karışmıştır. Tarihçiler, bu kıyımları hükümetin planlandığı görüşüne katılmasalar da, mektuplarından da anlaşıldığı üzere, devrimin bir Yahudi entrikası olduğuna, kıyımların onlarla mücadeleye yardımı olacağına ve halkın "geleneksel değerleri"ni destekleyeceğine inanan Nikola ve danışmanları, olanlara alkış tutmuşlardır. Karşılıklı şiddet ve ayaklanmalar birbirlerinden beslenmektedir. Çarın 17 Ekim'de anayasayı ilanını izleyen iki hafta içinde yaklaşık yedi yüz planlı kıyım gerçekleştirilir.[30]

Her türden eşkıya, haydut, yobaz ve terörist, ülke sınırındaki bu kapitalist bölgeye, çok şeyler vaat eden Bakü'ye inmektedir. Bolşevikler yeni hareketlerini finanse edebilmek için soldan saldırıp banka ve hazineleri soyarlar; Çar'ın Kazakları ise sağdan vurup isyanları bastırmaya çalışırlar.[31]

Otuz beş yıl sonra, Lev ölüm yatağında sürekli aynı şeyleri hatırlayacaktır: "Doğduğum gün sokakların Avrupa tarzı kaldırımlarında kan akıyordu. Evler alevler içindeydi, uzun yeleli küçük atlarına binmiş Kazaklar şehri uçarak geçtiler."[32] Rus İmparatorluğu'nun farklı bölgelerinde sokaklarda akan kan Yahudi kanıyken, Bakü'de, Lev'in "doğumumda" diye "hatırladığı" kanın çoğu Ermeni kanıdır. Ermeniler yüzyıllardır Azerbaycan'daki etnik karışımın bir parçası olarak görece barış ve refah içinde yaşamış, öteki yerlerde Yahudilerin yaptığı ticaret ve tefecilik işlerini yürütmüşlerdir; en zengin petrol baronlarının bazıları Ermeni'dir. Ancak dengeler bozulunca, bu sa-

29 Anna Geifman, *Thou Shalt Kill: Revolutionary Terrorism in Russia, 1894-1917* (Princeton, 1993), s. 21.

30 Figes, A *People's Tragedy*, s. 197.

31 Altstadt-Mirhadi, "Baku", s. 303-311.

32 Said, *Der Mann*, I, 7B.

nayici azınlık artan krizden ziyadesiyle etkilenen kesim olur. Genç bir Ermeni kızının, Armen Ohanian'ın küçük bir kızken başından geçenleri anlattığı çarpıcı hatıraları "Doğu'nun Amerikan Dergisi", *Asia*'da yayımlanır.* Ohanian, Lev'in doğduğu yıl Bakü sokaklarının sahne olduğu kıyımın sorumlusu olan Kazakların isyan günlerinden sonra düzeni sağlamak üzere kente çağrıldıklarını anlatıyor: (Lev'e hamile olan annesi de bu nedenle İsviçre'ye gönderilmiş, Bakü'ye dönerken bir tren kompartımanında mahsur kalmıştır.)

> Binlerce ölü sokaklarda yatıyor, Hıristiyan ve Müslüman mezarlıkları dolup taşıyordu. Cesetlerin kokusu dayanılmazdı. Her yerde divane gözlerle çocuklarını arayan kadınlar, çürüyen ceset kümelerini ortadan kaldırmaya çalışan erkekler görülüyordu.
>
> Koridorda bir uşakla karşılaştık. "Çar, halka anayasa verdi," dedi. Gergin dudakları beni etkilemişti. "Herkes istediğini yapmakta özgür. Bu nedenle –bu nedenle– Kazaklar mahalleyi yakıyorlar." Bütün şehir alevler içindeydi, yanan kuyular yüzünden petrolle kaplanmış Hazar Denizi'nin dalgaları ejderha gibi alev püskürtüyordu.
>
> Yenilgiden sonra çarın Rusya'ya verdiği anayasayı Kazaklar işte böyle kutladılar.[33]

Devrim nihayet denetim altına alındığında, kısa bir süre için de olsa, çarların otokratik, hantal imparatorluğu kendini yenileyebilecek gibi görünür. Ne var ki, 1905 katliamları ve kargaşası Bi-

---

(*) 1920'lerle 30'larda yayımlanmış olan *Asia* (Asya) o yıllarda "Doğu" ile ilgili haberlere büyük bir ilgi duyan halkın açlığını gideren önemli dergilerden biridir. Dergi zamanın önde gelen yazarlarının –John Dos Passos, Balfour Deklarasyonu öncesinde Filistin sorununu ele almıştır– bu Ermeni kız gibi sıradan insanların yanı sıra, İngiliz büyükelçilerin, Hintli devrimcilerin, Osmanlı kethüdalarının ve Sırp sanayicilerin sesine de yer vermektedir. *Asia* bir yandan "Doğu"nun romantik bir cazibe olarak sunulmasına katkıda bulunurken, bir yandan da oryantalistlere Batı emperyalizminin kötülükleri ve ne yapılması gerektiği üzerine mantıklı makaleler sunarak, oryantalizmin baskıcı ve düşmanca bir tutum sergilemek olmadığını göstermiştir.

33 Armen Ohanian, "The Dancer of Shamakha", *Asia* 22, no. 5 (Mayıs 1922), s. 343-344, 396.

rinci Dünya Savaşı felaketiyle daha da yükselecektir. Çarlık rejimi gün be gün baskıyı artırır. Bilinmeyen kayıplar arasında Hazar kıyısında yer alan ama ne yapacağı kestirilemeyen, çok etnisiteli kapitalist bir dinamo da vardı ki, orada "herkes umut doludur".

İlk başlarda, Lev'in devrimci anne portresini, gösteriş için, kendi trajik yaşamını, aile içindeki dünyasının çöküşünü simgelemek adına çizdiğini düşünmüştüm: Lev'in babası, annesini çarlık hapishanesinden çıkararak mahvolmasına yol açacak tohumu ekmişti. Babasının Müslüman bir soylu olduğu tasavvuru tamamen bir uydurmayken, annesini bir devrimci olarak göstermesinin altında bir gerçeklik yattığını keşfettim. Hatta aynı evde birbirleriyle hiç uyuşmayan bu iki kutbun –petrol baronu ile bir komünistin– varlığı, Lev altı veya yedi yaşındayken annesinin, 1911 veya 1912'de, henüz yirmilerindeyken ölümünün nedeni olabilir.

Lev'in yayımlamış olduğu aile tarihlerinde babası her zaman karma Asyalı soylardan gelme erk sahibi bir Müslüman olarak çizilmişken, annesinin görünüşü, karakteri ya da aile geçmişi, sanki bir devrimcinin bu türden yüklere ihtiyacı yokmuş gibi, nadiren dile getirilmiştir. Yalnızca kışkırtıcı ve biraz da abartılı bir biçimde, annesinin soylu bir Rus aileden geldiğini öne sürer. Yani Berta Slutzki –bu isim 1930'larda faşist polis dosyalarında yer alıyor– o kader gününde babası onu cezaevinden çıkarana kadar Kızıl rüzgârlara kapılmış düşkün bir kadındır: Devrimci alışkanlıkları olsa da günahsız, soylu bir geçmişe sahip genç bir kadın. Lev'in ölümünden sonra yayımlanmış ayrıntılı bir ölüm ilanında annesinin bu geniş şeceresi şöyle yer alıyor: "Sluzki sülalesi, Rus soylu ailelerine dayanır; ailenin başı Kara Vasil'in sarayında görevli Boyar Sluzky'dir. IV. Ivan'ın iktidarı sırasında Sluzky ailesinin bir üyesinin boynu vurulmuştur. Sluzky soyu, Rus Hanedanlık Armasının Üçüncü Kitabı'nda yer almaktadır."[34]

34 Giamil Vacca-Mazzara, "Mohammed Es'ad Bey: Scrittore Musalmano dell'Azerbaigian Caucasico" (Essad Bey'in ölüm ilanı), *Oriente Moderno* 22, no. 10 (1942), s. 434.

Lev, annesini bu kadar ayrıntılı olarak hiçbir zaman tarif etmemiş (en azından, soy ağacının iki tarafı için de "üç kuşak öncesini kapsayan Ari atalara sahip olduğunu kanıtlayan belgeler"[35] göstermesi için zorlanana kadar). Hatta annesine dair anlatımlarında sanki bilerek belirsizlikler eklemiş. Babasının geçmişi hakkındaysa yazarlık kariyeri boyunca ve "Doğu'dan gelen profesyonel adam" olarak takdim edildiği yıllarda bile, hep çeşitli değişiklikler yaptığı masallar anlatmış. Ne var ki, Berlin ve Viyana'da yıllarca birlikte yaşarlarken babasıyla tanışmış olan yakın arkadaşları bu saçmalıklara inanmamış, baba Nussimbaum'un bozkırdan gelen feodal bir mülk sahibi olmadığını görmüşler. Çalışmalarım sırasında, bu zarif adamı tanımış, halen hayatta olan kişilerin izini buldum; Müslüman olmadığının görünüşünden açıkça belli olduğunu söylediler.

Lev'in annesine dair bir şey bulamayacağım korkusuyla ümitsizliğe düşmek üzereydim. Kendisi veya Lev'in onun hakkında bir şey yazıp yazmadığını hiç kimse hatırlamıyordu. En şaşırtıcı olansa, deri kaplı altı defterde, dağınık ölüm döşeği hatıratında, kendisi için bir anlamı olan herkes hakkında müsrifçe savurduğu binlerce kelime olduğu halde, annesi hakkında buz gibi tek bir cümleye yer vermesiydi: "Annem beni dünyaya getirdi – benim için yaptığı tek şey buydu."[36] Defterlerde kendisine acı veren diğer insanlar es geçilmemişti, hafif öfkeyle de olsa ayrıntılı metinlerle tanıtılmışlardı. Ama eser boyunca annesine dair yalnızca hayaletimsi bir yankı seziliyordu.

Konuyla ilgili yeterli bilgi edinemeyeceğime karar verdiğim sıralarda İsrail'den birinin bana ulaşmaya çalıştığını öğrendim. Lev hakkında yazdığım bir makalenin *The New Yorker*'da yayımlanmasından yıllar sonra biri beni aramış ama bundan haberim olmamıştı; o kişi sonra *Ali ve Nino*'nun İsrailli yayıncılarına başvurmuş, onlar da New York'taki ajansımın adını vermişler. Bu kez beni hemen buldular ve Lev Nussimbaum'un kuzeninin bana ulaşmaya çalıştığını söylediler.

35 Essad Bey'in Giovanni Gentile'ye yazdığı mektup, Eylül 1938.

36 Said, *Der Mann*, III, 4B.

Lev Nussimbaum'un bir kuzeni mi vardı? Bunun tam aradığım kişi mi, yoksa işe yaramaz biri mi olduğu merakıyla beklemeye başladım. Sonunda, oldukça ölçülü bir dille yazılmış bir e-posta geldi. Mektubun sahibi, "Lev Nussimbaum'un (Assad Bey, Kutban Said) acıklı hikâyesi" [aynen böyle söylüyor] ile ilgilendiğini, çünkü son on yıldır yaptığı aile tarihi araştırmaları sırasında Lev'in, ya da ailesinin ona dediği şekliyle, "Liova"nın, büyükannesinin kuzeni olduğunu öğrendiğini yazıyordu. Benimle ilişki kurmasının nedeni olarak da Lev'in yayımlanmamış hatıratını okumuş biri olarak, ailesiyle ilgili "giz perdesini kaldırabilme" olasılığım bulunduğunu dile getiriyordu. Özellikle de "Lev'in annesinin o daha sekiz yaşındayken intiharı konusunda ve dört yıl boyunca evli kaldığı Alman hanım hakkında" bilgi istiyordu.

Hemen yanıt verdim, ardından da İsrail'de yaşayan bu adamla uzun bir telefon görüşmesi yaptım.

Aynı Lev Nussimbaum'dan bahsettiğimizden emin olmak için ilk başta ona *New Yorker*'daki makalede olmayan hiçbir bilgi vermedim. Örneğin, faşist arşivlerdeki belgelerde görmüş olduğum anne adını –"Berta Slutski" (Lev bu adı yayımlanmış ya da yayımlanmamış hiçbir yazısında geçirmiyor)– söylemedim. Slutzkin ailesinin tüm geçmişini kendiliğinden anlatmaya başlayınca aynı kişiden bahsettiğimize karar verdim. 19. yüzyılın sonunda büyük teyzeleri Tamara ve Sophie, başlarında sonradan Nussimbaum adlı Bakülü bir milyonerle evlenmiş olan korkusuz ablaları Berta ile Belarus'tan Bakü'ye gelmişler. Yani Lev'in annesi Yahudi'ymiş. Rus soylusu olmak bir yana, tıpkı babası gibi Yahudi Yerleşim Bölgesi'nden gelmiş Aşkenaz Yahudisi'ymiş.

Birdenbire resim netleşmeye başlamıştı. Lev, ömrü boyunca annesinin Yahudiliğini en yakın arkadaşlarının yanında bile insafsızca reddetmişti. Arkadaşları onun babasına atfettiği Müslüman soyunun bir uydurma olduğunu bilmekteydiler, ama ortalıkta olmayan annenin hem Hıristiyan bir Rus soylusu hem de bir komünist olması konusuna pek dokunamamışlardı. Emekli bir bilimadamı olan İsrail'deki kuzense, ailesinin

geçmişini kimyadaki periyodik tablo kesinliğinde araştırmıştı ve Lev'in annesinin Bakü'ye, Belarus'taki Petroviçi adlı çok yoksul bir köyden geldiğini söylüyordu. Aile adı olan Slutzkin, Berta'nın babasının atalarının oturduğu Petroviçi'ye elli kilometre mesafedeki Slutzk kentinden gelmekteymiş. Berta'nın annesi hem ana hem baba tarafından Yahudi'ymiş. (Annesinin kızlık soyadı Ratner; Slutzkin'den sonra Katz adlı biriyle daha evlenmiş.)

Lev çoğu zaman, üst düzey faşistlere bile, ırkçı konular hakkındaki görüşlerini dile getirmiş, Yahudi sorununun ırk ve kabile bağlarının karmaşık ve çok yönlü olduğu Kafkaslar'da geçerliliği olmadığını söylemiştir. (Lev bunu şöyle belirtiyor: "Hiç istisnasız tüm Kafkas halkları Yahudilerden bazı şeyler almıştır, bazen dualarında Eski Ahit'ten bir kelime kullanırlar, bazen ölen kocanın kardeşiyle evlilik gibi Yahudi geleneklerini yerine getirirler. Kafkas halkları arasında Yahudilere has yüz tipi de çok yaygındır.")[37] Ne var ki, Yerleşim Bölgesi'nden gelen Yahudi bir anne, reddedilemez bir gerçektir, bu yüzden bertaraf edilmelidir. Babası ise herkese Müslüman bir mülk sahibi, arkadaşlara ise Yahudi bir iş adamı olarak tanıtılabilirdi; Lev de bu ve benzeri şeyleri anlatmış ve yazmıştır. Her şeye rağmen Lev'in annesi Slutzklu saf Rus olmak zorundaydı. Son yıllarında Lev'in, Berta için Yahudi olmayan bir geçmiş yaratma çabaları şiddetlenir. Ölümüne yaklaşırken kendisini dinleyen herkese Ari ırktan geldiğini öne sürmüştür. 1942'de Pima Andreae'ye şöyle yazar:

> Evet, insanların annemin Yahudi olduğuna inanması için bir sürü neden var. Soyu artık var olmayan bir yerden, Slutzk'tan geliyor. Slutzk hükümdarlarına Rusçada Slutzki denir. Kara Vassili zamanında bile o topraklar onlara aitti. Kendileri Moskova'dan gelmiş soylu kimselerdi, tebaalarını topraklarında yaşayan insanlar oluşturuyordu. Yoksul halkın eskiden soyadı yoktu, yani Slutzk tebası aile isimleriyle değil, ilk adlarıyla, örneğin Ivan, Slutzki serfi, ya da Rusça, Ivan Slutzkin ola-

37 Essad Bey, *The Twelve Secrets of the Caucasus*, s. 196.

rak çağrılırlardı. Tek bir Slutzki ailesi vardır, ama aralarında Litvanyalı ve Yahudilerin de olduğu çok sayıda Slutzkin olabilir. Ben de birkaçını tanıyorum.[38]

İsrailli kuzenden Berta'nın ailesi ve kökleri hakkında Lev'in bildiklerinden daha fazla şey öğrenebilirdim. Ne var ki, mektuplarında da dile getirdiği üzere, babası ve yakın akrabaları Berta hakkında konuşmak istemezlermiş. ("Hiçbir şey bilmemen daha iyi, gerçekten." Herhangi bir şey söylemesi için başının etini yediğinde Berta'nın kız kardeşi Sofia, bir keresinde Lev'e böyle demiş.)[39] Bu kuzen beni, Lev'in çocukluğunun bulanık sularında gezinmemde pek de iyi bir rehber olmadığı sonradan ortaya çıkan, başka bir akraba ile tanıştırdı. Bu kişi, Nazilerden kaçmak için kısa bir süre İtalya'ya gitmesi dışında, ömrü boyunca Paris'te yaşamış, 1923 doğumlu zarif bir ihtiyar olan Noam Hermont'tu. Noam, hiç tanışmamıştı ama Berta onun teyzesi oluyordu. Annesi, yani Berta'nın kızkardeşi Tamara, Lev'i yakından tanıyormuş. Hatta Noam on yaşındayken Lev'le Paris'te karşılaşmışlar; Lev'in "hiç gülümsemediğini" söyledi.[40] Kendisinden Berta'nın geçmişi hakkında yalnızca temel bazı bilgiler alabildim.

Bay Hermont ile ilk konuşmamızda Berta ile kız kardeşinin Belarus'tan Bakü'ye babaları öldüğü için geldiklerini öğrendim; anneleri tekrar evlenmiş ama onlara bakamamış, yani yetim kalmışlar. Berta'nın intihar ettiğini de söyledi. Nedenini kimse tam olarak bilmiyormuş; o zamanlar ailesiyle yaşamakta olan annesi, Berta'nın "devrimci düşünceleri olduğunu", evde kavga çıktığını söylemiş. (Lev, Pima'ya Bakü'deki evlerinde annesine ait "devrimci mektuplar" bulduğunu söyler.)[41] Noam ile Paris'te buluştuğumuzda, annesinin ona Berta'nın asit içerek intihar ettiğini söylediğini dile getirdi.[42]

Ailesi Lev'e intihar konusunda hep "korkunç bir kaza", "çok üzücü" gibi açıklamalar yapmış. Nadiren de olsa Berta hakkında

38 Essad Bey'in Pima Andreae'ya yazdığı mektup, 7 Şubat 1942.

39 Essad Bey'in Pima Andreae'ya yazdığı mektup, 16 Haziran 1941.

40 Noam Hermont ile yapılan görüşme, Paris, Temmuz 2003.

41 Essad Bey'in Pima Andreae'ya yazdığı mektup, 26 Kasım, 1940.

42 Noam Hermont ile yapılan görüşme, Paris, Temmuz 2003.

konuştuklarında sürekli üstü örtülü, kapalı, töhmet altında bırakıcı şeyler söyleniyormuş. Örneğin Sofia Lev'e, "Doğru olanı yaptı. Başka seçeneği yoktu. Ama zaman bunun bir hata olduğunu gösterdi. Daha fazlasını söyleyemem sana," demiş. Başka bir zamansa Tamara, Paris'te ağlayarak, "Aslında suçlu olan iki kişi var, sen ve babanı" diye açıklamış.[43] Elbette bütün bunlar Lev'i delirtmektedir, ne anlama geldiklerini anlayamaz. Pima'ya yazdığı mektuplarda da sıkıntısı belli; özellikle daha altı yedi yaşındayken suçlu olarak görülmesi ona çok ıstırap vermiş.

Berta, Bakü'deki devrimci harekette yer almış olabilir miydi? Onu paramparça eden bu sadakat ikilemi miydi? Büyük olasılıkla öyle. Yahudi Yerleşim Bölgesi 19. yüzyılda hem erkek hem de kadın devrimcilerin gelişmesine uygun bir ortamdır. 1900'lerde Berta geldiğinde Bakü'de de birkaç yıldır devrimci bir hücre mevcuttur. Kentin dörtte birini oluşturan ve proletarya olmaya çok müsait petrol işçilerini[44] kendi yanlarına çekmeye çalışan Menşevik ve Bolşevik gruplar birbirleriyle mücadele etmektedirler. Lev'in Pima'ya yazdığı mektupların birinde söz ettiği bir şey de oldukça çarpıcı. 1940 ile 1941 arasında yazdığı çok sayıda mektupta Lev, *Pockennarbige*'ye, yani "Çopur"a, ya da genellikle "Seminerci" diye bahsettiği Joseph Stalin'e küfür ediyor. O zamanlar adı Joseph Çugaşvili olan, ama çoğunlukla Koba ismiyle bilinen Stalin, 1907'den itibaren, yirmi yedi yaşındayken Bakü'de yerleşiktir. (Çocukken geçirdiği çiçek hastalığı nedeniyle gerçekten yüzü çopurdur.)* Kimi zaman cezaevinde,

43 Essad Bey'in Pima Andreae'ya yazdığı mektup, 16 Haziran 1941.

44 Tucker, *Stalin as Revolutionary*, s. 105.

(*) Stalin gençlik yıllarına ait kayıtları örtbas etmiştir. (Birçok kaynağa göre, kariyerine çarın gizli polis teşkilatı Ohrana'da başlamış olması sayesinde bunu yapmış olması mümkün.) Koba takma adını, Aleksandr Kazbegi'nin yazdığı, 1840'larda Kafkasya'da geçen bir aşk ve intikam romanı olan *Baba Katili* adlı kitaptan aldığı bilinmektedir. Hayali bir kahraman olan Koba, Rus işgalcilere karşı savaşan merhametsiz bir Robin Hood'dur. Romanda bol bol Gürcü şövalyelerin romantik gelenekleri ile gizemli Kafkaslara özgü dağ kanunları anlatılmaktadır. Lev de Bolşeviklerden kaçarken bunları örnek almıştır. Birbirleriyle tezat yollara gitmelerine rağmen, "Essad Bey" de, Stalin de saldırgan dünyaya karşı gelen isyancılarla şövalyelerin meskeni olarak gördükleri bu dağlık bölgenin hülyalı romantikliğinden çok etkilenmiş olmalılar.

ama çoğunlukla yeraltında olmak üzere 1912'ye kadar bu kentte yaşamıştır. 1899'da papaz olmasına bir yıl kala Tiflis'teki İlahiyat Semineri'nden atılmış, Gürcistan'daki devrimci harekete katılmıştır. Büyüyen Bolşevik harekete maddi kaynak bulmak amacıyla zorla "kamulaştırma"yı –banka ve hazine soygunlarını– örgütlemesiyle (Lenin'in de onayladığı bir taktiktir) ün kazanmıştır.[45] Bu dönemde hareketin başka bir önemli fon kaynağı da zenginlerden alınan bağışlardır.

Lev, annesinin "Seminerci"ye yardım ettiğini anlatır, hatta 1940 tarihli bir mektupta Stalin'in ona "Annen geçmişte bana sık sık yardımcı oldu," dediğini yazacaktır.[46] Aynı mektupta "Çopur bizle yaşarken annem hakkında bana çok şey söyledi" şeklinde tuhaf bir cümle de var. Bu, muhtemelen 1920'lerin Bakü'sünde, Lev ile babasının canlarını kurtarmak için kentten kaçmalarından, Stalin'in de zafer kazanmış Bolşeviklerle geri gelmesinden kısa zaman önce olmuştur. Lev, devrime tanıklık etmiş olma konusunu abartıyor olabilir mi? Bunu bilmek mümkün değil. Ama Pima'nın dönemin koşullarını ayrıntılarıyla anlamasını istiyor olabilir. Lev, birçok yerde Stalin'in anne ile babasının karşılaşmasında ve aralarında geçenlerde rolü olduğunu ima ediyor. Berta, Bakü'ye geldiğinde henüz hareket içinde önemli birisi olmayan Stalin ile aynı yaşta olmalı. Stalin'inse parası olan biriyle evlenmiş bir sempatizan arayıp bulmak için her türlü nedeni vardı.

Yine de kültürlü, refah içinde yaşayan Nussimbaum ailesini Koba Çugaşvili'yle aynı resme koymak oldukça zor. O dönemde Stalin sakallı, favorili, geleceğin lisanı olduğuna inandığı Esperanto tutkunu bir eşkıya ile dogmatik, radikal bir öğrenci arasında salınan bir adamdır.[47] Ancak aralarında en azından şöyle bir bağ olabileceğini keşfettim: Kısa bir makalesinde, yirmi yıl sonra Pima'ya yazdığı mektuplarda kullandığı aynı keli-

45 Geifman, *Thou Shalt Kill*, s. 112-115.

46 Essad Bey'in Pima Andreae'ya yazdığı mektup, 26 Ekim 1940.

47 Edward Ellis Smith, *The Young Stalin: The Early Years of an Elusive Revolutionary* (New York, 1967), s. 58; Alex de Jonge, *Stalin and the Shaping of the Soviet Union* (New York, 1986), s. 67.

melerle, Lev, "Annem mücevherlerini satarak, Bakü'nün o zamanki elektrik idaresi müdürü Krasin ile birlikte Stalin'in yasadışı komünist matbaasına mali yardımda bulunuyordu," diyor.[48] Bu cümleyi en az altı kere okudum. Krasin hakkında araştırma yapmalıydım. Önce bu ismin Rus Devrimi'nin önemli kişilerinden biri, Lenin'in hem yakın arkadaşı hem rakibi olmuş Leonid Krasin'le bir ilgisi olamayacağını düşündüm. Oysa aynı insandı. Krasin, Stalin'le birlikte 1917'den önce Bakü'deki önde gelen Bolşeviklerden biriydi. Alan Moorehead'in *The Russian Revolution* (Rus Devrimi) adlı kitabına göre Krasin,

> çifte hayat yaşayanların mükemmel bir örneğiydi. Yetkililer onu iyi bir mühendis olarak biliyordu; oysa o çeşitli alanlara müdahale etmiş gizli bir Bolşevik ajitatörüydü. Yasadışı bir matbaa işletiyor, sempatizan liberallerden para topluyor, ajanları Rus sınırından geçiriyor, ek iş olarak da teröristler için bomba imal ediyordu.[49]

Yani Krasin ile Stalin, Bakü'de aynı işleri yapmaktadırlar. Bununla birlikte, Stalin'in Bakü'nün petrol komisyoncusuna ulaşması mümkün değilken, "şık giyimli, bilgili, kültürlü, kusursuz tavırlı ve çok etkileyici"[50] Krasin yok etmeyi planladığı Abraham Nussimbaum'un akşam sofrasına kolaylıkla oturabilen bir adamdır. Gerçekten çifte bir hayat.[51] Berta'nın gerçek kimliği ortaya çıktıktan sonra başka bir çıkış yolu bulamamış olmasını yavaş yavaş anlamaya başlamıştım. Evde çıkan kavgaları küçük kardeşi Tamara hatırlıyordu. Kocasının çatısı altında, onun mahvına çalışan bir sabotajcı olduğu anlaşılmıştı. Berta'yı asit içmeye götürecek denli bir kederin nasıl bir şey olduğunu bilmiyordum ama düşünebiliyordum. (Noam, "Korkunç acı çekiyordu," demişti.)[52]

48 Essad Bey, "Essad Bey: Öel und Blut im Orient", *Das Tagebuch* II, no. 5 (1930), s. 195.

49 Alan Moorehead, *The Russian Revolution* (New York, 1958), s. 79.

50 Timothy Edward O'Connor, *The Engineer of Revolution: L.B. Krasin and the Bolsheviks, 1870-1926* (Boulder, Colo., 1992), s. 46.

51 *A.g.e.*, s. 71.

52 Noam Hermont ile yapılan görüşme, Paris, Temmuz 2003.

Lev'in düşünceleri ise çok açık. Yazışmalarında annesinin "suç işlediğini", "o zaman bunu öyle gördüğünü ve hâlâ da öyle düşündüğünü" söylüyor.[53] "Babamın ve daha az olsa da benim, hayatımızı zehirledi."[54] Mektuplarında annesine duyduğu öfke Stalin'e kaydırılır: "Ülkemi, evimi, her şeyimi elimden aldı."[55] Lev, 1931'de Stalin hakkında yazılmış ilk biyografilerden birini yayımlar. Kitap çoksatanlar listesine girer; alt başlığı "Bir Fanatiğin Kariyeri"dir.

Bir annenin yeraltı devrimci harekete mensup bir kadın olması oldukça olağandışı, ancak farklı zaman ve yerlerle karşılaştırıldığında, 1900'lerin Rus İmparatorluğu'nda pek de anlaşılmaz değil. Yüzyıl biterken Rusya'nın en rağbet gören devrimci partisinin şiddet yanlısı kanadı olan Toplumsal Devrim İçin Mücadele Örgütü'nün neredeyse üçte biri kadınlardan oluşmaktadır. Genç kadınlar bomba yapıp patlatmakta, suikast planlayıp gerçekleştirmekte, fanatiklikte, kendilerini feda etmede ve pervasızlıkta erkeklerle eşit olduklarını göstermektedirler.[56]

Bu kadınlar, 1878 yılında St. Petersburg polis şefinin karşısına çıkıp devrimci bir öğrenciye yaptıklarını protesto etmiş olan Vera Zasulik'i kendilerine örnek almaktadırlar.[57] Diğer ricacılar gibi kuyruğa giren Zasulik, sırası gelince çantasından küçük bir tabanca çıkarıp etrafa ateş etmeye başlamış ve polis şefini ağır yaralamış. Davası sırasında jüri, delilleri görmezden gelmiş, saldırısını harekete geçiren "şefkat" duygusunu göz önünde bulundurarak onu suçsuz bulmuş: Bayan Zasulik, şefi öğrenciye dayak atılması emrini verdiği için vurmuştur. Zasulik, böylece devlet yetkililerinin hedef alınmasının uygun olduğunu düşünen, değişimden yana salon liberallerinin kahramanı haline gelir.

---

53 Essad Bey'in Pima Andreae'ya yazdığı mektup, 16 Haziran 1941.

54 Essad Bey'in Pima Andreae'ya yazdığı mektup, 18 Mayıs 1941.

55 Essad Bey'in Pima Andreae'ya yazdığı mektup, 24 Haziran 1941.

56 Geifman, *Thou Shalt Kill*, s. 12-13.

57 Edward Crankshaw, *The Shadow of the Winter Palace: Drift to Revolution, 1825-1917* (New York, 1976), s. 252-255.

Buradaki sorun, Bayan Zasulik ve yoldaşlarının Rus tarihindeki en liberal hükümete karşı şiddet uygulamış olmalarıdır. Onun jürili bir mahkemeye çıkarılması da zaten Çar II. Aleksandr'ın Rus adalet sistemini liberalleştirmiş olması sayesinde gerçekleşmiştir. Şiddet yoluyla otokrasiye son vermeyi hedefleyen ve geniş bir yelpazeden destek bulmuş olan radikal solcu grupların "mücadelesi", liberal reformların bozulmasında da başarılı olur. Şiddet yanlılarının katletmeyi başardıkları tek çar, öldürülmesinden yirmi yıl önce başladığı önemli reform çalışmaları nedeniyle "Özgürlükçü Çar" adını almış olan ilerici hükümdar II. Aleksandr'dır.

II. Aleksandr, 3 Mart 1861'de, Abraham Lincoln'den iki yıl önce, Rus serflerine özgürlük veren belgeyi imzalayarak köleliği kaldırmıştır. Elbette Amerikan cumhuriyeti ile Rus otokrasisi arasında zorlama bir kıyaslama yapılmamalı; ancak Özgürlükçü Çar geniş topraklarının karşıt grupların şiddetli çatışmalarıyla tehdit edildiği bir dönemde ülkesini kurtarmak için yarı kölelik olarak adlandırılan bu düzene son vermiştir. Rusya'da köleliğin kaldırılması yönündeki hareket 1850'lerden beri adım adım ilerlemektedir. Turgenyev'in serflerin de insan olduklarını anlattığı *Avcının Notları* adlı kitabı Rusya'nın *Tom Amcanın Kulübesi*'dir. Serflerse, iyi niyetli soyluların hiç anlayamadıkları bir şekilde düşünmektedirler. Genç Kont Leo Tolstoy bunu kendi serflerini azat edip işledikleri toprağı onlara satmaya çalıştığında anlar. Serfleri onun özgürlük teklifini reddetmekle kalmaz, böyle bir fikrin kendisine bile sert bir biçimde karşı çıkarlar. "İnatları beni öyle öfkelendirdi ki, kendimi denetleyemez hale geldim," diye yazıyor geleceğin ünlü Rus yazarı. Ardından Çar Aleksandr'a neredeyse isterik bir mektup gönderip serf konusunun çok tehlikeli olabileceğini bildiriyor: "Kıyamete dalmak üzereyiz. İsyan ateşini körüklemeye tek bir suçlu el yeter, sonrasında hepimiz alevler içinde kalacağız."[58]

Tolstoy'un köylüleri, doğuştan kazanılmış kolektif bir hak olarak gördükleri topraklarını neden satın almaları gerektiğini

58 Aktaran Crankshaw, *The Shadow of the Winter Palace*, s. 167.

anlamamaktadırlar. Kölelerden farklı olarak serfler vergi verip askere giderler; 19. yüzyıl ortalarında sahip oldukları miktar çok az da olsa, toprak sahibi olabilmektedirler. Rusya'da unvan sahibi soyluların Avrupa'daki gibi mülkiyeti miras yoluyla geçen büyük toprakları yoktur. Batı'da geliştiği şekliyle feodal hak ve yükümlülükler de gelişmemiştir. Batı'da köylüler efendilerine sadıktır, efendiler daha yukarıdaki efendilere, onlar da krallarına sadıktırlar. Rus İmparatorluğu'nda ise kurucusu Ivan'dan bu yana her şeyin sahibi tek bir kişidir, o da çardır. Diğer herkes, soylu olsun, rahip ya da serf olsun, bir kapris uğruna köpeklere atılabilen, kırbaçlanabilen imparatorluk mallarıdır. Çoğu da bu işlemlere maruz kalmıştır.

1790'ların başında Fransa kralı giyotine giderken İmparatoriçe Katerina insanlığın kurtuluşu için kendine has görüşlerini uygulamaya geçirir, devrimi engelleme çabasıyla özellikle soylulara çeşitli haklar verir. Rusya'da daha önce çar veya çariçeden başka hiç kimse hak sahibi değildir, dolayısıyla bu büyük bir ilerleme, aydınlanmış bir sivil toplumun oluşmaya başlaması anlamına gelmektedir. Rus soyluları kırbaçlanmaktan, vergiden ve keyfî tutuklamalardan kurtulmuşlardır; hiçbir soylu artık hak sahiplerinden oluşan bir jüri önünde mahkeme edilmeden canından, malından veya unvanından olmayacaktır. Ancak sahip oldukları yeni hakları kullanan soylular, köylülerine giderek daha fazla köle muamelesi yapmaya başlarlar.[59] Katerina döneminde Rus soyluları kumar borçlarını karşılamak, genelevlerde çalıştırmak gibi nedenlerle serflerini kendi aralarında ya da açık pazarlarda alıp satarlar. Puşkin gibi kimi Rus soyluları yapılan kıyaslamaya şiddetle karşı çıkmışlarsa da, Avrupalılar ile kölelik karşıtı Ruslar bu durumu Amerika'nın köle pazarlarına benzetmişlerdir.

1830'larda bir Rus soylusunun itibarı, sahip olduğu "canlar"ın sayısıyla ölçülmektedir. Ancak Rus soyluları, Avrupa'nın asillerine benzemek arzusuyla, insanları topraklarına

59 Richard Pipes, *Russia Under the Old Regime* (New York, 1974), s. 150; Geoffrey Hosking, *Russia: People and Empire* (Cambridge, Mass., 1997), s. 198-200.

bağımlı kılan bu modası geçmiş düzenlerinden giderek utanmaya, kendilerini suçlu hissetmeye başlarlar. Köleliğe son verme hareketi, özgürleştikten sonra serflere küçük toprak parçaları satmak ya da yarıcı olmalarına izin vermek düşüncesindedir. Ne var ki, serfler soyluların kendilerine herhangi bir şey satmaya hakları olduğunu kabullenmezler. Zaten serfler arasında bir çeşit organik sosyalizm düzeni sürmektedir: Yerel idare, yani mirlik, hane halkının büyüklüğüne ve ihtiyacına göre toprak üzerinde çalışma hakkı tanımaktadır. (Ünlü anarşist Prens Kropotkin gibi bazı reformcular sosyalizm fikirlerini kendi ailelerinin sahip oldukları serflerin komünal ilişkilerini ülküleştirerek oluşturmuşlardır.) Serfler, madem çar özgürlüklerini verdi, *Küçük Baba* da doğal olarak toprak üstündeki haklarını tanımalı diye düşünmektedirler; topraksız özgürlük neye yarayacaktır? Bu yorum farkının sonuçları çok yıkıcı olmuştur.

1850'lerde tahta çıkan Çar II. Aleksandr ülkesini baştan aşağı modernize etmeye azimlidir.[60] Serflere özgürlük vermesinin yanı sıra, diğer kurumlarda da reformlar yapar. Sansürü kaldırarak basını; profesörlük ve akademik çalışmalar üzerindeki devlet denetimine son vererek üniversiteleri; Rus ordularını bir çeşit askerî kölelik düzenine sokan yirmi beş yıllık mecburi hizmeti kaldırarak orduyu, gizli devlet mahkemelerinin yerine kamuya açık jürili mahkemeler kurarak adli sistemi yeniler. Özgürlükçü Çar, Rus Yahudilerinin yaşam koşullarında da büyük iyileşmeler gerçekleştirir.[61] 1833'te Yahudi Yerleşim Bölgesi'nde doğmuş olan Pauline Wengeroff, "Büyükannenin Anıları" adlı kitabında, kendisinin ve ailesinin II. Aleksandr "altmış milyon köylüyü toprağa bağımlı olmaktan ve Yahudileri zincirlerinden kurtardığında" ne kadar ümitlendiklerini anlatmaktadır. Çar, Rus kentlerinin kapılarını açtığında Yahudi gençlerin "üniversitelerde Avrupa tarzı eğitim görme arzuları karşılanır. Bu harika aydınlanma döneminde Yahudiler tüm

60 W. Bruce Lincoln, *The Romanovs: Autocrats of all the Russias* (New York, 1981), s. 575-580; Ascher, *Russia*, s. 110-116.

61 Ben-Sasson, ed., *A History of the Jewish People*, s. 820.

ülkede güzel sanatların yükselmesinde, bilimin gelişmesinde rol almışlardır."[62]

O günlerdeki iyimserliği yeniden hatırlamak, bunu izleyen korkunç dönemi anlayabilmek için önemli – *glasnost,* "açıklık" kelimesi ta o zaman icat edilmiştir.

Aleksandr döneminde bazı muhalif seçkin çocukları üniversitelerdeki yeni özgürlükleri kötüye kullanarak giderek şiddetlenen kültür karşıtı örgütlenmelere katılırlar. Turgenyev, *Babalar ve Oğullar* romanında altmış kuşağının gençlerine ileride yaygınlaşacak yeni bir kelimeyle "nihilist" adını takar. Dönüm noktası 1874'ün "deli yazı" olan olaylarda Rus öğrenciler Halka Doğru[63] adı verilen bir hareketle tüm okulları raydan çıkarırlar. Köylüler gibi, onlara özenerek giyinip ellerinde kullanmayı bile bilmedikleri tarım aletleriyle; erkek öğrenciler tulum, kırmızı gömlek ve taranmamış saçlarıyla, kadınlarsa bol beyaz tunik, siyah etek ve kısa saçlarıyla şehirlerden kırlara doğru yürürler.[64] Yüz yıl sonrasının hippileri gibi toprakta çalışmayı, atları tımar etmeyi, tahıl ekimi yapmayı planlarlar. Oysa "Halk", görünüşlerinden kuşkulanıp öğrencileri yerel polise ihbar eder; gençler şaşkınlığa düşer. Köylülerin kendilerini reddetmesinden çok yaralanmışlardır; gerisin geri şehirlere dönerek düzeni başka yollarla sarsmaya karar verirler. (Lev konuyla ilgili olarak "Rus nihilizmine özgü barbar giysilere bürünmüş Fransız Devrimi ideali, üst sınıflardan St. Petersburglu gençleri etkilemişti," diye yazacaktır.)[65] Halkın İradesi adlı terörist bir örgüt oluştururlar.[66]

---

62 Pauline Wengeroff, "Memoirs of a Grandmother", *The Golden Tradition: Jewish Life and Thought in Eastern Europe*, Lucy Dawidowicz, ed. (New York, 1967), s. 163.

63 Figes, *A People's Tragedy*, s. 136-137.

64 Hosking, *Russia*, s. 349-356. Daha ayrıntılı bir tartışma için bkz. Franco Venturi, *Roots of Revolution: A History of the Populist and Socialist Movements in Nineteenth Century Russia*, çev. Francis Haskell (Chicago, 1983), s. 469-506.

65 Essad Bey, *Nicholas II: Prisoner of the Purple* (New York, 1937), s. 54.

66 Bkz. Geoge Vernadsky ve diğerleri, ed. *Source Book for Russian History from Early Times to 1917*, cilt 3 (New Haven, 1972), s. 664.

Lev, annesinin geçmişini değiştirip onu düşmüş bir aristokrata dönüştürmüş, Berta Slutzkin'e Halkın İradesi teröristlerinin en ünlüsü olan Sofya Perovskaya'yla aynı geçmişi yakıştırmıştır. Sofya tıpkı annesi gibi hiddet dolu genç bir kadındır. Halkın İradesi ise, Lev'in, annesinin de dâhil olduğunu iddia ettiği Sosyal Devrimcilerin habercisi bir örgüttür. Ama Lev'in annesi harekete katılan çoğunluğu Yahudi ve yoksul kadınlardan biriyken, Sofya Perovskaya klasik bir 19. yüzyıl Rus devrimcisidir: Yönetici sınıftan, ama sınıfından soğumuş, sınıfına kin besleyen bir zengin çocuğu.[67]

Lenin[68] de dâhil birçok devrimcinin babası gibi, Sofya'nın babası da köklü ve önde gelen bir aileden, toplumda önemli yeri olan bir adamdır.* Hatta, radikal bir öğrenci grubu olan Cehennem'in üyelerinden biri tarafından 1866'da çara karşı gerçekleştirilen suikast girişimi sırasında St. Petersburg'un genel valisidir ve bu olaydan sonra görevine son verilmiştir. Bir yüzyıl sonrasının Baader Meinhof veya Kızıl Tugaylar teröristi gibi, Sofya da içine doğduğu yönetici sınıftan, babasından, ordudan, hatta yoldaşı olan erkeklerin hiçbir şey yapmayıp sürekli konuşmalarından nefret eder.[69] Kutsal olduğuna inandığı şiddet eylemleri sayesinde saltanat kanı dökülsün, devrim olsun istemektedir. Devrimciler, Özgürlükçü Çar'ın yaptığı reformların Rusları rehavete sokacağından endişelidirler. Onlar toplumun yay gibi gerilmesinden, sonunda da kırılmasından yanadırlar.

---

67 Lincoln, *The Romanovs*, s. 445; Crankshaw, *The Shadow of the Winter Palace*, s. 263, 266, 269.

68 Essad Bey, *Lenin* (Italya, 1937), s. 1; Dmitri Volkogonov, *Lenin: A New Biography* (New York, 1994), s. 8-9.

(*) Sovyet tarihçiler, basit bir köylü aileden geldiği izlenimi vermek için Lenin'in geçmişini çarpıtmışlardır. Vladimir İlyiç Ulianov, 1900 yılında tutuklandığında kendisini toprak sahibi asil bir ailenin üyesi olarak kaydettirmiştir. Lev de 1938'de yazdığı Lenin biyografisinde "konuşurken, Rus asillerinin tipik konuşma tarzı olan hafif bir ıslık sesi çıkarırdı," diye yazar. Lenin'in annesinin babası serf sahibi, vaftiz edilmiş Yahudi bir doktordu. (Ölümünden sonra, Lenin'in kız kardeşi Stalin'e ailesinin Yahudi atalarını anlatmış, Stalin'den antisemitizm ile savaşa yararı olacağı düşüncesiyle bunu açıklamasını istemiştir. Ne var ki, bu bilgiler gizlenir, ancak komünizmin yıkılmasından sonra aydınlığa kavuşur.) Lenin'in baba tarafından büyük dedesi ise bir serftir.

69 Lincoln, *The Romanovs*, s. 443.

1881 yılında Sofya, çarın Kışlık Saray'dan çıkıp kentte yapacağı gezinin güzergâhını ele geçiren beş kişilik terörist grubun lideridir.[70] Çarın geçeceği sokakların birinin altına tünel kazıp dinamit yerleştirmeyi düşünmektedirler. Çar'ın arabası üzerindeyken tüm sokağı havaya uçuracaklardır; o sırada sokakta bulunan yüzlerce olmasa da, onlarca insanın ölmesi işlerine gelir, çünkü böylece alev alacak nihilist bir devrim onlara çok mümkün görünmektedir. Teröristler sokak üzerinde bir giriş katı kiralarlar; altından tünel kazmaya başlarlar, paravan olarak da sokağa bakan odada bir peynirci dükkanı açarlar. Günü geldiğinde Sofya eylemi yapacak arkadaşlarına yerlerini almalarını ve sokağı uçurmaya hazırlanmalarını emreder.

Ne var ki, son dakikada çar güzergâhını değiştirince aylar süren tünel kazma çalışmaları boşa çıkar. Sofya, soğukkanlı bir şekilde B planını uygulamaya koyar. Halkın İradesi'nin bomba yapımcısı Nikolay yeni bir el bombası icat etmiştir – iki küçük şişe nitrogliserinle doldurulmuş metal bir top. Sofya suç ortaklarına çarın arabasının önüne geçmelerini ve ellerindeki patlayıcılarla saldırmalarını işaret eder. İlk terörist korkup kaçar, ikincisi, on dokuz yaşında bir oğlan, hedefini şaşırarak çarın arabasının arka tarafına isabet eden ve iki Kazak'ı yaralayan, kalabalık içinde duran bir fırıncı çırağını da öldüren bombayı atar. Olay bu kadarla bitebilecekken Aleksandr, başka bir araca geçmesi için yapılan tüm yalvarmaları dinlemeyip saldırganla yüzleşmek, yaralılara moral vermek amacıyla kanla kaplanmış karlar içinde yürümeye başlar. Üçüncü bir suikastçı kalabalığı yararak çarın dibine kadar sokulup bombasını atar. Patlamayla birlikte kendisi de ölür. Aleksandr korumalarına sokakta ölmek istemediğini, kendisini Kışlık Saray'a götürmelerini söyleyecek nefesi ancak bulur.

Aleksandr, Halkın İradesi'nin onu yere yıktığı gün, tarihin gidişatını değiştirebilecek, Rusya'yı sınırlı da olsa anayasal dü-

70 1 Mart 1881'de olanlar *The Romanovs*, s. 443-446; Venturi, *Roots of Revolution*, s. 709-720; Crankshaw, *The Shadow of the Winter Palace*, s. 270-271'de anlatılmaktadır.

zene kavuşturacak bir dizi yasal reform ve kanuni düzenlemeye imza atmıştır. Saldırının üstünden geçen birkaç saatin ardından da ölür. Yerine geçen III. Aleksandr'ın babasının katline tepkisi ürkütücü olur, babasının reformlarının tamamını birkaç gün içinde tersine çevirir.[71] Halkın İradesi hükümetle ateşkes imzalamak için açık bir mektup gönderir, bir dizi talepte bulunur; çardan toplumu hemen dönüştürmesi istenir. III. Aleksandr ise anlaşmak bir tarafa, örgütün tüm üyelerini yakalatır – Sofya Perovskaya seksen bin kişinin önünde asılır. Sonrasında çar tüm çabasını teröristleri de, liberalleri de ayrım gözetmeksizin bastırmak üzere harcar. Öldüğü gün babasının imzaladığı reformların yerine polise ve yeni kurulan yerel gizli servislere sınırsız yetki veren bir dizi yasa getirir. Rusya artık tam manasıyla bir polis devleti olmuştur.

II. Aleksandr'ın katledilmesi, Rusya'da siyasi reform ümitlerini tümüyle söndürür. Terörizm ve devrim, III. Aleksandr'ın baskı döneminde büyür, yerine geçen oğlu kötü kaderli II. Nikola'nın duyarsız yönetimindeyse patlar. Sofya Perovskaya'nın bombaları, Halkın İradesi'nin fermanını –"siyasi bir kalkışmaya yol açmak"– umulandan çok daha geniş anlamda yerine getirmede başarılı olur. Onun soğukkanlı ısrarı ve birkaç tüp nitrogliserinle girişilen eylem, dolaylı bir şekilde, gelecek yüzyılda on milyonlarca insanın açlıktan ölmesine ve gulag'larda can vermesine yol açacaktır.

En azından Lev böyle düşünmektedir. Ömrü boyunca da "şeytani ve akıl almaz isyan"[72] fikrini geliştirir. 1935'te yazdığı ve çoksatan kitaplarından biri olan son Çar Nikola'nın biyografisi, büyükbabasının katledildiği günle başlar. Aleksandr'ın katlinden sonra çarlık ailesinin karanlık, kuşkularla dolu bir yola girdiğini yazan Lev, "olağanüstü güzellikte gözleri, ince uzuvları ve zarif, küçük elleri olan bu zayıf oğlan –Rus halkının tek hükümdarının torunu, İmparator Hazretleri Grandük Çareviç Nikola Aleksandroviç– dünyadan kopuk, çardan

71 Lincoln, *The Romanovs*, s. 446-447; Crankshaw, *The Shadow of the Winter Palace*, s. 270-271.

72 Essad Bey, *Nicholas II*, s. 53.

çok, bir tutuklu gibi yaşamaktadır," der.[73] Sofya'nın gizli planlarının başarıya ulaşmasından önceki yıllarda bile, çarlık ailesinin Cehennem, Ölüm ve Halkın İradesi gibi grupların peş peşe düzenledikleri saldırılardan kıl payı kurtulduklarını, "imparatorluk ailesinin öldürülme korkusuyla her yabancıdan, her misafirden, her uşaktan şüphelendiklerini, saraydan dışarı her adım attıklarında bir felaketle karşılaştıklarını" anlatır.[74] Hiçbir etkinlik göstermemiş olan Nikola'nın başka türlü çok kuru olacak olan biyografisinin en çarpıcı bölümleri, Lev'in genç çareviçin büyükbabasının katlinin üzerinde yarattığı psikolojik etkileri ve ailenin hayatına kasteden terör yıllarını anlattığı satırlardır:

> İnsanı serseme çeviren olay yüzünden Nikola'nın genç aklı, sarayın dışında yalnızca bombaların, komploların ve ölümün olduğuna inanmaya başlamıştı. Büyükbabasına karşı düzenlenen, kendisinin de yarı bilinçle tanık olduğu entrikalar elbette çocuk ruhunda ve zihninde sır dolu izler bırakacaktı.[75]

Bu satırlar oldukça çarpıcı, çünkü anlatılan II. Nikola değil, Lev Nussimbaum'un kendisi aslında. Lev görünürde dokuz dile çevrilmiş, uluslararası ün kazanmış bir biyografi yazmıştır, ama kitapta üstü örtülü biçimde kendi portresini çizmektedir. Kendini Yahudi bir mülteciden gösterişli bir Müslüman yazar ve maceracıya dönüştürdüğünde bile, aslında Nikola ile kendi arasındaki benzerlikleri derinleştirmektedir. 1940'ta Pima'ya "Çar ile benim karakterlerimiz aynı. Ben de olsam tıpkı onun gibi yapardım," diye yazıyor.[76]

Siyasi devrimler konusunda karmaşık çözümlemeleriyle ünlü olan Lev, bir anlamda devrimi kendi ailesindeki çelişkilerle ve bunun korkunç sonuçlarıyla ilişkilendirerek yorumlamıştır – "babası, petrol endüstrisinin önde gelen patronlarından biri; annesiyse radikal bir devrimci." Terörizmin ve irticanın top-

73 *A.g.e.*, s. 5.

74 *A.g.e.*, s. 9.

75 *A.g.e.*, s. 44.

76 Essad Bey'in Pima Andreae'ya yazdığı mektup, 3 Mart 1940.

lumu çöküşe sürüklediği yıllarda doğan Lev, bu tarihî yıkımı kendi parçalanmış kişiliğinde yansıtır. Doğduğu dönemin toplumsal koşulları onu hem çok korunaklı hem de tüm korkulara açık kılmıştır. Kavramaya başladığı ilk andan itibaren de geçmişe hep özlem duymuştur.

BÖLÜM 2

Yaban Yahudiler

Lev en eski fotoğrafında Kafkas kıyafetleriyle poz vermiş olarak görülüyor: Üzerinde fişekliği ile şık beyaz bir tunik palto, başında, biraz yana yatık büyük beyaz bir kürk kalpak; ellerinden birini kalçasına koymuş, diğeriyle bir binici kırbacını ilgisizce tutuyor. Bir iki yıl sonra, 1913'teki Noel partisinde giyeceği volan yakalı kibirli Fauntleroy takım yerine, dağ savaşçıları gibi giyinmiş olan bu genç erkek, gösterişli ve kaygısız bir havada. Yedi yaşından fazla olamaz.

Dağ savaşçıları gibi giyinmiş olsa da, Lev'in tek başına evden çıkmasına hiçbir zaman izin verilmemiştir. 1905 ile 1917 devrimleri arasındaki dönemde Bakü'de yaşayan zengin aileler sürekli kaçırılma ve gasp tehdidi altındadırlar. Bolşeviklerin ve Sosyalist Devrimcilerin yaydığı korkuya sayısız küçük terör örgütü eşlik etmektedir. Bunlar ilke olarak anarşizmi ya da sosyalizmin karanlık yorumlarını benimsemişlerse de, kendilerine taktıkları isimlerden asıl amaçlarının terör olduğu açıkça bellidir: Ölüm için Ölüm, Kızıl Fişek Birliği, Terörist-Bireyciler, Kara Şahin Anarşistleri-Şantajcılar.[1] "Kamulaştırmalar" ve di-

1 Anna Geifman, "The Anarchists and the 'Obscure Extremists'", Anna Geifman, ed., *Russia Under the Last Tsar: Opposition and Subversion 1874-1917* (Oxford, 1999) içinde, s. 94-110.

ğer siyasi terör biçimleri Kafkasya'da eskiden beri yaygın olan yol kesme geleneği ile harmanlanmıştır.* (Nisan 1907'de çeşitli örgütlere mensup teröristler sadece tek bir küçük kentte elli iş adamını öldürmüşler.)[2] Bölgeye genelde Bolşevikler hâkimdir, ancak bazen Tiflis ve Havalisi Dehşet Grubu gibi sosyal demokrat hizip grupları da boy göstermektedir.[3]

Ölüm yatağında yazdığı defterlerde Lev, Bakü'deki havayı şöyle anlatıyor:

> Babam o zaman milyonerdi, tıpkı Amerika'nın vahşi batısı gibi, bizim kentimiz de bu milyonlardan pay almak için savaşan eşkıya ve soygunculardan geçilmiyordu. Çocuğu kaçırılan anne-babaların dışındakiler için çocuk kaçırmak sıradan bir olaydı. Bu nedenle prens ailelerinde bile, Avrupa'da olmayan bir çocuk koruma ve yetiştirme tarzı gelişmeye başladı.[4]

Nussimbaumların aile dostu Asadullayevler böyle bir çocuk kaçırma olayı yaşamış. Banine Asadullayeva, büyükbabasının Bakü'de iki kez kaçırıldığını ve her seferinde büyük paralar karşılığında bırakıldığını anlatıyor.[5] Lev'in "başka bir çocuk koruma ve yetiştirme tarzı"[6] ile kastettiği, mahiyetinde silahlanmış korumalar ve bakıcılar olmaksızın dışarı çıkamıyor oluşudur:

(*) Lev'in Stalin biyografisinde, geleceğin Sovyet lideri olacak genç devrimcinin Kafkasya'da yaşarken gasp eylemlerinin yanı sıra, etnik şiddete maruz kalabilecek olanlara şantaj yapmak gibi başka uzmanlık alanları olduğunu da öğreniyoruz. Örneğin Ermeni karşıtı isyanların çıktığı bir bölgede Ermenilere bir adamını yollayıp belli bir ücret karşılığında ailelerini koruyabileceklerini bildirirmiş. Elbette dünya devrimine "bağış" talep etmek de düzenli görevleri arasında yer alıyor. Kimse Koba Çugaşvili ile ters düşmeyi göze alamadığı için işadamlarının da bundan kaçınmaları pek mümkün değil. Alice Schulte, anılarında Lev'in babasının da hemen herkes gibi korunmak için para ödediğinden söz ediyor. (*Biographie Essad-Bey*, yayımlanmamış el yazmaları, s. 1.)

2 Anna Geifman, *Thou Shalt Kill: Revolutionary Terrorism in Russia, 1894-1917* (Princeton, 1993), s. 22-23.

3 *A.g.e.*, s. 145.

4 Kurban Said, *Der Mann, der Nichts von der Liebe Verstand* (yayımlanmamış el yazmaları), I, 9A.

5 Banine, *Jours Caucasiens* (Paris, 1945), s. 93-97.

6 Said, *Der Mann*, I, 8B.

At binmeyi öğrenirken üç uşak arkamdan koşardı, dördüncüsü de ata binmiş ve silahlanmış halde, kasvetli, savaşçı suratıyla peşimden at sürerdi. Yanımızdan geçenler durup bana gülümserlerdi. Beni sevdikleri için gülümsediklerini düşünür, ben de onlara gülümserdim. Meğer beni hor gördükleri için gülümsüyorlarmış. Sonradan insanların birbirlerine mürebbiyemin, ağırbaşlı bir Alman olan Alice'in, atımın arkasından kuyruğunu tutarak koştuğunu anlattıklarını öğrendim. ... Şimdi gözümde canlandırdığımda ben de Çerkez kıyafetli bu solgun çocuğu hor görüyorum, çünkü bütün bu malikâne ve etrafındaki arazi petrol parasıyla meydana getirilmişti.

Bir çocuğun doktorlar ve korumalar arasında hapis hayatı yaşaması saçmalıktan çok bir trajediydi. Evdeki merdivenlerden bile çıkamazdım, üst kata hadım bir uşak taşırdı beni.[7]

"Öğretmenler, uşaklar ve oyuncaklarla sarılmış, arkadaşsız";[8] Lev'in hissettiği bu yalıtılmışlık, yanlış konulan bir kalp hastalığı teşhisinden sonra iyice artmış, babası dışarı çıkmasından iyice endişelenmeye başlamış. Annesinin ölümünden sonra Alman bir mürebbiye tutulmuş. Bayan Schulte, Lev'e seve seve analık etmiş, olağanüstü iniş çıkışlı, birçok ülkede süren hayatı boyunca peşinden hiç ayrılmamış. Lev, ilk adı Alice olan dadısını Ali diye çağırıyormuş. Bayan Schulte, çevresindeki diğer çocuklar dört yaşında başladığı halde, Lev'in sekizine kadar okula gitmediğini, özel öğretmenlerden ders aldığını söylüyor.

Lev'in evdeki eğitimi annesinden kalma devasa kütüphanenin yardımıyla sürdürülmüş. Lev, "Tek bir kişi bile kitaplara dokunmamıştı. Ben okumayı öğrendikten sonra kütüphanenin anahtarını aldım ve her istediğimi okumaya başladım. Kimse beni rahatsız etmezdi. Babam kütüphanenin bana miras kaldığını, istediğimi yapabileceğimi söylerdi," diyor.[9] Annesinden kalan tek şeyin "kitaplar, kitaplar, kitaplar" olduğu-

7 *A.g.e.*, I, 1B, 2A.

8 *A.g.e.*, I, 2A.

9 Essad Bey'in Pima Andreae'ya yazdığı mektup, 8 Mayıs 1941.

nu hatırlıyor: "Günlerce hiç kalkmadan koltukta oturur, Arap ozanları, Acem bilgeleri ve Türk sipahileri anlatan kitaplar okurdum."[10]

Bayan Schulte'ye göre, Lev dışarı çıkabildiği zamanlarda, "camilerin, minarelerin, dar sokakların ve küçük evlerin bulunduğu Asya meydanına gitmekten çok hoşlanırmış."[11] Kentin surlarla çevrili eski Müslüman bölgesinde saatlerce yürüyerek, üzerinde Ortaçağ Arapçası yazılar bulunan kapılardan geçer, antik çeşmelerin olduğu bahçelere gire çıka, dar sokaklarda dolaşırmış. Sokaklar onu kenti tehdit eden karışıklıktan uzak, sakin bir vaha olarak gördüğü dolambaçlı, yarı yıkık han saraylarına ulaştırırmış. Lev, "Eski, harap saraylara duyduğum sevgi giderek bu yapılarda doğmuş insanlara duyduğum sevgiye dönüştü," diye yazıyor. "Geçmişteki hakanlara ait saraylarla dolu kentin etrafı çölle çevriliydi. Sekiz yaşımdayken evimizin terasında hiç hareket etmeden, tembel tembel oturur, saraylar ve çöl hakkında şiirler yazardım. Saray ve çöl benim için sakin, kadim, sessiz bir ihtişamın özüydü."[12] *Ali ve Nino*'da Lev, genç bir Müslüman prens olan Ali'yi kendinden yola çıkarak yazmıştır. Ali de ailesinin evinin terasında uzanıp yatan, Hazar Denizi boyunca sıralanmış saraylara bakarak hayal kuran bir şairdir. O da Lev gibi modern kentten ürker. Lev'in kahramanının Müslüman ailesi çok geniştir. Romanın ortalarına doğru Ali ile Nino kaçıp ailenin Acem ülkesindeki akrabalarına sığınırlar. Lev'se yalnızca hayallerine kaçabilmektedir:

> Okuduğum, duyduğum ve düşündüğüm her şey bu hayallerde birbirine karışırdı. Geniş kum çöllerini, Arap atlıları, rüzgârda dalgalanan kar beyazı cübbelerini, yüzlerini Mekke'ye dönmüş dua eden nebileri görür; surlarla, çöllerle, akıl almaz karmaşık yazısıyla, İslami Doğu'nun her şeyiyle bir olmak isterdim. Çünkü burada, Bakü'müzde İslami Doğu, Avrupa kül-

10 Said, *Der Mann*, I, 18A.

11 Alice Schulte, *Biographie Essad-Bey*, s. 1.

12 Essad Bey, "Lebenslaufe von heute: die Geschichte meines Lebens", *Die Literarische Welt* 7, no. 5 (1931), s. 3.

türünün zafer trampetleri eşliğinde yapılan törenlerle mezara gömülmüştü.[13]

Lev'in İslam ve Doğu ile özdeşleşmesi, daha on yaşında bile değilken başlıyor: "Bugün bile ne bu duygunun nasıl oluştuğunu ne de nasıl açıklayacağımı biliyorum. Belki bu da bana bilmediğim bir atadan kalan mirastır. Ama biliyorum ki, bütün çocukluğum boyunca her gece Arap yapılarının hayalini kurdum. Ve biliyorum ki bu, hayatımın en güçlü, en belirgin duygusuydu."[14]

"Liova bütün bunlardan çok etkileniyordu. Ayrıca Yahudi bir çocuğun Müslüman bir isim seçerek din değiştirmesi o zamanki Bakü'de şimdi olduğu kadar dehşet verici değildi."[15] Yaşlı kadın koltuğunda öne eğilmiş yediği kirazların çekirdeklerini yere tükürürken bir yandan da Azeri televizyonunda kendi görüntüsünü izliyordu. Sigaradan kalınlaşmış sesi tıpkı bir spor spikeri gibi çıkıyor, aksanlı ama mükemmel bir İngilizceyle konuşuyordu. Bu hanım, Banine'nin kuzeni Züleyha Asadullayeva idi. Kedileri olan yaşlı kızkardeşlerden büyüğü Sara Aşarbekov 1999 yılında ölmüştü. Yani Züleyha artık Sovyet öncesi Bakü'nün petrol zengini günlerini bilen son canlı kaynaktı. "Liova" Nussimbaum'un çocukluğuna dair pek çok şey hatırladığını söyledi: "Liova büyük ağabeyimin en iyi arkadaşıydı. Size neden Essad adını aldığını söyleyebilirim. Çok sevdiği ağabeyimin adıydı Essad. Bir süre birbirlerinden hiç ayrılmadılar. Liova'nın pek arkadaşı yoktu. Biliyorsunuz babası dışarı çıkmasına izin vermezdi."

Başkanlık sarayının dibindeki bir otelin Stalinist dönemden kalma büyük bir süitinde oturuyorduk. Beton balkonundan Hazar Denizi üzerinde seyreden paslı tankerlerle balıkçı tekneleri görünüyordu. Züleyha'nın babası bir zamanlar dünyanın en zengin Müslüman petrolcüsüymüş. (Seksen yıl öncesinin

13 Said, *Der Mann*, I, 16A.

14 *A.g.e.*, I, 15B.

15 Züleyha Asadullayeva ile yapılan görüşme, Bakü, Haziran 2000.

ast-üst düzenini hatırlayıp "Halleri vakitleri iyiydi ama Aşarbekovlar aslında o kadar zengin değillerdi!" dedi.) Aile armalarını Bakü ve çevresinde birçok binanın üzerinde görmüştüm. Babası, Şemsi Asadullayev büyük bir hayırsevermiş. Diğer birçokları gibi Asadullayevler de 1920'de devrimden kaçmışlar. Züleyha neredeyse seksen yıl, önce Türkiye'de, sonra Washington kentinin banliyölerinde olmak üzere, Azerbaycan dışında yaşamış. Şimdi ise, doksanlarına geldiği bu günlerde, ailesini sürgün eden ülkesi onu ünlü biri olarak bağrına basmaktaydı. Dünya'nın önde gelen petrol şirketlerinin lobicileri ile temsilcilerinin kente akın ettiği, yıllık Bakü "petrol fuarı"nda, bir zamanlar birçok kimseyi çok zengin etmiş bu kentin timsali olarak modern petrol arayıcılarının uğuruymuş gibi boy gösteriyordu. "Tom, sana hayatımı anlatsam inanmazsın, yalan söylüyorsun dersin," diye başladığı cümleyi kesip kendisini cumhurbaşkanı ile Exxon, Chevron ve Royal Dutch/Shell'in temsilcileriyle konuşurken gösteren televizyona işaret etti.

Züleyha, Lev'in İslamiyeti seçmesini ve hayat hikâyesini ağabeyinin yaşamına öykünerek anlatmasını garipsemiyordu: "Benim ailemin yaşadığı şekilde Müslüman olmak, evrensel bir dine sahip olmak demekti; dogmalara değil geleneklere saygı göstermekti." Babası kendisinin ya da kız kardeşlerinin cenazeler dışında başörtüsü takmalarına izin vermezmiş: "Başörtüsü ona göre bir gericilik işaretiydi, bizim inandığımız İslamda gericilik yoktu. Şimdiki gibi, Naziler ya da Bolşevikler kadar kötü olan bu korkunç fundamentalistler gibi, değildi. İslami kimliğimizde hiçbir katılık yoktu. Tam tersine. O zamanlar dine karşı olan Bolşevikler katıydı. Bizler içine doğduğumuz çağın kültürüne açık yaşardık."

Züleyha, ağabeyi Asad'ın Lev ile yazışmalarını bulma sözü vermişti. Ertesi yıl Washington dışında, emekliliğini geçirdiği yerde onu ziyaretim sırasında bundan söz ettim. Çok daha yaşlı gösteriyordu, ama bana Bakü'ye yapacağı bir dahaki seyahatte "cumhurbaşkanına bundan söz edeceğine" dair bir söz daha verdi. O anda sanki yüzüne kan gelmiş, daha genç göstermeye başlamıştı. Ne var ki, o yazın sonunda, petrol fuarına son kez

katıldıktan sonra öldü. Yani, bildiğim kadarıyla artık dünyanın hiçbir yerinde Bakü'nün eski petrol baronlarından hiçbir iz kalmadı; en azından o zamanları hatırlayacak ve anlatacak kadar yaşlı olan biri.

Lev sonraki yıllarda petrol milyonerlerinin dünyasını öve öve bitirememişse de, gelişme çağındayken bundan nefret etmiş, olanak bulduğu her an kentin eski Doğulu bölgesine kaçmıştır. Devasa sarayların kalıntıları arasında yürürken kendisini bir prens gibi hayal eder; kalbinden hasta olmayan, hançeriyle kendini koruyabilen, etrafında yarım düzine koruma ve dadısı olmadan dolaşabilen bir prens.

> Büyük kemerli kapının üzerindeki duvarda yok olmuş bir geçmişin kutsal arabesk simgeleri diziliydi. Güçlü, kavraması zor harfler ve zarif süslemeler. Saatlerce bakar, hülyalara dalar, kendimden geçtiğim bir çeşit meditasyona girerdim. Saatler süren gerçek bir mutluluk haliydi. Eve döndüğümdeyse eski tembel, hastalıklı, işe yaramaz kişiliğime bürünürdüm.[16]

Lev, Azerbaycan'ın küçük aşiretlerinin tümünden etkilenmiştir. Babası izin verdiğinde korumaları ve Bayan Schulte eşliğinde bu geleneksel "Kafkas tipleri" ile buluşmaya kırlara giderler. Azerbaycan yerleşimin yoğun olduğu bir ülkedir, Bakü'den herhangi bir yöne doğru birkaç saatlik at sürüşüyle çeşitli kültürlere ve çağlara seyahat edilebilmektedir. *Kan ve Petrol* kitabında ve daha sonra yazdığı *Kafkaslar'ın Oniki Gizi*'nde Lev'in nerede kendi gezip gördüklerini anlattığı, nerede hayal ürünü şeyler yazdığı pek belirgin değil. Örneğin karşılaştığı "Yezidiler" Amazonlara benzeyen, erkeklerin çalışmasının yasak olduğu, kadınlarınsa silah taşıdığı, kocalarını seçtiği ve pantolon giydiği bir kabiledir.[17] Sonra, mavi gözlü, kızıl saçlı Kevserler vardır. Zincirden yapılmış zırh giyen, kılıç ve üzerinde haç resmi olan küçük kalkanlar taşıyan Kevserler "Haçlı Ülkesi'nin büyük şövalyelerini" (yani Haçlıları) ata-

16 Said, *Der Mann*, I, 18A.

17 Essad Bey, *Blood and Oil in the Orient* (Londra, 1931), s. 48-50.

ları sayarlar.[18] Lev bu toplulukları okudukları ve duyduklarıyla süsleyerek anlatmış. Bakü'den ya da Tiflis'ten bir günlük mesafedeki bölgeler kentlilerin gözünde egzotik, atavik yerlerdir; dağ folkloru çeşitli şayiaların, dedikoduların ve alaycı hikâyelerin anlatılmasına yol açmaktadır.

Lev, Bakü'nün güneyinde Asurluların soyundan gelen son topluluğu bulur; antik tapınaklara oyulmuş heykellere benzeyen yüzleri vardır.[19] Kuzeyde ise, dağda kurulu küçük Kuba krallığına yaptığı seyahatte, Yahudi bir çocuğun Müslüman bir savaşçı olma isteğini kışkırtan insanlarla, Kipta ya da Beni İsrail denilen, Azerbaycan'ın dağlı Yahudileriyle karşılaşır.[20]

Bu Yahudi kabilesinde erkekler Müslüman komşularından pek de ayırt edilemeyecek şekilde hançerler taşımakta, botlar giyip kalpaklar takmaktadırlar. "Her zaman silahlıydılar, ülkedeki diğerleri gibi, Kiptalar da hayvancılık yapan, savaşçı, göçer bir kabileydi. Kimi zaman İran sınırında, ticari kervanlara saldırıp soygun bile yapıyorlardı."[21] Lev'in Kafkas savaşçısı giysileriyle küçükken çektirdiği fotoğrafta muhtemelen bu Kipta etkisi var.

Yahudi Yerleşim Bölgesi'nden Bakü'ye göçen Aşkenazların çoğu, yeni yurtlarında yerli Yahudilerin bulunmasını olağanüstü bir şey olarak karşılamış.[22] Flora Benenson şaşkınlıkla Azeri Yahudilerin "Doğulu giysileriyle pek de Yahudi'ye benzemediklerini; Kazaklardan daha fazla Kazak gibi göründüklerini; erkeklerin sivri uçlu hançerler (*kingal*) taşıdıklarını, tepeden tırnağa telkâri işlemeli kalın kumaşlarla sarmalanmış kadınlarınsa pek ortalıkta dolaşmadıklarını" anlatıyor.[23]

18 Essad Bey, *Twelve Secrets of the Caucasus* (New York, 1931), s. 118-126.

19 Essad Bey, *Blood and Oil*, s. 53.

20 Essad Bey, *Der Kaukasus: seine Berge, Völke und Geschichte* (Berlin, 1931), s. 105.

21 Valery Dymshits, "Jews of the Caucasus: Mountain Jews", Sergi Kataloğu, *Facing West: Oriental Jews of Central Asia and the Caucasus* (Zwolle, 1999) içinde, s. 108.

22 Valery Dymshits, "The Eastern Jewish Communities of the Former USSR", *Facing West* içinde, s. 11.

23 Flora Solomon ve Barnet Litvinoff, *Baku to Baker Street: The Memoirs of Flora Solomon* (Londra, 1984), s. 26.

Lev, dağlı Yahudilerin kökenleri hakkında üretilmiş kuramları okumaya başlar. Tarihçilerle etnologların bu insanlar üzerine çalışmaları, SS'lerin Yahudileri dogmatik kuramlarıyla mahkûm ettikleri Nazi dönemine kadar sürmüştür. Araştırmaların bazıları bu grupların Babil'den kovulmalarından sonra yüzyıllarca Acem ülkesinde yaşayıp Azerbaycan'ın kuzeyine göçmüş kayıp kabilenin soyundan geldiklerini iddia eder; dağlı Yahudilerin çoğunun dilinin Ortaçağ Farsçasının bir ağzı olması da bu iddiayı bir ölçüde destekliyor. Kuba'da Yahudilerin liderleriyle yaptığım görüşme sırasında ben de, toplumlarının kökeniyle ilgili konuşurken, hep güneyi işaret ettiklerini fark etmiştim. Bana eşlik eden Fuad aracılığıyla "Acem ülkesi mi? Atalarınız buraya güneyden mi geldiler?" diye merakla sordum.

"Evet, evet," dedi içlerinden biri, İran halısı motifli takkesini düzelterek.

Biraz daha soruşturduktan sonra Fuad adamın yüzyıllar önce atalarının buraya güneyden, ama bulunduğumuz noktanın on mil kadar güneyinden geldiklerini söylediğini anlattı; "Yani, halkının kökeni hakkında hiçbir fikri yok. Bu Yahudiler en az bin yıldır bu dağlarda yaşıyorlar," dedi yardımsever Interpollü tarihçim.

Lev, başlarda dağlı Yahudilerin Babil'den sürülenlerin soyundan geldiklerini iddia eden kuramı kabul eder. Buna göre Yahudiler, nüfusun çoğunluğunu oluşturan halkın Türkistan ve Moğolistan çöllerinden buraya gelmelerinden çok önce Azerbaycan'a gelmişlerdir. Yani ülkenin en eski yerleşimcileri arasında onlar da vardır. Üzerinde durduğu başka bir kuramsa, Kiptaların Azerbaycan'a göçmeden önce çeşitli derebeylikler kurmuş kayıp kabile olduğu savıdır. Bu sava göre Kiptalar, "yüzyıllar önce güçlü bir krallık yaratan, Acem şahına sadık ama bağımsız prens aileleridir. O dönemde Yahudilik ayrıcalıklı sınıfların dini olduğu için, yalnızca savaşçı kast, soylular ve kral Yahudi'dir."[24]

Bütün bunlar Lev'i çok ilginç bir kurama, Nazileri bile hayal kırıklığına uğratabilecek şekilde, Yahudilerin Sami ırktan

24 Essad Bey, *Blood and Oil*, s. 101-102.

düşmanlar değil, Aryan ırka mensup müttefikler olabilecekleri iddiasına vardırır: Azerbaycan Yahudileri, 8. ve 9. yüzyıllarda, İncil sonrası dönemde, kitle halinde Yahudiliği seçmiş olan Türkçe konuşan savaşçı Hazar kabilelerinin soyundan gelmektedirler. Lev büyülenmiş gibi, "Bir zamanlar Volga'nın ardındaki steplerden Hazar Denizi kıyılarına kadar tüm topraklar kağan adı verilen Yahudi bir imparatorun hâkimiyetindeydi. İki yüz yıl boyunca kağan, Doğu'nun en kudretli adamıydı; her şey onun tebaasıydı, Hıristiyan krallar bile ona haraç vermek zorundaydı," diye yazmış.[25] Azeri Müslümanların yerli Yahudileri "bir yanlışlık sonucu (Kipta hata yapanlar demektir)"[26] Yahudi dinini seçmiş eski Müslümanlar olarak kabul ettiklerini düşünmektedir.

Ancak kağanın "hata"sının asıl nedeni başkadır. Hazarlara ait en eski tarihsel kayıtlar M.S. 6. yüzyıldan kalmadır; 700'lerin sonunda, hem Türklerle hem de Hunlarla kan bağı olan bu Fin-Ural Altay kabilesi, Karadeniz'den Hazar'a tüm Kafkas milletlerinin hâkimidir.[27] Peygamberin ölümünden sonraki yüzyılda Anadolu'yu ve Acem ülkesini silip geçen İslam orduları, topraklarına geldiklerinde, askerî gücü yüksek Hazarlar, Araplarla savaşırlar. Hazar kağanı Müslüman savaşçılara geçit vermez ve Hazarlar İslam dünyası ile Hıristiyan dünya arasında önemli bir tampon devlet haline gelirler. Yani eğer 7. ve 8. yüzyıllarda Araplarla Hazarlar arasında bu savaşlar gerçekleşmemiş olsaydı, Rus Slavları da İslamiyete geçmiş olacaklardı.[28]

Hazarlar kitle halinde Yahudiliği benimsediklerinde, insan kurban eden Şamanist kabilelerdir. Efsaneye göre 730 ve 40'larda hüküm sürmüş olan Kağan Bulan iki büyük dini, İslamiyet ile Hıristiyanlığı incelemiş ve her ikisinin de Yahudilikten türediği, Yahudiliğin ikisinden de mantıklı olduğu sonucuna varmıştır. Tarihçiler, kağanın daha başka düşüncele-

25 Essad Bey, *Twelve Secrets of the Caucasus*, s. 192.

26 Essad Bey, *Blood and Oil*, s. 105.

27 Kevin Alan Brook, *The Jews of Khazaria* (Northvale, N.J., 1999), s. 13. Ayrıca bkz. Ken Blady, *Jewish Communities in Exotic Places* (Northvale, N.J., 2000), s. 117.

28 Brook, *The Jews of Khazaria*, s. 157-162.

ri olduğuna da inanıyorlar: birbirine temelden tezat olan bu iki dinden birini seçmek zorunda kalmak istemeyen kağan, ikisinin de kaynağı olan bir dini seçerek saygı göreceğini hesaplamıştır. Yahudi literatüründe kağanın bu kararı soylu bir davranış olarak ölümsüzleştirilmekle birlikte, alay konusu olmaktan da kurtulamamıştır; Yahudiliği seçerek Hıristiyanlarla Müslümanlardan daha fazla saygı bekleme kurnazlığı, herkes tarafından hor görülmeyle sonuçlanır.[29]

Nedeni ne olursa olsun, 8. yüzyılın ortalarında Hazar soyluları ile sıradan insanlar Yahudiliği benimsemiş; Bulan ve onun yerine geçen kağanların hüküm sürdüğü izleyen yüzyılda bütün Kafkasya'da sinagoglar ve haham okulları inşa edilmiş. Ortaçağ'ın başlarında Hıristiyan Avrupa, Bizans ve Müslüman Acem ülkesinde Yahudilere zulmedilirken, Hazarlar Kafkasya'ya gelen Yahudiler için sığınak olmuş.[30] Yahudi Hazarlar aynı zamanda hoşgörü sahibi bir toplum; Rum Hıristiyanlara, Müslüman İranlılara ve pagan Slavlara Yahudiliği benimsemeseler de kucak açmışlar.[31] Her dini temsil eden yedi kişiden oluşan bir üst mahkeme kurmuşlar. O dönemin Arap tarihçilerinden biri, Hazarların Tevrat'a göre, diğer kabilelerinse kendi dinlerinin kurallarına göre yargılandıklarını kaydediyor.[32]

Kafkasya'da "Yaban Yahudiler"in avlanmaya başlanmaları çok daha yakın bir gelecekte ortaya çıkmıştır. İsa Mesih'in kutsallığını reddeddikleri halde Yahudilerle aynı inancı paylaşıp tapınan ve Rus serflerinin soyundan geldiği bilinen Sabotnikler için de bu geçerli. Sabotnikler[33] haham kanunlarından bihaber, muhtemelen diğer Yahudilerle temas etmeksi-

---

29 Ken Blady, *Jewish Communities in Exotic Places* (Northvale, N.J., 2000), s. 116-117. Ayrıca Brook, s. 124-125.

30 Brook, *The Jews of Khazaria*, s. 117-118. Ayrıca Blady, *Jewish Communities*, s. 117.

31 Blady, *Jewish Communities*, s. 116-117. Ayrıca bkz Simon Dubnow, *History of the Jews in Russia and Poland from the Earliest Times Until the Present Day* (Philadelphia, 1916), s. 22.

32 Brook, *The Jews of Khazaria*, s. 64.

33 James H. Billington, *The Icon and the Axe: An Interpretive History of Russian Culture* (New York, 1966), s. 288. Ayrıca bkz. Dubnow, *History of the Jews in Russia and Poland*, s. 401-403.

zin ve doğrudan Eski Ahit'ten etkilenerek kendiliklerinden bu dini seçmişler. Başka işlerin yanı sıra, mayasız ekmek pişirme konusunda uzmanlar; bazıları kendi seçimleri olarak bütün yıl mayasız ekmek yemekte. Sünnet oluyor, bütün erkeklerin haham olacaklarını vaaz ediyorlar. Aydınlanma sonrası dönemin bu köylüleri İsa'ya değil, yakında dünyaya gelip evrenin sırlarını açıklayacak, gizli güçleri olan bir filozofa inanıyorlar. 1817'de Sabotnikler, çardan tekrar din değiştirme taleplerini kabul etmesini rica ederler; tam da bu sırada çar, Yerleşim Bölgesi'ndeki bütün Yahudileri Hıristiyanlığa döndürmeye uğraşmaktadır; Yahudiliği benimsemeye başlayan bu köylüler yüzünden küplere biner. Rusya'nın en büyük Yahudi tarihçisi Simon Dubnow'a göre:

> Tüm yerleşim yerleri yakılıp yıkıldı, binlercesi Sibirya ve Kafkasya'ya sürüldü. Baskılara dayanamayan birçoğu ise Ortodoks inancı benimsedi, ama görünüşte, çoğu gizlice mezheplerinin gereklerini yerine getirmeyi sürdürdü.[34]

Sürülenlerin büyük bölümü Kafkasya'ya, uyumsuzların, din değiştirenlerin ve melez iman sahiplerinin dünyasına gelir. Azerbaycan'da, özellikle güneyde, İran sınırında bu tür "yeni Yahudi" topluluklarının bulunduğu bilinmektedir. En tuhafı da 19. yüzyılda Sabotnikliği benimseyen, gizliden gizliye ortodoks Yahudiler kadar Sabat kurallarını uygulayan Kazakların bulunmasıdır.[35] 1905 Devrimi'ne tanıklık etmiş gözlemciler Kazakların çoğu şiddet göstererek olaylarda yer alırken, "Yahudi" Kazakların atlarıyla gelip Ukrayna'daki isyanları engellemeye çalıştıklarını anlatmaktadır.*

---

34 Dubnow, *History of the Jews in Russia and Poland*, s. 403.

35 Yo'av Karny, *Highlanders: A Journey to the Caucasus in Search of Memory* (New York, 2000), s. 340-344.

(*) Sabotnik mirası, izleyen bir buçuk yüzyıl boyunca tuhaf çarpıtmalara ve dönüşümlere uğrayacaktır. Vichy Fransası'nın yasal keşmekeşi içinde Sabotnik Beyaz Rus göçmenlerinin, her türlü ispata rağmen kendilerini Yahudi olarak sınıflayan, mallarına el koyan ve tümünü Auschwitz'e yollamaya hazırlanan Fransız bürokratlarına karşı mücadele ettiklerine dair belgeler bulmak mümkün. [Richard H. Weisberg, *Vichy Law and the Holocaust in France* (New York, 1996), s. 214-228.]

Lev, Kafkasya Yahudilerinin köken ayrımı gözetmeksizin tümünden gün be gün daha fazla etkilenir. Yerli Yahudilerin baştan çıkmış ve bayağı gördükleri "Yabancı Yahudiler"i düşman belledıklerini anlar: "Özgür göçerler çarın Yahudilerini, kendileriyle aynı haklara sahip din kardeşleri olarak görmüyorlar."[36] Lev, yerli Yahudilerin Müslüman komşularıyla silah alışverişi yaptıklarını, gizlice kan kardeşliği yemini ettiklerini bile iddia eder. Kafkas Yahudileriyle Kafkas Müslümanlarının kan kardeşi olduğu düşüncesi Lev'in kendisini melez biri olarak görmesinde etkili olmuştur: Ona göre, "vahşi, merhametsiz savaşçılarla, atlıların ve şakilerin uygun elbiseler giyseler Galiçyalı hahamlardan ya da sıradan insanlardan pek de ayırt edilemeyecek oldukları"[37] bir bölgeye özgüdür bu durum. Yahudi kanı taşıdığını ortalığa ilan etmese de, "Kafkas ırklarının birçoğu Yahudi kökenlerini gururla itiraf eder, bunun saygın bir şey olduğunu bilirler," diye yazmıştır.*

Lev, Yahudilerle Müslümanların Batı'ya ve onun kitlesel şiddetine karşı birlikte mücadele ettiklerini de düşünür. Bolşeviklerden kaçış maceralarını anlatmaya başladığında Azerbaycan'ın Kızıllarca istilası sırasında Kipta ayaklanmasından öncelikle bahsetmesi tesadüf değil.[38] Lev, dağlı Yahudilerin, kaderlerinden endişe duyan babasına yaşadıkları bölge olan Kuba'nın genel valiliğini teklif etmiş olduklarını iddia eder. Elbette bu hikâyeyi babası hakkında uydurduğu masallar çerçevesinde düşünmek gerek. Onun gözünde babası yumuşak başlı bir iş adamı değildir; isyankâr dağlı Yahudileri yönetecek bir

36 Essad Bey, *Blood and Oil*, s. 104.

37 Essad Bey, *Twelve Secrets of the Caucasus*, s. 196.

(*) Lev'in Kafkasya'nın yaban Yahudileriyle ilgili sadece Hazarları da içermeyen fantezisi akla yatkın başka belgelerce de desteklenmekte. Zamanın İsrail cumhurbaşkanı Itzhak Ben-Zvi *The Exiled and the Redeemed* (Sürülen ve Kefalet Ödeyenler) adlı kitabında şöyle diyor: "Hazarların din değiştirmesi tekil ya da görülmemiş bir olay değildi; o zamanlar Yahudilik, başta Gürcüler ve Ermeniler olmak üzere, birçok Kafkas kavminde yaygın olan bir dindi. Komekler bugün Yahudi atalarının izini sürebilmekteler, konuştukları Tattik dili de soylarını dağlı Yahudilere bağlamaktadır." [*The Exiled and the Redeemed* (Philadelphia, 1957), s. 257.]

38 Essad Bey, *Blood and Oil*, s. 106.

konumda, Bakü'deki yetkililerin ve haydutların ürktüğü sert bir Müslüman soylusudur.

"Han saraylarına ne kadar sevgi duyuyorsam, Devrim'den de o kadar nefret ediyordum," der Lev.[39]

Koba'nın zorbalıkları ve Krasin'in daha kibar para bulma eylemleri, günlük olayların tesiriyle kaynamakta olan devrimin habercisidir. Bununla birlikte, 1914'ten önceki on yıllık dönemde Çarlık Rusya'sının zirveye ulaştığı söylenebilir. 1905'te patlayan şiddet ve anarşi olayları nihayet bastırılmış; ailesinin yarıdan fazlası teröristlerce katledilmiş olmasına rağmen, çarın başına buyruk başbakanı Peter Stoly-pin,* uzlaşma ve reformlar yoluyla imparatorlukta düzeni, istikrarı sağlamış, ekonomik büyümeyi gerçekleştirmiştir.[40] 1912'ye gelindiğinde Rusya'da refah düzeyi iyiden iyiye yüksektir. Rus gazeteleri devrimci huzursuzluklar yerine profesyonel güreş müsabakalarına yer ayırmakta; St. Petersburg'un kabarelerinde fütürist şiir geceleri düzenlenmektedir.[41] Rusya hızla büyümekte, Bakü ise ülkenin sanayi merkezi haline gelmektedir. Fransa hükümeti, iktisatçı Edmond Terry'yi 1914'te işlerin nasıl gittiğini bildirmesi için Rusya'ya gönderir (Fransa, Rusya'ya kredi veren ülkelerin başında geliyordu). Terry parlak bir görüşle döner: "Rusya yüzyıl ortasında Avrupa'ya hükmedecek."[42] Ekonomik gelişmeye, Rahmaninof, Diaghilev, Stravinski, Maleviç ve Mayakovski'yi ortaya çıkaran sanatsal ilerlemeler eşlik etmektedir. Ne var ki, yükseliş kısa ömürlü olur.

---

39 Said, *Der Mann*, I, 20B.

(*) Stolypin başarılarının kurbanı olmuş, Rusya'da burjuva reformlar yapmanın mümkün olmadığını ispat etmek isteyen nihilist teröristlerce 1911'de öldürülmüştür.

40 W. Bruce Lincoln, *In War's Dark Shadow: The Russians Before the Great War* (New York, 1983), s. 340-348.

41 Harold B. Segel, *Turn-of-the-Century Cabaret: Paris, Barcelona, Berlin, Munich, Vienna, Cracow, Moscow, St. Petersburg, Zurich* (New York, 1987), s. 303-320.

42 Aktaran Edvard Radzinsky, *The Last Tsar: The Life and Death of Nicholas II* (New York, 1993), s. 119.

Ağustos 1914'te büyük çarlık ordusu –dünyanın en büyük ordusudur– Batı'ya doğru yürür ve Birinci Dünya Savaşı'nın ilk büyük çatışmasında Avusturya ordusunu yener. Lev'in Rus İmparatorluk Lisesi'ndeki ilk yılının sonundaysa, Almanlar ilerleyen Rus ordusunu, dokuz yıl öncesinde Japonlar karşısında aldığı yenilgiye benzer bir şekilde bozguna uğratır. Çarlık güçlerinin bu beklenmedik yenilgisi tıpkı 1904-5'teki gibi, tüm imparatorlukta, St. Petersburg'dan Vladivostok'a kadar, isyanların çıkmasına yol açar. Her zaman zenginliğin merkezi olan Bakü, devrimci kargaşanın da merkezi haline gelir. Bayan Schulte, durumun kötüleşmesiyle birlikte babasının korkup Lev'i hemen okuldan aldığını yazıyor.[43]

1918 yılının baharında hem Beyazlarla Kızıllar arasında hem de Bolşeviklerle öteki siyasi partiler arasında iç savaş patlak verir. Bolşevikler tek bir seçim bile kazanamamış, hatta az da olsa oy bile toplayamamışlardır. Lenin ise çözümü bilmektedir: Bolşevikler çete yasalarını yürürlüğe sokar, yağmaları ve soylularla kendi halindeki burjuvalara karşı tehditlerini sertleştirirler.[44] 1917'de demokratik koalisyon hükümeti yağmaları ve terörü önlemeye çalışır, ama Bolşevikler destekleyici politikalarıyla halk terörünün kurumsallaşmasını sağlayan ilk adımları atarlar. Çar'ın gizli polisinin yerine kurdukları Çeka'ya aldıkları eski örgütten kalma aynı polisleri, devletin düşmanlarıyla mücadele etmeleri için yeni yetkilerle donatırlar. Çarlık polisi, tekil olaylar dışında temel terbiye ve ahlâk kurallarına uymuş bir kurumken, Çeka sınıf savaşının kurallarından başka hiçbir şeyle kısıtlanmaz.

Lenin "sertlik" suçlamaları karşısında, 1913'ten itibaren takma adı "çelik adam"a dönüşmüş olan Koba Çugaşvili için yeni bir görev geliştirir.[45] Kafkasya'nın bu büyük soyguncusunu, bu zorbayı, Bolşeviklerin azınlık işlerinden sorumlusu ola-

43 Alice Schulte, *Biographie Essad Bey*, s. 1.

44 Richard Pipes, *The Russian Revolution* (New York, 1990), s. 533-555, 822-825; Orlando Figes, *A People's Tragedy: The Russian Revolution 1891-1924* (New York, 1996), s. 520-525, 627-649.

45 Simon Sebag Montefiore, *Stalin: The Court of the Red Tsar* (New York, 2004), s. 30.

rak kuzeye getirir. Kasım 1917'de Uluslardan Sorumlu Komiser, Çelik Adam, özellikle "Transkafkasya'daki Türkler ve Tatarlar" ile "Kafkas Dağlıları"nı kapsayan ve azınlık ulusları devrimci hizaya getirmeyi amaçlayan "Rus Halklarının Hakları Deklarasyonu"nu hazırlar.[46] Yoldaş Stalin, dünyadaki en sinsi ve riyakâr sözlerden birini vermekte, yıkılmış Rus İmparatorluğu'nun azınlık uluslarına haklarını bildirmektedir: "Ayrılıp bağımsız bir devlet oluşturmak da dâhil, kendi kaderlerini özgürce tayin etme haklarını."

Bakülüler kentlerini on yıldan fazla bir süre boyunca terörize etmiş bu düzen bozucusuna güvenemeyeceklerinin farkındadırlar. O yılın baharında Bakü'nün sokakları bir yanda Bolşevik yanlılarının öbür yanda karşıtlarının oluşturduğu grupların barikatlarıyla dolar.

Üç gün boyunca, sokaklarda silah sesleri duyulurken Lev, babası, Bayan Schulte ve diğerleri, malikânenin mahzeninde konserve, fıstık ezmeli ekmek ve havyarla beslenerek yaşarlar. Lev, bodrumdaki yatağında gece gündüz makineli tüfek seslerini dinler.[47] Sokaklarda olan biteni, kimin kimi vurduğunu bilmek mümkün değildir, ama Abraham Nussimbaum mahzeni terk etmeyecek kadar akıllı bir adamdır. Yetişkinler bir köşeye çekilmiş ne yapacaklarını, Rus pasaportlarıyla nereye gidebileceklerini, yanlarında ne götürebileceklerini tartışmaktadırlar. Lev ise başka bir köşede sokaktan gelen sesleri dinler, olan biteni izlemeye çalışır. Mahzenin duvarında sağ üst köşede bir pencere vardır, ama kimse makineli tüfek atışları olduğu sırada oraya yaklaşmaya cesaret edemez.

Mahzende saklanarak geçen bu günler, düşlerinde Türk savaşçılarla Acem prensler olan on iki yaşındaki bu hayalci çocuk için bir oyun gibidir. Lev o anda iki farklı benliği olduğunu yazmış; biri korkak ve sıkkın bir çocuk, diğeri ayık ve serinkanlı bir gözlemci. Üçüncü gün silahlar susunca yüzünü cama gömmüş. Bütün sokağı, harabeye dönmüş muhteşem ma-

46 Yeni basım, Robert V. Daniels, ed., *A Documentary History of Communism*, cilt 1 (New York, 1960) içinde, s. 125.

47 Essad Bey, *Blood and Oil*, s. 92-111; Kurban Said, *Der Mann*, I, 22A.

likânelerini, kırık faytonları, eğilmiş sokak feneri direklerini, saçılmış örtüleri ve ölü develeri görebiliyormuş.[48]

Lev yolda yatan insan cesetlerini de görmüş elbette, ama bunlar ilk başta onu çok etkilememiş, çünkü içi doldurulmuş bebeklere, saman yığınlarına benziyorlarmış. Sonra pencere karesine hayatı boyunca unutamayacağı bir görüntü girmiş:

> Boş sokaklarda at arabalarının gıcırtıları duyuluyordu. Bir, iki, üç ... tüm kervan ceset yüklüydü. İnsan cesetleri. Uzuvları parçalanmış, kan damlayan, düşmanın vahşi nefretiyle ezilmiş cesetler. Bazılarının elleri ve ayakları arabaların yanlarından sarkıyordu. Arabalar ilerledikçe kollarla bacaklar sallanıyordu. Sanki hâlâ canlıydılar ama burun ve gözleri oyulmuştu. Ölü kadın, erkek ve çocuk bedenlerinden oluşmuş bir dağ. Her arabanın ardında başka bir araba. Arabaların sürücülerinin yüzleri de tıpkı cesetlerinki gibiydi. Sonra kervanın geçişi bitti ve tekrar makineli tüfeklerin sesi başladı. Mahzene geri döndüm.[49]

Lev ile babasının malikânelerinin bodrumunda saklanmaları üzerine düşündüğümde hep aklıma mahzene inmemiş başka bir petrol baronunun akıbeti geliyor. Bakü'nün büyük evlerini turladığımız bir gün Fuad bana Evlilik Sarayı olarak bilinen bir bina göstermişti. Sahibi Bakü'den kaçmayan birkaç petrol milyonerinden biriydi. Malikânesinin hikâyesi 1917 Devrimi güneye ulaştığında kapitalist Bakü'nün uğradığı korkunç sonu tam manasıyla sergiliyor.

Evlilik Sarayı, Muhtarov adlı köy kökenli bir petrol baronu tarafından yaptırılmış. 1900'lerin başında zengin olduktan sonra güney Rusya'da her yere cami inşa etmeye başlayan bu milyoner, aynı zamanda seyahati ve yabancı dilleri seven bir adammış. Terek nehri yakınlarında yaptırdığı bir cami inşaatını görmeye gittiğinde asil bir dağlı ailenin kızıyla tanışmış ve ona âşık olmuş. Kızın ailesi onu yeteri kadar asil görmediği için evlilik talebine olumsuz yanıt vermiş. Muhtarov'un kızla-

48 Kurban Said, *Der Mann*, I, 22B-24A.

49 *A.g.e.*, I, 23B-24A.

rının adına büyük bir cami yaptırmasının ardından aile damat adayının samimiyetine inanmış ve evlenmelerine izin vermiş.

Çift, balayına Avrupa'ya gitmiş. Birbirleriyle yeni öğrendikleri Fransızca ve İngilizce konuşuyorlarmış. Genç gelin Fransa'da memlekete dönünce oturmak istediği evi görmüş. Beğendiği yapı Gotik bir katedralmiş. Muhtarov hemen Polonyalı bir mimarla anlaşmış (savaş öncesinde Avrupa'nın en iyi mimarları Polonyalılardı). Birkaç hafta sonra Bakü'ye gelen mimar, Muhtarov'un genç karısının Fransa'da gördüğü katedralin bir eşini inşa etmeye girişmiş. Yapı 1911-12 yılında tamamlanmaya yüz tuttuğunda Bakü'deki muhteşem malikânelerin en güzeli olmaya adaymış. Ne var ki, inşaatın bitimine az bir zaman kala işçilerden biri, çatıya Arthur şövalyelerinden birinin gerçek boyutta bir heykelini monte ederken düşüp ölmüş. Ölen işçinin karısı kederinden intihar etmiş. Genç gelinse adına yapılan bu sarayda bu üzüntüyle artık yaşayamayacağına karar vermiş. Kocasını biraz daha fazla para harcamaya ikna ederek Evlilik Sarayı'nı yetim kızlar için yatılı bir okula dönüştürmüş. Bir kapris uğruna inşa edilmiş bu Gotik katedralde bir dönemin yetim Müslüman kızları Batılı bir eğitim görmüş, çoğu da St. Petersburg ve Moskova'da okumaya devam etmiş.

1920'de Kızıl Ordu Bakü'ye girdiğinde okul boşaltılmış. Bir çiftçiyken büyük bir hayırsever haline gelen Muhtarov kenti terk etmeyi reddetmiş. Salonunda yeleğinin cebinde bir silahla Bolşevik "köylüler"i beklemeye başlamış. Halk adına evi terk etmesini isteyen iki Kızıl Ordu askeri, mermer merdivenleri kırarak, heykelleri devirerek atlarıyla salona girdiklerinde, Muhtarov nişan alıp ikisini de vurmuş. Sonra silahını kendine çevirip göğsüne ateş etmiş.

Aynı günlerde Abraham Nussimbaum ise komiserlere rüşvet vermekte, son pazarlıkları yapmakta ve ülkeyi terk etmeye hazırlanmaktadır. Tekneyle Hazar'ın doğusuna doğru yola çıkacak, yanına oğlunu ve modaya uygun Avrupalı takım elbisesinin pantolon paçalarına dikilmiş olarak parasını, mücevherlerini ve petrol senetlerini alacaktır.

BÖLÜM 3

Doğu'ya Yolculuk

Lev'in Doğu'su, aslında yalnızca onun hayalinde olan doğu değildir. Gerçekten de, Ortaçağ Haçlı şövalyelerinin ve mücevher kakmalı hançerler taşıyan dağlı Yahudilerin soyundan gelen insanlarla çevrili olarak büyümüş, onların hikâyelerine yatkın bir çocukluk geçirmiştir. Ne var ki, 1917 Devrimi, önce düşüncelerini egzotik geleneklerden ve şanlı maceralardan uzaklaştırmış, ardından da tümüyle ve hayal ettiklerinden çok daha fazla Vahşi Doğu dünyasına, Türkistan'ın kızıl kumlarına, Acem ülkesinin balçıktan kalelerine doğru bir yolculuğa sürüklenmesine neden olmuştur. Lev'in bu yolculuklarına dayanarak, ama katı gerçeklerin yerine renkli hikâyeler anlatarak yazdığı kitaplar onu ileride edebiyat dünyasına sokacaktır.

Lev'in gölgede kalmış, çoğunlukla da kendi isteğiyle karartığı hayat yolunun izini sürmeye, Essad Bey adıyla yayımladığı ve genelde dönemin yaygın efsanevi tarihyazımı modasına uyarak kaleme aldığı düzyazı kitaplarına kuşkuyla yaklaşarak başladım. Ölüm yatağındayken yazdığı hatıratına, "Gerçek yalnızca polis kayıtlarında bulunur,"[1] diye bir not düş-

1 Kurban Said, *Der Mann, der Nichts von der Liebe Verstand* (yayımlanmamış el yazması), I, 5B.

müş. Bununla birlikte, yıllar boyunca topladığım ona dair her türlü ipucu, hayat hikâyesindeki en olmadık unsurlarda, anlattığı garip hikâyelerin tümünde hep bir doğruluk payı olduğunu ortaya koydu. Yazdıkları kendi olağanüstü yaşamından değilse bile, mutlaka ya aile fertlerinin ve arkadaşlarının başından geçmiş, ya da Türk gazetelerinden, Alman antropoloji metinlerinden falan alınmıştı. En az güvenilir olan anlatımları ise kendi hakkında, ismi, ırkı ve milliyetine ilişkin verdiği bilgilere dairdi. 1930'larda faşist nezarethanelerde tutulmuş kayıtların dosyalarını incelerken de anladım ki, Lev Nussimbaum hakkında gerçeğin bulunabileceği en *son* yer polis kayıtlarıydı.

Yaşamının bir sonraki evresine, yani babasıyla işgal altındaki Bakü'den önce Türkistan'a, sonra güneye, Acem ülkesine, ardından tekrar Azerbaycan'dan geçip Gürcistan'a yapılan maceralı seyahatlere dair, Lev'in yazdıkları dışında başka kaynak yok. Azerbaycan'da bulunduğum sırada o kadar fazla kişiden o kadar çok saçmalık dinlemiş; aptalca kayıtlar, aynı metinde başka başka anlamlar, yanlış çeviriler ve boş bilgiler görmüştüm ki, Lev'in bu dönemini araştırmak için kendi eserlerinden başka belgelere bakmakla elime, varolan mitleri zenginleştirmekten başka bir şey geçmeyeceğine karar verdim. Devrim öncesi kayıtların çoğu ya kayıptı ya da yok edilmişti. Kafkas halkları zaten kayıt tutmakla değil, başka şeyleriyle ün salmışlardır. Lev de, birdenbire yerin alev aldığı bir ülkede, yaşlıların hikâyeler düzdüğü, inanılmaz gözlemlerin yapıldığı bir gelenek içinde büyümüştü.

Lev, Orta Asya, Acem ülkesi ve Kafkasya'da geçen kaçış hikâyesini *Kan ve Petrol*'de anlatır. Kitapta, Rus İç Savaşı'nın en dramatik sahnelerine kendisini de yerleştirip Zelig* benzeri dolaplar çevirerek zaman ve mekân kaydırması yapar: Örneğin Gürcistan'daki Gence kuşatması sırasında on üç yaşındaki Lev elinde makineli tüfeğiyle Çeka'ya yakalanır. Oysa vefakâr Alice o günleri anlatırken Lev'in Gence'nin yakınından

(*) Woody Allen'ın yönetip başrolünü oynadığı Zelig (1983) adlı filmdeki Leonard Zelig karakterine gönderme yapılıyor – ed.n.

bile geçmediğini, Çeka tarafından yalnızca bir kez, o da okul üniformasının asker giysisine benzetilmesi sonucu taciz edildiğini kaydediyor.

Lev'in *Kan ve Petrol*'de kendisini soylu Müslüman babasıyla seyahat eden genç Essad Bey rolünde göstermesi[2] bile, kitapta bolca yer alan hayal ürünü unsurlar konusunda bir uyarı. Bu seyahat, birçok ayrıntı gerçek de olsa, bir efsane; Lev'in kendisine biçtiği oryantalist köken hayali: Saraylı Müslüman bir prens; her türlü devrimci bozguncuya korkusuzca karşı gelen on iki ya da on üç yaşında akıllı bir oğlan. Ne var ki, sonunda Lev'in anlattığı olayların çoğuna, Gence'deki dışında, en olmayacak durumlara bile, tanık olduğuna karar verdim. Otobiyografileri, mektupları ve ölüm yatağında doldurduğu defterler bu ayların en ayrıntılı belgeleri. Yine de bunları basın bültenleriyle, o döneme ait başka anı kitaplarıyla ve tarihçilerin yazdığı metinlerle karşılaştırdım. Burada anlatacağım yolculuk hikâyesi gerçeğe, Lev'in sonradan yazdıklarından daha yakın.

Lev'in anlatımıyla; Bakü'de kurulmuş Sovyet'e katılan kuzeni bir gece büyük bir haber getirir. Moskova, Bakü komiserinin hâkimiyetinin gevşemeye başladığından endişelenmekte, Lenin'se kapitalist kan emicilerden bazılarının halk adına infaz edilmelerinin iktidarı güçlendireceği düşüncesindedir. Abraham da tutuklanıp vurulacak olan "on eski kan emici" listesindedir.[3] Yani Bakü'yü terk etme zamanı gelmiştir.

Lev ile babası Hazar'ı geçerek doğuya, Türkistan'a, yani Müslüman Orta Asya'ya, komünist güçlere karşı savaşan bir avuç hükümdar ve kabilenin yaşadığı Rus topraklarına gitmeye karar verirler. Hazar kıyısındaki Kızıl Su ile daha içlerdeki Semerkant ve Buhara gibi kadim kentler bir önceki yüzyıl boyunca Rusya'nın bu bölgelere yayılmasıyla büyümüş, demiryolu ağlarıyla donatılmıştır. Buna rağmen Türkmenlerin çoğu hâlâ at sırtında göçer hayatı yaşamaktadır. Abraham oğluna Türkistan'da akrabalarının yaşadığını, eğer buluşabilirlerse kendilerine kucak açacaklarını, ayrıca varacakları Kızıl Su'da

2 Essad Bey, *Blood and Oil in the Orient* (Londra, 1931), s. 12-13.

3 *A.g.e.*, s. 112.

hiç tanışmadığı biri tarafından ilgilenilen malları bulunduğunu, yani en azından kalacak bir yerleri olduğunu söyler.*

Bir gece yarısı Lev'le babası bir tekne kiralamak üzere limana inerler. Şanslarına Abraham'ın petrol tankerlerinden birinde çalışmış olan bir denizcinin idaresinde bir tane bulurlar. Adam kaçmalarına yardım etmeyi kabul eder.

Ama nereye kaçacaklardır? Gerçi Almanlar, Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetmek üzeredirler, ama çökmekte olan Rus İmparatorluğu'nun topraklarının büyük bölümü, Bolşeviklerin Merkez Güçler'le yaptığı barış anlaşması gereği bıraktığı bölgeler, yaklaşık bir milyon kişilik Alman ordusunun işgali altındadır. Savaştan çekilen Rusya'da halklar bu kez de birbirleriyle savaşmaya girişmiş; Kızıllarla Beyazlara bölünen çeşitli gruplar arasında iç savaş başlamıştır. Kızıllar radikal devrim yanlısıdırlar, Bolşevikler onlara önderlik etmektedir. Beyazların ise bir hareket olarak başarısız olmaları yüzünden, neden yana olduklarını söylemek zor. Geriye kalan herkes, ılımlı sosyalistlerden liberal demokratlara, tutucu monarşistlerden firari Müslüman hanlara kadar herkes, Beyazları oluşturmaktadır.

Rusya'nın güneydoğusunda, çöllerle kaplı Türkistan'da Kızıllarla Beyazlar, her koldan ve her tür nedenle bölgeye akın eden Alman, İngiliz ve Osmanlı ordularıyla karşılaşmaktadırlar. Almanlar top mermileri için pamuk almak, Türkler Boğazlar'dan Buhara'ya uzanan pan-Türkçü imparatorluk düşlerini gerçekleştirmek, İngilizler ise Hindistan'ı Türklerden ve Almanlardan korumak için gelmektedir.[4] Bu verimsiz topraklar, çarın işgal ettiği Müslüman bölgelerin en ucunda, Rus İslam dünyasının orta yerindedir, ama Rusların hâkimiyeti buralarda Kafkasya ve Kırım'dakinden çok daha sınırlıdır. Bu ıssız

(*) *Kan ve Petrol*'de Lev babasından duyduğu Türkistan ve Acem ülkesindeki aile bağlantılarını abartmış, Abrahan Nussimbaum'un Tiflisli olduğu bilindiği halde, aile ikametgâhının Semerkant olduğu yalanını bile uydurmuştur. Bu, Lev'in hayatı boyunca uyguladığı, köklerini en doğuya, İslam dünyasının ve çölün en dibine ekme stratejisinin bir parçasıdır. Elbette Abraham'ın tıpkı kendisi gibi, Yerleşim Bölgesi'nden çıkıp başka yerlere yerleşmeyi başarmış Rus Yahudisi kuzenleri de olabilir.

4 John Keegan, *The First World War* (New York, 1999), s. 383-385.

yerlerde Avrupa etkisi ya da herhangi bir modernizm belirtisi görülmez. Türkistan'ın yüzölçümü ABD'nin yüzölçümünün yaklaşık yarısı kadardır. Çölleri ve kıraç dağ yamaçları doğuda Himalayalara ve Afganistan'a uzanmaktadır. Ruslar, bölgeyi 19. yüzyılda, çarlık ordularının günde elli mil karelik toprak işgalleriyle sömürgeleştirmişlerdir.[5] Dostoyevski'nin çağdaşı ve Rusların tarihteki kutsal rollerini kuramlaştıran "bilimsel Slavcılığın" kurucusu Nikolay Danilevski, Türkistan'ın önemini çarın işgal amaçlarının ötesine geçerek şöyle vurguluyor: "Avrupa bize, yani evlatlıklarına, dünya sahnesinde hangi rolü biçiyor? Uygarlığı Doğu'ya taşıma ve savunma rolünü. İşte bize verilen yüksek görev budur. O halde haydi Doğu'ya!"[6]

Oysa Türkistan'da toprak işgal edilemeyecek kadar geniş, insanlar denetim altına alınamayacak kadar vahşidir. Dolayısıyla Ruslar, hükümranlıkları çok eskiye, Altınordu Devleti'ne ve Cengiz Han'a dayanan yerel hanlarla kestirmeden bir dizi pazarlık ve anlaşma yaparlar. Hanlar "ulus"larının mutlak egemenliğinden Rus parası, endüstriyel aletler ve silah karşılığında memnuniyetle vazgeçerler. Bu maddi karşılıkların yanı sıra, Orta Asya'daki pamuğun efendileri olarak üstlendikleri yeni rollerine daha sıkı sarılmalarını sağlamak için her biri general ve mareşal rütbesiyle ödüllendirilir.[7] Yün takkeli Türkmen savaşçılar, Kazaklarla birlikte çarlık ordusunun en gösterişli demirbaşı haline gelir.*

Türkistan halkının çoğu, devrimden sonra yakın geçmişteki Rus "fatihlerine" sırt çevirir, bazı kabileler isyan ederler.

---

5 David Fromkin, *A Peace to End All Peace: Creating the Modern Middle East 1914-1922* (New York, 1989), s. 475.

6 Ivar Spector, *The Soviet Union and the Muslim World 1917-1958* (Seattle ve Londra, 1959), s. 17.

7 *A.g.e.*, s. 35.

(*) Rusya ile İngiltere arasındaki *Büyük Oyun*'un son turu Orta Asya ile Uzakdoğu ticaret yollarının denetimi bağlamında, Türkistan'da oynanmıştır. 1850'lerle 60'larda Kafkasya'nın denetimi sağlandıktan sonra, Ruslar yüzlerini Müslüman Kokand, Buhara ve Hiva hanedanlıklarını işgal etmek üzere Hazar bölgesine çevirirler. Bu feodal krallıklar, tam manasıyla İngiliz denetimindeki Hindistan, Afganistan ve Acemler arasında sıkışıp kalmış, dolayısıyla *Oyun*'un mükemmel kartları haline gelmişlerdir.

Rus kökenli sömürgeciler ise Bolşeviklere yakındır. 1917'de Semerkant'ta kendi Sovyetlerini kurarlar, Türkistan halkını resmen özgürleştirirler.[8] Oysa Türkmenler, Rus radikalleri eliyle özgürleşmek istememektedirler; Bolşeviklerle herhangi bir hain yabancıyla çarpışır gibi mücadeleye girişirler. Komünistlerin gazetesi *İzvestia* tüm Rus İmparatorluğu'nda "özgürlük güneşinin doğduğunu, yalnızca Türkistan'ın bu değişimlerden uzak kaldığını" yazar.[9] Moskova'daki Bolşevik hükümetin Türkistan'a müdahalesi kaçınılmaz görünmektedir, ancak Lev ile babasının Kızıl Su limanına ulaştıkları 1918 yazının sonunda henüz harekete geçmemişlerdir.*

Bir zamanlar Timur'un büyük çöl imparatorluğunun girişinde yer alan ve minarelerinin insan iskeletleriyle yapıldığı söylenen Kızıl Su, kentin kenarından geçen ve ancak deve sürücülerinin yıkanabileceği kirlilikte kırmızı bir suyun aktığı nehrin adıyla anılmaktadır. Üç tarafından güneşte yanan yüksek kayalarla çevrili, sokakları ıssız ve gölgesiz, çıplak yürüyenin ayaklarının yandığı bu kent, Lev'e bir Ortaçağ kalesi gibi görünür. 1918 yılında Kızıl Su'da bulunmuş Amerikalı bir gazeteci, "kalınabilecek en kötü delik olma ayrıcalığına sahip" diye yazmış.[10]

Lev ile Abraham'ın kente girişlerinde karşılaştıkları ilk görevliler pek de düşman görünmezler; Bakü'den gelmiş bu mültecileri dikkate değer bulmazlar. Devrim yaygarası sırasında kent ve çevresi kendi başlarına Kızıl Su Sosyalist Cumhuriyeti'ni ilan etmişlerdir. Bolşeviklerle bağları olmasa da, yeni düzenin otoritesine boyun eğilmiş, kentteki herkes ya bir bakanlık ya da başka bir yetkiyle donatılmıştır. Abraham mallarıyla ilgili sorular sormaya başladığında, karşılarında yöreye özgü tavırlarıyla sertleşen askerler bulurlar. Neyse ki

8 A.g.e., s. 36.

9 A.g.e., s. 103.

(*) Kızıl Su, Sovyet sonrası dönemde Türkmenistan'ın Türkmenbaşı kenti olmuştur.

10 Edward Ross, *Russia in Upheaval* (New York, 1918), s. 70.

mallarından sorumlu adam "ikincil iş olarak" dışişleri bakanlığı yapmaktadır, yani siyasi çevrelerde sözü geçen biridir. Kentin geçici yurttaşlar komitesi anında Lev ile babası için kahramanca bir karşılama töreni düzenler. *Kan ve Petrol*'de Lev, kenti boydan boya geçerlerken onlara eskortluk yapan ileri gelenlerin "geçit resmi"ni komik bir şekilde anlatır: En önde dışişleri bakanı vardır. Adam kardeşçe duygularla ona sarıldığında Lev kolunun sıkılmaktan ağrıdığını sanır, ama sonra bu gösterişli adamın giysisinin kolundan sıçrayan bir tahtakurusu tarafından ısırılmış olduğu anlaşılır.[11]

Bakanın kalmalarını önerdiği ve oturulabilir yerlerin en iyisi olduğunu söylediği konutta da aynı sorun yaşanır. "Böceklerin ve yıkanmayan kadınların bulunduğu bir ortamda yaşamaya alışamadım," diye yazıyor Lev.[12] Efsanevi "Doğu"nun Orta Asya'daki bu yalın hali pek çekici değildir. Lev, babasından kalacak başka bir yer bulmasını ister. Böylece Nussimbaumlar Avrupa tarzı tuvaleti ve Hazar'ın öteki kıyısından gelmiş kibar beylerin katlanabileceği düzeyde temiz olan başka bir yere geçerler. Burası Kızıl Su kent sinemasıdır.

Lev geçirdiği bu birkaç yılı sonraları hatırladığında Kızıl Su sinemasının hayatı boyunca kaldığı en güzel, en özel yer olduğunu teslim edecektir; bu süre boyunca bilardo masalarında, eşek sırtında, deve hörgücünde ve de bir sinagogda uyumuştur. "Belki de bu, Hazar Denizi ile Timur'un mezarının bulunduğu yer arasındaki tek sinemaydı, pek film gösterdiği söylenemezdi, ayrıca yetkililer yabancı konuklarına saygıdan gösterimleri tatil etmişlerdi," diyor Lev. Bu durum, bir gün sorun olur, çünkü "halk tekrar film seyretmek istemektedir." Böylece kent yönetimi, "halkın bu eğlence kaynağının zaman zaman kullanılmasına izin vermelerini ister." Dönemin koşulları düşünüldüğünde, Lev'in "halkın arzusuna boyun eğdik" demesi normal.[13]

Sinemada geçen hayat, ara sıra film gösterilse de, oldukça sıkıcıdır. Yerliler koca hayvanların birbirleriyle toslaştıkları koç

11 Essad Bey, *Blood and Oil*, s. 118-119.

12 *A.g.e.*, s. 119.

13 *A.g.e.*, s. 119.

dövüşlerine çok meraklıdırlar, rengârenk uzun giysileri ve beyaz türbanlarıyla büyük kalabalıklar halinde toplanıp bahis oynarlar. Aslında tabansız olan bu hayvanların, horoz ya da boğa dövüşlerinin tersine, kızgın kazıklar ve sivri uçlu demir kabaralarla dürtülmeleri gerekmektedir; birbirlerine saldırdıklarında da kanlar içinde kalıp hemen geri çekilir, kalabalığın arasından sıvışarak "şeref alanı"nı terk ederler. Sonuna kadar dayanan koç, çiçeklerle süslenir ve şampiyon ilan edilir.

Lev, vaktinin çoğunu kentteki tek Avrupalıyla, Kızıl Su'ya otuz yıl önce emekli olduktan sonra karısıyla birlikte gelmiş olan Alman Baron von Osten-Sacken ile sohbet ederek geçirmektedir.[14] Baron, "renkli" insanlarla ilişki kurmadığı, yerli nüfusun tamamı da böyle olduğu için, evinden pek dışarı çıkmamaktadır. Bakü'den gelen genç mülteci ile konuşmaktan o da memnundur. Lev onunla yaptığı sohbetlerin Almanya ile ilgili tartışmalarının başlangıcı olduğunu söylüyor. Günlük olaylardan, Türkistan ve Müslüman Rusya'dan pek konuşmazlar; baron, en katı Alman milliyetçilerinin çoğu gibi, orada doğmadığı halde, yalnızca anavatanından söz etmek istemektedir.

Lev, babası dolayısıyla Kızıl Su emniyet amiri ile de tanışır. Prens Alanya adlı Gürcü adam, çarın düşmesinin hemen öncesinde radikal bir sosyalist olmuş, Kızıl Su Cumhuriyeti'ni yönetenlerle işbirliği yapmıştır. Prens, Lev'e bölgede kanunları uygularken karşılaştığı sorunları anlatır. Kızıl Su'da ekonomik durum ümitsizdir; mürekkepten tasarruf etmek için iç ticarette kullanılan kâğıt paraların yalnızca bir yüzü basılıdır (Lev neredeyse hiç değeri olmayan bu kâğıtların boş yüzüne vakit geçirmek için hicivli dörtlükler yazdığını hatırlıyor). Ayrıca sürekli basılan sahteleri yüzünden yönetimin başı derttedir. En iyi sahte para Acem ülkesinden gelmektedir. Maliye bakanı ne yapacağını bilemez. Sonunda, ülkede olan bitenleri daha iyi anlamamızı da sağlayacak bir tamim yayınlanır: Halk kuşku duyduğu kâğıt paraları suya batıracak, boyalar akarsa paranın gerçek, akmazsa sahte olduğunu anlayacaktır.

14 *A.g.e.*, s. 122-123.

Kızıl Su'da kaldıkları süre boyunca giderek daha fazla mahrumiyet yaşamaya başlarlar. Azerbaycan artık Bolşeviklerin elindedir ve sınır trafiği durmuştur. Abraham rant elde ettiği mallarının yanı sıra, yöredeki ak mermer ocaklarına da bir parça ilgi duymaktadır. Ama Rusya'ya ve Bakü'ye ihraç yolları kapalıdır, hiçbir şekilde ticaret yapılamamaktadır. Yalnızca küçük Türkmen tekneleriyle Acem ülkesine gidilebilmekte, yetkililerse mühimmat ve ekmek karşılığında Acemlere kürk satan göçer kabileleri vergi almak üzere sıkı sıkıya denetlemektedir. Daha içlerdeki kentlerse ya birbirlerine düşman olan kabilelerin ya da Bolşeviklerin elindedir.

Kentin kahvehaneleri ve pazarları uzaktaki Büyük Savaş haberleriyle çalkalanmaktadır. Lev, Almanların Türkler için, ateşlendiğinde mermisinin İstanbul'dan Bakü'ye ulaştığı yeni bir silah, ağır bir top imal ettiklerini duyar. Aslında böyle bir silah yoktur, ama Münchausen-vari* hayal ürünlerinin gerçeklerden daha tuhaf olmadığı bir ortam söz konusudur: İki yaz önce çar dünyanın en büyük ordusuna komutanlık etmiş, ardından tebaası tarafından katledilip öldürülmüş, büyük Rus Ordusu rüzgâra karışmış ve yok olmuştur.

Lev, yeni Sovyet hükümetinin Türkleri yatıştırmak çabasıyla Sovyet Rusya'da İslamın gereği olarak alkolü ve haremi yasaklayacağını da duyar. 1918'in o vahşi günlerinde her şey mümkündür. Bolşevik parti içinde çarlık tebaasına nasıl davranılması gerektiği konusunda hakiki bir şaşkınlık vardır. Sovyet Rusya Rus İmparatoruluğu'nun yeniden doğmuş hali mi olacaktır? Yoksa, ilkeleri gereği emperyalizmin her biçimine karşı duracak, Rusya'nın eski halklarına kendi sosyalizmlerini kurma izni mi verecektir? Stalin ülkeye bağlı halkları özgürleştirmeye gerek görmez. Lenin'se, buna katılmaz, ama teoride: Müslüman halkların ancak sanayi proletaryasına sahip olduktan sonra bağımsızlık kazanacaklarını; ama elbette, seyrek bir nüfusa ve verimsiz topraklara sahip avcılıkla geçinen göçer kabilelerin ve ilkel çiftçilerin yaşadığı Türkistan gibi yerlerin en

(*) Zihni sinir icatları olan Alman fantastik roman kahramanı – ç.n.

azından bir yüzyıl daha Bolşeviklerin bağımsızlık listesinde yer alamayacaklarını düşünmektedir.[15]

Ayrıca, Bolşevikler anlaşmaların yalnızca kâğıt parçaları olduğunu bilmekte, devrim sırasında faaliyet gösteren öteki popüler partileri aşıp zafer kazandıkları için kendilerinden emin hareket etmektedirler. Üstelik cinayet her türlü vaat anlaşmasını hükümsüzleştirir. Ne var ki, hayat başka türlü akar; Kızıl Su kenti Bolşeviklere karşı girişilen soğukkanlı bir şiddet eylemiyle adını duyurur. Lev bu olayı *Kan ve Petrol*'de anlatacak, ünlü olacaktır. İlk Bakü Sovyeti'ni idare etmiş ve Abraham ile Lev'in kaçmalarına yol açan uygulamaların kahramanı olmuş yirmi altı Bakü komiseri Kızıl Su'da katledilir.[16] Talihlerinin birdenbire dönmesiyle, komiserler aynı kaçış rotasını izleyerek Bakü'den Kızıl Su'ya gelmişlerdir.

Rus, Ermeni, Gürcü ve bir Müslüman Azeri'den oluşan bu komiserler 1917-18 yıllarında Kafkasya'yı kasıp kavuran Stalin'e bağlı bir gruptur; içlerinden ikisi Lenin'in dostudur.[17] Bakü bir süre sonra Alman ve Türk birlikleri ile Azeri milliyetçi güçler tarafından kuşatılınca, Lev'in sözleriyle, "kendilerini dünya proletaryası adına güvenceye almaya"[18] karar veren komiserler, Azeri başkentini terk ederler. Haftalar önce Lev ile babasının geçtiği yollardan, ama Hazar'ı daha büyük bir tekne ile, bir petrol tankeriyle geçerek kaçarlar. (Denizden başka kaçış yolu yoktur, çünkü milliyetçiler Bakü'yü karadan tamamen sarmışlardır.) Yola koyulduklarında komiserler kuzeye, Hazar Denizi'ne ulaşan Volga ağzına, yani Rus topraklarına gitmeyi isterler. Ancak tankerin kaptanı devrim kargaşasından korktuğu için Rusya'ya gitmekten çekinmektedir. Geriye, güneye, Acem ülkesine gitmek kalır, ki İngilizlerin işgali altında olduğu için bu da imkânsızdır. O halde doğuya Türkistan'a,

15 Fromkin, *A Peace to End All Peace*, s. 475-477.

16 Genel bilgi için bkz. Tadeusz Swietochowski ve Brian C. Collins, *Historical Dictionary of Azerbaijan* (Lanham, 1999), s. 33.

17 Peter Hopkirk, *The Spy Who Disappeared: Diary of a Secret Mission to Russian Central Asia in 1918*, (Londra, 1991), Reginald Teague-Jones tarafından yazılan Önsöz, s. 9.

18 Essad Bey, *Blood and Oil*, s. 128.

Kızıl Su limanına gitmek tek çıkar yoldur. Lev, "Marksizmin diyalektik kuramı şimdi Rusya'yı kesinlikle istemeyen denizcileri Kızıl Su limanına gitmeye ikna etmek için kullanılacaktı," diye yazıyor.[19]

Lev, petrol taşıyan buharlı geminin limana girdiği sırada Prens Alanya ile birlikte kıyıda beklediklerini söylüyor. O günlerde tanıdık bir petrol tankerinin görüntüsüyle karşılaşmak nadir ve sevindirici bir olaydır. Önce herkes gemide sadece mültecilerin olduğunu zanneder. Ama Bolşeviklerle dövüşmekten ciddi yaralar almış denizci kılığına bürünmüş adamlar tekneden inmeye başlayınca, prens kendinden memnun yılışık bir gülümsemeyle Lev'e dönüp, "Gemide kim var biliyor musun? Azerbaycan'ın komünist hükümeti!" der.[20]

Alanya'nın emriyle polisler komiserlerin sargılarını anında kelepçelerle değiştirirler.[21] (Başka bir rivayetse polis amirinin radikal sosyalist bir devrimci, Gürcü bir prens değil, bir Kazak olduğu şeklinde.) Lev, cezaevi dolu olduğu için götürüldükleri mahkeme binasının arkasına yapılmış geçici hapishaneye kadar tutsakları izlediğini söylüyor. İçeri girememiş olsa da, soruşturma başladığında durduğu yerden dipçik vuruşlarının sesini, çığlık ve bağrışları duymuş. Sonra ona, komiserlerin İngilizlere ya da Beyaz Ruslara, önlerine ilk kim çıkarsa onlara teslim etmek üzere, ülkenin iç bölgelerine gönderildiği söylenmiş. Başka bir rivayete göre –Kızıl Su'nun radikal sosyalist görüşlü hükümetinin, kendinden biraz daha üst düzeydeki başka bir kentin radikal sosyalist görüşlü hükümetinden bu önemli Bolşevik tutuklulara ne yapacaklarına dair emir alana kadar – komiserler günlerce kötü koşullarda hücrelerde tutulmuşlar.

Lev, gece vakti tutukluların elleri kelepçeli, gardiyanlar eşliğinde cezaevinden çıkarıldıklarını gördüğünü iddia ediyor: "Çoğu solgun, ama sakindi. Doğu'da geceleyin bir yere götürülmenin ne anlama geldiğini bilecek kadar iktidarda kalmışlardı. İçlerinden yalnızca biri, ki benim bir akrabamdı, direni-

19 *A.g.e.*, s. 129.

20 *A.g.e.*, s. 130.

21 *A.g.e.*, s. 131.

yordu. Askerler onu yakasından tututup kasaplık koyun ş
sürüklediler. Her üç adımda bir dikilip tekdüze, kısık bir s
le ve aklı başından gitmiş bir halde 'Gitmeyeceğim, gitme
ceğim,' diye inliyordu. Bugün bile bu kelimeleri, işkence ş
müş, insanlıktan çıkmış, bu hayvani sesi duyar gibiyim."[22]
olup biteni daha sonra öğrenir. Yirmi altı tutukluya önce k
di mezarları kazdırılmış, ardından vurulup teker teker çuk
lara atılmışlar.* O gece Lev sinemaya dönemez, sokaklarda
laşır. Ertesi gün polis şefini görür, ama adam infazla ilgili l
bir şey söylemez; Acem ülkesinde bulunan kız arkadaşınd
Türkistan'a getirebilirse onunla evleneceğinden söz eder.

Lev on iki yaşındayken tanık olduklarını geriye bakıp *Kar
Petrol*'de anlattığında yirmi üç yaşındadır, yani verdiği ayrı
lara kuşkuyla yaklaşmak gerekiyor. Örneğin Bolşeviklerin
ünlü şehitlerden birinin Lev'in bir akrabası olması konusu
nasıl karşılayacağız? Ciddiye almak oldukça zor. Öte yanc
annesinin eylemleri göz önünde tutulduğunda bu adam a
den biri de olabilir; aile dostu olması ise çok muhtemel. Ayı
tutukluların cezaevinden çıkarılış sahnesi Lev'in birçok yı
sında tekrar tekrar geçmekte; ölüm yatağındayken yazdığı c
terlerde tanıdığını söylediği adamın dışarıya çıkarken "mele
ğini" yazıyor.

Sovyetler, öldürülen yirmi altı Bakü komiserini şehit i
eder; Lev'in *Kan ve Petrol* kitabı yayımlandığında da tartışma
başlar. (Lev bu eseriyle, komiserlerin katillerinin izini süren
konuyla ilgili bir kitap yazan Troçki'nin dikkatini çekmiştir
Olayların resmî Sovyet açıklamalarında, katliamın olduğu
ce üç yüz elli kilometre uzakta olduğuna dair belgeler bulu
duğu halde, Reginald Teague-Jones adlı bir İngiliz gizli aj
suçlanır ve hakkında yakalama emri çıkarılır. İngiliz, hayatı
sonuna kadar Ronald Sinclair adıyla saklanmak zorunda
lır. 1988'de öldüğünde Londra'da yayımlanan *The Times*, a

22 Said, *Der Mann*, I, 26B.

(*) Bazı rivayetlere göre komiserler ölene kadar dövülüp süngülenmişler. Soğ
kanlı bir şekilde vurulduklarına dair bir kanıt yok.

23 Hopkirk, *The Spy Who Disappeared*, Sonsöz, s. 205-206.

nın gerçek kimliğini açıklar ve komiserlerin katili olmakla suçlandığı için yetmiş yıl boyunca saklanmış olduğunu bildirir.[24]

Lev'in yazdıkları, olayda doğrudan rolü olanların dışında kalan herkes tarafından çok tartışılır. Prens, denizciler ve komiserlerin katline katılmış olan hemen herkes, devrimin kargaşa dolu ilk yılında öldürülür, ya da Teague-Jones gibi ortadan kaybolur. İngiliz ajanının ölümünden sonra, 1991 yılında yayımlanan günlükleri ise Lev'i çoğu yönden doğruluyor. Teague-Jones, o dönemde İngiliz ordusundan lojistik destek alan sosyalist devrimcilerden oluşmuş rakip başka bir komiteyi suçluyor. Bolşevikler, solcu düşmanlarına yapılan söz konusu İngiliz yardımına sinirlenmişler, belki de bu nedenle Troçki, yirmi altı komiserin idam emrini verdiği gerekçesiyle Teague-Jones üzerinde durmuştur. Teague-Jones yetmiş yıl gizli tuttuğu günlüklerinde, komiserlerin Kızıl Su'ya gelişlerinden günler sonra, ilişkide olduğu bir sosyalistten bilgi aldığını, "tutukluların çoğunun sessizce vurulduklarını" öğrendiğini yazıyor.[25]

Ekim ayında Lev ile Abraham Bolşeviklerden ve diğer radikal sosyalistlerden uzağa, daha doğuya, çöle doğru yolculuklarına devam ederler.[26] Eski Doğu'nun kalan son kalesine, bir emirin idaresindeki başkent Buhara'ya gitmeye çalışacaklardır. Eğer kaldıysa eski düzenin iktidarı elinde tutan tek kişisi olarak emirin kendilerine kucak açacağını düşünmektedirler. Lev ile babası tren yolculuğu yapamazlar; devrim nedeniyle demiryollarıyla seyahat etmek tehlikeli hale gelmiştir. Demiryolu işçileri, mitralyöz müfrezesiyle birlikte, Bolşeviklere katılan ilk gruptur. Demiryolları Çekası ise gizli polisten çok daha felakettir. Döneme ait bilgiler, gerekli en kıymetli metayı, yani ulaşımı denetlediği için, demiryolları bürokrasisinin devasa, mekanize bir hükümran olduğu yönünde. 1918 yılının Rus İmparatorluğu'nda hem kaçış hem de iş ve aş olanak-

24 Hopkirk, *The Spy Who Disappeared*, Önsöz, s. 9-13.

25 Teague-Jones, *The Spy Who Disappeared*, s. 121.

26 Essad Bey, *Blood and Oil*, s. 136-139.

ları çok kısıtlıdır. Yakıt sorunu da vardır. Bakü'deki talan ve çekilen petrol sıkıntısı yüzünden demiryolları ulaşımında yakıt olarak odun ateşi kullanılmaktadır. Ancak çölde yeteri kadar odun yoktur, başka maddelerden yararlanılır. Lev ile babasının Türkistan'da bulundukları sırada en gözde yakıt kurutulmuş, tuzlanmış balıktır.[27] Kaya kadar sert olan bu madde büyük miktarlarda kullanılarak trenlerin kıyıdan iç kesimlere ulaşımını sağlamaktadır. Hareket halindeki trenlerin bacalarından zaman zaman kızarmış balıkların fırladığına ve aç halkın bunları yakalamak için trenlere saldırdığına tanıklık eden yerliler var.

Abraham Nussimbaum hiçbir şekilde Demiryolları Çekası'yla karşılaşmak istememektedir; daha önce denedikleri daha güvenli rotayı izleyerek yolculuğa deve kervanıyla çıkarlar. Lev, "Vahşi çöl kabileleri, kum fırtınaları, deve üzerinde gitmekten çekilen mide bulantısı ve susuzluk. Tümü tren yolculuğuna yeğlendi," diye yazıyor. Silahlı göçerler Kızıl Su ile Buhara arasında yer alan tehlikeli geçiş noktalarında rehberlik edeceklerdir. Böylece kendilerini Türkistan çöllerine vururlar. Yolculuğun çoğu deve ve eşek üzerinde yapılır, mümkün olduğunca Bolşevik etkisindeki kentlerden uzak durulur. Sahra'da onlara kimi zaman babasının adı, kimi zaman da çöl insanlarının yabancılara karşı gösterdiği konukseverlik yardımcı olur.

Elli develik bir kervandırlar, içlerinde Lev'in horgörüyle bahsettiği, "o zamana kadar imparatorluk operasındaki çöl sahneleri dışında Doğu hakkında hiçbir şey bilmeyen" Rus aileler vardır. Ama kervanbaşına (ondan *şalvar* diye söz etmektedir) büyük bir saygı duyar. Lev yazdığı kitaplarda kervanbaşının çölde kendini Avrupalıların dört duvar arasında olduğundan daha güvenli hissettiğini vurguluyor: "Çölde kaybolması, yolunu kaybetmesi imkânsızdı ... sonsuz genişlikteki bu yerde kendisi ile bütün vahalar, bütün kabileler arasında hiç kopmayan bir bağ vardı."[28] Kervanbaşı, olan biten her şeyi ve kumun renginden kervanın konumunu sezebiliyor, bir hayvan

27 *A.g.e.*, s. 139-140.

28 *A.g.e.*, s. 143.

gibi, çok uzaklardan bile suyun kokusunu alabiliyormuş. Ayrıca çöl kumunun develerin ağırlığını taşıyamayacak kadar ince olduğu, tüm kervanın kuma gömülme tehlikesiyle karşılaşabileceği korkunç kum çukurlarından kaçmayı da iyi biliyormuş. Lev bir köpeğin böyle bir çukurda boğulduğu dehşetli bir sahneyi anlatıyor. Kervanbaşının başka kervanlar için hem bir uyarı hem de yiyeceklerinin bitmiş olması ihtimaline karşı, birkaç taze ekmeği ıslak bezlere sarıp bir kazıkla kuma gömdüğünü anımsıyor. Kendi kervanları da bu tür direklere sıkça rastlamış, kervanbaşı bazen bunları çıkararak gömülmüş yiyecekleri tazeleriyle değiştirmiş. Ekmeklerin üzerine bazı işaretler de çiziyormuş, Lev bunların çöl hakkında bilgi veren bir çeşit gizli kodlama olduğunu söylüyor: "Hiç kuşkusuz bu insanoğlunun icat ettiği en ilginç gazete." Lev, kervanbaşının yöntemlerini anlamak ümidiyle onunla "felsefenin her türünden, dinlerden, savaştan, güzel kızlardan, hatta edebiyattan" konuştuğundan, ama tüm çabalarının boşa çıktığından söz ediyor: "Böyle bir ulaşılmazlık ve suskunlukla hiç karşılaşmadım. Sanki insan değildi; ot gibi yaşayan sıkıcı bir alim gibi, tüm dikkatini çöle vermişti."[29]

Başlarda Lev arabesk rüyalarının gerçekleşiyor olmasından müthiş bir keyif alır. Ancak çok geçmeden çölün tekdüzeliğinden sıkılır, yolculuğun bitmesini, yeni maceraların onu bu düz, değişmeyen hayattan çekip almasını dilemeye başlar. Türkistan'daki bu kaçış macerası Lev'e sonradan, Berlin, Viyana veya New York'taki bir daireden bakınca romantik gelecek olsa da, yapılan bu kervan yolculuğu o anda bir işkence gibidir. Kervanbaşının yüz vermemesi bir yana, Bakülü bir çocuk olarak çöl yaşamının kabalığından, göçerlerin su olmadığı için ellerini ve yüzlerini kuma sürerek temizleme alışkanlıklarından şaşkınlığa düşmektedir. Çölün "sıkıcılığından, kasvetinden ve açlık, yorgunluk ve hastalıktan çekilen ıstıraptan" insan güçsüz düşmektedir.[30] Bu arada doğaüstü yeteneklerine hayret ettiği hekimlere hayran kalır. Kervanın hekimi tıpkı or-

29 *A.g.e.*, s. 145-146.

30 *A.g.e.*, s. 141.

taçağlardaki meslektaşları gibi bir doktordur; ama geleneksel tıp eğitimi yerine ilahiyat, edebî tarih, mantık ve dilbilgisi okumuştur: "Kimi zaman bir derviş, kimi zaman Kuran öğrencisi, kimi zaman da şairdi." Lev onun yöreye özgü bazı hastalıkları iyileştirmesine tanık olur. Örneğin, tek bir kırmızı lekeyle başlayıp yüzün tamamını kırmızı yara kabuklarıyla saran *pindinka* adlı korkunç bir deri hastalığını tedavi eder.[31] İlk leke hekim tarafından yerel bir merhemle ovulursa hastalık kontrol altına alınabilmekte, müdahale edilmediği durumdaysa yara gözlere kadar yayılıp körlükle sonuçlanabilmektedir. "Hep *pindinka* olmaktan korktum, ama şansım varmış hastalığı kapmadım,"[32] diye yazar Lev, yıllar sonra ayağında kara bir leke ile başlayan kendi hastalığına dokundurarak.

Kervan yolculuğu giderek tehlikeli hale gelir: Çölde faal olan eşkıya gruplar düşman Bolşevikler karşısında güçlenmektedir. Türkistan bölünür, ülkenin büyük bir bölümünde milliyetçi Müslüman bir hükümet kurulur, bağımsızlık ilan edilir; geriye kalan kısım Bolşeviklerin eline geçer. Sonunda Bolşevikler kazanır, ancak dağlarda ve kum tepelerinde yerleşik göçerler yıllarca egemenlik altına alınamazlar.

Emir ise minareleri ve kubbeleriyle kadim bir kent olan Buhara'daki sarayında insafsızca hüküm sürmektedir.[33] Rivayete göre yakın bir zamanda, Ortaçağ'daki gibi, mahkumları "Ölüm Kulesi" olarak ün salmış Kalyan Minaresi'nin tepesinden atmıştır. Rusya'yı yüzyıllar boyu idare etmiş olan Tatar hanlarının soyundan gelen Emir, çarın değil, kendisinin Rusya'nın meşru hâkimi olduğuna inanmaktadır. Bununla birlikte, imparatorluk ordusunun general üniformasını taşımakta, Buhara'ya Rus göçmenlerin gelmesine ve kültürel emperyalizme ses çıkarmamaktadır. Çünkü imparatorluk Rusya'sına boğazına kadar borçludur.[34] Tıpkı çağımızın bir Üçüncü Dünya ülkesinin Washington'a bağlı olması gibi, Buhara da eko-

31 *A.g.e.*, s. 157.

32 *A.g.e.*, s. 157.

33 Fromkin, *A Peace to End All Peace*, s. 486.

34 Essad Bey, *Blood and Oil*, s. 183-185.

nomik ve askerî yönden St. Petersburg'un yardımlarıyla ayakta durmaktadır.

Devrimle beraber her şey değişecektir. Lev, "Çar devrim tarafından tahtından indirildiğinde, emir endişelendi. General üniformasını çıkardı ve kraliyet konseyini topladı. Ülkenin ileri gelenlerini selamladıktan sonra, yirmi dört saat içinde ülkedeki Rusların tümünü öldürmeleri emrini verdi. Açıklama olarak da Rusya'nın şimdi çok zayıflamış olduğunu, böyle bir imkânı bir daha bulamayabileceklerini söyledi," diye yazıyor.

"Bizden farklı konuşan ve dua eden bu yabancıların tümünü öldürün"[35] şeklindeki tüyler ürpertici emir, Lev'in küçük başyapıtı *Ali ve Nino*'nun en can alıcı bölümüdür. Lev'in ilke olarak devrimden nefret etmesinin nedeni, devrimin kitle katliamı için bahane olmasıdır. Buhara'daki Ruslar yaşadıkları küçük mahallede, ağır silahlı askerlerin gözetiminde kısılıp kalırlar. İktidardakiler durumlarını tartışırken üç gün boyunca dışarı çıkamazlar. Bir yoruma göre, maliye bakanı emirin önünde diz çökmüş ve Ruslar bağışlanana kadar ayağa kalkmayı reddetmiş; Lev bunu, Berlin'de ikisi de mülteci olarak bulunurlarken bakanın kendisinden dinleyecektir. Oysa Bolşeviklerin bekleyecek hali yoktur, "birkaç yüz Sovyet askeri tarafından Buhara özgür, bağımsız ve egemen bir cumhuriyet yapılır," diye yazar Lev soğuk bir kinaye ile: "Emir Afganistan'a kaçtı; eski yeni tüm prensler, bakanlar, saray erkânından kişiler ve valiler de kaçabildiklere yerlere."[36]

Lev bu prens ve bakanların bir kısmı ile 1920'lerin Berlin'inde buluşur.[37] Buhara saray erkânı, bu kenti yeni başkentleri yapmış olan binlerce Beyaz Rus soylusuyla Berlin'de bir araya gelir. Bu tarihte Lev Nussimbaum da artık onlar gibi bir Müslüman'dır. Essad Bey adıyla mültecilerin ihtişamlı günlerini, düşüş öykülerini yazan ünlü bir yazardır. Tarih sahnesinden yakışıksız biçimde inmiş olmaları ve mülteci toplumunun bilinen küskünlükleri göz önüne alındığında, Berlin sürgün-

35 Kurban Said, *Ali and Nino* (New York, 2000), s. 140-141.

36 Essad Bey, *Blood and Oil*, s. 188.

37 *A.g.e.*, s. 176.

lerinin ilk kez deve kervanıyla gelmiş Yahudi bir mülteci olarak tanıdıkları bu genç adama güven duymamış olmaları çok mümkün.

Emirin Afganistan'a kaçışıyla birlikte milliyetçi Müslümanlarla Beyaz Ruslardan oluşan bir grup ayaktakımı çöle dağılır, hem kendi aralarında hem de Bolşeviklerle çarpışmaya başlarlar. Çatışmayı denetleyen tek şey kısa süre sonra ayrılacak olan İngiliz-Hindistan ordusudur. Sahranın etkili sesi Winston Churchill, her ne kadar güvenilmez ve onurlarını satmaya hazır olsalar da, İngiltere'nin Orta Asya'daki Müslüman krallıkları savunmak üzere bölgede kalmasından yanadır.[38] Ancak İngiliz ordusu, bir gecede kayzerle savaşı bırakıp Bolşeviklerle savaşmaya başlayacak hareket kabiliyetine sahip değildir; plan rişk alacak kadar olumlu görülmez. İngiliz-Hindistan ordusunda görevli bir yarbay 1920'de Türkistan'dan döner dönmez yürek parçalayıcı bir tasvirle İngilizlerin Türkistan'dan ayrılmalarının Asya'daki Müslümanlar için ne anlama geldiğini anlatan bir yazı yazmıştır. Yarbay ve askerleri çekilmeye hazırlandıkları sırada Buhara'dan gelen bir heyet kalmaları için yalvarmaktadır:

> "Bize bin adam, yalnızca bin adam bırakın, o zaman düşmana engel olabiliriz." Onlara askerlerimizin yorgun olduklarını dinlenmeleri gerektiğini bildirdim. Ama adam "O halde 500 adam bırakın, büyük İngiliz İmparatorluğu elbette bizi korumak için 500 kişi ayırabilir," diye ısrar etti. Yanıtım "500 adam bırakmak mümkün değil" oldu. Bunun ardından çok dokunaklı son ricasını dile getirdi: "Tek bir İngiliz bırakın o zaman; halkım Büyük Britanya'nın kendilerini terk etmeyeceğini anlasın, Bolşeviklere karşı direnişimizi sürdürelim." Bunun bile mümkün olmadığını, tüm birliklerin çekilmesi emrinin alındığını söyledikten sonra, heyet başkanı üzüntü içinde, "Bu durumda biz Türkmenler için hiçbir ümit kalmadı. Kendi başımıza ayakta kalamayız..." dedi.

38 Fromkin, *A Peace to End All Peace*, s. 473, 488.

> Rusya'nın alevler içinde olduğu bu dönemde Büyük Britanya yalnızca bütün bir Acem ülkesini değil, Türkistan'ı da etkisi altına alabilecek bir konumdaydı; tek bir asker bırakmasa bile, bu hassas günlerde Türkmenleri desteklemeyi sürdürmeliydi. (Hiçbir zaman savaşmadığımız, ileride de savaşmamız gerekmeyecek) 2.000.000'luk serseme dönmüş Muhammed ümmetinin dostuluğunu kazanmış olurduk. ... Bu şansımızı kaybettik.[39]

Karışıklığı daha da artırmak üzere, Çar'ın orduları tarafından yakalanıp Buhara'daki kamplarda tutulan yarı aç dörtyüz bin Alman ve Avusturyalı savaş tutsağı, Bolşevikler tarafından serbest bırakılır.[40] Müslüman Orta Asya'nın ortasında evlerine gitme imkânları olmayan savaş tutsakları patlamaya hazır bir güçtür. Bazıları yerli kadınlarla evlenip askerlik öncesi yaptıkları inşaat işçiliği gibi işlere girerek yaşamaya başlamışlarsa da, çoğu yeni becerilerini kullanmayı daha uygun bularak paralı askerlere, kiralık katillere dönüşür. Bolşevikler bunlara yüksek ücretler öderler. (Kimi zaman verilen sözde durulmaz; Buhara'yı almalarında Kızıllara yardım eden Avusturyalı savaş tutsakları paralarını isteyince kitle halinde öldürülürler.)

Buhara'nın Abraham ve Lev için artık uygun bir yer olmadığı açıkça belli olmuştur. Başkent mitralyöz ateşiyle inlemektedir. Caddelerde kasap önlükleri gibi kanla lekelenmiş beyaz gömlekli adamların dolaştıklarına tanık olunur. Kol gezen şiddet öyle kötüdür ki, ölümcül grip salgınının başlamasıyla, vurularak öldürülmemiş ya da parçalanmamış bedenler bu kargaşada hastalığa yenik düşerler. 1918-20 arası dünyanın o güne kadar görmediği şekilde, küresel kıyamet yıllarıdır. Avrupa ve Asya'nın yüzyıllardır istikrarını korumuş önde gelen monarşileri birdenbire ortadan kalkar. Orta Asya'nın hanedanlıkları dünyanın gözü önünde değildir, ama Lev, "kızıl yıldı-

39 Dudley Carleton, "The Fate of the Turkomans", *Blackwood's Magazine* 207, no. 1, 251 (Ocak 1920), s. 87-88.

40 Peter Hopkirk, *Setting the East Ablaze: Lenin's Dream of an Empire in Asia* (New York, 1984, s. 13-14, 24-26, 32-33, 37-38, 53.

zın gücü altında ezilen çöl"den birbiri ardına düşen "şanlı eski krallıklar"dan[41] çok etkilenmiştir.

Abraham bundan sonra atılacak adımı düşünmektedir. Bolşevik tehlikesinden uzak Afganistan'a, doğuya gitmek mümkündür, ancak nüfuzlu birilerini tanımıyorsanız oranın da kendine özgü riskleri vardır. Ayrıca bu, "en doğudaki Avrupa kenti"ne, yani Bakü'ye dönmek isteyen biri için rotadan iyice uzaklaşmak anlamına gelmektedir. Aynı nedenle Çin ve Hindistan da seçenekler içinde yer almaz. Bolşevikler ise gerisin geriye batıya gitme yollarının tümünü kapatmışlardır. Çar yanlısı yenilmiş Beyazlar da tehlikelidir, çünkü tıpkı Kızıllar gibi, onların da gördükleri her kervanı durdurup saldırdıkları söylenmektedir. Güneyden başka kaçış yolu yoktur. Nussimbaumlar Acem ülkesine gitmekte olan Rus ve Müslüman mültecilerin kervanına[42] dâhil olurlar.*

Buhara ile Acem ülkesi arasında yer alan çöl sakindir; kervan kazasız belasız şahın egemenliği altındaki topraklara girer. Türkistan gibi, kuzey Acem ülkesi de yerleşimin yoğun olmadığı, ama kültürel anlamda daha eski ve medeni bir yerdir. Kervan günlerce, kimi zaman oraya buraya serpilmiş bereketli vahalara, tozlu ve ıssız eski kent ve kale harabelerine rastlayarak çöl boyunca yol alır. Yerleşim olan kentler iki metre derinlikte, altı metre yükseklikte balçıktan yapılmış surlarla çevrilidir; Ortaçağ kentleri gibi kapıları sabah açılıp gece kapanmaktadır. Surlar modern silahlara karşı dayanıklı olmasa da, çapulcu eşkıya ve göçer kabileleri kentten uzak tutmakta etkilidir. Kuzey Acem ülkesinde isyancı grup Kürtlerdir, ancak Azeri azınlıkla birlikte Acem ordusunun büyük bölümü de Kürtlerden oluşmaktadır. Acemler savaşmayı sev-

41 Essad Bey, *Blood and Oil*, s. 174.

42 *A.g.e.*, s. 190.

(*) Acem ülkesi Nazi etkisiyle ismini 1935'te değiştirmiş, İran olmuştur. Bazı İranlılar, kan itibarıyla Sami komşularından çok Almanlara yakın olduklarını hâlâ gururla söylerler. İran "Ari ırkın ülkesi" anlamına gelmektedir. Bu tanımdan hoşlanan ve 1935'ten itibaren ülkenin diktatörü olan Rıza Şah Pehlevi, 1978'de Ayetullah Humeyni tarafından devrilen oğluyla devam eden bir hanedanlık kurmuştur.

mez, kastlardan oluşan bu toplumda silah altına girmeyi kendilerine yakıştırmazlar. Lev *Ali ve Nino*'da bunu şöyle anlatıyor: Ali, Acem kuzenine Bakü'yü Bolşeviklerden kurtarma planlarından söz ederken, etraftaki Acemler alaylı bir şekilde ailelerinde bir asker olduğunu daha önce duymadıklarını söylerler:

> [Ali düşünür], soylu bir Acem'in gözünde asker olmanın aşağı bir sınıftan olmak anlamına geldiğini unutmuşum. ... İran Tanrı'nın gözetimi altındaydı, dünyada parlamak için kılıca ihtiyacı yoktu. Uzun yıllar önce kahramanlığını ispat etmişti. ... Prens makineli tüfek yerine şiiri yeğliyor, belki de silahlardan çok, şiir bilgisi olduğu için.[43]

Şiirin ve sanatın, ideoloji ve silahtan daha önemli olduğu bu ülke, Lev'e ilham kaynağı olur; kervan ağır aksak yürürken zaman içinde geriye doğru bir yolculuğa çıktığını duyumsar. İmrenerek, "Acem ülkesinde hiçbir şey canlı değil, ne yozlaşmış Kaçar prensleri, ne de saban süren ve Hafız'ın, Saadi'nin beşyüz yıllık dizelerini söyleyen çiftçiler. Günümüzün dikkat çekmeyen yıpranmış giysileri içindeki halini düşününce, burası gerçekten eski şair ve düşünürlerin, kutsal yaratıcıya adanmış şiirleri gururla ezberleyenlerin ülkesi," diye yazar.[44]

Acem ülkesi elbette capcanlıdır: Ormanları kurtlar, kaplanlar, tilkiler ve yaban domuzlarıyla doludur; Arap olanları kadar ayaklarına çabuk olmayan İran atlarının peşi sıra güzellikleriyle ün salmış aslanlar koşmaktadır. Ülke tarımsal olarak da zengindir: Dünyanın en iyi buğdayı, pamuğu, şekeri, üzümü ve tütünü burada yetiştirilmektedir. Lev gittiği her yerde tütün ve haşhaşın yanı sıra, binlerce çeşidiyle bahçe ve vahalarda açan, Acem aşk şiirinin ünlü güllerinin kokusunu da duyar. Kaçar krallığının şahları sanki tarihten çalınmış bir mabet yaratmışlardır; insanlar incir ve meyve ağaçları altında, gülleri damıtıp değerli parfümler üreterek, kilim dokuyarak, haremlerini kollayıp şiir düzerek yaşamaktadırlar. Nice ozanların gelip geçtiği

43 Said, *Ali and Nino*, s. 213-214.

44 Essad Bey, *Blood and Oil*, s. 174.

bu edebî mezarlıkta Lev, modern dünyanın saldırısına henüz uğramamış bir ülke bulur.

Birinci Dünya Savaşı ertesinde Acem ülkesinde geçen bu kervan yolculuğu bazen İncil Kuşağı'nda* dolaşmak gibidir. Lev, "Acem ülkesinde yalnızca din canlı," diye yazıyor;[45] gerçekten de dinsel alan birçok tuhaf koldan, mezhepten ve gizli topluluktan oluşmaktadır. İsmaililer, şeytana tapanlar, Babailer, Bahailer ve evrenselci Müslümanlar etkin dinî gruplardır. Evrenselci Müslümanlar 19. yüzyıl ortalarında dünyaya geri gelmiş olan Müslüman bir mesihe (aynı yıllarda Joseph Smith Mormon Kitapları'nı bulmuştur) ve bütün dinlerin birleşeceği bir milenyumda yaşadıklarına inanan bir mezheptir.[46] Ana akım Müslümanlar Bahaileri kâfir kabul edip zulmetmektedirler.* Acem ülkesinde İslamiyetin egemenliği 7. yüzyılda, yüzlerce yıl Acem sarayında ikili itikatını sürdürmüş olan yerel dinin, Zerdüştlüğün yenilmesi ve yasaklanmasıyla sağlanmıştır. Ancak Müslüman fatihlerle birlikte Kuran'a inanan, ama kendilerine "Ali taraftarı" ya da Şii diyen ve ülkeye fatih değil, mülteci olarak gelen başka dindarlar da olmuştur. Şiiler Acemlere Muhammed Peygamber'in yolunu izlediklerini iddia eden Araplara güvenmemeyi öğretmişlerdir.

Şiiler, İslam halifeliğinin, yani dinî liderliğin, Muhammed'in ölümünden sonra kuzeni ve damadı Ali'ye düşmesi gerektiğine inanıyorlar. Ali zehirli bir kılıçla öldürülene kadar, yalnızca dört yıl halifelik yapmıştır. Katlinden kısa bir süre sonra oğulları Hasan ve Hüseyin hak iddia etmeye çalışmışlarsa da, benzer şekilde ortadan kaldırılırlar; Hasan zehirlenir, Hüseyin ise Ali'nin de katledildiği, günümüzde Irak sınırları içinde bulu-

(*) İncil Kuşağı, Amerikan'ın kökten dinci ve Evangelist Hıristiyanlığın güçlü etkisi altındaki güney eyaletlerine verilen isim – ç.n.

45 *A.g.e.*, s. 190.

46 *A.g.e.*, s. 191-97.

(*) 1980'lere kadar Acem ülkesinde antisemitizm görülmezken, anti-Bahaizm oldukça yaygındır. Günümüz mollalarının çoğunun kafasında ise bu ikisi birbirine geçmiş durumda. Ayetullah Humeyni'nin müritleri Siyonist-Bahaist-Amerikan entrikaları uyarısında bulunmaktalar. (Roy Mottahedeh, *The Mantle of the Prophet: Religion and Politics in Iran* (New York, 1985), s. 238-240, 388-389.)

nan Kerbela kentinin yakınlarındaki bir çölde Sünni savaşçılar tarafından öldürülür. Muhammed Peygamber'in torunu Hüseyin'in Tanrı yolunda kendini feda edip şehit düşmesi, izleyicisi Şiiler için, tıpkı İsa'nın çarmıha gerilmesi gibi, ilahi bir olay, İslam'ın temel trajedisidir. Şiilik karmaşık ve değişken bir ideoloji; yöreden yöreye farklılık gösteriyor, ama temelde tek bir inanca dayalı: Peygamberin hak sahibi ardılları öldürülmüştür, İslam Alemi'nde adaletsizlik hüküm sürmektedir, dolayısıyla İlahi Krallığı kurmak için bir Mehdi'nin, yani Şii bir mesihin gelmesine kadar, dünya hak yolunda olmayacaktır.

Acem ülkesinin dağları ve kentleri Hüseyin'in çektiği acılara yakılan ağıtlarla yankılanır; ülke tiyatrolarında şehit oluşunu canlandıran oyunlar oynanır. Lev kervanın uğradığı her yerde bunun izlerini görmektedir, Muharrem'e rastlayan bir gün kentin birinde durduklarında da bizzat tanık olur.[47] Toplumun her kesiminden erkekler sokaklara dökülmüş, eylemlere katılmaktadır. Her yerde müzik duyulmakta, sanki New Orleans caz festivalinin Ortadoğu versiyonu yapılmaktadır. Müzisyenler davulları, flütleri ve zilleriyle ağıt yakmakta, Lev'den daha büyük olmayan genç erkekler göğüsleri çıplak, kendilerini döverek ve "Hasan, Hüseyin, Hasan, Hüseyin" diye ağlayarak yürümektedirler. Kalabalıklar kendilerini kırbaçlayanları teşvik ederek arkalarından gelmektedir. Şii din adamları bütün kente yayılmış, dinî akışı yönlendirmekte, söylevler vermektedir.

Şehit Hüseyin'in acısını paylaşmanın sadakatin en büyük ölçütü olduğu bu ülkede, Lev'in dikkatini çeken en ilginç tipler önce kadın sandığı uzun saçlı erkekler olur. Gösterişli saçlarının üzerine bazıları turuncu külahlar giymişlerdir. Tümü çıplak ayaklıdır, dinî bayramlarda kimisi demir halatlardan ve keskin bıçaklardan yapılmış küçük kırbaçlar taşımakta, sırtlarını, omuzlarını bunlarla dövmekte, feryat figan ağıt yakmaktadır. Bazılarında ise çivi ve maden parçalarıyla kaplı budaklı sopalar vardır. Bazılarının da sağ ellerinde üzerine şiir dizeleri yazılmış asalar bulunmaktadır. Bunlar, maddi karşılık bek-

47 *A.g.e.*, s. 200-204.

lemeden, yani dürüstçe dinî doğruları aşılamaya çalışan dervişlerdir. Sema yapan dilencilerden oluşan bu dinî mezhep Sufi hareketiyle tüm Asya'ya yayılmıştır. Sufilik, tüm dinî ayrımların üzerinde, İslam'ın ilmî ve vecit (Gnostik ve ekstatik) geleneğidir. Lev şöyle yazar: "Bu mezhepte tacirler, savaşçılar, prensler, hatta yabancılar bile bulunuyor. Sokakta pejmürde, uzun saçlı bir dilencinin sizle Almanca, Fransızca ya da İngilizce konuşması görülmemiş bir şey değil. Doğu'da eğitim ile zenginlik birbirlerinden ayrı şeyler. Bir derviş hükümetin en büyük alacaklısı da olsa dilenci olmalıdır. ... Dervişler hiç durmaksızın kentten kente dolaşırlar; gelmekte olan dünyanın sonu hakkında pazarlarda vaaz verir, gururla ülkedeki en iyi insanların kendi aralarından çıktığını iddia ederler."[48]

Lev, Acem ülkesindeki Şii Müslümanları gösterişli ve çekici bulur. Bu, İslamın en çılgın biçimi, yabancıların ve isyancıların birlikte sergiledikleri fedakârane bir danstır. Bakü'de olmayan bu şeyden, etrafındaki bu ham dinsel şevkten çok hoşlanır. Şiiliğin haksızlığa maruz kalanlara verdiği destek Lev'in İslam hakkındaki görüşlerini besleyecektir: Kaba kuvvetin ve adaletsizliklerin hâkim olduğu dünyaya kahramanca direnme kalesidir İslam.

Şii özlem Acem şevkine yön veriyor olsa da, bu ülke aynı zamanda çok sayıda ufak zalim yöneticinin hâkimiyetinde bir yerdir. Mezandaran ve Gilan kentlerini geçerlerken kervanları canlı renklerde örtülere bürünmüş Acem bir atlı tarafından durdurulur. Kendisini bölgenin yöneticisi Cafer Han'ın ulağı olarak tanıtan atlı, Han'dan selam getirdiğini ve yolcuların tümünün öldürüleceğini bildirmek istediğini söyler. İnfazı bizzat gerçekleştirecek olan Han'ın gelmesini beklemelerini rica eder.

Lev, Azerbaycan ve Buhara'daki iç savaştan sağ çıkıp, Kerbela'da Hüseyin'in şehit düşmesinin elemiyle yaşayanlara tanık olmasının hemen ertesinde *Binbir Gece Masalları*'ndan fırlamış bir delinin ellerinde ölecek olmalarından büyük bir endişeye kapılır. Ancak Abraham Nussimbaum daha akıllıdır. Lev,

48 *A.g.e.*, s. 195.

ona işkence gibi gelen, kimi zaman dostça olsa da, kötü bir şaka gibi süren konuşmaları dikkatle dinler. Ulak o kadar kibar ve tedbirlidir ki, neye varmak istediğini kestirmek imkânsızdır. Abraham bıkmadan konuşmaya devam eder, sonunda ulak, "Ölürseniz paranız ne işe yarar?"[49] dediğinde, her şey açıklığa kavuşur.

Mülteciler rahat bir nefes alırlar: Adam yalnızca, Kafkaslar'da büyümüş herkesin bildiği bir şeyin, rüşvetin peşindedir. Ama bu rüşvet isteme tarzı o kadar şatafatlıdır ki, neredeyse canlarını kurtaracak fiyatı öğrenemeden ölüme gideceklerdir. Ulak, topraklarına hiçbir teklifte bulunmadan girerek Han'ı küçük düşürdüklerini ve rüşvetin yalnızca parayla ilgisi olmadığını açıklar: "Yüksek itibarlı kişilerin Han'a armağan vermeyi reddettikleri duyulursa dışarıda herkes ne der?"

Lev, olayın komikliğinin altını "İşte bu nedenle bizi öldürmek istemiş," diye çizer.[50] Abraham ise büyük bir ciddiyetle saraya iletilmek üzere bir teklifte bulunur. Gidip gelen atlılar trafiği başlar. Sonunda yanıt alınır: "Mali danışmanlarının önerisini ve şimdiye kadar yeterli miktarda kan dökülmüş olduğu gerçeğini dikkate alan Han, şöyle şöyle olmasına karar vermiştir." Lev ve Abraham Han'a ekinde "armağan" paranın olduğu gösterişli bir mektup gönderirler. Ulak tıpkı Ortaçağ şövalyeleri gibi atına atlayıp fırlar. Kervana tekrar ulaştığında Majesteleri Cafer Han'ın kendilerini konuk olarak ağırlamak üzere davet ettiğini bildirir.

Kervan yolculuğu sırasında Lev Acem ülkesindeki dinî yaşamı öğrenmiştir, şimdi Cafer Han'ın sarayında siyasi hayata tanık olacaktır.[51] Her sabah onda Han'ın devlet işlerini yürüttüğü toplantılara katılır. Bu toplantılarda Han aslında sadece tebaasından aldığı, altın ve gümüş paralardan canlı tavuklara ve un çuvallarına kadar değişen her çeşit rüşveti kabul etmektedir. Hükümetin bu ciddi işi kimi zaman bir parça muziplikle bölünmekte, örneğin avluda güvercinler uçurulmaya başla-

49 *A.g.e.*, s. 215.

50 *A.g.e.*, s. 215.

51 *A.g.e.*, s. 216-222.

yınca Han durup bunları teker teker vurmaktadır. Ancak bunda bile ciddi bir vergi tahsili söz konusudur: Şişko hükümdar kuşları her vurduğunda birisi kalkıp onu tebrik etmekte, kraliyet çanağına birkaç sikke atmaktadır.

Lev Acemlerin debdebeli unvanlardan hoşlandıklarını da burada keşfeder. Binlerce unvan söz konusudur ve her biri şahın bizzat kendisi tarafından ihsan edildiği için sürekli değişmektedir. Lev tümünü aklında tutmaya çalışırken çok eğlenir. Yıllar sonra Batılı dinleyicilerine saray unvanlarıyla ilgili hikâyeler anlatmaktan çok hoşlanacaktır:

> Örneğin, "Adalet Kayası" öldüğünde onun konumuna "Anavatanın Kılıcı" atanır; "Bilgelik İncisi" ise "Anavatanın Kılıcı"nın yerine gelir. Ölüm olmadığında bile yer değiştirmeler yapılabilmekte, dolayısıyla hiç kimse kesin olarak örneğin, "İmanın Hamisi"ne gönderilen bir tavsiye mektubunun ona değil de, eski "Gizlinin Koruyucusu"na ulaşıp ulaşmadığını bilemez.[52]

Lev saraydan ne zaman ayrılacaklarını merak etmektedir. Han'ın konukları mı, tutsakları mı oldukları belli değildir; sormak da kibar bir davranış olmayacaktır. Lev'in ağır silahlar kuşanmış ama çıplak ayaklı iki askerden oluşan ve onu her yerde izleyen korumaları vardır. Pis sokaklardan geçerlerken, tıpkı Bakü'deki hizmetçileri gibi, onu kucaklarında taşırlar.

Lev için Eski Doğu, özellikle şehvet dolu Acem ülkesi, gerçek dinin gizemleriyle tanıştığı yer olmasının yanı sıra, bir cinsel belirsizlikler hazinesidir.[53] Bir gece Han, babasıyla birlikte kaldıkları odaya bir *bitscho,* yani bir eğlence oğlanı gönderir. Lev oğlana eşlik eden hizmetliye bu onuru kabul edemeyeceklerini "çünkü ilgilerinin başka alanda" olduğunu açıklar.[54] Yakışıksız bir andır. Hizmetli özürler dileyerek çekilir. Tam yer yataklarına uzandıkları sırada hizmetli geri gelir. Yanında bu kez tülden peçelerinin ardından merakla onlara bakan iki

52 *A.g.e.*, s. 208.

53 *A.g.e.*, s. 219-222.

54 *A.g.e.*, s. 221.

genç kız vardır. Lev bu hikâyeyi *Kan ve Petrol*'de anlatırken, artık reddetmelerinin mümkün olmadığını belirtir, "Kibar olmak zorundaydık," der.

> Han, genç *bitscho*'sunun cazibesiyle mutlu olmaktan kendimizi mahrum bırakmamıza elbette bozulmuştu. Ertesi sabah geldiğinde bize sanki kendi zarif duygularını takdir edemeyen vahşi barbarlarmışız gibi davrandı. Bana, kendi zevkine hitap eden Acem tarihinin güzellikleri konusunda sonu gelmeyen hikâyeler anlattı, düşük zevkler peşinde olan günümüz gençliğinin çürümüşlüğünden şikâyet etti, oldukça karmaşık bilgi hazinesinin tümünü ortaya serdi.
>
> Ona *bitscho*'lar dışında klasik olan her şeyden hoşlandığımı söylediğimde hemen yumuşadı ve beni hareminde bir akşam yemeğine davet etti. Haremine girmemem gerektiğini biliyordum, tarihin zenginliklerine çok düşkün olan bu adam beni de bir *bitscho* olarak görüyor olabilirdi. Haremin dışında, gücü konukseverlik kurallarıyla sınırlı olduğunda, güvendeydim. Yanımdan ayrılırken bana Hafız'ın bir el yazmasını verdi, asık suratla ve tabii ki şiirsel bir dille, resmî bir sevgi açıklamasında bulundu. Ben de doğal olarak ona sevgilerimi ilettim. Ancak eminim ki, eğer kervanımız silahlı atlılarla korunmuyor olsaydı bana duyduğu bu sevgi platonik kalmayacaktı.

Lev'in Han'ın önermeleriyle ilgili yazdıkları Doğu'ya dair anlattığı hikâyelerin çoğunda hissedilen benzer bulanıklıkta: Aslında Lev Nussimbaum hiçbir zaman bir *bitscho* ya da başka bir cinsel taleple baştan çıkarılmamıştır; tam tersine tüm yolculuk boyunca gittikleri her yerde genç Lev kendisini erkeklerin arzu nesnesi olarak duyumsamıştır. Cafer Han'ınkiler kurtulduğu tek cinsel kucaklama isteği değildir. Hatta Lev değişken sevgi yönelimlerine dair bu "Acem-Yunan geleneği"ni Eski Doğu'nun sürdürdüğü cazip bir nitelik olarak algılar; çökmüş Acem ülkesinin modern uygarlığın bozmadığı bu özelliğini koruduğunu düşünür. Bu durum onda köklü bir antropolojik ve şiirsel ilgi uyandırmış, bunu öz olarak olmasa da şekilsel anlamda özümsemiştir.

Boğucu konukseverlik günlerinden sonra Lev ile Abraham nihayet gitme izni alırlar. Kervan kuzeybatıya, Hazar kıyısındaki Enzeli'ye gitmek üzere hareket eder. Buradan da tekneyle İngilizleri ülkeden sürmüş olan Türklerin elindeki Azerbaycan'a gidebileceklerdir. Nussimbaumlar için Türkler en ideal işgal gücüdür; Azerbaycan da bir Türki millettir. Abraham mallarını geri alma konusunda kararlı, her ikisi de memleketleri Bakü'nün özlemi içindedir. Ne var ki, daha pek yol almamışken yeni sorunlarla karşılaşırlar.

Acem ülkesinin kuzeyi, Cafer Han'ın da uyardığı gibi, Cengelîlerin isyanıyla çalkalanmaktadır.[55] Cengelîler yani "Orman Kardeşleri" yerel atelet geleneğini bırakmaya ve Acem toprağındaki yabancılara karşı silahlanmaya karar vermiş fanatik bir Şii mezheptir. Yerli Müslümanlardan oluşan bu grubun Batı'ya karşı düşmanlığı Rus Devrimi'nin kıvılcımıyla yakılmış başka bir çalı ateşidir. Cegelîler kuzeyde, devrimci propagandanın ana yatağı olan Azerbaycan sınırında çok güçlüdürler.

1905 yılında Rusya ve Kafkaslar'da yaygınlaşan devrim çağrılarına bazı Acemler de kulak vermiş, başlarda ılımlı ve özgürlükçü olan devrimci bir hareket oluşmuştur. 1906'da şah, seçme hakkı getiren bir anayasa ile parlamenter monarşiyi kabul eder. Ama sanki 1950'lerdeki Amerikan CIA müdahalesini önceler gibi, İngilizlerle Ruslar, şaha kanlı bir karşı devrim sahnelemesinde yardım ederler, vekiller içerideyken yeni inşa edilmiş parlamento binası yakılır. 1911'e gelindiğinde özgürlükçü Anayasal Devrim çoktan bastırılmıştır.[56]

Acem devrimcilerin anayasal demokrasi talepleri Avrupalıların bu müdahalesinden sonra Batı karşıtı cihada dönüşür. Özgürlük karşıtı gericiliğin yükseldiği 1912 yılında gezgin bir derviş, bütün yabancıların Acem ülkesinden çıkarılmasını amaçlayan İslam'ın Birliği adlı bir parti kurar.[57] Altı yıl sonra, Bolşeviklerin Rusya'da uyguladığı şiddet eylemlerinden

55 *A.g.e.*, s. 222-224.

56 Ira M. Lapidus, *A History of Islamic Societies* (Cambridge, 1988), s. 578-579.

57 Bkz. Mottahedeh, *The Mantle of the Prophet*, s. 56-57, 219.

esinlenerek, hareketi kırsal alana kaydıran derviş, partiyi Cengelîler mezhebine dönüştürür. Mezhep yanlıları ürkütücü bir görüntüye sahiptirler; "son inançsız da kutsal İran toprağını terk edene kadar saçlarını ve tırnaklarını uzatmaya" yemin etmişlerdir.[58] Her türden fanatik bu harekete katılır; tek istekleri imansızları öldürme ya da inançsızlık çağına son verme şansını elde etmektir. Lev ile Abraham'ın bulunduğu kervan boşaltılmış köylerden geçerken etrafa saçılmış cesetler ve paslı silahlar görülür.

Kendilerine Cengelî diyen çirkin, kılıç kuşanmış bir grup sefille karşılaştıklarında Lev bunların devrimci değil, düpedüz soyguncu olduklarını düşünür. Soyguncuların önderi, parlak gözlü genç bir Acem öne çıkıp şöyle der: "İmansızlar, ortaya çıkın ve tüm malınızı gerçek inananlara teslim edin."[59] Kervanbaşı rüşvet önerir ama soyguncular sesini kesmesini söylerler. Elebaşları kendisini tanıtır, yolculukları hakkında sorular sorar. Sonra isteyenlerin çeteye katılabileceğini bildirir. Lev ve Abraham "kibarca" bu teklifi reddeder, değerli neleri varsa verirler. Soyguncular herkesin üstünü arar.

Lev, "Bana sıra geldiğinde, başsoyguncu onun sevgilisi olmak isteyip istemediğimi sordu; ümit dolu bir gelecek vaat ediyordu," diye yazıyor. Yerel âdetlerden habersiz olan Lev, Meşedli bir imamın sevgilisi olduğu, bu bilge adamı zor bir dönemde terk etmek istemediği şeklinde bir yalan uydurur. "Allah'ın hizmetkarının otoritesi sayesinde kurtuldum," diyor. Son anda, soyguncular develeri de alıp gitmeye hazırlanırlarken, kervanbaşı da onlara katılır. Lev ile Abraham çölün ortasında rehbersiz kalırlar. En yakın yerleşim yerine yürüyerek ulaşmaya çalışacaklardır. İlk evi gördüklerinde artık şafak sökmektedir.

Bitap düşmüş baba oğul kentte dolaşmaya başlarlar. Ne paraları, ne develeri, ne de onlara eşlik eden kimseleri vardır. Camiye gitmeye karar verirler. Modern kilise ya da sinagogların tersine, camiler çoğu zaman avlusu, toplantı salonları ve kahvehaneleri olan kapsamlı yapılardır. Müslümanlar arasında yetişmiş Yahu-

58 *A.g.e.*, s. 224.

59 *A.g.e.*, s. 226.

dilerimiz kendilerine burada barınak bulacaklarını bilmektedirler. Gerçekten de yalnızca barınak değil, bir günlük uzaklıktaki Enzeli'ye gitmelerine yetecek kadar para ve yiyecek de sağlarlar. Ancak tam kenti terk edecekleri sırada (Lev atla mı deve ile mi belirtmiyor) atlı bir ulak belirir, Demir Komite'den geldiğini bildirir.[60] Bu, sonradan Rıza Şah Pehlevi olacak olan Rıza Kuli'nin önderliğinde, ülkede iktidarı giderek artmakta olan ve kendi kendisini barışı kurmakla görevlendiren faşist bir örgüttür.

Ulak mühürlü deri bir torba getirmiştir. Torbayı açar ve içinden kum dökülmeye başlar. Kavun büyüklüğünde kanlı bir şeyi çekip çıkardığında bunun bir insan kafası olduğu anlaşılır.

"Buraya gelirken size rahatsızlık vermiş olan hainin kafası bu," der adam;[61] kendilerine iyi yolculuklar dileyen Demir Komite'den küçük bir saygı gösterisi olduğunu belirtir.

Lev ile Abraham adamı kafayı istemedikleri konusunda ikna etmekte zorlanırlar: Görmek bile içlerini rahatlatmıştır, ama kabul etmeleri mümkün değildir. Sonunda ulağı, kafadan kurtulsa mı, yoksa geri mi götürse diye düşünürken öylece bırakıp giderler.

Nihayet baba oğul liman kenti Enzeli'ye ulaşırlar. Bakü'deki siyasi ortamın uygun olduğu burada da teyit edilir: Lev'in "bizden biri" dediği yüksek nüfuzlu bir avukat iktidardadır; artık güvenle dönebileceklerdir. Devrim bitmiştir. Eskiye dönüş başlamıştır.

Liman kentinde dolanıp duran başka Kafkas mültecilere rastlarlar; yanlarında aileleri ve Koçi korumaları olan bir grup petrol kuyusu sahibine katılırlar. Birlikte Hazar'ı geçip ülkelerine gideceklerdir.[62] Paralarını birleştirip oldukça eski görünen bir tekne alırlar. Aslında elli kişilik olan tekneye iki yüz kişi doluşurlar.

İkisi daha önce Abraham'ın petrol tankerinde çalışmış olan dört kaptanlı bir mürettabat kiralarlar. Koçiler ve başka kaba

60 Essad Bey, *Blood and Oil*, s. 230.

61 *A.g.e.*, s. 230.

62 *A.g.e.*, s. 231-241.

saba adamlar gemici olarak hizmet edecektir. Normal buharlı gemiler Enzeli'den Bakü'ye on iki saatte gitmektedir, ancak onlar kendilerine iki kat süre tanırlar. Teknede iki gün yetecek kadar yiyecek ve su vardır. İngiliz askerlerine görünmemek için limandan karanlık basınca ayrılmaya karar verirler. Lev, en zor şeyin dikkat çekmeden gemiye binmek olduğunu kaydediyor. Yolcular sessizce küçük kayıklarla gemiye yanaşacak, halat merdivenle güverteye çıkarcaklardır; tümünün binmesi saatler alır: "Sonunda dört kaptanla haydut gemiciler yelkenleri açtılar ve eve dönüş yolculuğumuz başladı. Kimse evlerine dönen bu neşeli insanların o gece kaç şişe şarap içtiğini hatırlamıyor."[63]

İngiliz projektörlerinden sağ salim kurtulup Enzeli limanından çıktıklarında büyük bir kutlama başlar, sonra herkes uykuya dalar. Lev kadınların kamarasında kalmaktadır, bir sürü hınç dolu konuşmaya kulak misafiri olur. Erkeklerin tartışmalarından çok daha dehşet doludur bu konuşmalar. Azerbaycan nüfusunun yüzde doksanına verilmesi gerektiğini düşündükleri cezalardan söz eder kadınlar. Lev de uykuya daldığında rüyasında acı çeken Bolşevikleri görür: Cezalandırıcıları önünde inlemektedirler. Ne var ki, iniltiler yalnızca rüyasında değildir. Uyandığında kamarasının dışarıda kopan fırtınadan ürkmüş insanlarla dolmuş olduğunu anlar. Sarsak gemileri, birkaç ayda bir Hazar Denizi'ni etkisi altına aldığı bilinen ve gerçek denizciler sayesinde atlatılabilen o fırtınalardan birine yakalanmıştır.

Derken, fırtına şiddetini azalttığı sırada, karanlığın içinden gizemli bir gemi çıkar; silahlarına bakılırsa bu bir savaş gemisidir. Ne gariptir ki, gemi hâlâ çarlık donanmasının imparatorluk savaş bayrağını taşımaktadır.

Savaş gemisindeki denizcilerin devrimden habersiz oldukları anlaşılır. Çar aylar önce vurulduğu halde, hem subaylar hem de denizciler çara bağlılıklarını sürdürmektedirler. Bu fanatik kralcılar hayatta kalabilmek için Emperyal Rus Deniz Gücü'nün devriye gezen bir savaş gemisini ele geçirmişlerdir, 1917'den beri de denizde dolaşmaktadırlar. Kendilerininki gibi kiralık mülteci gemilerini yağmalayarak geçinen kralcı mü-

63 *A.g.e.*, s. 232.

rettabat, talihsiz mültecilerin gemisine çıkar. Limana demirlemiş olan antiemperyal güçleri bombalamak için Bakü'ye gittiklerini bildirirler. Yolcular Bakü'nün artık Almanlarla Türklerin elinde olduğunu söyleseler de denizciler için bunun bir anlamı yoktur. Bolşevikler ile Rusya, Almanya ve Türkiye arasında imzalanmış olan barış antlaşmasını tanımamaktadırlar. Kendileri için hiçbir şey fark etmemiştir, yalnızca savaşa katılan taraflar çoğalmıştır: Artık Almanlar, Türkler, Bulgarlar, Avusturyalılar ... ve kendi Bolşevik yurttaşlarıyla savaşmaktadırlar.

Bakü'ye dönmek isteyen Lev'i, Abraham'ı, teknede kim varsa herkesi vatan haini ilan ederler; içindekilerle birlikte gemiyi batırma tehdidinde bulunurlar. Onlar ne yapacaklarına karar verirlerken mültecilerden sessizce beklemelerini isterler. Kendileri de eski büyük düklerden birinin doğumgününü kutlamak için savaş gemisine dönerler. Mültecilerin gemisinin kaptanı teleskopla savaş gemisini izlemektedir. Derken çar yanlısı korkunç denizcilerin birbirlerini yumruklamaya başladıklarını görür. Sessizce demir alır, oradan uzaklaşırlar.

Ne var ki, kısa bir süre sonra yolcuların karşısına başka bir sorun çıkar. Gemileri yandan aldıkları bir darbe soncu delinmiştir, su almaktadır. Yanlarında ise yalnızca küçük bir el pompası vardır. Erkekler bununla uğraşırken gemideki bazı çocukların ciltlerinde tuhaf siyah noktalar belirmeye başladığı görülür. Çocuklardan biri ölür. Kaptan hastalığın kara humma olduğunu söylese de Lev bunun veba olduğunu düşünmektedir. Pompa da iyi çalışmamaktadır. Suyu boşaltmak için ellerinde kovalarla bir insan zinciri kurulur. Gemi yavaş yavaş batmaktadır. Kararmış, yaralanmış gemide korku ve kargaşa baş gösterir. Koçiler insanları soymaya, kadın hizmetçileri taciz etmeye başlar. Lev ile Abraham bir kurtarma kayığının tabanına saklanırlar. Silah sesleri duyulur.

"Gemi tıpkı bir tımarhaneydi," diye yazıyor Lev. "Aç, üşümüş ve dalgalar üzerinde yarı bilinçsiz olarak yol aldık."[64] Kendisini yanındaki tek kitapla, *Don Kişot*'un Rusça baskısıyla avutmaya çalışır. Bir süre baba oğul, sakin sakin ölüm üze-

64 Said, *Der Mann*, I, 26B.

rine konuşurlar. Aslında Bakü limanı çok uzakta değildir, ama gemi batıyor, hastalık yayılıyorken bu kısa yolu salimen alma şansları çok düşük görünmektedir.

Derken birdenbire, tıpkı ucuz romanlardaki gibi kurtarılırlar. Denizdeki beşinci günlerinin öğleden sonrasında ufukta Alman bayrağı taşıyan buharlı bir gemi görünür.[65]

Alman denizcilerin çok saygılı davrandıklarını söylüyor Lev. Mültecilerin tümü batan gemilerini terk edip Alman gemisine binmeleri için davet edilir. Geminin mürettabatı, kaptanlar bile, kendi kamaralarını boşaltıp aralarındaki prenslere, petrol baronlarına ve politikacılara yerlerini verirler. Kaptan Bakü'de istikrar sağlandığı konusunda bir kez daha teminat verir; petrol vinçleri ve iskeleler hasar görmemiştir; Bolşevik, İngiliz, tüm düşmanlar kenti terk etmiştir.

Ertesi gün Alman gemisi Bakü limanına girer. Lev, eski kenti, sarayları, Ortaçağ kalıntılarını, özlediği her şeyi olduğu gibi yerli yerinde görür. Gerçekten, büyülü, masal gibi bir kenttir Bakü; yolculukları sırasında gördüğü her yerden daha harika bir yerdir. Bakülü saygıdeğer bir avukat olan yeni başbakan, korumaları ve bağımsız Azerbaycan bayrağını taşıyan bir askerle birlikte onları karşılamaya gelir. Tehlike dolu aylardan sonra gemiden indiklerinde, Lev Alman askerlerini farklı görmeye başlamıştır bile. Askerlerin söylediği şarkının sözlerini anlayabilmektedir: "Ormandaki kuşlar ne güzel şakıyor. Evimde, kendi ülkemde yeniden buluşacağız."[66]

Lev ile babası evlerinin giriş kapısında iki Türk askerinin beklediğini görürler. Biri Alman diğeri Türk iki subay evlerinde ikamet etmektedir. Kendilerini evin sahibi olarak tanıttıklarında Almanlar hemen taşınacaklarını bildirirler. Abraham, evde çok oda olduğunu, kalmalarını rica eder. Ama onlar reddederler.

Masalar ters çevrilmiştir. Lev bunun ardından ne geleceğini düşünmez bile, nihayet evlerinde olduğunu bilmek onun için yeterlidir. Nussimbaumlar "anavatanlarına" dönmüşlerdir.

---

65 Essad Bey, *Blood and Oil*, s. 239-241.

66 *A.g.e.*, s. 241.

BÖLÜM 4

Kaçış

Nussimbaumların Türkistan ile Acem ülkesinde süren yolculukları yalnızca birkaç ay sürmüş olmalı. Bu süre zarfında Bakü inanılmaz sayıda siyasi dönüşümden geçer, kuşatmalar görür; Sovyetler, İngilizler, Kazaklar, Sosyal Devrimciler, Almanlar ve Türk "İslam Ordusu" ile bir dizi ittifak yapılır.* Ermeni nüfusun büyük bölümü ise kıyımlarla yok edilmiştir. Lev, Bakü'ye döndüğünde, kent on bin askerden oluşan Türk birliği ile sayıları yüzlerle ifade edilen Acem kuvvetinin elindedir.

Kentin Ortaçağ'dan kalma surları yakın zamanda en az üç ayrı ordu tarafından bombalanmış olmasına rağmen Lev, Bakü'nün Avrupa ve Asya'ya özgü mimari tarzların karışımı yapılarına dokunulmamış olduğunu görür. Ceset taşıyan atlı arabalar gitmiştir. Hazar'ın soğuk ekim rüzgârı, Ortaçağ'dan kalma camilerle sarayların avlularında esmekte, petrol baronlarının güzel sanatlar eseri malikâneleri ile opera binalarının

(*) İngiliz-Kazak-Sosyal Devrimci koalisyonu kurulduğunda Lenin o kadar telaşlanır ki, Bakü'yü geri almak için kayzer kuvvetleriyle Bolşevik birliklerini birleştirmeyi amaçlayan gizli bir anlaşma önerir. Eğer gerçekleşmiş olsaydı, bu anlaşma ile tarihte hiç görülmemiş bir şey olacak, iki tezatlar koalisyonu birbiriyle kapışacaktı: Bolşevik-Kayzer koalisyonuna karşı çar yanlısı-monarşist-Sosyal Devrimciler koalisyonu. [David Fromkin, *A Peace to End all Peace: Creating the Modern Middle East 1914-1922* (New York, 1989), s. 355, 359-360.]

dizili olduğu bulvarlara sonbahar yaprakları savrulmaktadır. Eski binalarda kurşun delikleri görür Lev; çok yakın bir geçmişte kenti sarmış olan "siyasi eylemler"in ne kadar yakıcı olduğuna işaret eden yeni bir yapı daha fark eder: Darağaçları.[1]

Darağaçlarının kuşatmadan sonra düzeni sağlamak üzere Alman ve Türk yetkililerce dikildikleri, insanların işledikleri suçları bildiren, "yarım kilo ceviz çaldığı için" yazılı yaftalarla asıldıkları söylenir. Lev, levhaların etkisini şöyle belirtiyor: "Fetihten önce Bakü her türden suçun kol gezdiği bir yerdi; ele geçirilişinden beş gün sonra ise, dürüstlük, güvenlik ve düzen timsali oluverdi."[2] Aylar süren kuşatmanın ardından düzen getirilmeye çalışılan kentte yiyecek çalmak ve fiyatları yükseltmek en büyük suçlar arasında sayılmıştır.

Sonunda isyan günleri bitmiş, kuyular petrol pompalamaya başlamıştır. Metropol Oteli'nin Hazar'a bakan balkonunda takım elbiseli petrolcüler bir kez daha purolarını tüttürüp, şampanyalarını içmekte, ama bu kez dik başlı Acemlerle ve Türk subaylarla sohbet etmektedirler. "Dikkatimi ilk çeken, Bakü fatihi bir Türk paşası oldu," diye anlatıyor Lev: "Etrafı, tebrik etmek ve dostluk göstermekte birbirleriyle yarışan bir grup Alman yetkiliyle çevrilmişti. Ben babama tercümanlık yapıyordum."[3] İşleri kurallara uygun bir şekilde yapmaya kararlı ve halktan armağan ya da rüşvet almayı reddeden Alman yetkililerden çok etkilenir Lev; onlara tercüman olmaktan memnundur. "Genel kanıya göre, bir fatihin kendisine ait bir şey için ödeme yapması uygun değildir, ama onlar bunu anlamıyordu. Doğu'da daha önce hiç böyle tuhaf fatihler görülmemişti," diye yazıyor.[4]

Armağan ve rüşvet konusunda Türkler, Almanlar kadar uyumsuz değillerdir, ama elbette her ikisi de Bolşeviklerden çok daha iyidir. Baba oğul çöl yolculuğu sayesinde devrim kâbusunu yaşamaktan kurtulmuşlardır. Acaba Lev eski hayatına, korumalarla, kitaplarla, kostümlü partilerle, eski kentin

1 Essad Bey, *Blood and Oil in the Orient* (Londra, 1931), s. 242.

2 *A.g.e.*, s. 249.

3 *A.g.e.*, s. 251.

4 *A.g.e.*, s. 251.

tozlu harabeleri arasında yaptığı hülyalı gezilerle geçen yaşamına geri dönebilecek midir?

Alman-Türk işgali yalnızca birkaç hafta sürer. Ekim 1918'de, Bulgar cephesindeki bozgundan sonra, Merkez Kuvvetler zor duruma düşer. Türk ve Alman kurmayları barış talebinde bulunurlar. Kasım başında Almanlar Bakü'nün idaresini İngilizlere teslim etmeye zorlanırlar. Acem ülkesinden geri çağrılan İngiliz birlikleri yeni görevlerinden hiç de memnun kalmazlar, çünkü daha haftalar önce kendilerini kovan Türklerle Almanlara yardım etmiş olan yerel hükümet yerli yerinde durmaktadır. İngilizler Bakü'ye, ilk geldiklerinden daha da kibirli bir şekilde girerler.[5]

Bunu izleyen birkaç ay boyunca Kafkaslar'da savaştan ve devrimden uzak bir yaşam sürdürülür. Hatta Azerbaycan, İslam dünyasının işleyen ilk demokrasisini hayata geçirir; kadınlar Müslüman toplumların tarihinde ilk kez seçme hakkına kavuşur.[6] Petrol zengini Bakü'ye damgasını vurmuş olan en ilerici, en üretken Doğu-Batı karması düzen yine iş başındadır. Fesatlık ve gizli anlaşmalar her daim bu petrol kentinin kendine özgü tarzı olmuştur, dolayısıyla bir çoğulculuk ölçütü olan petrol sayesinde, siyasi ortam artık daha canlıdır. Kuşkucu İngiliz kumandan bile Azeri devlet adamlarından, özellikle de parlamentonun yeni sözcüsü Profesör Rasulzade'den etkilenmiştir. 1919 Paris Barış Konferansı'nda Başkan Wilson, Rasulzade'den, "idealler; özgürlük, hak ve hukuk kavramları bakımından benimle aynı dili konuşan Azerbaycanlı çok vakur ve ilginç bir beyfendi," diye söz eder.[7]

İşgalcilerle Azeriler arasındaki ilişkiler gelişmektedir. Ancak Lev İngilizlerin memnun kalmadıkları her şeyin, "medeniyet ilkelerine ters olduğu için" sona erdirilmesinden yana olduklarını kavrar.[8] Bunun ardında, İngiliz birliklerin bir an önce işle-

5 Tadeusz Swietochowski, *Russian Azerbaijan: 1905-1920* (Cambridge, İngiltere, 1985), s. 141.

6 Bkz. Charles van der Leeuw, *Azerbaijan: A Quest for Identity* (New York, 2000), s. 117-118.

7 Mark Elliott, *Azerbaijan with Georgia* (West Sussex, İngiltere, 1999), s. 43.

8 Essad Bey, *Blood and Oil*, s. 254.

rini bitirip evlerine gitme ve Azerbaycan'ı yalnız başına bırakma tehdidi yatmaktadır. Seçilmiş hükümet bağımsızlık ilan etmek için coşkuyla hazırlık yapmakta, ama herkes aynı soruyu sormaktadır: Demokratik Azerbaycan kendini kuzeydeki güçlü Bolşeviklerden koruyabilecek midir? İngilizler kenti boşalttıklarında herkes büyük bir heyecan içindedir. Artık Abraham Nussimbaum gibi işadamları, Rus İmparatorluğu'nun ya da koruyucu İngilizlerin ileri karakolu olmaktan çıkmış bağımsız ülkelerinin başkentinde, kendi başlarına iş yapabileceklerdir. Lev, "İktidarı ele geçiren petrol lordları için o dönem hayatlarının en iyi dönemiydi," diye yazıyor.[9]

Lev bir yıl kadar süren bu bağımsız Azeri Cumhuriyeti günlerini olağanüstü iyimserlik dönemi olarak değerlendiriyor. Lev'in okul arkadaşı Asad'ın kız kardeşi Züleyha Asadullayeva ile yaptığım görüşmede ben de birçok insanın böyle düşündüğüne ikna oldum. Züleyha şunları anlattı: "Hepimiz bağımsız, modern Müslüman cumhuriyetimizden gurur duyuyorduk. Müslüman dünyada o güne kadar hiç duyulmamış bir şekilde, biz kadınlara oy hakkı tanındı. Eğitimli devlet adamlarından oluşan dürüst bir hükümetimiz vardı. Her şey gerçek olmayacak kadar güzeldi, gerçekten güzeldi! Yöneticilerimiz korunaksız olduğumuzun farkına varamadılar."[10]

Azeri Parlamentosu, komşularıyla bir dizi siyasi ve ekonomik anlaşma imzalar. Bunlardan biri (kendi çıkarları tam manasıyla korunmamış olsa da) Hollandalı Shell ile yapılan devasa petrol arama anlaşmasıdır.[11] Kafkasya'da gelecek vaat eden bir barış sağlanmıştır, Rusya ise iç savaşla boğuşmaktadır. Ne var ki bu sakinlik çok kısa sürer.

Lev, *Kan ve Petrol*'de yine akıllara ziyan bir rastlantıdan, babasının Azeri hükümet üyelerine verdiği küçük bir akşam yemeğinden söz ediyor.[12] Yemekten sonra konuklar purolarını içerlerken sohbet, askerî birliklerin nasıl yerleştirileceği konu-

9 *A.g.e.*, s. 256.

10 Züleyha Asadullayeva ile yapılan görüşme, Bakü, Haziran 2000.

11 Van der Leeuw, *Azerbaijan*, s. 117-118.

12 Essad Bey, *Blood and Oil*, s. 261-263.

suna gelir. Ticaret bakanı ile Bakü'nün askerî valisi, diğerleri gittikten sonra Ermeni sınırındaki huzursuzluk hakkında konuşmaya başlar. Ermeni sınırı ülkenin güneybatısındadır; savunmayı güçlendirmek için küçük Azerbaycan ordusu, sınır devriyeleri de dâhil, kuzeyden alınıp bu bölgeye yerleştirilmiştir. Abraham, sınırlardan birini korurken diğerini savunmasız bırakmanın, üstelik daha güçlü olan bir düşmanın kuzey sınırında olduğu düşünüldüğünde, uygun olmadığı kanısındadır.

Askerî vali ülke kaynaklarının ancak buna yettiğini, öncelikler konusunu dikkatle tartmış olduklarını ileri sürer. Bakan da cumhuriyet hükümetinin Sovyet Rusya ile çok kısa bir zaman önce önemli bir anlaşma imzaladığını bildirir. Devlet adamları purolarını bitirip kalkarlar. Lev, balkondan valinin arabasına binmesini izler: "Sokaktan geçmekte olan gece bekçisinin valiyi selamlayıp 'çok yaşa' dediğini gördüm."

Aynı gece, evine vardığı sırada birkaç silahlı adam yaklaşıp bakana tutuklandığını bildirir. "Kimin yetkisiyle?" diye sorar bakan.

"Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Çekası'nın emriyle," olur yanıt.

Lev ile babasını ise hizmetliler Bolşeviklerin kenti aldıkları haberiyle uyandırırlar: "Kaba suratları, pespaye giysileri, şeytansı Bolşevik sırıtışları ve petrol kentimizin zenginliklerine göz dikmiş kıskanç, aç Rus gözleriyle Kızıl birliklerin girişini pencereden gördüm."

Gece boyunca trenler dolusu Sovyet askeri, Rus-Azerbaycan sınırını geçip sahile inmiş, sessizce Bakü'yü kuşatmıştır. Yanlarında Bolşeviklerin en ürkütücü silahı, Tüm Rusya Karşı Devrim ve Sabotajla Mücadele Olağanüstü Komisyonu, yani Çeka vardır. Çekacılar beş yıl içinde, siyah deri ceketleri ve omuzlarına kayışla asılmış mavzer silahları ile çarlık gizli polisinin bir önceki yüzyılda öldürdüğünden daha fazla sayıda insanı katledeceklerdir.[13] Hayatının büyük bölümünü Çar'ın Sibirya hapis-

13 Ronald Hingley, *The Russian Secret Police: Muscovite, Imperial Russian, and Soviet Political Security Operations* (New York, 1970), s. 118-126.

hanelerinde geçirmiş önde gelen sosyalist Rus yazarlardan Vladimir Korolenko o dönemde şöyle yazıyor: "Eğer çar, bölge polis bürolarına, hem Sibirya'ya sürgün etme hem de vurma yetkisi tanımış olsaydı, şimdi gördüklerimize benzer şeyler ancak o zaman olurdu."[14] Çeka sürmek yerine, "kaçmaya" çalışan herkesi küçük el tabancaları ile vurup öldürmeyi yeğlemiştir.

Azeri hükümet direnmenin bir işe yaramayacağına karar verir ve hızla bir teslim anlaşması kaleme alınır.[15] Belgede ülkeyi ele geçiren komünistlerin "tek bir bakanı, parlamento üyesini ya da petrolcüyü öldürmeyeceği, tümünün özgürce ülkeyi terk etmesini sağlayacağı" hükmü vardır.[16] Buna rağmen bir aya kalmaz katliamlar başlar. Çeka, tıpkı başka yerlerdeki gibi, Azerbaycan'da da kendine özgü "tasfiye" yöntemlerini işleme koyar; öldürülme nedeninden çok öldürülmeme nedeni gerekmektedir. Kurbanların çoğu kendi mezarını kazar. Sıkı gözetim altında tutulan ihracatçılar dışında, petrolcülerin çoğu hapse gönderilir; yakınlarından rüşvet almak daha elverişli görülmektedir.[17]

Dünyanın altının üstüne gelmesine ilk tanık olduğunda korkmuş ve kafası karışmış olan Lev'in bu kez baskın duyguları iğrenme ve öfkedir. Yeni rejimin mutlak yıkıcı gücü, önünde duran her şeyi saygısızca yok etmesi, şimdiden efsane olmuştur. Lev'e göre, 20. yüzyıl öncesinin Bolşeviklerle karşılaştırılabilecek tek gücü, bölgeyi fethettikleri sırada insafsızca katliam yapmış olan Moğollardır. Bununla birlikte, onlar aynı zamanda 1917'ye kadar, yirmi yüzyıl boyunca sürmüş geleneğin mükemmel temsilcileridirler; teslim aldıkları halkların kültüründen etkilenmiş, kimi unsurlarını benimsemişlerdir. Oysa Bolşeviklerin eskiye inançları yoktur; onlar için geçmiş geçmişte kalmış bir formül aşamasıdır yalnızca, pis bir laboratuar eriyiği gibi artık ondan kurtulmak gerekmektedir.

---

14 Vladimir Korolenko, "Guilty!", *The Atlantic Monthly* 129, no. 6 (Haziran 1922), s. 817.

15 Swietochowski, *Russian Azerbaijan*, s. 182.

16 Essad Bey, *Blood and Oil*, s. 262.

17 Swietochowski, *Russian Azerbaijan*, s. 185.

Yeni komünist hükümetin merkez organı Çeka'dır. Kendisini şüphe edilmez biçimde "saygınlıkla" kanıtlayamayan ya da petrol endüstrisi için vazgeçilmez olduğunu ispatlayamayan herkes tutuklanır. Lev, tasfiye kurbanlarının sokaklardan geçirilişlerini izler.[18] İçlerinden biri, bir memur, onu tanır; el sallar, boynuna işaret ederek gelmekte olan sonunu bildirir. Bu adamların giysileri altına sakladıkları demir çubuklarla kendilerini götüren askerlere saldırdıklarını duyar sonradan Lev: Resmî infaz, hem tutukluların hem de muhafızların ölümüne dövüştükleri bir kavgaya dönüşmüştür.

Bu, henüz başlangıçtır, katliamların hızı giderek artar.[19] Her gün yüzlerce insan tutuklanır. Aralarında bankerler, soylular, öğretmenler, öğrenciler, gazeteciler ve Koçiler vardır. Bakü Çekası'nın başında "denizcilik deneyimini kullanan" Rus bir denizci vardır.[20] Tutuklanan hükümlüler teknelerle Çeka'nın karargâhı küçük Nargen adasına götürülmekte,[21] muhafızlar zaman kazanmak için hükümlüleri yolda öldürmekle, cesetleri denize atmaktadırlar.[22] İnsanlar hiç iz bırakmadan birdenbire ortadan kaybolurlar. Onlara ne olduğu konusunda en yakın akrabaları bile soru sormaya cesaret edemez; soru sorduklarında kendilerinin de Nargen adasına gönderilecekleri kesindir. Çeka, tutuklama ve öldürmelerin yanı sıra, başka yollarla da Bakü'deki devrimci ruhu canlı tutmaktadır. Lev'in evinin önündeki meydan, Engizisyon dönemindeki gibi, ateşe atma cezasının infaz edildiği bir alana dönüştürülür. Ünlü "kan emiciler"in mumdan kuklaları hazırlanır: Başkan Woodrow Wilson, Fransız cumhurbaşkanı Geoges Clemenceau ve İngiliz başbakanı David Lloyd George, takım elbiseleri ve monokları ile "odun yığınları üzerine atılır, *Enternasyonal* eşliğinde kuklalar yavaş yavaş yakılır."[23] Bu etkinlikler ülke çapında göste-

18 Essad Bey, *Blood and Oil*, s. 263.
19 Van der Leeuw, *Azerbaijan*, s. 125.
20 Essad Bey, *Blood and Oil*, s. 264.
21 Van der Leeuw, *Azerbaijan*, s. 125.
22 Essad Bey, *Blood and Oil*, s. 264.
23 *A.g.e.*, s. 265-266.

rilmek üzere Bolşevikler tarafından filme de çekilir.[24] Lev, yıllar sonra bu filmlerden birini Berlin'de bir sinemada seyredecek, Alman basınının filmin yönetmeni hakkında olumlu eleştirilerde bulunduğunu nakledecektir.

Lev'in Bolşeviklerin uyguladığı baskılara dair anıları 1920'lerin sonunda yayımlandığında, hem kendisi hem de Alman okurlar Almanya gibi modern bir Avrupa ülkesinde böyle şeylerin imkânsız olduğuna inanmaktadırlar. Ne var ki, *Kan ve Petrol*'ün yayımlanmasından üç yıl sonra Nazi Devrimi gerçekleşecek, tutuklama ve katliamlar başlayacak, Bolşeviklerin Bakü'de sergiledikleri yakma eylemlerinin çok daha büyüğü Berlin'de uygulamaya konulacaktır. Nazilerin kurduğu "gizli siyasi polis" Gestapo, Çeka'yı model alacak, büyük bir şevkle yöntem ve becerilerini incelemeye girişecektir.[25]

Çeka yetkililerinin Nussimbaumların evine teşrifleri uzun sürmez. Abraham Nussimbaum'a "eski bir asalak, kan emici ve suçlu" olarak ölüme mahkûm olduğunu söylerler.[26] Bununla birlikte, eğer gözetimleri altında olmak kaydıyla petrol endüstrisinde, "proletarya içinden deneyimli petrolcüler çıkana kadar" hizmet etmeyi kabul ederse, infaz süresiz olarak ertelenebilecek, taşıma sektöründe yardımı olacağı düşüncesiyle suçları bağışlanacaktır; Bolşevikler Rusya'nın kuzeyine bir an önce petrol ulaştırmak zorundadırlar. Abraham, Bakü Sovyeti'nde çalışmaya razı olur. Yeni hükümetin petrol yöneticilerinin karşısına çıkarılır ve kendisine artık bir "kan emici" ya da "suçlu" olmadığı, "şüpheli ancak geçici ve yeri doldurulmaz bir asalak" olarak hayatını sürdürebileceği bildirilir.

Lev'in Pima'ya Stalin'in onlarda kaldığını söylediği dönem bu olmalı.[27] (Stalin, 1920'de kısa bir süre için Bakü'ye geliyor; nerede kaldığını belgelemek mümkün değilse de, Bolşeviklerin malikâneleri karargâh yaptıkları biliniyor.) Ayrıca Lev 1934 yılında *New York Herald Tribune*'dan bir gazete-

24 *A.g.e.*, s. 266.

25 Bkz. Edward Crankshaw, *Gestapo, Instrument of Tyranny* (Londra, 1956).

26 Essad Bey, *Blood and Oil*, s. 265.

27 Essad Bey'in Pima Andreae'ya yazdığı mektup, 3 Mayıs 1940.

ciye Stalin biyografisi için malzeme toplamaya aynı çatı altında kaldıkları sırada başladığını söylemiş.[28] İstenmeyen konuk Stalin'i anlattığı sahneler birer kara mizah örneği: "Genellikle karşısına otururdum. O da dünya devriminin çok yakın olduğundan söz eden aptal bir kitap okumakta olurdu." Kimi zaman Lev dayanamayarak, "Tanrım yeterince insan öldürmediler mi?" diye karşı geliyor. Stalin'in yanıtı, "Daha ne istiyorsun, senin hayatını bağışladık ya!" oluyor.[29] Bunlara inanacak olursak, Stalin'in bütün gece Lev ile annesi hakkında sohbet ettiği de doğrudur.

Lev, Pima'ya "Çopur bizde kalırken bana annem hakkında çok şey anlattı," diye yazmış.[30] "O zaman önemli bir konumdaydı –'hayli iri bir hayvan'– bana eskiden annemin ona yardım ettiğinden söz etti. Bütün gece konuştuk. Annem için, 'O harika bir insandı, kendisini gizli tutması gereken bir azizdi. Her şeyini feda etti, zaferden ümit kesmesi onun hatası değildi,' dedi." Teyzesi Lev'e "O zaman yaptığı doğruydu. Hata olduğunu zaman gösterdi,"[31] derken bunu kastetmiş olabilir mi? Lev'in annesi, tıpkı Bolşevikler gibi, tam da zaferin kıyısındayken ümitsizliğe mi kapılmıştı?

Stalin belli bir süre Bakü'deki "hamileri" olmuşsa da, Nussimbaumlar sonunda bu ayrıcalığı kaybederler. Nazileri önceleyen başka bir uygulamayla Bolşevikler resmî bir "talan haftası" düzenlerler; "uyanan proletarya", burjuvaların evlerini işgal etmeye ve istedikleri her şeyi almaya teşvik edilir. "Proletarya" olmayanlar sessiz kalıp olan biteni izleyecek, karşı çıkanlar devlete karşı gelmiş sayılacak, ölümle cezalandırılacaklardır. "Proletarya", ellerinde şık mobilyalar, halılar, yiyecek ve içecekler, çamaşırlar, semaverler ve kıymetli antikalarla sürüler halinde sokaklarda dolaşmaya başlar. İnsanlar sırtlarındaki giysilerden başka her şeyi vermek durumunda kalırlar. Zen-

28 William Leon Smyser, "He Has Lived His Stories", *New York Herald Tribune*, 16 Aralık 1934.

29 Essad Bey'in Pima Andreae'ya yazdığı mektup, 15 Aralık 1941.

30 Essad Bey'in Pima Andreae'ya yazdığı mektup, 26 Ekim 1940.

31 Essad Bey'in Pima Andreae'ya yazdığı mektup, 16 Haziran 1941.

ginlerin, yani kendi toplumsal sınıfının yağmalandığı bu talan, Lev'in zihninde şöyle yer etmiş:

> Petrol kuyusu sahipleri bu talan haftasını bir oyun gibi algıladı. Hükümetin petrol endüstrisine el koymasından ve bankaların kamulaştırılmasından sonra milyonlarca para kaybetmiş, her gün vurulma korkusuyla yaşamış bu insanlar mutfak araç gereçleriyle, yemek takımlarıyla ilgilenecek halde değillerdi. Orta sınıfın durumuysa daha da beterdi. Hali vakti iyi bir işçiden daha zengin olamamış bu kesim, elinde kalan son malı da vermek zorunda kaldı: Haremlerine girilen erkekler onurlarını kurtarmak için intihar ettiler. Orta sınıf evlerde harem, evin tek hanımının çocuklarıyla yaşadığı odadır.[32]

Yoksul Müslüman ailelerde ipek çarşaf ve yastık kılıflarıyla evin en değerli varlığı haremdir.[33] Hane gelirinin önemli bir bölümü evcimenliğin ve kadınlığın simgeleri olan bu çarşaflara harcanır. Şimdi bunlar "dünya devrimi gayesiyle" çalınmaktadır.

Nussimbaumların evinde de her şey talancı bir grup tarafından yağmalanır. Lev ile babası bu hırsızlığa pek aldırmazlar, daha büyük sorunları vardır. "Bolşevikler çekip gitmeden bize rahat yüzü yoktu, ya vurulup öldürülecektik ya da kaçıp gidecektik. İki durumda da mobilyalara gereksinimimiz olmayacaktı," diye yazıyor Lev.

Yağmadan sonra Nussimbaumların "yirmi dört dakika" içinde evlerini terk etmelerini isteyen bir emir kâğıdı ile Çeka'dan bir adam gelir. Bu, standart bir Bolşevik tahliye emridir; "saatler"in yerini, "dakikalar" almıştır. Çeka, Abraham'ın işyerinde bir odada kalmalarına izin verir, ama yanlarında odaya koyacak hiçbir şeyleri yoktur.

Lev bu sırada, "Proletarya'nın pisliğe tahammülü yoktur! Devrim düşmanı sınıftan herkes Bakü sokaklarını süpürüp yıkayacaktır," diyen bir tamim çıkarıldığını yazıyor.[34] İleri yaş-

32 Essad Bey, *Blood and Oil*, s. 267.

33 *A.g.e.*, s. 267.

34 *A.g.e.*, s. 268.

larına gelmiş zarif erkek ve kadınların elleri ve dizleri üzerinde yerlere eğilmiş sokak temizleyişleri, Bolşevik devriminden Nazi devrimine taşınmış başka bir görüntüdür. İktidarı eline almış bu güç, hiçbir otokratik çarın ya da sultanın hayal bile edemeyeceği vahşiliği hayata geçirmektedir.

Lev artık on beş yaşındadır, babası ile plan yaparlar. Bu kez, hâlâ bağımsız olan Gürcistan üzerinden batıya gideceklerdir. Babanın oğlunu almadan kaçmayacağı varsayımıyla, birlikteyken sürekli izlenmektedirler. Onlar da ayrı ayrı gitmeye karar verirler. Lev daha az izlendiği için önce çıkacak, Gürcistan sınırına yakın, eski kent Gence'ye ulaşacaktır. Azerbaycan'ın iç kesimlerinde yer alan, milliyetçi muhaliflerin merkezi olan bu kentte ailenin dostları bulunmaktadır. Abraham da oğlunun kaçmasından birkaç ay sonra, Bakü dışındaki petrol yataklarını denetlemek maksadıyla yola çıkacak, seyahati sırasında Gence'ye gitmek üzere ortadan kaybolacaktır. Sonra da baba oğul Azerbaycan-Gürcistan sınırında buluşacaklardır.

Lev kısa bir süre sonra Bakü'den çöle doğru gitmekte olan bir yük trenine biner. Riskli olabilecek yolcu vagonları yerine, hayvan ve köylüleri taşıyan vagonu yeğlemiştir. Steinbeck romanlarındaki gezgin tarım işçileri gibi, yerde oturarak seyahat eder Lev; ovalardan, çöllerden ve dağlardan geçerken kendisini evinde gibi hisseder. "Köylülerin tümü komünistlere sövüp sayıyordu, sanki petrolcülerin arasındaydım," diyor. Tren sık sık askerler tarafından durdurulur. "Beyazlar" aranır, "aptal yerliler"e sövülür, herkese tehditler yağdırılır. Ama kondüktörler gibi, Çeka üyeleri de sarhoştur.

Babasıyla Azerbaycan-Gürcistan sınırında buluşabilirlerse bir şileple Karadeniz'i aşıp Avrupa'ya gidebileceklerini bilmektedir Lev. Orada güvende olacaklardır. Çöllerden sonra yemyeşil köylerden, bahçelerden geçerler. Petrol yatakları geride kalmıştır. Ara sıra trenden inen Lev ağaçlardan meyve toplar, bunları yolculuk ettiği insanlarla paylaşır. "Sanki Kızılların eli Zerdüşt topraklarına hiç değmemişti, mevsim bahardı" diye yazıyor.

Lev, Azerbaycan'ın eski başkenti Gence'ye ulaştığında, "milliyetçi" eylemlerin merkezi sanılan kentin çoktan Bolşevikleştiğini anlar. Bakü'den bildiği işaret ve afişlerin aynılarını burada da görmüştür. Yine de, özellikle kentin Müslüman yarısında Bakü'de olmayan bir şeyler olmaktadır; pazarlarda insanlar Kızıl "özgürleştiriciler"ine yüksek sesle sövmektedirler. Kentin havası Lev'i heyecanlandırır, babasının gözetiminden kurtulmuş bir şekilde hayatı boyunca çevireceği entrika ve dümenlerin başlangıcı olacak ilk deneyimini yaşar. Dostça davranan bir tüccar onu bir grup milliyetçi isyancı ile tanıştırır. Asıl amaçları Bakü'yü kurtarmak olan bu insanlar, başkentlerini bilen bir üyeye sahip olmanın önemli olduğunu düşünmektedirler. Başlarda Lev de grubun merkezinde olmaktan gurur duyar. Ancak içine girdikçe hemen herkesin gruba kabul edildiğini anlar: "Neredeyse herkese açık bir entrika içindeydik," diyor. Yetkililerin bu gevşek grubu ortaya çıkaramayacak kadar etkisiz olmalarına da hayret ediyor.

Milliyetçi entrikacılar yakalanmazlar ve kararlaştırdıkları gün bütün kentin katıldığı bir eylem yaparak Bolşevik Rus yöneticileri devirip, iktidardan atarlar. Kızılları katletmeye yemin etmiş Beyaz Rus sürgünlerden de yardım almışlardır. Gence'de yeteri kadar Bolşevik asker yoktur, böylece eylem Bakü'de gerçekleştirilmesinden çok daha kolay bir biçimde başarılı olur. Lev, kendisinin de stratejik bir köprü üstünde mevzilenmiş makineli tüfekli adamlar arasında olduğunu iddia ediyor.[35] Çatışmaya girip girmediğini bilmiyoruz, ama askerlik kariyerinin bir günden fazla sürmediği kesin.

Bu olayları anlattığı *Kan ve Petrol*'de Lev Nussimbaum kendisini her zamanki gibi Müslüman Essad Bey, babası Abraham'ı ise asil bir Müslüman olarak sunuyor. Bununla birlikte, kitapta bir Yahudi gibi düşündüğünü gizleyemediği bölümler de var. Örneğin Gence isyanını anlattığı bir yerde şöyle diyor:

> Bizlerle ittifak yapan Beyaz Ruslar ülkelerinin geleneğine uygun olarak Yahudilere karşı bir kıyım önerisinde bulundular.

35 *A.g.e.*, s. 273.

Bizse onları tersledik. "Vurun Yahudi'ye, Kurtarın Azerbaycan'ı" yazan afişler hazırlamışlardı.

Lev, "öteki" Müslümanların öneriyi reddettiklerini, kendisininse Yahudileri öldürmeye çağıran afişleri toplayıp yırttığını ekliyor. Ruslara, "vahşi Rusya'da değil, uygar Azerbaycan'da olduklarını unutmamalarını" söylemiş, "bunun üzerine Rusların Ermenileri kıyımdan geçirmeyi" önerdiklerini belirtiyor. Yurttaşlarının bu fikri de kabul etmediklerini, Müslüman Azerilerin yalnızca namus ve öç almak için öldürdüklerini, Bakü'deki kıyımda Ermenilerden zaten öç almış olduklarını, bu nedenle "gerek olmadıkça kan dökmek istemediklerini" anlatıyor. (Yıllar sonra Berlin'deyken de şu sonuca varıyor: "Rusların mantıklı bir adım atmalarını sağlamak kolay olmadı,")

Entrikacılar ile etraflarındaki avantacılar "Doğulu bir dinginlik içinde", yani yavaş ve etkisiz bir biçimde, mücadeleyi tüm ülkeye yaymayı planlamaktadırlar. Ne var ki, bu sırada Bakü'de bulunan Bolşevik yönetim Gence'deki darbeyi duymuş, kenti kuşatmak için yirmi bin askeri seferber etmiştir. İsyanı ileriye götürme planları henüz gerçekleşemeden entrikacıların ülkenin geri kalanıyla ve dünyayla bağları kopartılır. Bolşevikler halkayı giderek daraltırlar. Grubun, ülkenin başka yerlerinde de benzer isyanlar olduğundan, Bolşeviklerin tümüne aynı şekilde müdahale ettiğinden haberi yoktur. Rusya'nın her yerinde ve Orta Asya'da aynı şeyler olmaktadır: Direnen kent ve kasabalar kuşatılmakta, yalıtılmakta ve yok edilmektedir.[36] Gence'de önce kentin Ermeni kesimi işgal edilir, sonra da Ermenilerle Müslümanları ayıran köprüye ulaşılır. Kente adını veren ırmak artık kurumuştur, ama baharları az bir suyun aktığı nehir yatağı yerinde durmaktadır. Lev'in hayal âleminde bu köprü önemli bir rol oynar: *Ali ve Nino*'nun kahramanı, Lev'in ikinci benliği Ali Han, Ruslara karşı son eyleminde makineli tüfeğiyle köprüyü savunanlardan biridir: "Kurşun-

36 Krş., Tadeusz Swietochowski ve Brian C. Collins, *Historical Dictionary of Azerbaijan* (Lanham, 1999), s. 56-57; van der Leeuw, *Azerbaijan*, s. 125.

lar ellerinin arasından tespih taneleri gibi kayıyordu."[37] Bolşevik askerler tarafından öldürüldüğünde Ali Han kuru nehir yatağına düşer. Gence köprüsünü savunanlar arasında Lev'in olup olmadığını bilmiyoruz, ancak hücum sırasında Bolşeviklerin çoğu ölür. Buna rağmen, Müslüman bölgeyi ele geçirirler ve savunmacıların her iki bölgeyle de ilişkileri kesilince, Bolşevik hücumu başarıya ulaşır.

Gence'de bu köprüyü bulmak amacıyla Interpol'den arkadaşım Fuad ile dolaştık. Yetmiş yıllık Sovyet yönetiminin ardından köprünün yerini bilen hiç kimse kalmamıştı. O gün yarım düzine kadar köprüye götürüldük ve nihayet çamur kaplı bir nehir yatağı üzerinde, kullanılmayan, işe yaramaz bir yapıyla karşılaştık. Taş köprünün yan yüzünde devrimden kalma kurşun delikleri hâlâ görülebiliyordu. Köprünün yanı başındaki köşede, Bolşeviklerin ilerlediği eski Ermeni bölgesi tarafında, bir akıl sağlığı hastanesi var.

Çatışma sona erdiğinde, Çeka "inceleme" başlatır. Lev, "Mahkeme işlemleri tahmin edileceği gibi çok basitti. İsim, meslek ve yaş soruluyor, yanıtlar not ediliyor, yüz davadan doksanında 'vurulma' hükmü verilip anında uygulanıyordu. 'Şiddet' olarak adlandırılıp hafifletilemeyecek, düpedüz örgütlü bir kitle katliamıydı," diye yazıyor.[38]

Lev, başarısız darbenin ardından nasıl kaçtığını hiçbir yerde açıklamıyor (ne de, deneyimsiz, kitap kurdu bir gencin bu entrikacılara nasıl katıldığını). O dönemde dönen dolaplara ve kendi ilişkilerine dair anlattığı hikâyelerden oluşan anıları 1929 yılında Almanya'da yayımlandığında, liberaller tarafından ilgiyle karşılanmış; antisemitik sağcılarsa Yahudi kökenini gizleyen birinin Bolşeviklerden kaçış öyküsünün de yalan olacağı sebebiyle önemsememişler. Daha yirmi dört yaşındayken yayımlanan bu ilk hatıratı gerçekten de bulanık fantezilerle süslü; o yaşında korkudan tir tir titreyeceği anlar büyük bir cesaret gösterisi olarak sunulmuş. Ne var ki, Lev sonradan tu-

37 Kurban Said, *Ali and Nino* (New York, 2000), s. 274.

38 Essad Bey, *Blood and Oil*, s. 275.

haf bir cesaret yeteneği olduğunu kanıtlıyor. Otuzlu yaşlarının başındayken faşistler karşısında bile aptalca riskler almayı sürdürüyor. Lev'in hayatta kalma becerisini hayal kurma gücüne bağlamak mümkün; çünkü o, yaldızlı kafes içinde büyümüş, kendisini gerçekten dramatik olaylar içinde bulana kadar maceralı rüyalara dalmış biri.

Ayrıca, Bolşevik Devrimi'nin, Türkistan ile Kafkasya'da inanılması iyice güç, gerçek dışı bir yönü de var. Devrimcilerin büyük çoğunluğu kazandıkları başarının şaşkınlığı içinde; yüzlerce yıllık toplumsal ve siyasi geleneği birkaç kanlı gün veya haftada parçalayabildiklerine kendileri de inanamıyor. Ölüm yatağında yazdığı defterlerde Lev bunu şöyle anlatmış:

> Çeka tarafından tutuklandığımda güldüm. Tanrı bilir niye? Ama güldüm. On dört yaşımdaydım, ama Doğu ölçütlerine göre yetişkin sayılırdım. Her şey bir maceraydı, komik, heyecan dolu bir macera. Elbette, birkaç hafta, birkaç ay içinde [devrimin] tüm izleri silinecekti. Herkes böyle düşünüyordu, Kızıllar bile.[39]

Lev'in paçasını zor kurtardığı Gence hikâyesini gerçekten komik ve heyecan dolu bir macera gibi yorumlamak mümkün. Hikâyenin kahramanları ve ana teması, bu günleri izleyen daha karanlık ve tehlikeli olaylardan onun nasıl sıyrıldığını da açıklar nitelikte.

Birkaç gün boyunca bir evin bodrumunda saklanan Lev bir plan yapar. Sokaktan geçmekte olan bir askere Çeka merkezine nasıl ulaşacağını sorar. Daha önce hiç kimse Çeka'yı nasıl bulacağını sormadığı için şaşıran asker, gerekli bilgiyi verir.

Lev, Çeka'ya gider ve komutanı görmek istediğini söyler. Rusça, "Yoldaş lütfen kenti terk etmem için bir izin belgesi verin," der. Subay onun kim olduğunu öğrenmek istediğinde, "Astrahan'dan bir işçinin genç komünist oğluyum," diye yanıtlar Lev: "Komünist Gençlik Örgütü adına Gence'de bulu-

39 Kurban Said, *Der Mann, der Nichts von der Liebe Verstand* (yayımlanmamış el yazması), I, 29A-30B.

nuyordum. Proletarya düşmanlarının saldırısına uğradım. Eve dönüp mücadele eden işçi saflarına katılmak istiyorum." (Lev, Rusçasının kusursuz, kendisinin sakin ve "Beyaz" taraftarı bir subay olmayacak kadar genç olması sayesinde, yalanının kabul gördüğünü iddia ediyor.)

> "Kâğıtların?" diye sordu Çeka subayı.
>
> "Beyaz isyanın ardından yapılan parti kongresinin kararı uyarınca kâğıtlarımı yok ettim."
>
> Adam beni dikkatle inceledi, biraz düşündü ve sordu:
>
> "Yoldaş Lenin halkların kendi kendilerini yönetmeleri hakkı konusunda ne söyler?"
>
> "Bağımsızlığa kadar kendi kendini yönetmek!" dedim.
>
> "Ekonomik anlamda komünizm sonunda neye ulaşır?"
>
> "Geçici bir ekonomik anarşiden sonra, sistematik üretime," diye yanıtladım. Bunları ilk Bolşevik işgali sırasında ezberlediğim Buharinci komünistlerin alfabesine göre ve hiç duraksamadan söyledim.[40]

Lev sınavdan geçmiştir; adam sırıtır ve izin belgesini verir.

Doğruca tren istasyonuna giden Lev'e bu kez oradaki yetkili, "Gence Çekası kenti terk etme izni verebilir. Ancak trenle yolculuk edebilmek için Demiryolları Çekası'nın izni gerek," diye bağırır.[41] Lev derhal istasyondan ayrılmaya karar verir ama Demiryolları Çekası'nın askeri izin belgesini geri vermez; şüphelendiği için belgeye el koymuştur. Lev öylece çekip gitmek zorunda kalır.

Lev, civar köyleri ve babasıyla buluşacağı Gürcistan sınırına nasıl ulaşacağını bilmeden kenti yaya olarak terk eder. Bütün bir gün hiç kimseye rastlamadan yürür. Akşama doğru bahçelerin, sıra sıra ağaç ve çalıların dikili olduğu bir yere varır. Aniden çalıların arasında bir tüfek ağzı fark eder ve biri, "Bir oğlan geliyor!" diye seslenir.

Bu cümle Almanca söylendiği için Lev heyecanlanmıştır, ellerini kaldırır ve o da Almanca olarak kim olduklarını sorar.

40 Essad Bey, *Blood and Oil*, s. 275-276.

41 Essad Bey, *Blood and Oil*, s. 277.

"Helenendorf bölgesi savunma kolu," diye yanıtlar ses, çalılara yaklaşmasını ister.[42]

Birkaç bin şanslı Almandan oluşan ve tıpkı Kara Orman topluluklarına benzeyen bir grubun Azeri çölü ile Kafkas dağlarının etekleri arasında yaşadığını böylece keşfeder Lev.[43] Burası, Napolyon savaşları öncesinde Almanya'nın güneybatısında bulunan Suabia'dan kıtlık ve dinî baskılar yüzünden yüz yıl kadar önce göçmüş kişilerce kurulmuş Helenendorf adlı bir köydür. Çar I. Aleksandr, sınır bölgesini meskûn hale getirip, Müslümanlara karşı korumak amacıyla bu insanlara Kafkaslar'da toprak vermiştir.[44] Büyük bir azimle tüm Avrupa'yı aşıp Fransa'dan Gürcistan-Ermeni sınırına ulaşan bu insanlar, Ayzorlar, Kiptalar, Osetyalılar ve Çani göçerlerinin arasında bir Alman kolonisi kurmuşlar. 1910 yılında yayımlanmış bir Alman araştırmasına göre, ilk Suabialar, 1816 ile 1817 yıllarında Kafkasya'ya, "özgür ve mutlu topraklar" olduklarına inandıkları bu sınır bölgesine, on beş vagonluk trenlerle gelmişler.[45] Etraflarında dönen bitmez tükenmez aşiret kavgalarına ve Doğu'nun karmaşık kadim geleneklerine hiç aldırmadan çalışan bu Almanlar, Azerbaycan'ın biricik konyak ve şarap üreticileri olarak zengin olmuşlar.

Alman kolonisi, Azeri siyasetine hiç bulaşmamış; kim iktidardaysa ona vergi ödeyerek yaşamlarını sürdürmüşler. Şarap mahzenlerini yağmalayan yerli aşiretlere karşı her zaman dikkatli olan köylüler, o günlerde de Gence'deki milliyetçi isyan ve Bolşevik baskıdan duydukları endişe nedeniyle gözcü korumalar görevlendirmiş, Bolşeviklerin saldırılarına karşı Helenendorf'u kolayca teslim etmeyecek şekilde, etkili ve ihtiyatlı bir savunma gücü hazırlamışlar. Zaten o sırada Bolşevikler de onlarla ilgilenemeyecek kadar meşgullerdir.

---

42 *A.g.e.*, s. 277.

43 *A.g.e.*, s. 278-282.

44 Elliott, *Azerbaijan with Georgia*, s. 191.

45 H.H. Schweinitz, *Helenendorf: Eine Deutsche Kolonie im Kaukasus* (Berlin, 1910), s. 3.

Lev, köye sığındığında kendisini birdenbire Almanya'ya gelmiş gibi hisseder. Çevresindekiler "Rafine Almanca" konuşmamaktadırlar elbette ama Lev yüz yıldan fazla bir süredir Kafkasya'da yaşadıklarını göz önüne alarak, köylülerin atalarından kalan Suabia ağzını hayran olunacak kadar saf ve akıcı bir şekilde kullandıklarını düşünür. Bunu başarmak için meğer aralarından bazılarını Almanya'ya araştırma yapmaya gönderir, anavatanlarındaki herhangi bir köyden geri kalmamaya çalışırlarmış. Okullarına öğretmenleri Almanya'dan getirtir, Alman doktorları işe alır, Alman din adamlarından papaz seçerlermiş.[46]

Gözcülerle birlikte kente girer girmez herkes tarafından hoş karşılanır Lev. Elbette sığınmak için gelmiş herkese böyle davranmamaktadırlar; Almanca konuşması büyük bir etkendir. Hatta Helenendorflular kendileriyle aynı ağzı kullanmaya çalışmasından çok memnun kalırlar. Lev haftalarca "tatildeymiş" gibi yaşadığını belirtiyor; ürettikleri şarapları içmiş, onlarla kiliseye gitmiş ve Alman kızlara "kur yapmış". Etraflarında, çadır ve kilden kulübelerde yaşayan göçerlerle tuhaf bir tezat oluşturan Almanların, pazar öğleden sonraları verilen konserlerine ve kahve ikramlarına katılmış. Bolşeviklerden kaçtığını bilmelerine rağmen, hiç soru sormadan onu bir süreliğine kalmaya gelen ama faturalarını ödeyemeyecek kadar az parası olan bir yaz misafiri olarak kabul etmişler.

Lev yıllar sonra, azınlıklara gün be gün düşman kesilen Almanya'da bir sürgün hayatı yaşarken, Helenendorfluların Alman'dan çok Kafkas kültürünün temsilcileri olduklarını, Avrupa ile Asya arasında yer alan bu dağlık bölgenin yabancılara gerçekten kucak açmış olduğunu düşünür. Hem mültecilerle yabancılara konuksever davranıp hem de kendini savunmayı başarmış küçük bir azınlığın kurduğu bu kent, Lev'in hayallerindeki Kafkasya'nın timsali olur.

Civarda yaşayan Azerbaycan köylüleri kendi topraklarını işleyen ve kendilerinin sahip olmadıkları bir konfor içinde yaşayan bu Alman "koloniciler"e imrenmektedirler. Helenendorflular, komşularının hayran kaldıkları Suabia tarzı iki üç katlı,

46 Essad Bey, *Blood and Oil*, s. 281.

yüksek çatılı, tuğladan yapılmış, taş temeller üstüne oturan evler inşa etmişlerdir. Lev, bu Almanların kültürlerine uzak durdukları komşuları gibi koyu renk saçlı ve tenli olduklarını fark eder; çoğu görünüşleri itibarıyla Azerbaycanlılara benzemektedir. Oysa Helenendorflular yerlilerle karışmamaya çok dikkat etmektedirler. Lev bu konuyu da kendi muzip mecazlarıyla ele alıyor:

> "Renkli" yerlilerle hiçbir şekilde ilişkileri olmayan Alman koloniciler yakında "renklenecekler". Alman kolonicilerin yaşamını bilen herkes bunun altında herhangi bir "ırk utancı" olmadığını anlar. Yerlilerle kolonicilerin karışması ihtimal dâhilinde bile değil; büyük ihtimalle ten rengi iklimden geliyor. Bununla birlikte, Helenendorf civarında yaşayan Ayzorların yeni kuşakları arasında sarışın çocukların bulunması, bir Alman'ın Ayzor bir kadınla ilişkiye girerek kendisini aşağılaması söz konusu olamayacağından, hayrete şayandır.[47]

Almanlarla yerlilerin karışmasının arkasında bir "ırk utancı" olmadığına dair bu görüşü, Lev'in otobiyografisinde yer alıyor. Oysa yayımlandığı sırada Almanya'da Nazi iktidarı yaklaşmakta, ırkın insanların kaderini belirlediğine inanan fikirler yükselmektedir; kitap sert bir tavırla karşılanmış olmalı.

2000 yılında Fuad'la birlikte Helenendorf köyüne gittim. Seyahatimiz sırasında yolumuzu kaybettik, ağır silahlı Azeri askerlerle karşılaştık. Köy tam Ermenistan sınırında... Azeri ve Ermeni birlikler yıllardır değişmemiş bir hat üzerinde, spor olsun diye ara sıra birbirlerine ateş açıyorlar. Bolşevik Devrimi'yle birlikte burada sanki Birinci Dünya Savaşı donup kalmış; seksen yıldır uykuya yatmış bir virüs, yeniden faaliyete geçme; için Sovyetler Birliği'nin çöküşünü beklemiş.

Nihayet, tıpkı Lev'in tarif ettiği gibi görünen Helenendorf'u bulduk. Tek bir değişiklik dışında, Almanlar gitmişti. Stalin 1941'de kolonicileri kitle halinde Sibirya'ya sürmüş.[48] (Çoğu

47 *A.g.e.*, s. 282.

48 Elliott, *Azerbaijan with Georgia*, s. 191.

orada ölmüş, küçük bir azınlık ise 1991'de Almanya'ya dönmeyi başarmış.) Bakülü mülteci bir oğlanı hatırlayabilecek birini bulma şansı tamamen kaybolmuştu. Binalar yerli yerinde duruyordu ama insanlar çoktan gitmişti.

Yaşlı bir kadınla karşılaştık. Almanca konuştuğumda Azeri Türkçesiyle karışık ve duraklayarak Almanca yanıt veren bu hanım, annesi yerli aşiretlerin birinden geldiği için sürülmekten kurtulmuş. Babası ise ilk kolonicilerdenmiş. Karşılaştığımız diğer herkes kolonicilerin sürülmelerinden sonra köye yerleştirilen Azeri ailelerin torunlarıydı. Azeriler kendilerinin inşa etmedikleri bu güzel köyü olduğu gibi korumak için ellerinden geleni yapmışlar. Çöllerle kaplı ülkelerinde eşi benzeri olmayan bodrum katlı yapılarıyla gurur duyuyorlar. Raflarında şarap, içki ve meyve konservelerinin dizili olduğu, ahşap bir merdivenle inilen bu serin taş odaları ben de gördüm.

Lev'in anlattığı köyün sosyal faaliyetlerinin, pazar ayinlerinin ve günlük kahve ikramlarının yapıldığı kiliseyi de buldum. Hayran kalınacak kadar iyi korunmuş, kırmızı tuğladan cephesiyle sağlam bir Lutheryan yapıydı. İçeri girdiğimde, sıraların söküldüğünü, binanın bir spor merkezine dönüştürüldüğünü anladım. Azeri gençler büyük bir gayretle ve ter içinde etrafta koşturuyor, basket toplarını rakiplerini aşıp kürsüden daha yüksekteki potaya atmaya çalışıyorlardı.

Lev, bir gece bu kilisede mülteci bir Ermeni'nin canını kurtarıp salimen kaçmak için dua ettiğini duymuş. Köyde başka mülteciler olmasına rağmen bu adam dikkatini çekmiş. Çünkü o da babası gibi petrol işindeymiş ve Bakü'den buraya kadar semaveri ile birlikte, eski bir kamyonla gelmiş. Semaveri ve kamyonu hayatta sahip olduğu tek varlıklarmış. Lev özellikle kamyonla ilgilenmiş.

Ermeni'yle ortak amaçlarını, yani sınıra nasıl ulaşacaklarını tartışmışlar.[49] Ermeni'de, ülke içi ve dışında balık ağı satın almak üzere görevlendirildiğini belgeleyen bir kâğıt varmış. Bu belge sayesinde "Yol" Çekası'nı ikna ederek Bakü'den buraya kadar kamyonuyla gelebilmiş. Ancak kamyonun daha fazla gi-

49 Essad Bey, *Blood and Oil*, s. 282-83.

decek hali kalmamış. Çok uzak olduğu için sınıra yayan gitmek mümkün değildir. Demiryolu Çekası da başka bir sorundur. Ayrıca işadamlarının yalnız seyahat etmeleri çok zordur. Üstelik o bir Ermeni'dir ve Müslümanlar tarafından öldürülmese bile, Çeka tarafından sosyal asalak suçlamasıyla her an tutuklanabilir. Sonunda Lev ile birlikte seyahat ederlerse birbirlerine destek olabileceklerine karar verirler. Lev'in Ermeni'yi Müslümanlardan koruması, onun da "balıkçı belgesi" ile ikisini toplumsal sınıflarından dolayı öldürülmekten kurtarması üzerine kurulu hikâyeleri şöyledir: Ermeni, Balıkçılık Bakanlığı'nda görevli proleter bir uzmandır, ağ almakla görevlendirilmiştir; Lev ise onun ağdan anlayan güvenilir yardımcısı. Ermeni, Lev için bir belge hazırlar. Uygun bir zamanda tali yolları kullanarak sınıra varmak üzere yola çıkacaklardır.

Kırsal bölgeler aniden tehlikeli olmaya başlayınca yaptıkları planı biraz ertelemek zorunda kalırlar. Bolşevikler kentlerde iktidarlarını pekiştirmiş, baskılarını kırsal kesimlere yaymak için harekete geçmişlerdir. Köyler "asilleri teslim etmeye" zorlanmakta, "kan emicilere" yataklık yapılan yerler bombalanmakta, yakılıp yıkılmaktadır. Lev, herhangi bir soylunun, hakanın ya da "kapitalist köpek"in bulunamayacağı kadar küçük köylerde, bahtsız bir köylünün köyü için kendisini feda ettiğini, toprak sahibiymiş gibi ortaya çıktığını söylüyor. Halkının asilleri teslim etmeyi reddettiği köyler gerçekten yakılıp yıkılmış; birçoğu ise köyü kurtarmak için yerel Çeka'ya ihbar edilmiş.

Çeka, Lev'in bulunduğu günlerde Helenendorf'u da Bolşevikleştirmeye başlar.[50] Korkak kışkırtıcılar dışarıdan gelerek gerçek mültecilerin arasına karışırlar. Kimin kim olduğu belli değildir. Lev ile yeni arkadaşının yola çıkmalarını hızlandıran muhbir ise kimliğini gizleme ihtiyacı bile duymayan biridir. Ne Kafkasyalı ne de güney Rusya'dan olan bu adam Letonyalıdır. Onun önderliğinde köyde bir "sosyalleşme gecesi" düzenlenir. Dansların edildiği gecede muhbirin işbirlikçileri kalabalığın arasına karışıp Bolşevik marşlar söylemeye başlarlar. Eğlence biterken kendisi de çıkıp bir konuşma yapar. Bu kışkırtı-

50 *A.g.e.*, s. 283.

cı konuşmanın ardından herkesin ayağa kalkıp *Enternasyonal*'i söylemesi istenir.

Gösteriden sonra askerler Lev'i tutuklayıp Çeka subayı olduğu anlaşılan Letonyalının karşısına çıkarırlar. Adam, Lev'i Enternasyonal söylenirken ayağa kalkmamakla, karşıdevrimcilikle suçlar. Lev, hiç duraksamadan kendisinin Azerbaycan Balıkçılığı Geliştirme Birliği için balık ağları keşif kolu görevinde bulunduğu hikâyesini anlatır. Letonyalı bunun komik olduğunu, çöllerle çevrili bu dağlarda, üstelik iç savaşın ortasında böyle bir şeyin olamayacağını söyler ama havyar, Azerbaycan'ın ikinci büyük endüstri kolu olduğu için pek de emin olamaz. Birliğin adını ve adresini sorar, Lev de istenen bilgileri verir.

1920 yılında eğer Azerbaycan'da telefon ya da faks olsaydı, Lev paçayı biraz zor kurtarırdı. Letonyalı Çeka, yoldaşın sadakatsizliğini birliğe bildireceğine ve konuyu bizzat araştıracağına yemin eder. Lev'e de Bakü'den hakkında bilgi gelene kadar koloniden ayrılmamasını emreder. Bunun üzerine bir an önce kaçmak gerektiğini anlayan Lev, gidip Ermeni'yi uyandırır. O gece, eski kamyonla, semaveri de yanlarına alarak yola çıkarlar. Ne var ki yakın köylerden ilkine ulaşır ulaşmaz kamyon bozulur. Köyden iki at satın alırlar. İki kayıp kovboy gibi at sırtında yol alırlarken sınıra ulaşana kadar insanları balık ağı yalanına inandırabilmek tek umutları olur.

Azerbaycan-Gürcistan sınır bölgesi orkide tarlalarıyla kaplı, vahşi atların otladığı ve koyun sürülerinin karayolunda gezindiği yemyeşil bir yer. Bir zamanlar Bakü'de çocuk hastalıkları hekimi olup, şimdi şoförlük ve emlakçılık yapan Fuad'ın amcasının kullandığı eski bir BMW ile Lev'in geçtiği yolları izlemeye çalıştık. Bu bölge, Kafkasya'nın en iyi yemekleri ve içkileriyle ünlü olduğu için, Dr. Rauf bize sürücülük yapmaktan memnundu.

Lev, gelen konukların asil insanlar olduğunu anlayan köyün ileri gelenlerinin onları hoşgeldin konuşmalarıyla karşıladıklarını, köyün sahip olduğu ne varsa, altın, kadın ya da ko-

yun, kendilerine sunduklarını yazıyor. Sunulanları almayı reddettiklerinde köylüler ellerini öpüp "hiçbir şeylerini almayan konuklar"[51] şerefine ziyafet veriyorlarmış. Lev ile Ermeni'nin planları beklediklerinden daha kolay yürür. Müslüman köylerde Lev Ermeni'ye, Ermeni köylerinde de Ermeni Lev'e kefil olur, sorun yaşamazlar. Ayrıca elbette iki Bakülünün ortak yönleri, dağ insanlarıyla olandan daha fazladır, dolayısıyla da iyi anlaşmaktadırlar.

Fuad ve Rauf Amca ile birlikte yaptığımız seyahat sırasında onun gibi karşılanmamış olsaydık, Lev'in sözünü ettiği bu aşırı konukseverliğe zor inanırdım. İnsanlar yoksulluklarına rağmen bize sahip oldukları ne varsa sundular. Lokanta falan yoktu, ama girdiğimiz her küçük köyde bizi bir ziyafet bekliyordu; tozlu yollarda her zaman karşımıza bizim için ağaçlardan taptaze meyveler koparan, gölden alabalık çıkaran ya da akşam yemeği için bir kuzu ya da keçi kesen biri çıkıyordu. (Lev *Ali ve Nino*'da Kafkas konukseverliğini şöyle tarif ediyor: "Evinize gelen, elinde biricik oğlunuzun parçalanmış kafasını tutan bir konuk olsa dahi, onu kabul etmeli, yiyecek ve içki sunmalısınız.")[52] Kafkasyalılar bize de, iki yüz yıldan fazla bir süre önce buralara gelmiş Aleksandr'ın ordularını selamladıkları gibi, konukseverlik gösterdiler. Lev'in kaçmaya çalışırken bile doğduğu ülkeye karşı duyduğu sevginin neden arttığını anlamak hiç zor değil. Kamp ateşi etrafında verilen ziyafetler sırasında Lev ile yol arkadaşı, eski hakanlara ve gül aşkına ölen bülbüllere yakılmış türküleri, üç telli kemana benzeyen ve çello gibi çalınan sazın eşlik ettiği Hafız ile Saadi'nin şiirlerinden bestelenmiş şarkıları dinlemişler. Ayrıca güzel bir kadın ile kama atan bir erkeğin yaptığı bıçak dansını izlemişler. Bu dans, Hazreti Hüseyin ve onun Kerbela'da öldürülüşünün hikâyesi: Kamalı adam düşmanları uzaklaştırıp kurtarmak üzere bıçakları kadının etrafına saplıyor; kadın dans ederek sürekli kaçıyor, adam kovalıyor. Ardından adam kamalardan birini yere koyuyor ve kadının basmasını istiyor; bu, kadı-

51 *A.g.e.*, s. 287.

52 Said, *Ali and Nino*, s. 253.

nın üzerindeki iktidarının işareti. Sonra kadın havaya sikkeler atıyor, bu kez adam kamalarının hiçbirini düşürmeden bunları yakalamak zorunda.[53]

Lev'in döneminde köylüler okuma yazma bilmemekle birlikte dillerine çok hâkimdirler. Acem ülkesindeki gibi, burada da köy köy dolaşıp çeşitli armağanlar, yiyecek, içecek ve sevgi karşılığında şiir okuyan, duruma veya yaşananlara uygun dini ya da müstehcen mısralar düzen gezgin ozanlar vardır. Lev, en yoksul köylünün bile iyi şiirden anladığını, ozanları dinlemek ve mısraları ezberleyebilmek için ellerinde ne varsa vermeye gönüllü olduklarını yazıyor.[54] Kafkas kültürünün asaletini simgelediğine inandığı "şiir yarışmaları"na son kez burada tanık oluyor. Bu yarışmalarda çevre köylerden çok sayıda ozan bir araya gelir, konumuna ya da zenginliğine bakılmaksızın yeteneği olan herkes davet edilirmiş. Açık bir meydanda buluşan ozanlar her konuda, genellikle dinleyicilerin ortaya attığı bir tema üzerinden, doğaçlama olarak atışmaya başlarlarmış. Lev bu olayı *Ali ve Nino*'da mükemmel bir şekilde anlatıyor. Ona göre, atışan ozanlar eski dağ geleneklerinin modern dünyada kaybolmaya yüz tutmuş değerler karşısında verdiği mücadeleyi simgelemekteler. Lev, "şiir dağları"nda sergilenen bu çok renkli coşkuyu şöyle gözlemliyor: Kış aylarında dizdikleri mısralarını ilkbaharda, en mütevazı kulübeden saraylara kadar geniş bir yelpazeden mekânlarda, yeni izleyicilere sunulacak olduğunu bilir sanatın ustaları; kansız düellolar olarak ün salmış bu geleneğin mekânı dağlardır. "Atışan ozanlar"ın köylüleri, Hıristiyanlarla Müslümanlar, tıpkı Ortaçağ'daki Avrupa kentlerini doldurup at üstünde mızrakla savaşanların gösterisini izleyenler gibi, olaya tanık olmak için bir araya gelirler. Kafkasya'nın günümüz bilginleri de hâlâ bu sınır bölgesinin geçip gitmiş kültürünün en iyi ve tek örneği olan bu romandan alıntı yaparak şiirlerden bölümler okumaktalar. Romandaki en güzel anlatımlardan biri, iki "yiğit ozan"dan söz edilen bölümdür. Gösterişli uzun saçları ve ipekten giysileri ile birbirlerinin

53 Essad Bey, *Blood and Oil*, s. 287.

54 *A.g.e.*, s. 291-296.

gözlerine hırsla bakan, kalabalığın önünde çalım atarak dolaşan ozanlardan biri sonunda ilk dizelerini söylemeye başlar:

> "Giysilerin gübre kokuyor, suratın domuz gibi, yeteneğinse bir bakirenin göbeğindeki tüy kadar hafif. Beş paraya şiir düzer, kendini satarsın."
>
> Diğeri vahşice bağırdı: "Pezevenklerin giydiği tuniklerden giymişsin, sesin harem ağasının sesi. Senin satacak kadar bile yeteneğin yok. Benim zengin yetenek sofradan arta kalan kırıntılarla geçiniyorsun."
>
> Sonra beyaz saçlı, nur yüzlü yaşlı bir adam geldi ve yarışma konusu iki temayı açıkladı: "Aras nehrini aydınlatan mehtap" ve "Ağa Muhammed Şah'ın ölümü".
>
> Önce daha sakin olan ozan başladı: "Aras'ın üzerinde parlayan mehtabın eşi benzeri var mı?"
>
> "Senin yüzün sevgilim," diye yanıtladı sert olan.
>
> "Mehtabın altın sarısı öyle yumuşak ki!" dedi diğeri.
>
> "Hiç de değil, sanki yenik bir savaşçının kalkanı," diye yanıtladı sert olan. Sonra birbirlerine gülümseyip ayın ve Aras'ın güzelliği ile ovada genç bir kızın dalgalanan saçları gibi esen rüzgâr üzerine şarkı söylemeye başladılar.[55]

Dağlarda at sürerlerken Lev devrimden bu yana ilk kez kendini gerçekten güvende hisseder: "Burada petrol yok, Koçi yok, Çeka yok." Geçtikleri dağ eteklerinde yüzyıllık yüksek kulelere rastlarlar. Bunlar civar aşiret reislerinin başlattıkları bir savaş ya da soyguncuların saldırısı sırasında köylülerin kaçıp saklandıkları eski taş yapılardır. O zamanlardan beri kuleler insanlara sığınak olmuş; savaş bittiğinde köylüler nasıl olsa zafer kazanan yeni iktidar sahiplerine belirlenecek vergileri ödeyecek oldukları için çatışan taraflar buralarda saklananlara hiç dokunmamışlar. Bolşevikler, bu bölgeleri ele geçirdiklerinde "feodal artıklar"[56] olarak kabul ettikleri için kulelerin yıkılmasını emretmişler. Bugün bile çayırlar arasında tek tük de ol-

55 Said, *Ali and Nino*, s. 45-47.

56 Essad Bey, *Blood and Oil*, s. 291.

sa terk edilmiş, tahrip edilmiş kulelerin kalıntılarına rastlamak mümkün.

Lev'in Türkistan'da kervanla yaptığı yolculuk, onun çöl ve İslam konulu kitaplarıyla makalelerinin ilham kaynağıdır. Aynı şekilde Gürcistan-Azerbaycan sınırı boyunca at üstünde yaptığı seyahat de Kafkasya üzerine yazdıklarının temelini oluşturuyor. Lev iki ilham kaynağına, çöl ve dağ motiflerine, devrimin, totaliter yönetimin ve dünya savaşının ezip geçen baskılarına karşı manevi alternatifler olarak sarılıyor. Kafkasya'da bir yandan Bolşeviklerle milliyetçiler arasındaki iç savaş sürerken, bir yandan da sınır bölgesinde halk ilkel silahlarla simgesel Ortaçağ savaşları yaparak, efsanevi bir dinginlik içinde yaşamaktadır. Kevserler (Gürcüler) gibi haçlı zırhlar kuşanmış olsunlar, Pehlivanlar gibi sopa ve sırıklarla mızrak ve gladyatör savaşları yapsınlar, bu yerli cengaverlerle savaşçılar Lev'e büyüleyici ormanlarında, dış dünyadan uzak, cesaret ve neşe içinde oyun oynayan büyük çocuklar gibi görünüyor. Hayvanlar bile bir tuhaf geliyor ona: Süt ve yağlarından faydalanılan hantal hayvanların ateşli küheylanlarmış gibi mahmuzlandığı "inek yarışları" na tanık oluyor.

Komşu köylere korku salan ama zararsız, barışçıl ve utangaç olduklarını keşfettiği "şeytana tapan" Yezidilerle de bu yolculukta tanışıyor Lev.[57] Yezidiler, Avrupalı satanistler gibi Tanrıyı inkâr etmeyen, Tanrı'yla birliktâ şeytanın da bu kâinata eşit etkide bulunduğuna inanan bir topluluk. Tanrı iyi olduğu için daha kolay teskin edilmektedir, oysa şeytanın sakinleştirilmesi zordur, bu nedenle ona daha çok zaman ayırmak gerekir. Mezheplerinin kutsal saydığı yedi meleğin en önemlisini simgeleyen altın tavus kuşu biçimindeki şeytana tapıyorlar. Ama bu şeytan nasılsa tövbe etmiş, gözlerinden akan yaşlarla cehennemin hiç sönmeyen ateşini güçlendirmiştir. Altın tavus kuşunu yatıştırmak, tövbesinin sürmesi, dolayısıyla ateşin devamı için önemlidir. Lev, Yezidiliğin kurucusunun mezarı etrafında toplanan beyaz giysili insanların, ellerinde meşalelerle güneşin batımından doğumuna kadar şarkılar söyleyip dans ede-

57 *A.g.e.*, s. 298-300.

rek şeytana şükrettikleri bir ayin izler. Törene şeytanın yeryüzündeki resmî temsilcisi olarak tanınan Yezidilerin önderi nezaret etmektedir.

Lev'in modern dünyanın dogmaları karşısında bir sığınak olarak gördüğü Kafkasya imgesini iyiden iyice pekiştiren, Yezidilerin köyü olur. Etnik anlamda Yezidiler Kürt'tür. Dinî anlamda ise, İslamiyet, Yahudilik, Hıristiyanlık ve en etkilisi Zerdüştlük olmak üzere, Kafkasya'daki belli başlı tüm dinlerin, bir çeşit sentezi söz konusudur. Yezidiler güneş ışığından ürkerler, karanlığa daha yakın dururlar. Tanrı'nın gözü olduğu için güneşe ve kâinatın yaşam kaynağı olan ateşe aynı şekilde taparlar. Hem vaftiz hem de sünnet olurlar. Hem sebze hem de et orucu tutarlar. Dağ ozanlarının okudukları şiirler gibi, anlatıcısına göre değişen, tamamen söze dayalı bir kültürleri vardır.

İtimatsızlığın kadim olduğu bu yörede bir Ermeni ile bir Azeri'nin sürekli birbirlerine kefil olmaları gerekiyorken, bir tek Yezidilerin köyünde ne Lev'e ne de yol arkadaşına tek bir soru sorulmaz. Her fırsatta zulmedilen, hakir görülen bu mezhep üyelerinin, Ermeni olmuş, Azeri olmuş hiç kimseyle özel bir dertleri yoktur; altın tavus kuşuna tapanlar için herkes birdir.

Lev, Nazi Avrupası'nda yayımlanmış Kafkasya üzerine kitaplarının çoğunda yörenin dinlerini ve etnik azınlıklarını anlatırken kimi zaman sanki sözü Yahudilere getirmek ister gibidir. Hiç kimsenin güvenmediği, akıldışı önyargıların kurbanı Yezidileri örnek olarak kullanır. Hıristiyanlara göre onlar satanisttir. Şiiler onları Hazreti Hüseyin'i öldüren Halife Yezid'in torunları oldukları için suçlar, şeytan olarak görürler. Cinsel konularda sapıkça davrandıkları söylentisi dolayısıyla da tüm dinler tarafından küçümsenirler, hatta Türkler onları şeytani yollarla üreyen homoseksüel bir ırk olmakla suçlar.[58]

Yolcularımız sonunda Azerbaycan ile Gürcistan'ı ayıran nehre ulaştıklarında, Ermeni bir an önce karşıya geçip özgürlüğe kavuşma isteğindedir. Ancak sadık bir refakatçi olarak, babasıyla buluşacağı nehir kenarına kadar Lev'i terk etmez.

58 *A.g.e.*, s. 300.

Nehri izleyen yolu kullanmamaya karar verirler, çünkü Bolşevikler henüz burada etkin olmasalar da, sınırı bir an önce denetim altına almak için kolları sıvamışlardır.

Ancak tehlike Bolşevik birliklerden değil, tam tersi bir gruptan gelir. Bolşevik karşıtı bir milis oluşturmuş olan yöre köylüleri at üstündeki yolcuları devrimci sanıp durdururlar.[59] Lev ile Ermeni, soğuk bakışlar altında, petrol işi yapan Bakülü kapitalist işadamları ve devrim düşmanı olduklarını söylerler. Köylü milisler ikna olmazlar; üstleri aranıp balıkçı olduklarına dair belgeler bulununca da işler iyice kötüleşir. Okuma yazma bilmeyen köylüler hemen bir karara varmayıp, yörenin tek okuryazarı bulunana kadar beklerler. O da belgelerin tutsakların Bolşevik görevliler olduğunu doğruladığını söyleyince köylü milisler gerçeği anlamak için çeşitli Ortaçağ yöntemlerinden söz etmeye başlarlar.

Sonunda köyün yaşlılarından biri çıkar gelir ve köyde kalan, kendisi de Bakülü asil bir Bey'in tutsakları incelemeyi önerdiğini söyler. Lev'le Ermeni rahat bir nefes alırlar, elbette Bakülü asil hemşerilerine kendilerini ispat edebileceklerdir. Ne var ki, bu önemli misafiri tutuldukları kulübeye getiren kabile reisinin yanındaki adamı görünce gözlerine inanamazlar. Kafkas milli giysileri içindeki –Batum'dan Bakü'ye kadar herkesçe kullanılan kürk kalpağı, çapraz fişekliği ve hançeriyle– bu adam Abraham Nussimbaum'dur. Lev zincire vurulmuş bir haldedir, ama nihayet sınırdaki buluşma noktasına ulaşmıştır.

Nussimbaumlar sevinç içinde nehri geçip Azerbaycan'ı geride bırakırlar.

Gürcistan'da nereye gitsem kendimi bir uçurumun, geçidin ya da bir vadinin kenarındaymışım gibi hissettim. 2000 yılında gittiğim bu ülkede gördüğüm Gürcü Ortaçağ azizlerine ve kılıçlı kalkanlı Haçlı şövalyelerine ait olağanüstü büyüklükteki heykellere çarpıldım. Mukaddes Şii din adamlarıyla Sufi cenkçi azizlerin yaşadığı bu dağlarda bunların yeri olmazmış gibi geliyordu. Ama buraya aittiler. Burası hiçbir zaman rahat

59 *A.g.e.*, s. 301-302.

yüzü görmemiş bir ileri karakoldu; hemen hemen bütün kültürlerden çeşitli kabileler yöreye gelmiş, kimi dağlarda yok olmuş, kimi birçok savaşa rağmen yüzyıllarca burada tutunmayı başarmıştı. Gürcü başkent Tiflis'te, Lev de, "Ermeni çerçilere, Kürt falcılara, Acemli aşçılara, Osetyalı papazlara, Ruslara, Araplara, İnguşlara ve Hintlilere" rastlamış.[60]

Gürcüler herhangi bir dil grubuna bağlı olmayan kadim ve tuhaf bir dil konuşuyorlar* (filologlar dillerini Fin-Ural-Altay ve Japon dillerine bağlamaya çalışıyorlar). Bu küçük dağ ülkesinin sakinleri belki de yabancılarla ilişki kurmakta eskiden beri deneyimli oldukları için güçlü komşularıyla iyi geçiniyorlar. Asaletleri, bağımsızlıkları, şenlikleri ve yöredeki diğer halkların tersine, içip sarhoş olmaları gibi nitelikleri sayesinde herkesçe seviliyorlar. Gürcistan Kafkaslar'ın İskoçya'sı gibi. Lev *Ali ve Nino*'da, "Burada şarap içerler, dans ederler, gülerler ve şarkı söylerler; çelik zemberek gibi sert ama kıvrımlıdırlar. Avrupa'ya açılan kapı burası mı yoksa? Hayır, elbette değil. Bu bizden, ama bazılarımızdan da bir o kadar farklı, bir parça. Bir kapı ama nereye açılıyor?" diye yazmış.[61]

Gürcistan dünyada Hıristiyanlığı benimseyen üçüncü ülke... Ermenistan başta olmak üzere bölgedeki Hıristiyan krallıkların aksine, Müslüman komşularıyla hep iyi ilişkileri olmuş. Gürcüler Romalılardan yüz yıl önce, 4. yüzyılda Hıristiyanlığı benimsemişler. 11. yüzyılda efsanevi krallıklarına Kudüs'ten Kafkaslar'a gelen Haçlı şövalyelerini buyur etmişler. Lev, Tiflis'in kuzeydoğusunda yer alan Kevserya'daki haçlı kültürü kalıntılarından çok etkilenmiş. Kayıp kabileler ile soylu geleneklerin yaşam bulduğu bu ülkenin cömertliği ve konukseverliği ile simgelenen bu kültür üzerine yazılar yazmış.

16. ve 17. yüzyıllarda genişleyen Osmanlı İmparatorluğu Kafkasya'daki Hıristiyanlık mirasını tehdit etmeye başladığında, Gürcü asillerin birçoğu güneylerindeki bu güçlü komşu-

60 Said, *Ali and Nino*, s. 130.

(*) Gürcüce, Mingrel, Laz ve Suan dilleri gibi, yalnızca o bölgelerde konuşulan mikrodiller ailesinden biri.

61 *A.g.e.*, s. 119.

yu yatıştırmak için İslamiyete geçmiş. Aksi durumda muhtemelen Gürcüler de Ermeniler gibi rüzgâra karışmış olacaklardı. Gürcüler İslami kültürü bilinçli bir şekilde, ayıklayarak benimsemişler, kendilerine özgü bir Avrupa-Asya, ya da Hıristiyanlık ve İslam karışımı yaratmışlar; bağımsızlıklarını böyle korumuşlar.

Abraham Tiflis'i çocukluğundan tanımaktadır, ama Lev daha önce hiç Hıristiyan bir ülkede bulunmamıştır. Yıllar sonra Gürcistan'ı feodal yaşamın son nefesini veren kahramanı olarak anımsamakla birlikte, Lev'in bu ülkede yaşadıkları eserlerinde anlattıklarından daha sert. Türkistan, Acem ülkesi ve Azerbaycan'da Bolşeviklerden kaçarken yaşadığı maceraların tersine, buradaki zorluklar başka ve kabadayılık gösterilemeyecek türden. Baba oğul, yabancı bir ülkede yoksul ve pasaportsuz, ama hiç değilse artık beraberdirler. ("Paranın ne olduğunu sürgündeyken anladım: Para, giyeni hayattan koruyan zırhlı bir gömlek.") Bolşevikler tarafından kuşatılmış, ama hâlâ bağımsızlığını koruyan Gürcistan Cumhuriyeti, 1920'de çarlık imparatorluğunun yurttaşı binlerce insanın geçiş noktası olur. Herkes Nussimbaumlar gibi Gürcistan'ın Karadeniz'deki liman kenti Batum'a gitmeye çalışmaktadır. Petrol işinin zirvede olduğu son kırk yıldır Azeri petrolünün Avrupa'ya ihracında Batum limanı önemli bir rol oynamış, yanı sıra Bolşeviklerin etkisiyle işçi huzursuzluklarının da fazlasıyla yaşandığı bir kent olmuştur. (Bakü ile Batum'u bağlayan boru hattı dünyanın ilk petrol boru hattıdır; hâlâ hizmet veren hat, Sovyet sonrası petrol ticaretinin de önemli bir ayağını oluşturmaktadır.) Devrim öncesinde boğazlardan geçen Alman, İtalyan, Fransız, Yunan ve Rus bandıralı büyük gemiler Karadeniz'i aşıp Batum'a gelmekteyken, 1921 yılında Rus petrolünü taşıyan aynı gemiler mültecileri taşıma görevini üstlenecektir.

Karadeniz'deki bu petrol limanı sanki çarlık *Kazablanka*'sıdır: Batı'ya kaçmak isteyenlerin Türkiye'ye, Akdeniz'e ve Avrupa'ya ulaşmak için kullandıkları bir kapı. Lev anılarında kenti doldurmuş, çıkış belgesi almayı bekleyen, "kederli bakışlara sahip" mültecilerin yarattığı izdihamın dehşetini kaydediyor:

"Rusya'nın her yerinden dolandırıcılarla milyonerler eski dünyanın kenarında oturmuş kendilerini Avrupa'ya götürecek bir gemi bekliyor. Buraya gelmeden önce karanlık köşelerde gizlenmiş bir sürü garip insan. Biz yakınlarımızla ve eski çalışanlarımızla birlikte, bir hayat kadınıyla paylaştığımız bir apartman katında kalıyorduk ve bekledik, bekledik, bekledik. Neyi bekliyorduk? Ya Bolşeviklerin yenilmesini ya da Avrupa'ya gidecek bir gemiyi."[62]

Lev, deniz kenarında yürürken çatıların üzerinden Kafkas Dağları'nın beyaz zirvelerini görebiliyor, küçüklüğünden beri tanıdığı havada asılı kalmış petrol kokusunu duyuyormuş. Limanda taşıyacak yükleri olmadığı için tankerler sıralanmış öylece beklerken, tren istasyonundaki vagonlar boş boş durmaktaymış. Oysa denizin ötesinde, görünmeyen bir yerde İstanbul, Avrupa, Dünya vardı diyor: "O sıralar sık sık Avrupa'yla ilgili bir rüya görüyordum. Geniş, tertemiz bir sokak... Akşamüstü, insanlar yürüyüşe çıkmış. Aralarında ben de varım. Hiç kimse silah taşımıyor, çünkü orası Avrupa, orada silah sesleri duyulmaz. Bir eve yaklaşıyorum. Küçük bir anahtarla kapıyı açıyorum. Kapıda demirden sürgüler, nöbetçiler yok. Orası Avrupa, orada kimse kapıyı kırıp eve girmez. ... Arzuladığım her şey orada ... denizin öte tarafında."[63]

Ülkeden çıkmak için pasaporta ihtiyaçları vardır, imparatorluktan ve kısa ömürlü Azeri Cumhuriyeti'nden aldıkları belgeler artık hiçbir işe yaramamaktadır. Lev ile babası iki savaş arası yıllarda hızla büyüyecek bir ülkenin vatandaşları, yani "devletsiz insanlar" arasına katılmışlardır. Abraham çare aramaya başlar. Değerlendirebileceği bazı kaynakları vardır; kentin yarısı gümrükten kaçırılmış altın külçelerini ve mücevherleri toplamaktadır. Tüm şehir bir alıcılar piyasasına dönüşmüştür.

Lev ise içinde bulundukları durumun tadını çıkarmakla meşguldür: "Her yerde, kafelerde, caddelerde, palmiye ağaçlarının altında, haddinden fazla sayıda güzel kadın var."[64] Lev

62 Said, *Der Mann*, I, 32A-33A.

63 *A.g.e.*, I, 35A-35B.

64 *A.g.e.*, I, 33A.

güzellikleriyle ün salmış Gürcü kadınlara dair bir zamanlar duyduğu bir hikâyeye iyiden iyiye inanmaya başlar: Türk sultanı tebaasından erkeklerin Gürcü kentlerine gitmelerini yasaklamış, çünkü gidenlerin kadınların güzelliğine kapılıp dönmeyeceklerinden korkuyormuş.[65] Rusya'da ise Gürcü kadınlar vahşi mizaçlarıyla tanınıyor, savaşçı Kelt kadınlarıyla karşılaştırılıyor. Lermontov 1841 tarihli "Tamara" adlı şiirinde egzotik bir dansözü anlatıyor: Zina yapan ve sevgililerini öldüren Gürcü bir kraliçe olan Tamara, odasını bekleyen harem ağasını aşmayı başaran sevgililerini tuzağa düşürüp her sabah başı kesik bir adamın cesedini Terek nehrine attırıyormuş. Aslında bu şiir büyücü bir kadını öldüren Tamar efsanesinden alınma.[66] Ortalığı birbirine katan Gürcü kadın imgesi gerçek bir olayla da pekiştirilmiş: 19. yüzyılın başında Rusya'nın Gürcistan'ı ilhakı sırasında Gürcü kraliçe Miriam çarlık generali I.P. Lazarev'i yatak odasına alıp göğsüne bir hançer saplayarak öldürmüş.[67]

Ne var ki, cüretli bakışlarıyla sahilde dolaşan ve Lev'in kalbini çalan kadınlar Gürcü değil, kendisi gibi mültecidirler. Lev Bakü'deyken arkadaşı olan başı açık zengin kızları dışında, sokaklarda hep başörtülü kadınlar görmüştür. Burada bu kadar çok başı açık kadınla karşılaşmak onu şaşırtır. Yirmi yıl sonra şöyle yazıyor: "Kadınların zarif yüzlerini görmek mümkündü. Duruma göre, sıkılarak veya gülümseyerek gözlerini yere çevirir, ya da öfkeyle bakanın yüzüne bakardı. Başka bir dünyanın acayip görüntüleriydi bunlar."[68]

Lev, Batum'da kendisine bir arkadaş bulur. Adı Aleksi Mdivani olan bu Gürcü çocukla kızların peşine düşerler. Aleksi, Batum'un imparatorluk dönemindeki valisi ve Abraham'ın tanışı Zekeriya Mdivani'nin oğludur. On beş yaşlarındaki bu iki genç, kentin sahil kafelerinde sarhoş olup sonunda suratlarına tokat yemeye varacak kadar, Rus mültecilerin kızlarına asılırlar. Hat-

65 Essad Bey, *Blood and Oil*, s. 310.

66 Susan Layton, *Russian Literature and Empire: Conquest of the Caucasus from Pushkin to Tolstoy* (Cambridge, İngiltere, 1994), s. 200-201.

67 *A.g.e.*, s. 210.

68 Said, *Der Mann*, I, 34A.

ta Lev ilk düellosunu da böylece yapar; Pima Andreae'ya yazdığı bir mektupta anlattığı bu olay hiç de inandırıcı değil. Bir kafede otururken güya kapı açılmış, "güzelliğini anlatacak kelime bulmanın mümkün olmadığı melek gibi biri" içeri girmiş. Kızın yanında ağabeyi varmış. Lev bu Rus güzeline "anında ve tutkuyla" âşık olmuş ve konuşma cesaretini bir türlü toplayamadan her yerde peşinde dolaşmaya başlamış. Günün birinde kız bir kafeye girmiş, peşinden de kendisi. Kız aynada şapkasını düzeltirken onu seyre koyulmuş. Birdenbire, "kızın harika dudakları açıldı ve aynaya doğru 'Seni çirkin Kafkas delikanlı,' diye püfledi" diyor Lev; çok utanmış ve hemen orayı terk etmiş.

Birkaç saat sonra kumsalda mehtapla parlayan palmiyelerin altında oturup Rus kızını, karşı sahildeki Avrupa kentlerini ve "Bolşeviklerin üç beş ay içinde düşüp düşmeyeceklerini" düşünürken, aniden arkasından iki el uzanmış. Kendisini boğmaya çalışan bir soyguncunun kocaman elleriymiş bunlar. Adam boğazını öyle sıkmaktaymış ki, Lev bağırıp yardım bile çağıramamış. Yanında babasının ona verdiği, ama bir türlü uzanamadığı bir tabanca varmış. Sonunda tabancayı eline alıp saldırgana doğrulttuğunda adamın Rus kızın ağabeyi olduğunu anlamış. Lev şöyle devam ediyor:

> "Ateş ederim!" diye bağırdım. Adam gülerek, "Ateş mi edersin? Buna yaşın müsait mi? Ne dediğini bilmiyorsun. Ben Yüksek Kraliyet Mahkemesi haznedarıyım," dedi. Elimde silah olduğu için sakince yanıt verdim. "Eğer sen arkadan saldıran bir korkaksan, ben de bu aşağılamanın hesabını soracak cesarete sahibim." ...
>
> Adam düello talep edecek durumda olduğuma sonunda ikna oldu, ama onun silahı yoktu. ...
>
> "Bu çölde hangi silahtan bahsediyorsun (Batum'u çöl sanıyordu). Burada yapıldığı gibi yapmamız gerekecek. Senin bilmediğin bir şekilde, yani bir hançer ve sol ele sarılmış bir örtü ile."[69]

---

69 *A.g.e.*

Bir saat sonra kumsalda buluşmuşlar. Aleksi Mdivani ve kardeşi David, Lev'in tanığı olmuşlar. Rus ise yanında gösterişli adları olan iki Acem getirmiş. Lev, Rus'un Acem arkadaşları olmasını ve bunların da sanki St. Petersburg sarayından gelmişler gibi Rusça konuşuyor olmalarını çok tuhaf bulduğunu yazıyor. Gürcüler gibi hançer ve örtü ile dövüşmeye başladıklarında, palavradan olsa da, ölümüne kadar mücadeleye devam edeceklerine her ikisi de inanmaktadır. Oysa Lev'in Pima'ya övünerek yazdığı gibi, Rus'un koluna savurduğu bir darbe ile "ilk kan" görüldüğünde dövüş sona ermiş. Ardından barışmışlar, hatta Rus kızı "çirkin Kafkas genç" dediği Lev ile tanışmak istemiş. Ama Lev'in isteği ve ilgisi artık kalmamış, ya da o öyle diyor.*

Lev'in kız peşinde koştuğu günler, nihayet babasının gerekli aşı kâğıtlarını edinmek için bir doktora rüşvet vermesi ve *Kleopatra* adlı bir İtalyan gemisine bilet almasıyla sona erer. Batum hükümeti nezdinde hâlâ etkili bir kişi olan Zekeriya Mdivani sayesinde Lev ile Abraham'a Gürcü pasaportu sağlanmıştır. Zekeriya da "prens" oğulları ile birlikte *Kleopatra*'ya biner. Yüzlerce mültecinin şimdi İstanbul olan Konstantinopol'e kadar sürecek dört günlük yolculuğu böylece başlar. Lev, "Ne garip, insan, hayatının hangi günlerinin elemle, hangilerinin mutlulukla geçtiğini çok nadir hatırlıyor. Avrupa'nın kapıları ardına kadar açılmıştı," diye yazıyor.[70] O günü mutluluğunun başlangıcı olarak duyumsamış.

(*) Genellikle gerçek bir aşk ilişkisinden çok, esip gürlemeyle süren Lev'in romantik kariyerinin başlangıcı bu olay (zaten Valentino'nun da iyi bir makarnayı her zaman bir kadına tercih etmiş olduğunu unutmayalım). Lev'in arkadaşı Aleksi Mdivani'nin aşkları ise dünyaca biliniyor. Bir yıldan kısa bir süre evli kalıp boşandığı Woolworth mirasçısı Barbara Hutton ile evlendiğinde çoktan uluslararası bir kadın avcısı olarak ün salmış Aleksi. Boşanmalarından sonra kadın kendisini Avrupa soylularıyla ve aktör Cary Grant ile avutmuş. Aleksi ise milyon dolarlık bir nafaka alıp konup Budapeşte'de Mercedes'iyle bir ağaca bindirmiş. Amerikan yüksek sosyetesi, Kafkas prensini Hutton'ın hayatını zehir etmekle suçlarken, Lev her zaman bu kibirli ithamlar karşısında arkadaşını savunmuş. (Lev, Aleksi'nin mutsuz ilişkisini kendisinin başka bir mirasyedi hanımla yaptığı yıkıcı evlilikle kıyaslıyor, ama bu arada Aleksi'nin gerçek bir prens olmadığı bilgisini vermekten de geri durmuyor.)

70 *A.g.e.*, I, 36A.

Kleopatra'nın güvertesinde o ve babası yeni çevrelerine, mültecilerin dünyasına katılırlar. Bakü'deki petrol çevresini andıran, zarif ama pejmürde bir kalabalıktır bu. Sanki başa dönüp tekrar Hazar kıyısındaki evlerine gelmişlerdir, ancak bu kez batıya doğru hareket eden bir kenttedirler; servetlerini giysilerinin içlerine dikilmiş olarak yanlarında götürmektedirler. Siyasetçiler, prensler, Bolşeviklerden nefret eden her türlü insan; sanki tüm dünya gemidedir.

Lev, Helenendorf'ta tanıştığı ve "balık ağı" almak bahanesiyle birlikte kaçtıkları Ermeni ile gemide tekrar karşılaşır. "Nasıl olduysa bir yerde Hollanda konsolosu olmuş,"[71] dediği eski bir tanıdığa da rastlarlar. Sürgün sohbetleri ve dedikodular vakit kaybetmeden başlar. Öyle ki, sonraki yıllarda jigolo, kapıcı, dolandırıcı, tuvalet temizlikçisi olarak veya ticaret yaparak yaşamlarına devam edecek bu eski imparatorluk ileri gelenlerinin anlattıkları hikâyeler, yaptıkları konuşmalar hiç bitmeyecektir. Karşıdevrim, strateji, jeopolitik ve maliye konularındaki tartışmalar sürüp gidecek; Kafkaslar'ın stratejik önemi ve Batı'nın Bolşeviklerin bölgede uzun süre kalmasına izin vermeyeceği üzerine görüşler durmaksızın sıralanacaktır.

Kleopatra Gürcistan sahillerinden çıkar çıkmaz, mürettebat yolculardan yiyecek ve içecek bedellerini altın karşılığı ödemelerini ister. Lev, gemi içinde "rüyadaymış" gibi dolaşmaktadır; barlara, orkestra salonlarına, aydınlık odalara girip çıkar. Yeni ülkesinin yüzen simgeleridir bunlar.[72] Zihinsel, duygusal ve fiziksel olarak çok yorgundur. Kirin, pasın, terin ve kanın içinde geçen kaçış aylarından sonra, kavuştuğu "temiz garsonlar, aydınlık koridorlar, düzenli yemekler" Lev'in anında kolalı beyaz çarşaflara yığılmasına neden olur.

71 Essad Bey, *Blood and Oil*, s. 316.

72 Said, *Der Mann*, I, 36A.

BÖLÜM 5

İstanbul, 1921

Gemi Kafkaslar'ı geride bırakıp sallantıda olan Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentine doğru yol alırken Lev'in keyfi yerindedir. *Kleopatra* birkaç gün süreyle Karadeniz'in Anadolu kıyısı boyunca seyreder. Lev Haliç'le ilgili kitaplardan bildiği efsanevi camileri, kiliseleri ve sarayları nihayet görür.[1]

Deniz suyuyla dolmuş eski bir dere yatağı olan Haliç altın gibi parlamaktadır; efsaneye göre Türklerin gelmekte olduğunu anlayan Bizanslılar değerli neleri varsa bu dereye atmışlar. (Oysa Bizanslıların bu telaşı gereksizdir; 29 Mayıs 1453'te kenti ele geçiren Fatih Sultan Mehmed düzinelerce sinagog ve kilise inşa ettirir, dönemin büyük Avrupa başkentlerinin hiçbirinde görülmediği kadar çok sayıda yabancıyı kentte yaşamaya davet eder.) Haliç'in dubalar üstüne kurulmuş köprüleri, sarayların ve camilerin yer aldığı eski İstanbul'u "Frenkler"in yaşadığı ticaret limanına bağlar. Köprülere yerleştirilmiş beyaz cübbeli adamlar yayalardan geçiş parası almaktadırlar. İspanyol Engizisyonu'ndan kaçan binlerce Yahudi gelip Arapların, Rumların ve Ermenilerin arasında yaşamaya başlamıştır. Galata'nın en yüksek tepesinde buraya 14. yüzyılda yerleşen Cenevizlilerce yapılmış taş yapılı izleme kulesi bulunmaktadır.

1 Essad Bey, *Blood and Oil in the Orient* (Londra, 1931), s. 316-317.

Büyük kentlerin çoğu su kenarına kurulmuştur ancak İstanbul gerçek bir su yolu üzerinde bulunuyor; kentin hem güneyine hem de kuzeyine gemi ve sandallarla yolculuk yapmak mümkün. Kıyı boyunca iki bin yıllık servetin ve gelişmenin örnekleri görülüyor. Bu sulara sahip olmak Avrupa ile Asya arasındaki ticaret ve silah yollarını denetlemek anlamına geliyor; Osmanlı Türkleri de yaklaşık beş yüz yıl boyunca kenti idare etmişlerdir.

Kleopatra limana doğru yol alırken Lev kırmızı, beyaz, mavi İngiliz bayrakları taşıyan gri renkte modern savaş gemileri görür. 1914'te Almanya yanında savaşa girmiş olan Osmanlı İmparatorluğu, 1921'de hâlâ bu kararının bedelini ödemektedir. Tıpkı İkinci Dünya Savaşı ertesi Berlin gibi, İstanbul da bölünmüştür: Fransızlar eski İstanbul'u; İngilizler Galata ve Pera'yı, yani Frenk mahallelerini (Türkler, Avrupalı Hıristiyanları hâlâ bin yıl önceki işgalci Haçlı topluluklarının ismiyle anmaktadırlar); İtalyan ve Yunanlar ise kentin küçük bir bölümünü denetimleri altında bulundurmaktadırlar. Hatta Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru Japonya, Türk-Alman karşıtı koalisyona katıldığı için, kentte Japon askerleri bile bulunmaktadır.[2]

Almanya'yla kurulan ani ittifak, 1908'de kanlı bir darbe ile iktidarı ele geçirmiş komplocu ve milliyetçi diktatörlerden oluşan Jön Türklerin tasarısıdır. Jön Türkler başlarda evrensel insan haklarından, ırk ve din eşitliğinden bolca söz etmiş, Ermeni, Rum, Yahudi, Arap ve Kürtlerin yaşadığı çok kavimli Osmanlı İmparatorluğu'nu modern bir yapıya kavuşturma sözü vermişlerdir.[3] Şu cümle darbecilerin önderi Enver Paşa'ya ait: "İster sinagoga, ister kiliseye, ister camiye gidelim, bu mavi gök kubbe altında yaşayan hepimiz kendimize Osmanlı demekten gurur duyuyoruz."[4]

Ne var ki, evrensel Osmanlı kardeşliği kısa zamanda uçup

2 Mansel, *Constantinople*, s. 381.

3 Howard M. Sachar, *Emergence of the Middle East: 1914-1924* (New York, 1969), s. 12.

4 Essad Bey ve Wolfgang von Weisl, *Allah ist gross: Niedergang und Aufstieg der islamischen Welt* (Leipzig-Viyana, 1936), s. 68.

gider ve yerini daha sert, dışlayıcı bir ideolojiye bırakır. Jön Türkler, "pan-Turancılık" peşindedirler: Bütün Türkler, Rus steplerinde bulunan ve Turan denilen topraklardan Anadolu'ya gelmişlerdir. Yani Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'ya ve Ortadoğu'ya yönelmesi yanlıştır. Yapılması gereken Rusya ve Orta Asya'daki Turan halklarını birleştirmektir. Lev, *Allah is Great* (Allah Büyüktür) adlı kitabında Turancılıkla Almanya'daki "kan ve toprak" düşüncesini karşılaştırıyor. Ona göre, Turancılar, Almanların yaşamın filizlendiği toprak fikrine koşut bir biçimde, Türklerin geleceğinin Doğu'da olduğunu düşünüyorlar. 13. yüzyıl ve daha öncesinde atalarının yaşamış olduğu Rus toprakları üzerinde hak iddiasında bulunmak yalnızca Osmanlılara özgü değil, Moğollar ve Hunlar gibi diğer Turancılara da ait bir görüş.*

Birinci Dünya Savaşı'nda Türk-Alman işbirliğini perçinleyen kişi bizzat Enver Paşa olmuştur.[5] Berlin'de Osmanlı askerî ataşesi olarak hizmet eden Enver, miğferlere ve parlak çizmelere düşkün; Wagner'in operasından bozma *Götterdämmerung-cum-Jihad* [Gölterdämmerung vasıtasıyla Cihad] sözleri ağzından düşmüyor. (Kayzer Wilhelm de İslamiyet'i seçtiği dedikodusunu yayarak bu oyuna katılıyor.) 1908'de savaş bakanı olduğu sırada Jön Türkleri iktidara taşıyan Enver'in Kayzer Wilhelm tarzı bıyığı, işlerin sonunda nereye varacağının da bir göstergesi. Olup bitenler, tarihteki en dramatik "kendi kendini sömürgeleştirme" olarak tanımlanabilir: Jön Türk darbesi, hızla modernleşme ve uluslararası bir güç olma dürtüsüyle Osmanlı İmparatorluğu'nu Almanya'nın askerî sömürgesi haline getirmiştir. Bazı diplomatik mizahçılar bunu "*Deutschland über Allah*" [Almanya Allah'ın üzerinde] diye adlandırmaktalar.[6] Ne

(*) Rus dışişleri bakanları 18. yüzyıldan beri, dünya hâkimi Süper Rus İmparatorluğu'nun yeni başkenti olacağı öngörüsüyle, Osmanlı başkentine İstanbul değil, Çargrad diyorlar. Pan-Turancılar ise, Rusların İstanbul'u yeniden ele geçirme ülkülerine misilleme olarak Rusya'nın yarısını işgal etme beklentisi içindeler. [Essad Bey ve Wolfgang von Weisl, *Allah ist gross: Niedergang und Aufstieg der islamischen Welt* (Leipzig-Viyana, 1936), s. 7-8, 47, 153-157.]

5 *A.g.e.*, s. 26-27.

6 *A.g.e.*, s. 34.

var ki, ölümcül bir adımdır atılan; her şey yıldırım hızıyla gerçekleştirilir. Enver, Osmanlı ordusunu Almanlara açar; yirmi beş bin Alman subayı ve çavuşuna kumandanlık yetkisi verilir. Prusyalı bir subay, Türk Hava Kuvvetleri'ni kurar; iki Alman savaş gemisi Haliç'e gelir. Gemilerin fesli Alman mürettebatı Rus büyükelçisinin yalısının dibinde "*Deutschland über Alles*" marşı söylemektedir.[7]

Jön Türkler, Osmanlı İmparatorluğu'nu tam manasıyla uçurumun kenarına sürüklemişlerdir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin oynadığı büyük rol artık hatırlanmıyor. Akıllarda kalan yalnızca Türklerin Gelibolu'da İngiliz, Avusturyalı ve Yeni Zelandalı askerlerden oluşan keşif gücüne karşı kazandıkları zaferdir. Diğer cephelerin tümünde Türk ordusu büyük kayıplar vermiştir. Kafkasya'da Enver'in kadim Türk yurdunu tekrar ele geçirme planı doğrultusunda, Ruslarla savaşan üç yüz binden fazla Türk askeri ölmüştür.[8] Plana göre, önce Bakü alınacak, ardından Türk ordusu Hazar Denizi'nden petrol tankerleriyle Kızıl Su'ya inip Türkistan'a girecek, Buhara, Semerkant ve nihayet Moğolistan'ı ele geçirecektir. Çarlık ordularıysa devrim arifesinde İstanbul'a son bir atak hazırlığı içindedirler. Eğer Rusya savaşta kalmış, yani Bolşevikler hâkimiyeti ele geçirmemiş olsalardı, İstanbul bugün Çargrad olarak anılacak, Ortadoğu ise Emperyal Rusya'nın bir federasyonu olacaktı. Türkler planlarının zayıflığından ve acelecilikle-rinden bozguna uğrarlar. Enver, Türk birliklerini Kafkasya'ya kış mevsiminde paltosuz ve çizmesiz göndermiştir. Ne var ki, fanatikliği gün be gün artan darbeci Jön Türkler, Turan hayalinin gerçekleşememesinin suçunu başkalarına yüklerler. Sonuç 1915 Ermeni kıyımı felaketi olur.

Sultanla iyi geçinen Ermeniler, Osmanlı yönetimi altında, tıpkı Azerbaycan'da olduğu gibi, iş ve siyaset alanında önemli konumlarda bulunmaktadırlar. 19. yüzyılın sonlarına doğru, Hıristiyan olmaları sebebiyle Rusya kendini Ermenilerin koruyucusu ilan eder, ayrılıkçı bir Ermeni hareketi kışkırtıp silahlı

7 *A.g.e.*, s. 14-26.

8 *A.g.e.*, s. 182.

çeteler oluşturmaya girişir. Bunun üzerine Sultan Abdülhamit ("Kızıl Sultan"), Rusya'da Çar'ın Yahudilere karşı uygulamış olduğundan çok daha ağır, binlerce Ermeni'nin öldürüldüğü bir kıyım başlatır. Birinci Dünya Savaşı sırasında da benzer bir Rus kışkırtması ve Türklerin misillemesiyle, ama bu kez Jön Türk yönetiminin daha şeytani uygulamalarıyla Ermeniler hedef alınır. Osmanlı kendi tebaasından Ermenilere karşı gizli bir savaş ilan etmiştir. 1915 baharında erkek, kadın, çocuk ayırt etmeksizin Ermenilerin toparlanıp yaşadıkları yerlerden sürülmeleri emri verilir.[9] Doğu Anadolu'nun ve Suriye'nin ıssız topraklarında sayısız insan ölür ya da öldürülür. Kurbanların büyük bölümü çöllerde açlıktan ve susuzluktan kırılmıştır; Ermenilerin ezeli düşmanı Kürtlerden oluşan eşkıya çetelerin saldırısına uğrayarak ölenler de vardır. Kıyıma isyan eden Türk subayların çoğu vatan hainliği ile suçlanır. Ölü sayısı hakkında kesin rakamlar bulunmamakla birlikte, bir yıl içinde, yüzbinlerce insanın –1.5 milyona varan rakamlar da var– katledildiği tahmin ediliyor.[10] 1916'da Jön Türk hükümeti olayla ilgili diplomatik bir savunma hazırlar ve ölümlerin isyanı bastırmak için yapılmış bir "savunma" manevrasının sonucu olduğunu açıklar. Bu açıklama küçük değişikliklerle günümüze kadar Türklerin resmi tezi olmaya devam etmiştir. Askeri nedenler bu kadar sayıda sivilin katledilmesini meşrulaştırsa bile, Jön Türklerin öne sürdüğü tez –ki Birinci Dünya Savaşı tarihçileri tarafından genellikle kabul görür– kesinlikle yanlıştır. Osmanlı Türkiye'sinde ciddi bir ayrılıkçı Ermeni hareketi gündeme gelmiştir ancak bu küçük bir grubun hareketidir; Ermenilerin çoğu, özellikle savaş sırasında (yalnızca hıyanet etmekle suçlanmamak için de değil), emperyal devleti sebatla desteklemiştir.[11]

1918'de, yönetimlerinin onuncu yılına gelindiğinde, Jön Türk hükümeti Osmanlı İmparatorluğu'nu yerle bir etmiş,

9 Norman M. Naimark, *Fires of Hatred: Ethnic Cleansing in Twentieth-Century Europe* (Cambridge, Mass., 2002), s. 22-35.

10 *A.g.e.*, s. 40-41.

11 Efraim Karsh ve Inari Karsh, *Empires of the Sand: The Struggle for Mastery in the Middle East, 1789-1923* (Cambridge, Mass., 1999), s. 153.

milyonlarca Türk askerinin ölümüne neden olmuş, kendi sivil halkına karşı kitle katliamları gerçekleştirmiş bir iktidardır.* Müttefik Kuvvetler İstanbul'a yaklaştıklarında bir grup liberal milletvekili ile Osmanlı sarayına mensup kişiler bir araya gelir ve Jön Türk önderlerini tutuklama girişiminde bulunurlar. Jön Türklerin ileri gelenleri Alman torpidolarıyla Berlin'e kaçarlar.[12] Bunun ardından kurulan Müttefik yanlısı hükümet acilen barış talebinde bulunur. Yeni Osmanlı sultanı VI. Mehmed ve sadrazamı, son iki yüz yıldır imparatorluğun ayakta kalmasını sağlayan İngiliz ve Fransızlarla ilişkilerini tazelemeye çalışacaktır.

İngilizler, liberal Osmanlıların talebine Haliç'e demirleyecek olan *Agamemnon* adlı bir savaş gemisi göndererek yanıt verirler. Uluslararası birleşik bir ordu da İstanbul'u işgal ederek, "Avrupa'nın hasta adamı"nı parçalamaya başlar. (Hasta adam sözü ilk kez Çar I. Nikola tarafından 1850'lerde Rusya sağlığının zirvesinde görünürken kullanılmış; Rus İmparatorluğu, 1917'de birdenbire hastalığından kurtulur, Osmanlı'nın hasta adamlığı ise bir süre daha devam edecektir.) Osmanlılar, İstanbul'un İngiliz, Fransız ve İtalyan birlikleri tarafından işgalinin, imzaladıkları ateşkes antlaşmasına aykırı olduğunu söyleseler de, bunun bir faydası olmaz. İngiliz savaş bakanı ve eski Hindistan valisi Lord Curzon İstanbul'un uluslararası bir kent olmasından yanadır; dünyanın en ünlü camisi Aya Sofya'nın Kuran'dan alınmış yazılarından arındırılarak yeniden Hıristiyan kilisesine dönüştürülmesi yönünde bir kampanya[13] yürütür.** Kampanyaya Vatikan da katılır, İtalyan hü-

(*) Bugün "Jön Türk" sıfatı küstahça her şeyi silkeleyip atmak isteyenler için kullanılmakta. Ancak deyimin dile nasıl girmiş olduğunu bir kez daha düşünmekte yarar var. Jön Türklerin en önemli niteliği modern dünyaya soykırımı tanıştırmış olmalarıdır. Gençliğin dinamik enerjisine işaret eden "fırtına asker" de [Nazilere ait bir deyim-ed.n.] benzer çağrışımları olan bir deyim.

12 Sachar, *Emergence of the Middle East*, s. 249.

13 Philip Mansel, *Constantinople: City of the World's Desire* (New York , 1996), s. 383.

(**)İstanbul'un 1453'te Türkler tarafından fethine dair asılsız hikâyelerden biri de, Osmanlıların dünyanın en muhteşem Hıristiyan kilisesi St. Sofia'yı dünyanın en büyük camisi Aya Sofya'ya dönüştürmek için bozdukları uydurma-

kümeti Konstantinopolis'in Roma imparatoru tarafından kurulduğu gerekçesiyle kentin İtalyanlara bırakılması gerektiğini ileri sürer.[14]

Bölgenin savaş ertesindeki haritası, Osmanlı İmparatorluğu'nun elinde, kurulduğu dönemdeki topraklardan başka bir şey kalmadığını, Türklerin yaşadığı iç bölgelerin bile Yunan, Fransız ve İtalyanların eline geçtiğini göstermektedir. Osmanlılar, Ermeni kıyımından dolayı kendilerine uzak duran Birleşik Devletler'i Versailles Konferansı'ndaki pazarlık masasında yanlarında bulamadıkları için, içine düştükleri ikilemden lehlerine bir sonuç çıkaramazlar. 1919 yılında Amerikan halkı ve hükümeti nezdinde Ermenistan'ın kaderi önem kazanmış konulardan biridir: Birleşik Devletler'in dış politika tarihindeki en büyük parasal destek, "Mazlum Ermenistan" adıyla gerçekleştirilmiş bir kampanyada sağlanır.[15] Öyle ki, 1917'de Başkan Wilson sırf Amerika'nın bu en popüler yardım kampanyasına engel olmamak için Amerika'nın Birinci Dünya Savaşı'na girişini geciktirmiştir. Versailles Barış Konferansı'nda padişahın temsilcileri, imparatorluğun Jön Türk darbecilerin ve Almanların oyununa geldiğini öne sürerek, kıyımı ve sürgün sırasında yaşanan açlıktan ölümleri kınarlar. Ne var ki, yeni Osmanlı hükümetinin bu alttan alan tavrı zayıflık olarak yorumlanır.[16] Müttefikler, anayasal monarşinin Batı çıkarlarına daha uygun olduğunu düşünmektedirler. Osmanlılarla anlaşmaya varmak yerine, Türkleri her yönden sıkıştırırlar; sözde Helen İmparatorluğu'nu yeniden kurma girişimleri doğrultusun-

---

sıdır. Türklerin kiliseyi camiye çevirdikleri doğrudur ancak yağmaladıkları ya da bozdukları gerçek değildir. Bunu yapan, Bizanslı Hıristiyanların adlandırdığı şekilde, "Latin Haçlılar"dır. Yani, Müslümanlarla savaşmaya gelirken Hıristiyan kenti Konstantinopolis'te konaklayıp Ortodoks Hıristiyanlığa ait ne varsa yağmalayan Fransız ve Alman Katolik Haçlılardır. Osmanlılar Hıristiyanlar tarafından yağmalanmış dünyanın bu en büyük Hıristiyan kilisesini aslında korumaya almışlardır. ["The Byzantine Monuments: Hagia Sofia", Ecumenical Patriarchate of Constantinople (www. patriarchate.org).]

14 *A.g.e.*, s. 384.

15 Sachar, *Emergence of the Middle East*, s. 340-346.

16 Justin McCarthy, *The Ottoman Peoples and the End of Empire* (Londra, 2002), s. 120-21.

da Yunanların Türkiye'nin bazı bölgelerini işgal etmelerine izin verirler.

Milliyetçi Mustafa Kemal için bu büyük bir fırsattır. Mustafa Kemal, İngilizleri Gelibolu'da mağlup etmiş, Alman yanlısı Jön Türklerin muhalifi, yüksek rütbeli bir subaydır. Milliyetçiliği ılımlıdır, ne Kayzer Wilhelm bıyığı vardır ne de Ermeni halkının kıyımında rol oynamıştır. Müttefiklerin İstanbul'u işgal ettiği Kasım 1918 ile Nisan 1919 tarihleri arasında padişahla görüşmelerini sürdürmüş, Osmanlı tahtının sadık bir koruyucusu olduğu izlenimi vermiştir. 30 Nisan 1919'da bölgeyi "etkisizleştirmek" ve Müttefiklerle yapılan ateşkese uyulduğunu gözlemlemek üzere Anadolu'ya gitmekle görevlendirilir. Elbette o bunun tam tersini yapacaktır. Anadolu'ya geçer geçmez yıkılan imparatorluğun yerine bağımsız bir Türk devletinin kurulmasıyla sonuçlanacak Kurtuluş Savaşı'nı başlatır.[17] Atatürk, kurtuluştan sonra İstanbul'a gelecektir ama Lev ile babası ve de Sovyetler Birliği'nden yüz binlerce başka mülteci, ondan önce İstanbul'dadır.

İşgal kuvvetlerinin temsilcileri, yanlarında uysallıkla onlara eşlik eden bir Türk yetkili ile birlikte *Kleopatra*'ya çıkarlar. Bir düzine doktor ve çok sayıda polis onları izlemektedir. Doktorların elinde yolcuların pis Asya'dan beraberlerinde getirmiş olabilecekleri, dolayısıyla girişlerine engel teşkil edebilecek hastalıkların uzun bir listesi vardır. Çokuluslu polis gücünün temsilcilerinde ise siyasi ve başka suçları belgeleyen kapsamlı listeler bulunmaktadır. Nussimbaumlar incelemeleri yöneten İngilizlerin işlerini sınıfsal ölçütlere göre yürüttüklerini görüp rahatlarlar.[18] Lev, herhangi bir rüşvetin söz konusu olmamasına memnundur, insanların sınıfsal konumları nasıl bir inceleme yapılacağını belirlemektedir. Üçüncü sınıf yolcular tehdit olabilecekleri kuşkusuyla ya karantinaya alınırlar ya da sonradan soruşturulmak üzere tutuklanırlar. İkinci sınıf yolcular ise doktor koridorundan geçtikten sonra, eğer hastalık taşımıyorlarsa soruşturma için polise gönderilirler.

17 *A.g.e.*, s. 388.

18 Essad Bey, *Blood and Oil*, s. 316-317.

Lev ile babasının beklediği birinci sınıf salonundaysa beyaz saçlı bir profesör candan bir tavırla yolcularla el sıkışmakta, her birine veba, tifo veya kolera taşımadıklarını belgeleyen sağlık karneleri dağıtmaktadır. Ardından siyasi komisyona uğrayan birinci sınıf yolcuların seyahat belgeleri, siyasi kuşkuya yol açacak siyasi bir kimlikleri olmadığını onaylamak üzere damgalanır. Abraham, Asya'nın geri kalmışlığından, buna karşılık Batı'nın ne kadar yumuşak ve modern tavırlı olduğundan söz eder.

Nussimbaumlar gemiden ayrılıp uluslararası bir otele giderler. Yolda her yerde haki renkli üniformaları ile çoğu siyah ve kahverengi tenli askerlere rastlarlar. Müttefikler, milliyetçi bir isyandan giderek daha fazla endişelendikleri için kenti askerî birliklerle doldurmuşlar, on bin Hintli askerin yanı sıra, Mısır ve Filistin'den de binlerce asker getirmişlerdir. İngilizler, Müslümanların halifesi sıfatıyla padişahı Atatürk'e karşı bir fetva çıkarmaya zorlamış, İngiliz destekli "Hilafet Ordusu" Ankara'yı almak üzere batıya hareket etmiştir.[19]

Lev, Osmanlı monarşisinin köhnemiş ve köşeye sıkışmış halinden çok etkilenir. Olan bitenlere içerlemektedir ama imparatorluğun kadim kentinden büyülenmeden edemez. İstanbul yüzyıllardır Müslüman hoşgörüsünün başkentidir, şimdi de İslami modernliğin, oryantalist aydınlanmanın merkezi, mültecilerin sığındıkları imparatorluğun başkentidir.

Kasım 1920'de Beyaz Rusların en ünlü kumandanlarından General Pyot Nikolayeviç Wrangel, yüz binden fazla Rus'u İstanbul'a taşıyan 126 gemiyi Haliç'e demirler.[20] Yıllarca İstanbul'u ("Çargrad") ele geçirme hayalleri kurmuş olan Slav yayılmacılar, nihayet kentin kapısına dayanmışlardır. Ne var ki, bu çarlık ordusu fatihlerden değil, mültecilerden oluşmaktadır. General Wrangel'in yanındaki Rusların yarıdan fazlası asker değil, Beyaz Rusların son kalesi Kırım'dan ayrılan bölük pörçük küçük filoya çıkmayı başarmış köylüler, esnaf, monarşistler, Yahudiler ve antisemitlerden oluşan sivillerdir. Gene-

19 Mansel, *Constantinople*, s. 391-393.

20 *A.g.e.*, s. 398.

ral Wrangel ve adamları, eski düşman Osmanlı'nın yetkililerini şaşırtıcı ölçüde kendilerine kucak açmış bulurlar. İşgal kuvvetlerine bağlı İngiliz ve Fransız subaylar yirmi beş binden fazla Rus'u Gelibolu'da kendi eski kamplarında konaklatarak lojistik bir gösteride bulunurlar. Osmanlıların kaçak Ruslara karşı tavrı, sanki ölmekte olan bir imparatorluktan ölmüş bir imparatorluğun temsilcilerine sunulan bir iyi niyet yaklaşımıdır. İstanbul, "yurtdışındaki Rusya"nın ya da mültecilerin taşınabilir vatanlarını adlandırdıkları şekliyle, "Göçmenler"in geçici karargâhı olur.[21] Kentteki Beyaz Rus ordusu giderek büyümektedir; İngiliz, Fransız ve İtalyanlardan oluşan işgal gücü askerlerinin sayıları beş katına ulaşır. Ortalığa, Beyaz Rusların kentin denetimini Müttefiklerden devralacağı söylentileri yayılır. Oysa Rus askerler yalnızca mültecidirler; dünyaları darmaduman olmuş, bir ay sonra nerede olacaklarını bilmeyen güçsüz insanlardır. Bolşevik hükümet yakında pasaportlarını hükümsüz kılacak, tıpkı Lev ve Abraham gibi, hepsini dönemin paryalarına, devletsiz yurttaşlara dönüştürecektir. İstanbul'un büyük bulvarları ve caddeleri taksi süren, pazarda giysi, kitap ve altın sikke satan Rus subaylarla dolar. Çoğu açtır, yenilerini alacak paraları olmadığı için büyük bölümü paçavraya dönmüş pantolonlar, ayakkabılar giymektedir.

Lev, 1932 yılında Berlin'de yayımlanmış *White Russia: Men Without a Homeland* (Beyaz Rusya: Vatanları Olmayan İnsanlar) adlı kitabında kimi mültecilerin çaresizlikten icat ettikleri ve gizliden gizliye yaptıkları bazı "garip işler"den söz ediyor: Girişimci bir tip "kısa zamanda tüm kente yayılan yeni bir spor icat etmişti: Hamam böceği yarışları. Ruslar özellikle büyük böcekleri topluyor, üzeri camla kapatılmış boş bir sigara kutusuna koyuyor, yarıştırıyorlardı. Seyirciler bunu izlemek için para ödüyorlardı."[22] İstanbul'un tiyatrolarıyla gece kulüpleri de kısa sürede Rusların tekeline geçer. Mülteciler, "Black Rose" ve "Petrograd Patisserie" gibi işletmeler açmış, buralarda hizmet eden Rus garson kızlar, müzik, yiyecek ve içkiler kadar

21 W. Chapin Huntington, *The Homesick Million, Russia-out-of-Russia*, s. 13.

22 Essad Bey, *Das weisse Russland, Menschen ohne Heimat*, (Leipzig, 1932), s. 64.

ilgi çekmiştir (Türk restoranlarında yalnızca erkek garsonlar bulunmaktadır). Çalışan kadınlar uzun boylu, sarışın ve soylu sınıftandır ya da öyle oldukları söylenmektedir. Öyle ki, itibarlı bir restoran olan Le Grand Cercle Moscovite'te garson kızlara "düşes" diye hitap edilmektedir.[23] Lev'in arkadaşı Azeri Banine Asadullayeva, 1945 tarihli *Jours Caucasians* başlıklı günlüğünde şöyle yazıyor:

> İstanbul'da çok ilgi çeken yerlerin başında Rus kulüpler geliyordu. Bunlar yavaş yavaş "Batı"ya yöneldiler, sonunda da Paris'e yerleştiler. Şehir Rus göçmenlerle doluydu. Erkekler birbirleriyle münakaşa eder, mücevher satar, türlü işler yaparlarken, kadınlar daha çok courtesan'lık [paralı ve itibarlı erkeklerle birlikte olan fahişe] peşindeydiler. En şık gece kulübü Black Rose'du. Kocam beni sık sık oraya götürürdü. Birbiri ardına Rusça şarkılar söylenir, şişe şişe şampanya içilirdi. Müdavimlerden biri bana tüm samimiyetiyle, "Buraya gülmeye değil, ağlamaya gelinir," demişti.[24]

Sürgünler her şeylerini kaybetmiş, Kızıllara karşı savaşmayı bırakmışlardır; uzun bir eğlencedeymişçesine yalnızca hayatta kalmaya çabalamaktadırlar. Düşesler sorun olur. Evli ve dul Türk kadınların kurdukları bir dernek, İstanbul valisine bir dilekçeyle başvurup kentin erkeklerinin "morfin, kokain, eter ve alkol gibi ölümcül zehirlerle hayatlarını mahvettiklerini, buna uğursuz Rus kadınların sebep olduklarını" bildirirler. Dilekçede Ruslara ait restoranlar, barlar ve kafe şantanlar "genç Türk erkeklerin yüzlercesinin sağlıklarını, servetlerini ve onurlarını kaybettikleri bela girdapları" olarak tanımlanır.[25] Caz kulüpleri de aynı şekilde skandallar yaratan yerlerdir. Bunlardan biri, kendisi de bir çeşit Beyaz Rus sürgünü olan Amerikalı siyah bir girişimci tarafından işletilen caz kulübüdür. İstanbul'a çarliston ve fokstrot danslarını getiren bu Amerikalının ilk caz kulübünü St. Petersburg'da açtığı, devrimden sonra çar yan-

23 Mansel, *Constantinople*, s. 399.

24 Banine, *Jours Caucasiens* (Paris, 1945), s. 274.

25 Mansel, *Constantinople*, s. 400.

lısı caz sever müşterilerinin peşinden Boğaz'a geldiği söylenmektedir.[26]

Lev, gündüzleri İstanbul'un "taştan peri masalları" içinde dolaşır, sanki evindeki kütüphanenin yaşayan bir örneğini bulmuştur. İstanbul'u, Bakü'nün çok daha büyük ölçekte bir benzeri gibi algılamaktadır. Daha önce ne kadar küçük bir yerde yaşamış olduğunu fark eder; saraylarla dolu kendi kenti bir çocuk için oldukça uygundur, ama şimdi her şeyin merkezinde olduğunu düşünmektedir.

Batı'ya geçmek için son adımını atan Lev, aslında Doğu'nun kalbindedir. İstanbul'un paradoksu da buradadır. Bir Avrupa kenti olan İstanbul bütün geleneklere saygılı ve hoşgörülüdür; bunun altında da Müslüman oluşu yatmaktadır.[27]

Atatürk, 1923'te, Lev ile babasının ayrılmalarından sonra, kenti geri aldığında Beyaz Rusların "sürgündeki hükümeti" İstanbul'u aceleyle terk eder. Boşaltılan Rus elçiliğine Sovyet görevliler gelir. Konstantinopol'ün lüks hayat sürülen uluslararası başkentlik yılları bitmiştir, iki yıl sonra kentin adı İstanbul olarak değiştirilir. Çoğu, Paris, Sao Paolo ve New York'ta yoksulluk içinde ölecek olan göçmenler gitmiş, düşeslerini, mücevherlerini ve kafe şantanlarını birlikte götürmüşlerdir.

İstanbul'un Müttefiklerce işgal edildiği günler, İngilizlerin geri çekilmesi ve geç de olsa Atatürk'e kucak açmaları sonrasında unutulup gider. Ne var ki, işgal kuvvetlerinin ülkede doğurduğu memnuniyetsizlik bütün bir yüzyıl boyunca yankılanacak, giderek Batı karşıtı bir Müslüman öfkeye dönüşecektir. Lord Curzon'un Aya Sofya'yı kiliseye dönüştürme girişimi ve halifeliğin kaldırılması, o dönemde bile İslami tepkilere neden olmuştur. İşgalcilerin İstanbul'a yaptıklarından doğan korku ve isyanla alevlenen İngiliz karşıtı pan-İslamik "Hilafet" hareketi, 1919'dan 1924'e kadar bütün Güney Asya'yı sarar. Delhi, Bombay [Mumbai], Karaçi ve Güney Hindistan'daki Müslüman eyalet Kerala'da kitle isyanları gündeme gelir. Hilafet önderle-

26 *A.g.e.*, s. 399-400.

27 Kurban Said, *Der Mann, der Nichts von der Liebe Verstand* (yayımlanmamış el yazması), I, 36B.

ri, dünya Müslümanlarının yaşadığı bölgelerin büyük bölümüne hükmeden İngilizlerin şimdi de halifeliği yok etmeye çalıştıklarını, Batı'nın İslamı bozmaya çalışan şeytani bir makine olduğunu ve bin yıllık savaşın hâlâ sürdüğünü yüksek sesle dile getirmektedirler. Şii mezhebinin İsmaili tarikatına bağlı Hintlilerin önderi Ağa Han gibi ılımlı Müslümanlar da isyana katılır. Hindistan'daki İngiliz yöneticiler Londra'ya İstanbul'daki idarenin ılımlılaştırılmaması halinde Hindistan'ın kaybedileceğini bildiren endişe dolu telgraflar çekerler.[28]

İki yıl sonra İngilizlerin değil, Atatürk'ün halifeliği kaldırışı Müslümanlar için kötü bir sürpriz olur. Atatürk, İslami önderlerin uluslararası boyuttaki hareketini Türkiye'nin içişlerine müdahale olarak kabul etmiş, halifeliğin buna duyulan tepki nedeniyle kaldırıldığı bildirilmiştir.

Bakü'ye ilk gidişimin ardından New York'a döndüğüm sırada, doğrusu Osmanlı İmparatorluğu hakkında pek bir şey bilmiyordum. Eve geldiğimde inanılmaz bir kaynak beni bekliyordu. Kurban Said, yani Lev Nussimbaum araştırmalarım sırasında hep başıma geldiği gibi, hayat bana yine güzel bir rastlantı sunmuştu. Dünya savaşları öncesinde meydana gelmiş önemli olaylarla ilgilenen birini bulmaktan mutlu olduğunu dile getiren yaşlı bir beyle tanıştım. Kuzguni saçlı, mavi gözlü, Türk-İngiliz melezi bir New Yorklu olan komşum April, beni ve eşimi bir gece akşam yemeğine davet ederek, bizi evlilik yoluyla edinilmiş bir kuzeniyle tanıştırmak istediğini söyledi. Modası geçmiş gösterişsiz bir Brooks Brothers takımı giymiş bu bey, Osmanlı İmparatorluğu'nun veliahtlarından Ertuğrul Osman'dı. Altı yüzyıl boyunca Müslüman dünyasına hükmetmiş kadim sarayın yaşayan en yaşlı erkek üyesi olan Ertuğrul Osman, işler başka türlü olsaydı şimdi Türkiye'nin padişahı olacak kişiydi.

Osman Bey, düşük göz kapakları ve sivri kaşlarıyla Muhteşem Süleyman ve öteki padişahların portrelerinden tanıdığım bir yüze sahipti; onlardan daha zayıftı ve ipek sarık yerine si-

28 Mansel, *Constantinople*, s. 391.

yalı örgü kravat takıyordu. Ertuğrul, 1290 yılında bir meydan savaşıyla Selçukluları mağlup ederek Osmanlı Devleti'ni kurmuş efsanevi Osman'ın ilk adı. Tanıştığım Osman Bey ise, seksenine dayanmış yaşına rağmen gençlere has mimikleri olan, olağanüstü etkileyici bir adam; kendimi eski tarz bir Harvardlı görünümündeki Muhteşem Süleyman ile konuşuyormuş gibi hissettim.

Osman Bey'in hanımının tahttan indirilmiş Afgan kralıyla akrabalığı var, ama kocasının geldiği soydan daha fazla gurur duyduğunu söylüyor. Bana, "Afgan Krallığı nedir ki? Hiç de o kadar eski değil. Bu adam, benim kocam, insanlık tarihinin en uzun imparatorluğunun gerçek veliahtıdır," dedi.

Osman Bey'se onu dostane bir gülümsemeyle, "İmparatorluğun eski olduğu doğru, fakat artık imparatorluk diye bir şey olmadığı için ben de veliaht değilim, hayatım. Sadece teknik olarak tacın sahibiyim, ama bu bile beni hiç ilgilendirmiyor," diye yanıtladı.[29]

İki yaşındaki kızım Osmanlı tacının mirasçısının saçını çeker, April birbiri ardına lezzetli Türk yemekleri ikram ederken, ben de Osman Bey'den Osmanlı tarihi hakkında özel bir ders alma şansına eriştim. Söylediği şeyler tarih kitaplarında anlatılanlardan farklıydı. Osman Bey, futbolculardan söz eder gibi, padişahları birbirleriyle karşılaştırıyor, haremlerinin büyüklüğünü, eşlerinin giysileri için saray hazinesinden ne kadar harcadıklarını, Avrupa karşısındaki tutumlarını ve Batı'ya bakışlarını tek tek sıralıyordu. Örneğin, büyük büyük amcasının eşinin birdenbire Avrupa tarzı giysilere merak sarmasının ardından Paris'e gidişi hakkında şunları söyledi: "St. Germain des Prés'deki her mağazadan alışveriş yaptı, neredeyse hazineyi iflasa uğratacaktı! 1860 yılının İstanbul'unda haremdeki hiçbir kadın üzerinde en yeni, en moda Parizyen giysiler olmadan ortaya çıkmazdı." Tarihe, liberalleri ve Ermenileri şiddetle cezalandıran, imparatorluğu baskıyla yöneten en son padişah olarak geçmiş olan büyükbabası Abdülhamit'in, yani Kızıl Sultan'ın yanlış anlaşılmış olmasına çok içerliyordu.

29 Ertuğrul ve Zeynep Osman ile yapılan görüşme, New York, 2000.

"Büyükbabamı tahttan indirmek istemelerinin bir nedeni de sonucun felaket olacağını bildiği için Almanya safında yer almaya itiraz etmesiydi. Büyükbabam Kayzer'le iyi dosttu. Türkiye'de, Kayzer'in padişaha kardeşim diye hitap ettiği ve 'eğer bir savaş olursa benim yanımda olacaksın,' dediği bir mektup bulunuyor." Bu mektup 1890'larda, padişahın uluslararası itibarının tüm zamanların en düşük düzeyinde olduğu bir dönemde, Türkleri Almanya'nın tarafına çekmek için başlatılmış kampanyanın bir parçası olmalı. Hacı Wilhelm'in Arap atına tünemiş, her daim başındaki sivri miğferi geleneksel İslami başlıkla sarılmış haldeyken çölde çekilmiş bir resmi var. Osman Bey, "Büyükbabam nazik bir şekilde onun tarafında yer almayacağını bildirdi. Başka bir deyişle, onu reddetti. Savaş çıkarsa Almanların, dolayısıyla da bizim kaybedeceğimizi biliyordu," diye açıkladı.[30] Ona göre büyük hatalar büyükbabasından sonra gelen "Mehmed Amcası" tarafından yapılmış. Sultan Mehmed, Jön Türklerin sözünü dinlemiş, imparatorluğu İngiltere ve Fransa'dan uzaklaştırıp Almanya'ya yakınlaştırmış. İzleyen yıllarda tahta çıkan bütün amcalarının, 1922'de padişah değil, yalnızca halife olan kuzeni Abdülmecit de dâhil, hiçbirinin başarılı olamadığını sözlerine ekledi.

Osman Bey üzerinde pek durmadı ama Jön Türklerin felaketle sonuçlanan Almanya ile yakın ilişkiler döneminden sonra tahta gelen son Osmanlılar aslında kozmopolit ve ilerici kişiler. İstanbul'un kısa "caz yılları"nda taht, bir süre önce düştüğü etnik milliyetçilik felaketinin üstesinden gelmiş, yüzyıllık hoşgörü geleneği yeniden canlanmıştır.[31] Kentin Kürt bir emniyet amiri vardır, Kürtçe gazeteler yayımlanmaya başlamıştır; Ermenilere dokunulmamakta, kadınların etek boyları kısalmakta, peçeler kaldırılmaktadır. Ne var ki, bu son Osmanlılar halk arasında hiç de sevilmez. Sorun Türk halkının özgürleşmeye hazır olmaması değildir; böyle olmadığı kısa süre sonra Atatürk sayesinde görülecektir. Sorun, imparatorluk Avrupalı güçler tarafından parçalanmaktayken, son Osmanlıların

30 Aynı görüşme.

31 Mansel, *Constantinople*, s. 400-401, 413.

modern, liberal ve Batılı her şeye; hızlı arabalara, hızlı kadınlara, Osman Bey'in deyimiyle, "lüks hayata" büyük bir ilgi duymalarıdır. Bu yüzden de halk tarafından vatan hainleri olarak görülmektedirler.

Resmî konumu net olarak belli olmasa da, 1922'ye gelindiğinde Atatürk "yeni" Türkiye ulusuna tamamıyla hâkimdir. Hükümet merkezini Anadolu'nun küçük ve ıssız kenti Ankara'ya taşımış, Türk siyasetini İstanbul'un entrikalarından arındırmıştır. Osmanlı saltanatının dünyevi haklarına son vermiş, yani padişahlıkla halifelik unvanlarını birbirinden ayırarak, tarihte bir ilki gerçekleştirmiş, tahtı yalnızca dinî bir erke dönüştürmüştür. Atatürk'ün halifeliği de padişahlıkla birlikte kaldırması, geri kafalı Türkler, özellikle de dinî kurumlar için fazla ileri bir adım olacağı için, henüz ona dokunulmaz. Bir iç savaş olasılığına karşı önce saltanat kaldırılmış, en akıllı, en saygın saray adamı halife yapılmıştır.

Halifeliğe atanan ve ciddi bir Rönesans adamı, yetenekli bir araştırmacı, ressam, müzisyen ve şair olarak bilinen, belki de tacı giyen en ilerici hükümdar olan Osman Bey'in kuzeni Abdülmecid, 1924'te bir Amerikan dergisinde şöyle tanımlanıyor: "Alman ve Fransız filozoflarını okuyan, İngiliz filozoflarını okuyabilecek kadar İngilizce bilmediğine hayıflanan bir kişi. 'Bir sürü zorluk ve mutsuzluk' doğurduğu için siyasetten hoşlanmıyor." Abdülmecid dergiye yabancıların Türkiye'ye gelmelerine büyük önem verdiğini de söylemiş: "Buraya gelmeleri ülkeye çok yararlı olur. Bırakacakları parayla okullar inşa eder, filozof ve bilim adamı olmak için her türlü yeteneğe sahip oldukları halde, şimdiye kadar yalnızca iyi savaşçılar olabilmiş bu talihsiz milletin insanlarını aydınlatabiliriz."[32]

Dünyadaki Sünni Müslümanların ruhani önderinin açıkça İslamiyetin üstünlüğünü inkâr ediyor oluşu şaşırtıcı: Araştırmacı sultan, Amerikalı gazeteciye, "tüm insanların birbirlerini kardeş kabul ettiği, ırksal ve dinsel düşüncelerin sona erdiği, Tanrı'nın sözünü taşımış olan Musa, İsa, Konfüçyüs, Bu-

32 Constantine Brown, "The Tragicomic Exit of the Osman Dynasty" *Asia 24*, no. 6 (Haziran 1924), s. 449.

da ve Muhammed peygamberlerin tümünün gösterdiği şekilde yaşayan insanların bulunduğu bir dünya" hayal ettiğinden söz ediyor.

3 Mart 1924'te Atatürk hilafeti birdenbire kaldırır. Aydın Abdülmecid'in kabul etmesi için ikna edildiği halifelik görevinin üzerinden henüz bir yıldan biraz fazla bir zaman geçmiştir. Mart'ın 23'ünde İstanbul valisine Ankara'dan "Büyük bir nezaket gösterilmek kaydıyla, halifenin şafak sökmeden Türkiye'den ayrılması"nın sağlanmasını isteyen bir emir gelir.[33] Hanedanlık soyundan erkeklere ülkeden ayrılmaları için yirmi dört saat verilmiştir. Kadınlarla diğerlerinin üç günü vardır. Halifeye 7.500$ ödenecek, Osmanlı ailesinin öteki üyelerinin her biri 500$ alacaklardır. Hanedan üyelerinin ellerine daha önce hiç para verilmemiştir; tüm harcamalar hazineden para çekme konusunda sonsuz yetkilerle donatılmış hizmetkârlar tarafından yapılmaktadır. Birçoğunun kendi başlarına giyinmeyi bile bilmediği hanedan üyelerinin pasaportlarına bir daha Türkiye'ye gelemeyeceklerine dair damgalar basılır. İstedikleri herhangi bir Batı ülkesinde yaşayabilecekler, ancak –tekrar padişahlık veya halifelik iddiasında bulunabilecekleri endişesiyle– hiçbiri Müslüman bir ülkede ikamet edemeyecektir.

Vali, Abdülmecid'e kaderiyle ilgili bilgi vermek üzere saraya geldiğinde Müslümanların halifesini kanepede uzanmış Montaigne okurken bulur. (Bu olayı Osman Bey'in latif sözleriyle aktarmak istiyorum, zaten ertesi gün kamuoyuna valinin tanıklığı ile aynı açıklama yapılmış: "Vali ve üç polis yetkilisinin kendisini görmekte ısrar ettiğini bildirdiğimde, Halife Hazretleri Montaigne'nin *Denemeler*'ini okuyordu.")[34] Vali, büyük bir üzüntüyle halifeye sürgüne hazırlanması için yalnızca dört saati olduğunu söyler.

Günün gazeteleri sarayın birdenbire nasıl bir telaşa kapıldığını anlatıyor: Çoğu yetmişini geçmiş harem kadınları feryat figan etrafta koşuşturmakta, harem ağaları onlardan daha yük-

33 *A.g.y.*, s. 450.

34 *A.g.y.*, s. 451.

sek sesle feryat etmektedirler. Yüzlerce hizmetçi eski moda kilim çantaları ve lüks giysi bavullarını çıkarmış, içlerine bulabildikleri her şeyi, vazoları, antika kahve fincanlarını, lambaları, eski üniformaları, ipek giysileri, el yazmalarını, silahları doldurmaktadır. Altı yüz yıllık hanedanlığı, sona eren bir toplantı mekânıymış gibi nasıl toplayabilirsiniz ki? Dünyanın en eski imparatorluk ailesinin ayaklarına bırakılmış yüzlerce yıllık hediyeleri ne yaparsınız? Hizmetçiler de bilememiş, delirmiş gibi her şeyi çantalara atmışlar. Sonunda polis şefi ve adamları işe karışmış da bavullara Batı tarzı giysilerin ve yatak çarşaflarının konmasına yardım etmişler.

Sabahın dördünde halife ile ailesi atalarının sarayından çıkmış, birkaç saat içinde Avrupa'ya giden öteki saraylı sürgünlere katılmışlar. Dünya'nın Işığı Halife Hazretleri –yemek yediğim kuzeni beyfendi gibi– sıradan bir Osman Bey olmuş. Abdülmecid kısa bir süre sonra, hiç kimse tarafından tanınmadan ve 100 milyon Müslüman'ın ruhani sorunlarıyla uğraşmak durumunda kalmadan, Paris kafelerinde Montaigne'ini rahatça okumuş olmalı.

Amerikalı gazetecinin sorusunu ben de Osman Bey'e sordum: "Hiçbir zaman Müslümanların sultanı ya da halifesi olamayacağınızı bilmek nasıl bir duyguydu?"

"Pek etkilenmedim aslında. Sürgün edilmem gerekmedi, çünkü zaten ülke dışında, Viyana'daki Theresiana'da yatılı okuyordum. Ayrıca bütün dünya karışıklık içindeydi – beni en az Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesi kadar etkilemiş olan şey, Avusturya İmparatorluğu'nun da kısa süre önce dağılmış olmasıydı. Fakat gerçeği söylemek gerekirse, en çok futbol için endişeliydim. O yıl Theresiana'nın takım kaptanıydım," diyen Osman Bey, yetmiş yıl önceki takım arkadaşlarının isimlerini hatırlamaya çalıştı. "Ben hariç tümü Avusturyalıydı," dedi gülerek.

Yalnızca aristokratların bulunduğu bir okulda okumanın ve örneğin takımlara ayrılarak futbol maçı yapmanın nasıl bir şey olduğunu sordum.

"Yok, yalnızca aristokratlar yoktu. Çünkü çöküşten hemen önce okula daha fazla sayıda saraylı ya da soylu olmayan öğrenci almak için bir program başlatılmıştı. Maçlarda ise tıpkı sizin ülkenizdeki gibi taraftarlık söz konusuydu."[35]

Padişah olma hakkını kaybetmesi hakkında ne düşündüğünü, saltanat kaldırılmamış olsaydı Türkiye daha iyi bir durumda olabilir miydi diye de sordum.

Osman Bey, "Monarşi öldü. Kral Faruk'un tahttan indirildiğinde söylediği gibi, 'Yakında dünyada yalnızca beş kral kalacak: Maça kralı, kupa kralı, sinek kralı, karo kralı ve İngiltere Kralı,'" diye yanıtladı.[36]

Eşi de bu sözlere katılmakla birlikte, günümüzde insanların Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasını unutmuş olduklarını, her şeyi yanlış anladıklarını ve bilgilendirilmediklerini söyledi.

Osman Bey bu sözlere omuz silkti ve eşimin on üç yaşındaki kedisinin sağlığını sordu. Kedileri sevdiği açıktı. Gecenin kalanında koridorda dolanan yaşlı ve şişman kedimizden söz ettik. Osmanlı veliahtı ile sevimli eşi kedimizin beslenme alışkanlıklarıyla, uykusuyla ve yabancılarla ilişkisinin nasıl olduğuyla ciddi ciddi ilgilendiler, hatta biz dışarıdayken ona bakabileceklerini bile söylediler. Biz de bu teklifi seve seve kabul ettik.

Kalkışımızdan önce Osman Bey'in eşi aklını meşgul eden konuya tekrar döndü: "Kocamdan sonra Osmanlı soyu ile ilgili bilgilerin çok daha fazla sulandırılacak olması çok üzücü. Kimse bu tarihi onun bildiği kadar bilmiyor."[37]

Osman Bey alçakgönüllülükle, "Bence öyle değil," dedi.

Eşi birden "Söyle, kimse bir şey biliyor mu!" diye parladı – eşinin ailesinden birini kastediyordu. "Tarihle ilgilenen kim, dünyanın bu en eski ve en büyük imparatorluğu kimin umurunda?"

Lev'in umurundadır. 1921 yılında işgal altındaki İstanbul sokaklarını arşınlar. Irkların ve dinlerin kaynaştığı dünyanın

35 Ertuğrul ve Zeynep Osman ile yapılan görüşme, New York, 2000.

36 Aynı görüşme.

37 Aynı görüşme.

bu en eski imparatorluğunda hayatın anlamını bulur.[38] Babası otelde öteki sürgünlerle konuşup kaçma planları yaparken, o büyülenmiş gibi etrafta dolaşmaktadır. Onun başka bir yere kaçmasına gerek yoktur, çünkü çocukluğunun gündüz düşlerinin dünyasındadır.

Ölüm yatağında tuttuğu deftere şöyle yazmış: "Sarayların, vezirlerin, saray memurlarının arasında günlerce deli gibi dolaştım. Halifenin kentinde sokaklarda yürüyordum, uyuşturucu almış gibi başım dönüyordu. O ben miydim? Türlü duygu ve düşünceleri olan bu yabancı... Sanırım yaşamaya İstanbul'da başladım. 15 yaşındaydım. Doğu'nun yaşam şeklini gördüm. Avrupa özlemiyle dolu olsam da, ölene dek bu hayatın beni cezbedeceğini biliyorum."[39]

38 Said, *Der Mann*, I, 37A.

39 *A.g.e.*, I, 36B-37A.

BÖLÜM 6

Minareler ve İpek Çoraplar

Camiler ve gece kulüpleri arasında geçen birkaç haftadan sonra Nussimbaumlar tekrar yola düşerler. Öteki Beyaz Rus göçmenler gibi Bakülü sürgünler de İstanbul'u esas varış noktası yolunda bir durak olarak görmektedirler. Göç'ün gayriresmî başkenti Paris'tir. Seçkin Ruslar zaten Fransızca okuyup yazabilmektedirler. Çarlık Rusya'nın kapitalistleşmesine yatırım yapmış olanların başında Fransa vardır. (Marseillaise marşı çalınırken sivil Fransız cumhurbaşkanının yanında durarak selam veren ama anayasa düşüncesine bile katlanamayan son çarın görüntüsü pek ilginçtir.)* Devrimden önce Bolşeviklerin çeşitli etkinliklerinin merkezi haline getirdikleri Paris'in bazı mahalleleri, devrimle birlikte el değiştirmiş, Kızıllar iktidara geçmek için buraları terk ederken, yerlerine Beyazlar geçmiştir.

Osmanlı hanedan üyeleri gibi, göçmenlerin bazıları da Bulgaristan üzerinden giden Doğu Ekspresi'ne binerler. Bani-

(*) Fransa'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan "zaferle" çıkmış olmasına rağmen, 1919 ile 1939 yılları arasında mali uçurumun sınırına gelmesinin nedenlerinden biri, Çarlık Rusya'ya (ve Osmanlı İmparatorluğu'na) parasal yardımda bulunmasıdır. Bolşevik ve Türk devrimleri birçok Fransız yatırımcıyı zarara uğratmış, Fransa'yı 1918'den sonra Almanya'dan büyük para desteği almak zorunda bırakmıştır. [Gordon Wright, *France in Modern Times* (New York, 1995), s. 306.]

neÇAsadullayeva bu yolculuğu tek başına yaptığını, trendeki "adamlardan birinin ya da birkaçının" şehvete kapılıp saldıracağı korkusuyla kendisini kompartımana kilitlediğini hatırlıyor. Paris yakınlarına ulaştıklarında başörtüsünü çıkardığını –hem simgesel hem de gerçek anlamda– Batı'ya modern, bağımsız bir kadın olarak ayak bastığını söylüyor.[1] Rus sürgünlerinin başka bir hedefi de Berlin'e gitmektir. Nussimbaumlarsa İtalya'nın Adriyatik sahillerine giden bir gemiye binmeye, "gerçek Avrupa"nın çizmesi, İtalya'ya ulaşmaya ve seçeneklerini orada düşünmeye karar verirler.[2] Mülteci kalabalıklar İstanbul'dan mümkün olduğunca çabuk ayrılıp bir an önce herhangi bir Avrupa limanına ulaşmaya çalıştıkları için Avrupa ile Doğu arasında işleyen gemilerin eski keyfi kalmamıştır. İtalyan denizcilerin çoğu bilet bulamayan yolculara kendi kamaralarını satmaya başlar; neyse ki, Nussimbaumlar bindikleri gemide yatacak düzgün bir yer bulmayı başarırlar.

Lev, sürgünlerin yüzen dünyasına geri döner dönmez İstanbul'da deneyimlediği "Doğu"yu özlemeye başlar. İlgisi sultana ve sarayınadır; saltanat, hilafetle birlikte büyük bir kurumdur. İslamın mahir başkentinin camilerinde, pazarlarında hayatının anlamını bulmuştur sanki. Avrupalı giysiler içinde Batı'ya doğru yol alırken dışarıdan nasıl görünürse görünsün ve Gürcü pasaportunda ne yazarsa yazsın, Doğu'ya, kaybedilmiş ihtişamın ve gizemin mekânına ait bir insan olduğundan iyice emindir. Dünyayı devrimci kargaşadan koruyacak pan-İslamik bir ruh hayal etmeye başlar. Tüm devrimler, hırs dolu siyasi hareketler –modern siyasete dair her şey– midesini bulandırmakta, içine korku salmaktadır; temelleri uzak geçmişte olan kalıcı kurumlardan şifa bulmaya çalışır.

Monarşizmin, mutlakıyetin bile, onun için özel bir çekiciliği vardır. Gerici ve mutlakıyetçi bir rejimde, Amerikan tarzı bir dinamizmin yeşermeye başladığı bir zaman ve yerde büyümüştür. Çarlık Rusyası'ndaki kötücül antisemitizme rağ-

1 Banine, *Jours Caucasiens* (Paris, 1945), s. 80-83.

2 Kurban Said, *Der Mann, der Nichts von der Liebe Verstand* (yayımlanmamış el yazması), I, 40A-40B.

men, monarşinin geçmişte ve şimdide olduğundan daha başka bir şey olabileceği düşüncesiyle yetişmiştir. Lev'in monarşizmden beklentisi modern bir Amerikalının özgürlükçü demokrasiden beklediklerinden, yani rahat bırakılma hakkından farklı değildir. O, eski özgürlükçü yorumu bağlamında, yürekten bir muhafazakârdır. Bir Yahudi'nin zalimliğin ve zulmün kol gezdiği Avrupa'da muhafazakâr olması zor olacaktır elbette. Ama büyük imparatorlukların çocukları için 20. yüzyıl başlarındaki Avrupa'nın genel görünüşü çok caziptir. Woodrow Wilson'ın emperyal kimliklerin ulusların "kendi kaderlerini tayin etme" hakkı lehine silinip gideceğine dair görüşleri 1918'de zafer kazandığında, Osmanlı ve Habsburg imparatorluklarında yaşayan uluslar bu şansı, birbirlerinin boğazını kesmek uğruna kullanırlar.[3] Emperyal düzenin sonunun gelmesiyle Avrupa'da ve Yakındoğu'da bir dizi kıyım başlamıştır. Yahudilerin çoğu, hayatı belli ölçülerde uygar ve güvenli kılmış eski imparatorları için yas tutar.[4] Birinci Dünya Savaşı yüzünden çökmüş büyük imparatorlukların en hoşgörülüsü Osmanlı İmparatorluğu, tıpkı Habsburg İmparatorluğu gibi, hükümdarlarına boyun eğmeleri sayesinde uyum içinde yaşayan düzinelerce etnik grubun oluşturduğu gevşek yönetilen bir federasyon gibidir.

Hıristiyan ulusların büyük bölümünün düşmüş emperyal geçmişlerine özlem duymaları gerekmez; atalarının yaşadıkları toprakları kendi denetimleri altına aldıklarında ne yapacaklarını bilmektedirler. Yahudilerse eski monarşiler yıkıldığında kendilerine ne olacağı hakkında hiçbir şey bilmemekte, ama hiç de iyi şeyler olmayacağını tahmin etmektedirler. Çingenelerle birlikte atalarından kalma bir yurt iddiasında bulunamayacak tek topluluk olan Yahudiler* hem Habsburgları hem de Osmanlıları sonuna kadar, hatta sonrasında da desteklemeyi

3 Margaret Macmillan, *Paris 1919: Six Months That Changed the World* (New York, 2002), s. 10-14.

4 Stanford J. Shaw, *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic* (New York, 1991), s. 169, 176, 207-208.

(*) Filistin bir Osmanlı eyaleti olmakla beraber, genellikle İstanbul, İzmir ve Bağdat'ta yaşayan Osmanlı İmparatorluğu Yahudilerinin orayla bir bağlantısı yoktur. Siyonist emeller Avrupalı ve Rus Yahudilerin rüyasıdır.

sürdürürler; çoğu çok etnisiteli monarşizm meşalesini taşımaya devam eder.

Lev, "Çar'ın tacını bıraktığı günden beri müzmin bir monarşistim. Başlarda yalnızca duygusal nedenlerle, düşmüş olmalarına duyduğum sempati sebebiyle böyleydi, sonraları giderek daha bilinçli bir monarşist oldum," diye yazıyor.[5] Rus Yahudileri arasında böyle bir sadakate rastlamak zor – St. Petersburg'daki sarayın sık sık ve açık açık öldürülmelerinden yana olduğu biliniyor. Hangi milletten olurlarsa olsunlar Kafkasyalıların Rus imparatorluk yönetimine dair karışık duyguları var. Lev'in monarşizme olan bağlılığınınsa düşmüş Çar'a duyduğu sadakatle doğrudan bir ilgilisi yok. (Bununla birlikte, Paris'te yaşayan yarı Acem eski bir çarlık subayı tarafından önderlik edilen Avrasyalı Genç Ruslar adlı çar yanlısı tuhaf bir harekete de katılmış.)

Lev, Osmanlı kimliğini İtalya yolundayken benimsemeye karar veriyor; oysa o dönemde herkes, Türklerin çoğu bile, bu kimliği reddetmektedir. Hem kendisi hem de Osmanlılar için çok geç olduğu halde, hayatının anlamını bulduğu bu kültüre o anda bağlanır. Gitmekte olduğu ülkenin kıyılarına ulaştığı sırada, yarım binyıldan daha fazla hüküm sürmüş Osmanlı İmparatorluğu da kendi sonuna yaklaşmaktadır. O ise yeni kimliğinden çok memnundur. Kendi hayal ettiği bir monarşinin izinden gidecektir artık: Osmanlı'nın, Çarlık Rusya'nın, Hazar'ın kadim Yahudi krallıklarının ve Kevserya'nın haçlı kabilelerinin miraslarının harmanlandığı, Avrupa ile Asya arasında bilinmeyen bir yerde varlık bulmuş bir monarşidir zihninde kurduğu; yeni kimliği ise, yarı Acem, yarı kim bilir ne, Kafkas savaşçısı bir soyun devamıdır. Avrupa'ya, Doğu'dan gelen devletsiz bir Yahudi olarak değil, Osmanlı fesi takmış biri ya da bazen hissettiği şekilde, bir Kazak olarak ayak basacaktır.

Paris'teyken Noam Hermont bana, "Kuzenimin tavrını anlamak için Puşkin okumalısınız. Liovoşka, eğitimli bütün Rus gençleri gibi, Puşkin'in kitaplarını okumuştu. O kitapların

5 Essad Bey, "Lebenslâufe von heute" s. 3.

kahramanları kimlerdir? Rus askerleri ve Kafkas savaşçıları, yani Hazarlar! Liovoşka bir Rus subayı olamazdı, Yahudi'ydi. Dolayısıyla bir Hazar oldu!" demişti.[6]

İtalya'ya yolculuk olaysız geçer. Bununla birlikte Lev, bir gün güverte altına iner, karanlık ve nemli tünellerde dolaşır; mürettebatın nerede yaşadığını merak etmektedir. Gemicilerin bulunduğu pek ilginç olmayan yerlere girip çıkar. Sonra ıslak, metal bir koridordan, ızgara pencereli bir kapıya ulaşır. Odayı gözetlemeye başlar.

Uzun bir masa ve sandalyeler vardır odada; sanki bir yemek ya da toplantı mekânıdır. Ama duvarlarda denizcilik haritaları ya da gemicilerin beğendiği artist ve dansçı kız posterleri yerine, dev boyutlarda Lenin ve Troçki portreleri asılmıştır. Bakü'den hatırladığı, ama İtalyanca yazılmış sloganlar da görür.

Güverteye çıktığında bir denizciye resimlerden bahsederek gördükleri hakkında sorular sorar.

"Ah, evet komünist Bastille'imizi görmüşsün," der denizci gururla.[7]

Gemi daha kıyıya yanaşmadan, Lev İtalya'yı da sonuçsuz bir hedef olarak değerlendirmeye başlar. Gemide gördüğü mürettebat odasından, devrimci şiddetin, kaçan sürgünlerden çok daha hızlı bir şekilde yayıldığını anlamıştır. (Böyle düşünen yalnızca o değildir elbette; devrimin Avrupa'ya ihraç edilmesi gerektiği Lenin'in bilinen politikalarından biridir.) İngiliz ve Amerikan kuvvetlerince desteklenen Beyaz Ordu bile, tıpkı Lev, Abraham ve diğer mülteciler gibi, İstanbul'dan kaçmıştır.

Üç gün süren yolculuğun ardından yolcular güney Adriyatik'teki İtalyan liman kenti Brindisi'ye ayak basarlar. Lev, babasıyla gemiden iner inmez sokaktaki herkese dikkatle bakmaya başlar. "Avrupalı bunlar, sokakta yürüyen, tavernalarda oturup tıpkı Avrasyalılar gibi yiyip içen Avrupalılar. Öteki dünya buymuş demek," der.[8] 1921'in bahar aylarıdır. Lev, hiçbir so-

6 Noam Hermont ile yapılan görüşme, Paris, Temmuz 2003.

7 Said, *Der Mann*, I, 40A, 40B.

8 *A.g.e.*, I, 38B-39A.

kak çatışması ve bağrış çağrış duymamalarına şaşırır.[9] Kısa bir süre sonra, endişelerinin tekrar başlayacağı Roma'ya giderler. İstanbul'daki gibi, geçici olarak şehir merkezinde bir otele yerleşirler. Lev çevresindeki tarihten, barbarlara karşı yüzyıllarca savaş vermiş Roma'dan yine çok etkilenmiştir. Bir öğleden sonra sürgün bir Rus arkadaşıyla Veneto Caddesi'nde dolaşırlarken genç erkeklerden oluşan bir grubun yürüyüş yaptığını görür. Cadde boyunca askerî adımlarla ilerleyen, marş söyleyip slogan atan bu gençler ellerinde ağır sopalar sallamaktadırlar.

Her şey açıktır. Komünistler Roma'yı da almış, orduyu, polisi ve resmî binalarını ele geçirmişlerdir. Ardından gelecek şeyleri hayal edebilmektedir Lev: Roma konseyi mallara el koyacak, insanları tutuklayacak, Coliseum'da kitaplar yığınlar halinde yakılacaktır. Eline yapıştığı arkadaşını çekiştirmeye başlar. Ölüm yatağı hatıratında bu olayı gülünç bir tiyatro sahnesiymiş gibi anlatıyor:

> "Nereye?" dedi arkadaşı.
>
> "Bavullarımızı toplamaya."
>
> "Ne için?"
>
> "Fransa'ya giden son treni yakalamak için."
>
> "Ne diyorsun sen? Neden?"
>
> "Tanrım, görmüyor musun? Her zaman böyle başlar. Bolşevikler. Gemideyken sezmiştim zaten. İtalya için artık çok geç. Zavallı ülke! Kaçmamız gerek."[10]

Rus arkadaşı, Lev'in anlayamadığı bir şekilde kahkahayı basar. "Ama bunlar faşist!" der.

Lev, sinirlice etrafına bakar. İtalya'da Kızılların kendilerine ne dediklerinin ne önemi vardır? Arkadaşı aptalın tekidir. Daha önce faşist diye bir kelime duymamıştır. Avrupa da duymamıştır üstelik: Eski Roma'da, otoritenin bir işareti olarak, Romalı sivil memurların önüne bırakılan baltasıyla birlikte bağlanmış sopa yığınlarına *fasces* denilirmiş. Modern İtalyancaya *fascio* – yığın– olarak geçen bu kelime, milliyetçi söz dağarcığında "kar-

9 *A.g.e.*, I, 40B.

10 *A.g.e.*, I, 41A-42A.

deşlik hareketi"ni, dayanışmayı vurguluyor; İtalya'nın Birinci Dünya Savaşı'na katılmasında etkili olmuş. 1919'da Mussolini sözcüğü kendi hareketine uyarlayarak *fascismo*, yani faşizm kelimesini ortaya atıyor.[11] 1920-21 kışı yeni hareket için önemli bir dönem; Lev'in tanık olduğu yürüyüşse faşistlerin milliyetçi sahnede ilk boy gösterişlerinden biri.

Sürgün arkadaşı, Lev'e sakince faşistlerin ne olduğunu açıklar. Siyah gömlekli bu genç adamlar komünizmi getirmek değil, tam tersine ülkelerini komünizmden korumak peşindedirler. faşistler özel girişimin ve mülkiyetin, ülkenin eski gelenek ve göreneklerinin korunması için çalışmaktadırlar.

Lev, Veneto Caddesi boyunca yürüyüşçülerin uygun adım geçişlerini izler. Daha önce gördüğü Bolşevik karşıtlarının tümü eski düzenin kalıntıları, çarlık yanlısı subaylar, Müslüman kabile reisleri ve babasının arkadaşları gibi ılımlı liberal vatanseverlerdir. Onun bildiği, ileriye bakan, modern ve örgütlü gençlik grupları hep Kızıl yanlısıdır. Oysa burada, İtalya'da dikkate değer bir şekilde Kızıl tehdide karşı direnen gençliğin ta kendisidir.

Birkaç gece sonra Lev başka bir faşist gösteriye tanık olur. Tanınmış Bolşevik önderlerden birinin Levlerin kaldığı yerin karşısındaki bir otelde olduğu haberi yayılmıştır. Otel birdenbire "Aşağı, aşağı, aşağı!" diye bağıran genç erkekler tarafından sarılır. Lev de odasının penceresinden eğilip onlarla birlikte bağırmaya başlar: Aşağı, aşağı, aşağı!

> Garip bir duyguya kapıldım. Haklarında bir şey bilmediğim, faşist denilen ve Bolşevik karşıtı olan bu insanlarla kendimi bir hissettim. Dillerini anlamadığım, düşüncelerine yabancı olduğum bu kitle ile sıcak, hoş bir dayanışma içindeydim sanki. Yalnız olmadığımı o zaman anladım. Ama bu anlık bir duyguydu. Ardından gerçekle yüz yüze geldim: Küçük bir oda, yarısı boşalmış bavullar, endişeli babam; göçün ilk aşaması.[12]

---

11 Robert O. Paxton, "The Five Stages of Fascism", *The Journal of Modern History* 70 (Mart 1998), s. 1-23.

12 Said, *Der Mann*, I, 42B.

İleriki yıllarda faşizm, uygar kurumları ve bireysel hakları hiçe sayan tutumuyla gündeme gelecektir. Ancak 1921 yılında kaba kuvvet ve yıkıcılık, Lev'in ve başka birçok kişinin deneyimlediği gibi, henüz solcu devrimcilerin tekelindedir. (Çeka binlerce kişiyi katletmiştir, oysa İtalya'daki faşist darbeyi izleyen ilk yılda çıkan çatışmalarda ölü sayısı yüzlere ulaşmamış, Roma'ya Yürüyüş sırasında bir düzineden az insan ölmüştür.) Winston Churchill ve George Bernard Shaw'un bilinen onamalarının yanı sıra, *The New York Times* ve Cleveland merkezli *Plain Dealer* gibi Amerikan gazetelerinde de Mussolini'nin parlak önderliği ve insancıl amaçları hakkında hayranlık yazıları yayımlanmaktadır. 1925 tarihli bir *Times* makalesinde Mussolini, Sezar ve Napolyon ile karşılaştırılır; Roma'ya yapılan yürüyüşte Kara Gömleklilerin, "tıpkı mabetlerden paraya tamah edenlerin çıkarılmaları gibi, siyasetçileri kovaladığı" görüşüne yer verilir.[13] *Times* muhabirlerinden Walter Littlefield, Mussolini hükümeti tarafından ödüllendirilir.[14] Yazar ve gazetecilere her zaman büyük önem vermiş olan Mussolini de bir gazetecidir.

Bu olumlu görüşler Amerikan yönetiminin genel bakış açısını da yansıtmaktadır.[15] Mussolini, Theodore Roosevelt'le karşılaştırılırken, Kara Gömlekliler bir çeşit Faşist Süvari Birliği'ne benzetilir.[16] Will Rogers, İtalya'ya yaptığı bir gezide Mussolini ile görüştükten sonra şöyle yazar: "Diktatörlük en mükemmel yönetim şekli, elbette doğru diktatörü bulmuşsanız."[17] 1920'lerde Washington'daki Cumhuriyetçi yönetim Mussolini'yi açıkça desteklemiştir. J.P. Morgan aracılığıyla faşist hükümetin yüz milyonlarca dolar değerinde kredi ve borç almasına katkıda bulunulur. Mussolini ile Cumhuriyetçilerin ilişkileri öyle yakındır ki, Başkan Coolidge döneminde İtalya büyükelçisi olan Richard Washburn Child, Il

13 P.W. Wilson, "Mussolini Dreams of a Spiritual Empire", *The New York Times*, 27 Aralık 1925.

14 John P. Diggins, *Mussolini and Fascism: The View from America* (Princeton, N.J., 1972), s. 25.

15 *A.g.e.*, s. 146-156.

16 *A.g.e.*, s. 61.

17 *A.g.e.*, s. 27.

Duce'nin "otobiyografisi"nin gizli tutulmuş asıl yazarıdır[18] – ABD diplomasi tarihinin unutulmuş tuhaf gerçeklerinden biri de bu. Meslek hayatını Rockefeller'i kötülemekle geçirmiş ünlü gazeteci Ida Tarbell ise 1926'da *McCall's* adına İtalya'ya gitmiş ve dönüşünde Mussolini'nin "hayran kalınacak derecede sosyal bir hayat" sürdüğünden takdirle bahsetmiştir.[19]

1920'ler ABD ile Avrupa'nın, devrimin Sovyetler Birliği'nden çıkıp yayılacağından, Batı demokrasilerini bozacağından delice ürktüğü bir dönemdir. Demokrasinin Bolşeviklik karşısında tutunabilecek bir seçenek olmadığı daha önce görülmüştür. 1917 Şubatı'nda Çar Nikola kansız bir darbe ile düşürülüp Rusya'da hukuk kurallarına uygun bir yönetim kurulduğunda, ABD, Rus Devrimi'ni 1776'ya benzeterek kutlamış, Washington yeni Rus demokrasisini tanıyan ilk büyük güç olmuştur. Ne var ki, Şubat Devrimcilerinin acemi davranışları kendi sonlarını hazırlamakta gecikmez. Rus liberalleri, Amerikan tarzı anayasal haklar konusunu kaba bir şekilde yorumlamışlar, uygulamaları ABD'dekinden daha tavizsiz boyutlarda olmuştur. Dünyanın en aşırı otokrasisi bir gecede en aşırı demokrasiye dönüştürülür. Rusya'nın anayasal düzene geçtiğinin ilan edildiği 1917 Şubatı'ndan sekiz ay sonra, Bolşevikler sonuç alamadıkları ani bir komplo düzenlemiş, ardından bir başka ayaklanmayla başarıya ulaşmışlardır. Lenin komiserlerini toparlarken, Troçki de zırhlı araçlar, makineli tüfekler ve toplarla Kışlık Saray'daki demokratik hükümetin ofislerine saldırmıştır.*

Batı, mesajı almıştır. Anayasal düzen taraftarlarıyla senatörler Kızılları yenmek için ne yapmak gerektiğini bilemezlerken, İtalyan modeline göre örgütlenecek yeni bir hareketin, demokrasilerin ihtiyacını giderebileceği görüşleri ortaya atılmaya başlar. Elbette sonunda Nazilik, Kızıl Tehdit'in yerini alacak, Avrupa demokrasilerini yok eden Kızıllar değil, Naziler olacaktır.

---

18 *A.g.e.*, s. 27-28.

19 *A.g.e.*, s. 27.

(*) Rus demokrasisini o gün savunanlar, sarayın etrafında askerî nizamda konuşlanmış olan Rusya'nın ilk kadın müfrezesidir; Bolşeviklerin bu savunmayı makineli tüfeklerle etkisiz kılmaları zor olmaz.

Ancak bunda da komünistlerin parmağı olduğu, birbirlerinden olduğu kadar ılımlı demokratlardan da nefret eden Alman komünistleriyle Nazilerin 1932'de Weimar Cumhuriyeti'ni alaşağı etmek için işbirliği yaptıkları göz ardı edilmemelidir. Lev Nussimbaum, Stalin, Lenin ve bazı eski ilk komünistlerin çoksatan hayat hikâyelerini yayımlayarak Batı'nın bu korkularını pekiştirmede önemli bir rol oynamıştır.

1921 Baharı'nda Lev ile Abraham faşizmin başkentindedirler, ama burada fazla uzun kalmazlar. Rus göçmenlerin çoğu gibi, Paris'e giderler.

Nussimbaumlar, Fransa başkentinde "ölü canlar" üzerinden geçinmek zorunda kalırlar. Petrol ihracatçıları, Gogol'ün ünlü romanında ölmüş serflere işaret eden "ölü canlar" terimini, Bolşeviklerce el konulan kuyuları için kullanmaktadırlar.[20] Petrol kuyuları yok olmuştur ama Abraham gibi petrolcüleri Paris'te canlı tutan hareketli petrol piyasasıdır. St. Germain des Prés üzerindeki zarif kafelerde sıkı pazarlıklar sürmektedir. Standard Oil, Royal Dutch ve Anglo-Persian temsilcileri başta olmak üzere, bir İngiliz kontunun ya da baronunun, hatta Teksaslı bir petrolcünün veya temsilcisinin pazarlığı kışkırtmak için ortaya çıktığı da görülmektedir bu piyasada. Wrangel'in ordusunun 1920 Sonbaharı'nda yenilmesiyle Rusya'da iç savaş bitmiş, ancak Sovyet yönetimi açlık ve ekonomik çöküşle yüz yüze gelmiş, iktidarı sarsılmaya başlamıştır.

Büyük bölümü yoksul olmakla birlikte, Göçmenler diye adlandırılan Beyaz Rusların kimileri ilk günlerde pantolon paçalarına gizlenmiş varlıkları sayesinde iyi bir hayat sürdürmektedir; rehine verilecek pırlanta kolyeler, pazarlığa sokulacak özkaynaklar hâlâ mevuttur. Berlin'deki kapıcıların tümünün Rus dükleri ve Paris'teki taksi şoförlerinin de –Vladimir Nabokov'un *Lolita*'sında Amerika'ya göç etmiş Albay Taksoviç'inde olduğu gibi– Beyaz Rus subaylar olacağı günler henüz gelmemiştir.

Bakülü petrol baronlarının ellerinde önemli bir koz vardır. Emperyal Rus parası değersiz, çarlık tahvilleri sıradan kâğıt

20 Said, *Der Mann*, I, 43B.

parçalarıyken, Bakülü petrolcülerin çıkardıkları hisse senetleri birçok kişi tarafından hâlâ dünyanın en büyük endüstri hazinelerini açabilecek bir anahtar olarak görülmektedir. Bunların satılacağı yerse Paris'tir. Petrolün yanı sıra, şeker, kömür ve çelik de kafelerde yapılan işin konusudur. Rus mallarının hemen hepsi bu umutsuz ve soyut kumara sürülmektedir; ancak Kafkas petrolü en değerli kâğıttır. Oyun elbette Bolşevikliğin geçici bir olgu olup olmadığı, daha ne kadar ayakta kalabileceği tahminleri üzerine kuruludur. Göçmenlerin çoğu yeni rejimin yenileceğine yürekten inanmaktadır; başka bir gelecek hayal edememekte, bu görüşlerini her fırsatta dile getirmektedirler. Batılılarsa, özellikle Wrangel'in ordusunun o yılın başlarında Boğazlar'dan ayrılmak zorunda bırakılmasından sonra, iyice kuşkuya kapılmışlardır. Göçmenler geleceğe dair ümitleri ve vatanseverlikleri nedeniyle başlarda varlıklarını satmakta isteksiz görünürler. Bu da yabancı işadamlarında onların Bolşeviklerin kısa sürede gidecekleri doğrultusunda bir şey duydukları ya da bildikleri kanısını uyandırır. Yabancıların giderek hırslanmaları, Kafkasyalılarınsa daha da gönülsüz olmaya başlamalarıyla piyasa spekülasyonları iyiden iyiye artar.

1921'de Paris henüz Rus göçmenlerin başkenti değildir. Rakamlara göre bu ayrıcalık hâlâ İstanbul'dadır. Fiyatların dibe vurduğu, kiraların ucuzladığı ve çok canlı bir yayıncılık sektörünün geliştiği Berlin ise hızla öne geçmektedir. Entelektüeller, özellikle de yazarlar, Berlin'e akmaya başlamıştır; sanatçı atölyeleri bir araba dolusu değersiz para karşılığında kiralanabilmekte, baskı makineleri yok pahasına edinilebilmektedir. Rus endüstrisinin Abraham Nussimbaum gibi eski kaptanları ise Batı'nın büyük piyasalarına daha yakın olduğu için Paris'te toplanmışlardır. Berlin yıkılmış, Paris ise zafer kazanmış bir başkenttir. Versailles Konferansı'nın delegeleri ile uluslararası orduların kalıntıları uzun ayrılıklarından sonra ülkelerine tek tek geri dönmektedirler.

Çarlık imparatorluğunda Müslüman soylular arasında büyümüş olan Lev'in Paris'in burjuva hayatına uyum sağlaması sosyolojik bir eğitimden geçmesini gerektirir. Şu safça söz-

ler onun: "Metroda ikinci, hatta üçüncü sınıf yolcular vardı. Bense, burada ortalama bir hayat süren normal insanların yaşadığını, normal koşullarda yalnızca birinci sınıf yerlerin olduğunu sanıyordum."[21] Fransız Devrimi'nden kaçan eski rejimin birkaç bin kişiyi geçmeyen soyluları, yani ilk göçmenler, ülkelerine zaferle döndükleri için, göçmen kelimesini daha iyimser bir çağrışımla kullanmışlardır. Oysa 1921'in göçmenleri farklıdır ve çok daha fazla sayıda insanı kapsar. Kesin rakam söylenemese de, tanınmış bir uzman o yıl 2.935.600 göçmen olduğunu hesaplamış; Amerikan Kızıl Haçı ise aynı dönem için 1.963.500 kişiden söz ediyor. Kesin rakam belirlenememesinin bir nedeni de mültecilerin çoğunun üzerlerinde günü geçmiş ya da hükmü kalmamış kimlik belgeleri olması.[22]

Rusya'dan kitleler halinde gelen göçmenler modern zamanların ilk mülteci krizini oluştururlar; yüzyılın geri kalanında kurumlaşarak yaşanacak talihsiz birçok krizin de başlangıcıdır bu. Eski Avrupalı sürgünler, Protestanlıkla birlikte ortaya çıkan Püritanlar ve Huguenotlar [Fransız Protestanları] gibi, genellikle dinî mezhep üyelerinin oluşturduğu küçük ve özgün gruplardan oluşur. Sayı ve önem bakımından Beyaz Rus göçmenlerle bir tek 1492'de Yahudilerin İspanya'dan çıkarılmaları karşılaştırılabilir. O dönemde de yüzyıllardır var olan bir dünya, Beyazların kullanmayı sevdikleri şekliyle, "gemi kazasına uğramıştır". Elbette, Rusların şimdi, 20. yüzyıla girerken, Yahudilerin bin yıl boyunca çektiklerini yansıtan bir konumda bulunmaları, Rusya'nın antisemitizmin başkenti olması bağlamında tarihsel bir ironi.

"Beyaz Rus" terimi, ilk kez Nikola'yı deviren demokratik devrimi savunmak üzere 1917 Baharı'nda kurulmuş bir grup çar yanlısı subay için kullanılmış. Bunlar arasında birtakım dinî fanatikler ile Batılılaşmaya ve reformlara karşı isyanlar örgütleyen gizli bir antisemit grup olan Kara Yüzler'le ilişkili aşırı gerici bir çekirdek de var. Bu gruplar, Bolşevizmin yanı sıra, demokrasi-

21 *A.g.e.*, I, 43A.

22 Marc Raeff, *Russia Abroad: A Cultural History of the Russian Emigration, 1919-1939* (New York, 1990), s. 24.

nin, anayasal meşrutiyetin, hatta sınırlı bir hükümet idaresinin bile, 1789'dan beri dünya çapında işleyen Yahudi Mason komploların sonucu olduğuna inanmaktalar. (Hatta bu komplolara Moğollarla Çinlileri katan görüşler bile var.) Bununla birlikte, Beyaz Rus göçmenler bu aşırı gruplar dışında kalan çok daha yaygın bir kesimi kapsıyor: Bolşeviklerin Rusya'daki demokratik hükümeti gasp etmiş olmaları, sosyalistler de dâhil bütün siyasi partilerin ciddi muhalefetiyle karşılanmıştır.

General Wrangel'in başında bulunduğu Güney Ordusu'nun 1920 başlarındaki görünümü Bolşevik karşıtı hareketin zafer kazanmış olsa, ne gibi sonuçlar doğuracağı üzerine biraz fikir verebilir. Diğer Beyaz önderlerin tersine, Wrangel'in yüz kızartacak bir tavrı yoktur; "güçlü yasal bir hükümetin ve yasalara saygılı bir ruhun olmaması Beyazların amacına leke sürmüştür," açıklaması, onundur. Wrangel, Ukrayna ve Kırım'da Beyaz Ruslar için kısa ömürlü bir vatan oluşturur oluşturmaz radikal gerici grupları bertaraf etmiş, sosyal geçmişleri ne olursa olsun bütün Rusların güvenliğini sağlamaya odaklanmıştır. Şaşırtıcı derecede esnek ve uzak görüşlü siyasi düşünceleri hep gözden kaçırılmış olan Wrangel, köylülere özel mülkiyet hakkı veren toprak reformu da dâhil, bir dizi temel reform başlatmış bir eyalet hükümeti kurmuştur. Yaratıcı politikaları sayesinde, aralarında monarşi yanlıları, Menşevikler, Yahudiler, Özbekler, Ermeniler de olmak üzere, Kırım'a gelmeyi başaran her türden Rus, burada güvence bulmuştur. Hükümeti kaçmak zorunda kalınca, direkleri bile eğri, küçük filosu ile İstanbul'a gitmek üzere denize açılan gemilere, Rusya'nın geniş bir kesiminden çok çeşitli insan akın etmiştir. Entelektüel ve meslek sahibi Rusların çoğu zaten olanak buldukça 1918'den beri ülkeden kaçmaktadır ama göçün gerçek başlangıcı, milyonların yıkılmış hayallerini temsil eden Wrangel'in bu küçük filosudur. 1921'de Bolşevikler sınırları kapatmamış olsalardı milyonların on milyonlara ulaşması bile söz konusu.

Lev, Paris'teki sürgünlerin bavullarının her an dönebileceklerini simgelemek üzere hep yarı boşaltılmış olduğundan bahse-

diyor. Kadeh tokuşturmalarının sonu her zaman "Gelecek sene Bakü'de, Petrograd'da ya da Moskova'da," diye bitermiş.[23] Paris'in güzelliği ve Rusya'da olup bitenlerden uzak olmak, göçmenlerin karşıdevrimin köşe başında olduğuna inanmalarını kolaylaştırmaktadır. Sürgünler, nasıl olsa kısa bir süre sonra vatanlarındaki mülkiyet haklarına kavuşacaklarını varsaydıklarından rehin verdikleri malları sayesinde büyük otellerde kalmaya devam etmektedirler.

İçinde bulundukları durumu geçici görmeleri Rusların birbirlerine tutunarak Fransız toplumundan uzak durmalarına da yol açmış. Çünkü onlar gerçek göçmen değil, mültecidirler; geçici olarak devrimden, savaştan ve siyasetten uzak, korunaklı bir yer bulmuş insanlardır. Yeteri kadar votka tüketip kafelerde vakit geçirdikten sonra tekrar bir araya geleceklerine, mücadeleyi sürdüreceklerine inanmaktadırlar. Wrangel'in ordusundan bazı subaylar birlik ruhlarını korumak için bar ve kafelerde düzenli toplantılar yapmışlar. Bu sayede, özellikle, askerî gelenekleri yüzyıllar öncesine dayanan, kimliklerine sıkı sıkıya bağlı Kazak alayları gerçek bir birlik sağlayabilmişler. Ama onlar bile dil yüzünden, özellikle ülkenin başka yerlerine dağılmaya başladıklarında, bu niteliklerini kaybetmişler. Sürgündeki konteslerden biri, Natalya Sumarakov-Elston,[24] "Cannes civarında tavuk çiftlikleri olan çok sayıda Kazak vardı. Hiçbir zaman Fransızca öğrenmediler," diye yazıyor.*

---

23 Said, *Der Mann*, I, 43A.

24 Michael Glenny ve Norman Stone, *The Other Russia: The Experience of Exile* (New York, 1990), s. 270.

(*) 1926 yılında Milletler Cemiyeti ve çeşitli Fransız yardım kuruluşları asimile olmayan bu dağ insanlarının bazılarını Güney Amerika'ya gitmek üzere teşvik etmişler. Paraguay, Bolivya ve Peru'nun iç kesimlerinde toprak verileceği ilanlarını Rusça gazetelerde yayımlanmış, bar duvarlarına asılmış. Fransa'daki Kazakların beş yüz kadarı bu teklifi kabul etmiş ama birkaç ay sonra yılanlar, vampir yarasalar ve sivrisineklerle nasıl mücadele ettiklerini anlatan hikâyelerle geri dönmüşler. Kazak albaylardan biri, "Neden Paraguay'dan geri döndüm" adlı bir dizi makalesinde, eski işi taksi şoförlüğüne dönmek için geri geldiğini söylüyor. Göçmenlere, eğer tek seçenekleri III. Aleksandr Köprüsü'nden atlamaksa, Paraguay'a gitmelerini öneriyor – bu köprü, o dönemde Paris'te yaşayan sürgünlerin intihar etmek için seçtikleri gözde yerlerden biri. [Robert Johnston, *"New Mecca, New Babylon": Paris and the Russian Exiles, 1920-1945* (Kingston, 1988), s. 81.]

Milyonlarca genç Fransız'ın savaş sırasında ölmüş ya da sakatlanmış olması ve grip salgını yüzünden Fransa'da 1921 yılında ciddi bir işgücü sıkıntısı görülmektedir.[25] Kol emeğine, madencilere ve fabrika işçilerine büyük bir talep duyulur ama sürgünler arasında yaygın olan tıp, hukuk ve öğretmenlik gibi mesleklere pek ihtiyaç yoktur. Rus göçmenler, tıpkı onların ardından gelecek Alman Yahudileri gibi, iş bulmak için fazla niteliklidirler. Heidelberg'den gelmiş büyükbabam da benzer şeyler yaşamış: "Çocuk Psikolojisi ve Her Yaş için Grafoloji" yazılı tabelalar asarak para kazanmaya çalışmış ama yeni mahallesinin sakinleri daha önce böyle bir meslek duymadıkları için başarılı olamamış.

Eski çarlık subayları, hareket özgürlüğü sağladığı, kendi kendilerinin patronu olabilmeleri ve elbette gösterişli üniformalar giyebildikleri için, taksi şoförlüğü yapmaya başlamışlar. Yine sürgündeki bir kontes, tanıdığı bazı asillerin bu işlerde çalışırlarken kılıksız ama gösterişli göründüklerini anlatıyor: "Cannes'daki Rus çöpçüler çok ünlüydü. Askerî üniformalarıyla zarif ve ihtişamlı duruyorlardı! Herkes onlara bayılıyordu. Çöpçü olarak çalışan Rus bir albayın alt katında oturan bir İngiliz hanım tanıyordum, adam kadına her hafta *Tattler* nüshaları veriyordu. Kadın bir gün neden *Tattler* okuduğunu sormuş, adam da 'Arkadaşlarımın izini kaybetmemek için,' diye yanıt vermiş." Kontesin babası da gaz ve elektrik idaresi için çalışıyormuş. "Arkadaşı Baron Prittwitz de sayaçları okuyordu," diyor.[26] Bu insanların Fransa'dayken kendilerini vatanlarında gibi hissettikleri tek zaman, belki de, bir film şirketinin Cannes yakınlarındaki bir dağda Kafkas köyü yaratarak tüm göçmenlere figüranlık rolü verdiği muhteşem iki hafta olmuştur.

Göçmenlerin o dönemde Fransa'da çalışabilmek için bir kimlik kartına sahip olmaları zorunludur. Rengârenk olan bu kimliklerin, gri-mavi olanları işçilere, sarı olanları tarım işçilerine, turuncular girişimcilere, yeşil olanlar da "serbest meslek

25 *A.g.e.*, s. 73-80.

26 Glen ve Stone, *The Other Russia*, s. 269.

sahipleri", öğrenciler ve işsizlere verilmektedir.[27] Bu kimlikler on dokuz sayfadan oluşan ve sahibinin yaşamını ve geçmişini ayrıntılarıyla bildiren kapsamlı bir belge; yani yirmi yıl sonra Fransız polisinin Yahudileri tutuklamak için ihtiyacı olacak tüm bilgiler mevcut. Bunun yanı sıra, çalışmak isteyen herkesin yerel polisin iznini alması gereklidir. Giderek alması zorlaştırılan bu kartta elbette herkesin gözü vardır.*

Lev, 1921 yılının Paris'inde kısa bir süreliğine tatildeymiş gibi yaşar. On altı yaşındadır, babasının ölü canlar konusunda şansı yaver gittiği sürece o hâlâ bir milyonerin oğludur. Abraham, gazetelerin hisse senedi piyasalarını gösteren tablolarını incelerken o da küçük ilanları okur; işe yarar bir şeyler yaptığı izlenimi uyandırmaya çalışmaktadır. Parmağıyla iş ilanlarını baştan aşağı tarar, en ilginç görünen, özellikle tarihî ve efsanevi çağrışımları olan isimleri ve adresleri daire içine alır. Sonra sanki iş görüşmesi yapmaya gidermiş gibi bir taksiye biner. Adrese ulaştığında arabadan inip cadde boyunca bir aşağı bir yukarı yürür: "Bazen bir taksiye binip şoföre sokağın ismini ve numarayı verir beni oraya götürmesini isterdim. Vardığımızda binanın önünde dikilir kendime, 'Demek burası Paris'teki Bonaparte Caddesi,' der, çok mutlu olurdum."[28]

Ne var ki, tehlikeden uzak, sorumsuz bir hayat süren Lev mutlu değildir. Kent, çoğunu tanıdığı birçok Kafkas göçmeniy-

27 Johnston, *"New Mecca, New Babylon"*, s. 75.

(*) 1930'ların Ekonomik Bunalım yıllarına gelindiğinde, Fransa'daki Rus göçmenlerin durumları o kadar kötüleşir ki, küçük bir trafik suçu bile sınırdışı edilmeleri için bahane olur. Komşu ülkeler çoğunlukla girişlerini engellediği için, yürüyerek sınırı geçip tekrar Fransa'ya dönen göçmenler cezaevlerine ya da temerküz kamplarına gönderilirler. Vatansız göçmenlerin yaşadığı bu korkunç olaylar ve hayal kırıklıkları –ki 1920'lerin sayısız film ve romanına konu olmuştur– 1930'ların vatansız Yahudilerinin durumları çok daha kötü olduğundan, unutulup gitmiştir. Oysa unutulmayı hiç hak etmezler. 1930'ların sonunda Yahudi kökenli sosyalist bir Fransız olan Léon Blum, Halk Cephesi hükûmetinin başbakanı olduğunda özgürlük yasaları getirmişse de, kısa süre sonra Naziler gelince kendisi de Buchenwald'a gönderilmekten kurtulamamıştır. Beyaz Rusların, Fransız komünist siyasetçi Blum'un sağladığı olanaklardan fazlasıyla yararlanmış olmaları da başka bir ilginç durumdur.

28 Essad Bey'in Pima Andreae'ya yazdığı mektup, 5 Şubat 1942.

le doludur, ama o onlarla pek anlaşamaz. Gençliğinde yaşadığı türlü heyecan ve tehlikeden sonra, pek de farkında olmadan düştüğü Paris'te, bu lüks yerde ("Trende doğmuş bir insan rahat bir otelde kendini kötü hissedemez," diye yazmış olsa da)[29] kısa süre sonra yalnız olduğu duygusuna kapılır.

> Neden bilmiyorum ama Paris'te silahlı korumalar olmadan ve tek başıma dışarı çıkabildiğim halde, bu özgürlüğümü hiç de işe yarar bir şekilde kullanmadım. Babam göçmenlerle buluşup beraber olurken, ben tüm özgürlüğüme rağmen yalnızdım. Tanıştığım birkaç kişiyi de pek öyle sevmedim, belli ki onlar da benden çok hoşlanmadılar.[30]

Bu dönemde akrabaları da kuşkusuz genç Lev'in biraz tuhaf olduğunu anlamaya başlarlar. Sinemaya, tiyatroya ya da müzelere gitme tekliflerini reddeden Lev, zorla götürdüklerinde de sessizce oturup gözlerini boşluğa diker, gergin ve sıkkın biri gibi görünürmüş. Kendisinin de itiraf ettiği gibi, ailesi onu biraz aptal bulmaktaymış.[31]

Bununla birlikte, parkta otururken Parisli genç kızların şeffaf ipek çoraplı ince uzun bacaklarına bakmaktan keyif alır. Çokbilmiş bir havası vardır ama kendi yaşında ve genellikle başka bir göçmen kızla buluşmak söz konusu olduğunda, konuşma yetisini dahi kaybeder. "Bir keresinde göçmenler arasındaki en güzel kızla tam bir saat birlikteydim. Bir odanın içinde yalnızdık. Ben o bir saat boyunca gazete okudum!" diye yazıyor Lev. Sokakta gördüğü kadınlar hakkında kötü şeyler düşünmeye cesaret edemez, ipek çoraplı bacakları İstanbul'un "ince minarelerine" benzetmekle yetinir.[32]

Lev'in Parisli akrabaları arasında çok rahat olmamasını anlamak mümkün. Örneğin, anne tarafından en zengin kuzenleri, 1890'larda Rus Ortodoksluğuna geçmiş Leitesler, Champs-Elysées'de büyük bir otelde kalmaktadırlar. (Lev'in annesi-

29 Essad Bey'in Pima Andreae'ya yazdığı mektup, 28 Nisan 1941.

30 Said, *Der Mann*, I, 43B.

31 *A.g.e.*, I, 44B.

32 *A.g.e.*, I, 45A-45B.

ni saf kan bir Rus soylusuna dönüştürmesinin nedeni de belki bu.) Leites ailesinin bir oğulları çarlık süvari alayındandır ve İstanbul'da Wrangel'in Beyaz Ordusu'na mensup bir subay olarak bulunmuştur. Lev'in kuzenlerinden biri de savaş öncesinden beri Paris'tedir ve bu kadın aileye rehberlik eder.

Lev, Pima'ya şöyle yazmış: "Onlarca akraba içinde benim sevdiğim tek insan bir İtalyanla evli olan Tamara'ydı. O da beni seviyordu. Ailede zengin olmayan bir o vardı. Biraz garip olacak ama onun benim teyzem mi, kız kardeşim mi olduğunu bilmiyorum. Benden yalnızca birkaç yaş büyük. Birlikte büyüdük biz. Bazıları onun kardeşim, bazıları da teyzem olduğunu söylüyor. Babam da bazen öyle, bazen böyle konuşuyor."[33]

Tamara aslında Lev'in teyzesi, Berta'nın küçük kız kardeşidir ve Bakü'ye geldiğinde Lev'den çok büyük değildir. Evlendiği "İtalyan" da aslında İstanbul'da İtalyan uyruğu edinme şansı yakalamış başka bir mülteci Rus Yahudisi. 1920'lerde işgalci Müttefik Kuvvetlerin çoğu göçmenlere vatandaşlık hakkı tanımadıkları için bir Rus'un İtalyan vatandaşı olabilmesi sık görülen bir şey değildir; buna rağmen Wrangel'in subaylarından bazıları bunu başarmışlar. Yirmi yıl sonra, Tamara'yı, kocasını ve oğulları Noam'ı gaz odasına gitmekten kurtaran da bu olmuş.

Noam Hermont ile Paris'te buluştuğumda Lev'le aralarında çok belirgin bir benzerlik olduğunu gördüm. Lev'in yıllarca mektuplar, hatıratlar ve polis kayıtlarından derlemeye çalıştığım hayat hikâyesi, kendimi onun tek yakını hissetmeme neden olmaya başlamıştı. Fotoğraflarından tanıdığım kişinin tıpkısı, ama daha yaşlı olanıyla karşılaşmak benim için oldukça şaşırtıcı oldu. Noam'ın yüzü çok özgündü, göze çarpan bir burnu ve anne tarafından gelen karmaşık bir gülümsemesi vardı.

Noam'la saatlerce konuştuk, eski fotoğraflara baktık. Ne yazık ki, Tamara'nın bolca resmi varken Lev'in annesinin hiç yoktu. (Bana hep kadınsı gelmiş olan Lev'in yüz ifadesi, Tamara'da da var ve tabii ona daha çok yakışıyor.) Noam annesinden hiç gitmediği Bakü'ye dair çok hikâye dinlemiş. Yahu-

33 Essad Bey'in Pima Andreae'ya yazdığı mektup, 28 Nisan 1941.

di Yerleşim Yeri'ndeki bir köyden yeni gelmiş on yaşındaki bir kız için "devrimci" bir abla ve milyoner kocasıyla yaşamak garip bir deneyim olmalı. Üstelik Berta'nın kendisini öldürmesi ve Bakü'de huzursuzlukların başlaması ile hayatı iyice zorlaşmıştır. Noam, Ermeni-Azeri çatışması sırasında Abraham'ın saldırıya uğrayan insanlara nasıl evini açtığını annesinden dinlemiş. Tamara, Müslüman linççilerden kaçmaya çalışan Ermenilerin korku dolu yüzlerini, aynı şekilde Ermeni çetelerden kaçan Müslümanları, hiç unutmamış. Noam, "Nussimbaumlar Yahudi oldukları için evleri de bir çeşit tarafsız bölgeydi. Hangi taraf saldırırsa saldırsın Yahudi evlere dokunulmamış. Böylece Bay Nussimbaum ihtiyacı olan herkese evini açmış," dedi.[34]

Noam bazı kitapları üzerine tartışırken, *Ali ve Nino* romanında Lev'in kendisini Müslüman olarak sunduğu öteki kişiliği konusunda kuşkuları olduğunu dile getirdi. Romanda çizilen etnik ve kültürel ilişkileri biraz romantik bulduğunu, Liovoşka'nın bunu belki de hayalinde canlandırdığı eski Bakü'yü anlatabilmek için yaptığını söyledi. Bakü'den 1919'da ayrılan ve İstanbul'da evlenen Noam'ın annesi ile babasının Paris'te Kafkas göçmenler arasında yaşarken edindikleri yakın dostlarından biri de Bakü operasının prima donnası ve ünlü bir şarkıcı olan kocasıymış. Naom şöyle anlattı: "Yahudi kadının kocası Ermeni'ymiş. Evleri bütün Kafkasyalılar ve öteki göçmenler için büyük bir sosyal merkez olmuş. Her yıl prima donnanın doğum gününde parti verilir, insanlar piyano çalar, opera söylerlermiş. Gukosoflar, Paris göçmenleri arasında çok popülermiş."[35] Göçmenlik hayatını Rus İmparatorluğu'ndaki hayatlarından daha mutlu geçiren mültecilerden biri de Tamara olmalı. Lev'in öteki akrabalarından daha kötü koşullarda yaşasalar da, kocasıyla birlikte Botanik Parkı'na bakan bir otelde kalıyorlarmış.

Lev, anne tarafından akrabalarıyla yaşadığı bu dönemde, çocukluğu hakkında düşünmeye başlıyor. Sanki babasıyla o devrim cehenneminden kaçmışlar, ama annesini geride bırakmışlar gibi hissetmektedir. Oysa yıllar önce annesi onları terk etmiş-

34 Noam Hermont ile Paris'te yapılan görüşme, Temmuz 2003.

35 Aynı görüşme.

tir. Yine de ailede herkes nedense onu bir devrim kaybı olarak görmektedir. Babası sessizliğini koruduğu için akrabalarına annesiyle ilgili sorular sormaya çalışır. Tamara, Berta öldüğünde o evde yaşamaktadır; oğluna asit içerek intihar ettiğini söylemiştir ama bu bilgiyi on altı yaşındaki yeğeni ile paylaşmamaktadır. Belki Lev için böylesi daha iyi diye düşünmüştür; ancak hiç kimsenin konuşmuyor olması Lev'in dikkatinden kaçmaz. Champs-Elysées'de oturan zengin kuzenlerini kastederek, "Paris'teki dört prens sanki birer buz parçasıydı. Konuyu açtığımda pencereden dışarı bakar, hava hakkında konuşurlardı," diyor.[36]

Babası büyük ihtimalle gerçeği bilmektedir ama bunu Lev'e hiçbir zaman söylemez. Sözünü etmeye dayanamamış ya da kendisini sorumlu tutmuş olabilir. Lev'in bildiği kadarıyla, Abraham geç bulduğu karısını sürekli düşünüyordu ama kendisinin hiç düşünmediğini belirtiyor.

1921 yılında Lev'in geleceği hakkında ciddi kararlar alınmaya başlanır. Babası ve akrabaları eğitimi hakkında konuşmaktadırlar. Nedenleri açıklanmasa da, Lev'in bir Fransız lisesine gitmesine herkes karşıdır. Özellikle Abraham Nussimbaum lafını bile ettirmez; belli ki Paris'in oğlu üzerindeki etkisinden memnun değildir. Lev "ciddi" bir eğitim almak için yurtdışına gitmelidir.

İlk akla gelen İngiltere olur. Doğu'da bir babanın oğluna vereceği en iyi şeyin İngiliz eğitimi olduğu yaygın bir görüştür. Lev, akrabalarının şöyle düşündüklerini söylüyor: "İngiliz eğitimi iyi olmalı, çünkü İngilizler dünyayı idare ediyor."[37] Zaten baba Vladimir Nabokov da oğlunu İngiltere'de bir okula göndermiştir. Ama Lev'in akrabaları "hayatında hiç gerçek kar görmemiş on altı yaşında Bakülü bir çocuğun kötü hava koşullarına uyum sağlayıp sağlayamayacağı" konusunda kuşkuludurlar.[38] Ayrıca, Abraham Nussimbaum'un İngilizlerle arası hiç iyi değildir; Osmanlı İmparatorluğu'nun yenilmesinden

36 Essad Bey'in Pima Andreae'ya yazdığı mektup, 16 Haziran 1941.

37 Said, *Der Mann*, II, 1A.

38 *A.g.e.*, II, 1A.

ve parçalanmasından onları sorumlu tutmaktadır. Ya da Noam Hermont'un iddiasına göre, bir petrol işi nedeniyle İngiltere'ye kızgındır. (Britanyalılar, o dönemde Hollanda ve Nobellerle birlikte Kafkas petrolünün en büyük rakibidir.)

Ne var ki, bu tartışmalara son noktayı bambaşka bir şey koyar; en azından Lev öyle hatırlıyor. Önde gelen Bakülülerden biri, on iki yaşındaki oğlunu daha savaş başladığında İngiltere'ye yollamıştır. Savaşın ve devrimin ardından geçen yedi yıldan sonra, 1921 yılında İngiliz eğitimini tamamlayıp bir yetişkin olarak dönen oğlanla babası Paris'te tekrar bir araya gelirler. Lev anılarında, "Herkes büyük bir merak içindeydi; baba ise büyük bir gurur duyuyordu," diye yazıyor.[39] Ne var ki, hem ailenin heyecanı hem de babanın gururu kısa sürede hayal kırıklığına dönüşür, çünkü Bakü ölçütlerine göre, oğlanın aptala döndüğü ortaya çıkmıştır. Baba, Rusçayı da Azericeyi de unutmuş oğluyla ancak bir tercüman aracılığıyla konuşabilmektedir. Oğlan adının Yusuf olmasına rağmen kendisine "Joe" denmesini istediği gibi, eski ismiyle hitap edildiğinde kahkahayı basmaktadır. Lev, "Yusuf veya Joe, her ikisi de mütevazı ve soylu isimler, fark etmez, ama," diye devam ediyor:

> söyledikleri çok tuhaftı. Futbol veya at yarışları hakkında çok ciddi şeyler anlatıyor ama bu gibi önemsiz şeylerin dışında sorular sorulduğunda susuyordu. Örneğin biri Bolşevikler ve savaş konusunda düşüncelerini öğrenmek istediğinde ancak beş yaşında bir çocuğun söyleyeceği şeyler ileri sürüyordu. Bundan da öte, zihin karıştırıcı ve doğal olmayan bir şekilde giyinmekteydi. Sanki pantolonu boğazına kadar çekilmiş gibiydi.[40]

Zeki ve akıllı bir çocuk olduğu için, Yusuf'un bu tuhaflıkları Bakülü göçmenler çevresinde İngiliz eğitimi almış olmasına bağlanır.

Abraham Nussimbaum Yusuf'la karşılaşır karşılaşmaz İngiltere fikrinden vazgeçer. (Önemli bir karardan böyle bir neden-

39 *A.g.e.*, II, 2A.

40 *A.g.e.*, II, 2A-2B.

den dolayı dönülmesi pek akla yatkın olmasa da, mülteci ailelerden gelen herkes bu tür eğilimlerin normal olduğunu bilir. Kendi "sürgün" akrabalarım arasında da, kısıtlı kaynakları ve iş olanakları yüzünden hayatları daralmış, yeni yaşamlarında yanlış adım atmaktan korkan ve öteki mültecilerin deneyimlerine büyük önem veren insanlar vardı. Eğer birinin oğlu başarısız olmuşsa bundan herkes ders almalıydı. Aynı şey başkalarının da başına gelmemeliydi.) Fransa ve İngiltere böylece ihtimaller arasından elenir. Abraham Lev'i eğitim için göndereceği başka bir ülke aramaya yönelir.

Tam bu sırada, kaderin bir cilvesi olarak, gençliğini Almanya'da geçirmiş bir amca Paris'e gelir. Bu amca, Hamburg'dan çok uzak olmayan Kuzey Denizi kıyısındaki küçük adalardan birinde eğitim görmüştür. Okulu hakkında pek övücü şeyler söylemese de, Abraham ve öteki akrabalar anlattığı kadarıyla amcanın aldığı eğitimden, yüksek fikirlerinden ve disiplinli tavırlarından büyülenirler.[41] Soylu Rus erkekleri zaten eğitimleri için hep Almanya'ya gitmekte, Yahudilerse özellikle orada okumayı yeğlemektedirler. Alman değerleri ve kültürüyle yoğrulmuş birkaç yıllık bir hayat Abraham'ın düşüncelerine çok uygun düşer; akrabalar da aynı görüştedirler. Lev de, zaten Alice sayesinde Almancayı iyi konuşmakta, amcası gibi birçok Rus, eğitim ve edebiyat yaşamının sunduğu fırsatlardan yararlanmak için Almanya'da cirit atmaktadır.

Ayrıca, "ölü canlar üzerinden yapılan ticarete ve akrabaların birbirleriyle yardımlaşmalarına rağmen" para konusu da önemli bir sorundur.[42] İngiltere dillendirildiği gibi çok pahalıdır, Fransa ise herkesin malumudur; oysa Almanya ucuzdur. Başka bir tartışmaya gerek duyulmadan karar verilir; elbette oğlanın fikri alınmaz. Lev kısa bir zaman sonra, herkesçe önerilen Kuzey Denizi adalarına gitmek üzere, Paris'ten ayrılacaktır.

Yolculuğa hazırlanırken yanına yepyeni bir şey aldığını, bunun bir monokl [tek gözün önüne konan mercek] olduğunu

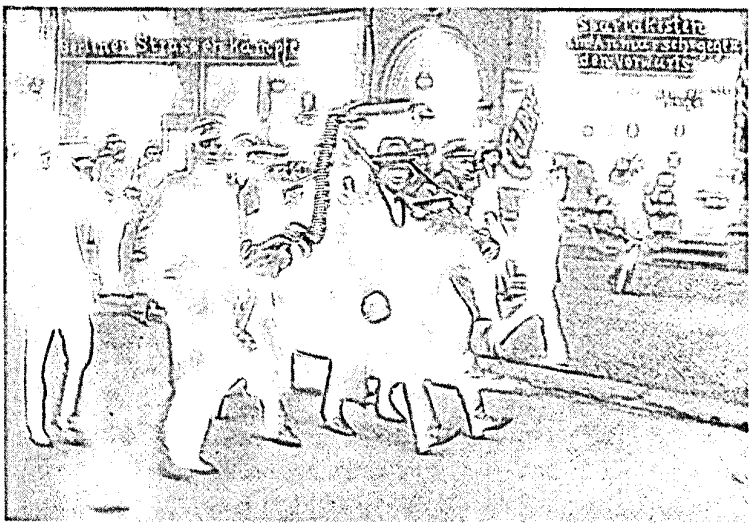
41 *A.g.e.*, II, 3A.

42 *A.g.y.*

yazıyor Lev: "Almanya'da her kibar erkeğin, tıpkı İngiltere'de şemsiye taşımak gibi, bir monokl sahibi olması gerektiğini biliyordum."[43] Yine babasıyla, ama bu kez birinci sınıf yataklı bir vagonda doğuya, Almanya'ya giderlerken, Lev yol boyunca monoklünü çeşitli göz hareketleri ile yerinde tutma alıştırmaları yapar. Her ikisi için de kaderlerini belirleyecek bir yolculuktur bu.

43 *A.g.e.*, II, 5A.

KISIM 2

Berlin, 1919.

BÖLÜM 7

Alman Devrimi

Nussimbaumlar 1921 baharının sonlarına doğru Fransa sınırından Almanya'ya giriş yaparlar.[1] Lev parmakları arasındaki monoklü sinirli sinirli çevirmektedir. Trenin penceresinden kısa bir süre önce ağır siper savaşlarının verildiği gri topraklara bakarken aklında tek bir şey vardır: Devrim! Birinden kaçmışlarken şimdi gerisin geri başka bir devrimin içine yuvarlanmaktadırlar. Deli olmalıydılar. Rusların, devrimin kalbi, Rusya'dan bile daha devrimci olduğunu söyledikleri Almanya'ya gitmektedirler. Ailesinin eğitimi ile ilgili aldığı karardan beri ülkedeki siyasi karışıklıklar Lev'in zihnini meşgul etmekte, kendisini "işler kötüleşirse bırakır gelirim. Benim devrimim, benim ülkem değil ki" şeklinde rahatlatmaya çalışsa da, gelen haberler yüzünden tedirgin olmaktadır.[2]

Küçükken Bakü'de gördükleri Lev'in devrim korkusunu bir çeşit histeri haline getirmiştir. Gerçekten de o yılların olaylarını yorumlamak bile histeriye yol açacak türdendir; bir öncekinin derin yaraları sarılmadan ardı ardına kötü haberler alın-

1 Gerhard Höpp, "Mohammed Essad Bey oder die Welten des Lev Abramovic Nussenabaum", Essad Bey, *Allah ist gross: Niedergang und Aufstieg der islamischen Welt* (Münih, 2002) içinde, s. 387.

2 Kurban Said, *Der Mann, der Nichts von der Liebe Verstand* (yayımlanmamış el yazması), II, 4A.

makta, sinirler harap olmaktadır. Almanya'da iki yıldan fazla bir süredir şiddet dolu bir devrim hareketi yaşanmakta ama dünyanın öteki yerlerinde gündeme gelen akıl almaz değişim girdapları burada olup bitenlerin uluslararası arenada fark edilmesini engellemektedir. Sovyetlerin zaferi ve Beyazların Rusya'dan kaçması; Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesi ve Türk Kurtuluş Savaşı; Versailles Antlaşması ile Habsburg monarşisinin yıkılması ve Avrupa'da onlarca yeni devlet ve birliğin ortaya çıkması; Avrupa, Asya ve Amerika'da hâlâ her hafta on binlerce can almaya devam eden küresel grip salgını; bunların tümü Alman Devrimi'nin dünyanın dikkatinden kaçmasına neden olmuştur.

Bayan Schulte'den çocukluğunda dinlediği Almanya hakkındaki hikâyeleri düşünmek Lev'in içini bir nebze olsun rahatlatmaktadır. Alman vatandaşı kimliği taşıdığı için onu Bakü'de bırakmışlardır. Bakü ile Balkanlar arasında kim bilir nerede kısılıp kalmış olan Bayan Schulte'yi özlemektedir Lev; onunla tekrar bir araya gelebilmeyi düşler. Abraham da Lev'e Alman kültürüne ve halkına dair iyi şeyler aşılamıştır. Bakü'nün işgali sırasında Alman savaş tutsaklarına barınak sağladıklarında, hem Lev hem de babası Alman subayların nazik ve dostça tavırlarından etkilenmişlerdir. Ne var ki, sınıra yaklaştıkça karanlık düşüncelere kapılmadan edemez Lev.[3]

Devrimci değişimin ilk işaretlerinin Almanya ve Rusya'da benzer olduğu görülüyor: Savaş meydanlarında alınan yenilgilerden sonra imparatorlar tahttan indirilmiş, monarşi düzeninin yerine demokratik koalisyon hükümetleri kurulmuştur; ardından her iki koalisyon da sağ ve sol kanattan radikaller tarafından saldırıya uğramış, arada kalmıştır. Almanya ile Rusya devrimlerinin ileriki safhalarında görülen temel fark ise, Rusya'da ılımlıların aşırı sağcılardan gelebilecek tehditler karşısında aşırı solculara teslimiyet göstermiş olmaları; Almanya'da ise, aşırı solculardan korkan ılımlıların aşırı sağcılarla yakınlaşmış olmalarıdır. Her ikisinde de izlenen bu stratejiler geri tepmiş-

3 *A.g.e.*, II, 4B-5A.

tir: Rusya'da solcular katliamlar gerçekleştirerek totaliter bir yönetim kurmuşlar, Almanya'da ise aynı kanlı totaliter hükümeti sağcılar oluşturmuşlardır. Yeni Alman demokrasisinin önderleri, tıpkı Lev gibi, Rusya'da hortlayan Kızıl Devrim'in ve Bolşevikliğin batıya doğru yayılmasından korkmaktadırlar. Sağcı devrim –faşizm, Naziler– henüz şekillenmemiştir. Moskova'daki ılımlı demokratların Lenin'in anayasal düzeni koruyacağı ümidiyle iktidarı ele geçirmesine izin vermeleri gibi, Berlin'deki demokratlar da antidemokratik sağcı güçleri anayasayı savunacakları ümidiyle serbest bırakmışlardır. Oysa her iki güç de anayasayı delme peşindedir. Almanya'da sağ görüşlü bir Lenin henüz yoktur ama kanlı bir keşmekeşin ardından ve çok kısa bir süre sonra, ortaya çıkacaktır.

Gerçekten de 1918-19 yıllarında henüz kimse sağcı bir Lenin'den endişe duymamaktadır. Bütün gözler başka bir sözde kurtarıcı solcuda, Karl Liebknecht'tedir. Sözünü sakınmayan bu muhalif sosyalisti herkes Alman Lenin'i sanmaktadır. Liebknecht'in devrim sırasındaki destekçisi ve ortağı da Vera Zasulich ile Sofya Perovskaya'ya özenen ama hiç kimseyi öldürmeye çalışmamış olan Rosa Luxembourg'dur. Zaten Bolşevik ölçütlerine göre en radikal Alman sosyalistleri bile "gerçek" birer devrimci olamazlar, çünkü terör ve silahlı eylem gelenekleri yoktur. Lenin'in de dediği gibi, biletlerini almadan bunlar bir tren istasyonuna bile saldıramazlar. Liebknecht, Münih'te yıllarca örgütlenmeye çalışmış ama sonunda Alman sosyalistlerinden ümidini keserek Zürih'e yerleşmiş, devrimi orada beklemeye başlamıştır. Bolşeviklerin ölümü anlamına gelen "İkinci Enternasyonal" de Almanların işidir. Marx'ın Birinci Enternasyonal'inin sulandırılmış bir tekrarı olan İkinci Enternasyonal'de sosyalizm devrimci olmaktan çıkarılıp evrimci bir harekete dönüştürülmüş, sendika ve parlamento içi eylemler hedeflenmeye başlanmıştır. Kuramsal açıdan elbette Avrupa'daki ve dünyanın öteki yerlerindeki sosyalist partiler hâlâ dünya çapında Marksist bir devrim amacı gütmektedirler ancak Alman Sosyal Demokratları gibi partiler öyle uzlaşmacı bir yola girmişlerdir ki, artık Marksist bile sayılmamaktadırlar.

Lenin, Berlin'de bulundukları sırada Liebknecht ile Luxembourg'a ve başında oldukları Sosyal Demokrat Parti'den kopmuş Spartaküsçüler* adlı fraksiyona güvenmektedir.[4] 1917 yılında Alman Genelkurmayı eşliğinde kapalı bir trenle –Churchill, tıpkı bir virüs ya da şimdinin biyolojik silahı gibi kapalı geldi diyor– Petrograd'daki Finlandiya İstasyonu'na geldiğinde, kendisini karşılayanlara Liebknecht'in kayzeri devirerek devrimi gerçekleştireceğini umduğunu söylemiş. Ne var ki, Spartaküsçülerde Bolşeviklerin merhametsizliği yoktur, devrim Almanya'da hızla yayılmaya başladıysa da tamamen farklı bir yöne doğru gidecektir.

1917-18 yıllarındaki Alman hükümeti General Ludendorff ile Mareşal Hindenburg başkanlığında yarı askerî bir diktatörlüktür. (General Ludendorff 1923'te Hitler'in başarısız ve yasadışı darbe girişiminde rol oynamıştır; Mareşal Hindenburg ise 1933'te Hitler'in yasal bir şekilde iktidara gelmesine yardım etmiştir.) Ludendorff görünüş itibarıyla, henüz kelime icat edilmemiş olsa da, Nazi yanlısı ve daha akıllı bir taktikçidir. Doğu'da Cermen ırkına uygun geniş bir *Lebensraum*, yani "yaşam alanı" kurmayı hayal etmektedir; sonraları küresel bir Siyonist komplo teorisi de geliştirmiştir.[5] Almanların çoğunluğu Büyük Savaş'tan galip çıkma vaatlerini tuttukları ve Doğu'daki topraklar ilhak edildiği sürece, sözümona kayzerin öncülüğündeki Ludendorff-Hindenburg hükümetini desteklemektedir. 1918 Baharı'nın ilk günlerinde verilen bu sözler tutulmuş gibidir; Rusya, yapılan barış antlaşmasıyla büyük

(*) Bu isim, Ocak 1916'da kayzerin doğum günü dolayısıyla dağıtılan devrim çağrısının yapıldığı mektup ve bildirilere atılan "Spartaküs" imzasının ardından ortaya çıkmıştır. Birinci yüzyılda çıkardığı isyanla neredeyse Roma İmparatorluğu'nu devirecek bir güce erişmiş Romalı köle Spartaküs'ten ilhamla yazılmış mektuplar, ana akım "vatansever" Sosyal Demokratlar arasında skandala neden olmuştur. Sık sık hapsedilen açık sözlü Liebknecht'in "Spartaküs" olduğu sonradan anlaşılacaktır. [Richard M. Watt, *The Kings Depart: The Tragedy of Germany: Versailles and the German Revolution* (New York, 1968), s. 129.]

4 Adam B. Ulam, *The Bolsheviks: The Intellectual and Political Triumph of Communism in Russia* (New York, 1968), s. 330.

5 Gordon A. Craig, *Germany, 1866-1945* (New York, 1978), s. 373-393; Norman Cohn, *Warrant for Genocide: The Myth of the Jewish World Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion* (Londra, 2001), s. 149.

bir toprak parçasını Almanya'ya bırakmaktadır. Bolşevik Rusya ile 3 Mart 1918'de imzalanan Brest Litovsk Antlaşması'nda, tarihçi A.J.P. Taylor'ın hesaplamalarına göre, Rusya topraklarının "neredeyse Avusturya-Macaristan ve Türkiye kadar bir bölümünü" Almanya'ya vermiştir.[6] Alman İmparatorluğu toprak kazanımının yanı sıra, ülkeye katılan bu eski Rus topraklarında yaşayan 56 milyon kişiyle nüfusunu ikiye katlamış, elde ettiği ham madde rezervleriyle eski rezervlerinin iki kattan daha fazlasına ulaşmıştır. Estonya, Finlandiya, Litvanya, Letonya, Polonya, Rusya, Romanya ve Ukrayna yeni Alman İmparatorluğu'nun, en azından kâğıt üstünde, parçaları haline gelir. Bu, miktar ve yaygınlık açısından Napolyon'un fetihleriyle karşılaştırılabilecek, Alman tarihinde daha önce hiç görülmemiş bir büyüklüktür.*

Ne var ki, İkinci Cumhuriyet ancak altı ay sürer. Maddi kazanımları güvence altına almak ve elde edilenleri ülkeye taşımak amacıyla Finlandiya'dan Azerbaycan'a kadar yayılmış bir milyon asker feda edilir. Alman halkı yarı aç yaşamaktadır; İngiliz donanması ülkeye mal girişini engellemekte, yeni topraklar yeteri kadar sömürülememekte, insanların hayatları zenginleşememektedir. 1918 Yazı'nın sonunda Alman ordusu iyiden iyiye zayıflar; askerler kötü beslenmekte, üstelik İspanyol gribiyle mücadele etmektedirler. Salgın, izleyen yılın başına kadar savaş ka-

---

6 A.J.P. Taylor, *The Course of GermanHistory* (Londra ve New York, 1988), s. 208.

(*) Kayzer Wilhelm Almanya'sı, bilindiği adıyla İkinci Reich (Cumhuriyet) dönemi, bu açıdan gelecek Üçüncü Reich (Cumhuriyet) döneminden de ileridedir. Üstelik Ludendorff'un sivri miğferli ordusu ileride Hitler'e kıskançlık krizleri geçirtecek şekilde, "Doğu'da yaşam alanı" da elde etmiştir. Ancak, 1917-18'deki "doğuya ilerleyiş" Nazi ilkelerinden çok farklı olarak Yahudi yanlısı bir harekettir. 1918'de yüz binlerce Alman askeri Rusya'daki Yahudi Yerleşim Bölgesi'ndeki köyleri işgal edip Yahudileri hem çarın baskısından hem de yerel antisemitizmden kurtarmıştır. Ludendorff, bu stratejinin Rus ve dünya Yahudilerini Almanların safına katacağını düşünmüşse de, öyle olmamış, tersine 1941'de trajik bir kargaşaya bile neden olmuştur: Doğu Avrupa ve Rusya'daki bazı Yahudi köyler işgalci Nazi ordularına 1918'deki gibi olacak düşüncesiyle kucak açmışlardır. [Steven E. Aschheim, "Strange Encounter: Germany, World War I and the Osjuden", *Brothers and Strangers: The East European Jew in German and German Jewish Consciousness 1800-1923* (Madison, Wisc., 1982) içinde, s. 139-84.]

yıplarından, hatta İkinci Dünya Savaşı'na kadar geçecek sürede insan eliyle ya da doğal felaketlerden dolayı gerçekleşecek ölümlerden daha fazla olmak üzere, tüm dünyada tam 20 milyon can alır. 1918 Eylül ayının sonunda Bulgarların teslim olmaları ile Almanya'nın güney kanadı korumasız kalır, diğer büyük müttefiki Osmanlı Türkleriyle karadan bağı kesilir. 1917'deki kuzeni çar gibi, kayzer de artık Yahudi-Mason bir komplonun ilerlemekte olduğuna inanmaktadır. Doğu'daki "Yahudi-yanlısı" işgalin mimarı olan ama bir süredir zihinsel dengesizlik belirtileri göstermekte olan Ludendorff da aynı fikirdedir. Birlikte ve telaş içinde Siyonist Filistin planını öne sürmeye, Yahudilerin dünyayı ele geçireceklerine dair komplo teorisinden medet ummaya çalışırlar.[7] Fakat artık çok geçtir, yenilmişlerdir!

Ludendorff ve kurmayları çaresizlik içinde çıkış yolu aramaya başlarlar. 1918 yılı Ekim ayı başında, Alman ordusunun tamamen yok olmasını önlemek amacıyla, Müttefiklerle ateşkes pazarlığı yapmaya karar verirler.[8] Ancak Müttefikler askerî bir diktatörlükle pazarlığa oturma yanlısı değillerdir. Ludendorff hiç gecikmeden Almanya'yı özgürlükçü anayasal monarşiye dönüştürmek için gerekli adımları dikte etmeye başlar; kayzerin liberal bir akrabası yeni monarşinin ilk şansölyesi olması için ikna edilir. Ne var ki, Müttefikler, Almanya'nın bu girişimlerine kuşkuyla bakmaktadır; ateşkes pazarlıkları bütün bir ekim ayı boyunca sürer. Türkler 30 Ekim'de ayrı bir ateşkes imzalayıp, Avusturyalılar da 3 Kasım'da tek taraflı ateşkes ilan edince, kâğıt üstünde Bakü'den Brüksel'e kadar her yerin hâkimi İkinci Cumhuriyet birdenbire tek başına kalır. Askerî önderler haftalar öncesinden savaşın kaybedildiğini bildikleri halde bunu Alman halkına ve cephedeki milyonlarca askere söylemedikleri gibi, ilerlediklerine, zaferin yakın olduğuna dair bültenler çıkarmaya da devam etmişlerdir. Elbette yenilginin kulaktan kulağa yayılmasını önleyememişlerdir.

Devrim, Rusya'da olduğu gibi, Almanya'da da denizcilerle

7 Howard M. Sachar, *Dreamland: Europeans and Jews in the Aftermath of the Great War* (New York, 2002), s. 222.

8 Craig, *Germany*, s. 397.

başlayacaktır: 3 Kasım'da Alman İmparatorluk Donanması'nda görevli askerler, subaylarının İngiliz Donanması ile son kez (ve ölümüne) savaşmak üzere denize açılma emirlerine uymayıp isyan ederler. Kayzerin savaş gemilerine kızıl bayraklar çekilir, subaylar denize atılır, Alman Devrimi'ne özgü bir yaratıcılıkla levazım kamyonlarına makineli silahlar monte edilir. İşçi ve denizci sovyetleri üç gün içinde kuzey Almanya'daki önemli liman kentlerini ele geçirip Berlin'e doğru yürüyüşe geçerler. Güneyde, Avusturya cephesi düşmüş, Bavyeralılar birahanelerine havan toplarıyla saldırılacağı korkusuyla paniklemişlerdir. 7 Kasım'da kansız bir devrimle kızıl bayrak Münih'e dikilir. Vatan parçalanmaktadır.

9 Kasım Cumartesi akşamı Ludendorff ve beraberindeki generaller bir plan yaparlar. Suçu başkalarına, demokratlara, tercihen de sol kanattan olanlara yükleyeceklerdir. Parlamentodaki en büyük solcu grubun, Çoğulcu Sosyal Demokrat Parti'nin başkanı Friedrich Ebert'le irtibata geçerler. Ebert bunun bir vatani görev olduğunu, yerine getireceğini söyler. O tarihte henüz on bir yaşında ve ileride Sebastian Haffner adıyla önemli bir Nazi karşıtı gazeteci olacak olan Raimund Pretzel, o hafta sokaklarda görülen manzarayı şöyle anlatıyor:

> O pazar silah seslerini ilk kez duydum. Savaş boyunca tek bir silah sesi duymamıştım. Ama o gün, savaş bittiği halde, Berlin'de ateş ediliyordu. Ağır ve hafif makineli silahların sesleri arasındaki farkı anlamaya, çatışmanın nerelerde olduğunu tahmin etmeye çalışıyorduk. Sonradan ortaya çıktı ki, rakip devrimci grupların kraliyet ahırlarını ele geçirmek için giriştikleri anlamsız bir kavgaymış. Devrim, zafer kazanmıştı.[9]

Vatansever genç Pretzel, dört yıl süren savaş boyunca her gün polis merkezinin panolarına asılan haberleri izlemiş, Almanya'nın kazandığı zaferlerini duyuran bültenleri okumuş:

> Kasım'ın 9'unda ve 10'unda hâlâ, "Düşmanın cepheyi yarma harekâtı durduruldu", "Birliklerimiz mertçe direndikten son-

9 Sebastian Haffner, *Defying Hitler: A Memoir* (New York, 2002), s. 24.

ra önceden kararlaştırılmış pozisyonlara geri çekildiler" haberleriyle dolu ordu bültenleri yayımlanıyordu. Ayın 11'inde, her zaman yaptığım gibi mahallemizdeki polis merkezine gittiğimde ordu bültenini göremedim. Simsiyah pano bomboş bana bakıyordu. Yıllardır her gün ruhumu canlı tutan, rüyalarımı besleyen panonun sonsuza kadar bomboş ve simsiyah kalacağı korkusuyla birden ürperdim. Yürümeye başladım, cepheden haber veren bir yerler olmalıydı. Mahallemi tanıyamıyordum. Duygularımı, iç dünyası tamamen çökmüş on bir yaşında bir oğlanın duygularını nasıl anlatsam ki... Bütün dünya, tıpkı sokaklar gibi, birdenbire yabancı ve ürkütücü olmuştu. Belli ki, bu büyük oyunun benim anlayamadığım gizli kuralları vardı. Bir hile, bir hata yapılmış olmalıydı. Dünyada olup bitenler bu kadar aldatıcıysa eğer, insanlar istikrarı, güveni, geleceği, emniyeti nerede bulacaklardı?[10]

11 Kasım Pazartesi günü, ülkenin yeni Sosyal Demokrat hükümetinden delegeler Almanya'nın Büyük Savaş'tan çekildiğini bildiren ateşkes antlaşmasını imzalarlar. Kayzer, altın ve fildişi kaplamalı bir trenle Hollanda'ya sürgüne yollanır. Berlin'de kargaşa hüküm sürmektedir. Çoğulcu Sosyal Demokratlar ile Spartaküsçüler arasında solcu bir fraksiyon olan Bağımsız Sosyalistler'e mensup bir kundakçı, Emil Eichhorn, bir grup isyancıyla birlikte emniyet teşkilatının merkezine yürümüş. 650 hükümlüyü serbest bırakıp silahlandırmış ve kendisini de "Halkın Devrimci Berlin Polis Teşkilatı"nın başı ilan etmiştir. Başkentin çeşitli yerlerinde solcu çeteler gazete bürolarını, hükümet binalarını, dükkânları, telgrafhaneleri ele geçirirler. Kayzerin karargâhına kurulmuş Ebert ve parlamenterler ise iktidarlarına kadeh kaldırmakta, bir yandan sonuçlarını halka duyurdukları toplantılar yaparlarken, bir yandan da gizli pazarlıklarını sürdürmektedirler. Müttefik güçlerle yapılan toplantılarda uzlaşılan anlaşma maddeleri halka duyurulmaktadır; kapalı kapılar ardında ise Alman ordusundaki sağcı generallerle sokakta sürmekte olan devrimci huzursuzluğun

10 *A.g.e.*, ss 25-27.

nasıl üstesinden gelineceği, düzenin nasıl sağlanacağı tartışılmaktadır. Generaller, solcu devrimi bastırmak için "gerekli her türlü zora başvurma" şartını kabul ederlerse, yeni hükümetle işbirliği yapacaklarını bildirirler. Böylece Almanya'nın ilk demokratik hükümeti aşağılayıcı teslimiyetin tüm sorumluluğunu ve suçunu üstlenmeleri karşılığında ama sonunda kendilerinin mahvına da yol açacak bir şekilde, siyasi iktidarlarını sağcı ordu mensuplarına devrederler.

Aralık ayı boyunca cepheden dönen Alman askerleri Berlin'e yürürler. Devrimci denizcilerin kafaları karışmıştır; "Marksist" parlamenter hükümetin kendi yanlarında olduğunu sanmaktadırlar. Askerlerin döndükleri kent, giderken bıraktıkları disiplinli, düzenli Prusya başkenti değildir artık. Cepheden dönen askerlerden biri olan George Grosz, devrim sırasında ve sonrasında Berlin'i en çirkin ve çarpıcı yönleriyle çizen otobiyografisinde, "Ahlâkî sınırların tümü kaybolmuştu," diye yazıyor:

> Kent karanlık ve soğuktu, söylentiler almış başını gidiyordu. Sokaklar katil ve kokain satıcılarının kol gezdiği vahşi vadiler gibiydi. İnsanlarbildiklerini tamamen reddediyor ama fısıltıyla, Kara *Reichswehr*'den, yeni oluşturulmuş bir Kızıl Ordu'nun gizli manevrasından konuşmaktaydılar.[11]

Berlin sokaklarında gruplar halinde rengârenk bayraklar taşıyan, siyasi sloganlar atan silahlı adamlar dolaşmaktadır; tabancaların yanı sıra makineli tüfeklerle kurşunlar sıkılmakta, el yapımı bombalar patlatılmaktadır. Grosz şöyle devam ediyor:

> Kentliler korkudan yarı delirmiş haldeydi; evlerinin dört duvarına güvenemiyor, çatılara çıkıp gördükleri her şeye, güvercinlere, insanlara ateş ediyorlardı. Oran ya da büyüklük algıları şaşmıştı. Çatıdaki avcılardan biri yakalanıp ateş ettiği adam kendisine gösterilince, "Komutanım, onun büyük bir güvercin olduğunu sandım," diye yanıtladı.[12]

---

11 George Grosz, *George Grosz: An Autobiography* (Berkeley, 1997), s. 119.

12 *A.g.e.*, s. 119.

Grip salgınında ölen Almanların sayısı siperlerde ölenlerden daha fazladır; yalnızca Berlin'de o aralık ayında günde üç yüz kişi hastalıktan kırılır.[13]

Savaştan bıkmış askerler, silahlarını barakalarında bırakmış ya da piyasada satmış olarak evlerine dönmektedirler. Grosz, "Her yerde silah ve cephane satılıyordu. Benden sonra terhis olmuş kuzenim bana sağlam bir makineli tüfek satmayı önerdi. Taksitle ödeyebileceğimi söyleyip, elindeki başka silahlarla ilgilenebilecek birilerini tanıyıp tanımadığımı sordu," diyor.[14]

Savaştan henüz bıkmamış askerlerse silahlarıyla birlikte bölük komutanlarının peşine takılıp "Serbest Müfreze" (*Freikorps*) denilen mafya tarzı milislere dönüşmüşlerdir.[15] Bunlar, cephede Fransız ve İngiliz siperleri arasındaki bağımsız topraklara intihar saldırıları düzenlemiş ünlü seçkin müfrezelerde görev almış, gözü kara Alman siper askerlerinden oluşmaktadır. Bu tür saldırılara önderlik etmiş genç subayların tümü cesur, fiziksel güçleri yerinde ve fanatik kişilerdir; bir sonraki kuşaktan Nazi SS subayları kendilerine bunları örnek almışlardır. Bununla birlikte, Serbest Müfreze'ye katılanların birçoğu savaş sırasında herhangi bir eylem içinde yer almamış, yani siper savaşının kanlı işlerinde boy gösterememiş, dolayısıyla bunu fırsat bilen sıradan erlerdir.

Batılı güçler, bir yandan Alman ordusunu kısıtlama yönünde yasal düzenlemeler yaparlarken, öte yandan, büyük olasılıkla Sovyet Rusya'dan gelebilecek tehdit nedeniyle, Serbest Müfreze'nin silahlı ve iş başında kalmasına göz yumarlar. Nitekim 1918 Sonbaharı ile 1919 Kışı'nda oluşturulan yeni birimler doğuya, Bolşevizme karşı açılmış yeni cepheye yönelirler. Sovyet işgali endişesiyle "Yardım et!" yazan kırmızı posterlerle askere alma çağrıları yapılmaktadır.[16] Ve Serbest Müfreze birimleri resmî bir emir olmaksızın Polonya, Litvanya ve

13 Alexandra Richie, *Faust's Metropolis: A History of Berlin* (New York, 1998), s. 295-296.

14 Grosz, *George Grosz*, s. 119.

15 Richie, *Faust's Metropolis*, s. 305.

16 Sefton Delmer, *Weimar Germany: Democracy on Trial* (Londra, 1972), s. 57-65.

Letonya'ya, yani 1941'de Nazi işgaline uğrayacak bölgelere doğru yol alırlar. 1918-19 yıllarının unutulmuş "Serbest Müfreze cephesi" aslında birçok açıdan geleceğin Nazi işgallerinin doğduğu ve sınandığı bölgedir.

Doğu'daki çarpışmaların nedeni yalnızca "Kızıl Tehdit" değildir; tarihsel bağlar da söz konusudur. İlk Serbest Müfreze, 1813-15 yıllarında Napolyon'a karşı verilen "Özgürlük Savaşı"na katılan gönüllüler tarafından oluşturulmuştur. Napolyon'un imparatorluğu çökme aşamasındayken tüm Avrupa'da Fransız Devrimi'nin ordularını geri püskürtmek amacıyla, kendilerine Viyana Müfrezesi, Potsdam Müfrezesi, İtalyan Müfrezesi vb. adlar vermiş gönüllü ordular ortaya çıkmıştır. Bunlar küçük gruplar halinde, kendi silah güçlerine ve önderlerinin kararlarına dayanarak yeni bir toplum yaratma peşindeki asker yurttaşların kurduğu serbest müfrezelerdir. Dolayısıyla –hem 1813'te hem de 1918'de– devrimcidirler ve bu ilk müfrezeler bir sonraki yüzyılın gerilla savaşçılarının ve devrimcilerinin ataları sayılırlar.

1918'de Doğu'ya karşı yürüyüşe katılan askerlere çekici gelen başka ve daha eski bir ilinti daha var. Baltık ülkelerinde oluşan müfrezeler kendilerine Estonya, Letonya ve Litvanya şeklinde değil, Cermen adlarıyla, Kurland, Livonia gibi isimler verme konusunda ısrarlılar. Bunun nedeni, on üçüncü yüzyıldan itibaren barbarlara karşı ta Moskova'ya kadar ilerleyerek Baltık eyaletlerinde uzun süre hüküm sürecek olan feodal krallıklar kurmuş Cermen şövalyelerinin bu Ortaçağ Haçlı seferlerine atıfta bulunuyor olmaları (inşa ettikleri Ortaçağ kaleleri günümüze kadar gelmiştir). 1918'in Haçlıları işte bu toprakları yeniden ele geçirme sevdasıyla savaşmaktadırlar. Almanca konuşan ama sadık birer Rus vatandaşı olan yüz binlerce Baltık Almanı, Rus Devrimi'ne kadar St. Petersburg'dan birkaç yüz mil uzakta, yarı feodal kentlerde yaşamıştır. Bolşevikler gelince bunlar arasından bir avuç soylu ülkeyi terk ederek Almanya'da sürgün hayatı yaşamaya başlar; ileride de Nazilerin iktidara gelmelerinde merkezî roller oynayacaklardır.

Serbest Müfreze askerleri, Kızıl Ordu ile girdikleri bu sa-

vaşlar sırasındaki deneyimlerini günlüklerinde, yayımladıkları anı, şiir ve romanlarda anlatmışlar. İçlerinden biri, müfrezelerin amacının "kendilerinin de Polonyalılara ve Tatarlara karşı savaşan Tarikat Şövalyeleri ile aynı işi yaptıklarını ispatlamaktı," diyor. Müfreze üyelerinin eserleri sonradan hem Almanya'da hem de çevirileriyle öteki ülkelerde SS mensuplarının en sevdiği kitaplar arasına girmiş. Bunlardan birinde, "Geçmişi düşündüm. Sanki bir Tarikat Şövalyesi olarak yeniden hayat bulmuştum. Aradaki çağlar birdenbire yok olmuştu," deniliyor. Çoksatan kitaplardan *Riders in the East* (Doğu Süvarileri) adlı eserin yazarı Ernst von Salomon,[17] gönüllü olarak Kızıllara karşı savaşmak için doğu cephesine geldiğinde sanki başka bir hayatta burada bulunduğu hissine kapılmış. Toprağın kokusu onu etkilemiş, "sanki her şeyi, ümidi ve tehlikeyi içinde barındırıyordu, tuhaf bir ilişki kurduğum bu ürkütücü topraklarda kendimden geçtim," diyor. Başka bir müfreze gazisi, içinde bulunduğu zırhlı araç Alman şatoların yıkıntıları arasından geçerken kendine şöyle sorular sormuş: "Siyah haçlı küçük bayrağın dalgalandığını görüp şaşırmışlar mıydı? Bir zamanlar burada yaşayanların beyaz cübbelerinde gördükleri işaretin aynısının keplerimizde de olduğunu fark etmişler miydi?"[18]

Rusya'da süren iç savaşın sınırlarına ulaştıklarında serbest müfreze askerleri ilginç yöntemlerle ortama uyum sağlarlar. Alman birliklerinin varlığı aslında ateşkes maddelerine aykırıdır; Fransa, eğer Almanlar Polonya ve Baltık topraklarını bir an önce terk etmezlerse, Beyazları destekliyor olsalar da, serbest müfrezelere karşı asker göndereceğini bildirir. Müfreze komutanları adamlarına Ruslara özgü tüylü kepler ve kalpaklar giymelerini, Kafkaslar gibi fişeklik kuşanmalarını ve kendilerini Rus diye çağırmalarını emrederler; öyle de yapılır.[19] Böylece, mucize olmuşçasına Baltık topraklarındaki Beyaz ordunun asker sayısı birdenbire yeni ve çok disiplinli birliklerin katılımıyla on binler düzeyinde artar; Beyaz Ordu, Alman ve Rus

17 *A.g.e.*'den alıntı, s. 234.

18 *A.g.e.*'den alıntı, s. 235.

19 *A.g.e.*, s. 232.

halk şarkıları eşliğinde Kızıl Ordu'ya karşı savaşmak için harekete hazırdır.

Bütün çabalarına, sayıca üstün ve tedbirli olmalarına rağmen, Serbest Müfreze savaşı Beyaz Ordu lehine çeviremezler. Beyazlar kaçarlarken genç Cermen şövalyeleri de evlerine dönerler; kızgın ve baştan aşağı silahlıdırlar, kısa sürede yeni cumhuriyeti harabeye çevireceklerdir.

Kont Harry Kessler günlüğüne şöyle yazmış: "Noel sabahı, makineli silah sesleriyle başladı. Hükümete bağlı birlikler denizcileri saraydan ve imparatorluk ahırlarından atmaya çalışıyorlardı. Noel Panayırı kan dökülürken yapıldı."[20] Kont Kessler, Alman Devrimi'ni ve sonrasındaki, dünyanın en büyük kültürlerinden birini beş altı yıl içinde barbarlık batağına düşüren sonrasındaki akıl almaz olayları anlatan en iyi rehberlerden biri. Kessler, bu yılların olaylarını hem sokaktan hem de dönemin siyasi ve devrimci kişileriyle, Albert Einstein ve Jean Cocteau gibi önde gelen aydınlarıyla beraber izlemiş, yarı İrlandalı, yarı Alman, liberal eğilimli ve Oscar Wilde züppeliğine sahip bir asil. 5 Ocak 1919'da Berlin hükümeti, Polis Şefi Eichhorn'u tutuklama kararı alınca, Alman Devrimi ikinci aşamasına girer. Bundan sonra olanları, devrimci Berlin'in inanılmaz fotoğrafları sayesinde tüm dünya öğrenecektir. İsyankâr denizcilerle siviller, gazete kâğıdı rulolarından yapılmış barikatların ardında omuz omuza, karabinalarıyla kâğıtların arasından nişan alarak, ağır silahlı Serbest Müfreze'ye karşı mücadele ederler. Fakat Spartaküsçülerin de oldukça fazla makineli tüfeği vardır. Kont Kessler, "gerçek Marksist Devrim"in Berlin'deki ilk haftasında yaşananlara örnek olarak 8 Ocak 1919 Çarşamba gününün olaylarını komik bir üslupla günlüğüne not etmiş:

> Brandenburger Kapısı'nın tepesindeki makineli tüfek ateşe başladığında Tiergarten'daki kalabalık çığlık çığlığa dağıldı. Sonra ortalığa bir sessizlik çöktü. Bire çeyrek vardı. Silahlar yeniden ateşlendiğinde Parlamento binasına doğru gidiyordum. Sparta-

20 Charles Kessler, der. ve çev. *Berlin in Lights: The Diaries of Count Harry Kessler (1918-1937)* (New York, 1999), s. 40-41.

küşçülerin ateş menzilindeydim. Yanıbaşımdan geçen kurşunlar kulaklarımda çınlıyordu. Yedi buçukta Fürstenhof'ta yemek yedim. Demir kapılar karşıdaki Potsdam Tren İstasyonu'na Spartaküşçüler tarafından yapılacak bir saldırı beklentisi nedeniyle kapanmak üzereydi. Tek tük silah sesleri zaten hiç kesilmemişti. İyi aydınlatılmış Cafe Vaterland'a geçecek uygun bir an yakaladım. Kurşunların her an pencerelerden geçme olasılığına rağmen orkestra müziğini yapıyor, masaların hepsi dolu görünüyordu; sigara büfesindeki hanım sanki güneşli bir barış günündeymişiz gibi tüm çekiciliğiyle müşterilere gülümsüyordu.[21]

Serbest Müfreze, Berlin'in devrimci mahallelerine zırhlı araçlarla, tanklarla, alev makineleriyle, ağır makineli tüfeklerle ve havan toplarıyla saldırırlar.[22] Zamanın fotoğrafları, üzerinde "Dur! Bu Çizgiyi Aşanlar Vurulacaktır!" yazan sokak barikatlarında gencecik sağcı askerlerin beklediklerini gösteriyor. Bunlar hiç ayrım gözetmeksizin herkese, özellikle Bolşevik sempatizanı olabilecek kadın ve erkeklere ateş etmektedirler; sivil halka karşı cephe alınmış, askerî olanla siyasi olanı birbirinden ayıran sınırlar ortadan kalkmıştır. Savaşın henüz bitmediğini düşünen, daha doğrusu devam etmesinden çıkarları olan subaylar fanatik askerleri yönlendirmektedirler. Artık düşman sivil halktır ama siviller ne buna hazırdır ne de silahları vardır. Serbest Müfreze askerleri içinse bu savaş, birçoğunu izleyen yıllarda hücum taburlarına ya da toplama kampı muhafızlığına hazırlayacak, soğukkanlı ve vahşi bir derstir.*

21 *A.g.e.*, s. 54-55.

22 George L. Mosse, *Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World War* (New York, 1990), s. 168-171.

(*) Doğu'dan dönen askerlerin çoğu siyasi konumları ne olursa olsun, sosyopat belirtiler göstermektedir. Adam öldürme ve tecavüz, savaş sonrası Berlin'de sıradan şeyler haline gelir; daha önce hiç suç işlememiş birçok erkek insanlıktan uzak işler yapar. Kendileri de cephelerde savaşmış ünlü Alman ressamlar, polisin çektiği fotoğraflardan çalışarak dehşet verici cinsel katliam ve parçalanmış ceset görüntülerinin resimlerini yaparlar. Otto Dix bir arkadaşına bu cinsel kıyımları sanat yoluyla ifade edememiş olsa, kendisinin de böyle bir şey yapmaya itilebileceğini itiraf etmiş. [Beth Irwin Lewis, "Lustmord", *Berlin: Culture and Metropolis* (Minneapolis, 1990) içinde, s. 123-136.]

Spartaküsçüler avcı silahlarıyla çatılara çıkarak, hem duyarsız burjuvalara hem de vahşet dolu askerlere karşı ellerinden geleni yapmaya çalışırlar; Kızıl girişim bastırılmıştır. Nihayet Saptaküsçülerin Spandau'daki karargâhı da bir müfreze timi tarafından ele geçirilir. 15 Ocak 1919'da Berlin'in Lenin'i, Karl Liebknecht, "kaçmaya çalışırken" sırtından vurulur. "Kaçmaya çalışırken vuruldu" sözü sağcı devrimcilerin ağzında propaganda sloganı olacaktır. Artık Lenin'den alıntılanan "ahlâkî zayıflık" ve "burjuva duygusallığı" gibi sıfatlar doğrudan doğruya ama Kızıl devrimcilerden kendilerini ayırmak üzere başına "Yahudi" veya "Yahudi Bolşevik" gibi eklemeler yapılarak, Naziler tarafından kullanılmaktadır. Askerlerin Liebknecht'le aynı gün göz altına aldıkları "Kızıl Rosa"ya ne olduğu bilinmiyor. Kont Kessler günlüğüne, "Muhtemelen o da öldürüldü ama cesedi bulunamadı," diye yazmış.[23]

Önderlerinin ölmüş ya da ortadan kaybolmuş olmasına rağmen, devrim Berlin'de bir süre daha devam eder. Spartaküsçüler, avcı silahları ve makineli tüfekler tedarik ederler; hükümet ve Serbest Müfreze askerlerinde bu silahların yanı sıra, ağır makineliler, tanklar ve uçaklar da vardır. Her iki taraf da kamu binalarını, kiliseleri ve okulları işgal edip kendilerine kale ilan etmektedirler. 1919 Martı'nın gazeteleri Berlin sokaklarında her gün yüzlerce kişinin öldüğünü haber vermektedir.[24] Amerikalı gazeteci Ben Hecht –*The Front Page*'in gelecekteki senaryo yazarı– olayları *Chicago Tribune*'a yazmak üzere Almanya'ya gelmiştir. Ülkesine şöyle bir telgraf haberi geçer: "Almanya sinir krizleri geçiriyor. Haber niteliği olan sağlıklı hiçbir şey yok."[25] Hecht, 20 yıl sonra Yahudi soykırımına muhalefet eden tek Amerikalı gazeteci olacaktır; bunu daha o günlerde, 1919 Baharı'nın Berlin'indeyken öngörmüştür. Moabit Cezaevi'nin bahçesinde askerlerin devrimci tavırları olduğu gerekçesiyle ya da Spartaküsçüler gibi giyindikleri için topladıkları insanları cezalandırmalarına tanık olur: "25 kişilik birimler halinde er-

23 Kessler, der., *Berlin in Lights*, s. 58.

24 *A.g.e.*, s. 82-83.

25 Ben Hecht, *A Child of the Century* (New York, 1954), s. 283.

kek, kadın ve çocuk cezaevinin bahçesinde yürütülüyordu. Üç asker üzerlerine makineli tüfeklerle ateş etmeye başladı, hepsi hareketsiz kalana kadar ateş sürdü."[26] Bu bilgiyi kendisi de aynı işle görevli bir time komutanlık yaptıktan sonra çıldırmış bir teğmenden devralan Hecht, cezaevini gören bir ağaca tırmanarak olan biten her şeyi gözleriyle görmüş.

Rusya'nın başına gelenler yüzünden paniğe kapılmış sıradan Almanların ruhsal durumları o kadar kötüdür ki, ülkelerindeki bu yeni sağcı güçlerin düzen ve ahlâk kuralları gibi burjuva değerlere karşı aynı düşmanlığı beslediklerini göremezler. Serbest müfrezenin ahlâkı, ki onlar da her bakımdan Bolşevikler kadar devrimcidir, muhafazakârlık ve ılımlılık maskesinin arkasına gizlenmiş büyük bir yalandır. Gerçek muhafazakârlar geleneksel değerlere inanırlar; onlara göreyse, Büyük Savaş barış döneminin ahlâkî ve toplumsal yapısının anlamsızlığını, çürümüşlüğünü göstermiştir. Savaşın gerisindeki siyaset hilelerle doludur, oysa savaş gerçektir. İşte bu gerçeklik içinde sağcı devrimin "Yeni Adam"ı doğmuştur. 1920 ve '22 tarihli çoksatan kitapları *Storm of Steel* (Çelik Fırtınası) ve *Battle as Inner Experience* (İçsel Deneyim Olarak Savaş) adlı eserlerinde Ernst Jünger "Yeni Adamı, hücum askerini" selamlamakta; Avrupa'yı özgürlük çılgınlığından kurtaracak, "zeki, güçlü ve iradeli yeni bir ırk"a kucak açmaktadır.[27] Bu yeni adam için, tıpkı Kızıl devrimciler için olduğu gibi, toplumun yasaları ve ahlâkî kuralları yalnızca birer burjuva zaafıdır. Cephede cesaret, merhametsizlik ve yoldaşlık değerlerinin önemi vardır. Serbest Müfreze ideolojisinin temel ilkesine göre cephe, toplumun tümünü kapsar.

Terörün bir çeşidinden delicesine ürken bir ülke, başka bir terörü meşru kılmış, düşmanları tarafından değil, kendi eliyle yok edilme raddesine gelmiştir. Alman Anayasa Mahkemesi 1919'da bir çeşit "yasa-üstü" acil bir kanun çıkarır.[28] Toplu-

26 *A.g.e.*, s. 291.

27 Ernst Jünger, "Fire", Anton Kaes ve diğerleri, der., *The Weimar Republic Sourcebook* (Berkeley, 1994) içinde yeniden yayımlanmış, s. 19.

28 Mosse, *Fallen Soldiers*, s. 171.

mun devrim tehdidi altında olması gerekçesiyle, cinayet suçu işleyenlere normal yasalar artık uygulanmayacaktır. Mahkeme, Serbest Müfreze üyelerinin Polonya ve Baltık ülkelerinde Bolşeviklere karşı gönüllü savaşırlarken işledikleri siyasi cinayet suçlarına dayandırılmaktadır. Serbest Müfreze'nin yeni adamı ve doğmakta olan Nazi hareketi bu düzenlemeleri kendi lehine kullanmaktan hiç çekinmeyecektir.

Sosyal Demokrat yönetim tepki olarak Serbest Müfrezenin yetkilerini genişlettikçe, devrim tüm ülkeye hızla yayılmaktadır. Komünistler, Almanya'nın hemen her kasabasında ve kentinde Bolşevik hücreler, devrimci konseyler (sovyet) kurarlar. Alman komünist devriminin Berlin'den sonraki en büyük deneyimi, ilk kurulduğunda neredeyse zararsız ve gerçeküstü bir komikliğe sahip Münih sovyetinde yaşanır. Berlin'de sağ ve sol devrimciler sokaklarda birbirlerine ateş ederlerken, güleryüzlü tiyatro eleştirmeni Kurt Eisner, Münih'te kentin devrimci olmayan burjuva sakinlerini bile gülümseten ama bir çeşit Nazi dönemi öncesi kardeşlik gösterisi olan Dadaist bir devrimin başını çekmektedir.[29] Ne var ki, Aryanlığını "ispat" etmek isteyen yarı-Yahudi antisemit biri tarafından Eisner'in güpegündüz vurulması ile gülümsemeler son bulur. Üstelik Eisner, o gün istifasını vermek üzere Münih sovyetine gitmekteyken vurulmuştur. Eisner sonrası Bavyera Devrimi giderek radikalleşmekle birlikte, sıradışı hayalci niteliğini hep koruyacaktır. Yeni önderleri Erich Mühsam ve Ernst Toller kabare sanatçılarıdır. Münih sovyetinin dışişleri bakanı Dr. Franz Lipp adına Papa'ya tehdit telgrafları çeken, sovyetin istediği lokomotifleri göndermeyen İsviçre'ye savaş ilan eden eski bir akıl hastasıdır. Bavyera Merkez Komitesi'nin başkanı Toller, tuhaf eğilimleri olan birçok kimsenin niçin devrime kapıldığını otobiyografisinde şöyle açıklıyor: "Hep görmezden gelinmişlerdi, dünyayı cennete dönüştürecek fikirlere sahiptiler ve nihayet kendilerine bir şans verileceğine inanıyorlardı. Aralarında, bütün şeytanlıkların kökeninde pişmiş besinler olduğunu; buna altın standardının yol açtığını; tüm kötülük-

29 Sachar, *Dreamland*, s. 230-35.

lerin temiz olmayan iç çamaşırlarından veya makinelerden ya da herkesin konuştuğu evrensel bir dil olmamasından; doğum kontrolünden ya da çok sayıda dükkân olmasından ileri geldiğini iddia edenler vardı."[30]

Nisan 1919'da "Bolşevik yönetim" yanlısı bir grup, başlarında sıkı Lenin taraftarları olmak üzere, Kızıl Terör zamanının geldiğini düşünür, palavradan Münih devrimini yıkar. Münih sovyeti içindeki burjuvalarla soylu sınıftan herkes hapse atılır, mallara el konur, muhalif basın susturulur, okullar kapatılır. Gerçek bir Kızıl Terör uygulanmamaktadır ama. Alman solunun yeteri kadar merhametsiz olmamasından doğan bu boşluğu Alman sağı memnuniyetle dolduracaktır. Serbest Müfreze sanki Fransa'da ya da Belçika'da bir kentmişçesine havan toplarıyla karadan ve havadan Münih'e saldırır.[31] Kızıl savunmacılar ancak üç gün direnebilirler. Serbest Müfreze kenti ele geçirdiğinde aralarında komünistler, sosyalistler, hatta ilahiyat fakültesi öğrencileri de olmak üzere, binden fazla kişiyi öldürür. Üç ve daha fazla insanın bir araya geldiği gruplar sovyet kuracakları kuşkusuyla dağıtılmaktadır.

Ertesi yıl Almanya bu kez hem sağdan hem de soldan daha da fazla devrimci eyleme sahne olur. Mart 1920'de eski imparatorluğun dışişleri yetkililerinden Dr. Wolfgang Kapp, General Ludendorff'un yardımıyla bir darbe girişiminde bulunur. Serbest Müfreze'nin devrimci kollarından Ehrhardt Tugayı ki Hitler'in henüz aklında bile yokken bu askerlerin miğferlerinde gamalı haç işareti bulunmaktadır, Brandenburg Kapısı'ndan hücum eder.[32] Sosyal Demokrat hükümet kaçar; Serbest Müfreze'ye karşı Serbest Müfreze'den yardım alınamayacağı için, ülke çapında genel grev çağrısında bulunulur. İşçiler çağrıya olumlu yanıt verir ve pazartesi gününden itibaren ülkede her şey, gazeteler, elektrik santralleri ve su pompaları durur. Alman işçiler çok disiplinlidir, grev başarıyla uygulan-

30 Ernst Toller, *I Was a German: The Autobiography of a Revolutionary* (New York, 1991), s. 161.

31 *A.g.e.*, s. 237-240.

32 Richie, *Faust's Metropolis*, s. 319-320.

maktadır. Kapp'ın çetesi hayal kırıklığı içinde İsveç'e kaçar.* Başarısız Kapp darbesinin peşinden komünistler Alman Devrimi için bir kez daha işe koyulurlar. Ülke çapındaki grev sağcı devrimcilerin iktidarına son vermiştir; Spartaküsçüler, seksen bin kişilik "Ruhr Vadisi Kızıl Ordusu"nu toplar, Almanya'nın maden ve ağır sanayiini ele geçirmeye çalışırlar.[33] Bu işi yönetmek üzere Lenin en iyi adamlarını göndermiştir; polis ve ordu üslerine saldırılar düzenlenir. Ne var ki, kendi safındaki solculara karşı sürekli yaptığı gibi, Sosyal Demokrat hükümet Spartaküsçüleri bir kez daha ve devrimci sokak savaşını Verdun'a hücum ediyormuşçasına ciddiye alan kudurmuş Serbest Müfreze'yi kullanarak arkadan vurur. Berlin'de kısa bir süre önce sağcı bir devrim yapmaya çalışmış aynı gamalı haçlı birlikler Ruhr Vadisi'ndeki solcuları da ezip geçerler.

Ülke çapındaki büyük kargaşa, kasaba ve kentlerde patlayan küçük isyanlar ve sokak savaşları dışında, nihayet sona ermiştir.

1921 Baharı'nda Lev ile babası Alman sınırını geçtikleri sırada ülke tekin olmayan bir sessizlik içindedir.[34] Nussimbaumlar aslında siyasi şiddetten olabildiğince uzakta, çatışmaların zirveye çıktığı dönemde bile pek bir olay yaşanmamış bir bölgeye gitmektedirler. Lev'in kayıt olduğu okul Kuzey Denizi'nde bir adadadır. Burası, bugün bile zengin Almanların yeğledikleri, Nantucket ya da Carolina kıyısı açıklarındakilere benzeyen Avrupa'nın cennet tatil yerlerinden biri.

Nussimbaumlar, Almanya, Hollanda ve Belçika sınırlarının kesiştiği bölgede kurulu Aachen'ın küçük istasyonuna ulaş-

(*) O zaman asker olan Hitler güya darbeye katılmak üzere Münih'ten çift kanatlı bir uçakla Berlin'e gelmiş, ama Kapp'ın şahsi sekreteri Macar asıllı Yahudi Trebitsch Lincoln'den başkasını bulamamış. Lincoln geleceğin Führeri'ne darbenin sona erdiğini, isyancıların İsveç'e kaçtıklarını, yakalanmak istemiyorsa kendisinin de Münih'e geri dönse iyi olacağını bildirmiş: "Tutuklanmak istemiyorsan seni bulmalarına izin verme. Burada kalıp seninle konuşamam, üzgünüm, hoşçakal!" [Sefton Delmer, *Weimar Germany: Democracy on Trial* (New York, 1972), s. 64.]

33 Craig, *Germany*, s. 431.

34 Said, *Der Mann*, II, 4A.

tıklarında etrafları heyecanlı kalabalıklarla, bağırıp çağıranlarla, kuşkulu yüzlerle soru soranlarla, bayrak sallayan işçiler ve askerlerle sarılır. Lev, "Devrim sancısının yaşandığı bildik tren istasyonları gibi," diye yazıyor ve "ama" diye devam ediyor:

> bir taşıyıcı gelip elimdekileri aldı ve sessizce öteki istasyona taşıdı. Öyle şaşırdım ki, monoklüm düştü. Buna devrim mi diyorlardı? Bu kadarı bile, henüz Hamburg'a ulaşmadığımız halde, kendimi iyi hissetmeme yetti. Demek ki her ülke devrimi kendine göre yapıyor. Hiç şüphe yok, hakkında çok kötü şeyler duyduğum bu ülkede insan pekâlâ iyi yaşayabilir.[35]

Lev'le babası amcanın överek bahsettiği okulun bulunduğu güzel adaya varmak için iki gün daha yolculuk edeceklerdir. Lev, yol boyunca hiçbir öfkeli işçi veya sert bakışlı asker görmemiş olmaktan memnundur. Alman dakikliğine ve titizliğine, burjuva nizama hayran kalır. Hiçbir olay çıkmamasından duyduğu sevinci bastırmakta âdeta zorluk çekmektedir.

Lev'in adından hiç söz etmediği adada aslında yatılı bir okul yoktur; yalnızca savaş öncesinde Almanya ve Orta Avrupa'da çok rağbet gören bir çeşit özel hastane, bir sanatoryum vardır. Zengin Bakülülerin Almanya'ya geldiklerinde kaldıkları yerlere benzemektedir; Nussimbaumlar bir an kendilerini ülkelerinde gibi hissederler. Adanın büyük bölümü geniş bir parktır. Merkezdeyse küçük konutlarla iki ana binanın bulunduğu bir kasaba vardır. Bu iki binanın biri sanatoryum, diğeri de "pedagogyum" denilen ve "dinlenmeye gelen" çocukların okul eğitimi alabilecekleri bir yerdir. Adada büyük bir faaliyet sürmektedir; doktorlar, hemşireler, öğretmenler, hizmetkârlar ve idareciler konuklarının sağlıkları, eğitimleri ve dinlenmeleri için etrafta koşturup durmaktadırlar.

Baba oğul, vakit kaybetmeden yöneticileri görmeye giderler. Sanatoryumu babacan yaşlı bir doktor, pedagogyumu ise zayıf genç bir öğretmen idare etmektedir. Paris'ten Bakülü bir petrolcü ile eğitimine burada devam edecek genç oğlunun geleceklerini amca kanalıyla önceden öğrenmişlerdir. Doğrusu

35 *A.g.e.*, II, 5A.

kendisinden "çocuk" diye söz eden, ardından da babasını büyük bir resmiyetle tanıştıran, bağcıksız ayakkabılar giymiş Parisli bir züppe beklememektedirler. Abraham Nussimbaum, Almanca bilmediğinden oğlu konuşurken sessizliğini korumakla yetinir.

Lev, hem kendisi hem de babası adına, Kuzey Almanya'da devrimin üstesinden gelinmiş olmasından büyük bir memnuniyet ve minnet duymaktadır. Ülke karışıklık içindeyken soylularla burjuvaların sergilemekte oldukları bu akılcılığa daha önce hiç tanık olmamıştır. İmrenerek, "Devrime rağmen silahlar atılmıyor, polisler yerlerinde oturup görevlerini yapıyorlar," diye yazıyor.[36]

Lev'in anlattığına göre, okul idarecileri yaşlı beyefendi ve monokl takan oğluyla görüşürlerken şaşkınlıklarını gizleyememişler. Yeni ülkesinde tuhaf görünüşlü kimseler karşısında bile kibarlıktan taviz verilmiyor oluşundan çok mutlu olur Lev. Helenendorf'taki koloniyle yaşadığı ve iki yılda bir Avrupa'ya yapılan seyahatler sırasında tanıdığı Almanya işte böyledir. Beyaz ceketli çalışanlar, yeni biçilmiş çimenler, kibar konuşmalar; devrim öncesinin lüksleri, hepsi yerli yerindedir.

İdareciler baba oğulla hem beraber, hem de ayrı ayrı uzun ve ayrıntılı konuşmalar yaparlar. Monokllü "çocuğun" kendi yaşıtı Alman erkek çocuklarla birlikte kalması için "fazla olgun" olduğunu, eğitiminin de yine birlikte öğrenim göremeyecek kadar "özel" olması gerektiğini söylerler. ("Sonradan anladım ki görünüşüm çok sansasyon yaratmış. Benimle 15 yaşındaki Alman çocuklar arasındaki fark korkunçtu," diyor Lev.) Sonunda ona "yarı konuk, yarı öğrenci, yani hem suda hem karada yaşayan iki tabiatlılar" gibi muamele etmeye karar verirler. "16 yaşında normal biri" olana kadar sanatoryumda kalacak, pedagogyumdaki öğretmenlerden özel ders alacaktır.[37]

Sanatoryum ile pedagogyum arasındaki farkı tam manasıyla anlayamayan Nussimbaumların kafaları biraz karışmıştır. Yine de bunu sorun etmezler ve yapılan düzenlemeyi kabul ederler.

36 *A.g.e.*, II, 6B.

37 *A.g.e.*, II, 7A.

Abraham'ın ölü canlarıyla ilgilenmesi gerekmektedir, Paris'e dönmek üzere trene biner.

Lev, sanatoryuma yerleşir yerleşmez Avrupa kültürünü küçümseyen tavırlarıyla herkesin dikkatini çeker. Kendisine ünlü bir kemancının kaldığı odanın bitişiğindeki oda verilmiştir. Kemancı ara sıra müzik çalışmaları yapmakta, penceresinin altına, bahçeye onu hayranlıkla dinleyen konuklar toplanmaktadır. Lev ne adamın ününden haberdardır, ne de müziğine yatkın bir kulağa sahiptir. "Dinleyenlerin aptal olduğunu düşünüyordum. Üstelik ne zaman öğlen uykusuna yatsam çalmaya başlıyordu," diyor.[38] Lev, monoklünü düzeltip gürültüyü durduracak bir şeyler yapılmasını istemek üzere idareye şikâyete gider ama yönetici gülmekle yetinince, Lev de birkaç saat sonra kemancının kapısını çalar. Adam onu büyük bir ciddiyetle karşılar ve elini sıkar, "Genç adam, nesnel olacak ve kendi fikrine katlanacak kadar zekân ve cesaretin olmalı," der.[39] Bundan sonra Lev, kemancı ile dost olur ve sık sık dama oynamaya başlarlar; Asyalı görünümlü, acayip giyinen bu genç adamın tuhaf ünü daha da artar.

Lev adada olmaktan gerçekten memnundur. Hayatında ilk kez spora, tenis ve yüzmeye ilgi duymaktadır. Kararmış sıcak kumlara uzanıp Kuzey Denizi'nin dalgalı, mavi bir çöl olduğunu hayal eder. Derslerine pek öyle önem vermez ama gelecekteki mesleğinin temelini oluşturacak bir konuda iyidir; Alman dilini kendine has ama mükemmel bir şekilde kullanma becerisi kazanmaktadır. "Şans eseri Avrupanın en iyi yüzüyle" karşılaşmış olduğunu düşünür: "Sıcak, aydınlık, endişeden uzak, tatminkâr ve uygar yüzüyle." Adada hayat "tüy kadar hafiftir". Karanlık mizacı sanki yok olmuştur: "Aniden sessizliğime son verdim. Konuşuyor, dinliyordum. Meğer söyleyecek şeylerim varmış, üstelik diğerlerinin de bana verecekleri. O zamana kadar yalnız ve kafası karışık bir varlıktım, bu ada hayatımın kısa ama mutlu bir durağı oldu," diyor.[40]

38 *A.g.e.*, II, 12B.

39 *A.g.e.*, II, 13A.

40 *A.g.e.*, II, 7B.

Gençlerin çoğu öteki insanlarla kendilerini ayıran perdeyi ve yalnızlığın yükünü karşı cinsten biriyle ilişkiye girerek kaldırır. Nihayet Lev de kendisine bir sevgili bulmuş gibidir. Daha doğrusu, bir sevgilisi olabileceğini keşfeder, ki bu da genç biri için aynı anlama gelmektedir. Kızlarla ilk gerçek temas konusuna geldiğinde Lev her zaman Doğu-Batı karşıtlığına, cinsleri birbirinden ayıran başörtüler ve öteki görünmez bariyerler sorununa takılıyor. Örneğin, Bakü'deki sosyal çevresinde kadınların çoğu başörtüsü takmadıkları halde, "başörtülü kadınlar kadar güzel" şeklinde cümleler kurmadan edemiyor:

> Onlarla mümkün olduğunca az ve sanki çok kırılgan ama aynı zamanda tehlikeli bir varlığa yaklaşır gibi, çok utangaç ve saygılı ifadelerle konuşulabiliyordu. Aslında, en yakın akrabaları saymazsak, Avrupalı manada bir kadın yoktu. Dokunulması yasak, yaşayan heykeller gibi kadınlardı hepsi.
>
> Elbette dokunulabilecek, hatta başka şeyler yapılabilecek başka kadınlar olduğunu biliyordum. Ama bizim anlayışımızda onlar kadın ya da insan değillerdi. İlişki kurulmaması gereken, limandaki denizcilerin ya da yabanilerin ilgisini çekebilecek hayvani yaratıklardı.[41]

Lev, Batum'dayken Rusya'nın Hıristiyan bölgelerinden gelen, sarışın, mavi gözlü ve iyi geçmişlere sahip eğitimli kadınların da kendilerini para karşılığı erkeklerin hizmetine sunduklarını öğrenmiştir. Göçmenler arasında böyle kadınlar görmüş, hatta ipek çoraplı bacakları seyrettiği Paris'te ve duygularını bastırmak için bunları minarelerine benzettiği İstanbul'da da fazlasıyla bu tarz kadın olduğunu fark etmiştir. Paris'teki kadınlar için şöyle diyor: "Güzel resimlere benziyorlardı, onlarla konuşmak aklımdan bile geçmedi, değil ki dokunmak. Ben ne sarhoş bir denizciydim ne de bir yabani. Kadınların ne işe yaradıklarını tabii ki biliyordum. Bir gün, ülkeme döndüğümde, onlardan biriyle evlenecek ve çocuk sahibi olacaktım; işte bu kadar basitti."

41 *A.g.e.*, II, 8B.

"Yeşil adadaysa her şey farklıydı: Kadınlar artık uzak yaratıklar değildi," diye devam ediyor Lev.[42] Adada kendisinin veya başkalarının savunulması, sakınılması gereken kuzenleri veya kız kardeşleri yoktur. Alman kadınları dünyanın en özgür kadınlarıdır. Sanatoryum okulundaki kızların büyük çoğunluğu ise Hamburgludur, yani İngilizlere benzeyen görünümleriyle birçok Alman kızdan daha da özgürdürler. Lev kadınların konuşkan, spor sevdalısı, "etten kemikten insanlar" olmalarına şaşar. Onlarla tenis oynar, dans eder, "yarı çıplak" –1920'lerin mayolarıyla– dalgalarla boğuşmalarını izler ve aynı masada yemek yer. Kadınlar "gizleyemedikleri bir merakla" ona baktıklarında hissettiklerine ise kendisi de inanamaz.

Sarışın olmaları onu hayrete düşürmektedir. Adadaki kızlar sanki mumya müzesinden çıkmış bebekler gibidir. Daha önce çevresinde bu kadar sarışın kadın hiç görmemiş, onlara hiç bu kadar yakından bakmamıştır. Sanki bir tuhaflıkları, temel bir eksiklikleri vardır: "Başlarda bana biraz komik geldi, renksizdiler, sanki tamamlanmamışlardı. Lepiska saçlı bir kızı gördüğümde gülmemek için kendimi zor tuttuğumu hatırlıyorum," diyor. Onları ayırt etmekte de zorlanır, sanki bu genç kızların yüzleri küçük farklarla hep aynıdır. Zamanla kızları birbirlerinden ayırt etmeyi öğrenir ama hiçbiri onu sinirlerini bozmaktan öteye heyecanlandırmaz. Güneş batınca genç erkek ve kızlar bahçedeki randevularına kaçmakta, Lev ise ay ışığında sarışın çiftlerin mutlu mutlu öpüşmelerini izlemektedir.[43]

Lev, kızlarla tenis oynamaktan ileri bir adım atamasa da, kısa sürede kızlar ona yaklaşmayı başarırlar. Alman gençleriyle mahalle publarına gitmeye başlar. Ömründe ilk kez kendi yaşıtlarıyla birlikte vakit geçirmektedir. Onlara pek benzemediği için, "Ben tuhaf bir yaratığım, Paris'ten gelmiş yabani bir Doğulu," diyerek kendisini tanıtma ihtiyacı duymaktadır.[44] (Giydiği koyu renk elbiseler, taktığı monokl ve öteki öğrencilerden

42 *A.g.e.*, II, 8B-9A.

43 *A.g.e.*, II, 9B-11A.

44 *A.g.e.*, II, 9A.

ayrı, sanatoryumda kalıyor olması böyle bir açıklamayı zorunlu kılmaktadır elbette.)

Gerçek mi, kendi kurgusu mu bilinmez, Lev kumsalda herkesin onu izlediğini söylüyor. Sağlıklı sarışınların arasında kara kuru, gizemli bir yabancıdır o. Azerbaycan çölleriyle ilgili düşünceleri ve bunu Kuzey Denizi ile ilişkilendirmesi –"gizemli birliktelik" diyor– hem cinsellikle ilgili kafa karışıklığının hem de Doğulu özünün bir yansıması gibidir: "Karmaşık görüntülerin işkencesi altındaydım; kumsalda yarı çıplak kadın ve kızlar yanı başımda dolanıyor, şevkle bana bakıyorlardı, çünkü ben... ilgi odağıydım."[45]

Lev başlarda sarışın bir kızı öpmeyi hayal bile edemez. Sonra Berlinli, kendisinden iki yaş büyük, kahverengi gözleri ve saçları olan güzel bir kızla tanışır. Birlikte kürek çekmeye gider, tenis oynarlar. Geceleri dans etmeye de gitmektedirler. Bir gece, dönüş yolunda Lev kıza sarılmak için cesaretini toplar. Sahilde bir ağacın altında dururlar, arkadan dalgaların sesi işitilmektedir. "Önce direndi ama gülümsüyordu. Sonra artık direnmeyi bıraktı," diye yazıyor.[46]

Kız Lev'in saçını, gözlerini öper. Sonra da Lev onu öper. Kız nefes nefese kalmıştır, tatlılıkla başını geriye atar. Lev, kızın şehvetli, yarı açık dudaklarına bakar, ay ışığında parlayan dişlerini görür ve birdenbire denetimini kaybeder; romantizmden eser kalmamıştır. Kızda korkunç bir şey vardır. Dudakları çok oburdur, dişleri ... ya o gözleri. Kendisine bakan kahverengi Alman gözlerin çok yabancı, çok uzak ve cansız olduğunu fark etmiştir. "O yüzde insani olmayan bir şey, o gözlerde kuyu gibi dipsiz bir derinlik vardı," diyor.

Kibarca kendisini kızın kollarından uzaklaştırır. Kız bir şey demez. O kendi tepkisine şaşmaktadır esas; kıza karşı hayvani bir tutku duymamıştır. Oysa kız gerçekten güzeldir, adadaki en güzel kızlardan biridir, ya da ona öyle gelmektedir. Kızı eve götürür, resmî bir şekilde eğilip elini öper, ayrılırlar. Yalnız kaldığında önce sinirsel bir gülme krizine tutulur,

45 *A.g.e.*, II, 10B.

46 *A.g.e.*, II, 11A.

sonra da gözyaşlarına boğulur Lev. Ardından da bir saat boyunca yıkanır. Kendisini kirli ve yalnız hissetmekte ama aynı zamanda çok tehlikeli bir durumdan kurtulduğunu düşünmektedir. Bu olaydan sonra kahverengi saçlı kız ona hep nefretle bakacak ama Lev, "gece gibi karanlık, tutkulu gözlerin korkunçluğu"nu[47] hatırladıkça, yapması gerekeni yapmış olduğuna karar verecektir.

Lev sonraları deniz kıyısındaki ağaçların altına başka Alman kızlar da götürür. Doğulu cazibesi ve kadınları reddedip durmasının sağladığı gizem kızların ilgisini çekmekte, girişimleri sonuçsuz kalsa da her zaman yeni kadınlar bulabilmektedir. Lev'in tavlamış göründüğü çekici kızların tümü, onun iffeti için sergilediği horgörülü tavrından nasibini alır; duygu yüklü hali her seferinde birdenbire katı bir resmiyete ve kibarlığa dönüşmektedir. İstemediğinden değildir bütün bunlar, tersine büyük bir âşık olmak için can atmaktadır. İlk adımlarından keyif de alır ama sarılır sarılmaz kızların dudakları ile gözleri ona "çok aç" gelir, her seferinde "gece gibi karanlık ve tutkulu" diyerek kendisini geri çeker. Alman kızların açıktan açığa sergiledikleri tutkularıyla baş edememektedir: "Her seferinde ama her seferinde, alışmadığım şehvet görüntüleriyle karşılaşır karşılaşmaz geri adım attım ve bütün girişimlerim eğilip el öpmekle son buldu." Sonradan o günleri hatırladığında bu davranışının Batılı kadınlarla her daim yaşadığı sorunların ilk işareti olduğunu ileri sürüyor Lev.

Deniz kenarına götürdüğü kızların sayıca çokluğu sayesinde, Lev hiç hak etmediği şekilde Doğulu bir baştan çıkarıcı olarak ünlenir; oysa adada geçirdiği bütün bir yaz boyunca gerçek bir deneyim bile yaşamamıştır. Sonunda sarışınlara bile el atar ama yine hiçbir şey olmaz. Günlerini dama oynayarak, aşağıdaki kayalık plajlarda develerin yürüdüğünü hayal ederek ve hiçbir surette ders çalışmayarak geçirir.

1921 Sonbaharı'nda pedagogyumun yöneticileri, babasına oğlunun daha geleneksel bir ortamda eğitim almasının daha iyi olacağını bildiren bir mektup yazarlar. Bu arada Abraham

47 *A.g.e.*, II, 14A.

da Paris'teki ölü canlar işini, Rus göçmenlerin ekseriyetle yaşadıkları Berlin'e taşımıştır. Lev'e sanatoryumdaki rahat odasını, kemancıyla oynadığı dama oyunlarını, ay ışığında güzel kızlarla yaptığı yürüyüşleri, hep yarıda kalan romantik hayatını, terk etmesi bildirilir.

Berlin'e giderken iki gün geçirdiği Hamburg'da, dünya Lev'in gözüne hâlâ aydınlık ve özgür görünmektedir. Liman kentinin sokaklarında dolaşır, Rus Yahudilerinin Almanya'dan uzağa, Amerika'ya gitmek için gemilere binmeye çalıştıkları dokları gezer. (Bu arada, Hamburg-Amerika arasında çalışan gemicilik şirketinin kurucusu Yahudi Albert Ballin, Almanya'nın teslim olmasına dayanamayıp 1918 Kasımı'nda intihar etmiştir.) Adada yaşadığı günler, genç kadınlar ve ayışığında parlayan dalgaların kenarında geçirilmiş geceler Lev'i eski karanlık düşüncelerinden ve hezeyanlarından uzak tutmuştur. Ama işte yine tahayyüllerinin dışına gerçeklerin içine düşmüş, bir kez daha hazırlıksız yakalanmıştır. Ölüm yatağındayken yazdığı defterlerde, "Her şey aniden tamamıyla değişti; sanki garip bir sihirbaz tuhaf bir düğmeye bastı ve hayatıma yepyeni bir yön verdi. Berlin'e geldim ve yine şaşırdım, burayı da Kuzey Denizi'nde bir ada sanıyordum. Yanılmışım. Kent beni, bir devin cüceye baktığı gibi, aldırmazlıkla karşıladı," diyor.[48]

Berlin'in 20. yüzyıla özgü isli modernliği aslında Lev'in hoşuna gider. "Caddelerdeki düzen, kendi kendine oluşmuş olağanüstü sadelik" onu çok etkilemiştir. Oysa o, harap kadim duvarlara, dolambaçlı sokak ve minarelere hayrandır. O sonbahar onu selamlayan bu büyük kentinse özgün bir sadeliği vardır. Ne yazık ki, Lev'in Berlin'e gelişi ölü canların artık para etmediği haberiyle gölgelenir. Sovyet rejiminin ayakta kalacağı, bu nedenle petrol senetlerinin değersizleşeceği beklentileri piyasaları iyice daraltmıştır. Hatta Abraham Lev'i okuldan parasızlık nedeniyle almış bile olabilir. (1922'de Almanya, Rusya ile Rapallo Antlaşması'nı imzalamıştır; karşılıklı ticari ve askerî çıkarlar söz konusudur. Bolşevikler, Almanların gizlice silahlanmalarına izin vermektedir. Ölü canlar piyasası tamamen çöker.)

48 *A.g.e.*, II, 11, 14A.

Abraham, her zamanki gibi şıktır; boyalı botları ve bastonu olmadan dışarı çıkmamaktadır. Lev saçlarının briyantinli olduğunu, üç parçalı takım elbise giydiğini ve monoklünü doğal bir güvenle kullandığını söylüyor. Ne var ki, babasını ilk kez bu kadar düşmüş ve çaresiz görmektedir. "Çöl günleri" boyunca yaşadıkları serüven sırasındaki kendine güveni, oğluyla kurduğu koruyucu ilişki artık kalmamıştır. Lev, "Hayatta, yeşil adada öğretilenlerden daha önemli bir şey olduğunu anladım. Develer, çöller, öğretmenler, güzel kadınlar ve yeşil denizin yanı sıra, çok önemli başka bir şey vardı: Hayatın öteki yüzü, yani para," diye yazmış.[49]

49 *A.g.e.*, II, 15B.

BÖLÜM 8

Berlin Duvarı

1921, Berlinlilerin büyük bölümünün gerçekten yoksul bir hayat sürdürdüğü yıldır. Savaş sonrasında yükselen enflasyon ve Almanların içinde bulundukları ümitsizlik düşünüldüğünde,[1] Rus göçmenlerin ve ülkedeki öteki yabancıların görece daha iyi koşullarda yaşadıkları söylenebilir. Savaş öncesinde 4 mark 1 dolara eşitken, 1921'e gelindiğinde değişim oranı 75 mark 1 dolar düzeyindedir (iki yıl sonra işler daha da kötüleşecek, 440.000.000 mark 1 dolar edecektir.) Bu ortamda ellerinde rehin verilecek mücevherleri ve İsviçre bankalarında hesapları olan Ruslar değişim oranları sayesinde servet yapmakta ama mülkleri Rusya'da kalmış eski sanayiciler büyük bir zorluk içinde yaşamaktadırlar. Abraham'ın da hemen hiç nakit parası kalmamıştır. Paris'te bıraktığı hisse senetlerini dikkatle takip etmesine rağmen, bunlar artık satışa koyacağı varlıkları değil, yalnızca kayıt altına alınmış değersiz kâğıtlardır. Nussimbaumlar iflas etmiştir.[2]

Paris'e gidip Lev'in annesinin akrabaları ile yaşama imkânları vardır ama bu onlar için aşağılayıcı bir durum olacaktır; "yurtlarına" dönmeleri ise söz konusu bile değildir. Üstelik Lev

1 Alexandra Richie, *Faust's Metropolis: A History of Berlin* (New York, 1998), s. 321.

2 Kurban Said, *Der Mann, der Nichts von der Liebe Verstand* (yayımlanmamış el yazması), II, 16A.

kendisini gerçeküstü bir şekilde, yurdunda gibi hissetmektedir; sanki babası ile birlikte bildiği bir dünyada sürekli yorgun argın yer değiştirmektedir. Çöken Rus İmparatorluğu'ndan kaçmışlar ama gerisin geriye yine oraya dönmüş gibidirler; zaten 1921 Sonbaharı'nda Almanlar da Berlin'e Rusya'nın ikinci başkenti demektedirler.[3]

Lev ile Abraham Berlin'deki göçmenlerin çoğu gibi, Charlottenburg'da bir eve yerleşirler. Eskiden kentin lüks batı yakası olan bu bölgesine Almanlar Charlottengrad (Ruslarsa Petersburg) adını vermişler.[4] Berlin 1918'den beri Ruslaşmakta, devrimden kaçan Rusların neredeyse tümü başkente akmaktadır; öyle ki, tramvay sürücüleri Bülowstrasse'ye geldiklerinde "Rusya" diye seslenirler.[5] Berlin, coğrafi olarak Rus İmparatorluğu'na en yakın başkenttir, Almanya'ya giriş vizesi almak kolay, hayatsa ucuzdur. Charlottenburg'daki göçmenlerin çoğu Rusya'nın egzotik "Doğu" bölgelerinden, güneyden dolaşarak İstanbul, Roma ve Paris üzerinden değil, doğrudan St. Petersburg veya Moskova'dan, tren, araba ya da kendilerini götürecek herhangi bir araçla Polonya'dan geçerek gelmişlerdir.

O sonbahar Moskova'dan Berlin'e gelmiş olanlardan yazar Ilya Ehrenburg, "Her adımda Rusça konuşan birini duyuyordunuz. Balalaykaları, zurnaları, Çingeneleri, krepleri, kebapları ve tabii ki, kalp kırıklıklarıyla onlarca Rus restoranı açılmıştı," diyor. Berlin'de iş bulmak zordur ancak kendi birikimleri ve uluslararası yardım kuruluşlarının desteği ile Almanların kovalarla para taşıdıkları bu kentte Ruslara çeşitli fırsatlar çıkmaktadır. Ehrenburg anılarında, "Mağazalarda fiyat etiketleri her gün değiştirilmekte, mark sürekli düşmekteydi. *Kurfürstendamm*'da sürüler halinde yabancı dolaşmakta, buldukları lüks malları yok pahasına satın almaktaydılar," diye yazıyor.[6] Gerçeküstücü

3 Robert C. Williams, *Culture in Exile: Russian Émigrés in Germany, 1881-1941* (Ithaca, N.Y. ve Londra, 1972) s. 114.

4 Andrei Belyi, "Wie schön es in Berlin ist" Fritz Mierau, der., *Russen in Berlin. Literatur, Malerei, Theater, Film 1918-1933*'te (Leipzig, 1987) aktarılıyor, s. 56.

5 Richie, *Faust's Metropolis*, s. 287.

6 Aktaran Otto Friedrich, *Before the Deluge: A Portrait of Berlin in the 1920s* (New York, 1972), s. 82.

bir şair olan Andrei Belyi ise birkaç yıl sonra, "Almanca konuşulduğu duyulduğunda kimse kulaklarına inanamıyordu: Nasıl yani? Almanca mı? 'Bizim' kentimizde ne arıyorlar? Şatafatlı mağazaların önünde kolları, bacakları olmayan, yakalarında nişanlarıyla '14 ve '18 savaşlarının gazileri dilenmekte, geçenlere olmayan uzuvlarını sergilemekteler," diyor.

Berlin, hep karşılaştırıldığı Amerikan kenti Chicago ile aynı zamanda büyümüş, hızla yükselmiş ama aynı hızla da çökmüş bir metropol.

19. yüzyıl başında Spree nehri üzerine kurulmuş bir garnizon olan Berlin'de hemen herkes devlet memuru ve kent, Prusya krallığının o zamanki idari başkenti. Fransız kültürüne düşkün Kral Frederick askerî gücünü kullanarak şehre kültür aşılamaya çalışmış. Baskı altındaki Fransız Protestanlarını (Huguenotları) ve Voltaire gibi radikal düşünürleri, kente yeni fikirler getirsinler diye davet etmiş. Ayrıca, yetenekleri (ve siyasi kişilikleri) sayesinde Prusya'nın Yahudi karşıtı kanunlarından büyük ölçüde muaf tutulmuş Moses Mendelssohn gibi yerli Yahudilerin "en iyilerini" kendi yanına çekmiş. Göz yumulan bu Yahudiler ile yabancılar Berlin'de Fransızca konuşulan sayısız edebiyat salonu açmışlar ve kente giderek "Spree kenarındaki Atina" adı takılmaya başlamış (bu isimle otokratik yöneticilerin siparişi üzerine kentte inşa edilen neoklasik binaların kastedildiğini söyleyenler de var). Berlin'in o zamanlar "Spree kenarındaki Sparta", yani haşin ve sert bir askerî devletin başkenti olduğunu ise herkes bilmekte.

Prusya krallarının tümü kenti büyütme amaçlarında başarılı olmuş. 20. yüzyıla girerken Berlin artık Birleşik Devletler'in ardından dünyanın ikinci büyük sanayi ülkesinin önemli bir başkentidir. Kentin nüfusu, 1877'de bir milyonken, 1905'te iki milyona, 1920'de ise, yarım milyonluk Rus nüfusun dışında, dört milyona ulaşmıştır.[7] Hükümet, savaş öncesinde çekilen konut sıkıntısını Prusya'ya özgü askerî önlemlerle çözmeye

7 Heidrun Suhr, "*Fremde* in Berlin: The Outsiders' View from the Inside", Charles W. Haxthausen ve Heidrun Suhr, der., *Berlin: Culture and Metropolis* (Minneapolis ve Oxford, 1990) içinde, s. 222.

çalışmış, inanılmaz sayıda kışla benzeri "kiralık baraka" inşa edilmiştir; öyle ki, 1910 yılında nüfusun %90'ı bu evlerde yaşamaktadır. 20. yüzyılın başlarındaki mimari üzerine araştırma yapan bir uzman, Berlin'i, New York'ta ancak yirmi kişinin yaşayabileceği bir alanda ortalama seksen kişinin yaşadığı "taştan bir tabut" olarak tanımlıyor.[8] Ama bu tanımda cesur adımlarla ilerleyen metropolün iyi yanları göz ardı edilmiş. Atina tarzı sütunlu binalardan ve meydanlardan oluşmuş mimarisinin yanı sıra, kentte eski kıtanın hiçbir yerinde görülmeyen heyecan verici bir ilerleme kaydedilmektedir. Ayrıca o yıllarda başkentteki siyasi ifade özgürlüğü şaşırtacak düzeydedir. Berlin'in çelik miğferli atlı birlikleri ve imparatorluk ihtişamıyla el ele gelişen siyasi kabareleri dünyaca ünlüdür; üstelik bunlar birçok yönüyle bir sonraki Weimar döneminin kabareleri kadar radikaldir. Bütün bu gelişmeler sonu olmayan bir büyüme ve üretim sayesinde ve Almanya'nın giderek daha iyi bir konuma geleceği beklentisiyle sürdürülmüştür.

Lev ile Abraham savaşın, enflasyonun ve kıtlıkların ardından geldikleri Berlin'i yeni bir dönüşüm içinde bulurlar. Ilya Ehrenburg şöyle yazıyor:

> Sanki her şey çökmek üzereydi ama fabrika bacaları tütmeye, banka memurları astronomik rakamlarla işlerini yürütmeye, fahişeler özenle makyajlarını yapmaya devam ediyorlardı. Her köşe başında, narin bedenli çiftlerin salınarak dans ettikleri *Diele* denilen küçük ve şık dans salonları vardı. Caz salgın haline gelmişti. Çok sevilen iki şarkı hâlâ aklımda: "Yes, we have no bananas/Evet, muzlarımız yok" ve "Tomorrow's the end of the world/Yarın dünyanın sonu". Oysa dünyanın sonu her gün bir sonraki güne erteleniyordu.[9]

Bu dönemde spekülatörler her çeşit mülkü ve sanayi kuruluşunu kredi karşılığında satın almakta, borçlarını hızla değer kaybeden ülke parasıyla bir ay hatta bir hafta sonra ödeyerek servetlerine servet katmaktadırlar. Öyle bir ortamdır ki

8 *A.g.e.*, s. 222.

9 Aktaran Friedrich, *Before the Deluge*, s. 82.

bu, biraz parası olan milyonerler, kısa bir süre sonra milyarder olmaktadırlar. 1919 Devrimi'nin Berlin'e tanıştırdığı kumar, uyuşturucu ve içki de bu endişeli ortama katkıda bulunmaktadır.* Berlinliler kentlerine yeni adlar takmakta gecikmezler. Çok sayıda göçmen ve yabancının bulunması, radikal politikaların ve yaşam tarzlarının kol gezmesi, "Spree kıyısındaki Manhattan" isminin ortaya atılmasına yol açar. Weimar Cumhuriyeti'nin etrafındaki Avrupa imparatorlukları çökerken, tıpkı Harlem ile Greenwich Village'ın karmaşaları gibi, dünyanın en yaratıcı sanatçıları, yazarları, filozofları, müzisyenleri ve âlimleri kentin girdabına kapılıp birbirleriyle karışmaktadırlar. Alman toplumunun bu serbest düşüşü, aslında Berlin'in yöneticilerinin isteseler de başaramayacakları bir çeşit kültürel çekim alanı yaratmıştır. Kent giderek kızışmaktadır; bu akkorun çekirdeğinde de Ruslar vardır.

Berlin'de Rus kültürü içinde yaşamasına rağmen Lev'in yalnızlığı, vatan özlemi giderek artar. Alman kiracılar daha ucuz bölgelere kaçtıkları için Charlottenburg'da oda bulmak kolay olmuştur ama Lev ile babasının yerleştikleri odalar hiç de keyifli değildir. Kendi kızlarıyla oturan, binadaki diğer kızların yarısını sattığı kuşkusu uyandıran ev sahibi, kirayı zamanında alamadığında öfke nöbetleri geçirmektedir. Yine de, en azından başlarını sokacak bir yer bulmuşlardır.[10] Lev'in gidebileceği bir okulun bulunması ise daha zor olur. Birkaç haftayı okul aramakla geçirirler. Alınan yanıtlar moral bozucudur; artık tanınmış petrol milyoneri değil, yoksul ve devletsiz mültecidirler. Okul müdürleri Lev'in önceki eğitiminden memnun kalmazlar; bazı konuları hiç bilmemekte, bazılarını ise gereğinden fazla bilmektedir. Alman eğitimi almamıştır, yani medeni değildir. Sanatoryumda geçirdiği aylar pek dikkate değer görül-

(*) 1919 Devrimi sırasında Berlin'de bulunan bir Amerikan Kızıl Haç görevlisi şöyle yazıyor: "Devrimle birlikte dans olgusu ilginç bir şekilde da büyük bir gelişme gösterdi; belki bu, Rusya ve Fransa'da olduğu gibi, tüm devrimler için geçerlidir. Hemen bütün kabareler ve kafelerin çoğu, öğleden sonra başlayıp bütün gece devam eden dans programları sunmaktaydılar." [Conrad Hoffmann, *In the Prison Camps of Germany* (New York, 1920), s. 222.]

10 Said, *Der Mann*, II, 17A.

mez. Sonunda, tam herhangi sıradan bir okulun Lev'i alacağını ümit etmekten başka çareleri kalmamışken, kendilerine kucak açan iyi bir yer bulurlar.[11]

O dönemde Berlin'deki göçmen çocukların gittikleri iki Rus okulundan biri Charlottenburg'daki Rus Lisesi'dir.[12] Eğitim özel bir Alman kız okulunun binasında verilmekte, Rusların okulu öğleden sonra üçte başlamaktadır. Ders programları monarşi dönemindeki çocuk eğitimi ilkelerine ve imparatorluk Rusya'sının geleneksel kültürüne göre hazırlanmıştır. Gençlerin bulundukları ülkenin kültürüne asimile olup anavatanlarını unutacaklarından endişe duyan Berlin ve Parisli göçmenler, ellerinden geldiğince okula mali destek vermeye çalışmaktadırlar.[13] Ne öğrenciler ne de öğretmenler Almancaya yeteri kadar hâkimdirler, siyaseten de öylesi doğru olduğu için derslerin çoğu Rusça yapılmaktadır. Lev eğitimine zaten imparatorluk döneminde, Rusya'nın "dibindeki yurtdışı"nda, Kafkasya'da bir çarlık okulunda başlamıştır. Şimdi yine "yurtdışındaki Rusya"da, yani göçmenlerin yurdunda başka bir okulda bitirecektir. "En iyi Rus ailelerinin çocuklarıyla" birlikte okula gitmek Lev için hem bildik hem de rahatsız edici olur, çünkü babası artık zengin değildir.

Bu nedenle çocukluğundan bildiği yabancılaşma duygusunu yeniden deneyimlemeye başlar. Diğer çocuklardan farklıdır ve onu onlardan ayıran bu farkın etnik veya dinî kökeninden dolayı değil, daha derin ve tanımlayamadığı bir ruh hali yüzünden olduğunu bilmektedir Lev. Yeşil adada yabancılığı besbelli olduğu için bir şekilde rahat etmiştir; hatta bu durum onu ilginç bir tip yapmıştır. Orada, petrol kuyularına sahip bir babanın Paris'ten gelmiş oğlu, monokl kullanan esmer bir çocuk

11 *A.g.e.*, II, 16A.

12 Bettina Dodenhoeft, *"Lasst mich nach Russland heim": Russische Emigranten in Deutschland von 1918 bis 1945* (Frankfurt am Main, 1993), s. 114-116; Gerhard Höpp, "Mohammed Essad Bey oder die Welten des Lev Abramovic Nussenbaum", Essad Bey, *Allah ist gross: Niedergang und Aufstieg der islamischen Welt* (Münih, 2002)'ye sonsöz, s. 388.

13 Marc Raeff, *Russia Abroad: A Cultural History of the Russian Emigration, 1919-1939* (New York, 1990), s. 48-57.

olarak ilgi çeken tuhaf yaratıktır. Ama Berlin'de, çoğu servetlerini giysi içlerine saklayarak ülkeden ayrılmış Yahudi ailelerin çocukları olan Rus göçmenlerle dolu bir sınıfta, kendisini öteki insanlardan ayırmış olan boşluğu yine duyumsamaya başlar.

"Belki para duvarı da bu duygumu artırmıştı," diyor Lev.[14] Nussimbaumların ev sahibinin olmadık zamanlarda ve sarhoş bir halde dairelerine girip kirayı istemesinden Lev o kadar rahatsızdır ki, kimi zaman avluda uyumaktadır. Almanya'da herkes yoksuldur ama zenginliğe alışmış genç bir adam için bu utanç verici bir şeydir.

Aslında Lev'i sınıf arkadaşlarından ve diğer insanlardan ayıran psikolojik bir duvardır ancak "para duvarı" onu kısıtlı koşullara alışmakta zorluk çektiğinin bir işareti olarak, nevroz krizleri geçirtecek denli etkilemektedir. Parasız olmalarına rağmen Nussimbaumlar aslında öteki göçmenlerin çoğundan ve Berlin'de yaşayan herkesten daha fazla yoksul değillerdir. Lev'in sınıf arkadaşları ilginç bir grup oluşturmaktadır; yaşamının sonuna doğru şöyle demesi pek şaşırtıcı değil: "Bugün hâlâ etrafımda olan birkaç dostum o sınıfta edindiğim arkadaşlarım."[15] Örneğin Lev'in savunmacı duruşunu ilk kıranlardan biri Aleksandr Brailovski'ymiş. Rus Yahudisi olan Aleksandr'ın ailesi Kırım'daki Beyaz Rus topluluğu ile birlikte kaçmış; mültecilerin Türklerden gördüğü yakınlığı ve İstanbul'u bildiği için, Lev'in kendisini Türk gibi göstermesinin nedenlerini sınıftaki öteki çocuklara açıklamakta yardımcı olmuş. Başka bir yakın arkadaşı ise resim yapmayı ve şiir yazmayı seven yine bir Rus Yahudisi, Anatoli Zaderman; Anatoli, sonradan Paraguay'a, ardından da Arjantin'e gitmiş ve Saderman adıyla ünlü bir Güney Amerikalı haber fotoğrafçısı olmuş. Zaderman ile Brailovski 20. yüzyılın ortalarına kadar hayatta kalmışlar; Berlin günlerini, Lev'in tuhaflıklarını, eskiye duyduğu hayranlığı hiç unutmamış, çocuklarına ve torunlarına anlattıkları hikâyelerde sıklıkla dile getirmişler.

Sınıfındaki çocukların bazılarının Lev'den bile daha garip

14 Said, *Der Mann*, II, 16B.

15 *A.g.y.*

geçmişleri var. Bunlardan Boris Alekin, Japonya'da büyümüş, Berlin'e gelmeden önce Paris'te yaşamış, komünistlere karşı Nazi üniformasıyla savaşırken hayatını kaybetmiş biri.[16] Miron İsakaroviç de milliyetçi Almanlara katılıp komünizmle savaşanlardan ama onun hikâyesi bambaşka:[17] Miron, Talmud (Yahudi kanun kitabı) âlimi olan Rus babasına isyan etmiş ve Litvanya'daki Beyazlarla beraber çarpışan Serbest Müfreze'ye katılmış. (Bir Talmud âliminin oğlu olarak Cermen şövalyelerine imrenip çeteye katılması ve onların da onu kabul etmeleri, her halde ancak Bolşevik Devrim'in Batı ülkelerinde estirmiş olduğu korku rüzgârları hesaba katılırak anlaşılabilir.) Lev'in sınıfındaki kızlar arasında yazar ve şair Boris Pasternak'ın kız kardeşleri Jozefina ve Lidya da var; Pasternaklar bütün sınıf için anne babalık yapmış. Baba Leonid Pasternak, Rusya'dayken ünlü bir ressam, anne ise konser piyanistidir. Lev, Pasternak ailesiyle mutlu zamanlar geçirdiğini, onlara "Doğu masalları" anlatıp genç kızlarıyla flört ettiğini söylüyor.[18]

Sınıftaki kızlardan biri de, simsiyah saçları olan Valentina Brodskaya. Valentina sonradan adını Vava Brodski olarak değiştirmiş ve Marc Chagall'la evlenmiş. Vava'nın en iyi arkadaşı ise sınıfın sarışın güzeli, yazar Nabokov'un kız kardeşi, Elena Nabokov. Aleksandr Brailovski, altmış yıl sonra bile Elena'nın hayret verici fiziğini hayranlıkla hatırlıyor: "Mavi gözlü, pembe yanaklı (Rus folklorunda 'kan ve süt' karşımı olarak tanımlanır), düz küçük burunlu, cömert dudaklı bir kızdı, sarı lepiska saçları ve çarpıcı güzellikte bir bedeni vardı."[19]

Elena'nın ailesi Lev'in çevresindeki en renkli insanlardır; henüz ağabeyi ünlü değildir ama baba Vladimir Nabokov, göçmen dünyasında gerçek bir kahramandır.[20] Devrim öncesi liberal Rusya'daki her şeyin en iyisini temsil eden baba Vladi-

16 Höpp, "Mohammed Essad Bey" s. 388.

17 Alex Brailow, *Survivors's Tale* (yayımlanmamış el yazması), II, s. 88-89.

18 Alexander Brailow, *The Oriental Tales of Essad-Bey*'e Önsöz, (yayımlanmamış el yazması).

19 Brailow, *Survivor's Tale*, II, s. 56.

20 Williams, *Culture in Exile*, s. 182-183.

mir, 1905'te, 1917 öncesi İmparatorluk Rusyası'nın en büyük siyasi partisinin, Kadetler olarak bilinen Anayasal Demokratik Parti'nin kuruluşunda yer almış bir kişi. On yıl boyunca parlamenter, kriminolog, gazeteci ve subay –ve çarın hapishanelerinde tutuklu– olarak hizmet veren yetenekli Nabokov, 1917'deki kısa Kerenski hükümetinde de görev yapmış. Kadetler, Lenin tarafından "Halkın Düşmanlarının Partisi" olarak ilan edilip Çeka'ya üyelerini öldürme ve tutuklama emri verilince, Nabokovlar da Kırım'dan İstanbul'a, oradan da İngiltere'ye kaçmışlar.

Baba Nabokov geniş ailesini "yurtdışındaki Rusya"ya daha yakın olmak için Londra'dan Berlin'e 1920 Sonbaharı'nda taşımış. (Büyük oğul Vladimir, Cambridge'deki okulunu bitirmek için orada kalmış.) Nabokov, Berlin'e gelişinde göçmenlerin sesi, *Rul* (*Dümen*) adlı gazetenin editörlüğüne getirilmiş. Gazetenin ilk sayısı da anlamlı bir şekilde, Wrangel'in yenildiği haberi kente ulaştığı gün baskıya verilmiş. *Dümen*, Kadet Partisi ve Nabokov'un kendisi gibi, bütün bu fırtına içinde ortadaki yerini korumuş, ne aşırı sağa ne de aşırı sola yönelerek, göçmenleri olan bitenden nesnel bir şekilde haberdar etmeye özen göstermiş, göçmenlerin bir çeşit *The New York Times*'ı olmuş. Gazetede yer alan, alay ve övgüyü aynı anda resmeden bir karikatür, okuyucularını, yani Berlin'deki göçmen topluluğunu bir araya getirme ve bilgilendirme rolünü bütün gerçekliğiyle gözler önüne seriyor: Boş salona keman çalan bir müzisyenin resmi altında "*Dümen*'de ilan edilmeyen bir konser" yazıyor. Lev'le babası *Dümen*'in düzenli okuyucuları arasında olmalılar; özellikle Abraham günlük borsa listelerini ve ölü canlar da dâhil, imparatorluk mülklerine dair yoğun haberleri izlemek için mutlaka okuyordur. Gazete, Rus demokratlarının her iki kanattan aşırılara yönelmemelerini, Batılı anlamda gerçek bir Rus devrimine olan ümitlerini korumalarını tavsiye ediyor.[21]

21 *A.g.e.*, s. 183-186. Ayrıca bkz. Mark R. Hatlie, "Die Zeitung *Rul*" ("The Newspaper as Center of the Emigrant Community: The Case of the Newspaper *Rul*"), *Russische Emigration in Deutschland 1918 bis 1941*, Karl Schlögel, der. (Berlin, 1995) içinde, s. 153-163.

28 Mart 1922'de Nabokov ile Paris'ten gelen başka bir liberal, Dr. Pavel Miliukov, kıtlık kurbanları yararına yardım toplamak için Berlin Filarmoni Salonu'nu kiralıyorlar. Geceye katılanların Beyaz göçmenlerle ilişkilendirilen aşırı-radikal, antisemit fanatiklerle bir alakası yok. Ama aralarına, sözü edilen aşırı kanattan iki kişi sızmış. Bu arada, Miliukov'un yeni Sovyet yönetimiyle anlaşmaya varmanın yapılacak en iyi şey olduğunu düşündüğünü herkes biliyor ve bu nedenle de hedef tahtası haline getirilmiş bir lider. Konuşma yaptığı sırada aşırı-radikaller salona dalıp Miliukov'a ateş ediyorlar ancak vuramıyorlar; ne var ki, kurşunlardan biri kalbine isabet edince Vladimir Nabokov ölüyor.[22]

Nabokov'u öldürenler aslında birer piyon –hatta içlerinden biri, nişanlısı Bolşevikler tarafından öldürüldüğü için akıl sağlığını yitirmiş bir deli– ne var ki, Almanya'daki Rus göçmenlerin öldürmeye yatkın karanlık mirasçıları oldukları da bir gerçek. Başlarında Yahudilere düşman olan ve kendisini çarın düşürülmesinin altında Yahudilerin parmağı olduğunu ispat etmeye adamış, Baltık Almanı Fyodor Vinberg adlı biri var. Vinberg, bir yayıncı ve tek işi antisemit yayınlar yapmak, Yahudi Sovyet yöneticilerin listesini tutmak ve 19. yüzyılın sonundan itibaren Almanya ve Avustuya'da çok rağbet gören antisemit sözlükler hazırlamak. Lev, 1930'larda bu sözlüklerden birinde "Yahudi hikâye dolandırıcısı", masalcı olarak yer alıyor.[23]

Vinberg birkaç Baltık Almanı ile birlikte Hitler'in Alman antisemitizmini canlandırmasına ve dünyadaki toplumsal ayaklanma salgınının nedeni olarak Yahudilerin gösterilmesine yardımcı olmuş bir kişi. Bu grubun iddiası *Siyon Liderlerinin Protokolleri*'ne dayanıyor ve 1789'dan 1917'ye kadarki tüm devrimlerin dünyayı mahvetmek isteyen Yahudilerin planla-

22 Bkz. Norman Cohn, *Warrant for Genocide: The Myth of the Jewish World Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion* (Londra, 2001), s. 156.

23 "Nussenbaum (Noussimbaum)" adlı başlık, *Sigilla veri (Philip Stauff's Semi-Kürschner) Lexikon der Juden, –Genossen und –Gegner aller Zeiten und Zonen, insbesondere Deutschlands, der Lehren, Gebräuche, Kunstgriffe und Statistiken der Juden sowie ihrer Gauner-sprache, Trugnamen, Geheimbünde, usw.*, 20. baskı, cilt 4 (Erfurt, Almanya, 1931) içinde, s. 958.

rı doğrultusunda yapıldığını ileri sürüyorlar. *Protokoller* o döneme kadar, yani otuz yıldır çeşitli şekillerde ortalıkta dolaşan, Okrana'nın Paris bürosunda 1890'ların sonunda uydurulmuş bir metin. Kitapta "Siyon Liderlerinin" gizli mezarlık toplantılarına sızan bir Okrana ajanının aldığı notlar yer alıyor. Bu notlara göre, Yahudiler, Hıristiyan uygarlığını yıkmak ve Yahudilere ait dünya çapında bir polis devleti kurmak amacıyla, savaş, ahlâkî çürüme, devrimci düşünce ve piyasa kapitalizmi gibi araçlarla Hıristiyanlar arasına nifak sokmaktalar. Siyon Liderleri de halklara yumuşak başlı olmaları için tam istihdam, yiyecek ve tıbbi yardım gibi toplumsal çıkarlar vaat ediyorlar. Yani sosyalizm bu girişimlerin bir sonucu...[24]

Protokoller, Yahudi komplosunu hem bir komünist entrikası hem de kapitalist fitne olarak sunmakta, her ikisinin de Yahudi iktidarını gizleme amacında olduğunu öne sürmektedir. Öyle ki, her şeyin arkasında Yahudiler vardır ve amaçları doğrultusunda her türlü aracı kullanırlar. Bu kurama inanacak olursak her şey apaçık ortadadır; Yahudiler dünyaya hâkim olmak için başka bir gezegenden gelmişlerdir ve her şey onların soğukkanlı ve insanlık dışı planlarına göre yürümektedir. *Protokoller* ilk kez 1903 yılında St. Petersburg'da bir gazetede, dizi makale halinde yayımlanır. Topluma asıl "tanıştırılışı" ise Rusya'daki 1905 devrimci huzursuzluk döneminde olur. Çarın ilgisini kazanmış rahip Rasputin'in rakibi, Sergei Nilus adlı mistik bir Rus Ortodoks din adamı, *The Great in the Small, or the Advent of the Antichrist and the Approaching Rule of the Devil on Earth* (Küçük İçindeki Büyük ya da Deccal'in Gelişi ve Şeytanın Yaklaşan Dünya Hâkimiyeti) adlı kitabının sonuna *Protokoller*'i ek olarak koyar. Nilus, dünya olaylarını kıyametle açıklayan aşırı uçtaki Rus din adamları geleneğinden bir rahiptir. 1905'teki kanlı şiddet olayları *Protokoller*'de sözü edilen öngörüleri onaylamış, ardından gelen Birinci Dünya Savaşı ve 1917 devrimlerinin yol açtığı felaketler de buna eklenince, kitapta yazılanların dünyanın bu dönemdeki haline neredeyse bilimsel açıklamalar getirdiğine inanılmıştır. Nilus, 1905'ten

24 Cohn, *Warrant for Genocide*, s. 72-73.

sonra bu tuhaf eserine "ilk-kaynak" iddiasıyla *Protokoller*'i eklemeyi sürdürmüş, başka baskılarını da yapmıştır. 1917'deki baskısında ise başlığını da zamana uydurmuş, *He Is Near, at the Door... Here Comes Antichrist and the Reign of the Devil on Earth* (Çok Yakında, Kapıda... İşte Deccal ve Şeytanın Dünya Hâkimiyeti Geldi) olarak değiştirmiştir. Bu baskıda Nilus, Siyonizmin kurucusu Theodor Herzl'in Rusya'daki Yahudi isyanının sorumlusu ve Yahudi komplosunun merkezindeki kişi olduğunu ilk kez açıklamaktadır.

Çarın ailesinin 1917'de Ekaterinburg'da vurulmasından sonra, çariçeye ait üç kitap bulunduğu söyleniyor: İncil, *Savaş ve Barış* ve Nilus'un *Protokoller* ekinin olduğu kitabı. Çariçenin günlüğüne göre, Nikola sonlarını bekledikleri hapishanede aile üyelerine Rusya'ya ve kendilerine olanları açıklayabilmek amacıyla yüksek sesle *Protokoller*'den bölümler okuyormuş. (Çok etkilenen Çariçe Aleksandra güya penceresinin eşiğine o günlerde bile yaygın bir antisemit simge olan gamalı haç kazımış.)[25] 1920'de İngilizce çevirisi yayımlandığında Londra gazetesi *The Times, Protokoller*'le ilgili şu ciddi soruları soruyor:[26] "Bu Protokoller nedir? Gerçekliği var mıdır? Eğer varsa, hangi kötü niyetli kişiler bu planları uydurmuş ve bundan şeytanca bir zevk duymuşlardır? Sahte değillerse eğer, bazıları çoktan gerçek olmuş, hatta daha da beterlerini yaşamış olduğumuz esrarengiz kehanetlerin gerisi ne zaman gerçek olacak? Ülkemizi kanımızın son damlasına kadar 'Alman Barışı'ndan koruyup 'Yahudi Barışı'nın kucağına düşmek için mi savunduk?"*

---

25 *A.g.e.*, s. 127.

26 *A.g.e.*'de yapılan alıntı, s. 168.

(*) 1921 yılında *The Times* Philip Graves imzalı bir dizi sarsıcı makaleyle *Protokoller*'in uydurma olduğunu ortaya koyup yön değiştirir. Genç gazeteci Graves, 1920'de Beyaz Ruslarla birlikte kaçmış ve elinde çarın gizli polis şefllerine dayanan deliller olduğunu söyleyen "anayasal monarşi" yanlısı "Bay X" ile görüştüğünü yazıyor. "Bay X" Graves'e çeşitli belgeler vermiş. Bunlar arasında *Machiavelli ile Montequieu'nun Cehennem Konuşmaları* başlıklı 19. yüzyıla dair Fransızca bir III. Napolyon yergi kitapçığı da var. Bu küçük kitap ile *Protokoller*'de anlatılan her şeyin, Yahudilerden söz etmeksizin, kelimesi kelimesine aynı olduğu belirtiliyor. [Norman Cohn, *Warrant for Genocide: The Myth of the Jewish World Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion* (Londra, 2001), s. 78-83.]

Protokoller'in etkisi en fazla Almanya'da görülür. Ludwig Müller von Hausen (nam-ı diğer Gottfried zur Beek) adlı üst düzey bir Alman subayı ile işbirliği yapan Vinberg, 1920'de ilk Almanca çevirisini yayımlar. Kitap anında çoksatanlar listesine girer. Hitler'in 1933'te iktidarı ele geçirdiği sırada, otuzuncu baskısı yapılmış kitabın yüz binlerce kopyası dolaşımdadır. Vinberg ve başkalarının yayımladıkları *Protokoller* ve konuyla ilgili öteki kitaplarla risaleler halkın büyük ilgisini çekmektedir. Bütün bu külliyat Bolşevikliğin Yahudiler, Masonlar, Müslümanlar ve öteki "Doğulu" gulyabanilerin başını çektiği, Asya kökenli şeytani bir entrikayı maskelemekten başka bir şey olmadığı tezini savunmak için kullanılır. Vinberg, Rus Devrimi'ni New York kökenli bankacıların finanse ettiğine dair elinde "belgeler" bulunduğunu iddia eder: Ona göre, 1905'te ipler Jacob Schiff ve Max Warburg'un elindedir; 1917'de ise Bolşevikler güya Kuhn, Loeb ve Ortakları tarafından desteklenmiştir.[27] Bu saçmalıklar dünyanın saygın birçok gazetesinde bile yer almış, Jacob Schiff, açtığı davayla ilgiyi daha da artırmıştır. Aslında bu ithamlar kısmen doğru birkaç bilgi kırıntısı üzerine kuruludur. Schiff, gerçekten de Yahudi yanlısı başka zenginlerle birlikte, kıyımların sona ermesi için Amerikan hükümetinin Rusya'daki 1905 şiddet olaylarına müdahale etmesi yönünde lobi çalışması yapmıştır, devrime yardım etmek için değil. 1917'de Amerika yine Rusya'nın işlerine karıştığında, bu kez parlamenter hükümeti bir arada tutma mücadelesi verirlerken liberal Kadet partisi üyeleri Nabokov ile Miliukov'a yardım etmeye çalışmıştır. Yani Schiff ile öteki "Yahudi Wall Street" bankacıları ABD hükümetiyle birlikte hareket ederek, Bolşeviklere yardım etmek için değil, onları durdurmak için Rusya ile ilgilenmişlerdir.*

27 Bkz. *A.g.e.*, s. 138.

(*) Baltık Almanlarının başka düşüncelerinde olduğu gibi, Yahudi bankacıların Rus Devrimi'ni finanse ettikleri "olgusu" da, sonradan Nazi kanonuna uyarlanmıştır. Bununla birlikte, *Protokoller* bağlamında yapılan komünist propagandada bu saçmalıkların yeniden canlandırılıp kullanılmış olması, bu yalanların ne kadar güçlü olduklarına da işaret eder: Sovyetler Birliği iddiaları tersine çevirerek, Yahudi Wall Street bankacılarının –yine Schiff ve Kuhn, Loeb ve Ortakları kastediliyor– Nazizmin başta gelen mali destekçileri olduğunu ileri sürmüştür.

Vinberg'in müritlerinden Münih'te mimarlık eğitimi gören Alfred Rosenberg, başka bir Baltık Almanı olan Max Erwin von Scheubner-Richter'in sağladığı mali desteği ve ilişkileri sayesinde *Protokoller*'i önemli birine tanıtan kişidir. Bu önemli şahıs, hayatı boyunca bir daha başka hiç kimseye, 1919 ile 1920 yıllarında Münih'te faaliyet göstermiş olan bu küçük Alman-Rus göçmen grubuna gösterdiği kadar yakın ilgi göstermeyecek olan Adolf Hitler'dir. Nabokov'un ölümüyle sonuçlanan ama aslında Miliukov'a karşı yapılan beceriksiz girişimin arkasında Vinberg vardır ve büyük ihtimalle bu olayda Scheubner-Richter ile Rosenberg ona yardım etmişlerdir.[28] "Alman-Ruslar" elbette Doğulu tehditlerden gerçek Almanlardan daha fazla korkmaktadırlar; Almanya'daki antisemitizme "nihai çözüm" fikrini tanıştıran onlardır. Nihai çözümden kastedilense, bir zamanlar Cermen şövalyelerin fethettiği toprakları yeniden sömürgeleştirerek Doğu'daki demografik yapıyı dönüştürmek ve Almanya'nın sınırlarını Moskova kapılarına dayandırmaktır. Baltık Almanları, Nazilerin Rus yönetici sınıfının Rusya'yı tekrar ele geçirmesine yardım edeceğini ummuşlardır. Ne var ki, tam tersine, sonuçta Nazilerin Rusya ideolojisinin gelişmesine kendileri yardımcı olurlar: Rusya, Asya kökenli Yahudi-Bolşevikliğin durdurulması için şiddetin sonuna kadar kullanılacağı bir ırk savaşının zorunlu olduğu, hayallerdeki ülkedir. Üstelik Hitler, Baltık Almanı dostlarının kafalarını karıştıracak şekilde, Lenin ile Stalin'i kendisine model alacaktır, çünkü Bolşevizmde onu yenecek yöntemlerin ipuçlarını görmektedir. Kamuoyuna hiç açıklamamış, özel konuşmalarında da çok nadir bahsetmiş olsa da, yine aynı öngörüyle, Siyon Liderlerinin fikirleri, Hitler'in ırk savaşı modelinin temelini oluşturur. Hitler, Yahudi komplosunu Aryan komployla yenecek, Bolşevizmle bizzat Lenin tarafından önerilen ve kullanılan yöntemlerle savaşacaktır.

Ama şimdilik kaydıyla Rus göçmenler, Hitler'in en büyük destekçisi, ona yeni fikirler aşılayan yüksek konumlardaki dostlarıdır.

O bahar Elena Nabokov'un babasını kaybetmiş olmasının

28 Williams, *Culture in Exile*, s. 208-209.

üzüntüsünü Rus Lisesi'ndeki sınıf arkadaşlarının tümü paylaşır. Bu olay, devrimin bastırıldığı ama yeni ve daha tehlikeli bir geleceğe doğru ilerleyen "istikrarlı" bir Almanya'da hayatın ne kadar kırılgan olduğunun da bir göstergesidir. Sınıftaki öğrenciler kendilerini Rus kabul etmelerine rağmen, hemen hepsi aynı zamanda Yahudi veya liberaldir ya da her ikisi birdendir. Vladimir Nabokov'un katli, içlerindeki aşırı sağcı birkaçı dışında göçmenlerin büyük çoğunluğunun taraftar olduğu Alman burjuva anayasalcılığının ve liberal monarşist hareketin de saldırıya açık olduğunu gözler önüne sermiştir.

Berlin o baharda suikastların kenti olur; Nabokov'un öldürülmesi Lev ile babasının devrim şiddetinden kaçma ümitlerinin kırılacağı daha önemli olayların yalnızca başlangıcıdır. Tarihçi E.J. Gumbel, 1918 ile 1922 arasında Almanya'da çoğu radikal sağcılar tarafından 376 siyasi suikast gerçekleştirildiğini hesaplamış.[29] Bu rakam daha sonra Almanya üzerine çökecek devlet destekli şiddetle karşılaştırıldığında pek yüksek görünmüyor. Ancak bütün bunların dört yıl içinde yapılmış olduğu unutulmamalıdır. (1960'larda üç değil, üç yüz Amerikalı liderin öldürüldüğünü düşünün.) Tanınmış kişilerin öldürülmeleri Almanya'da da, tıpkı 19. yüzyılda Rusya'da radikal solcular tarafından yapılan suikastlar gibi bir etki doğurmuş, insanlar toplumun kıyameti andıran bir değişim sürecine girdiğini düşünmeye başlamışlardır.

1922 Baharı'nın suikastları, Rusya'dan gelen yeni ve radikal bir antisemitizm ile Münih'te doğmakta olan Nazi partisi çevresinde oluşmaya başlayan hareketin gücünü göstermektedir. Bununla birlikte, Nazi partisinin Serbest Müfrezelerin giderek artan etkisi ve içinde yer alanların Almanya'ya tanıştırdığı tuhaf gençlik kültü ile namus cinayetleri olmaksızın pek bir yere varmasının mümkün olamayacağı da belirtilmeli. Serbest Müfrezelerin uyguladığı nihilist şiddet birçok açıdan Nazizmin zaferinin önkoşulu olmuştur; tıpkı 1870'lerde Sosyal Devrimcilerin attıkları bombaların Lenin'in ortaya çıkmasını sağlamış ol-

29 Howard M. Sachar, *Dreamland: Europeans and Jews in the Aftermath of the Great War* (New York, 2002), s. 247.

maları gibi. Serbest Müfrezeler, Nazi hareketinin yaratılmasında zorunlu son bileşendir; çünkü aksi halde isyancılar, siyasiler ve onların ara sıra kiraladıkları suikastçılar topluluğundan öteye bir hareket gündeme gelemezdi. Tıpkı Bolşevikler gibi Nazilerin de iktidara gelmek için gençlik yönelimli, belirsiz ve çelişkilerle dolu radikal savrulmalara son vermeleri gerekmiştir. Ama Naziler bunun öncesinde, yani Serbest Müfreze liderlerini bastırmak ve onları iktidarın uzağında başka konumlara getirip susturmadan önce, anarşist şiddetlerinin sağladığı kaba güçten sonuna kadar yararlanacaklardır.

Zaten bu genç adamlar iktidar peşinde değillerdir. Hatta kendilerinin ne olduklarından bile emin değillerdir. Onlar için Almanya, tamamı savaş alanı olan dünyanın yalnızca bir parçasıdır; Ernst Jünger'in meşhur deyimiyle, gökyüzünde her an ve her yerde çelik fırtınaları patlayabilir. Seçtikleri hedeflere bakarak giriştikleri suikastların arkasındaki dürtüyü söylemek de mümkün: 1918 ile 1922 yılları arasında öldürdükleri insanların çoğu Yahudi'dir (Nabokov hariç), ayrıca yalnızca radikal solcular hedef alınmamıştır. İktidardaki liberal koalisyonun üyeleri de, muhafazakâr ve milliyetçi partilerden Yahudiler de vurulur ya da bombalanırlar. Yahudi ismi veya geçmişi olanlar, hangi partiden olurlarsa olsunlar hedef alınmışlardır. Hitler'in iktidara gelmesine daha on yıl varken, Almanya'da Nazizmi önceleyen gelişmeler gündemdedir. 1922 Haziranı'nın güneşli bir gününde üç genç önemli bir Alman Yahudisi'ni katlederler. Kuşağının en büyük Almanı kabul edilen ve gerçekten ülkesine en yüksek kademelerde hizmet etmiş olan bu adam Walther Rathenau'dur. O sabah işine giderken onu yolda bulan kurşun ve bombalar yeni ve korkunç bir devrimin habercisi olmuştur.

Walther Rathenau, General Electric'in Avrupa muadili AEG imparatorluğunun varisi bir Yahudi'dir. Babası Emil Rathenau ise, 1881 Paris Fuarı'nda görüp patentini aldığı Edison'un elektrik ampulünü 1880'lerin başında Avrupa'ya tanıtan kişi. Ulaştıkları hedeflerle hiçbir zaman yetinmeyen 19. yüzyıl sonu Alman Yahudi kuşağının bir temsilcisi olan genç Walther Rathenau, edebî denemeler yazan, kimya, fizik ve elektrik mühendis-

liği okumuş bir aydın. O sırada Bakü'deki de dâhil, dünyanın çeşitli yerlerinde enerji santralleri kurmuş olan aile şirketinin başında bulunuyor. Rathenaular, AEG'yi dünyanın en büyük elektrik şirketi yapmayı amaçlamış bir aile. Walther yüze yakın aile şirketinin idari kademelerinde görev yaparken, bir yandan da Yahudi asimilasyonunu ve Berlin'i "Spree kenarındaki Chicago" yapmayı savunduğu makaleler yazıyor ve edebî, kültürel eleştiriler yapıyor. Birinci Dünya Savaşı başladığında Almanya'daki en önemli sanayicilerden biri ama aynı zamanda daha rasyonel, insani ve eşitlikçi bir ekonomik düzenden yana görüşleri savunan, azgın sanayi kapitalizmini eleştiren önemli bir aydın. Yahudi olması nedeniyle bir parça kenarda tutulmakla beraber, hükümete danışmanlık yapıyor, kayzerle yakın ilişkileri bulunuyor; imparatorun ekonominin sağlıklı ve canlı gidişatını tehlikeye sokan politikalarını eleştirmekten kaçınmıyor. Savaş patladığında Almanya'da herkes sevinçten deliye döndüğünde, arkadaşları onun gözyaşlarına boğulduğunu söylemekteler.

Hıristiyanlığa hiç dönmemiş olan Rathenau, o dönemde Yahudiler arasında yaygın olan Wagnerci Cermenliğe yakın. Bir kimsenin ilk adının Siegfried olması bile o dönemde Yahudiliğinin kesin bir göstergesi. Rathenau, "Benim dinim öteki dinlerin tümünün üzerinde olan Cermenlik inancıdır," diyor.[30] Savaş sonrasının "arkadan vurma kuramı"nı bu kadar çılgın ve manasız yapanın ve Alman Yahudilerinin gelen tehlikeleri görmesini geciktirmiş olanın, dışarıdan bakıldığında bu yıllarda Almanya'nın çıkarlarını gerçekten savunanların başında ünlü Yahudilerin gelmesi olduğu söylenebilir.* Muhalif olmasına rağmen, savaş başladıktan sonra Rathenau generallere ve kay-

30 *A.g.e.*'den alıntı, s. 254.

(*) Günümüzde, 19. yüzyılın en önemli Yahudi filozofu olarak kabul edilen ünlü neo-Kantçı Hermann Cohen, 1915 yılında Alman kültürünün üstünlüğünü yayma görevinin modern Yahudilere düştüğünü ileri süren bir makale yazmıştır. Cohen, tarihte kabul görmüş en önemli Yahudilerden biridir. 1930'da, yani antisemitizmin şahlandığı ve Nazi partisinin oy sandıklarında zafer kazandığı yılda, yine bir Alman Yahudisi olan Haham Max Dinemann ise, Fransız ordusunun Ren nehrinin batısındaki topraklardan çekilişi dolayısıyla, bu olayı İbranilerin çölde dolaşırlarken kurtarılmasına benzettiği bir vaaz vermiştir. [Hermann Cohen, *Deutschtum un Judentum* (Giessen, 1915); Sachar, *Dreamland*, s. 243.]

zere çıkıp önemli bir konuyu, Almanya'nın yiyecek, yakıt ve cephanesinin savaşmaya ancak bir ya da iki yıl dayanabileceği görüşünü dile getirmiş, generaller buna gülmüşlerdir. Çünkü herkes savaşın birkaç ay içinde biteceğini varsaymakta, hiç kimse planlama yapma gereği duymamaktadır. Onlara göre, Yahudiler zaten hep böyle istifçidirler. Herkes dalga geçedursun, Rathenau hiçbir kurum ya da kişiden destek ve para yardımı almadan İmparatorluk Savaş Hammadde Ofisi'ni kurar. Birinci Dünya Savaşı tarihçileri, Almanya'nın bu küçük ofis sayesinde savaş için gerekli kimyasallar, pamuk (silah ve üniformalar için), yün ve lastik sıkıntısı çekmeksizin fazladan iki yıl daha savaşı sürdürebildiği konusunda bugün hemfikirdirler.

Savaşın ardından Rathenau yeni Alman Cumhuriyeti'nin hem en saygın hem de en nefret edilen adamı olur. Kapitalizme eleştirel bakmaktadır, çoksatan iki eser yazar. Bunlardan biri, "Yarının Sosyalizasyonu" adlı kitap, Münihli sosyalist devrimci Ernst Toller tarafından "Bavyera'nın zenginliğinin ve sanayisinin yeniden dağıtımı için rehber" olarak uyarlanmıştır.[31] Buna rağmen, kayzer sonrası muhafazakâr Alman hükümetleri Rathenau'yu yönettikleri devlet gemisinin bordasında tutmak arzusunda olmuşlardır; uluslararası saygınlığı olan bu sanayicinin Almanya'yı Versailles pisliğinden kurtaracağından umutludurlar. Rathenau teklifleri kabul etmez. Doğasında olan mütevazılıktan, vatansever olmamasından ya da yüksek bir mevki istememesinden dolayı değildir bu tereddüdü. O, bir Yahudi'nin Almanya'da çok yükseklere tırmanmasının tehlikeli olduğunu bilmektedir. Ama Mart 1922'de, Vladimir Nabokov suikastından birkaç hafta evvel, dışişleri bakanı olmayı kabul eder; bu, bir Yahudi'nin Alman hükümetinde aldığı en üst düzey görevdir. Haberi duyan annesinin söylediği tek şeyse, "Bunu bana neden yaptın?" olur.

Onu, "Yapmam gerekiyordu, başka birini bulamadılar anne," diye yanıtlayan[32] Rathenau, İtalya'daki dünya ekonomi konferansında etkili konuşmasıyla, Müttefiklerden tazminatlar konusunda imtiyaz sağlamaya çalışır. Almanya Batılı ülkeler-

31 Hecht, *A Child of the Century*'den (New York, 1954) alıntı, s. 304.

32 Sachar, *Dreamland*'den alıntı, s. 249.

le ticaret yapmak istemektedir ama Fransa buna kesinkes karşı çıkmaktadır. Rathenau, pazarlarından birini kaybetti diye şirketinin tamamen batmasına göz yumacak insanlardan değildir. Eğer Batılı demokrasiler Almanya'ya yardım eli uzatmıyorlarsa o da "Rus kartını oynar".[33] Rus delegasyonuyla gece yarısı yaptığı bir telefon görüşmesiyle yakınlardaki kıyı kenti Rapallo'da gizli bir toplantı ayarlar. Pazarlığa oturduğu kişi bir zamanlar Nussimbaumların akşam sofrasını paylaşmış, Bakülü bomba yapımcısı kibar Leonid Krasin'den başkası değildir. Krasin'in terörist günleri geride kalmıştır, artık üstün pazarlık yeteneğini ve petrol bilgilerini Bolşevizmin hizmetinde kullanmaktadır. (Aslında bütün yaptığı, Bakü petrol imtiyazlarını yeni Bolşevik rejim adına Batılı şirketlere satmak ve dolayısıyla Abraham Nussimbaum gibi adamların hâlâ büyük umutlar besledikleri "ölü canlar"ın değerini yok etmektir.)

Almanya ile Sovyet Rusya'nın o günlerde pek kestirilemeyen ama ileride korkunç sonuçlar doğuracak olan bu yeni ve özel ilişkisi, Batı'ya ve "Versailles galipleri"ne karşı duydukları ortak nefret üzerine kurulmuştur. Toplantıda alınan gizli kararlar Alman ordusunun yasadışı bir şekilde yeniden silahlanmasına, yirmili ve otuzlu yıllar boyunca Alman askerlerin Rus topraklarında eğitim almalarına izin vermektedir.[34] 1923'te on binlerce Alman "işçi komandosu" Rusya'ya gelecek, yeni ve henüz uygulaması yapılmamış yıldırım harekâtı tekniklerini öğrenmeye başlayacaktır; bu, hava gücüyle desteklenen küçük, yüksek donanımlı, mobilize birliklerin karşı taraf harekete geçemeden önce düşman ülkeyi alt etme tekniğidir. Anlaşmaya uygun olarak, Almanlar Moskova dışında uçak inşasına başlarlar, Rusya'nın çeşitli yerlerinde zehir gazı imal eden fabrikalar kurarlar. Sovyetler Birliği'nin çeşitli yerlerinde açılan yeni okullarda Kızıl ve Alman orduları havacılarını, tank subaylarını beraberce eğiteceklerdir. Yani, 1940'larda tarihte görülmüş en mekanize muhaberelerde birbirlerini doğrayanlar, 1920'lerde birlikte talim yapmış ordulardır!

33 *A.g.e.*, s. 250.

34 Richie, Faust's Metropolis, s. 328.

Kont Harry Kessler, eski arkadaşı Rathenau'yu Dışişleri Bakanlığı makamında görmeye gittiğinde, onu "kendi vatandaşlarının kinci düşmanlıklarıyla" baş etmeye çalışırken bulur. ("Başta İngilizler olmak üzere Fransız, İtalyan, Japon ve diğerleriyle ilişkilerini samimiyetle yürütürken, Almanlarla arası çok bozuktu.") Rathenau, Kessler'e her gün tehdit mektupları aldığını, polisin koruma vermek için ısrar ettiğini ama kendisinin bunu kabul etmediğini söyler. Kessler, "Bunu derken cebinden de bir Browning çıkardı," diyor.[35] Nisan 1922'de Katolik Kilisesi'nden Nuncio Pacelli (ki sonradan Papa XII. Pius olacaktır) hükümete bir suikast girişimi haberi aldığını, dışişleri bakanını öldürmek için kötü niyetli bir plan yapıldığını ama başkaca bir şey bilmediğini söyler.[36] İngiliz meslektaşları, Rathenau'nun beklenen bu suikast girişimleri üzerine derin düşüncelere daldığını kaydediyorlar.

Suikastçı üç genç, arkalarında bir komplocular ağı ve aşırı milliyetçiler olsa da, tıpkı 1870'lerin Rus teröristleri gibi, planı kendi başlarına gerçekleştirmişlerdir. Teröristlerden Ernst von Salomon, ki ileride Serbest Müfreze hareketinin önde gelen kahramanlarından ve yazarlarından biri olacaktır, hazırlıklar sırasında, "Yakalandığımızda bunu neden yaptığımıza dair ne söyleyeceğiz?" diye sormuş.[37] Ötekiler onu, "Ne olacak ki, Siyon Tarikat Lideri olduğunu ya da aklına ne geliyorsa onu söylersin. Gerçek amacımızı nasıl olsa hiçbir zaman anlamayacaklar," diye yanıtlamışlar.*

35 Charles Kessler, der. ve çev., *Berlin in Lights: The Diaries of Count Harry Kessler (1918-1937),* (New York, 1999), s. 155.

36 Sachar, *Dreamland*, s. 251.

37 Friedrich, *Before the Deluge*'dan alıntı, s. 107.

(*) İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra von Salomon satış rekorları kıran *Soruşturma* adlı, Amerika'nın Almanya'yı Nazilerden arındırma çabalarıyla dalga geçen, yarı-roman biçiminde dağınık bir kitap yazmış. Nazilik hakkındaki sorgulamasında verdiği yanıtlardan oluşan bu kitap, Nietzsche, modern aletler ve kendi aile geçmişi üzerine alaycı yorumlarla giderek saçmalayan bir eser. Yazarın ve arkadaşlarının "Nazi" gibi basit siyasi tanımların "üzerinde" oldukları görüşü işlenmeye çalışılmış. Güya yaşamları boyunca onlara Rathenau'yu neden öldürdükleri sorulmuş ve bazıları bunu "tamamen tesadüf" olarak nitelendirmişse de von Salomon, Yahudi dışişleri bakanını seçme nedenlerinin çok planlı olduğunu, felsefi temelleri bulunduğunu iddia ediyor.

24 Haziran sabahı üç terörist bakanın üstü açık arabasını takip ederek saat 10:45'te arkadan yanaşırlar ve silahlarını Rathenau'nun üzerine boşaltıp el yapımı bir bombayı da arabaya atarlar. Biri polis tarafından vurularak, biri de intihar sonucu ölmüş iki kişi dışında, terörist hücrenin tamamı mahkeme önüne çıkarılır. Teröristlerin kaçarken kullandıkları arabanın sürücüsü mahkemede Almanya'nın önde gelen sanayicilerinden Rathenau'nun aslında Siyon Liderlerinin Yahudilerin Dünyaya Hâkim Olma Planları'nın bir kolu olan yeraltı Bolşevik hareketinin önderi olduğunu duyduğunu söyler. Weimar Almanyası'nda bir jürinin bu ifadeye inanması çok kolaydır; dört yıl sonra cezaevinden çıkan bu nihilist genç, hukuk okumaya karar vermiş, başarılı bir dava vekili olmuştur.[38]

Beş yıl sonra hapisten çıkan von Salomon ise, teröristlerin hayatını anlattığı *Kanunsuzlar* adlı yine çoksatan bir kitap yazar. Almanya'nın "muhafazakâr devrimcileri"nin kahramanıdır artık; Ernst Jünger ile Martin Heidegger'ın yanı sıra bazı solcu yazar ve sanatçıların da dostu. Amerikan büyükelçisi William Dodd'un sonradan komünist olan liberal görüşlü kızı Martha Dodd, onunla ilgili hislerini anılarında şöyle açığa vuruyor: "Verdiğim son partide, Rathenau suikastının suç ortağı ve *Kanunsuzlar*'ın yazarı, sağcı siyasetçi Ernst von Salomon sayesinde çok dikkat çektim (ünlü kişilerden oluşan kalabalıkta hakkında gizli fısıldaşmalar, sessiz iç geçirmeler oldu). Çok değer verilen biri."[39] Von Salomon, Nazilerle arasına mesafe koymuş olsa da –Nietzscheci idealleri yüzünden– Serbest Müfreze maceralarını ve terörizmi anlattığı eserleri SS subayları tarafından yandaş bulmada kullanılan ve çok okunan romanlar olmuştur.*

38 Cohn, *Warrant for Genocide*, s. 160-161.

39 Martha Dodd, *Through Embassy Eyes: My Years in Germany* (New York, 1939), s. 84.

(*) Von Salomon savaş ertesinde, 1956'da çekilen "Orman Tanrıçası Liana" gibi film senaryoları yazarak da bir kariyer edinmiş. *The Psycotronic Video Guide to Film*'e göre, bu filmde "Tonga adlı yerli bir savaşçı ve Simba adlı bir aslanla birlikte yakalanıp Almanya'ya götürülen seksi gecelikler ve bikinilerle boy gösteren sarışın bir orman kızı" anlatılmaktadır. Film rehberine göre, film "üstsüz yerlilerle, büyük caz orkestrası müziklerinin tuhaf bir karışımıdır." [Michael J. Weldon, *The Psycotronic Video Guide* (New York, 1939), s. 84.]

Yıllar sonra ölü sayısı milyonlara vardığında, o ilk yıllarda genç "sağcı devrimcileri" harekete geçiren fikirler yığınını çözmeye çalışan ciltler dolusu kitap yazılmıştır. 1920'lerde kötülük rüzgârlarının Doğu'dan geldiği konusunda herkes hemfikirken, bunu Avrupa'yı tehdit eden Yahudi-Bolşevik komplolarla ilgili Nazi iddiaları olarak değerlendiren sonraki tarihçiler, söz konusu Doğu etkisini hafife almışlardır. Oysa bu nokta önemlidir. Rus Devrimi'nin ve Göç'ün Avrupa'ya yeni akımlar soktuğu bir gerçektir. Baltık Almanları Doğu sorununu Yahudilerin, Moğolların, Müslümanların ve Slavların Batı'ya tecavüzü olarak ele almışlar, kimileriyse Doğu'yu gericiliğin öncü kolu olarak görmüşlerdir.

Rathenau'nun öldürülmesi birçoklarını, ki bunlardan biri de Thomas Mann'dır, Alman kültürünün üstünlüğüyle ilgili görüşleri yeniden düşünmeye yöneltir. 18. yüzyılın sonundan itibaren benimsenmiş olan Batılı toplumların temelinin maddiyatçı Roma, Fransa ve Anglo-Amerikan kültürleri üzerine değil, tinselliği ve derinliği olan *Alman Kültürü* üzerine kurulduğu görüşü eleştirilmeye başlar. Ren ve Elbe arasındaki topraklarda kolgezen ilkelliğin ve hayvaniliğin gerçek boyutlarını en iyi şekilde dışarıdan bir gözlemci ortaya koymaktadır: D.H. Lawrence, Rus ve Cermen barbarlıklarının bir araya gelmesinden oluşan ürkütücü ve yepyeni bir tinsel gücün doğduğunu, Hunlarınkine benzeyen ama nihilizm ve modern gayesizlik gibi üstünlüklere sahip Avrasyalı bir yabaniliğin yeniden canlandığını görebilmiş bir yazar. Lawrence Almanya'ya Nabokov ile Rathenau suikastlarından iki yıl sonra gelmiş. Endişelerini eve yazdığı bir mektupta şöyle dile getiriyor:

> Burada sanki bütün hayat doğuya çekilmiş. Cermen yaşam tarzı Batı Avrupa'yla ilişkisini yavaş yavaş koparıyor. Almanya sanki boşalmış, büyük bir tehdit altında. Zamanında Romalı askerler de kara ormanları böyle, korkuyla ve sınırlarının sonuna gelmiş olduklarını anlayarak seyretmiş olmalılar. Almanya iki buçuk yıl öncesine göre çok farklı. O zamanlar hâlâ Avrupa'ya açıktı, yeniden birleşmek, uzlaşmak için hâlâ

Avrupa'ya bakıyordu. Şimdi bu yok. Onu Avrupa'ya bağlayan hiçbir şey kalmamış.

Cermen ruhu bir kez daha doğuya, Rusya'ya, Tatarlara dönme eğilimine girmiş. Tatarlığın tuhaf girdabı yine çekim merkezi olmuş, Batı Avrupa'nın çekiciliğini alt etmiş. İnsanlar Attila'yı yaratmış yıkıcı doğunun cazibesine yine kapılmışlar.

Genç Sosyalistlerin [Nasyonal Sosyalistler demek istiyor] oluşturduğu tuhaf çeteler; genç erkek ve kızlar, maddiyatçılığı dışlayan inançları, yarı mistik duruşları insanı çarpıyor. Bunlar, ilkel, birbirlerinden kopuk dolaşıp duran dağınık çeteler. Sanki barbarların gizlendikleri yerlerden aniden fırlamalarıyla, her şey ve herkes eski ahengini kaybetmiş.

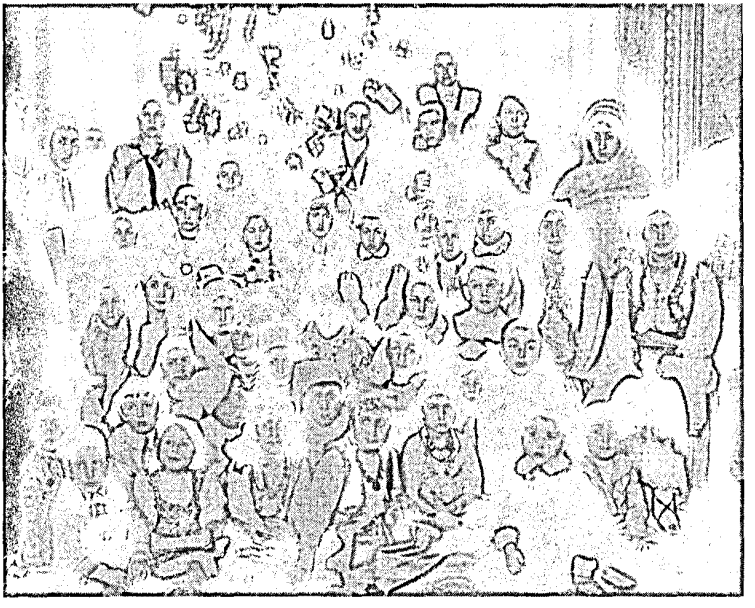
Burada henüz tamama ermemiş bir şeyler olmakta. Eski kıtanın tılsımı bozulmuş; kadim, öfkeli, yaban ruh tekrar ortaya çıkmış. Ve bu, her türlü gerçekten çok daha önemli; bundan sonra yaşanacakların sorumlusu olacak ürkütücü bir oluşum gündemde.[40]

40 Peter Viereck, *Meta-politics: The Roots of the Nazi Mind*'da (New York, 1941) yapılan alıntı, s. 270-271.

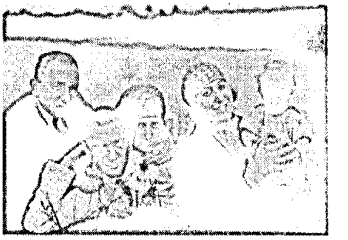
Lev Nussimbaum, altı yaşlarında yken kalpak ve fişekliği ile.

Müslüman-Yahudi Noel partisi, Bakü, 1913. (Lev, üçüncü sıranın en sağında, beyaz yakalı ve kepçe kulaklı olan.)

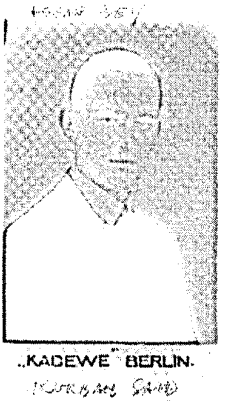

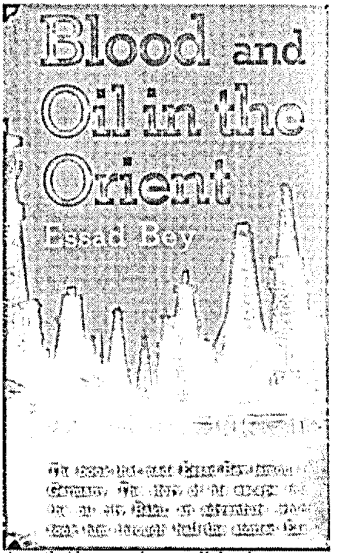
Beyaz giysiler içinde (büyük olasılıkla adadaki sanatoryumda).

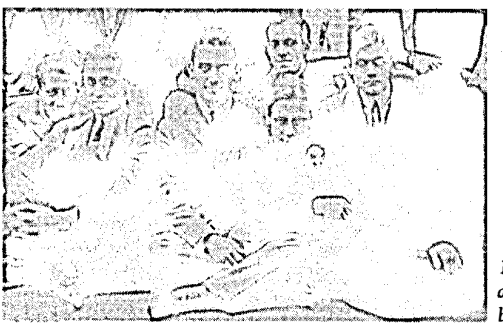
Voronov kardeşler, Tossya Peçovski ve geleceğin yönetmeni Mike Nichols olma ihtimali olan sarışın bir bebek.

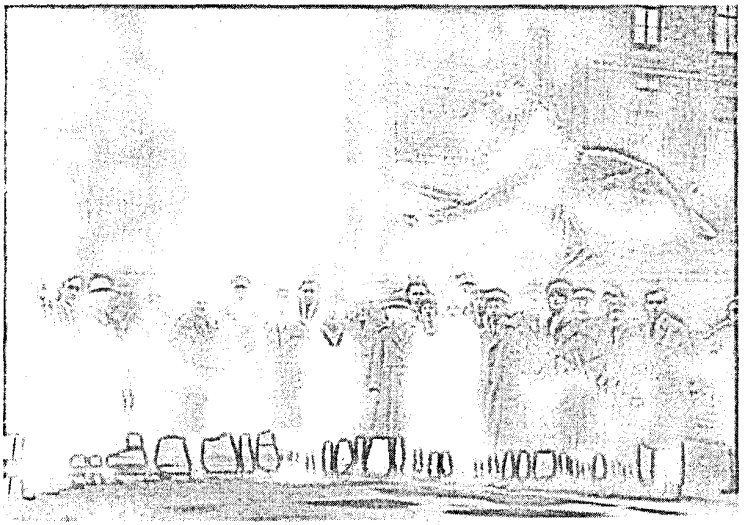
1923 civarı Berlin'de çekilmiş vesikalık bir fotoğrafı (Lev'in sınıf arkadaşı Alexander Brailow, Assad Bey ve Kurban Said olarak not düşmüş).

Amerika'da yayımlanmış ilk kitabının kapağı.

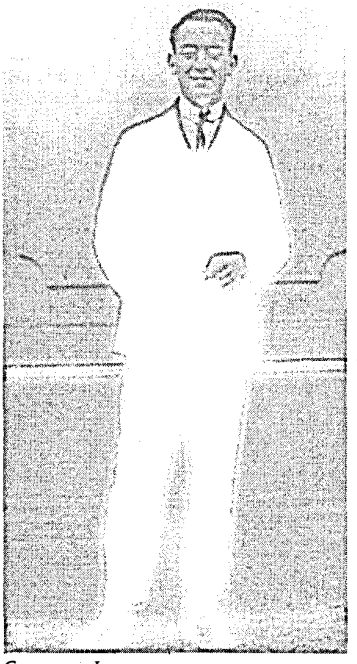
1922, Berlin Rus Lisesi'nde sınıf arkadaşı diğer göçmen çocuklarla birlikte.

Berlin, 1922 Rus Lisesi'ndeki sınıf arkadaşları.

Lev'in okuldaki düşmanı, Georgie.

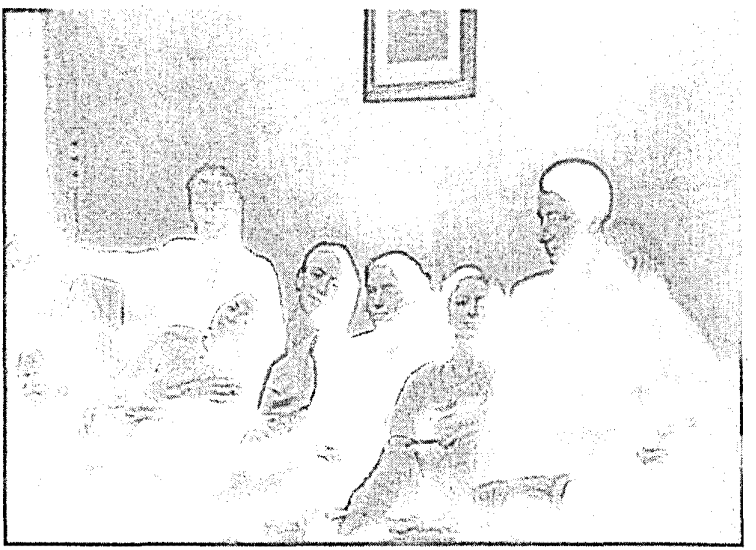
Genç yazar Lev.

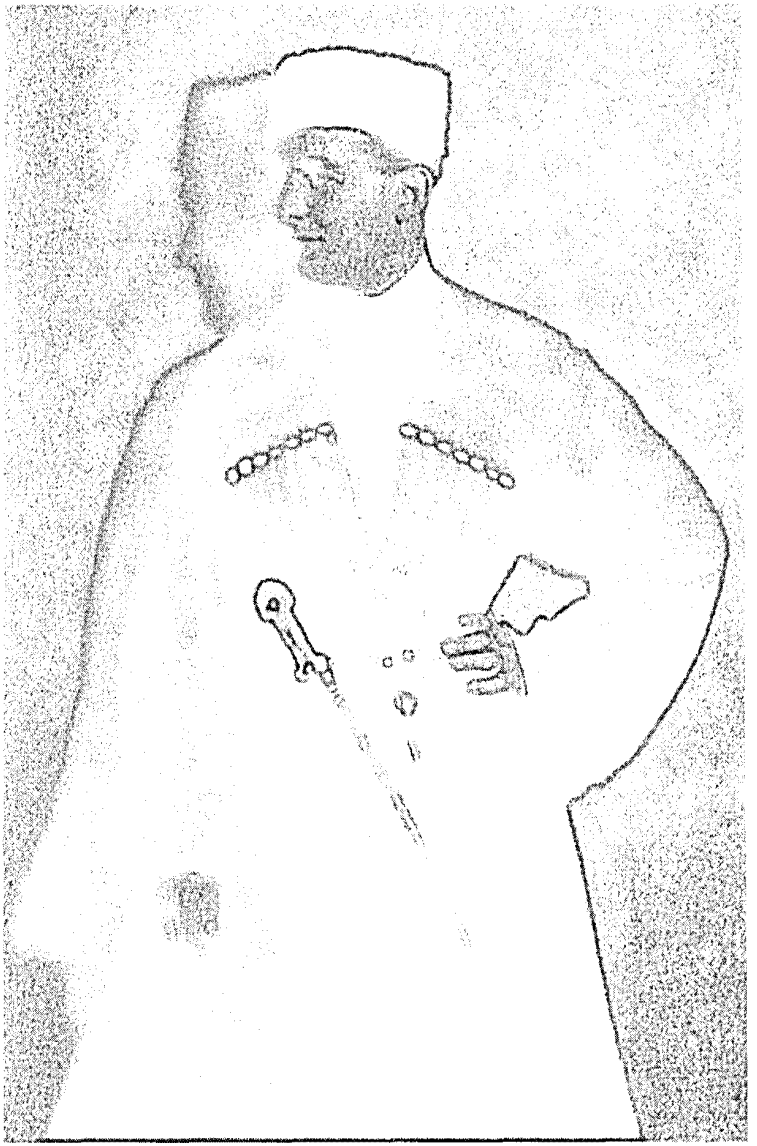
Erika, milyoner kızı ve Caz Çağı şairi.

Kafe Oryantalist'te doğulu görünümüyle.

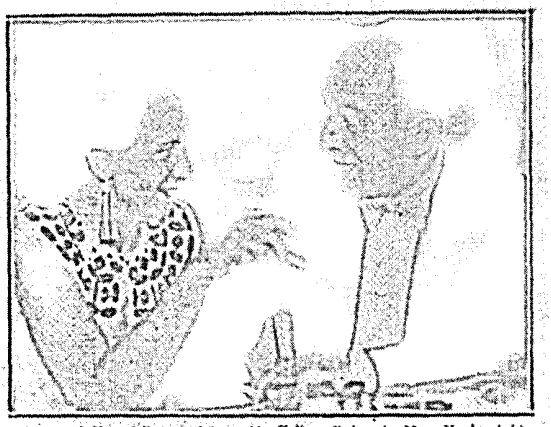

Viyana çetesi: soldan itibaren Jay ve Binks Dratler, Erika, Franzie (mahkemede Lev aleyhine tanıklık yapacak olan genç yıldız adayı) ve adları bilinmeyen bir çift.

Doğu'nun Jimmy Cagney'si haliyle ya da New York Herald Tribune'*un dediği gibi:*
"Essad Bey – Kavgadan nefret etse de, her şeye meydan okuyor."

"Erika-Essad" boşanma davası ile ilgili gazete haberleri.

Mohammed Essad Bey and his wife Erika, dining in New York night club before the present unpleasantness.

The New York Daily News.

APRES LA SCENE DE LA SEDUCTION,
CELLE DE L'ENLÈVEMENT

Scandale mondain en Autriche

Toute la société viennoise se passionne pour un procès sensationnel dont un biographe de Mussolini tient la vedette

Qui a raison, de la femme ou du mari ?

Mme Erika Essad Bey (à droite) et son témoin principal, Freud Bauchik

Bir Fransız gazetesi, "Baştan çıkarma sahnelerinden sonra kız kaçırma sahneleri", "Avusturya'da dünya çapında skandal", "Viyana Sosyetesi, Başrolünü Mussolini Biyografisi Yazarının Oynadığı Sansasyonal Davayı İzliyor", "Kim Haklı? Karı mı Koca mı?"

JANUARY 5, 1936 SUNDAY MIRROR MAGAZINE SECTION Page 9

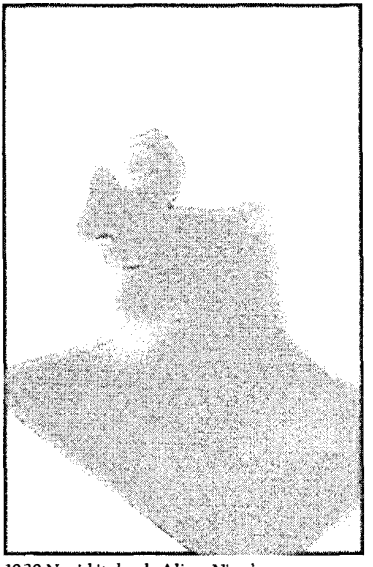
Harem? Yes--But Stare 'Em? No!

The Broad-Minded Poetess Didn't Object to Her Mohammedan Husband's Having Multiple Wives—But When He Insisted on Reading Her His Horror-Stories, She Fled to America—and a Divorce

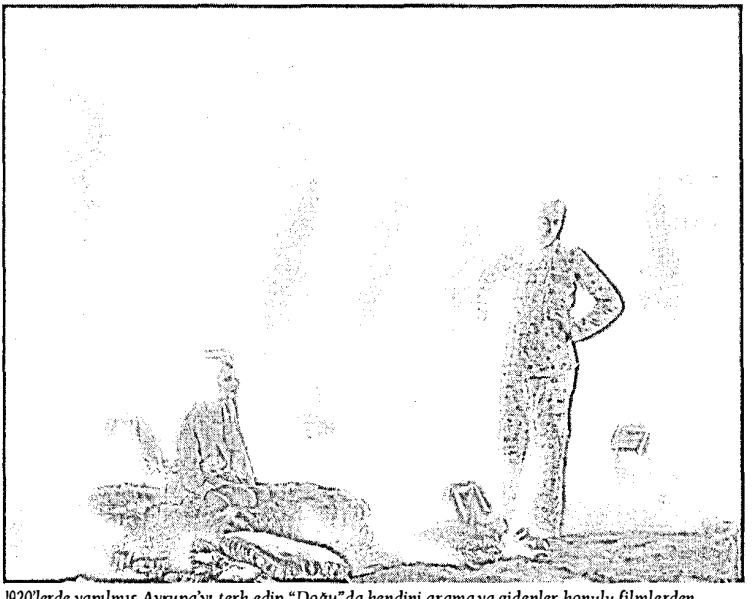
Sunday Mirror Magazine.

Baron "Omar" Rolf von Ehrenfels.

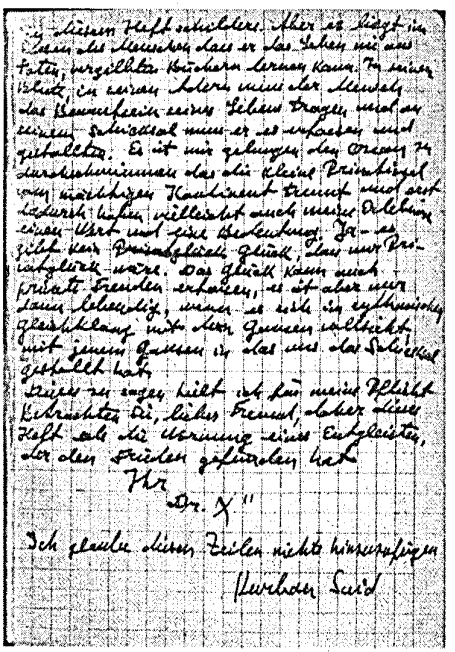
1939 Nazi kitabında Ali ve Nino'nun yazarı olarak görünen Barones Elfriede von Ehrenfels.

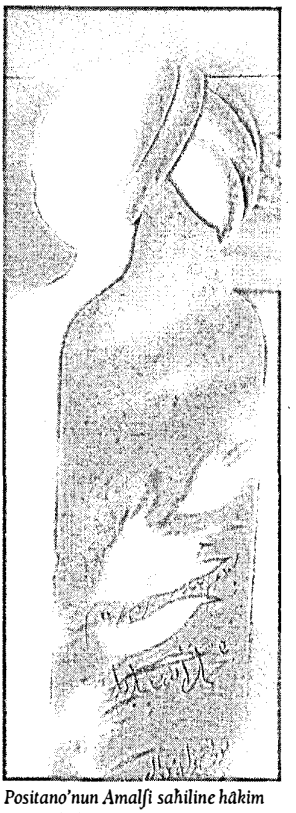
1920'lerde yapılmış Avrupa'yı terk edip "Doğu"da kendini aramaya gidenler konulu filmlerden birinde pijamalı Baron Omar-Rolf.

Hayatının son yıllarında –otuz beşinde bir ihtiyar– Cemil Vacca Mazzara ile birlikte (uyuşturucu ve silah kaçakçısı Müslüman paraşütçü).

Ölüm yatağında yazdığı el yazmalarının "Kurban Said" imzalı son sayfası.

Positano'nun Amalfi sahiline hâkim tepesinde bulunan mezarlıkta Lev'in Mekke'ye bakan mezar taşı.

BÖLÜM 9

Binbir Türlü Açlık

Sovyetler Birliği, generallerine zehir gazının kullanımını ve tank savaşının inceliklerini öğreten Alman mühendislere dalkavukluk ededursun, Rusya'ya yakın bir zamanda eski düzenin geri gelmesinin mümkün olmadığı artık anlaşılmıştır. Lev, geçmişte annesi ile ilişkisi olduğuna inandığı, şimdi de babasının mallarını paraya tahvil etmesine engel olan Leonid Krasin'den intikam alma hayalleri kurmaktadır.

Berlin, Walther Rathenau'nun da aracı olduğu yeni Rus-Alman ittifakı sayesinde göçmenler açısından Beyazlarla Kızılların neredeyse samimi ilişkilere girdikleri bir kent haline gelmiştir. Sovyet yanlısı yazarlar Leonid Pasternak, Aleksi Tolstoy ve Ilya Ehrenburg Berlin'dedirler. Vladimir Mayakovski ile Maksim Gorki'nin yolları da, 1922'de olmasa da, Yeni Rusya'nın başkenti Berlin'den geçecektir. Sergey Ayzenştayn, Berlinli sinemasevenler tarafından bir kahraman gibi karşılanır. Konstantin Stanislavski, Moskova Sanat Tiyatrosu'nu Berlin'e turneye getirir.

Sovyet-Alman ittifakı, sıradan Almanların zihinlerinde Rusları bir süreliğine de olsa yüceltmiştir. Rapallo Antlaşması dolaylı olarak göçmenlerin işine yaramıştır. Lev'in sınıf arkadaşlarından biri şunları yazıyor:

> Arkadaşlarımla metroda giderken sohbet ediyorduk. İçerideki gürültüyü bastırmak için biraz yüksek sesle konuşmaktaydık. Vagondakiler şikâyet etmeye başladılar, içlerinden biri şöyle dedi: "Sanki evinizdeymişsiniz gibi davranıyorsunuz, Almanya'nın çektiği acılar umurunuzda değil." Ben de şöyle yanıtladım: "Rusya da çok acı çekiyor." Bunun üzerine bazı yolculardan hiç beklemediğim bir tepki aldım: "Rusça konuşuyorlarmış, bırakın konuşsunlar."[1]

Bununla birlikte, göçmenlerin hayatı resmî açıdan bu anlaşmayla daha da zorlaşmıştır. "Versailles galipleri"ne karşı ortak hareket eden Berlin ile Moskova arasında etkin bağlar kurulmakta, bu sayede sürgünlere gizli devlet desteği yapılmaktadır. (Alman-Sovyet dostluğundan en az fayda sağlayan grubun aşırı monarşistler, Nabokov'u katleden Münih'teki ırkçı çete olması da ilginçtir, çünkü onların gözü demokratik hükümetin ne yaptığında değil, büyüyen Nazi hareketindedir.) Sovyet Rusya, 7 Kasım 1917'den sonra Sovyet vizesi olmadan Rusya'yı terk eden ya da beş yıldan fazla süredir yurtdışında yaşayan herkesin vatandaşlık hakkını kaybettiğine dair kararnameler çıkarmıştır. Alman hükümeti bu kararname hükümlerinin gereğini yerine getirmeye başlar. Göçmenlerin iç savaş sırasında kurulmuş geçici Beyaz hükümetlerden almış oldukları belgeler artık yetkililerce işe yaramaz kâğıtlar olarak kabul edilmektedir.

Lev ile Abraham'ın Batum'da Menşevik Gürcü hükümetten aldıkları belgeler de artık hükümsüzdür. Almanlar Gürcü hükümetlerle her zaman iyi ilişkilerini korumuşlar, bu küçük Hıristiyan ülke onlar için Kafkaslar'a girişin anahtarı olmuştur; Alman sanayicilerin Gürcistan'ın zengin maden yataklarına ilgisi bilinmektedir. 1916'da Gürcü monarşistlere Berlin'de bir çeşit sürgün hükümeti kurma izni bile verilmiş, yaşlı Prens Matchabelli* başkanlığında bir Alman-Gürcü

1 Alexander Brailow, *Survivors's Tale* (yayımlanmamış el yazması), II, s. 113.

(*) Prens Matchabelli kısa süre sonra Gürcistan krallığı için mücadeleyi bırakıp New York'a göçecek, orada adını ve aile armasını verdiği bir parfüm sayesinde servet yapacaktır.

Cemiyeti oluşturulmuş,[2] Almanlar bağımsız Menşevik Gürcü Cumhuriyeti'ni Bolşeviklere karşı desteklemişlerdir. 1921 yılında, Lev "pedagogyum"dayken, Kızıl Ordu Gürcistan'a girmiş, yöneticilerini katletmiş, böylece Nussimbaumların Gürcü belgelerinin de bir değeri kalmamıştır.

Polis, Lev'e ve babasına yasal kâğıtlar bulmalarını ya da bir an önce Almanya'yı terk etmelerini bildirir. Paraları olsa, elbette bu belge sorununu çözmeleri mümkün olacaktır; o dönemde para hâlâ her sorunun anahtarıdır. Lev'in sınıf arkadaşlarından birinin dediği gibi, taşrada "küçük memurlara rüşvet vererek" her şey hallolmaktadır.[3] Neyse ki kader Nussimbaumlara altından kalkabilecekleri bir çözüm sunar.

Lev, hayatı boyunca sık sık olduğu gibi, yine bir rastlantı sonucu, eskiden tanıdığı biriyle karşılaşır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Ruslar Hazar Denizi'ndeki adaların birinde savaş esirlerini tuttukları bir kamp kurmuşlardır. Kampın komutanı bir Baltık Almanı'dır ve hakkında herhangi bir yan tutma suçlaması olmasın diye esirlere özellikle sert davranmasıyla ünlenmiştir. Bakü'de herkes kamptaki korkunç koşulları konuşmaktadır. Lev ile Alman esirler için üzülen Alice, Abraham'ı onlara yardım etmesi için ikna ederler. Validen evlerinin birinci katını esirlerin bazılarını almak üzere geçici bir kışlaya çevirmeleri için izin alırlar – vali, "ajan yuvası" diye evleriyle alay etmiştir. Lev, yaklaşık yirmi beş Avusturyalı, Alman ve Türk'ün onlarda kaldığını, aralarında "savaşa aldırmadan Kafkasya'daki akrabalarını ziyarete gelmiş bir Alman subayının eşinin" de olduğunu söylüyor. Bu yardımları o zaman da karşılıksız kalmamış, Lev "konuklarından" piyano, keman, eskrim ve binicilik dersleri almış. Ama asıl karşılık beş yıl sonra gelecektir. Pima'ya yazdığı bir mektupta şöyle diyor: "Bir gün Tiergarten'da yürüyordum, bu Alman subayının eşiyle karşılaştım. Ona durumumuzu anlattım, o da benimle emniyet amirliğine geldi. Orada Bakü'deki evimizde kalmış birkaç kişi daha buldu ve bir pasa-

2 Robert C. Williams, *Culture in Exile: Russian Emigrés in Germany 1881-1941* (Ithaca, N.Y., 1972), s. 61, 151.

3 Brailow, *Survivor's Tale*, II, s. 46.

portla oturma izni aldım, hatta bu belgelerle artık üniversiteye bile gidebilecektim."[4]

Lev'in ne tür belgeler edindiği pek açık değil –zaten ömrü boyunca vatandaşlık belgeleri hakkında sürekli yalan söylediğini biliyoruz– yine de o bahar, Gürcü kâğıtlarını yenileriyle değiştirmeyi becermişler. (Başka bir mahareti de, gemi biletini Amerikan pasaportuna dönüştürmek; faşist patronlarına "gönüllü olarak Amerikan vatandaşlığını seçtiğini" bile söylüyor.) Lev ile babası polisten ayrıca her göçmenin elinde olması gereken Nansen pasaportları da almışlar. Lev, Mart 1922'de edindiği Nansen pasaportunu 1930 yılına kadar kullanmış. Berlinli bir uzman, Lev Nussimbaum'un 1930 yılı sonuna kadar Almanya'daki Milletler Cemiyeti Mülteciler Yüksek Komiserliği temsilciliğinden her yıl Nansen belgelerini yenilediğine dair bilgi veriyor.[5] Lev'in sahip olduğu Nansen pasaportuna ulaşamadım ancak sınıf arkadaşı Aleksandr Brailovski'nin dul eşi Norma, bana belgelerle dolu eski bir kutudan muhtemelen Lev'inkiyle aynı olan bir pasaport çıkarıp gösterdi. Kutuda 1920'lerde çekilmiş Berlinli Rus öğrencilerin fotoğrafları da vardı. Lev bu resimlerde lise mezunu bütün gençler gibi neşeli ama biraz zayıf görünüyor.

Kutudan çıkan pasaport acıklı bir belgeydi: Her biri başka renk mürekkeple yazılmış notların tümü, Milletler Cemiyeti'nin başarısız olmuş –garip, yanlış tarihlenmiş, nihayetinde gereksiz– idealleri gibi, solmuş, silikleşmişti. Nansen pasaportları tekyönlü belgeler; pasaport sahiplerine iş aramak için gidecekleri ülkenin vizesi veriliyor ama iş bulamazlarsa geri dönecekleri bir yerleri yok. Kural olarak bu pasaportların sahiplerine çok daha şefkatli davranmak gerekmektedir, yine de gerçekte tam tersi olmuş. Nansen pasaportları sanki lanetli belgelerdir; Milletler Cemiyeti'nin ünü ve gücü eridikçe bu belgelerin geçerliliği de kaybolur. (Bu arada, Birleşik Devletler, Milletler Cemiyeti fikrini ilk ortaya atan ülkedir ancak kurulmasına ne

4 Essad Bey'in Pima Andreae'ya 28 Ocak 1942 tarihli mektubu.

5 Karl Hoffmann, "Essad Bey, *Oel und Blut im Orient*", *Deutsche Rundschau* 57 (1930), s. 80.

onay vermiştir ne de katılmıştır.) Alex Brailow'un –Amerika'ya gittikten sonra bu ismi kullanıyor– pasaportunun katlarını açа açа sonunda mutfak masasını kaplayacak büyüklükte bir belge, bir define haritası ortaya çıktı. Üzerinde, Milletler Cemiyeti'nin resmî "Nansen vergisi" damgası da dâhil, çeşitli bürokratik damgalar, oturma izinleri ve vizelerden oluşmuş koskoca bir coğrafya vardı, yıllar önce pasaport sahiplerinin de anlamış oldukları gibi, aslında sahte bir define haritasıydı bu.

Lev, Berlin'deki ilk yılların acısını şöyle dile getiriyor: "Açlığın binbir türlüsü vardı ama saklamanın da bin bir yolu bulunuyordu. Ben de saklıyordum. Ama niye gizlemem gerektiğini bilmiyordum. Bu, yalnızca bedensel bir açlık değildi ama elbette o da vardı."[6]

Lev, sınıf arkadaşlarından gizlemeye çalıştığı açlık türlerini tek tek tanımlamış. Örneğin "giyinme açlığı"; bu, onun züppe ruhu için çok önemli. Lev, zarif babasının bir gün bile ütüsüz giysiler ve cilasız çizmelerle sokağa çıktığını hatırlamıyor. Oysa o günlerde ikisi de yıpranmış giysilerle dolaşmaktalar ve yenilerini alacak paraları yok. Üstelik Lev giyim tarzının sağladığı gücün farkında: Almanya'ya gelirken seçtiği monokl bunun bir göstergesi; aristokrat bir görüntüyü ancak bir monokl bu kadar komikçe verebilir, o ayrı. Öte yandan, seyahatlerinin en tehlikeli anlarında bile babanın giysi içlerinde taşıdığı petrol tahvilleri ile altın rublelerin hayatlarını kurtardığı da bir gerçek. Ama zulalar sonunda boşalmış; Nussimbaumlar Doğu'dan gelen yoksul yabancılara hiç de iyi gözle bakmayan bir yere gelmişlerdir.

Lev, koşullara yenik düştüğü anları şöyle anlatıyor: "Yatıp uyuyordum. Başka bir açlık türü de yaşanacak bir yere duyulan açlıktı. Ev sahibi haklı olarak ödeme yapmayan şüpheli yabancıları evinden çıkarmak istiyor, kuşku duyulan yabancı, yani ben, ona ülkemde milyonlarım olduğundan başka bir şey söyleyemiyordum."[7] Lev, ev sahiplerinin hayal güçlerinin sınır-

6 Kurban Said, *Der Mann, der Nichts von der Liebe Verstand* (yayımlanmamış el yazması), V, 12B-13A, II, 17A.

7 *A.g.e.*, II, 17A.

lı olduğunu, alacaklıların duygu hallerinin nasıl birdenbire değiştiğini ancak bir borçlunun anlayabileceği şekilde şöyle ifade ediyor:[8] "Yüzlerine para atıldığında nasıl da dalkavuk, nasıl da uysal oluyorlar; para vermediğinizde ise şeytan kesiliyorlar."*

Lev bu yıllarda gençtir; sorunlarının çoğu da gençliğe dairdir. Anılarında söz ettiği zorluklardan biri "sinema açlığı". Bunu neredeyse bir gurur meselesi yapmış; eğer diğer Rus öğrenciler sinemaya gitmişlerse, o gidememiş olmaktan utanç duyuyor. En kötüsü de arkadaşlarıyla bir film izlemeye karar verip son dakikada bilet fiyatları birdenbire artınca, bir bahaneyle vazgeçmek zorunda kalması oluyormuş. Bahane bulamayıp gitmesi gerektiğinde de, babasının kısıtlı kaynaklarının bu harcamayla tükenmeyeceğini düşünmeye çalışıyor. Oysa öteki öğrenciler sık sık sinemaya gitmekte, aslında Berlin'deki herkes sürekli film izlemektedir. Yirmili yılların kabare ve dans salonlarına duyulan tutku ölçüsünde ve geçici bir hevesin ötesinde, Berlin'de sanki manevi bir özlem gideriliyormuş gibi, aşırı bir "sinema açlığı" söz konusudur.

Öyle ki, Alman Devrimi kargaşası sırasında Berlin Avrupa'nın hem Hollywood'u hem de Broadway'i olarak ün yapmıştır. Berlinliler, lüks alışveriş bulvarı Ku Damm'da, UFA'ya ait rüya tapınaklarına sürüler halinde akmaktadır. UFA, film endüstrisini millileştirmek ve propaganda filmleri üretmek üzere 1917'de kurulmuş, Almanya'nın önde gelen bir film üretim şirketi. (Savaşın bitimine kadar Almanya'nın batı yakasında beş yüze yakın, doğusunda ise üç yüz sinema inşa edilmiş; UFA, öngörülen rolünü ancak 1940'larda Joseph Göbbels'in idaresinde layıkıyla yerine getirecektir.)[9] 1920'lerin başında, dağıtımcılığını üstlendiği MGM ve Paramount sayesinde UFA Avrupa'nın eğlence üretim firmalarının başında yer almaktadır. Berlin'de rağbet gören sinemaların en büyüğü, filmlere eş-

8 *A.g.e.*, II, 17B.

(*) Alman ev sahiplerinden yakınan Rus göçmenlerin yazdığı çok sayıda eser var. Bunlar arasında Nabokov'un Berlin'de [Rusça] yazdığı romanlar, özellikle *Armağan* (Dar) adlı kitabı, gelecek nesillere kalmış etkileyici eserler.

9 John Baxter, *The Hollywood Exiles* (New York, 1976), s. 20.

lik eden yetmiş kişilik senfoni orkestrası ve iki bin seyirci kapasitesiyle UFA Sarayı'dır.

UFA savaş propagandası yapmak üzere tasarlandığı halde insanların savaşın yol açtığı kargaşadan kaçmalarına hizmet eder. Berlin'in banliyösü Babelsberg'deki geniş alanlar sinema filmleri üretiminde Hollywood'la yarışır bir düzeydedir. Polonya Yahudisi bir terzinin oğlu olan Ernst Lubitsch, Hollywood'a gitmelerinden önce Weimar dönemi Berlin'de ustalıklarını geliştiren çok sayıda Alman ve Avusturyalı yönetmenin öncüsüdür. Yönetmenler bu huzursuz dönemin tüm karmaşıklığını, Robert Wiene'nin "Dr. Caligari'nin Muayenehanesi" ve Fritz Lang'ın "Metropolis"i gibi neo-ekspresyonist filmler çekerek de yansıtmışlardır. Lev'in çağdaşları daha çok Ernst Lubitsch'in "Madame Du Barry", "Anne Boleyn" *ve* "Firavun'un Aşkları" gibi tarihsel filmlerine akın etmektedirler.*

Avusturyalı romancı Joseph Roth bir Alman gazetesine UFA Sarayları ve Berlin film endüstrisi hakkında şunları yazmış: "Berlin'in her sinemasını Müslümanların camisine benzetmeyi artık bıraktım. Buradaki camiler sinema salonu, filmlerse Doğu'yu anlatıyor."[10]

Bununla birlikte, Berlin'in camilerinin tümü sinema salonu değildir. Lev arkadaşlarına yetişememekten doğan öfkesini bu sıralarda bir kenara bırakır ve gerçek olanın peşinde koşmaya başlar.

(*) Lang, Lubitsch, Eric Pommer ve öteki Berlinli yönetmenlerin çoğu, öyle ya da böyle Yahudi'dir; Alman Hollywood'u da bu gerçeğin bir yansımasıdır. Aktörler için de aynı durum söz konusu. Nazi subaylarının yer aldığı filmlerin en ünlüsünün oyuncusu – "Casablanca"daki Binbaşı Strasser– tipik Nazi rollerinin yaratıcısı Berlinli bir Yahudi, Conrad Veidt'tir. 1933 yılında ibret için öldürülen bir Yahudi'nin hikâyesi olan "Tatlı Yahudi"de (*Jew Süss*), başrol oynarken gerçekten ağlamış olan Veidt, "Casablanca"dan aldığı paranın büyük bölümünü, o sırada Avrupa'da olsa bir kampta ölmüş olacağı bilinciyle İngiliz Savaş Yardım Fonu'na bağışlamış (Veidt 1943 yılında Hollywood'da golf oynarken ölmüştür). 1937'de çekilen "Büyük Yanılgı"da (*Grand Illusion*) ve başka birçok filmde Prusyalı subay rolünü oynayan Erich von Stroheim ise Viyanalı Yahudi bir tuhafiyecinin oğludur.

10 Joseph Roth, *What I Saw: Reports from Berlin 1920-1933* (New York, 2003), s. 167.

Muhteşem geçmişiyle İstanbul'da tanık olduğu Doğu'yu unutmamıştır. Çöllerde dolaşmış, garip kabileleri tanımış birisi olarak onu Sinbad veya Valentino'nun maceralarını görmek için sinemalara koşan gençlerden ayıran yalnızca bir bilet parasıdır.

Üstelik modern dünya da bazen beklenmedik bir şekilde insana bir rüya sunabilmektedir. Lev, suikastların yaşandığı karanlık 1922 yılını salimen geçirdiği Berlin'de Doğu'yu tekrar bulur; hem de en iyisini, bedavasını: "Develer, çöller, Araplar, kemerli harap yollar ve bunları bir zamanlar inşa etmiş olan insanlarla ilgili her şeyin Berlin'de bir üniversitede, Doğu Dilleri Semineri'nde öğretildiğini öğrendim," diye yazıyor.[11]

Bu keşfi onu ümitlendirdiği kadar, hırslandırır da. Birdenbire zamanını nasıl geçireceğini bulmuştur. Çünkü bu "cami"nin kapıları ona sonuna kadar açıktır, üstelik burası gerçek Müslümanların görüntülere yeğledikleri kelimelerle dolu bir yerdir.

> Artık beni kimse durduramazdı. Rektöre çıktım, dekana gittim, enstitünün müdürüne başvurdum, beni almaları için yalvardım. Ve başardım. Açlıktan ölen bir köpeğin aniden bir parça et bulması gibi, ben de kendimi bu yola adayacaktım.[12]

Lev, 17 Ekim 1922'de Friedrich-Wilhelms Üniversitesi'ndeki Doğu Dilleri Semineri, Türkçe ve Arapça sınıflarına öğrenci olarak kaydını yaptırır. Başvuru formuna adını Gürcistan'dan "Essad Bey Nousimbaoum" olarak yazar. Türkçe karakterlerle "Bay Leo Nussimbaum" olan yeni ismi, bu şekliyle ilk kez resmî kayıtlarda yer almaktadır.[13] ("Bey" kelimesi eskiden Türk soylusu anlamına geliyorsa da, burada kullanılan, "Bay" demenin bir şekli.)

Lev, henüz liseden mezun olmadığını kayıt sırasında açık etmez; izleyen bir buçuk yıl boyunca bunu sır olarak saklayacaktır. Başlarda üniversitede verilen derslerde biraz hayal

11 Said, *Der Mann*, II, 18B.

12 *A.g.e.*, II, 18B-19A.

13 Gerhard Höpp, "Mohammed Essad Bey: Nur Orient für Europäer?", *Asien Afrika Lateinamerika* 25 (1997), s. 78.

kırıklığı yaşar, "öğretim üyeleri derslerini anlatırlarken sanki sıradan bir şeyden söz eder gibi konuşmaktadırlar."[14] Hocaların Doğu'yu meslekleri gereği, bir iş olarak gördüklerini sonradan anlar; kendisi de "gizemli bir mecburiyet" içine düşmüştür. Giderek her şeyin zekice üstesinden gelme konusunda bir yeteneği olduğunu keşfeder. Küçük bir hiledir bu aslında; eskinin harap surlarına ve dolambaçlı pazar yerlerine duyduğu sevgi, ne kadar yıldırıcı ve kasvetli olursa olsun, önüne çıkan her manzaraya tuttuğu bir ışık gibi ona rehber olacaktır artık. İçinde, uygun bir yer ve doğru izleyiciler bulduğu her an açabileceği taşınabilir bir "Doğu" bulundurmayı öğrenmiştir.

Her gün deli gibi koşturmaya başlar. Rus Lisesi'nde hiç kimse onun sahte beyanla üniversiteye gittiğini bilmemeli, üniversitede de hâlâ bir lise öğrencisi olduğu öğrenilmemelidir. Sabahın altısında kalkıp Charlottenburg'dan kentin öteki yakasına kadar yürüyerek üniversiteye gitmekte, okuduğu lisede Alman kızlar öğrenim gördükleri sırada, o bütün sabahı seminer derslerine girerek geçirmektedir. Rus okulu öğleden sonra üçte başladığında da, tıpkı öteki sınıf arkadaşları gibi sanki bütün gün aylaklık yapmışçasına okula gitmektedir. "Öğretmen geometrik bir teoremi açıklarken benim dizlerimde Arapça gramer kitabı oluyordu," diyor.[15]

Akşam saat sekizde okul sona erdiğinde, sınıf arkadaşları kafe veya sinemalara giderken Lev koşar adımlarla yürür, tekrar öteki yakaya, üniversitede verilen gece derslerine yetişmeye çalışır. "Hemen her zaman yürürdüm, çünkü bu kez de toplu taşım ücreti açlığı çekiyordum," diye yazıyor.[16] Eve döndüğünde geç saatlere kadar okulda verilen ev ödevlerini ve üniversite için okumalarını yapmakta, her şeye yeniden başlamak için sabah altıda kalkmadan önce, uyuyacak ancak birkaç saati kalmaktadır. Kafasını Doğu'nun türlü çeşit gizemiyle tıka basa doldurarak bu şekilde tam iki yıl yaşar.

14 Said, *Der Mann*, II, 19A.

15 *A.g.y.*

16 *A.g.e.*, II, 19B.

Lev'in çok çalışma ve zihinsel odaklanma kapasitesi kalan kısa ömrü boyunca da devam edecektir. Göçmen yazarlar canavar gibi içip çalışmakla ünlenmişlerdir; Lev onları bile geçer. Gizli akademik faaliyetleri kendisini kimi zaman "müstesna bir kulübün" üyesi, kimi zaman da başka bir dünyada yaşıyormuş gibi hissetmesine yol açar. Farklı olmak için geçerli bir nedeni olmasından memnundur. Çok çalışması ve yoğun programı onun için duygusal açıdan bir hayatta kalma stratejisi gibidir. "Kadim Doğu'ya duyduğum sevgi devam etmemi sağlamasaydı, büyük ihtimalle yoksulluğa sürüklenirdim," diye yazıyor.[17] Lev gizli bir yaşamı olmasından çok keyif almaktadır. Yaptıklarından ve yapıyor olduklarından dolayı farklı olduğunu bilmektedir. Artık o bir oryantalisttir.

Alex Brailow'un kutusunda yer alan, Weimar dönemi Berlin'inde çekilmiş çok sayıda öğrenci fotoğrafı içinde Lev'inkiler de vardı. Bu resimlerde Lev şaşılacak derecede yakışıklı, sınıf arkadaşlarından daha uzun ve daha iyi giyimli görünüyor (Rus kızlar eski harman zamanı kıyafetleri giymişler). Lev'in, şehirli Buster Keaton'a benzeyen hafif süzgün bir ifadesi var; diğerleri fotoğraf çektiren sıradan insanlarken, o sanki rol yapan bir film aktörü gibi duruyor. Toplum içinde çektiği acemilik neredeyse kalmamış; bütün karelerde halinden memnun, kendine güvenli ve gruba uyum sağlamış gibi. Bir yaz günü çayırlık bir alanda çekilmiş fotoğrafta Lev, arkadaşları Adya Voronov (kollarıyla Lev'i sıkıca sarmış), Tosya Peçkovski, Jenya Voronov ve bir yaşlarında sarışın bir bebekle birlikte. Alex Brailow eşine, bebeğin ileride ABD yurttaşlığına geçip ismini Mike Nichols olarak değiştirmiş olan Mihael Igor Peçkovski olduğunu söylemiş. Nichols, 1931'de Berlin'de doğmuş, 1938'de ailesiyle birlikte Almanya'dan kaçmayı becermiş bir Rus. Olağanüstü başarı sağlamış bir komedyen ve Hollywood yönetmeni. Nichols 1930'larda ve '40'larda Amerikan eğlence endüstrisini şekillendiren büyük

17 *A.g.e.*, II, 19B.

Alman ve Avusturyalı Yahudi yönetmenlerin 1960'lardaki devamı sayılabilecek bir kariyere sahip.*

Benim ilgimi asıl çekense Lev'in başka portreleri oldu. Muhtemelen üniversite sonrasında çekilmiş bu fotoğraflarda Lev, Müslüman tarzda giyinmiş, biraz daha yaşlı ve daha şişman. Birinde, başında ortası tüylü değerli bir taşla süslenmiş beyaz bir sarık, kulaklarında büyük halka küpeler, kalın ve kısa parmaklarında ise yüzükler var. Gözleri ve dudakları boyalı, hatta dudağının üstüne bir ben kondurmuş; kameraya hipnotize etmek ister gibi yapmacık bir dikkatle bakıyor. *Kafkasların Oniki Gizi* adlı kitabının kapağında yer aldığı için daha önceden bildiğim başka birinde ise, Kafkas savaşçısı giysileri, siyah keçi derisinden kalpağı ve belinde palasıyla görünüyor.

Rus Lisesi'ndeki öğrencilerin ve öğretmenlerin çoğu onu, kendi ısrarı üzerine "Essad" diye çağırmaktadırlar. Ayrıca Brailow anılarında Lev'in yıl sonuna doğru Kafkas aksanının daha da belirginleşitiğini, "geniş a'lar kullandığını ve k'ları ve kh'leri özellikle vurguladığını" yazıyor.[18] Bazı öğrenciler bu nedenle ve kendisini bir gün "İslami şeriat kuralları"nın temsilcisi, ertesi gün liberal ve anayasalcı bir çar taraftarı olarak göstermesi nedeniyle, Lev'in "İslam" kimliği ile alay ediyorlar. Brailow, Lev'in "romantikçe İslama tutulmasının" giderek "etrafındaki her şeye neredeyse tamamen kayıtsız kalma noktasına" geldiğini, kimi zaman sınıf arkadaşlarından kuşkulanmasına, hatta onlara düşmanlık beslemesine neden olduğunu belirtiyor. Lev'in sık sık "kendisiyle alay edenlere katılıp herkesin abartılı ve budalaca bir gülme krizine girmesine yol açtığını" da ekliyor. "Bazen öyle tuhaf vurgulamalar yapardı ki, onun ciddi olup olmadığını, şaka edip etmediğini anlamak mümkün olmazdı. Ama kimi zaman da öyle sinirlenir, fiziki anlamda öy-

(*) *The New Yorker*'da Lev üzerine yazdığım bir makale ile bu fotoğraf yayımlandığında, Mike Nichols bebeğin kendisi olmadığını, hanım arkadaşlarının onun "çok daha şirin bir bebek" olduğuna dair yemin edebileceğini bildiren bir yazı yazdı. Oysa anılarında sık sık Peçkovskilerden söz eden Alex Brailow fotoğrafa zımbaladığı küçük bir kağıda herkesin ismini yazmıştı.

18 Alexander Brailow, *Oriental Tales of Essad Bey*'e önsöz (yayımlanmamış el yazması), s. 5.

le öfkelenirdi ki, onu sakinleştirmek zorunda kalırdık," diyor.[19]

Sınıf arkadaşlarından biri Lev'i özellikle kışkırtır, "kökenini unutmasına" imkân vermezmiş.[20] Norma Brailow bana, Rusların "Jorjik" diye çağırdıkları Georgie Litauer adlı bu gencin fotoğrafını gösterdi. Bulunduğu her siyah beyaz resimden fırlayacakmış gibi duran oldukça yakışıklı, sırım gibi bir delikanlı olan Georgie, eski bir balerinden dans dersleri alıyor, okuldan sonra balo salonlarında para karşılığı dans ederek harçlığını çıkartıyormuş. Lev'in kendisini "Essad Bey"e –ya da Azeri Türkçesi yazım kurallarına göre kendi yazdığı şekliyle "Assad Bej"e– dönüştürmesini komik bulan Georgie, herkese onun da kendisi gibi bir Rus Yahudisi olduğunu her fırsatta dile getiriyormuş. Lev'in gizli üniversite hayatından ve enerjisinin son noktasına kadar ders çalıştığından haberdar olmayan Georgie, elbette ne kadar önemli bir yarayı deştiğinin farkında değildir.

Alaylar ve ismiyle ilgili sıkıştırmalar Lev'i o kadar bunaltır ki, bir gün rakibine karşı bıçak çekerek boğazını kesmekle tehdit eder. Brailow bunu şöyle anlatıyor: "Essad hem sinirli hem de karşısındakini ölümle tehdit etmeye varacak denli öfke nöbetlerine tutulan biriydi. Belki de bunun nedeni bir 'Doğulu' olarak intikamın kutsal bir görev olduğunu düşünmesiydi."[21] Brailow arkadaşının cinayete dönüşebilecek "Kafkas öfkesi"nin önüne geçmek için çeşitli kereler müdahalede bulunmuş. (Bu arada, Georgie'nin ölmek için birine ihtiyacı olmamış; beş yıl sonra Paris'te muhtemelen intihar ederek, karbonmonoksit zehirlenmesinden ölmüş.)

Geogie ile Lev arasındaki rekabet daha klasik bir boyutta da sürmekteymiş. İkisi de yeşil gözlü, kızıl saçlı güzel Jenya Flatt'a tutulmuşlar. Brailow'a göre Jenya "neredeyse okuyamayan, tembel, görünüşünden başka bir şey düşünmeyen" ve "çok moda ve pahalı sutyen ve korseler" için bir mağazada mankenlik yapan bir kız.[22] Jenya'nın, arkadaşlarının ba-

19 *A.g.y.*

20 Barilow, *Survivors's Tale*, II, s. 64.

21 *A.g.e.*, s. 53.

22 *A.g.e.*, s. 81.

bası Leonid Pasternak'ın "şefkatle çizmiş olduğu güzel bir portresi"ni[23] gördüm. Bu pastel resimde Jenya gerçekten harika görünüyor. Geogie ve Lev ilgisini çekmek için mücadele ededursunlar, Jenya grup dışından Yaşenka adlı "şişman, kentli, çok zeki ve zarif" yaşlı bir adamla ilişki kurana kadar ikisini de oyalamış, sonunda da bu adamla New York'a gitmiş.[24] New York'ta göçmen olarak savundukları fikirlerinden vazgeçen çift, ateşli birer Stalin destekçisi olmuşlar. Brailow, Yaşa'nın Lev'in *Ali ve Nino*'da çizdiği Ali'nin rakibi Naçararyan adlı "şeytan Ermeni" tipinin modeli olduğunu düşünüyor. Romanda şişko Naçararyan Nino'yu, Amerika'ya götürüp Stalinist yapmak yerine, arabasıyla Kafkasya'dan ve sevgili prensinden kaçırıp "Batı'ya" götürmeye kalkar. Ama Ali (Lev) beyaz atıyla arabayı takip eder ve adamı bıçaklayarak öldürür. Bu komik sahne romanda çok gerçekçi anlatılmış. Brailow da aynı fikirde:

> Bütün bu aşk hikâyesi, Nino'nun kaçırılışı ve ardından Naçararyan'ın öldürülmesi, Ali'nin yeniyetmeliği ve gençliğinin anlatıldığı bu yaşam öyküsü, Essad'ın kendi hayatından ve olmasını dilediği olaylardan yola çıkmaktadır.[25]

Pima'ya yazdığı mektuplarda Lev aşkına karşılık göremediği Berlinli bir kızdan, Bakülü Müslüman "Su Su Haman"dan söz ediyor. Elbette Pima'ya Rus Yahudisi bir kıza âşık olduğunu açık edemezdi. Aslında Lev, Berlin'de kendi yaşında hiçbir Azeri tanımamış; arkadaşlarının hemen hepsi ya St. Petersburglu ya da Yahudi Yerleşim Yeri'nden Yahudiler. Göçmen sevgilisinin sonradan başına gelenlerden büyük bir hayal kırıklığı duymuş olmalı.

Brailow'un yazdığına göre, Lev Jenya'dan sonra, "kabarık altın renkli saçlarına tutulduğu pembe yanaklı" birkaç Alman kızla çıkmış.[26] Yeşil adadaki hayatının bir tekrarı gibi, yine kız-

23 Brailow, *Oriental Tales*'e önsöz, s. 4.

24 *A.g.e.*, s. 4.

25 *A.g.y.*

26 *A.g.e.*, s. 5.

lara yaklaştığı ama sonra birdenbire uzaklaştığı ilişkiler bunlar. Tekrar Rusların arasına düşmüş olmaktan şaşkındır Lev, "18 yaşında kızlarla oğlanlar yan yana oturmakta, [ama] öpüşmemekteydiler; zaten hiç kimse kızlara eski Rus geleneklerine göre, yani büyük bir nezaketle yaklaşmanın dışında bir şey yapabileceğini düşünmüyordu," diyor.[27]

Rus Lisesi'ndeki final sınavları gelip çattığında Lev oldukça ümitsizdir. Gece okulunda Arapça'ya, Türkçe ağızlara ve Özbek coğrafyasına çalışarak çok zaman harcamıştır. Lisedeki temel derslerden, özellikle Latince ve matematikten geçme şansı yoktur. Aptal olduğunu, sınıfta kalırsa kendisinin ve babasının geleceğinin daha da kötüleşeceğini düşünmeden edemez. Zor durumdaki babasının yüzüne nasıl bakacak, buna nasıl dayanacaktır?

Sınav komitesinin başkanı, buruşuk yüzlü, monoklü gözüne yapışmış, yaşlı bir Romanov prensidir ve sınav sırasında Lev'e hiç ilgi göstermez. Hatta Lev, "kasvetli aristokrat elyazısıyla" bloknotundaki Nussimbaum adının karşısına "çok zayıf bir öğrenci" diye not düştüğünü görmüş.[28] Tarih sınavı sırasında da aynı yaşlı adam iskemlesinde ilgisizce oturup uzaklara bakmakta, düpedüz uyuklamaktadır. Sonra birdenbire kafasını kaldırıp monoklünün arkasından gözlerini Lev'e diker, "Bize Rusya'daki Tatar ve Moğol hâkimiyetinden söz et," der.[29]

Bu soru Lev'e verilmiş bir armağandır sanki, oysa Friedrich-Wilhelms Üniversitesi'nde henüz üçüncü yarıyılında bile değildir. "Sanki önümde geniş Moğol stepleri ve atlılar uzanıyordu, artık kimse beni tutamazdı," diyor Lev ve devam ediyor:

> Sanırım sınavın ortasında olduğumu bile unuttum. Sürekli konuşuyordum, Arap, Türk ve Acem yazarlardan kendi dillerinde alıntılar yaptım. Biraz Moğolca bile biliyordum. Komite şaşırıp kalmıştı, öyle ki prens monoklünü düşürdü. Sonra bana 'al sana' der gibi sorular yağdırmaya başladı. Farsça,

27 *Der Mann*, II, 16B.

28 *A.g.e.*, II, 22A.

29 *A.g.e.*, II, 22B.

Moğolca sorular soruyordu, kendisi de Doğu edebiyatından örnekler vermeye başladı...

Meğer prens Rusya'nın en tanınmış oryantalistlerinden biriymiş. Sınav komitesi ter içinde kalmıştı; ömürleri boyunca bir daha yaşayamayacakları şeyler görmüşlerdi. Öğretmenim küçük bir öğrenci gibi kalakaldı. Sınav olarak başlayan şey, her çeşit Doğu sorununun türlü dillerde tartışıldığı bir münazaraya dönüşmüştü. Sanırım iki saat kadar sürdü bu durum. Prensin yanında oturan ve Rus özel meclisinin eski bir üyesi olduğu söylenen adam başıyla işaret etmeseydi, gece geç saatlere kadar da devam ederdi.[30]

Lev'i kurtaran bu tartışma olur. Öteki sınavlarda yaptığı hatalar yaşlı prensin onda gördüğü yetenek sayesinde göz ardı edilir, sınıfta kalması önlenir. Komite başkanı "çok zayıf bir öğrenci" dediği Lev'in bütün derslerden "ortalama" bir notla geçmesini sağlar. Artık mezun olabilecektir.

Lev'in okul arkadaşları, birbirlerinin evinde edebiyat akşamları düzenlemek için toplanmaya devam etmektedirler. Brailow, "Lev'in, âşık olduğu hanımın –Jenya'nın– evinde toplanan grubun kimi zaman merkezinde yer almasının nedeni, onun hikâye anlatmadaki yeteneğiydi," diyor.[31] Lev'in hikâyeleri, 20. yüzyıl başlarında Almanların hayranlıkla dinledikleri masallar ile Weimar döneminin her şeyi kara mizaha dönüştüren bakış açısının bir karışımıdır. Herkesin pek merak sardığı nükteli ve psikolojik anlatılardır bunlar. Lev, masallarında kendine özgü romantik oryantalizmin de ilk örneklerini vermektedir aslında; hem Bakü'deki çocukluk anılarını hem de üniversitede aldığı gece derslerini kullanmakta, üstelik Avrupa edebiyatının moda tarzlarıyla da oynamaktadır. Alex, bu hikâyeleri o zaman Rusça not etmiş, yıllar sonra da çevirerek daktiloya çekmiş. Gençlik yazıları olduğu belli olan bu notları ben de okudum. Lev'in ileride yazacağı *Ali ve Nino* adlı romanı ve öteki Kafkasya ki-

30 *A.g.e.*, II, 22B-23A.

31 Brailow, *Oriental Tales*'e önsöz, s. 6.

taplarının ilk malzemesi olarak kabul edilebilecek, onun güçlü mizah yeteneğini sergileyen hikâyeler bunlar.

Sınıf arkadaşlarının çoğunun fark etmedikleri şey, Lev'in bu dönemde Lev Nussimbaum kimliğinden tamamen vazgeçmiş olmasıdır. Ağustos 1922'de, Lev Berlin'deki Türk Büyükelçiliği'nin imamının önünde İslamiyete geçer ve Essad Bey olur.[32] Alex Brailow'dan başka, Anatoli Zaderman'ın yazdıklarından da anladığımıza göre, arkadaşları, özellikle Yahudi olanlar, bunu öğrendiklerinde çok eğlenmişler.* Bu dalga geçme hali Lev'in ileride kafe arkadaşlarının da takınacakları bir tavır. Lev Nussimbaum'un, "Essad Bey" kimliğini hiçbir zaman şaka olarak görmemesine rağmen kimi zaman kendisinin de buna güldüğü biliniyor.

Neden böyle yapmıştır peki? Brailow'a göre, kozmopolit, Ruslaşmış Yahudi bir ailede büyümüş olan Lev, köken arayışı içindedir ve bunu, "kökleri Müslüman köylere ya da Bakü'yü saran dağlarda yaşayanlara dayanan hizmetlilerinin dünyasında" bulmuştur.[33] Bu görüş doğru olabilir ancak Lev'in Yahudi olmanın getirdiği sorunlardan kaçmak peşinde olduğunu sanmıyorum. Çok daha karmâşık nedenler söz konusu, çünkü tehdit altında olmak kadar (kaldı ki, eğer Walther Rathenau değilseniz 1923 yılında bu tehdit o kadar da yakın değildir), Lev'in modernizm ve tarih konularına duyduğu ilgi de hesaba katılmalı. Lev, Türk büyükelçiliğine gitmiş olsa da, büyükelçilik o tarihte hâlâ Montaigne okuyan halifenin ve Osmanlı soyunun modernizm yanlısı son temsilcileri oryantalistlerin idaresi altındaki Osmanlı elçiliğidir. Bu nedenle, Bakülü genç bir Yahudi olan Lev'in çok etnisiteli topluma duyduğu özlemi

32 Höpp, "Mohammed Essad Bey: Nur Orient für Europäer?", s. 77.

(*) Lev, Brailow'a İstanbul'da, on beş yaşındayken de bunu yapmayı istediğini söylemiş. Kısa süre kaldığı İstanbul'da mahalle camisinin imamına gidip İslamiyete geçmek için başvurmuş. İmamın Yahudilikle İslamiyet arasındaki, özellikle sünnetle ilgili benzerlikler konusundaki cahilliğini sergilediği, her zamanki samimi ve alaycı anlatımıyla "komik bir perde arası" dediği törenden sonra, Lev Müslüman olmuş; ama belli ki sonradan bunun geçerli olmadığını düşünmüş. (Brailow, *Oriental Tales*'e önsöz, s. 2.)

33 Brailow, *Oriental Tales*'e önsöz, s. 1.

göstermesinin bir yolu olarak din değiştirdiğini söylemek daha doğru.

Bu yeni kimliği, sonraları Lev için ırksal ve dinsel bir mazeret olacak, hayatta kalmasını sağlayacaktır. Ancak elçiliğe giderken aradığı tek şey kültürel bir sığınaktır, üstelik Osmanlı elçiliğine gitmiş olması bilinçsiz bir eylem değildir. "Essad Bey" olarak çektirdiği ilk fotoğraflarından birinde Lev bir avluda, yıpranmış deri bir koltuğa oturmuş halde görünüyor. Bacak bacak üstüne atmış ve kameraya anlaşılmaz bir ifadeyle bakmakta; üzerinde iyi kesimli bir takım elbise, tozluklar ve kafasında Osmanlı zarafetinin simgesi fes var.

Bundan bir yıldan az bir süre sonra, halife, Aydınlanma düşünürlerinin kitaplarını artık Paris'te okuyacak, operalarda vakit geçirecek ve Türkiye'de hem fes hem de "bey" kelimeleri resmî olarak yasaklanacaktır. Yani Lev Bakülü Yahudi bir kozmopolitin oğlu kimliğini sona erdirmiş, ortadan kalkacak olan başka bir kimlik edinmiştir.

Doğu Enstitüsü'nün dışında da İslamla bütünleşme adımları atar Lev. 1923 yılında Berlin'de kurulmuş olan bir İslami topluluğun kurucular listesinde "Essad Bey" olarak adı geçmektedir; 1924'te ise bu toplulukla ilişkili "İslamia" adlı bir öğrenci grubunun kurulmasına yardım etmiş.[34] Bu günlere dair yazılarında daha çok karşılaştığı (kendince) ıvır zıvır zorluklar ve iç çekişmeler üzerinde duruyor. 1931 yılında yazdığı özyaşamıyla ilişkili bir makalede bu durumu duygusal bir şekilde şöyle anlatmış:

> Berlin'in kuzey yakasında karanlık, dumanlı bir tavernada birkaç pan-İslamcı toplanıyoruz. Sayımız giderek artıyor; duman altı odada Doğu'nun bütün dilleri konuşuluyor, ara sıra bazı Almanlar da bize katılıyor. Muhtemelen gelenlerin yarısı İngiliz veya Rus ajanı... Önderimiz, sonradan İngilizlerin hizmetine girecek olan Hintli bir harem ağası. Komplolar planlanıyor, suikastlar hazırlanıyor ama gerçekleştirilmiyor; bildiriler yazılıyor. Ben halifelik üzerine konuşmalar yapıyor, şiir yazıyo-

34 Höpp, "Mohammed Essad Bey: Nur Orient für Europäer?", s. 77.

rum. Gündelik politikalardan midem bulanmaya başladı. Pan-İslamcılık adına yapılan şeyler dedikoduya, birbirini arkadan vurmaya, güvensizliğe dönüşüyor.[35]

Duman altı oda, Lev'in "Hintli harem ağası" dediği Abdül Cabbar Hayri önderliğindeki cemaatin bulunduğu Hannoverstrasse'de olmalı.[36] Lev kısa zamanda hem sosyal hem de siyasal anlamda grubun eylemci bir üyesi olur; delege meclisine seçilir, sömürge ülkelerdeki Müslümanların perişan durumları üzerine konuşmalar yapar, Müslümanlıktan soğumuş öğrencilerle meslek sahiplerine görüşlerini açıklamaya çabalar.

Bu insanlar, İslamiyet üzerine akademik çalışmalar yapan Alman ve Rusların dışında, Lev'in Azerbaycan'dan kaçmasından beri karşılaştığı ilk gerçek Müslümanlardır; Lev'in yetişkinlik döneminin başında edindiği cesur ve daha modern bir İslam dünyası izlenimine katkıları olur. Katılımcıların çoğu Almanya'ya Birinci Dünya Savaşı'ndan önce gelmiş öğretmen, doktor ve ticaret erbabı gibi meslek sahipleri, geriye kalanlarsa siyasi göçmenlerdir. 1920'lerde Berlin'de sömürgecilik karşıtı hareket de güçlenmiştir; Suriyelilerin Fransız, Faslıların da İspanyol sömürge idaresine karşı isyan etmeleri Almanların Müslümanların bağımsızlığından yana tavır almalarını sağlamıştır.

Ne var ki, Lev Almanya'daki Müslüman cemaatin özellikle etnik konularda bazı yerlerden daha fazla milliyetçi olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle kendisini yine yabancı hissetmeye başlar. Gerçek Doğululara dolu duman altı odada Lev'in "Doğu'dan gelen adam" sıfatı işe yaramamaktadır. Sağlıklı sarışınların adasından Ruslarla çevrili bir ortama geri döndüğünde yaşadığı kültürel şoka benzer şekilde, şimdi de, kendisi gibi eski Rus (artık Sovyet) topraklarından sürgün olarak gelmiş insanlar arasında kendini yersiz yurtsuz hissetmektedir. Mülteci topluluklarda yaşanan hayat, çoğu zaman arkadan vurmalar ve acımasızlıklarla doludur ama vatandaşlık haklarından mahrum

35 Essad Bey, "Lebensläufe von heute: Die Geschichte meines Lebens", *Die Literarische Welt* 7 (1931), s. 3.

36 Höpp, "Mohammed Essad Bey: Nur Orient for Europäer?", s. 77-78.

edilmiş bir sürü Müslüman'ın yüzdüğü bir denizde tek başına kalmış bir Yahudi için işler iyiden iyiye zordur. Üstelik sorun din de değildir, zaten İslamiyeti seçmiş olan Lev, aynı zamanda herkesin taraf olduğu pan-İslamcı ilerlemenin önde gelen savunucularındandır.

Sorun, Müslüman çeşnisi katılmış etnik milliyetçiliğin, Sovyet hâkimiyetine uzaktan karşı çıkmanın hızla benimsenmeye başlanan yöntemi olmasındadır. Örneğin Azeri sürgünler arasında yaygınlaşmaya başlayan Azeri "milli gurur" burada, Lev'in gençliğindeki kozmopolit Bakü'de olduğundan çok daha güçlüdür. Bu nedenle, gönülden bağlı olduğu kozmopolit Osmanlıcılık Lev'e Müslüman sürgünler arasında pek müttefik kazandırmaz. İleride başka bir gruba, liberal Avrupalılara, "oryantalist" Yahudilere ait olduğunu anlayacaktır ama henüz bu insanlarla tanışmamıştır. Sonradan olma bir Müslüman'ın yüzeysel bilgisi, odada bulunan Arapların, Türklerin, İranlıların, Afganların ve Hintlilerin ve elbette Müslüman Sovyet sürgünlerin gerisinde kalmaktadır. Ayrıca bir yazar olarak edinmeye başladığı kariyeri düşünüldüğünde, Lev'in bu "köylüler" ile iyi ilişkiler kurması pek de olası değildir.

BÖLÜM 10

Weimar Dönemi Medya Yıldızı

Lev Nussimbaum, Essad Bey adıyla yazdığı ilk kitabı *Doğu'da Kan ve Petrol* yayımlandığında yirmi dört yaşındadır. On iki yıl sonra, otuz altı yaşında öldüğünde kitaplarının sayısı, Kurban Said adıyla yazdığı iki roman dışında, en az on dörttür; yaklaşık on ayda bir kitap. Sürekli başka eserleri ortaya çıktığı için kütüphane kataloglarından ve internetten bütün kitaplarını kapsayan eksiksiz bir liste hazırlamak mümkün olmadı. Başlıca eserleri şunlar: Lenin ve Stalin biyografileri, Çar II. Nikola'nın özyaşamı ve dünya petrol endüstrisi tarihi ile Rus gizli polisine dair birer inceleme. Lev, çağının toplumsal ve tarihsel olaylarını macera romanı türünde anlatan bir edebiyatçı. 1930'ların sonunda yaşanan kitlesel dehşet olaylarından önce, henüz bu tarz romanlar yazılabilmektedir; 1940'lardan sonra yaşanan tarih ise maceradan uzak bir anlatım gerektirecektir.

Lev, daha yirmi altı yaşındayken Muhammed ile Stalin biyografilerini arka arkaya yazıp bitirmiştir; ertesi yıl her iki eser de kitapçı raflarında yerini bulur, uluslararası düzeyde çoksatanlar listesine girer. Renkli anlatım tarzları, ele alınan kişilerin iç dünyalarının iyi kavranmış olması çokça övülür. Muhammed biyografisi, Lev'in çeşitli dillerde sürekli baskısı yapı-

lan tek kitabı. *New York Times*'da yayımlandığı dönemde yapılmış bir eleştiri kitabın özelliğini şöyle dile getiriyor:

> Bu güzel kitabın dokusu tıpkı bir İran halısına benziyor. Ayaklarınızın altında bir halı duruyor ama aynı zamanda sihirliymiş gibi gözünüzü bağlıyor. İnanmaya başladığınız bir şeyin üzerinde yürüyorsunuz sanki; inançtan da üstün bir şeye bakıyor, dokunmuş şekilleri birbirinden koparmaksızın inanılır olanla olmayanı nasıl ayırt edeceğinizi bilemiyorsunuz.

Lev'in yazdığı kitaplar yetmiş yıl sonra da okunabilen eserler, çünkü örneğin petrol fiyatlarının nasıl belirlendiği gibi sıkıcı bir konuyu bile bir Kafkas masalı anlatır gibi yazmış. Stalin'i ise hiçbir yerde bulamayacağınız bir şekilde anlatıyor. Lev'in 1933'te yayımlanan Sovyetler Birliği hakkındaki bir başka kitabı için *Times* şu başlık altında bir haber yapmış:[1] "Kitap Rusya'nın zulmün pençesinde olduğunu gösteriyor; Essad Bey zorunlu bir cennetten söz ediyor. Ona göre, Bolşevikler yeni bir din kurma hevesiyle kıyamete sürüklenen kölelere dönüşmüşler."*

İçmek, yazmak ve kitap yayımlamak Rus göçmenlerinin Weimar dönemi Berlin'inde yaptıkları işlerin başlıcalarıdır.[2] Kâğıdın, mürekkebin ve votkanın ucuz olmasının yanı sıra, 1917 öncesinde kendileri de burada sürgün olan devrimci yayıncılardan kalma Kiril alfabesi basabilen makineler vardır Berlin'de – 1924'e kadar da göçmen yayıncılığının başkenti unvanını korur. Bu durumun enflasyon nedeniyle bozulması sonrasında

---

1 "Book Sees Russia in Grip of Cruelty", *The New York Times*, 21 Ağustos 1933, s. 11.

(*) *Times*'ın Moskova'daki adamı Walter Duranty ölümünden yıllarca sonra bir skandalın konusu olmuştur. 1932'de verilen Pulitzer Ödülü, ödül komitesi tarafından 2003 yılında kendisinden geri alınır. Zaten Duranty ödülün verildiği yıldan beri, Stalin dönemi Rusya'sında meydana gelen Ukrayna'daki kıtlık ve öteki felaketler konusunda bilerek yanlış haber yaptığı gerekçesiyle protesto edilmiştir. O dönemde Rusya'da artan baskıları ve ölümleri bildirmekten kaçınmayan Lev gibi bazı gazetecilerin varlığına rağmen, ödül Duranty'ye verilmiştir.

2 Robert C. Williams, *Culture in Exile: Russian Emigrés in Germany, 1881-1941* (Ithaca, N.Y., 1972), s. 132-133.

göçmenlerin çoğunun Paris ve Prag'a gitmesiyle geriye seslerinin Almanca duyulmasını arzu eden liberaller ile Yahudilerden oluşan sınırlı bir çevre kalmıştır. Lev de bu grubun en başarılı üyelerinden biridir.

Kendine özgü tarzını Almanca'dan önce Rus Lisesi'nden ve üniversiteden tanıdığı sınıf arkadaşlarına Rusça okumalar yaparak geliştirir Lev. Voronovlar ya da Pasternakların evlerinde düzenlenen edebiyat gecelerinde şiirlerini okur, halk masallarına dayanan nükteli hikâyelerden oluşan zekice yazılmış "Doğu masalları" anlatır.

Kısa bir süre sonra da oturma odalarından çeşitli "kültür çevrelerine", göçmenlerin rağbet ettikleri kahvehanelere geçecek, genç Vladimir Nabokov'un da içinde olduğu ve *Na cerdake* [Atinalıların Yeri] denilen "edebiyat kulübü"nde yapacaktır artık okumalarını.[3] Bu çevreye büyük ihtimalle Nabokov'un kız kardeşi de olan sınıf arkadaşı Helen tarafından tanıştırılmıştır.* (Dönemin gazeteleri Lev'in Atinalıların Yeri'ne gelen izleyicilerden büyük alkış aldığını yazıyor.) Ertesi yıl Lev genç göçmen yazarların oluşturduğu, Nabokov'un da üyesi olduğu Şairler ve Yazarlar Kulübü'ne katılır.

Ne var ki, o daha geniş bir izleyici kitlesine ulaşmak istemektedir; kahvehane okumaları onun son Rusça etkinlikleri olur. Lev , yazan bir yazar olmak arzusundadır. Aralık 1931'de Şairler ve Yazarlar Kulübü'nün ikinci halka açık edebiyat akşamında, duyurulan yazarlar arasında "Essad Bey" de vardır ama Lev ortaya çıkmaz. Ona göre şiir ve kurgu, öteki edebiyat türlerinin gerisinde kalmıştır artık. Bir süre roman yazmaz. Yıllar sonra yazdığında da başyapıtlarından birini verecek, gazetecilikte gösterdiği başarı ile Doğu masallarının hicvini ve ince-

---

3 Gerhard Höpp, "Mohammed Essad Bey oder die Welten von Lev Abramovic Nussenmbaum", Essad Bey, *Allah ist gross: Niedergang und Aufstieg der islamischen Welt* (Münih, 2002)'ye Sonsöz, s. 391-392.

(*) Nabokov bu tarihte İngiltere'de okuduğu üniversiteden mezun olup Berlin'de yaşayan acılı ailesine daha yeni katılmıştır. O da Doğu'yu çağrıştıran "Sirin" adının arkasına saklanmaktadır, ama henüz Rus göçmenlerinin edebiyat yıldızı olmamıştır. O dönemde bu onur, kısa bir süre sonra Nobel Ödülü'nü alacak olan Ivan Bunin'indir hâlâ.

liklerini birleştirerek oluşturduğu kendine has bir roman ortaya çıkacaktır.

Almanya, Rusların gelmesinden önce de dünyanın önde gelen kitap yayıncısı ülkelerinden biridir.[4] Her ne kadar ülkedeki kitap ticaretinin arkasındaki temel güç, doymak bilmeyen Alman okurlarsa da, ülkede çok sayıda iyi kalite baskı yapabilen makineler ve etkili bir dağıtım ağı vardır. Almanca bir dünya dili değildir, sömürge ülkelerde konuşulmaz; kitap üretimi tamamen iç pazara yöneliktir. 1913'te, savaştan önceki son yılda, Almanya'da otuz beş bin kitap basılmış, 1920'de, yani savaş sonrasının kargaşası, hastalıklar ve devrim sırasında, kitap ticareti inanılmaz bir şekilde savaş öncesi düzeyini yakalamış, otuz bin kitap piyasaya sürülmüştür. Weimar döneminin ilk yıllarında ülkede, Rusça basımevleri de dâhil, 895 yeni yayınevi kurulmuştur. Savaş ertesinde Berlin'de yaşanan öteki akıl almaz gelişmeler gibi, bu olgu da maliyet hesaplarına bağlı bir durumdur: Kâğıt, baskı makineleri ve mürekkep ucuzdur, yetenekli editörler, yazarlar ve dizgiciler boldur ve elbette, ne kadar büyük acılar yaşarlarsa yaşasınlar Almanlar okumaktan hiç vazgeçmemişlerdir.

Ne var ki, 1923 yılının sonbaharında yaşanan hiper-enflasyon Rus göçmenlerine ait bütün yayınevlerini, kafeleri ve tiyatro kumpanyalarını, kısacası her türden ticari faaliyeti altüst eder. Enflasyon yalnızca Alman orta sınıfını imha etmekle kalmaz, birçok Rus'un, özellikle Berlin'e gelirken yanlarında çok şey getirememiş olanların birikimlerini de süpürüp götürür. Rus yazarların yeni merkezi artık Paris'tir; Prag da bilimsel ve akademik yayıncılığın kenti olacaktır.[5] 1923'ten sonra Rus göçmenler Paris'e taşındıkça, Berlin'de kalan sürgünler arasında Yahudilerin ağırlığı giderek artar ve Berlin bir süreliğine Yahudi kültürünün merkezi olur. Yahudi Araştırma Enstitüsü YIVO, yönetimini Cenevre'den Berlin'e taşır; siyasi cephede ise, Siyonist sosyalistler ile eski Rus Yahudi Birliği, Berlin'deki faaliyetlerini artırmışlardır.

4 Williams, *Culture in Exile*, s. 133.

5 Marc Raeff, *Russia Abroad: A Cultural History of the Russian Emigration, 1919-1939* (New York, 1990), s. 77.

Lev, göçmenlerin giderek Alman kültürüne asimile olmaya başladıkları bu dönemde ve ömründe ilk kez doğru bir zamanlamayla, artık bir yetişkindir. 1923-24 yıllarında Berlin ekonomik sorunlarla boğuşurken Lev okuldadır. 1925-26'da ise, artık olgunlaşmış bilgisini, yani Doğu'ya dair her şey konusundaki uzmanlığını, kendisine kariyer yapmak için kullanacağı bir zamanda Alman yayıncılık hayatı da düzelmeye, *Altın Yirmili Yıllar* dönemine girmeye başlamıştır. Berlin 1926 ile 1930 arasında Avrupa'daki edebî faaliyetlerin merkezi olur; onlarca ciddi gazetenin yanı sıra, edebiyat dergilerinin en iyilerinden biri, *Die Literarische Welt* (Edebiyat Dünyası) burada yayımlanmaktadır. *The New York Review of Books*'un Almanya'daki muadili olan bu haftalık dergi, sayfalarında her hafta Alfred Döblin'in kentsel estetik üzerine düşüncelerinden, Bertolt Brecht'in burjuva tiyatrosunun ipliğini pazara çıkaran yazılarına, Walter Benjamin'in film çözümlemelerine kadar her türden yazıya yer vermektedir. ("Saniyenin onda birini yakalayan film teknolojisi sayesinde kapalı kutu eski dünyanın altı dinamitlenmiştir, artık Alfa Romeo kullanmaya imrendiğimiz kadar, küçük burjuva evlerin içini de görüp hayranlıkla seyredeceğiz.")[6]

Lev daha yirmi birindeyken, gencecik yaşında, muhtemelen Pasternakların aracılığıyla, *Die Literarische Welt*'in güçlü editörü Willy Haas ile tanıştırılır. Hiçbir zaman bu karizmatik editörün gözdelerinden veya yakın çevresinden biri olmayacaktır ama derginin yazarlarının çoğu ondan iki kat daha yaşlıyken, Haas yazarlar listesinin en üst sıralarına Lev'i yerleştirir ve isabetli bir şekilde, onu derginin "Doğu uzmanı" olarak tayin eder. Haas, Lev'in yeteneğini ve enerjisini görmüş, onu kanatları altına almıştır; "Essad Bey" kısa zamanda derginin en verimli üç yazarından biri olur.

Lev'in ilk makalesi, beklendiği gibi "Doğu'dan" başlığını taşıyor. 1926 yılında Malezya ve Azerbaycan'da gazete habercili-

6 Walter Benjamin, "A Discussion of Russian Filmic Art and Collectivist Art in General", Anton Kaes ve diğerleri, der., *The Weimar Republic Sourcebook* (Berkeley, 1994) içinde, s. 626.

ği konulu bir tartışmadır bu.[7] Daha sonra çok çeşitli konularda yazılar hazırlar: Cengiz Han'dan övgüyle bahsettiği şiirlerden Batı film endüstrisine kadar değişik konularda yazılar üretir. Avrupa ve Amerika'nın ahlâksız filmlerinin Doğuluların, özellikle de Müslümanların gözünde Batı'nın değerini alçalttığına dair yüzeysel ama öngörülü eleştiriler içeren "Film ve Beyaz Irkın Saygınlığı" adlı bir makalesinde, "Beyaz ırk"ın bağımsızlıktan söz etmeye başlayan Asyalı insanların nezdindeki saygınlığının tümden kaybolmaması için, Batı kültürünün olumlu yönlerinin öne çıkarılması gerekiyor gibi önerilerde bulunmaktan geri durmamaktadır.[8] Osmanlı sarayının eski mensuplarının ve harem ağalarının İstanbul'da düzenledikleri ticari bir toplantıyı anlatan "Harem Ağaları Kongresi" gibi merak uyandırıcı konularda da haber yapar Lev. Ayrıca, Atatürk hakkındaki Almanca ilk biyografiyi de o yazmıştır. Olumlu bir bakış açısı taşıyan eserinde Lev, Mustafa Kemal'den "kurnazlığın, gaddarlığın ve hilenin normal kabul edildiği Doğulu yöntemleri kullanarak Batı'nın zafer kazanmasını sağlayan, Türklerin en az Türk olanı," diye söz etmektedir.[9]

Lev, ilk yazılarında Batı'yı kendi lehlerine kullanmayı bilmiş Atatürk ve ondan sonra gelen Rıza Şah Pehlevi gibi Doğulu önderlere özel bir ilgi gösteriyor. 1930'larda ise, Avrupa Aydınlanması'nı Rusya'ya benimsetmek için Doğu ile Batı'yı herkesten daha fazla yakınlaştırmış olan Büyük Petro'ya yoğunlaşmıştır. Lev, Petro'yu hem sever hem de nefret eder; öyle ki, sonunda bu konu onu boğar ve eserini bitirmez. Başka birçok yazar bunu boşa harcanmış zaman olarak görürdü ama, Lev Petro üzerine yaptığı araştırmalardan faydalanarak Çar Nikola'nın ve Rıza Şah'ın biyografilerini yazmıştır. (Ona göre, İran diktatörü son Çar Nikola'dan ziyade, Büyük Petro'nunkine benzeyen bir idare kurmuş.) Lev'in Doğu'nun ihtişamı üzerine mizah dolu

7 Essad-Bey, "Aus dem Osten", *Die Literarische Welt (DLW)* 2, no. 23 (1926).

8 Essad-Bey, "Tschingis-Chan, der Dichter. Zu seinem 700. Todestag", *DLW* 3, no. 47 (1927), s. 7; Essad-Bey, "Das Prestige der weissen Rasse und der Film", *DLW* 5, no. 3 (1929), s. 7.

9 Essad-Bey, "Buch-Chronik der Woche. Dagobert von Mikusch: Gasi Mustafa Kemal", *DLW* 5, no. 45 (1929), s. 5

yazıları da var. Örneğin, Bolşeviklere yenilmiş Orta Asya krallıklarının saray mensuplarının şimdi Potsdamer Meydanı'nın ortasında keyif çatışlarını, resmî partilerde boy gösterişlerini gülünç bir şekilde şu başlık altında anlatıyor: "Adlon Otel'indeki Buhara: Son Emir ve 20. Yüzyıldan 1001 Gece Masalları."[10]

Afgan Kralı Emanullah'ın 1928 yılında Alman başkentine yaptığı ziyaret üzerine *Die Literarische Welt*'e ve çeşitli gazetelere yazdığı bir dizi makale, Lev'in Doğu-Batı buluşması tartışmalarına eleştirel siyasi çözümlemeler getirdiği yazılardır.[11] Bu makalelerin birinde, "Ülkede ilkel, birbirini tanımayan kabileler yaşıyor. Yabancı olan her şeyden nefret ediyorlar; sınırlarını çirkin küçük atlarıyla koruyor, hırsla baktıkları uzaklardan gelen silahlı kervanlara yakın zamana kadar ülke sınırlarını oluşturan kafatası yığınlarını gösteriyorlar," dediği Afganistan'ın coğrafi ve toplumsal iklimi konusunda oldukça kasvetli bir resim çizen Lev, yine de yirmilerde Afganistan'da bir ümit ışığı belirdiğini ekliyor: "Şanlı geçmişleri üzerine mütevazı hayatlar kurmuş öteki İslami ülkelerin tersine Afganistan'ın böyle bir geçmişi yok, yine de büyük bir gelecek vaadediyor." Dizinin sonunda modernizm yanlısı krala adanmış bir Afgan şiirine yer vermiş: "Amerika bizim dostumuzdur, Almanya da bize vefalı bir dost olmuştur. ... Sevgili vatanımız, senin ışığının etrafındaki pervaneleriz biz / Uğruna ölürüz canımız Afganistanımız."[12]

Çeşit çeşit haberler, serbest siyasi yorumlar, Orta Asya'dan şiir örnekleri; *Die Literarische Welt*'in arayıp da bulamadığı şeylerdir bunlar. Essad Bey derginin "Doğu'daki adamıdır", orayla ilgili ne varsa yazmakta serbesttir.

Derginin sürekli yazarları arasında Weimar döneminin önde gelen simaları, Egon Erwin Kisch, Valeriu Marcu ve (Lev'le ya-

10 Essad-Bey, "An Asiens Forstenhöfen. Buchara im Hotel Adlon-Der letzte Emir-Märchen aus tausendundeiner Nacht im 20. Jahrhundert", *Dresdner Neueste Nachrichten*, 15 Kasım 1929.

11 Essad-Bey, "Chefredakteur S.M. Amanullah", *DLW* 4, no. 10 (1928), s. 3. Ayrıca bkz. "Die Europa-Reisen islamischer Herrscher und die islamische Welt", *Die islamische Gegenwart* 2, no. 4/5 (1928).

12 Essad-Bey, "Chefredakteur", *DLW 10*, (1928).

kın arkadaşlık kurmuş) iğneleyici bir üsluba sahip Dadacı kabareci ve edebiyat aydını Walter Mehring de vardır. Devrim kurşunlarının havada vızıldadığı yirmili yılların başında radikal deneysel kabare Berlin'de zirveye ulaşmış, sonraları kafelere ve başka mekânlara kaymıştır. Mehring, 1951 yılında yazdığı "Kayıp Kütüphane: Bir Kültürün Otobiyografisi" adlı anı kitabında bu yerleri şöyle anlatıyor: "Dünyanın bütün kütüphanelerinin toplamından daha fazla sayıda ve daha büyük kitapların bulunduğu; dünya tarihine geçmiş işlerden daha fazla sayıda hareketin planlandığı" yerler.[13]

Die Literarische Welt'in yazarları hem iş çıkışlarında hem de gün içinde Kurfürstendamm üzerindeki "Café Megolomania" adını taktıkları Café des Westens'e (Batılıların Kafesi) uğramaktadırlar. Burada çalışan "kızıl saçlı, kambur" garson Richard, "yeteneklerini bir ordu subayının madalyalarına verdiği önem kadar ciddiye alan, kendini beğenmiş zor misafirlere hizmet etmektedir."[14] Mehring, Café Megolomania'nın göz alıcı egzotikliğini, en tuhaf davranışların bile nasıl hoş karşılandığını etkileyici bir dille anlatıyor.

Bu altkültürün en çarpıcı kişilerinden biri –takıntıları bağlamında Lev'e çok benzeyen– Else Lasker-Schüler'dir.[15] Alman Yahudisi bir şair olan bu kadın, orada doğduğunu iddia ederek kendisine "Teb Prensesi" adını takmış, Berlin sokaklarında dolaşmakta ve yoğun tepkiler almaktadır: Erich Mühsam, şiirinin "ateşli doğu hayalleriyle parladığını" söylerken,[16] Kont Harry Kessler günlüğüne, "yıllardır bu kadından kurtulmaya çalışıyorum," diye yazıyor.[17] Kafka ise şiirleri için "aşırı telaşlı kibar bir beynin rastgele kasılmaları" diyor.[18] Karl Kraus da ona "baş

13 Walter Mehring, *The Lost Library: The Autobiography of a Culture* (Indianapolis ve New York, 1951), s. 136.

14 *A.g.e.*, s. 141-143.

15 Frederic V. Grunfeld, *Prophets Without Honor: A Background to Freud, Kafka, Einstein and Their World* (New York, 1979), s. 96-145.

16 *A.g.e.*'de yapılan alıntı, s. 97.

17 Harry Kessler, *Berlin in Lights: The Diaries of Count Harry Kessler (1918-1937)* (New York, 1999), s. 114.

18 Grunfeld, *Prophets Without Honor*'da yapılan alıntı, s. 97.

melek ile kötü kadın" karışımı yeni bir ad takmış.[19] Yani, kimsenin dikkatinden kaçmayan bir kadın...

Lasker-Schüler, "Yaban Yahudice" dediği ve eski Yahudilerin diline benzeterek konuştuğu "Asyaca" adlı bir dil bildiğini iddia etmektedir. Hatta Prag'da bir kilisede şaşkın kalabalığa bu dilde vaaz verirken tutuklanmıştır. Ama Yahudileri Diaspora'da geçirdikleri iki binyıl boyunca edindikleri kötü etkilerden arındırarak keşfettiği Yaban Yahudiler deyimi, oldukça rağbet görür. Eserlerinde birinci tekil anlatıcılar hep Arap; üçüncü tekilden konuşanlarsa hep Yahudilerin hikâyelerini anlatıyorlar.*

Lasker-Schüler'in arkadaşı ressam Oskar Kokoschka, Yaban Yahudi kıyafeti giymiş Else ile birlikte Bonn caddelerinde dolaşmalarını şöyle kaydediyor: "Üzerinde şalvarı ve sarığı, uzun siyah saçları ve elinde uzun ağızlığın ucunda sigarasıyla yürüyorduk. Elbette gelip geçenler, bakıp bakıp bize gülüyor, alay ediyor, çocuklar alkış tutuyorlardı; öğrenciler öyle rahatsız olurlardı ki, bir dayak yemediğimiz kalırdı."[20] Lasker-Schüler'in arkadaşlarına Büyük Halife, Dalay Lama gibi saçma adlar takmak gibi bir merakı da varmış. Filozof Martin Buber'e Herr von Zion, şair Gottfried Benn'e Barbar ve arkadaş topluluğundaki herkese Kızılderili demekteymiş.[21] Else bir süre, İskenderiye'de doğduğu için sevdiğini söylediği ve Megalomanya'dakilerin Tom diye çağırdıkları milyoner fütürist şair F.T. Marinetti ile takılmış.

---

19 *A.g.e.*'de yapılan alıntı, s. 96.

(*) Lasker-Schüler sonradan Filistin'e göçer ama kısa sürede Kutsal Topraklar'da yaşamaktan pek keyif almadığını anlar. "Buradaki insanlarla yaşamak benim için çok zor, Kral Davut bile buradan göçmüş," diye yazıyor. Son projelerinden birinde, Filistin'deki Araplarla Yahudileri bir eğlence parkı inşa ederek birlikte ve keyif alarak yaşamayı öğrenmeye ikna etmeye çalışmış. Yirmi birinci Siyon Kongresi'nde kasvetli temsilcilere şöyle hitap ediyor: "Yahudi-Arap sorunu nasıl çözülür biliyor musunuz? Tek bir yolla: Neşeli şeyler yaparak. Yahudilerle Araplar için bir eğlence parkı kuracağız. Buraya her iki halk da gelecek ve aynı kutsal yemekten yiyecek, aynı atlıkarıncaya binecek ve aynı çarkıfelekte oynayacak. Ve giriş kapısının üzerinde 'Tanrı İçin' yazacak." [Frederic V. Grunfeld, *Prophets Without Honor: A Background to Freud, Kafka, Einstein and Their World* (New York, 1979), s. 143.]

20 Oskar Kokoschka, *Mein Leben* (Munich, 1971), s. 10.

21 Grunfeld, *Prophets Without Honor*, s. 106.

Alışılmamış fikirleri ve daha da alışılmamış halleriyle çeşit çeşit insanla dolu bu duman altı odalara herkesin bir şekilde Leo Nussimbaum olduğunu bildiği Essad Bey, yani sarığı ve hançeriyle Azeri bir *literato,* çok uygun düşmektedir. Gerçekten de kahvehane seyyahlarının dünyası Lev'in oryantalist rolünü bileyebileceği mükemmel bir mekândır. Sunulan hüner-ler elbette buraya gelen herkes için sergilenmektedir ama esas izleyici, nihayetinde kişinin kendi kırılgan benlik duygusudur. Kahvehane yaşamının asıl önemi de buradadır, ayrıca bu mekânlarda kimse paraya ya da akademik niteliklere aldırış etmemektedir.

Lev'den on yaş büyük olan Mehring o zamanlar çoktan ün kazanmış bir sanatçı; muhtemelen Lev'i kafe sahnelerine sokan da o. Lev de, sık sık bunalıma giren dostuna destek vermekten kaçınmıyor. Mehring, *Cabaret* adlı Broadway oyunu ve filminde Joel Grey tarafından mükemmel şekilde canlandırılmış kabare sanatçılarının önde gelenlerinden biri. (Filmdeki zamanlama biraz kaymış, çünkü Nazizmin yükseldiği yirmilerin sonunda, mahrem konuları ve siyasi hicivleri içeren kabare geleneği çoktan bitmiştir.) Kayzer dönemi Berlin'de siyasi tiyatro daha revaçtadır; şimdi inanılmaz gelse de, o zamanlar uygulanan resmî sansür, yapılan şakaları çok daha komik kılmaktadır. Mehring, 1919 Devrimi sırasında başlayan ve 1923 "enflasyon yılı"nın sonuna kadar devam eden iğneleyici kabare sanatının çok rağbet gördüğü en canlı döneminde sahnelerdedir. Bu tarihten sonra, Berlin'e özgü kabare vodvilleri yavaş yavaş komik taşlamalara, hatta asker, doktor, mahkûm veya Eskimolar gibi giyinmiş kızların yer aldığı müzikal revülere dönüşmüş, geçmiş yılların düşünmeye sevk eden gösterilerinin yerini bunlar almıştır. Dansçı kızların revülerine kabare rakip olamadığı gibi, giderek daha düşük gösteriler, çıplak kızların revüleri ortaya çıkmıştır. 1927'ye gelindiğinde artık Berlin, "Örtüsüz Dünya; Herkes Çıplak; Tufan: 100 Çıplak Kadın" vb. isimli gösterilerin ilan edildiği neonlu yazılardan geçilmemektedir.[22] Walter Benjamin ve Siegfried Kracauer, insan be-

22 Peter Jelavich, *Berlin Cabaret* (Cambridge, Mass., 1993), s. 175-176.

deninin sergilendiği bu gösterilerde mutlu zamanlar geçirmişler ama elbette sunulan mekanik cinselliğe dair önemli eleştirel çözümlemeler getirmekten geri durmamışlardır.

1920'lerin ortalarından itibaren Berlin'deki kabareler bir yandan da politikleşmektedir; bir tarafta komünist propagandacı grupların etkinlikleri sergilenir, öte yanda Nazi yanlısı *halkçı* gösteriler yapılır. Mehring gibi ilk Dadacı kabarecilerse artık bıkmışlardır.* Mehring –büyük olasılıkla Lev'in önerisiyle– Berlin'den ayrılıp Cezayir'e gider. Yaptığı seyahat ona yeni bir zindelik kazandırır ve ilk düzyazı eserini, "Cezayir ya da Vaha'daki Onüç Mucize"yi yazar. Mehring kitapta şöyle diyor: "Çıkış Kitabı [Eski Ahit'te ikinci kitabın adı] Sahra'nın piramit kenti Garda'da bana eşlik etti. Burada Abaditler İslami bir hayat sürüyorlar, aralarında kendilerine *Dürüstler* diyen son hakiki İsrailliler de var."[23] (Lev ya da Walter Mehring gibi Yahudi kimliklerini gizleyen kahvehane oryantalistlerinin nereye giderlerse gitsinler mutlaka garip Yahudilerle karşılaşıyor olmaları da doğrusu kayda değer.)

Lev, arkadaşının bu eserini *Die Literarische Welt* için değerlendirirken, Avrupalıların Doğu'yu ruhundan arındıran rehber kitaplarla kandırıldıklarını ama burada, daha önce Budapeşte'den öteye gitmemiş birinin ağzından "gerçek Do-ğu"nun öğrenilebileceğini öne sürüyor. Ona göre Walter Mehring, "artık Doğu'dan geriye hiçbir şeyin kalmadığı ya da çok az şeyin kaldığı bu yerde" yalnızca bir şairin görebileceği şekilde şiiri görmüş ve duymuştur. "Doğu'da hiç bulunmamış olanlar ile bu hilal diyarının hayalini kuranlar, seyyah hikâyelerini veya bi-

(*) Kayzer döneminde, genellikle Yahudi olmayan sanatçılar tarafından Yahudiler hakkında ve örneğin defalarca vaftiz edilmiş aşırı asimilasyon yanlısı Alman Yahudisi ile alay eden fıkralar anlatırlar. Antisemitizmin ciddi boyutlara ulaşmasıyla Yahudi fıkraları komik olmaktan çıkar ve halkı "fazlasıyla rahatsız eden" siyasi mizahla birlikte gözden düşer. Hitler'in 1933'te iktidara gelmesiyle de Yahudi kabare yıldızları Almanya'dan çıkarılır ama Avusturya, Çekoslovakya, Fransa ve Hollanda'ya gitmiş olanlar kendi istekleri dışında ve bu kez son oyunlarını Westerbork, Theresienstadt ve öteki yerlerdeki toplama kamplarının SS gözetimindeki kabarelerinde sergilemek üzere, Alman sahnelerine dönerler. [Peter Jelavich, *Berlin Cabaret* (Cambridge, Mass., 1993), s. 79-80, 258-282.]

23 Mehring, *The Lost Library*, s. 13.

limsel araştırma raporlarını okumasınlar, Walter Mehring'in yazdığı *Vaha'daki Onüç Mucize*'yi okusunlar."[24]

Lev, *Die Literarische Welt*'ten yirmi sekiz yaşında ayrıldığında dergide 144 makalesi yayımlanmış –Willy Haas'ın öteki gözdesi Walter Benjamin'in yazdıklarından daha fazla bir rakam– yarım düzine kadar da çoksatan kitabı çıkmıştır. Dostu ve ilerideki iş arkadaşı George Sylvester Viereck, Essad Bey'in bir odaya kapandığını ve birkaç saat içinde neredeyse bitmiş bir eserle çıktığını belirtiyor. Bu biraz abartılı olsa da, Lev gerçekten çok hızlı ve akıcı bir şekilde yazı yazmaktadır. 1934 yılında işlerini yöneten Werner Schendel kendisinden, yani uluslararası düzeyde on yedi adet çoksatan kitabı yayımlanmış bir yazardan istenebilecek en son şeyi rica etmiş, "Daha fazla kitap yayımlamayın. Çok verimli görünmemelisiniz, kitaplar arasında bir yıl ara verin lütfen," demiş.[25]

Lev, artık Essad Bey olarak tanınan bir "Doğu" uzmanıdır. O dönemde birbirinden farklı iki anlamı vardır Doğu'nun: Gizemli "Asyatik" Doğu, yani İslamın ve öteki Avrupa dışı dinlerin dünyası ve artık Sovyetler Birliği olmuş Rusya'ya ait Doğu. Her ikisi de fanatikler, çarlar, komiserler ya da sultan ve şahlarla, gizem ve tehlikelerle dolu ama aynı zamanda cazibe merkezi yerlerdir. Ayrıca Ortadoğu, Almanya'da her zaman ilgi çekmiş bir konudur, üstelik Fransız karşıtı sözler söylemek için de bir fırsat sağlar!

Haas da, Mehring de, öteki meslektaşları da muhtemelen Lev'in geçmişini bilmektedirler –1930'larda kesinlikle öğrenmişlerdir– ama hiçbiri, bu konuda alenen konuşmamıştır. İlk "özyaşam" kitabı *Doğu'da Kan ve Petrol* çıktığında, *Die Literarische Welt* eser üzerine imzasız bir eleştiri yazısı yayımlar: "Essad-Bey'i bu dergiden tanıyoruz. Bugüne kadar onun gerçek kimliğini bilmiyorduk. Adının takma olduğunu düşünmüştük. Müslüman bir aristokrat ile Rus devrimcisi bir aydı-

24 Essad-Bey, "Walter Mehring: Algier oder die 13 Oasenwunder", *DLW* 3, no 22 (1927), s. 6.

25 Gerhard Höpp, "Mohammed Essad Bey: Nur Orient für Europäer?", *Asien Afrika Lateinamerika* 25'ten (1997) alıntı, s. 86.

nın oğlu, Bakü, Azerbaycan doğumlu bu Asyalının garip yaşam öyküsünü hayranlıkla karşılıyoruz."[26] Bu yazının kimin kaleminden çıktığını, Haas tarafından mı, yoksa Kafkas giysili Rus mültecisi meslektaşlarının geçmişi karşısında kafaları karışmış editörler tarafından mı yazıldığını söylemek zor. Lev'in, kader onu artık bu konularda şaka yapamayacak bir konuma sürükleyene kadar, hayatının büyük bir bölümünde Essad'a "dönüşmesi" konusunda yazar arkadaşlarına oyun oynadığı söylenebilir. Ama kendisinin ya da ötekilerin bu değişimle dalga geçmeleri söz konusu değildir. Tersine, çoğu kendisi gibi Yahudi olan bu insanların onu anlayabileceklerini, dönüşümünü açıkça yazmasının dürüstlük olacağını düşünmüş olmalı. Lev başkalarının yanındaysa daha temkinli davranıyor, bir şey gizlediği yönündeki iddiaları ne reddediyor ne de onaylıyor. Yalanlamaya çalışmak yerine kimliğine sıkıca sarılıyor, daha bir oryantalist, daha bir Essad Bey oluyor.

Kitaplarında ve makalelerinde ve de kendisiyle ilgili olarak, basit olgulardan öte, düşünsel ve duygusal gerçeğe daha fazla önem vermekte.* *Die Literarische Welt* için yazıdığı "Doğu Efsanesi Lenin" adlı bir makalesinde, Lenin'i Doğu'nun üç bin yıllık putları ve efsaneleri bağlamında ele alıyor. Ona göre Rus Devrimi'nin önderi bir "cin, ölümsüz bir hayalet. Üçüncü Enternasyonal'e rağmen Lenin, Rusya'da ünlü bir aziz haline getirilmiştir. Köylerin çoğunda onun resmi sıradan azizlerin yanında asılıdır."[27] Lev, Gürcü zalim mafya üyesi dediği Stalin'in Kafkas kimliğini de, "Stalin: Bir Fanatiğin Kariye-

---

26 G.M., "Essad-Bey. Oel und Blut im Orient", *DLW* (sayı belli değil), 1929, s. 5.

(*) Lev ölüm yatağında yazdığı defterde şöyle diyor: "Özellikle bir 'edebiyatçı' için olgulara biçim vermek yerine 'fotoğrafını çekmek' gerçekten çok zordur. Edebiyatın ayartıcılığı inanılmazdır. Edebiyatçının hafızasında perspektif kayar. Yazar ister istemez atmosferin gerçekliğini olguların basit gerçekliğine tercih eder. Ama ölümü beklediğim bugün yalnızca gerçeği yazmaya çalışıyorum, gerçeğin tümü olmasa da en azından [burada karalama var: 'bence anlamı olan'] bu satırlarda. Çünkü bana öyle geliyor ki, büyük acılar içinde sona ermekte olan sefil hayatım tıpkı şu içinde olduğumuz kargaşa ve felaket günlerine benziyor." [Kurban Said, *Der Mann, der Nichts von der Liebe Verstand* (yayımlanmamış el yazması), I, 4A-5B.]

27 Essad-Bey, "Der orientalische Lenin-Mythos", *DLW* 4, no. 49 (1928), s. 5-6.

ri" (1931) adlı kitabında açığa çıkarmıştır; daha önce yazılmış bir biyografide yetişkin yaşına kadar doğru dürüst Rusça bile konuşamayan Stalin'in Rus olduğu belirtiliyor. Amerikalı bir eleştirmen Lev'in çizdiği Stalin portresini "Chicagolu bir gangsterin hayatına, ülkenin ortamını da Chicago'ya" benzetiyor.[28] Gerçekten de, Lev çok az gazetecinin kavradığı şeyi daha o zamanlar yazabilmiş bir kişi. (Stalin'le karşılaşan Amerikalı bir yetkili, "Sovyet yönetiminin başının bir centilmen olduğunu sanıyordum, bir Kafkas eşkıyası değil," diyor.) Essad Bey'in yazdıklarını fazla abartılı ve akla sığmaz bulan eleştirmenler de vardır ve aslında yanılanlar onlardır. 1932'de *The Times Literary Supplement*'ta Stalin kitabını değerlendiren biri gazetecilik bağlamında kitabın "zekice" olduğunu ama Essad'ın iddia ettiği gibi, "Stalin'in şimdi elinde olan iktidarı sonsuza kadar sürdürmek" konusunda ikna edici bir şey söylemediğini, "Doğulu yöneticilerin daha önce de sınırlarını aştıklarını ama giderek sanayileşen Rusya'yı yalnızca zor kullanarak denetlemenin daha da güç olacağını" yazıyor.[29] Burada olduğu gibi, Stalin ve Hitler'in ilk yılları konusundaki iyimser yaklaşımlar çok tipiktir; Stalin hakkındaki yanılgı, Hitler'den daha uzundur, üstelik zora dayalı iktidarından sonrasına kadar sürmüştür. Yazdığı kitap ve makalelerle Stalin'in amansız uygulamalarını, kurulmasında parmağı olduğu sistemin suç üzerine inşa edildiğini ilk dile getirenlerden biri Lev'dir.

Hataları yalnızca aceleciliğinden kaynaklanan Lev'in belli başlı eserlerinin çoğu piyasaya 1929 ile 1932 arasında, dört yılda çıkmıştır. *Kan ve Petrol* adlı anı kitabından sonra, *Kafkaslar'ın Oniki Gizi*, *Muhammed*, *Stalin* ve Bolşevik yönetimindeki Rus gizli polisinin tarihini anlattığı *OGPU: Dünyayı Ele Geçirme Planı* adlı eserleri yayımlanmıştır. Bütün bu kitaplar *Die Literarische Welt*, *Deutsche Allgemeine Zeitung* ve *Prager Tageblatta* gibi dergilerde makaleler yazdığı sırada ortaya çıkmıştır – aynı dönemde *Saturday Review of Literature*, *Asia* ve *The Living Age* gibi Amerikan dergilerine de makaleler vermektedir. Ki-

28 *Outlook*, Yayın Kurulu tanıtım yazısı, Nisan 1932, s. 233.

29 "A Study of Stalin", *Times Literary Supplement*, 2 Haziran 1932, s. 398.

taplarının bazıları *OGPU* gibi belgelere dayanmakta, ötekilerse, *Stalin* gibi hem akademik araştırmalar hem de, bazıları söylentiden ibaret olsa da, canlı anılar üzerine kurulmuştur. Roman dışı eserlerinin tümü hırslı, genelleyici ve tarihin büyük anlatılarıyla çerçevelenmiş ama aynı zamanda konu aldığı kişilerin gerçekçi portreleriyle doludur.

Lev, *Die Literarische Welt* sayesinde Weimar döneminin medya yıldızı, profesyonel bir "Kafkas Adamı" olarak ünlenir. Atlantik'in bu tarafında daha fazla ilgi çekmişse de, eserlerine asıl önem verenler Alman okuyucular olmuş, olumlu eleştirileri onlardan almıştır. Tarihî romanlarıyla tanınan Kurt Aram, *Kan ve Petrol*'ü, "zamanımızın en ilginç, en eğlenceli ve en bilgilendirici kitabı" olarak tanımlamış; başka ünlü bir yazar, Karl Hoffman, kitabın "siyasi maceracılığını", yazarın "olayları kimi zaman tüyler ürpertici bir şiddet ve ısrarcılıkla sunan ateşli bir sanatçı oluşunu" alkışladığını söylemiştir.[30] *Kan ve Petrol* Almanya'da büyük satış rakamlarına ulaşır ve kısa zamanda uluslararası bir ün kazanır.

Kitaba İngiltere, Fransa, Hollanda ve İspanya'da yayımlanan gazetelerden ve çalışmalarının beğeniyle karşılandığı ama Lev'in ileriki hayatında yıkıcı etkilerde bulunacak İtalya'dan çok olumlu eleştiriler gelir. Roma'da çıkan önemli bir edebiyat dergisi, *Bibliografia fasicsta*, *Petrolio e Sangue in Oriente*'nin [Doğu'da Kan ve Petrol] yazarının "mizah anlayışı olan çok hoş ve yetenekli bir hikâyeci olduğunu" belirtir.[31] Amerikalı eleştirmenler de hem eserlerini hem de elmalı tart kadar Amerikalı olduğunu düşündükleri Lev'in olayları kurgulama şeklini cazip bulurlar. Oysa kitabın bu yönü Almanya'da sert tepkiler almıştır.

Kan ve Petrol çıkar çıkmaz siyasi yönelimli birkaç Alman eleştirmen halkı kitaptan uzak durmaları için uyarmakla kalmadığı gibi, yazarını da gündemden düşürmek için çaba gösterir. Onlara göre Lev yalnızca etnik bir aykırı değil, aynı zamanda sapkın-

30 Höpp, "Mohammed Essad Bey: Nur Orient für Europäer?"de aktarılıyor, s. 81; Karl Hoffmann, "Erdölsensationen", *Deutsche Rundschau 225* (Ekim 1930), s. 80.

31 Höpp, Mohammed Essad Bey: Nur Orient für Europäer?"de aktarılıyor, s. 81.

dır da. Else Lasker-Schüler Bağdat prensesi gibi giyinebilir, çünkü onun Alman Yahudisi bir şair olduğu çok açıktır. Yahudi gazetecilerle bilimcilerin çoğu o dönemde Müslüman dünyaya dair derin bilgilerine ve yakınlıklarına dayanarak Ortadoğu üzerine yazı yazmaktadır ama hiçbiri Berlin sokaklarında sarığı takarak dolaşmamakta, savaşçı aşiret reisleriyle kan bağı olduğundan söz etmemekte, tuhaf Türk isimleri takınmamaktadır.

Aşağıdaki eleştiri etkili bir sağcı dergi olan *Der Nahe Osten*'de (Yakındoğu) yayımlanmış tipik bir örnek:

> Bu kitap yakın zamanlarda çıkmış en sefil yayınlardan biri. Kendisini "Mohammad Essad-Bey" olarak tanıtan, Bakü'den petrolcü bir Tatar'ın oğlu olarak sunan yazarın aslında Leo (Lob) Nussimbaum adlı, 1905 Kiev doğumlu, Tiflisli bir Yahudi olan Abraham Nussimbaum'un oğlu olduğu ortaya çıkmıştır. Kitapta, yazarın daha on yaşındayken Rus subayları tehdit ettiği, Buhara Emiri'ni tanıdığı, Müslüman gelenekler konusunda uzman olduğu iddia ediliyor; bu kadarı bile anlatılanların tuhaflığını ortaya koyuyor. Müslümanlar büyük ihtimalle dindaşları "Mohammad Essad-Bey"i yalanlayacaklardır. (Essad Arapça asad, esed, yani aslan demek; esed= lion=Lob=Leo?)[32]

Yazar, hiçbir Yahudi'nin Doğu'nun gerçek resmini çizemeyeceğini, "kitap boyunca bu Yahudi muhalifin iftira ve aşağılamalarına uğramış Azerbaycan, Ermenistan ve Türkiye gibi devletlerin sessiz kalmayacağını" söyleyerek yazısını bitiriyor.

Antisemitizmin her türlü saldırının hedefi olduğu bu dönemde eleştirmenlerin hiçbiri kitabı "Doğu" hakkındaki genel görüşlerden çok uzak bulmaz. Örneğin yazarlardan biri, kitabın hatalarının yeteri kadar Asyalı olmamaktan değil, "fazla Asyalı" olmaktan kaynaklandığını ve asıl bu "Doğulu niteliği"nin anlatılanlar konusunda kuşku doğurduğunu söyler. Ona göre, Doğuluların sapkın olduklarını zaten herkes bilmektedir ama yazarın hem Asyalı hem de Avrupalı olmasına

32 "Buchbesprechungen: Essad Bey, 'Oel und Blut im Orient,'" *Der Nahe Osten II*, no. 1 (1930), s. 16.

karşın, "Asyalılığının daha güçlü olması eserine ne yazık ki yarar getirmemektedir."[33]

Essad Bey takma adlı bu yazarın gündemden düşürülmesi çalışmalarına sağcıların yanı sıra, Sovyetler Birliği'nden gelmiş sürgündeki İslamcılar, yani Yahudi olmayan "gerçek" Müslümanlar da katılırlar. Berlin'deki çeşitli Arap ve Acem göçmen örgütleri de halka açıklamalar yaparak seslerini duyururlar. Lev'in yayın işlerini yöneten Werner Schendell aynı zamanda kitabın önsözünün yazarıdır, dolayısıyla o da suçlamalardan payını alır. Eleştirmenlere göre, Schendell bu "pis eser"in yayımlanmasını engellememiş olduğu için, "Doğu'ya" yapılan bu saldırıdan o da sorumludur.[34] Acem göçmenlerin çıkardığı bir gazete, ön sayfada yer verdiği bir makale ile "Rus dolandırıcının Almanya'ya attığı bu benzeri görülmemiş iftira"yı kınar.[35] Sonunda İslami örgütler bir araya gelir, "Protesto" adlı tek sayfalık bir bildiri hazırlayarak önde gelen bütün gazetelere yollarlar:

> Bu "anı kitabı", Doğu'ya karşı yapılmış bir küstahlıktır; nefret dolu sözlerle ve kör bir öfkeyle Doğu ülkelerine ve halklarına, kültürlerine, milli geleneklerine, yaşam biçimlerine, ahlâk anlayışlarına ve hatta dinsel törenlerine saldırılmaktadır.
>
> "Essad Bey" takma isimli bu şahsın, anlattıklarıyla Avrupalıların gözünde Doğu'nun aşağılanmasından başka bir şey yapmadığını açıkça ilan ediyoruz. Bu müstehcen kitap, çok çirkin bir kışkırtmadır; içinde yazılanların tümü baştan sona yalan ve iftira doludur.
>
> Yazar bir Doğulu bile değildir, adı da Essad Bey değildir. Güvenilir Alman kaynaklarının da onayladıkları gibi, gerçek adı Leo Noussimbaum'dur ve 20 Ekim 1905'te Ukrayna'nın Kiev kentinde doğmuştur. Bütün diyeceğimiz bundan ibarettir![36]

---

33 Höpp, "Mohammed Essad Bey: Nur Orient for Europäer?"de aktarılıyor, s. 81.

34 Aynı eserde aktarılıyor, s. 80.

35 "Essad Bey, Oel und Blut im Orinet", *Der Nahe Osten II*, no. 1 (1930), s. 16.

36 "Protest", *Berliner Tribüne*, 22 Şubat 1930.

Bildiriye bir düzine kadar Müslüman ülke sürgününün Berlin'de kurdukları milliyetçi örgütlerin birer temsilcisi imza atmıştır.

Lev'in İslam Enstitüsü'nden eski arkadaşları da saldırı kampanyasına katılırlar.[37] Enstitü'nün yönetim kurulu 1930 yılının ilkbaharında Essad Bey'i "edebî üçkâğıtçılık yaparak İslam dünyasının duygularını" aşağılamakla suçlar ve "gerçeğe aykırı bir şekilde kendisini doğuştan Müslüman olarak" göstermiş olan bu sapkın hilekârla hiçbir ilgilerinin olmadığını açıklar. Grubun idari işler müdürü, kendisi de bir muhtedi olan Mohammed Hoffman, Lev'e "doğuştan Müslüman olduğu yalanı" nedeniyle saldırarak, Lev'in İslamiyete geçtiği yolundaki bilginin bile kuşkulu olduğunu, Azerice ve Türkçe konuşup konuşmadığının da bilinmediğini, onun her şeye hile karıştıran sahtekârın biri olduğunu iddia eder. Bütün bunlar aslında Essad Bey'in Kafkas kökenli "soylu bir Doğulu" olmadığını, Doğu Avrupa'da bir Yahudi köyünde doğmuş "Kievli bir Yahudi", yani düşüğün de düşüğü bir Yahudi olduğu tartışmalarının bir parçasıdır. (*Der Nahe Osten*'de yazan bir Alman'ın büyük bir gururla aydınlattığı şeye dayanan aynı tuhaf tartışma: "Essad Arapça asad, esed=lion=Lob=Leo?")

Göçmen Müslümanların öfkesi yalnızca Almanya ile sınırlı kalmaz. *Prométhe* adlı Paris gazetesinin bir yazarı İbrahim Çulik Bey, *Kan ve Petrol*'ü "Doğu kültürünün pornografik bir resmi" şeklinde tanımlar.[38] Prag'da yayımlanan Müslümanlara yönelik bir gazete, Lev'in Muhammed biyografisi için "Asya ve Afrika'daki din kardeşlerimize karşı yapılmış keskin ve hilekâr bir saldırı" der. Başka birinde ise Essad Bey'in kitapları, "İslam'a karşı girişilmiş küstahça sabotaj eylemleri" olarak tarif edilir. Hemen her yerde Müslüman basın onun Yahudi kimliğini öne çıkarırken, Müslüman olmayan kesimler bu konuya pek önem vermezler.

Lev'e karşı İslami kanattan gelen saldırıların başını, İstanbul'da yaşayan Hilal Münşi adlı bir Azeri milliyetçisi çekmek-

37 Höpp, "Mohammed Essad Bey: Nur Orient for Europäer?"de aktarılıyor, s. 80.

38 *A.g.y.*'de aktarılıyor, s. 80.

tedir.[39] Essad Bey'e karşı girişilen saldırıların tümünü Almanca ve Türkçe yayımladığı bir dizi kitapçıkta toplamış olan Münşi, yazarın "kökeni" ve niyeti hakkındaki sorulara ek olarak, sorun çıkaran bu kitapların "büyük tartışmalara yol açan yazarı"nın yalnızca yirmi beş yaşında olduğunu ve (1875 doğumlu bir muhalif olan) "soylu babası Abraham Noussimbaum ile birlikte yaşadığını" dile getiriyor. Essad'ın [Berlin Üniversitesi'ne] liseyi ya da buna eş bir okulu bitirmeden girdiğini" ve başka bir isimle, "Assed Bey-Noussenbaum" olarak sahte belgelerle kayıt yaptırdığını da ilan ediyor.*

Müslüman milliyetçiler, o dönemde Nazilerden daha güçlü olan parlamentodaki ırkçı sağcıların sesi "Alman Ulusal Halk Partisi"ne müracaat ederler ve Essad Bey Nussimbaum olayı ile ilgili "önlem" almalarını isterler.[40] Ne var ki partinin 1930'da işi başından aşkındır; Naziler, sağ oyların tümünü toplamak için atağa geçmişlerdir. Müslümanlar, Lev'e karşı verdikleri savaşta parlamentodan ümidi keserler ama hiç beklemedikleri bir yerden, Alman ordusundan müttefik bulurlar.

---

39 Hilal Munschi, *Die Republik Aserbeidschan. Eine geschichtliche und politische Skizze* (Berlin, 1930), s. 5. Ayrıca bkz. Munschi'nin *Berliner Tribüne*'deki yazıları, 24 Mayıs ve 14 Haziran 1930 ve *Der Tag*'da 31 Ocak 1931 tarihli yazısı.

(*) 2000 yılında Kurban Said "tartışması"na katılmış olan –*Ali ve Nino*'yu Nussimbaum'un değil de Josef Vezir'in yazdığını söyleyen– Azerilerle görüşmek üzere Bakü'ye ikinci kez gidişimde, sanki çağdaş haberlermişçesine Münşi'nin iddialarının Azerice belgelerini elime tutuşturdular. Münşi'nin kullandığı öfkeli dile önce çok şaşırdım ama sonra bunların 1930'lardan kalma antisemitik saldırı edebiyatı olduklarını anladım; ne var ki, yetmiş yıl sonra "delil" olarak sunulmaktaydılar. Önde gelen Azeri profesörlerden biri parmağını havada sallayarak bağırıyordu: "Görüyorsunuz değil mi, işte ispatı! Münşi makalesinde onun bir dolandırıcı olduğunu yazıyor! Söz konusu Nussimbaum *Ali ve Nino* gibi bir şaheseri yazmış olamaz." *The New Yorker*'daki makalem belli ki tartışmaları yeniden alevlendirmiş, "milli romanları"nın bir Yahudi tarafından yazıldığını öne sürmem bazı önemli Azeriler için sorun yaratmıştı. Azerbaycan gibi küçük ülkelerde edebiyat çok ciddiye alınır, dolayısıyla öteki yerlere oranla buralarda ateşli bir tavır sergilenir; askerî ya da siyasi kahramanları az olan ülkelerde her meydanda bir şairin ya da oyun yazarının heykeline rastlamak da çok olağandır. *Ali ve Nino* Azerbaycan'ın en bilinen edebiyat başarılarından biri. Bazıları benim bunu ellerinden almaya çalıştığımı düşündüler, üstelik beni alt etmeye kararlıydılar; en büyük dayanakları ise, kısa bir süre önce Azericeye çevrilmiş Münşi eserleriydi.

40 Höpp, "Mohammed Essad Bey: Nur Orient für Europäer?", s. 80.

Kan ve Petrol, Kafkaslar'da görev yapmış Doğu ordusunun eski komutanı Yarbay Ernst von Paraquin'in kanına dokunmuştur.[41] Paraquin, esas olarak Lev'in Eylül 1918'de Türk-Alman kuşatmasına yenik düşen Bakü'de meydana gelen katliamları anlattığı sekiz sayfalık bölüme çok kızgındır. Lev ile Abraham, Acem ülkesindeki maceralarından sonra, katliamın hemen ertesinde Bakü'ye gelmişlerdir ve Lev kitapta o dönemde kentte olmadığını, onlar yokken olan bitenleri ikincil kaynaklara dayanarak anlattığını belirtmiştir.

Katliam kurbanı Ermenilere sempatiyle yaklaşmaktadır Lev ama bu konuda doğrudan Alman komutanı suçlamaz, aksine Bakü kuşatması sırasında Türk ordusunun yaptıkları yanında Alman askerlerinin küçük bir rol oynadıklarını dile getirir. Dahası, ona göre, Türklerin "İslami Ordu"sunun başında Ermeni soykırımının esas sorumlusu Jön Türk diktatörü Enver'in yirmi yedi yaşındaki erkek kardeşi Nuri Paşa vardır. Nuri Paşa, Eylül 1918'de ağabeyinin Orta Asya'nın fethi, Turancılık gayesiyle Bakü'ye gelmiştir. Lev, Almanların o Eylül'de Bakü'de dökülen kanın bir kısmında dizginleri ellerinde bulundurduklarını, Ermeniler katledilirken de başlarını öte tarafa çevirdiklerini yazıyor. Almanların Türklere ancak üç gün sonra katliamı durdurmalarını emrettiklerini, yani isteseydi daha evvel durdurabilecek güce sahip olduklarını da belirtiyor. Bütün bunlar birkaç sayfalık bir bölümde anlatıldığı halde, kitap Ermenilerin kötü kaderinde parmakları olduğuna dair her türlü iddiaya karşı hassas olan Kafkas cephesinden gelmiş Alman gazilerinden büyük bir tepki alır.

Von Paraquin, Lev'e karşı saldırılarını Berlin, Hamburg ve Münih'te yayımlanan büyük gazetelerde başlatır. *Berliner Börsen-Courier*'e şöyle bir açıklama yapar: "Herkes, her mezhepten bütün Almanların uzun süredir ülkelerini yanlış suçlamalardan korumak için tüm güçleriyle mücadele ettiklerini bilmektedir. Ayrıcalıklı bir Alman yayıncının kendisini, Alman ordusuna karşı hiçbir dayanağı olmayan uydurma suçlamaları dünyaya yayan birine kullandırması çok

41 Essad Bey, *Oel und Blut im Orinet* (Stuttgart, 1929), s. 231-238.

acıklıdır."[42] Müslüman göçmenlerin tersine, elbette von Paraquin daha ölçülü, resmî üniformanın gerektirdiği şekilde, delillere dayalı bir saldırıda bulunuyor.* Gerçekten de, Alman siyasetçilerle ordu mensupları 1920'li yıllar boyunca, Birinci Dünya Savaşı sırasında kendilerine yöneltilen sayısız kötü muamele suçlamasından kurtulmak için epey çaba sarf etmişlerdir – daha sonra yapacakları çok daha çirkin uygulamalar düşünüldüğünde bu çabaları pek ciddiye alınır gibi değil.

Ordu mensuplarının bu açık sözlü karşı gelişleri, giderek rüzgâra kapılmaya başlayan ırkçı Alman basını tarafından da benimsenir. Birçok sağcı gazeteci *Der Nahe Osten*'de Lev'in ismi üzerine yapılan tartışmaları von Paraquin'in suçlamalarıyla birleştirip Alman ordusunun onurunu lekeleyen ve "tarihi çarpıtan Yahudi"nin esas yüzünü ortaya çıkarmada kullanır.[43] Herkes bilmektedir ki, Alman askerleri ve subayları hiçbir zaman sivillere zarar vermez! Bu denli düşük ve ilkel bir etnik zulümde hiçbir rolleri olamaz! Eleştirmenlerin Lev'i "Yahudi bir sahtekâr", kitabını da "Yahudi sahtekârlığı" olarak sunmaları bu iddialarına belli bir gerçeküstülük de katıyor; Lev'in

---

42 D.E. Paraquin, "Oel und Blut im Orient", *Berliner Börsen-Courier*, 17 Aralık 1929, s. 1. Aynı makale 28 Aralık 1929 tarihli *Hamburger Nachrichten* ile 1 Ocak 1930 tarihli *Münchner Neueste Nachrichten*'de de yayımlanmıştır.

(*) Von Paraquin'in üstlendiği bu rol oldukça şaşırtıcı, çünkü o yıllarda Türk ordusundaki Alman varlığı ile Ermeni soykırımı sırasındaki bulanık ilişkilerin düzeyini bizzat kendi konumu gün yüzüne çıkarıyor. Söz konusu imha hareketine bazı Alman ırkçıların onay verdiğini gösteren belgeler dahi var; bununla birlikte içlerinde ordunun üst yönetiminden kişilerin da yer aldığı Türkiye'deki Almanların önderliğinde soykırım karşıtı bir hareketin geliştiği de biliniyor. Ayrıca von Paraquin, Bakü'de bir otelin lobisinde Nuri Paşa ile herkesin içinde kıyımlarla ilgili bir tartışmaya girmiş ve bu nedenle görevinden ayrılmak zorunda kalmış, "katliamları durdurmak için gösterdiği kişisel" çabaların başarısız kaldığını savaştan sonra yazdığı raporda da belirtmiştir. Ancak bu yıllarda Alman ordusu Türk komuta kademelerine öyle "sızmış" haldedir ki, işlenen suçtan bağışık tutulmaları imkânsızdır. Zaten von Paraquin'in resmî unvanı da bunu gösteriyor: Osmanlı Ordusu Doğu Grubu Genelkurmay Başkanı (D.E. Paraquin, "Oel und Blut im Orient", *Berliner Börsen-Courier*, 17 Aralık 1929, s. 1).

43 Höpp, "Mohammed Essad Bey oder die Welten von Lev Abramovic Nussenbaum"da aktarılıyor, s. 394.

resmettiği Doğu cephesindeki Alman ordusu, 1918 olayları düşünüldüğünde oldukça yumuşaktır, üstelik "herkesin, her mezhepten bütün Almanların... ülkelerini Doğu'da meydana gelmiş olaylar konusunda lekeleyen haksız suçlamalardan korumalıdır" gibi bir cümlenin tüm inandırıcılığını yitirmesine çok kısa bir süre vardır.

İzleyen günlerde Berlin polisi "hikâye dolandırıcısı edebiyatçı" hakkında bir araştırma başlatır ancak Lev'in geçmişiyle ilgili yasadışı hiçbir şey bulunmaz. Alman Yazarlar Birliği, örgütün önemli adamlarından Werner Schendell'in imzasıyla, "üyeleri Bay Essad-Bey Leo Nussimbaum"a karşı büyük bir haksızlık yapıldığı uyarısıyla bir "onur belgesi" hazırlar.[44] Ne yazık ki, Lev'in "Essad Bey" ismi hiçbir zaman resmî olarak kabul edilmemiştir. Almanya'da hiçbir koşul altında kişi adları resmî olarak değiştirilememekte, bugün bile yasalar gereği, kişiler adlarını "kabul edilebilir Alman isimleri" listesinden seçmeye zorlanmaktadırlar.

Merkeziyetçi *Deutsche Rundshau*'da Ekim 1930'da yayımlanan "Petrol Sansasyonları" adlı bir makalede araştırmacı gazeteci Karl Hoffmann, büyüyen "Essad Bey skandalı"nı belli bir perspektife oturtmak, suçlamalar ve karşı suçlamalar sağanağı altında gerçek olguların göz ardı edilmesini önlemek adına bir girişimde bulunur:

> Yayımlanmasından bu yana [*Kan ve Petrol* adlı] kitabın yalanlarla dolu olduğu ve Essad Bey diye birinin olmadığı ithamları ile karşı karşıyayız. Essad Bey vardır. Kimliğini belgeleyen, "Milletler Cemiyeti Mülteci Yüksek Komiserliği Almanya Temsilciliği"nden 18 Mart 1930 verilmiş bir sertifika mevcuttur. Ama Essad Bey, "Essad Bey" olarak değil, Leo Nussimbaum olarak doğmuştur. Ailesi herkesin bildiği şekilde bir Doğulu Yahudi ya da Müslüman değildir; Doğulu yaşam tarzına sahip Asyalı İsrailoğulları kavmine bağlı bir kabileden gelmektedir. Tiflisli baba Abraham Nussimbaum'un birkaç milyonluk [bir mülkün] sahibi olduğu sanılmaktadır. [Leo Nus-

44 Höpp, "Mohammed Essad Bey: Nur Orient for Europäer?"de aktarılıyor, s. 80.

simbaum] İslamiyete Berlin'de geçmiştir. 13 Ağustos 1922 tarihli, o zaman hâlâ Osmanlı Türk İmparatorluğu Büyükelçiliği olan resmî kurumun din temsilciliğince verilmiş bir belgeye göre, Essad olarak vaftiz edilmiştir [aynen böyle yazıyor]. Geçmişi ve yaşam şekli konusunda küçük yalanlar söyleyen yazar, gerçeklerle oynayıp olguları biraz abartmaktadır ama bu sahtecilik yapıyor anlamına gelmez.[45]

Ne var ki, bu sözler sürgündeki Müslüman milliyetçilerin, Alman ordusunun subaylarının ve ırkçı eleştirmenlerin karmakarışık yakıştırmaları karşısında pek etkili olmaz. Parlamentodan bir sonuç alamayan bu kesimler, "Kievli Yahudi" ve "hikâye dolandırıcısı"na karşı yürüttükleri kampanyayı bu kez de Alman Dışişleri Bakanlığı'nın dikkatine sunarlar. İddiaları, Essad Bey'in eserinin "Almanya'nın Doğu nezdindeki konumunu zedelediği, dostane ilişkileri bozduğu ve yurtdışında yalanlara dayalı yeni bir cadı avını başlattığı" şeklindedir. Bu nedenle, "bu edebî çarpıtmaya bir son verilmesini, kitabın dağıtımının engellenmesini ve yazarına karşı önlem alınması"nı talep ederler.[46]

Lev, Mart 1930'da Dışişleri Bakanlığı'na getirilir ve hukuk müşaviri Kurt Ziemke'nin önüne çıkarılır.[47] Lev'in yanında Sanatlar Akademisi Edebiyat Bölümü başkanı, Yazarlar Birliği Başkanı Walter von Molo ve Schendell tarafından verilmiş etkileyici tavsiye mektupları vardır. Şansına, müşavir de yazı çizi işleriyle meşguldür; genç yazarın Alman yayıncılar çevresinden güçlü dostlarının ricalarına karşı gelmek istemez. Lev'den Albay von Paraquin ve diğerlerinin eleştirdiği bölümleri kitabından çıkarmasını rica eder. Lev de düşüneceğini söyler.

Bu olay 1930'ların başlarında gündeme gelmiştir ve o dönemde Ziemke'nin kitabı yasaklaması zaten mümkün değildir, çünkü Almanya'da basın hâlâ özgürdür. Ama üç yıl sonra böyle bir özgürlük kalmayacaktır – elbette Yahudi basının başı-

45 Karl Hoffmann, "Erdölsensastionen", *Deutsche Rundschau* 57 (1930), s. 80.

46 Höpp, "Mohammed Essad Bey: Nur Orient for Europäer?"de aktarılıyor, s. 80.

47 *A.g.y.*

na gelecek olanlardan söz etmeye hiç gerek yok. Ama, Dışişleri Bakanlığı o gün için "Bay Essad-Bey Leo Nussimbaum" meselesini kapatmıştır.

Müslüman milliyetçilerle sağcı basın Lev'in güvenilir bulmadıkları "oryantalist" eserlerine saldırılarını sürdüredursunlar, komünist kesim de kitaplarındaki Sovyetler ve devrim hakkında yergi dolu anlatımlarının peşine düşerler. *İleri!* (*Vorwärts!*) adlı ünlü bir sol yayında da belirtildiği gibi, *Stalin ve OGPU* adlı eserlerin yazarı Essad Bey, Rusya'daki olayları anlamak için "gerekli olan diyalektik materyalizm bilgisine" sahip olmadığı gerekçesiyle önemli bulunmaz, görmezden gelinir.[48]

Hem sağ hem de sol kesimden saldırılar Lev'i Almanya'da tartışmalı bir kişi haline getirmiştir ancak kendisinin bunlar karşısında verdiği tepkiler –anlaşılmaz bir şekilde gülümsemeye ve yeni kitaplar yazmaya devam eder– herkesi daha da merakta bırakmaktadır. Siyasi düşüncesi, hangi ırka mensup olduğu, "hikâye dolandırıcısı" denmesinin nedenleri üzerine türlü sorular sorulmaya başlar. Her çeşit konuda yazıyor ve acayip giysilerle dolaşıyor olması, alaycılığı ve Almancayı bilerek Kafkas aksanıyla konuşması; bütün bunlar o dönemin kabul görmüş sanatçı kategorilerinden hiçbirine uymamaktadır. Lev'e yöneltilen suçlamalar, beslenen hınç aslında o kadar eksik bilgi içermektedir ki, Prag'da yayımlanan bir gazete onu "İslami çıkarları değil, düpedüz Bolşevikleri" gözetmekle itham edebilmekte, Varşova'da "Marksist kurtadam" olarak adlandırılabilmektedir.[49] 1938'de yazılmış olan Lehçe bir makalede ise yazarlar –Prusyalı bir soylu ile iki sürgün Müslüman milliyetçisi– o yıllarda artık birbirlerinin yerine kullanılmaya başlayan "Yahudi" ve "Marksist" kavramları üzerinde duruyorlar.

Lev, bu tartışmaları hiçbir zaman çok dikkate almış görünmüyor. Suçlamalar her yerde savrulup dururken tek bir kereye mahsus olmak üzere, "Yalan Söylemek Yasak!" adlı kısa ve

48 *Vorwärts!*, 9 Ekim 1931.

49 Höpp, "Mohammed Essad Bey: Nur Orient for Europäer?"de aktarılıyor, s. 82.

imalı bir yazı yazmış.[50] Söylemeye çalıştığı şeyse şu: Devrimden sağ olarak kurtulmuş, ülkesinden kaçmak zorunda bırakılmış ve vatansız kalmış bir sürgün olarak, Almanya'daki hizip kavgalarının gürültü patırtısının bana bulaşmasına izin vermeyeceğim. (Goethe de benzer bir durum için şöyle yazıyor: "Berlin'de isteseniz de kibar olamıyorsunuz, çünkü orada öyle küstah insanlar var ki, keskin bir dile sahip değilseniz, su üstünde kalmanız mümkün olmaz.")[51]

Bu tür skandallar beklenebileceği gibi, kitap satışlarını olumlu etkiler. Lev, daha doğrusu Essad ünlendikçe ünlenir. Yakın bir zamana kadar "binbir türlü açlık" içinde yaşayan, her şeyden umudunu kesmiş bir mülteciyken, antisemitlerle Müslüman milliyetçilerden oluşan bir topluluğun nefret edilen kişisi olmaktan hiç de rahatsız değildir Lev. 1930'ların başında Naziler seçimlerde iyi sonuçlar elde ederken bile endişeli görünmez. Tiryakiymişçesine düzinelerce makale yazar, bir yandan da çeşitli projeler üzerinde çalışmaktadır. Kafkasya hakkında başka bir eseri, Lenin'in biyografisini, petrol arama çalışmalarının tarihiyle ilgili bir başka kitabı arka arkaya yazar, bitirir. Atatürk, Rıza Şah ve hatta Warren Harding (eski ABD başkanı, Teapot Dome petrol skandalı nedeniyle Lev'in ilgisini çekmiş) biyografileri için malzeme toplamaya başlar. Üstelik *Die Literarische Welt*'in önde gelen muhabirlerinden biridir hâlâ, ayrıca Amerikan dergileri için de önemli röportajlar yapmaktadır.

Ermeni katliamıyla ilgili anlatımlarından hoşlanmayan von Paraquin hariç, Lev'e saldıran kesimler aslında işbirlikçi ve ırkçı birtakım insanlardan oluşmaktadır. Müslüman milliyetçilerin çoğu, kitapta yer alan ve Lev'in esas yapmak istediği şeyi, İslami veya Müslüman bağımsızlık hareketleriyle ilgili mizahi anlatımı anlayamamışlardır. Kimliğiyle ilgili suçlamalarda bir haklılık payı vardır elbette. Evet, saldırı sahiplerinin inandıkları gibi, "Essad" Kiev'de doğmamıştır ama kendi çevresinde

50 Essad-Bey, "Lügen verboten!", *DLW 6*, no. 9 (1930), s. 1.

51 Alexandra Richie, *Faust's Metropolis: A History of Berlin* (New York, 1998), s. xv.

herkes zaten gerçekleri bilmektedir: Lev her ne kadar babasının soylu bir Müslüman olduğu yalanını söylemekten hiç vazgeçmemiş olsa da, Berlin'de babasıyla aynı dairede oturmaktadır ve babası Abraham Nussimbaum adlı Yahudi bir iş adamı olduğunu hiçbir zaman gizlememiştir. Lev'in resmî kayıtlarda ve vize başvurularındaki ismi de Leo Nussimbaum ile Essad veya Asaj Bey'in tuhaf bir karışımı olarak geçiyor.

Bolşevik terörünün bütün ayrıntılarıyla çizildiği bir eserin yazarının "Marksist bir kurtadam" olduğu iddiası da aslında Lev'in gizemli kişiliğinin herkesin zihnini ne kadar karıştırdığını gösteren bir örnek. Troçki 1932 yılında sürgündeyken oğluna, "Kim bu Essad Bey?" diye soruyor. Bu, birçok insanın yanıtlanmasını istediği bir soru ama Lev'in bile o zaman bu yanıtı bilip bilmediğini söylemek zor.

Lev, *Kafkaslar'ın Oniki Gizi* adlı ikinci kitabına yazdığı kaygısız önsözde mizah ve "samimiyet" yoksunu eleştirilerle, "kendi gözlerimle gördüm ki, Kafkasya'da hastane veya kızlar için ortaokul gibi şeyler var," diyerek dalga geçiyor.[52] Elbette her şeyin farkındadır, Müslüman dünyada türlü yeniliklerin ilk kez hayata geçirildiği bir yer olan Bakü'den gelmiştir o. Makalelerini dikkatle okuyanlar, Doğu'daki Batılı "ilerlemeler" hakkında bulanık görüşlere sahip olmasının nedeninin gençliğinde Bakü'de tanıklık ettiği, modernleşme yüzünden kaybolan geleneklere karşı duyduğu büyük özlem olduğunu bileceklerdir; Lev'in Doğu'yu aşağılamak gibi bir niyeti asla olmamıştır.

Kafkaslar'ın Oniki Gizi adlı eser, "artık yaşamlarımızdan çıkmış ve unutulmuş her şeyin korunacağı bir dünya tarihi müzesinin hediyelik eşya dükkanı"na adanmış bir kitaptır.[53] Kafkasya'da yaşanmış komünist saldırıları günışığına çıkaranların başında gelir Lev; modern icatların ne tür bozgunlar getireceğinin fazlasıyla bilincindedir. Ancak Müslüman Doğu'yu anlattığı eserlerinde seçtiği komik-romantik tavır vatanları dışında yaşayan Müslümanlarca hep yanlış anlaşılmış, düşün-

52 Essad-Bey, *Twelve Secrets of the Caucasus* (New York, 1931), s. ix-x.

53 *A.g.e.*, s. vii.

cesizce davrandığı öne sürülmüştür. Lev'in ne yapmak istediği ancak çok sonraları, kurduğu kişisel ilişkiler ve kitaplarının daha dikkatli okunması sayesinde anlaşılmıştır. Onun "Doğu" ile bağları –kendini "Doğulu" görmesi– büyük olasılıkla kendisini Avrupalı veya Yahudi olarak görmesinden daha hakikidir. Ve elbette o bunların hepsidir; hem Doğulu, hem Avrupalı, hem de Yahudi'dir.

1931 tarihli bir gazetede, "Hayatımın Hikâyesi" başlığıyla yazdığı sayısız makalelerinden birinde, "Tanıştığım birçok insan, gördüğüm birçok olay beni tam bir kozmopolit yaptı," diyor.[54] Bunları yazmak, 1931 yılının Almanya'sında Yahudi'yim demekle aynı şey olmalı; ama Lev böyle şeylere hiç aldırmıyor. Yahudi kimliğini korumak istediğini, bunun için de –üç yıl sonra bir Amerikan antropoloji dergisinde yazdığı gibi– "ırkçı hediyelik eşya dükkanı"na koymak üzere Kafkaslara baktığını söylüyor.[55]

Aslında Lev'inki, onu kötüleyenlerin Doğu'sundan farklı bir Doğu'dur. *Oniki Giz*'deki en çarpıcı bölümlerden biri Lev'in "Kafkaslar'ın siyasi İsviçre'si" dediği Kevserya Vadisi'ni anlattığı yer; "Orada nihayet güven bulursunuz," diyor. *New York Herald Tribune*'dan bir yazar harita üzerinde Kevserya'yı bulmaya çalıştığını yazmış. Kitapta bu konuda pek yardımı olmayan şu satırlar var:

> Kevserya Tiflis'e çok yakın bir yerdedir ama bu topraklar özgür ve bağımsızdır. Hiçbir polis kovaladığı kişiyi bu topraklara kadar izleyemez. Etrafını çeviren dev gibi kayaların oluşturduğu surlar Kevserya'nın dünyanın geri kalanıyla bağını kopartır. Yüksek surun tepesinden boşluğa doğru uzun bir halat sarkar. Cesareti olan herkes bu halata tutunup tırmanarak Kevserya'ya girebilir. Polis bile gelemez arkasından. Bu yolu ilk kez göçmenler kullanmış olmalılar. Yalnızca mülteciler halat kullanmaya yeltenebilirler; eğer Kevserya toplumunca uy-

54 Essad Bey, "Lebenslâufe von heute. Die Geschichte meines Lebens", *DLW* 7, no. 5 (1931), s. 4.

55 Essad Bey, "The Caucasus–A Racial Curio Shop", *Asia* 34, no. 4 (1934), s. 201-203.

gun bulunurlarsa da, kabul edilip ömür boyu tüm tehlikelerden korunmuş olarak yaşarlar.[56]

Tribune yazarı kaygıyla Lev'in bir dahaki sefere daha kesin bilgi vermesi gerektiği sonucuna varıyor.[57] Lev sonradan bir coğrafya dergisine Kevserya ile ilgili daha uzun bir makale göndermiş. Orada da, Kevserlerin Hıristiyan olduklarını ancak İsa'yı tanımadıklarını; koşer tuttuklarını, çok eşli yaşadıklarını ve biraya taptıklarını yazıyor. Her dine saygı duydukları için cuma, cumartesi ve pazarın yanı sıra, "Kevserlerin öteki insanlardan farklı, istediğini yapan özgür bir halk olduğunu göstermek için" pazartesileri de tatil yaptıklarını belirtiyor.[58]

Lev işte böyle bir Doğuludur: Onun Doğu'su siyasi ve etnik çatışmalardan uzak dağlık bir yöre; gizli polisin giremediği bir sığınak; bir halatla tırmanıp uçuruma inmeye cesaret eden herkesi kabul etmeye hazır bir yerdir. Sözün kısası, Lev yalnızca kendi hayallerinde var olan bir Doğu'dan gelmektedir.

56 Essad-Bey, *Twelve Secrets of the Caucasus*, s. 116-117.

57 Charles J. Finger, "Where Lies This Country?", *New York Herald-Tribune*, 11 Ekim, 1931, s. 3-4.

58 Essad Bey, "The Fabulous Khevsurs", *Asia 34* (Mayıs 1934), s. 286.

BÖLÜM 11

Yahudi Oryantalizmi

Lev ölüm yatağında yazdığı defterlerde kendisini, çöllerde yaşadığı Indiana Jones-vari maceralarla ünlenmiş, "hiyeroglif" ve "kutsal yazı" ciltlerinin içinde kaybolmuş komik âlimlere benzettiği bazı hayali sahneler anlatıyor.[1] Onun bu defterlerde veya başka yerlerde yazdığı, hararetle hatırladığı, hatta dostluklar kurduğunu söylediği Suudi Arabistan ve Libya seyahatlerine dair herhangi bir ipucu bulamadım – muhtemelen bunları kendi uyduruyor. Ama Weimar döneminde Berlin'in Yahudi oryantalistlerden geçilmediğini, bazılarının o sıralarda pek canlı olan Siyonist harekete veya onun çeşitli kollarına bağlı olduklarını öğrendim. Ancak Lev gibi bazı tanınmış Yahudiler daha eski bir geleneğe, Judaizm ile İslamiyet'i, Doğu ile Batı'yı ortak, uyumlu bir geçmişle birbirine bağlayan ve yine ortak, uyumlu bir gelecek kurmak için yollar arayan oryantalizme daha yakınlar. Yahudi oryantalizmi çoktan unutulup gitmişse de, sömürgeci Batı'nın aşağılayıcı bakış açısını "oryantalizm" adı altında 1978 tarihli çoksatan kitabında inceleyen Edward Said sayesinde, geriye çağrışımları genelde olumsuz olan bir oryantalizm kavramı kalmıştır.[2]

1 Kurban Said, *Der Mann, der Nichts von der Liebe Verstand* (yayımlanmamış el yazması), III, 18B-19A.

2 Edward Said, *Orientalism* (New York, 1978).

Oryantalizmin olumsuz bir çağrışıma sahip olması kuşkusuz Lev için mümkün değildir; o bütün hayatını ve kariyerini Doğu'yu Batı'ya anlatma çabasıyla geçirmiş, öteki sürgünleri öfkelendirme pahasına Doğu'yla ilgili hicivli bakış açısını hiç kaybetmemiş, Doğu'yu Batı karşısında hep daha üstün görmüş biridir. Nazilerin seçimlerde büyük bir hamle yaptığı yıl Almanya'da yayımlanan *Kafkaslar'ın Oniki Gizi* adlı kitabında Lev, Café Megolomania ve müdavimlerinin karanlık ortamından çok farklı bir dünya anlatır. Kafkas dağlarında Haçlı şövalyelerle Müslüman savaşçıların torunları olan insanlar Yahudilerle uyum içinde yaşamakta, neredeyse birbirlerine karışmış, birleşik bir hayat sürmektedirler.

Lev, 19. yüzyıla özgü geleneksel Yahudi oryantalizmini benimsemekle birlikte, kendine özgü katkılarda da bulunmuştur. Zaten, Benjamin Disraeli, Arminius Vambery ve William Gifford Palgrave (Peder Cohen) gibi 19. yüzyılın Viktorya dönemi Yahudi oryantalistlerinin tersine, Lev gerçekten Doğuludur. Babası Müslüman ya da "dağ Yahudisi" değildir elbette, ama o Doğu'yu özünde hissetmektedir. Arkadaşlarının, Göçmen çevresinin tümü Rus Yahudisi'dir, Lev bunu bile bile kendisine Müslüman bir kimlik yaratmıştır. Oysa Vambery, Cohen ve Disraeli, babaları gibi Yahudilerin çoktan asimile oldukları bir dünyada toplum içindeki konumlarını yükseltmek için Müslüman kıyafetleri giyip kendilerini "oryantalist yapmışlardır".

Lev, benzer bir asimilasyon sürecinin tekrar başladığı, Rus ya da Alman, sol ya da sağ, her iki devrimin de insanları taraf olmaya zorladığı bir dönemde yaşamaktadır. Avrupalı Yahudiler birey olarak yaşayıp zenginleşmelerine olanak sağlayan liberalizmden en fazla çıkar sağlayan kesimdir; ama belirmeye başlayan yeni aşiretçi kültür Yahudi mahallelerinin çevresine yeniden duvarlar örmek üzeredir. Yahudilerin çoğu, eski imparatorluk ve krallık rejimlerinin çökmesini istemiş, bu uğurda çalışmış olsa da, bunun birdenbire gerçekleşmesi tümünü tehlikeye atmıştır. Eski imparatorlar ve krallar en baskıcı dönemlerinde bile insanların işlerini sürdürebilecekleri bir alan bırakmışlarken, Lev'in tanık olduğu totaliter, ideolojik düzen-

ler böyle bir alana izin vermemektedirler. Avrupa'nın yeni haritasında liberaller, özgür düşünenler, uyumsuzlar ve her şeyin üstünde Yahudiler, başı sonu olmayan tehlikelerle karşılaşacaklardır. Çıkış yolları aramaya çalışanlar ise giderek umutsuzluğa kapılırlar.

Lev kendine özgü biridir ama Weimar dönemi Berlin'de yeni siyasi koşulların baskısından kaçıp oryantalizmin gizemli hayallerine sığınmış çok sayıda başka Yahudi yazarla karşılaşmak mümkündür. Bunlardan biri, Avrupa'nın makineleşmesi ve kitle savaşları karşısında ortak bir cephe oluşturmak üzere Asyalı halkları –yani Yahudileri, Müslümanları, Budistleri ve Konfüçyüsçüleri– birleşmeye çağıran kitaplar yazmış Eugen Hoeflich'tir. Hoeflich, Lev'in önde gelen Siyonistlerden Wolfgang von Weisl ile birlikte Ortadoğu üzerine yazdığı *Allah Büyüktür: İslam Dünyasının Düşüşü ve Yükselişi* adlı kitabını beğeniyle karşılamış bir yazar. Von Weisl ise, Müslüman gibi giyinip çöllerde dolaşmayı seven, bu nedenle Arabistanlı Lawrence ile karıştırılan ve Vladimir Jabotinsky'nin sağ kolu bir adam.

Siyonist hareketin Müslümanlarla birleşmeyi öngören pan-Asyatik kanadından olan bu Weimar dönemi sanatçılarının çoğu, tıpkı Lev gibi, modernitenin insanlığa karşı yavaş yavaş ilerlemekte olan tehditlerinden kaçmak için Doğu'ya sığınmaktadır. 19. yüzyıl bitmiş yeni bir yüzyıl başlamıştır, ırkçılık ve sınıf savaşımı gibi fikirler evrensel aklın ve ilerlemenin önüne geçmekte, Avrupa'daki Yahudiler hem kendi dışındakiler tarafından yok sayılma tehlikesiyle hem de kendi içlerinde kimlik bunalımıyla karşı karşıyadırlar. Artık modern Avrupa'nın idealleri uygar bir eşitlikten ya da en azından hoşgörüden değil, yepyeni ve ölümcül dışlama biçimlerinden söz etmektedir.

Peki ama Yahudilerin bu ikilemden kurtulmak için İslami dünyaya yönelmelerinin nedeni nedir? Çünkü çoğu kendisini, gerçekten özel ve anlaşılır nedenlerle Doğu'dan –özellikle İslami Doğu'dan– saymaktadır. Yahudi tinselliğini pan-Asyatik gerçeğe yerleştirme çabalarında Disraeli'den tutun, filozof Martin Buber'e kadar çok sayıda figür rol almıştır. Bunlar,

Müslüman Doğu'yu etnik ve mezhepsel sınırların bulunmadığı, daha da önemlisi antisemitizmin olmadığı bir yer olarak yeniden keşfetmiş insanlardır – ama ne yazık ki, gerçek bundan daha karmaşıktır.

Avrupalılar Aydınlanma döneminde zeki Yahudilerle soylu Doğulu prensleri aynı kıyafetlerle betimlerlerken, bir anlamda Yahudilerle Müslümanları, Avrupalı zihinlerde zaten eşleştirmişlerdir. Örneğin, Voltaire bu ortak "Asyalı" özellikleri olumsuzca ve gerici batıl inançların işareti olarak tarif etmiştir. Kuzey Avrupa'da yaşayan Yahudilerin çoğu, şimdi yeniden Asyalı olarak tanımlanıyor olmayı Avrupalıların gözünde dar görüşlü, kendi mahallelerinde kapalı yaşayan insanlar olmaktan kurtulacakları bir fırsat olarak görmektedirler. Oysa bu ayrımcılığın arkasındaki tehdidi, yani Avrupa'ya ait görülmediklerini anlamaları uzun sürmeyecektir.

Batı Avrupalı Yahudiler 19. yüzyılda mimaride bir "Mağribi tarz" modası benimsemişlerdir. Müslümanların İspanya'ya hâkim oldukları ve onlar sayesinde Yahudilerin toplum içindeki konumlarının hiç olmadığı kadar yükseldiği dönemde Endülüs ve Granada'da yaşanmış Yahudi-Müslüman birlikteliğini çağrıştırmak üzere, bu tarzda yapılmış binalar, tiyatrolar, kumarhaneler ve elbette sinagoglar tüm Avrupa'ya yayılır. (Joseph Roth'un Ku Damm'daki UFA sinema sarayını bir cami ile karşılaştırdığı yazısı da, başka bağlamların yanı sıra bu nedenle yazılmıştır.) 1881 yılında Berlin'de Mağribi tarzda inşa edilen ve Alman Yahudilerinin gurur duydukları büyük "Yeni Sinagog" ile ilgili olarak önde gelen antisemit uzmanlardan biri şöyle sormuş: "Hem saygın bir Alman gibi görülmeyi istemek hem de insana Sami, Asyalı ve yabancı olduğunu hiç unutturmayacak şekilde, kutsal bir mekânı Mağribi tarzda inşa etmek ne anlama geliyor?"[3] Bu tür eleştirilere rağmen Yahudiler herhangi bir değişiklik yapma gereği duymazlar, çünkü dertleri Hıristiyan Avrupa'da hiçbir zaman mümkün olmamış bir hayat sürmüş olan Samuel ibn Nagrela gibi adamların

3 Ivan Davidson Kalmar, "Moorish Style: Orientalism, the Jews, and Synagogue Architecture", *Jewish Social Studies* 7, no. 3 (2001), s. 89.

çağına bir gönderme yapmaktır. Samuel ibn Nagrela 11. yüzyılda Endülüs'teki Granada krallığında vezirlik yapmış Yahudi bir şairdir. Bu sıradışı vezir, bir yandan savaşta Müslüman ordulara önderlik ederken, bir yandan da Kuran üzerine cüretkâr yorumlar yazıyor, Talmud öğretiyor ve Yahudi sanatçılara, öğrencilere ve bilginlere kol kanat geriyor. 12. yüzyıldan Musa ibn Maymun veya Maimonides ise, Selahattin'in sarayında doktorluk yapan, eserlerini Arapça yazan çok saygın bir Yahudi filozof. (Musa ibn Maymun'un ailesi Mısır'a memleketleri Cordoba'da uygulanmaya başlanan İslami baskı rejimi yüzünden kaçmışlar ama bu konudan pek bahsedilmez.)[4]

Sonraki olaylar göz önüne bulundurulduğunda, Arap ve Endülüs ya da "Mağribi" hayranlığının İspanya ile hiç ilgileri olmayan Aşkenaz Yahudileri arasında ve onların yaşadığı Almanca konuşulan ülkelerde yaygın olması ilginçtir. Aşkenazlar, Mağribi gelenekle övünmektedirler çünkü kısa sürmüş bir olgunluk devresi olan bu dönem, derin izler bırakmış ve Avrupa'da Yahudilerin kendilerini "vatanlarındaymış" gibi hissettikleri tek dönem olmuştur. Bütün bir Batı'yı etkisine almış mimariden çok öteye gitmiş olan Yahudi oryantalizminin en görünür ve öncelikli işaretlerinden biri sinagoglardır. Avrupalı Yahudiler giderek Müslüman İspanya'ya hayranlıkla bakmaya ve ortodoks Yahudi geleneğinin Maimonides gibi önde gelen âlimlerini, iç içe geçmiş Arap ve Yahudi kültürlerinin ürünü olarak görmeye başlarlar. Endülüs İspanyası'nda Maimonides ve çağdaşı diğer yazarlar Yunan fen bilimi, Arap matematiği ve Acem şiiri gibi Doğu'ya özgü kültürel alanlarda uzmanlaşmış kişilerdir. 19. yüzyılın başından itibaren Avrupalı Yahudiler yeniden Doğu'nun tercümanları olarak görev üstlenirler; bir kez daha kimliklerini Doğu'da aramaktadırlar. Ne var ki, Müslüman dünya artık gerileme dönemine girmiş, emperyalizmin yeni cazip hedefi haline gelmiştir. Avrupa, Doğu'ya karşı daha olumlu bir tutum izlemekte, bu da en çok Yahudileri cesaretlendirmektedir.

---

4 Abraham Leon Sachar, *A History of the Jews* (New York, 1968), s. 178-181. Ayrıca bkz. Paul Johnson, *A History of the Jews* (New York, 1987), s. 177-193.

Lev'in küçüklüğünde oryantalistlerin en ünlüsü Arminius Vambery'dir. Kamuoyuna kitap ve makaleleriyle Doğu'dan haber vermekle kalmayan, orduya ve hükümetlere İslami dünyada nasıl ilerlenmesi gerektiği konusunda önerilerde bulunan, macera düşkünü, araştırmacı bir kahramandır Vambery. Rus İmparatorluğu'na bağlı Kafkasya ile Orta Asya'ya yaptığı seyahatleri anlattığı ayrıntılı gezi kitapları Nussimbaumların Bakü'deki kütüphanelerinde de yer almış, Lev de bu çok ünlü özyaşam öykülerini okumuş olmalı. Macar Yahudisi, Doğu Avrupalı bir oryantalist olan Vanbery Kafkasya, Türkistan, Afganistan ve Acem ülkesindeki Müslüman kabileler arasında gerçek kimliğini aramış, buradan hareketle oryantalist romanlar yazmıştır. Lev bunlardan öyle etkilenmiştir ki, kendi eserlerinde ondan "Büyük Vambery" olarak bahsetmekte hatta kimi zaman tarzını taklit etmektedir.

Vambery, 1831 veya 1832'de (kendisi de kesin tarihi bilmiyor) Macar bir Talmud aliminin oğlu olarak Hermann Wamberger adıyla doğmuş. Genç yaşında İstanbul'a gelmiş, özel öğretmenlik ve tercümanlık yaparak kıt kanaat geçimini sağlamaya çalışmış. Doğu kültürü hakkındaki geniş bilgisi sayesinde kısa sürede birçok kişiyi etkilemiş, paşa konaklarına davet edilmeye başlamış. Vambery her türlü dilin değişik ağızlarını ve tonlamalarını anında kapan, güzel konuşma yeteneğine sahip biridir ve bu yeteneği kendisine yiğit ve dürüst kişi anlamına gelen "Reşit Efendi" gibi bir şeref payesi verilmesini sağlamıştır.[5]

Reşit Efendi bundan sonra tıpkı üst sınıftan bir Türk gibi giyinmeye ve davranmaya başlar. İstanbul'a artık o kadar uyum sağlar ki, Osmanlı hükümetinde hizmet etmekle görevlendirilir; Sultan Abdülhamit'in –"Kızıl Sultan"– güvenini kazanır. Ne var ki, kısa süre sonra saray yaşamının kendisini "hadım ettiği" düşüncesiyle Türkiye'den ayrılır.[6] 1863 ile 64 yıllarında derviş kılığında Acem ülkesine, Kafkasya'ya ve Türkistan'a gitmiştir. Lev ile Abraham'ın altmış yıl sonra gidecekleri yollardan, Hiva ve Buhara'dan Semerkant, Tahran ve Trabzon'a ula-

5 Arminius Vambery, *The Story of My Struggles* (Londra, 1904), s. 123.

6 *A.g.e.*, s. 154.

şır, sonra tekrar İstanbul'a döner. Vambery, Acem ülkesindeki "ilkellik" düzeyinin felaket boyutlarda olduğunu, Acemlerin Batı'dan hiç örnek almak istemiyor oluşlarına çok şaşırdığını söylüyor.[7] Dağlık bozkırlarda kervanlarla, dilencilerle ve soyguncularla yolculuk etmiş. Kimi zaman köylerden yiyecek dilenmiş, ne bulursa onu yemiş, üstelik bitlenmiş. Bütün bunlardan sonra nihayet bir gün kendisini Batı'nın konforuna dönmeye hazır hissetmiş.

Vambery'nin eve dönüşü ne yazık ki, ters yönde bir kültür şokuna neden olur. Neredeyse vücuduna yapışmış "tebdili kıyafet"ten bir türlü kurtulamamakta, nereye ait olduğunu kendisi de bilememektedir. "Asya'dayken beni Türk, İranlı veya Orta Asyalı sandılar, çok az kişi Avrupalı olduğumu anladı. Burada, Avrupa'da ise, bu kez de kılık değiştirmiş bir İranlı ya da Osmanlı olduğumu sanıyorlar. Etnik köken merakı böyle bir şey işte," diye yazıyor.[8] Bu dönemde antisemitizmin kokusu Budapeşte'de çok yoğun duyulmaktadır; Vambery nereye gitse "yalancı Yahudi, dolandırıcının teki, bütün dindaşları gibi kendini beğenmiş" türü sözler işitir.[9]

Buna rağmen, 1864'te ilk otobiyografisi *Orta Asya Seyahatleri* yayımlanır yayımlanmaz bütün Avrupa'da liste başı olur. Özellikle İngiltere'de Orta Asya'da hâkimiyet sağlamak üzere oynanacak *Büyük Oyun* için değerli bir askerî ve siyasi kaynak kitap olarak görülür. Vambery o yıl Londra ve Paris'i kapsayan bir tanıtım turuna çıkar.[10] On iki yaşına kadar Budapeşte sokaklarında ayakkabı boyacılığı yapmış olan bu çocuk artık geleceğin kralı Galler Prensi VII. Edward'ın yakın dostu, Windsor Sarayı'nı sık sık ziyaret eden saygın bir konuktur. İngiltere seyahatleri sırasında İngiliz kraliyet ailesinin üç kuşağını, Kraliçe Victoria, Kral VII. Edward ve Kral V. George'u tanıma fırsatı bulacaktır.

---

7 *A.g.e.*, s. 182.

8 *A.g.e.*, s. 229.

9 *A.g.e.*, s. 263.

10 Lory Alder ve Richard Dalby, *The Dervish of Windsor Castle: The Life of Arminius Vambery* (Londra, 1979), s. 371-384.

Vambery'nin yaşamı o kadar renklidir ki, özyaşam öyküsünü birkaç kere yazmıştır. Yahudi oryantalistlerden maceracı William Gifford Palgrave ile arkadaşlık kurmuş; "Faaliyetleriniz arasına Afrika'yı almamış olmanız ne yazık!" diye hayıflanan araştırmacı David Livingston ile tanışmıştır.[11] Karşılaştığı ve arkadaşlarına anlatmayı sevdiği en ilginç kişi ise, o zaman İngiltere başbakanı olan Benjamin Disraeli'dir. Disraeli, kendisiyle gurur duyan bilinçli her "Yahudi oryantalist"in yapacağı gibi, Vambery'ye etnik kökeni hakkında sorular sormuş.[12]

O sıralarda Avrupa'nın en güçlü Hıristiyan ulusunun başında olan Disraeli'nin asıl ünü, yıllar önce yazdığı Yahudilerle Müslümanlar arasındaki kan bağından söz eden ve Sami ırkların üstün olduklarını iddia eden çoksatan romanlarından gelmektedir.[13] Irk konusunda dönemin yarı bilimsel saptamalarıyla Sir Walter Scott'un eğlenceli macera romanlarını birleştiren bir görüşe sahiptir: "Doğulu" kanının yaratma gücünü kullanarak derin romantik düşüncelere dalar ve ırkıyla gurur duyduğunu ifade eder. (Bernard Lewis, Disraeli'nin dünya görüşünü özet olarak "duygusal Semitizm" olarak tanımlıyor.) Disraeli eserlerinde çölleri ve Osmanlı sarayını ülküleştirmektedir. Gençliğinde seyahat ettiği Ortadoğu'da, tıpkı Lev gibi, kendisini Türklerle özdeşleştirir, ona inanmayanlara gururla, "Elbette Türk'üm. Sarığım var, yirmi santim uzunluğunda pipo içiyorum ve bir divana uzanıyorum," dermiş.[14] Başbakan olduğunda uyguladığı taraflı diplomasi sayesinde Disraeli'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun ömrünü en az elli yıl uzattığı söyleniyor. Disraeli, sahip olduğu geniş ve bütünlüklü Doğu tasavvuru sayesinde bir sonraki yüzyıl boyunca yolları devamlı kesişecek olan Yahudi, Müslüman, antisemit ve Siyonistlerin aralarındaki karmaşık ilişkileri önceden sezebilmiştir.

11 *A.g.e.*'de aktarılıyor, s. 232.

12 *A.g.e.*, s. 250.

13 Bernard Lewis, "The Pro-Islamic Jews", Bernard Lewis, *Islam in History: Ideas, People, and Events in the Middle East* (Chicago, 1993) içinde, s. 140-141.

14 Patrick Brantlinger, "Disraeli and Orientalism"de aktarılıyor, Charles Richmond ve Paul Smith, der., *The Self-fashioning of Disraeli: 1818-1851* (Cambridge, İngiltere, 1998) içinde, s. 96.

Disraeli, antisemitizmin gölgesi Avrupa üzerine düşmeye başladığı sırada ölür ama birçok açıdan, onun üstün-Yahudi ve çölün saf ırkları gibi fikirleri gelmekte olanı, fakat tam tersini, çok önceden haber verebilmiştir. Örneğin, parlamentoda Yahudi karşıtı İrlandalı bir politikacıya daha 1835 yılında şöyle bir yanıt vermiştir: "Evet ben bir Yahudi'yim. Bu saygın bayların ataları, adı bile bilinmeyen bir adada kaba saba vahşi bir yaşam sürmekteyken, benim atalarım Hazreti Süleyman'ın tapınağında rahiplik yapıyorlardı."[15] Disraeli kimi zaman en beter antisemitler kadar ırkçı olabiliyor. Bazı yazılarında Yahudilerin kurtuluşuna dair liberal önerilerin yanlış öncüller üzerine kurulduğunu, Yahudileri mahallelerinden dışarı çıkaracak şeyin evrensel insan hakları değil, onları diğer insanlardan üstün yapan nitelikleri olduğunu ve ancak bu sayede özgürlüklerine kavuşacaklarını ileri sürmektedir.

Benjamin Disraeli 31 Temmuz 1817'de, on iki yaşındayken vaftiz edilmiş, yani Yahudiliği toplumsal hesaplar uğruna veya gönüllü olarak değil, ailesinin kararıyla bırakmış bir kişi. Bu, bir Hıristiyan olarak onun İngiliz siyasetine girmesini sağlamış ama Yahudi olmaktan gurur duymasını da engellememiş önemli bir ayrıntı. Disraeli, *Coningsby* adlı romanında Yahudileri tanıdığı Yahudiler ile kendi ailesinden yola çıkarak "Musacı Araplar" olarak adlandırıyor; tıpkı Walter Scott'un *Ivanhoe*'sundaki şövalyelerin 19. yüzyıl parlamento üyelerinden türetilmeleri gibi. Disraeli, Walter Scott'un, kahramanlık hikâyeleriyle tanınan Aleksandr Dumas gibi öteki romantik hayalcilerin çok beğenildiği bir dönemde yetişmiştir. Scott'un eserleri 19. yüzyılın bütün ırkçı düşünürlerini etkilemiş olan "ırksal soyluluk" klişeleriyle doludur – bu romanlarda Yahudi soylu sınıfından gelenler de olumlu tipler olarak çizilmektedir.

Disraeli'nin siyasi biyografileri daha fazla öne çıktığı için

15 Ivan Kalmar, "Jewish Orinetalism"de aktırılıyor, Judit Targarona Borrás ve Angel Sáenz-Badillos, der., *Jewish Studies at the Turn of the Twentieth Century: Proceedings of the 6th EAJS Congress, Toledo, July 1998*, cilt 2, Judaism from the Renaissance to Modern Times (Leiden ve Boston, 1999) içinde, s. 308.

pek ilgi görmeyen ama pırıltılı bir zekânın olağanüstü ürünleri olan edebî eserleri, egemen Doğulu halkların ve elbette Yahudilerin içine düştükleri sorunlardan kurtulmak için Doğu ile Batı'nın birleşmesi gerektiği görüşünün dillendirilmeye başlandığı bir yüzyılın habercileridir.

Disraeli dizi romanlarının en önemlisi olan "Genç İngiltere" üçlemesini 1840'larda yayımlamıştır. Dizinin ilk kitabı *Coningsby*, sonuncusu *Tancred* adını taşımaktadır. Başlıklarda adları geçen genç İngilizlere rağmen, dizinin en önemli karakteri Sidonia adlı İspanyol Yahudisi, gizemli ve yaşlı bir milyoner. İhtiyar bir süpermenden farkı olmayan bu yaşlı deha, Pireneler'deki Haçlı şövalyeler krallığı Aragon'da, İspanyol Engizisyonu tarafından Hıristiyanlığı seçmeye zorlanan Yahudilerden, Yeni Hıristiyan bir ailenin çocuğu olarak doğar. Sidonia, üçlemenin berrak zekâlı, genç ve yakışıklı İngiliz kahramanlarına bir çeşit kılavuzluk ve kahinlik yapmaktadır. (Eserlerini gölgede bırakan siyasi kariyeri boyunca Disraeli de İngiliz siyasetinin genç kuşaklarına ve Kraliçe Victoria'nın kendisine akıl vermiş, efsane Yahudilerden biridir.) Sidonia genç kahramanlara olguların arkasındaki "ırksal anlamı" açıklar sık sık: "Her şey ırktır," der açık açık, "Başka gerçek yoktur."[16] Naziler ileride bu görüşü Yahudi kaynağını alaylı bir şekilde onaylayarak tekrarlayacaklardır. Yine de Sidonia'nın dünya görüşünde "Musacı Araplar" ile "Muhammedci Araplar", yani Yahudilerle Müslümanlar aynı ırkın, soylu Sami ırkının iki koludur. Bu iki eski kardeş ve onların torunları modern dünyanın kaderini şekillendirmek üzere bir araya gelmelidirler.

"Genç İngiltere" dizisinin son romanı *Tancred*, üçlemenin en fazla Yahudi oryantalizmi düşüncesi içeren ve de en ünlü kitabıdır. Ailesi tarafından sevilen, dürüst, cesur, zeki, dindar ve asil bir İngiliz genci olan Tancred'in "iyi bir evlilik" yapması, parlamentoya girmesi ve sonunda da başbakan olması planlanmıştır. Ne var ki, saf kahramanımız Birinci Haçlı Seferi sırasında *Kutsal Topraklar*'a gitmiş olan atası Sir Tancred'in izi-

16 Benjamin Disraeli, *Tancred, or the New Crusade* (Westport, Conn., 1970), s. 149.

ni sürmek istemektedir. İnatçı oğullarının bu isteği karşısında teslim olan aile, bu macerasında ona yardımcı olması için Sidonia'dan yardım ister. Tancred, Sidonia'nın Doğu hakkındaki bilgisine, gizemli gücüne hayrandır; Ortadoğu topraklarında yapacağı kutsal seferi boyunca onun rehberliğinden yararlanır. Siyonizmin henüz bir hareket olarak ortaya çıkmadığı bu dönemde, Disraeli, Yahudileri Kudüs'e götürecek ilahi bir adalet peşindedir.* *Tancred*, İngiltere'nin Doğu'da "üstün bir güç" olacağı ama "Davut'un tahtını" hiçbir zaman ele geçiremeyeceği mesajını veren ilk Siyonist eser olarak kabul edilebilir. Disraeli, başbakanlığı sırasında da, İngiliz idaresi altında Filistin'de kurulacak Yahudi bir devlet şekli üzerinde çeşitli tasarımlarda bulunmuştur.[17] O dönemde bu tür fikirler hem İngiliz üst sınıflarının Yahudilikten etkilenmiş olmaları hem de şimdi inanılmaz gelse de, o zamanlar bir Yahudi devletinin bölgede istikrar sağlayacağına inanılıyor olması nedeniyle pek de uzak değildir.

Gerçekten de 19. yüzyılda, eski İsrail devletinin Filistin'de yeniden hayata geçirilmesi fikri –yani Siyonist görüş– Yahudi yanlısı aristokrat İngiltere'den büyük destek almıştır. Ancak Avrupa'nın öteki yerlerinde işler böyle değildir. Gölgede kalmış akademik disiplinlerden biri olan karşılaştırmalı dilbilim alanında o yıllarda kaydedilen yeni gelişmeler sonucunda, dünya Sami ve Hint-Aryan dillerini konuşan iki geniş kampa ayrılmıştır: Yahudiler ve Araplar Sami diller konuşmakta, eski Hintliler, Acemler ve Avrupalıların çoğu Hint-Aryan (şimdi Hint-Avrupa deniliyor) dillerini konuşmaktadır.[18] 19. yüzyılın ırkçıları Darwin'in biyolojik seçme kuramını nasıl yanlış

(*) Sami ırka ve Türklere duyduğu hayranlığa rağmen, İngilizlerle Yahudilerin kaderlerini birleştirme tutkusuyla Disraeli'nin Haçlı Seferlerine katılan askerleri savunuyor olması oldukça tuhaf. Bunda Walter Scott'un önemli bir payı olduğu söylenebilir.

17 Minna Rozen, "Pedigree Remembered, Reconstructed, Invented: Benjamin Disraeli Between East and West", Martin Kramer, der., *The Jewish Discovery of Islam: Studies in Honor of Bernard Lewis* (Tel Aviv, 1999) içinde, s. 65-67.

18 Lawrence I. Conrad, "Ignaz Goldziher on Ernst Renan: From Orientalist Philology to the Study of Islam", Kramer, ed., *The Jewish Discovery of Islam*, s. 138-142.

yorumlayıp insan tarihine uyguladılarsa, tamamen dilsel bir sınıflama olan Sami ve Aryan ayrımı da aynı ırkçı bağlamda yorumlamış, en saygın 19. yüzyıl bilginleri bile neredeyse ırkların bir ruhu ve kendine özgü karakteri olduğuna, Sami ırkların yaratıcılıktan yoksun, Aryanların ise ileri düzeyde yaratıcı olduklarına inanmaya başlamışlardır. (Bu ırkçı dil terminolojisi hangi ırkın daha ileri olduğu konusunda Avrupalılara bir de koltuk çıkar: "Aryan", Sanksktitçe'de "soylu" demektir.) Karşılaştırmalı dilbilimin bu keşfi kendilerini Doğu ile özdeşleştiren Yahudiler için yeni bir bahane olur.

Yahudi oryantalizmi Almanya'da her yerde olduğundan hem daha ağır hem de daha hüzünlü bir konudur. Örneğin antisemit bir broşürde kültürlü Yahudiler için şöyle denilmektedir: "Goethe, Schiller ve Schlegel üzerine istedikleri gibi konuşabilirler; bu onların yabancı ve Doğulu bir halk olduğu gerçeğini değiştirmez." 19. yüzyıl boyunca görünürde Avrupalı ama kalben Doğulu olmanın suçu hep asimile olmuş Alman Yahudilerin üzerine atılır. "Antisemitizm" terimi bile, Hamburglu Wilhelm Marr'ın yazdığı bir broşürde Yahudileri öteki Sami ırkların arasına sokmak için 1879'da ortaya atılmıştır.

Antisemitlerin çoğu aşırı asimile olmuş Batılı Yahudi tipinden iğrenmektedir; zaten sonunda da her şeyin sebebini buna, kavimsel (*völkisch*) özelliklerini kaybetmiş olmalarına dayandırırlar. *Völkisch,* kavimsel bağları kan üzerinden kuran, bir topluluğun romantik ve yaratıcı kültürünü ona özgü toplumsal değerlerin kökü olarak gören ırkçı milliyetçiliğe ait bir kavramdır ve tam manasıyla çevrilmesi mümkün değildir. Kavimsel yaratıcılık, yabancılar içinde, kentlerde yaşayan ve yalnızca ticari bağlarla bir arada duran insanların kurduğu modern yaşamın "ruhsuzluk" ve "köksüzlük" hallerinin tam tersi olarak düşünülmektedir.

Kavimcilik, antisemit olduğu kadar modernizm karşıtı da bir görüştür; bütün halkların kültürel-ırksal bir ruh sayesinde, kendi vatan topraklarında köklendiklerini iddia eden ırkçı bir romantiklik söz konusudur. Dolayısıyla Yahudiler de, Çinge-

neler de bu tanıma uymazlar; ait oldukları bir toprakları yoktur, değil ki "vatanları" olsun. Kavimcilere göre bunlar hayalleri olmayan, ruhları yalnızca öteki halkların yaratıcılıklarını taklit etmekle veya "çalmakla" beslenen ulus aşırı kozmopolitlerdir. Yahudiler dünya kültürlerini ulus-aşırı ticaret kültürüne dönüştürerek iğdiş etme çabasındadırlar.

19. yüzyılın yarattığı *özgürleşmiş* Yahudiler kavimci antisemitler için başa beladır; bunun nedeni yalnızca Yahudilerle rekabet etmekten duydukları öfke de değildir üstelik. "Uluslararası" bir Yahudi'nin varlığı, kavimci milliyetçiliğin yükselişini de hızlandırır. Çok beğenilen *Öğretmen Rembrandt* adlı 1890 tarihli kitabında Julius Langbehn şöyle yazıyor: "Rembrandt'ın Yahudileri gerçek Yahudilerdir. Yahudi olmaktan başka bir şey istemeyen, karakter sahibi Yahudilerdir bunlar. Yani bugünün Yahudilerinin tam zıddıdırlar: Bugünün Yahudileri Alman, İngiliz, Fransız falan olmak istiyorlar ve böylece karaktersizleşiyorlar."[19]

Ne gariptir ki, ilk Siyonist fikirler büyük ölçüde antisemit Alman kavimci düşünceden etkilenmiştir. "Yahudi sorunu"nu çözmek her ikisinin de ortak amacıdır; bu nedenle bazı Yahudiler kavimci fikirlerin kendi soylarına da uyarlanabileceği görüşünü benimser, araştırmalara başlarlar. Köksüz, uluslararasılaşmış Yahudi tipinin karşısına koyacak gerçek, "kökleri" ve hayalleri olan eski Yahudileri bulmaya çalışırlar. Tüm dünyada; Azerbaycan'daki Kafkas dağlarında, Etiyopyalı Falaşlar içinde, Doğu Avrupa'daki kırsal kesim Yahudi toplulukları arasında bu tip özellikleri olan Yahudileri aramaya girişirler. Hamburglu genç bir haham olan Max Grunwald bu amaçla 1898'de Yahudi Folkloru Araştırmaları Derneği'ni kurar ve birbirlerinden uzakta yaşayan Yahudiler arasındaki etnik bağlar üzerine makaleler yazmaya, Polonyalı Hasid tarikatını, Kafkasya'nın dağ Yahudilerini, gezgin şarkıcıları, gezgin hahamları (*Wunderrebbes*) ve şeytan ruhları araştırmaya başlar.[20] Grunwald'a göre, Aryan kavimcilerin romantikleştirdikleri köylü, dağcı ya da ormancı tipine kar-

19 Michael Brenner, *The Renaissance of Jewish Culture in Weimar Germany*'de (New Haven, Conn., 1996) aktarılıyor, s. 30.

20 Brenner, *The Renaissance of Jewish Culture*, s. 29-30.

şılık olmak üzere, mistik bir Yahudi bilgesi (kabalist) veya Hasid tarikatından bir dansçı "ideal Yahudi" olarak sunulacaktır.

1890'larda Avrupa'da saygınlıklarına yöneltilen tüm meydan okumalara karşı göğüs gerenlerin başında Avusturya-Macaristan'daki Yahudiler vardır. Artık onlar da kavimci görüşleri benimsemişlerdir (bu arada antisemit kanat, Yahudi düşmanlığı yapan herkes, Yahudilerin savunulacak bir saygınlıkları olmadığını söylemektedir). Bu oryantalist Yahudiler eski çağlardan gelen Yahudilerle 19. ve 20. yüzyıl Yahudilerinin ilişkili olduğunu ispat ettiklerini düşündükleri Avrupa dışında yaşayan Öteki Yahudilere kucak açarlarken, ana akım Alman Yahudileri hâlâ Rathenau'nun tam asimilasyon taktiğini gütmektedirler. Grunwald'ın Yahudi Folkloru Derneği'ni kurduğu 1898 yılında, Rathenau da "Duy Sesimizi İsrail!" adlı bir makale yayımlar. Makalede Yahudilerin, özellikle "Doğulu" Yahudilerin, öteki insanlarca iğrenç bulunan fiziksel ve etnik özelliklerini birkaç kuşak içinde terk edecekleri gönüllü bir genetik mühendisliğinden geçmeleri gerektiğini savunulmaktadır.[21]

Martin Buber ise Yahudiliği "kan cemaati" olarak tanımlamakta ve bu oldukça kavimci fikirler Siyonist hareket içinde giderek kabul görmeye başlamaktadır. Buber'e göre, Batılı Yahudi'nin içler acısı halinin nedeni, kan birliğine rağmen kendi toplumuyla toprak ve mülkiyet birliğini kaybetmiş olmasıdır – ancak antisemit biri tarafından bu kadar iyi ortaya konulabilecek bir görüş. (Walther Rathenau da Yahudi "soy"undan söz eder ama onun yapmaya çalıştığı şey Saksonlar, Bavyeralılar ve öteki Alman soyları gibi, Yahudileri de bir soy olarak ele alıp özünde Alman olduklarını ve anavatan topraklarında yerleri olduğunu vurgulamaktır.)[22] Ne var ki, kavimcilerin söz ettiği "kan" böyle bir şey değil, manevi bir özdür.

Siyonistler, Yahudilerin hiçbir şekilde öteki milletlere uymadığı şeklindeki antisemit görüşü benimseyip bunu modern Yahudi devleti gibi olumlu bir gayeye dönüştürürlerken, Alman

21 Amos Elon, *The Pity of It All: A History of Jews in Germany, 1743-1933*'te (New York, 2002) tartışılıyor, s. 232-233.

22 Brenner, *The Renaissance of Jewish Culture*, s. 36-37.

Yahudi oryantalistleri de antisemitlerin bu yergilerini ayakları üzerine oturtmaya çalışmaktadırlar. Örneğin Buber, "Yahudilerde Asyalı genlerin gücü var; ruhları ortak, Asyalı bir sonsuzluk ve kutsal bir birlik söz konusu," diye yazıyor.[23] Buber'in Siyonizmi her Yahudi'nin içinde bir Doğu olduğunu, bunun onun sonsuz ve gerçek benliği, dolayısıyla utanç değil, gurur kaynağı olduğunu iddia eder: Yahudiliği Çin, Hint, Mısır ve Acem kültürleriyle birlikte ve "Asyalı ruh" olarak tasnifler.[24] Yahudi peygamberler, "Upanişad, Zerdüşt ve Lao Tse gibi düşünürler" ile birlikte düşünülmelidir. Yahudi geleneği "Oksidental", özellikle de Alman kültür dünyasından bir gelenek değildir; dolayısıyla Yahudi kültürü Batılı ölçütlere göre yargılanamaz ve anlaşılamaz. Buber'e göre, Yahudilik Batılılaştıkça gücünü kaybetmektedir.

Ana akım Alman Yahudileri –ABD'deki Yahudiler de onları taklit etmiştir– 19. yüzyıl boyunca bir çeşit "günah çıkarma" çabasına girerek, ortak yaşamaya dair bütünlüklü bir kültürel çerçeve sunan dinlerini, basit bir bireysel dinî inanç sistemine indirgemişlerdir. Gelenekselciler bu "reformcu" Yahudiliği gerçek Yahudilikten uzak, Protestanlığın bir kolu olarak küçümserler. Buber ve onu izleyenlerse Yahudiliğin yalnızca din olarak sunulmasını reddetmektedirler ama ortodoksluğa geri dönme yanlısı da olmamışlardır. Onlara göre, Yahudiliği yalnızca bir dine, cemaat inancına indirgeme girişimi Yahudileri iyiden iyiye zayıflatmakta, kendi kültürlerine yabancılaşmalarına neden olmaktadır. (Siyonizmin kurucusu Theodor Herzl'in kendisi de bu kültürel tehlikenin bizzat temsilcisidir: Yahudi kültürü veya dini ile herhangi bir tanışıklığı olmadığı gibi, onun Talmud'u Wagner'in operalarıdır; modern Yahudi devleti fikrini *Tannhäuser*'i dinlerken geliştirmiştir.)[25]

Yahudi oryantalistlerin anlayışında, her ikisi de bütünlük-

23 Martin Buber, "Das Judentum und die Menschheit", *Der Jude und sein Judentum: Gesammelte Aufsätze und Reden* (Gerlingen, 1993) içinde, s. 23.

24 Martin Buber, "The Spirit of the Orient and Judaism", Buber, *On Judaism*, Nahum N. Glatzer, der., içinde, s. 56-78.

25 Carl E. Schorske, *Fin-de-Siècle Vinna: Politics and Culture* (New York, 1980), s. 163.

lü bir dünya görüşü ve yaşam çerçevesi sunduğu için Yahudilik İslamiyete yakındır. 1901 yılında Basel'deki Beşinci Siyonist Kongre'de Buber, Siyonist kültür programını açıklarken, Yahudi sanatlarının ve yayıncılığının desteklenmesi, gazete ve dergilerde Yahudi kültürüne yer verilmesi ve Yahudi bilim çevrelerinin modernleştirilmesi konularında çağrıda bulunmuştur. Aynı yıl çıkmaya başlayan Siyonist kültür dergisi *Ost und West* [Doğu ve Batı], kısa sürede Buber'in deyimiyle "Yahudi Rönesansı"nın ya da "Yenilenme"nin sesi haline gelir. Hareketin bu ilk önemli girişimi, ne yazık ki daha sonra doğacak sorunların tohumunu içinde barındırmaktadır. Dergi tarafından kadim İsrail'e methiye düzen şiirlerden ve resimlerden oluşan *Juda* adlı bir eser hazırlanır.[26] Eserin resimleri, Siyonist kültür hareketinin Dürer'i ya da en azından Aubrey Beardsley'i olarak bilinen Ephraim Moses Lilien tarafından çizilmiştir.[27] Lilien hüzünlü suratlı yurtsuz Yahudileri ve kutsal kitap manzaralarını öyle simgesel bir anlatımla resmetmiştir ki, sanki Alman yeni-Romantizm akımı Yahudiler tarafından yüceltilmekte, Ren bölgesi manzaralarının ve ormanlarının yerini çöller almakta, *payos* [köşeler] ve koniklerle Art-Nouveau [Yeni Sanat] yapılmaktadır.

Bu görüntülere eşlik eden şiirler ise Yahudilikten ve Siyonistlerden etkilenmiş kibar bir soylu olan Börries von Münchhausen tarafından yazılmıştır. Ne var ki, Theodor Herzl'in Siyonizmin Byron'ı olarak adlandırdığı bu soylu şair, Lilien'in ikinci grup çizimlerinden hiç hoşlanmaz, çünkü bu kez muzaffer kadim İsrailliler değil, Doğu Avrupa'daki Yahudiler, Yahudi Yerleşim Bölgelerinin şimdiki içler acısı durumu resmedilmiştir. Bu görüntüler üzerine duyguları birdenbire nefrete dönüşen Münchhausen, bundan böyle Yahudileri Avrupalıları tehdit eden modern zararlılar olarak görmeye başlar. 20. yüzyılın başlarındaki ideolojik savaşlarda kurulan ve bozulan garip ittifakların bir örneği de işte budur. Siyonist hareketin ilk gerçek şairi geleceğin ateşli Nazi'si

26 Brenner, *The Renaissance of Jewish Culture*, s. 25-28.

27 Michael Stanislawski, *Zionism and the Fin de Siècle: Cosmopolitanism and Nationalism from Nordau to Jabotinsky* (Berkeley, Calif., 2001), s. 98-115.

olacak, Siyonizmin Byron'ı Üçüncü Reich'ın yenilgisini hazmedemeyerek 1945'te intihar edecektir.[28]

Kültürel Siyonistler, Ortadoğulu köklerini gerçekten kavrayabilmek için adlarını, hatta kimi zaman kimliklerini "Doğululaştırmışlardır". Örneğin, Odessa'da yaşayan önde gelen kültürel Siyonistlerden Asher Ginzberg, kendisine Ahad Ha'am adını takmış, Yahudilerin tümünün göçmesinden yana olmasa da, Filistin'de ruhani bir Yahudi merkezin bulunmasını savunan biridir. Ona göre küçük, nüve halinde bir merkezin orada bulunması, Yahudilikte yenilenmenin başlangıcı olacaktır. Yahudi ruhu tam da dünyayı sarsacak bir çıkış yolundayken, İsrail ile Roma çatışmış, bu ruh ezilip geçilmiştir. Ginzberg, 1912 yılında yaptığı "Doğu'nun ve Yahudiliğin Ruhu Üzerine" adlı konuşmasında "Yahudi ırkının yaratıcı makineleri İkinci Tapınak'ın yıkılmasından sonra susmuştur; Diaspora'da geçirilen iki binyıl büyük bir verimsizlik, durgunluk, kültürel bir koma halidir," der. Oysa Buber, "Yahudilerin ruhlarını" koruduklarına, "her şeye rağmen Doğulu kaldıklarına" inanmaktadır.[29]

1920'lere gelindiğinde Yahudilerin Müslümanlarla ve Asyalılarla yakın bağları olduğu görüşü Almanya ve Avusturya'daki antisemit sağcılardan, kültürel Siyonist solculara kadar neredeyse tüm siyasi çevrelerce kabul görmektedir. Yüz yıldır inşa edilmekte olan Mağribi sinagoglar ve yazılan onca oryantalist eser, aradaki köklü bağlar konusunda hemen herkesi ikna etmiştir. Artık sorun kültürel, dinsel, ırksal ilişkilerin mi yoksa bunların tümünün karışımı, psiko-tarihsel bir ilişkinin mi söz konusu olduğu noktasındadır. Haham Dr. P. Kohn tarafından çıkarılan ana akım Alman Yahudilerinin görüşlerini benimsemiş aylık bir dergideki 1915 tarihli bir makale "Yahudi oryantalizmi"nin ne denli kabul görmüş bir bakış açısı olduğunu ortaya koyuyor. R.B. imzalı yazar Ortadoğu'yu Batı'ya karşı başlatılmış olan Cermen-Türk cihadı bağlamında ele alan *İslam Dünyası* adlı kitaptan esinlenmiş. Alman Yahudisi okuyu-

28 Brenner, *The Renaissance of Jewish Culture*'da aktarılıyor, s. 26.

29 Buber, *On Judaism*, "The Spirit of the Orient and Judaism" adı altında yeniden basılmış, s. 74-75.

cuların, "Alman Reich'ının üstlendiği bu misyonla acilen ve büyük bir umutla her zamankinden daha çok Doğu'ya yönelmiş olması"ndan memnun olmalarını önemli bulmaktadır.[30] Ayrıca yalnızca "Doğu" değil, tüm İslam dünyasına yönelmek elbette Alman Yahudilerinin hoşuna gitmiştir:

> Özellikle biz Alman Yahudileri bu harika manzarayı, vatanımızla İslam dünyası arasında kurulmakta olan siyasi bağları merakla izliyoruz. İsmail bizim için kimdir? İslam Dünyası bizim için ne anlama gelmektedir? Müslüman dini, görenekleri ve yasaları, Müslüman bilimi ve harika edebiyatı, bizden, Yahudi mirasından borç alınmış, dolayısıyla bize yakın, altın değerinde tohumlar barındırmaktadır.

The Orient adlı derginin onlu ve yirmili yıllarda editörlüğünü yapan Buber tarafından da kapsamlı bir şekilde tanımlanmış olan Yahudi oryantalizmi, büyük ölçüde bir altkültür olarak kalmıştır. Bununla birlikte, asimile olmuş Yahudilerin kendini tanımak ve köklerine kavuşmak için soyut bağlamda "Doğu"yu savunan ama Siyonist olmayan birçok Yahudi tarafından benimsenmiştir. Bunlara göre bir Yahudi eğer içindeki Doğu'yu kendi başına keşfedebiliyorsa Avrupa'dan ayrılmak zorunda değildir. O günlerde Alman edebiyatının en büyüklerinden sayılan Jacob Wassermann, Siyonist olmayan Yahudi oryantalizmini şöyle tanımlıyor: "Benim Doğulu dediğim Yahudi, kendini kaybetmiş olamaz, çünkü soylu kan bilinci onu geçmişine bağlar ve gelecek konusunda omuzlarına olağanüstü bir sorumluluk yükler, hiçbir şekilde bundan kaçamaz. O özgürdür, ötekilerse köle. O hakikattir, ötekilerse yalan."[31] Wassermann'a göre "Oryantal Yahudi", Alman Yahudisi'nin olmadığı her şeyi temsil eden gizemli bir kurgudur. Kutsal bir savaşçı, Talmud destan kahramanı, ne isterse olabilir, yeter ki "otantik" olsun. Wassermann, Batılı Yahudi'nin "utanç, sefalet,

30 R.B., "Die Welt des Islam", *Jüdische Monatshefte* 2, no. 12 (1915), s. 389.

31 Jacob Wassermann, "Der Jude als Orientale", Verein Jüdischer Hochschüler Bar Kochba, der., *Vom Judentum. Ein Sammelbuch* (Leipzig, 1914) içinde, s. 7.

atalet ve karanlık" timsali olduğunu, Asyalı Yahudi'ninse "güç, saygınlık, zafer ve büyük işler"i temsil ettiğini yazıyor.[32]

Yahudi oryantalistlerin en ilginçlerinden biri olan Eugen Hoeflich (Lev'le birlikte Viyana'da bulunmuştur), Moşe Yaakov Ben-Gabriel ismini almış bir başka Siyonist; ancak kişiliği ve fikirleriyle oldukça aykırı bir oryantalist.[33] Hoeflich, hem Araplarla, Çinlilerle ve Hintlilerle ilişkili olduklarını hem de Yahudi bir devlet kurulması gerektiğini düşünmektedir. Ona göre, Siyonizm pan-Asyacılığın bir koludur ve bu uğurda siyasi olarak motive edilebilen, bilimsel olarak hesaplanabilen amaçlarla değil, aksine akılcı olmayan, "tanrısal" fikirlerle ilerlemek gerekir. Bu görüşlerde kavimci düşünceden gelen romantik bir ırk "farkındalığı" vardır ama Hoeflich, Filistin'e dönmenin ne anlama geldiğini bulmaya çalışırken "Asyalılar" ile aralarındaki ırk bağlarının ötesinde başka bir şey söylemektedir: "Dönmek istiyoruz ama Avrupalı olarak değil. Doğu halklarını düşünce ve eylem düzeyinde himaye etmek için. Bu, aramızdaki bağların üzerinde bir görevdir."[34] (Hoeflich, 1937'de Lev'in *Allah Büyüktür* kitabı üzerine bir eleştiri yazısı kaleme almış ve kitabın Müslüman dünyanın yeniden dirilmesi ve ayağa kalkması için kapsamlı, sevgi dolu bir eser olduğunu söylemiştir ancak "Doğu Dünyası'na katılan Yahudilerin karşılaştıkları sorunlara" daha fazla yer verilmemesinden şikâyet eder.)[35]

Oryantalist Siyonistler, Batılı son sömürgeciler olarak tanınan öteki Siyonistlerin tersine, Yahudilerin İsrail'e dönüşlerini Asya'nın yeniden doğması ve sömürgeciliğin sona ermesi için istemişlerdir. Buber, "Asya'nın ruhu katlediliyor," diye yazıyor. Ve "Hindistan boyun eğdirildi, Japonya kendi kendini

---

32 Brenner, *The Renaissance of Jewish Culture*'da aktarılıyor, s. 135-36.

33 Josef Schmidt, *Der Unterhaltungsschriftsteller Mosche Ya-akov Ben-Gavriel* (Bonn, 1979), s. 9-10.

34 Eugen Hoeflich (M.Y. Ben Gavriël), *Die Pforte des Osten (Das arabisch-jüdische Palaestina vom panasiatischen Standpunkt aus)* (Berlin ve Viyana, 1923), s. 99-100.

35 M.Y. Ben-Gavriël, Essad Bey ve Wolfgang von Weisl, *Allah ist gross: Niedergang und Aufstieg der islamischen Welt*'in (Leipzig, 1936) *Der Morgen 13*, no. 1'de (1937) yayımlanmış eleştiri yazısı, s. 45-46.

Avrupalılaştırıyor, İran zayıf düşürüldü, son olarak da, kadim Doğu ruhunun sarsılmaz güvencesi olduğu düşünülen Çin harap edildi," diye haykırıyor.[36] Buber, Hoeflich ve öteki birçokları için Siyonist tasarı bu kargaşanın durdurulması içindir; Doğu'nun yeniden doğmasına aracı olmak, onun Avrupalı sömürgecilere boyun eğmesini durdurmak için oluşturulmuştur. Lev ile bu Yahudi oryantalistler arasındaki fark ise şuradadır: Buber, Hoeflich, Wassermann ve diğerleri Yahudilere Doğu ile Batı arasında aracılık rolü biçerlerken, Leo Mohammed Essad Bey Nussimbaum araya bizzat kendisini koymuştur.

36 Buber, "The Spirit of the Orient and Judaism", s. 77.

BÖLÜM 12

Cehenneme Dönüş

İslamcı arkadaşları ona karşı tavır aldıkça Lev kendine özgü "Doğu" tanımını değiştirmektedir. Artık İslamia adlı derneğin toplantılarına katılamamakta, İslam ve Doğu temalarını işleyen ana akım dergilerde makaleleri yayımlanmamaktadır (ama, ileride yakın arkadaş olacağı Baron Ömer-Rolf von Ehrenfels ile tanıştığı Doğu Birliği adlı daha liberal bir grupla ilişkilerini sürdüyor olmalı). Lev bütün dikkatini Sovyetler Birliği'ne çevirmiştir; artık yalnızca Rusya'daki Müslüman azınlıkların değil, imparatorluk uyruğundan herkesin içinde yaşadığı zor durumla ilgilenmektedir. Bu tutumu onu kısa sürede dostu Yahudi oryantalistlerin hiç ummadıkları çok tartışmalı bir ortama taşıyacaktır.

Lev 1931 yazında birtakım sağcı antikomünist gruplarla ilişki kurar. Bunlar arasında Bolşevizme Karşı Alman-Rus Birliği gibi iğrenç bir örgüt de vardır.[1] Rus göçmenlerin oluşturduğu bu grubun başında Alexander von Melgunoff adlı bir Alman aristokratı bulunmaktadır; üyelerinin çoğu ya Nazi ya da geleceğin Nazileridir. Lev'in örgütle ilişkisi ırkçı basın tarafından teşhir edilince işleri zora girer. Böyle bir gruba girmek istemesi

1 Gerhard Höpp, "Mohammed Essad Bey oder Die Welten des Lev Abramovic Nussenbaum", Essad Bey, *Allah ist gross: Niedergang und Aufstieg der islamischen Welt* (Münih, 2002), Sonsöz, s. 393.

bile oldukça tuhaf olmakla birlikte, o dönemin koşulları, kendi devrim karşıtı görüşleri göz önüne alındığında hepten anlaşılamaz bir durum değil.

1931 yılı boyunca yazdığı ve 1932'de basılan *OGPU: Dünyayı Ele Geçirme Planı* adlı kitabının sonuç bölümünde Lev'in siyasi görüşlerinin ana hatlarını bulmak mümkün. Lev üç yüze yakın sayfada, KGB'nin habercisi olan ve OGPU adıyla bilinen Sovyet gizli polisi Çeka'nın yaptığı zulümleri ayrıntılarıyla anlattıktan sonra, "Rusya, Amerika'nın geçmişi ama aynı zamanda bir anlamda, geleceğin Amerika'sıdır!" diyor.[2] Bu, alışılmadık ve hem tarihî hem de felsefi yönü olan bir iddia. Lev, iki ülkenin büyüklüklerini, devrimci miraslarını ve topraklarında yaşayan "yerlilere" –Kızılderililere ve Müslümanlarla Tatarlara– nasıl davrandıklarını karşılaştırmaktadır. Nihayet asıl söylemek istediği siyasi noktaya geldiğinde ise, ondan başka hiç kimsenin Stalinist Rusya ile uyuşturamayacağı tarihsel bir olayı anlatmaya başlıyor ve Sovyet gizli polisi ile ilgili görüşlerini, Edmund Burke'nin İngiliz Parlamentosu'nda Hindistan genel valisi Warren Hastings hakkında söyledikleriyle paralellik kurarak dile getiriyor.

Yerlilere baskı uygulamakla suçlanan Hastings savunmasında eylemlerinin yasadışı olmadığını, Hindistan'da kendisine her türlü yetkiye haiz keyfî bir iktidar verildiğini iddia eder. Muhafazakâr İngilizlerin ve adaletsizliğin her türünden nefret edenlerin sözcüsü Burke, buna şöyle yanıt verir: "Lordlarım, Doğu Hindistan Şirketi'nin ona verebileceği keyfi bir iktidar yoktur; kralın da ona vereceği keyfî bir iktidarı yoktur; ne siz lordların ne de Avam üyelerinin, hatta ne de tüm bir adalet sisteminin birine vereceği bir iktidar vardır. Verilecek keyfî bir iktidarımız yok, çünkü iktidar hiç kimsenin elinde olan verilebilecek bir şey değildir. ... Keyfî iktidarı verenler de alanlar da suçludur."[3]

Ne yazık ki, 1932 yılında Berlin'de Edmund Burke gibi düşünen bir siyasi kulüp ya da dernek yoktur.

Weimar Cumhuriyeti'nin sonunun yaşandığı bu dönemde

2 Essad Bey, *OGPU: The Plot Against the World* (New York, 1933), s. 290.

3 Essad Bey, *OGPU*, s. 287'de aktarılıyor.

yukarıdaki gibi "muhafazakâr" düşünceleri yalnızca *Der Nahe Osten*'in "Yahudi dolandırıcı Leo (Lob) Nussimbaum'un soytarılıkları"nı ifşa etmekle meşgul yayın kurulu savunmaktadır. İki ayda bir çıkan bu derginin arkasındaki adamsa, kendilerine Moellerciler adını vermiş etkili bir entelektüel grubun üyesidir.[4] *Der Nahe Osten*'in 1928'de çıkan ilk sayısında asıl amaçlarının, "Arthur Moeller van den Bruck'un, özellikle Doğu ile ilgili görüşlerini bıraktığı yerden devam ettirmek" olduğu açıklanmıştır.[5]

1925 yılında intihar etmiş Prusyalı bir filozof ve Dostoyevski çevirmeni olan Moeller van den Bruck, Batı'nın iflas etmiş kültürlerine karşı Bolşevikliğin ve İslamın, yani "Doğu"nun zafer kazanacağından söz eder. Almanya'da batı yarımküredeki, yani Asya'nın batısında kalan ülkelere *Abendland*, "akşam ülkesi" denmektedir. Moeller, tıpkı arkadaşı, "Batı'nın Düşüşü" adlı kitabın yazarı Oswald Spengler gibi, üzerlerindeki güneşin gerçekten battığını düşünmektedir. Doğan güneş, kim nasıl tanımlarsa tanımlasın, Doğu'dadır. Moeller'e göre, Batılı toplumların bencilliklerine ve bunalımlarına karşı tek çare Rusların "doğalarında bulunan", onlara özgü gerçek kolektiflik ruhudur.

Moellerciler "dünyanın Alman-Rus bölümü"nün bazı başka Doğulu güçlerin de yardımıyla Batı'nın burjuva liberal güçlerine karşı kozmik bir savaş verdiğine inanmaktadırlar. Onlara göre, ülkeler genç ve yaşlı olarak ikiye ayrılmaktadır; "önderlik" edilmesi gerektiği, akıldan çok duygulara dayandığı, yani büyüme döneminde olduğu için Almanya "genç"tir. Rusya da benzer bir dönemdedir, Bolşevik Devrim bunun bir göstergesidir. Rusya da, Almanya da araştıran, deneyim kazanan uluslardır, her ikisi de köklerinden gelen vahşi sorunlarla uğraşmaktadır; dolayısıyla Sovyetler Birliği gerçek bir düşman değildir. Gerçek düşman Batı'dakiler Versailles galipleridir. Amerika Birleşik Devletleri ise kurulacak "Doğu" ittifakı tarafından memnuniyetle karşılanmalıdır, çünkü onun da genç bir ruhu,

4 Otto-Ernst Schuddekopf, *Linke Leute von rechts* (Stuttgart, 1960), s. 80-83.

5 Fritz Stern, *The Politics of Cultural Despair: A Study in the Rise of the Germanic Ideology*'de (Berkeley, Calif., 1961) aktarılıyor, s. 263.

ziraat kültürü ve hayat dolu "içten gelen bir vahşiliği" vardır. Moeller'in bu zorlama ve kimi zaman anlaşılmaz fikirleri ölümünden sonra pek ilgi görmemiş, medyada daha fazla yer bulup meşhur olan arkadaşı Oswald Spengler tarafından da iyice gölgede bırakılmıştır.* Yine de, Moellercilerin kahramanının kendini öldürmeden önce yazdığı son kitaba son anda "Üçüncü Güç" yerine "Üçüncü Reich" adını vermesi ilginçtir.

Moellerciler, Lev'in vahşiliğini değerli bulmazlar, o yalnızca muhalif bir kahvehane aydınıdır; yaptığı yalnızca Müslüman savaşçılar gibi giyinmektir – gerçek Müslüman savaşçılarsa elbette işbirliği yapılabilecek "vahşi" Doğululardır. Moellerciler katı ırkçı olmamakla birlikte, Yahudilerde beğenmedikleri iki büyük kusur vardır: Hem "yaşlı" hem de "tüccar" bir halktır onlar. Zaten dünyada başlıca iki tür ulus vardır, tüccar olanlar ile kahraman olanlar. Tüccar ulusların üyeleri, yani bir Yahudi ya da bir İngiliz, hiçbir zaman kahraman olamaz. Her şey bu kadar basittir. Dolayısıyla Lev'in bir kahraman gibi giyinmesi tam bir "soytarılıktır".

Moellercilerin o dönemde Almanya'nın ılımlı muhafazakârları oldukları düşünüldüğünde, Yahudi geçmişi herkesçe bilinen ve Burkeci bir muhafazakârlığı savunan Lev için Weimar dönemi Berlin hiç de uygun bir ortam değildir. Üstelik muhafazakâr olmasından öte, 1931'de *Die Literarische Welt*'te yazdığı bir makale ile monarşist olduğunu da ilan etmiştir Lev: "Peki yıllarca bir cumhuriyette yaşadığım halde, neden bugüne kadar monarşist kaldım ve neden her gün daha da monarşist

(*) Oysa 1919'da "Batı'nın Düşüşü" yayımlandığında Spengler'a arka çıkan Moeller olur. Kitabının yayımlanması Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'nı kaybettiğinin ilan edildiği güne rastgelince, düşüş ve ümitsizlik filozofu Spengler'in böyle bir durumda haklı çıktığı için sevinmesi gerekirken ödü kopmuş; çünkü o düpedüz askerî bir yenilgiden değil, tam tersine Almanya'nın zaferinden sonra gelecek olan başka bir düşüşten söz etmektedir. Almanların büyük çoğunluğu gibi Spengler da askerî yenilgi olasılığını hiç aklına getirmez. Moeller, Spengler'i, savaşı kaybetmekle Almanya'nın aslında kazanmış olduğuna, düşüşü ilk yaşayan ülke olarak Almanya'nın kayıplarını bir an önce fark edeceğine, Doğu'nun "genç ulusları" ile birlikte "başka bir Batı" oluşturacağına, bu yolla Batılılaşmış Batı'ya son bir darbe vurarak, "burjuva Marksist Devrim"in değil, gerçek bir devrimin nihayet başarılacağına ikna eder. Mantıksız da olsa bütün bunlar Spengler'i neşelendirmeye yetmiş olmalı ki, ikisi hemen arkadaş olurlar.

oluyorum?" (Bu görüşleri çağı temsil ediyormuş gibi, bir de makalesinin adını "Günümüzün Özeti" koymuş.) Kendi sorduğu soruya verdiği yanıtsa basit ve oldukça akla yakın: "Günümüz dünyası iki büyük tehlikeyle karşı karşıya: Bolşeviklik ve her yeri istila etmekte olan milliyetçilik. Bunları uzaklaştırmanın tek yolu ise monarşidir." Ve ekliyor, "ama anayasal, ulusla sınırlanmış, Wilhelm'inki gibi değil; gerçek bir monarşizm."[6] Lev'in bu görüşleri Doğu'nun Batı'ya tekrar kazandırabileceğini düşündüğü kavramlardan birinin basit, saf, fedakârane bir mutlakiyetçilik olduğunu söyleyen Moeller tarafından da benimsenmiştir.

Lev'in oradan buradan derlediği eklektik siyasi görüşleri onu Weimar döneminin kenarda köşede kalmış daha da garip grupları içine sokmuştur. Bunlardan biri, zamanın ruhuna aykırı ve birbiriyle çelişen şeyler söyleyen *Soziale Königspartei*, "Sosyal Monarşist Parti"dir. Sami ırkları seven, kayzer rejiminin restorasyonunu isteyen ama aynı zamanda "işçi" devletinden yana olan bir partidir bu. Kayzer proletarya desteğiyle tekrar iktidara gelecek, parlamenter demokrasinin Almanya'nın başına sardığı birbirleriyle savaşan aşırı uçların maskaralıklarına son verecektir. Sosyal Monarşistler, Nazilerin savunduğu her şeye karşı çıkmaktadırlar, bu nedenle de pek yandaş bulamazlar ve işin başında tökezlerler. Önderlerinin muğlak liberaller, yani beş parasız soylular ve "yaratıcı proleterler" olmaları da bir işe yaramaz.

Lev'in bu tür gruplara girip çıkması dönemin yönsüzlüğünün de bir göstergesi. 1920'lerde insanlar ne olup bittiğini tam manasıyla anlayamadıkları için monarşilerden medet ummaya devam etmişlerdir. Çünkü krallıklar çok uzun bir süredir, Charlemagne, Selahattin Eyyubi ve Kral Davut zamanından başlayarak geçen yıla, hatta bir önceki yıla kadar sürüp gelmiş düzenlerdir. Lev bu düzeni her yönüyle yaşamıştır, bilmektedir. Ve birdenbire her şey değişmiştir ama yerine ne geldiği belli değildir. Atalardan miras kalan siyaset, toplum ve terbiye gelenekle-

6 Essad-Bey, "Lebensläufe von heute. Die Geschichte meines Lebens", *Die Literarische Welt* 7, no. 5 (1931), s. 3-4.

riyle zaptedilmeleri mümkün olmayan kana susamış şeytanlarla dolmuştur her yer. Lev'in bu yıllarda katılmaya çalıştığı grupların tümü Bolşevikliğin ve faşizmin, nasıl tanımlanırsa tanımlansın ancak "halk" desteğiyle yeniden canlandırılacak bir monarşizm sayesinde durdurulabileceği fikrini paylaşmaktadır. Gerçekten de Robin Hood ve Kral Arthur hikâyelerinde anlatılanlar gibi şeyleri başarmayı amaçlayan "mutlu vadi" siyasetidir güdülen: Tahta geri oturtulacak "iyi" krallarla düzelen bir dünyada çağlar boyu alıştıkları geleneklere göre yaşayan mutlu halklar. Ancak Lev bunların yanı sıra, merkezî otoriteye (ve öteki kısıtlamalara) karşı olduğu için, modern özgürlükçü düşünceye de yakındır. Örneğin, "Devlet beni ne kadar az mutlu etmeye çalışırsa ben kendimi o kadar iyi hissederim," diyor.[7]

Lev'in monarşizme giderek daha fazla ilgi duymasının bir nedeni de, 1920'ler ve '30'lar boyunca göçmenlerin de monarşizme yeniden rağbet etmeleridir. Oysa 1917 Şubat Devrimi sırasında soyluların çoğu ansızın demokrat kesilmiş, kralın naibi Prens Lvov'dan çok, Aleksandr Kerenski'yi desteklemiş, cumhuriyetçi bir hükümetin Rusya'ya daha uygun olduğuna inanmıştır. Ekimde iktidara geçen Bolşeviklerden ve uyguladıkları şiddetten bezdiklerinde de bu kez çarı aramaya başlamışlardır. Bu bocalamada, Rus göçmenlerin "yeni koşullarla" baş etmeye çalışmak için kurdukları sayısız küçük partinin tek bir adım bile atamamış olmasının da etkisi var.

Lev, aşırı liberal veya aşırı gerici antikomünist gruplara olan merakını geride bıraktıktan sonra, kısa bir süreliğine göçmenlik döneminin en ilginç siyasi kurumlarından biri olan Genç Rus Hareketi'ne katılmış. Karizmatik lider Aleksandr Mirza Kazım Bey tarafından yönetilen bu Paris merkezli dernek hareketinin amacı Bolşeviklikle çarlık rejimini uzlaştırmak. Dernek, Rusya'nın eski ve tarihsel doğasının, yani Moğol mirasının özgün yasalarını bilen tek kesim olduğunu iddia eden Avrasyalılarla ittifak halinde.[8] Avrasyalılar, Ruslara uygun ol-

7 Essad-Bey, "Lebensläufe von heute", s. 4.

8 Robert H. Johnston, *"New Mecca, New Babylon": Paris and the Russian Exiles, 1920-1945* (Montreal ve Kingston, Ont., 1988), s. 91-92.

madığı için Avrupalı sağ-sol ayrımını reddediyorlar, kapitalist veya Marksist, her türlü materyalizmi Batı'dan gelme, istenmeyen bir kavram olarak görüyorlar. Dolayısıyla onlara göre, Rusya'daki komünist zafer "Asyalı Bolşevizm"in –Nazi yanlısı, Baltık Rusu göçmenler Bolşevizmi böyle niteliyorlar– başarısı değil, Rusya'nın nihai "Avrupalılaşmasıdır". P. Malevski-Maleviç tarafından İngilizce yazılmış Avrasyacılıkla ilgili tek kitap olan 1928 tarihli "Rusya'da Yeni Bir Parti"de, Rusya'yı Doğu'yla ve İslamla tanıştıran Moğollar, "bize hükümet etme sanatını öğretmiş, küçük prensliklerden oluşan bir ülkeden millet yaratmışlardır; bize öteki medeniyet ve inanç sahiplerine hoşgörü ve saygı göstermeyi öğreten de onlardır," deniliyor.[9] Bu fikirler ailelerinin gerici siyasi görüşlerinden memnun olmayan genç Rus Göçmenlere daha çok hitap etmektedir.

Ancak genç aydınların tümü böyle düşünmemektedir. Paris'te *Le Temps* gazetesine yazı yazan genç Vladimir Nabokov –hâlâ Sirin adını kullanmaktadır– Avrasyacılığın Slavcılığın başaşağı çevrilmiş 20. yüzyıl yorumu olduğunu söyler.[10] Ona göre eskiden beri Rusya'yı Avrupa'dan ayırmak isteyen Slavcılar gibi, Avrasyacılar ve takipçileri de şimdi aynı şeyi yapmak istemekte ama farklı olarak Moğol ve Tatar köklerine tutunmaktadırlar. Avrasyacılık 1930'ların başında arkasında bir dizi yazı ve bildiri bıraktıktan sonra etkisini kaybeder ancak "Doğu yönelimli" bakış açısı, tıpkı Lev'de olduğu gibi, göçmen gençler arasında ilgi görmeye devam edecektir.

Genç Rus Hareketi'nin diğer kolları daha uzun ömürlü olur. Genç Ruslar, "hayatın makineleşmesiyle doğan yeni bir insandan, yeni bir tarzı, yeni bir ahlâkı ve yeni bir bilinci olan, yeni bir romantikliğe sahip yeni bir insan"dan ve bu yeni insanın her şeyinin azami düzeyde olacağından söz etmektedirler.[11] Aleksandr Mirza Kazım Bey kendisine önder yerine "Glava" demekte, 1930'ların sonunda Genç Ruslar onu Paris ve Prag'da

9 P. Malevsky-Malevitch, *A New Party in Russia* (Londra, 1928), s. 24.

10 Johnston, *"New Mecca, New Babylon"*, s. 92-93.

11 Nicholas Hayes, "Kazem-Bek and the Young Russians' Revolution", *Slavic Review 39*, no. 2'de (1980) aktarılıyor, s. 264.

düzenlenen toplantılarda yaptığı üç saatlik konuşmalarda mavi haki renklerde gömlekleriyle, hipnotize edilmiş halde ve elleri havada *"Glava! Glava!"* diye bağırarak dinlemektedirler.[12] Mirza Kazım Bey'e göre liberalizm "yasal bir ishal"dir, tıpkı ishalin bedene yaptığı gibi, liberalizm de siyaseti zayıf düşürmekte, aşırı uçlara maruz bırakmaktadır; anayasal demokrasi Rusya'da solcu fanatiklere öncülük etmiş, Almanya'da ise sağcı fanatiklere kapıyı açmıştır.[13] Mirza Kazım Bey radikal bir orta yol arayışındadır; iki amansız düşmanı uzlaştırmak, Romanov hanedanının mirasçısı Grandük Siril'i Rusya tahtına geçirmek ama Sovyet kurumlarının çoğunu korumak istemektedir. Grandük Siril de Genç Rusya'yı destekler; Rus monarşisinin varisi olan bu adam ilk yıllarında Hitler'e maddi destek vermiş biridir ama 1930'lar boyunca köylülerin tüm haklarına kavuşacakları, kolektif sovyet düzenine el sürmeyecek, iyi huylu bir çarlık düzeni fikrini desteklemiştir. Elbette Cannes ve Biarritz'te oturup böyle şeyler söylemek kolaydır.

Lev, 1929 yılında Grandük Siril'den bir madalya almış –dükün başlıca işlerinden biri bu– ve buna öyle memnun olmuş ki, öldüğü güne kadar bundan söz etmediği bir an bile yok; Viyana kafelerinde Kafkas giysilerini bu madalya ile tamamlamış. Lev de Kralı "sınıfsız, insanlık piramidinin en tepesindeki süper insan"[14] olarak görmektedir ama Genç Rusların çoğunun sergilediği faşist fikirleri hiçbir zaman benimsememiştir. Henüz "Glava", Führer ya da Duçe onu ilgilendirmemektedir; ona göre, diktatörlükler "gerici bütün özelliklerini sergiledikleri monarşizmin, tek bir iyi yönünü gösteremezler."

Lev toplantılarına katılmış olsa da hiçbir zaman gerçekten Genç Ruslar üyesi olmamış. Bu grubun hiç sevmediği bir yönü varsa o da isimlerindeki "genç" kelimesidir. Büyürken pek arkadaşı olmamış, erken gelişmiş bir çocuktur Lev; öteki çocuklardan hep uzak durmuştur. Hatta mutlakiyetçi çarlığa duyduğu ilgi-

12 *A.g.e.*, s. 258-264.

13 *A.g.e.*, s. 261.

14 Essad Bey, "Lebensläufe von heute", s. 4.

yi belirttiği bir yazısının başında, "yetişkin insanları sever, gençlerden tiksinirim"; çünkü yaşlılar "daha sakin, daha zeki ve daha mütevazıdırlar", gençler kaçınılmız olarak yaşlılara sırtlarını dönerler ama böylelikle "vahşileşmekten kurtulamazlar" diyor.[15] Bununla birlikte, Lev'i, Genç Ruslardan uzak tutan en büyük neden, Bolşevikliğin ve de Stalin'in sınırlı da olsa bazı olumlu yönlerinin varlığından söz eden Mirza Kazım Bey'in bu tuhaf siyasi görüşleridir. Sovyet Rusya'dan herhangi bir nedenle olumlu şekilde söz etme fikri bile Lev'in midesini bulandırmaktadır.

Komünizmle ve özellikle Stalinizmle sırf çıkar için girişilen uzlaşma arayışları, o dönemin Alman sağcıları arasında rahatsız edici karşılaştırmalara yol açmıştır. Nazilerle komünistler, Polonya'nın kaderini belirleyen ve İkinci Dünya Savaşı'nı başlatan Hitler'le Stalin arasındaki sinsi anlaşmadan çok daha önce bir çıkar evliliği yapmış, Almanya'nın kaderini belirleyen de aslında bu olmuştur. Aşırı sol ile aşırı sağ arasında, Nazi partisinin ve onun Milli Bolşevik kanadının kurulmasıyla birlikte başlayan ve Berlin'de Lev'in de içinde bulunduğu çevrenin gözleri önünde gün be gün gelişen bu şeytani ittifak, Weimar döneminin sonunun en kafa karıştırıcı yönlerinden biridir. Lev'in arkadaşı Alex Brailow entelektüel dostlarından birinin bu ittifak hakkında ne kadar yanıldığını şöyle anlatıyor: "Çok zeki olduğu halde o da aldatılmaktan kurtulamadı. Gerekirse güç kullanılarak Hitler'in durdurulacağı konusunda komünistlere güveniyordu. Ona komünistlerin aslında iktidarı alması için Hitler'e yardımcı olduklarını söyleyip durdum ama bunun bir etkisi olmadı. Komünistlerin Nazileri şiddet kullanarak iktidarı ele geçirmeye ayarttığına, çünkü ancak o zaman onlara engel olabileceklerine ve böylelikle düşmanlarının tümünü bir kerede ezmiş olacaklarına inanmaya devam etti."[16]

Berlin kabarelerinin zayıflamasıyla birlikte, 1930'lar boyunca kentin her yerinde yalnızca komünist propagandadan ibaret siyasi hicivler sahnelenmeye başlar. Kızıl Şenlik Revüsü, Kızıl Roketler veya Kızıl Megafon gibi adlara sahip gruplar,

15 *A.g.e.*, s. 3.

16 Alexander Brailow, *Survivor's Tale* (yayımlanmamış el yazması), II, s. 205-206.

komünist kampanyalara eşlik eden dans gösterileri sunmaktadırlar. Örneğin 1928'de Locarno Kızları –ismini, Milletler Cemiyeti'nin Sovyet karşıtı kabul edilen 1925 tarihli barış antlaşmasından alan komünist, yarı çıplak kızlar grubu– gösterilerinde "Çin'e Dokunma!" diyen şarkılar eşliğinde dans etmekte, arkalarına tutturulmuş, üzerinde çeşitli sloganlar yazılı kâğıtları emperyalist generaller ve başbakanlar gibi giyinmiş erkek dansçılara sallamaktadırlar.[17]

Bazı gösteriler daha da ağırdır; sahnede çekiçler ve polis coplarıyla liberal hükümet üyelerine ve Nazilere dayak atılmaktadır. Kasım 1930'da Kızıl Meşaleler adlı bir grup, burjuva kapitalizminin temsilcilerinin –polis, iş adamı, papaz, yargıç ve bir Sosyal Demokrat politikacı– nasıl cezalandırılacaklarına izleyicilerin karar verdikleri ve bu cezaların büyük bir dikkatle uygulandığı böyle bir gösteri sunmuş. Kızıl Öncüler dans kumpanyasının Mart 1931'de sunduğu bir "gösteri"yi ise gazetecinin biri şöyle anlatıyor: "Kızıl Öncüler silahlı polislere saldırıyor, onları ölesiye dövüyor, tekmeliyorlar ve izleyiciler onları vahşice alkışlıyorlar."[18] Saldırılar yalnızca Nazilere değil, demokratik burjuva kurumlara da yöneltilmektedir. (Bu propaganda gösterilerinin kayıtları 1920'lerin sonunda yapılan polis denetimlerinde ele geçirilmiş ve bugüne kadar korunabilmiş.)

Gösterileri örgütleyen Alman Komünist Partisi KPD'nin tezi, "Nazilerle Sosyal Demokratlar arasında, ikisi de burjuva kapitalizminin partisi olduğu halde, 'sahte bir savaş' sürdüğü" yönündedir.[19] Sosyal Demokratlar, Nazilere göre daha dolambaçlı bir partidir; komünistler onlara "sosyal faşistler" demektedirler. Nazilerin ne oldukları hiç olmazsa bellidir. Komünist propaganda gösterilerinin bazılarında Hitler'in Yahudi kapitalistleri yakın çevresine toplaması, sonra da bunları atmaları için hücum birliklerini kibarca uyarması konu edilmektedir: "Tanrım, neden her şeyi böyle düz anlarsınız ki!"[20]

---

17 Peter Jelavich, *Berlin Cabaret* (Cambridge, Mass., 1993), s. 212-217.

18 *A.g.e.*, s. 221.

19 *A.g.e.*, s. 226.

20 *A.g.e.*, s. 227.

Weimar döneminin son yıllarında Nazizmi küçümseyen yalnızca komünistler değildir. Onu şaka gibi gören başkaları da vardır: Hitler Avusturyalıdır, dolayısıyla parlamento (Reichstag) için yarışamaz bile diye düşünülmektedir. (Ocak 1933'te iktidara gelene kadar Hitler, Mart'ta yanacak olan parlamento binasına hiç ayak basmamıştır.) Amerikan basını da *Caz Çağı* çılgınlığına kapılmış, Hitler'le ilgilenmemektedir. Onlar için Hitler, maskara bir mesihtir yalnızca, Alman Rasputin'i veya "Çılgın bir Apostol"dür.[21] Hiçbiri olmadığı halde, hem Bolşevik hem de monarşist olmakla suçlanır Hitler. Hemen hiç kimse *Kavgam*'ı okuma zahmetine girmemiştir, kimse onun ileride bir Mussolini olacağını aklına getirmez. Bir tek, ünlü Amerikalı gazeteci George Sylvester Viereck, 1923 yılında henüz hiçbir yabancı onu tanımazken Hitler'le görüşme yapmış, doğmakta olan Nazi hareketi konusunda ciddi öngörülerde bulunmuştur. Viereck, Hitler'in "Sosyalizmi sosyalistlerin elinden alacağım," dediğini aktarıyor.[22] Ayrıca, geleceğin *Führer*'iyle Yahudilerin Alman kültürüne katkılarını tartıştığını, Hitler'in fotoğraf çektirmeyi reddettiğini, bunun dikkatli davranmak için mi, yoksa batıl inancından mı kaynaklandığını bilmediğini, belki de sorun çıktığında tanınmadan orada, burada, her yerde olabilmek için özellikle yaptığını, onun yalnızca arkadaşları tarafından tanınmak istediğini söylüyor. Hitler o sırada Amerikan kamuoyunun ilgisinden o kadar uzaktır ki, Viereck yaptığı bu görüşmeyi yayımlayacak ulusal bir gazete ya da dergi bulamaz. Oysa zamanın dünya liderleriyle gerçekleştirdiği tüm görüşmeler basın tarafından kapışılmıştır. Hitler'le röportajı şöyle bitiyor: "Eğer yaşarsa, Hitler, iyi ya da kötü, bir tarih yazacak."[23]

1932 yılında *Cosmopolitan* için Berlin'e giden Dorothy Thompson'ın Hitler'le ilgili görüşleri ise herkes tarafından kabul görür – o zamanlar dergiye yazanlar arasında Ernest Hemingway ve Thompson'ın kocası Sinclair Lewis de var. Thompson,

21 Philip Metcalfe, *1933* (Sag Harbor, N.Y., 1988), s. 51-52.

22 Niel M. Johnson, *George Sylvester Viereck, German-American Propagandist* (Urbana, 1972) içinde yer alan görüşmeden alıntı, s. 118.

23 *A.g.e.*, alıntı, s. 117.

Hitler'in Harvard mezunu basın sekreteri Ernst "Putzi" Hanfstaengl sayesinde, özel bir görüşme yapmış. Ne var ki, milyonlarca okuyucuya ulaşacak bu röportajda Hitler düpedüz yanlış değerlendirilmiştir: "Mantıksız ve çenebaz biri, dengesiz ve güvenilmez. Tam bir Küçük Adam örneği. Kaiserhof Otel'inde Adolf Hitler'in bulunduğu salona girdiğimde Almanya'nın gelecekteki diktatörü ile buluşacağımı sanıyordum. Elli saniye sonra bu düşüncem tamamen değişti."[24]

Nazizm bir gençlik hareketidir ve 1920'lerin ortasında gençler *Büyülü Dağ* [Thomas Mann] ya da *Berlin Aleksander Meydanı* [Alfred Döblin] gibi bizim Weimar dönemi eserleri olarak bildiğimiz kitapları okumamaktadırlar. Tersine, Hans Grimm'in yazdığı sonuna kadar ırkçı bir eseri, Hitler'in en beğendiği kitaplar arasında saydığı ve Nazilerin Polonya'yı işgaliyle ilgili tartışmaların kaynağı, *Volk ohne Raum* (Yersiz Yurtsuz Halk) adlı çoksatan kitabı okumaktadırlar. "Yersiz Yurtsuz Halk", 1927'den itibaren, yani Nazizmin iktidarı almasından yıllar önce, lise ders programlarına girmiş bir yapıt. Bunun anlamı, nasyonal sosyalizmin seçim sandıklarında zafer kazanmadan önce, eğitim sistemini ele geçirmiş olmasıdır; yani, Nazizm önce lise ve üniversitelerden binlerce yandaş ve hayran bulmuş, sonra siyasi iktidarı ele geçirebilmiştir. O öğrencilerin çoğu başlarda komünist olmuşlardır ama Göbbels'in, "bana genç bir Alman komünisti verin, size geleceğin Nazisini yapayım" iddiasında olduğu gibi, bu iki görüş o zamanlar göründükleri kadar farklı değildir. Berlin'de Yahudi öğrencilerle öğretmenler itilip kakılmaya, "ırk bilimi" ve genetik gibi derslere yoğun ilgi gösterimeye o dönemde başlanmıştır.

Naziler, ilk kez Eylül 1930'da yapılan parlamento seçimlerinde önemli bir başarı elde ederler. Geleneksel bakış bunun dünya çapında hüküm sürmekte olan Bunalım'a karşı halkın verdiği bir tepki olduğunu söyler. Oysa ekonomik bunalımın ölümcül etkileri Almanya'da eylül seçimlerinden sonra görülecektir. Kimi siyaset ve nüfus bilimcilerse bu zaferin nedeni olarak, ömürlerinde siyah ya da kahverengi gömlek görmemiş ve-

24 Philip Metcalfe, *1933*'te aktarılıyor, s. 56-57.

ya henüz siyasi bir seçimde yer almamış 1929 yılının lise mezunlarının o yıl oy kullanmalarına işaret ederler.

. Bu "geleceği mahveden öğrenciler" kuramını ilk ortaya atanlardan biri de, George Sylvester Viereck'in oğlu Peter Viereck. Onu Massachusetts'te, Mount Holyoke Koleji'nin futbol sahasına bakan, Almanya, Nazi politikaları ve şiir üzerine yazılmış kitaplarla dolu Viktorya tarzı evinde görmeye gittim.

Nazi lise öğretmenleri tarafından eğitilen "genç kuşağın" Hitler'e oy verdiğini savlayan bu kuramı bana ayrıntılarıyla açıkladı. Seksen yedi yaşındaki bu emekli profesör (ve hem şiir hem de tarih dalında Pulitzer Ödülü'nü almış tek insan) sözlerine, "Hepsini, "Romantiklerden Hitler'e Metapolitika" adlı kitabımda yazdım", diye başladı[25] 1941 yılında basılan kitap büyük sansasyon yaratmış: "O zamanlar bu ülkede Wagner ya da Hitler konuşan kimse yoktu. Herkes modaya uymuş, Marksizm tartışmalarına dalmıştı – Hitler ekonomik yapının belirlediği düzenin bir temsilcisiydi falan. Elbette ekonomik güçler devredeydi ama ırkçı milliyetçiliği bir tek bununla açıklayamazsınız. Irkçı milliyetçilik piyasa güçleri tarafından belirlenmez. Bunlar anlaşıldı, artık kimse benim kitaplarıma bakmıyor ama ilk yayımlandıklarında çok ilgi görmüştü."

O dönemde Nazi Almanyası'nın ABD'deki "propaganda ajanı" olduğundan kuşkulanılan George Sylvester Viereck'in oğlu olduğu için, insanlar Peter'in ne dediği ile değil, kim olduğuyla ilgilenmişler. Ben de kendisini babası Lev'in yakın dostu olduğu için görmeye gitmiştim. Sylvester'in adına ilk kez 1942'de *Oriente Moderno* (Modern Doğu) adlı faşist İtalyan dergide yayımlanmış Essad Bey'e ait yirmi sayfalık ölüm ilanında rastlamış, bir süre eski kitapçılarda dolaştıktan sonra onun çoktan unutulmuş kitaplarını bulup almıştım. Baba Viereck'in bir zamanlar Amerika'nın sevilen lirik şairlerinden biri, hem Oscar Wilde hem de Kayzer II. Wilhelm hayranı (bkz. "Zeplin'de Aşk" adlı 1915 tarihli şiiri) olduğunu, ayrıca dostu ve ortağı Yahudi Paul Eldridge ile beraber *My First Two Thousand Years: The Autobiography of the Wandering Jew*

25 Peter Viereck ile Ekim 2001'de yapılan görüşme, South Hadley, Mass.

(İlk İkibin Yılım: Yurtsuz Yahudinin Hayatı) gibi çoksatan romanlar yazdığını, Yahudi kültürü üzerine yazıları bulunduğunu öğrendim. Viereck aynı zamanda fanatik bir Almansevermiş, Hitler'in yükseldiği dönemde Nazilere ilgisiz kalmamış. Eldridge ve öteki Yahudi arkadaşları onu ele verdikleri halde George Bernard Shaw gibi uluslararası liberallerden destek almayı, Kongre'den güçlü müttefikler edinmeyi başarmış biri. Elbette bütün bunlar 1942 yılına, Nazi ajanı olmakla suçlanıp mahkûm edilmesine ve federal bir cezaevine konulmasına kadar sürmüş. Lev'le tanışmaları Berlin'e yaptığı seyahatler sırasında olmalı; 1937 tarihli *The Kaiser on Trial* (Kayzer Yargılanıyor) adlı kitabının sonunda "Essad Bey'e teşekkür ederim" diye bir not var.[26]

Peter Viereck gür sesiyle, "Babam elbette Essad Bey'i tanıyordu," dedi, yarı Brooklyn yarı Harvard Square'in 20. yüzyıl başlarında konuşulan ama bugün kaybolmuş hoş aksanıyla. "Yazarlığına hayrandı. İyi dost olduklarını biliyorum. Ama benden fazla bir şey öğrenemezsiniz. O zamanlar babamla aram iyi değildi, onu mümkün olduğunca az görmeye gayret ediyordum."[27]

Bu görüşmemizin hemen ardından Viereck heyecanla beni tekrar aradı: "Şimdi söyleyeceklerim pek mantıklı olmayabilir, benim yaşımda hafıza insana garip oyunlar oynuyor. Birdenbire, daha babam bana ondan söz etmemişken Essad Bey'i okumuş olduğumu hatırladım. *Kafkaslar'ın Sırrı* diye bir kitap yazmamış mıydı? İşte o kitap benim eleştirisini yaptığım ilk kitaplardan biridir. 1931 yılında, Horace Mann okul gazetesine kitapla ilgili bir yazı yazmış, hatırladığım kadarıyla da eseri beğendiğimi belirtmiştim." Bir süre sustuktan sonra çakıllı sesiyle, "Bugünlük bu kadar," dedi. Peter Viereck'in eserlerine ilişkin biraz araştırma yaptıktan sonra yazdığı kitap eleştirilerinin işinin önemli bir parçası olduğunu anladım. 1985'te yazdığı Ezra Pound hakkındaki yazı belki de *The New York Times*

26 Gerorge Sylvester Viereck, *The Kaiser on Trial* (New York, 1937), s. 500.

27 Peter Viereck ile Ekim 2001'de yapılan görüşme.

Book Review'un yayımladığı en iyi eleştirilerden biridir.[28] Yazı, Pound'un faşizmle ve sanatı üzerindeki etkileriyle ilgili bir değerlendirme; Amerika'nın Nazi ve Freud yanlısı lirik şairinin oğlu Peter Viereck elbette bu değerlendirmeyi yapabilecek en iyi eleştirmenlerden biri.

"Babam Essad Bey'i her zaman tutmuştu, tanıdığı yazarlar içinde en iyilerden biri olduğunu söylerdi."[29] Viereck donuk gözleriyle bakarak, ziyaretimin onu rahatsız ettiğini, ona savaş yıllarını anımsattığını sözlerine ekledi. Savaş sırasında İtalya'da filozof George Santayana ile sanat eleştirmeni Bernard Berenson arasındaki haberleşmeyi sağlamak gibi garip bir görevi varmış. Berenson'dan mı, Santayana'dan mı yana olduğunu veya neden aralarında bir karşılaştırma yapması gerektiğini bilemediğini söyledi. "Çok gençtim, çok gayretli, enerji doluydum ve bu yorgun yaşlı adamla, son günlerini yaşayan, dişleri uzamış bu aslanla yüzleşmek durumundaydım. Kendi kendime diyordum ki, evet, Berenson'a giderken ne düşündüğümü merak ediyorsunuz değil mi?" dedi ve elli küsür yıl önce Santayana'nın Berenson hakkında söylediği Yahudi karşıtı bir sözü dile getirerek devam etti.

Peter Viereck, ömrü boyunca babasının adlarına bulaştırdığı bu antisemitizmle uğraşmış. Babası nihayet cezaevinden çıktığında da onu yanına almak zorunda kalmış: "Tam olarak barışmadık. Skandal olduğunda annem onu terk etmişti, ağabeyim Nazilerle savaşırken Anzio'da ölmüştü. Babam tek başına kalmıştı, herkes ondan nefret ediyordu, bense üzülüyordum. Bir keresinde haklı olduğumu söyledi ama kendisiyle hesaplaştığını, yani Nazi olmaktan pişmanlık duyduğunu sanmıyorum. Budalalık yaptığını söylerdi. Oysa neler olup bittiğini anlamışsanız, Naziliğe basitçe budalalık diye bakamazsınız. Babam hiçbir şey anlamamıştı. Ama galiba hiçbir zaman antisemit olmadı; çok Yahudi arkadaşı vardı, hatta arkadaşlarının çoğu Yahudi'ydi, Einstein, Freud, elbette Essad Bey!"

---

28 Peter Viereck, "Pound at 100: Weighing the Art and the Evil", *The New York Times Book Review*, 29 Aralık 1985, s. 3.

29 Peter Viereck ile Ekim 2001'de yapılan görüşme.

Birkaç hafta sonra Viereck beni tekrar aradı ve başka bir şey daha hatırladığını söyledi. 1950'lerin sonlarına doğru bir edebiyat dergisi yöneten Dimitri von Mohrenschildt adlı Baltık kökenli Beyaz Rus bir profesör ile arkadaşlık etmekteymiş. Bu von Mohrenschildt'in çok güzel bir karısı varmış ve Erika adlı bu hanım, adamın üçüncü eşiymiş. Viereck kimi zaman onlara akşam yemeğine gider, Erika da ilk eşinden söz edermiş: "Sen bana geldikten sonra hatırladım, yorgun ve yaşlı aslan derken bunu kastediyordum işte, en önemli şeyleri unutuyorum, acınacak haldeyim. Bayan von Mohrenschildt'in ilk eşi kimdi biliyor musun? Essad Bey! Kadın her zaman ondan haremleri olan bir Arap prensi diye bahseder, bundan gurur duyardı. İşte o tiplerden, kocasının haremi olduğunu insanlara söyleyen ve bundan zevk alan kadınlardandı. Her neyse, onun hakkında hatırladıklarım bunlar. Galiba şiir de yazardı. Evet, o kadın Essad Bey'in eşiydi; insan hafızası ne kadar tuhaf değil mi?"

Lev yirmi altı yaşındayken, 1931 Sonbaharı'nda kısa saçlı, ince yapılı, çekici bir kız, gönüllü olarak çalışmak üzere *Die Literarische Welt*'e gelir. Lev, anılarında ondan "Monika Brand" diye söz ediyor; ilk önce "gülümseyen koyu renk gözlerine" ve merakını uyandıran kirli tırnaklarına, güzel ellerine dikkat etmiş. Dediğine göre, iyi bir sekreterin tüm niteliklerine sahip olduğu gibi, daha başka özellikleri de varmış.*[30]

Örneğin bazen ayartıcı bir şekilde erkek kıyafetleri giydiği oluyormuş. Ama genelde dar etekler ve küçük bir cepken ceket giyer, gösterişli küçük şapkalar takarmış. Lev, kadının fiziksel görünümünün görmezden gelinemeyecek kadar dikkat çekici olduğunu söylüyor. Masasında oturup daktilo yazar,

(*) Almanca İngilizceden daha az sayıda kelimeye sahip bir dil; *Brand* çok çeşitli anlamlara geliyor. "Ateş" ya da "yanmak" demek olduğu gibi, "cehennem" anlamı da var. Aynı zamanda bir şeyi çürüten "küf" anlamına da geliyor. Bilimsel Almanca'da ise *Brand* kangren, yani, fiziksel ya da kimyasal bir yara, bir organa kan gitmemesi sonucu, o organın, hücrelerin ya da dokuların ölümü anlamına gelen bir hastalığın adı. Yani, Lev'in giderek ağırlaşan bir kangrenden, onu canlı canlı yakan bir cehennem olarak tarif ettiği ayağındaki acı verici yaradan ölmek üzereyken eski karısına verdiği "Brand" adı hiç de tesadüf değil.

30 Kurban Said, *Der Mann, der Nichts von der Liebe Verstand* (yayımlanmamış el yazması), III, 16A.

mektup pullarını yalarmış, "Vücudu incecikti, bacak bacak üstüne atarak otururdu. İncecik ipek çoraplar giydiği düzgün ve narin bacakları vardı."[31] Adının Erika Loewendahl olduğunu ve şiir yazdığını söyleyen sekreter hanımın babası ise, her gün işe neden üniforma giymiş şoförlü bir arabayla geldiğini açıklar biçimde, milyoner bir sanayiciymiş.

Erika, Lev'in kafe ortamında tanıdığı kızlardan farklıdır. Onlar da çekicidirler ama akılları fikirleri iyi vakit geçirmektedir. Lev sinemaya, kafelere ve şarap bahçelerine götürdüğü kızlar için, "Tek tek yüzlerini ayırt etmekte güçlük çekerdim. Hepsi bana gri dalgın gözleri mutlulukla gülümseyen, ince, tatlı, tek bir yüzmüş gibi gelirdi," diyor.[32] İlk cinsel deneyiminden, duygularının nasıl aniden değiştiğinden burada söz ediyor – Yeşil Ada'da pedagogyumdaki kızlarla ayışığında öpüşmekten ileri gidemediğini biliyoruz. "Kendimi hem üstüme tükürülmüş gibi kirlenmiş hem de mutlu ve özgür hissederdim. Hızla eve gelir, saatlerce yıkanırdım," diyor. Bazı kızların gece yarısını geçtiği halde onu içeriye kahve içmeye davet etmelerini Doğu ile Batı arasındaki farklardan biri olarak gören Lev, tek gecelik ilişkilerle alay ederek ya da şaşkınlıkla, "Herhalde, Avrupalıların yaşamlarında bu kadar etkili olduğunu söyledikleri aşk bu," diye yazıyor.[33]

Fişekliği, kılıcı, sarığı ve hançeriyle çektirdiği fotoğraflardaki "Doğu'dan gelen adam" görüntüsü düşünüldüğünde, Lev'in gri gözlü kızlardan çekinmesi –aslında daha çok kendi bakireliğini korumak için– oldukça komik. Yaşadığı acemilik, duyduğu utanç –belki de iktidarsızlık– dönemin ana cinsellik simgesi ve gerçek bir erkek sayılan hançerli şeyh ile hiç de uyuşmuyor. Edith M. Hull'un aynı adlı romanından 1921'de sinemaya uyarlanan ve başrolünü Rudolph Valentino'nun oynadığı filmden beri, koyu tenli adamın Avrupalı beyaz kadını atının arkasına attığı sahne, cinsel şehvetin en iyi örneği olarak kabul edilmektedir. Hatta filmden sonra "şeyh" kelime-

31 *A.g.e.*, III, 18B.

32 *A.g.e.*, III, 9A-10A.

33 *A.g.e.*, III, 12B.

si Amerika'da yeni bir anlam kazanmış, 1920'lerde sözlüklere bile girmiştir: "Müslüman din görevlisi" veya "Araplarda aile, köy ya da kabile reisi" gibi bildik tanımlarının yanı sıra, sözlüklere bunlarla hiç ilgisi olmayan "çekici adam" anlamı da olduğu yazılmaya başlanır. Hatta bir firma ürettiği prezervatiflere bu adı verir.

Die Literarische Welt'teki narin bacaklı asistan kız, kendi memleketindeki kızlar gibi siyah gözlü, mesafeli ve ciddidir. Neredeyse tıpkı Lev gibi o da tuhaf bir eğitim almıştır. Dediğine göre, on dördünde okulu bırakmış ve babasının yönlendirmesiyle evde çeşitli uzmanlardan her konuda biraz bilgi alarak eğitilmişti. Peki, Bakülü petrol baronlarının şımarık kızlarına benzeyen bu kızın dergide ne işi vardır?

Erika deneyim kazanmak için orada olduğunu söylemektedir. Yazarlarla, ünlü kişilerle tanışmak, hattı iyi bir yazar eşi olmak istemektedir. Lev sonradan, onun daha on üç yaşındayken bir yazarla evlenme planı yapmış olduğunu öğrenir.[34]

Birlikte vakit geçirmeye başlarlar, kısa süre sonra da Erika işten şoförüyle değil, Lev'le çıkmaya başlar.

"Aşk Hakkında Hiçbir Şey Bilmeyen Adam", Lev'in ölüm yatağındayken yazdığı anılarını oluşturan altı defterin her birinde kargacık burgacık elyazısıyla hiç şaşmadan tekrar tekrar karaladığı kelimeler bunlar. Bu defterlerde Bakü'de geçen çocukluğundan başlayıp 1942'de geldiği İtalya'da yaşadığı kötü koşullara kadar her şeyi çok canlı bir şekilde anlatır Lev; aslında yazdığı her şey Erika'ya duyduğu aşkın hikâyesidir. Bu aşk öyle bir aşktır ki, kendisini (kısa bir süre sanatoryumda yatacak kadar) delirtmiş ve ne ona ne de Erika'ya bir yarar sağlamıştır.

Ne var ki, Erika aynı zamanda Lev'in tereddütlerini giderebilmiş tek kadın. İlişkilerinin cinsel yönü Lev'in hiçbir eserinde yer almıyor. Anılarının bir yerinde ise, daha yirmi altı yaşında olduğu halde, siyah saçlı bir kız yüzünden gözü kamaşan kibirli bir profesör kimliği takınıyor; cinsel deneyim öncesi hissettiği başını döndüren acizliği ve zayıflığı böylece kapat-

34 Erika Essad Bey Nussimbaum Loewendahl von Mohrenshield Fülöp-Miller, *Personal History* (yayımlanmamış el yazması), s. 17.

maya çalışıyor sanki. Ama güçlü bir düşman tarafından pusuya düşürülmüş bir yaratık gibi sonunda teslim oluyor: "Güldü ve dişlerini gördüm, dişleri bile bana yumuşak ve davetkâr geldi, 'Gel, seni parça parça ısıracağım,' der gibiydi."[35]

Fasanen sokağında babasıyla paylaştığı sade fakat rahat evindeki küçük çalışma odasında Lev'in geniş bir kanepesi vardır. "Oturup yazmaktan yorulduğumda kanepeye uzanır sözlükler, dilbilgisi kitapları ve akademik dergiler okurdum," diyor.[36] Bir gün kanepede yatar vaziyetteyken babasına dergideki gönüllü kızdan ve onunla daktilo yazması ve başka işler yapması için anlaştığından söz eder, "Her gün gelecek, ben dikte edeceğim, o yazacak," der. "Babam bir bana, bir kanepeye baktı, tecrübelerine dayanarak kafasını salladı, 'Evet kanepe ikiniize yetecek kadar geniş ama dikkatli ol. İyi bir kadın erkeğin en değerli hazinesiyken, kötü bir kadın cehennemi olur,' dedi," diye yazıyor.[37]

Babası dediklerinde haklı çıkacaktır.

Lev, Amerikalı bir Protestan ile evlendiğini söylese de Erika, 1911 Leipzig doğumlu bir Yahudi. Erika'nın babası Walter Loewendahl ise, Çek ayakkabı devi Bata'nın Berlin'de bir şubesini açarak kendine özgü pazarlama yöntemleriyle milyon dolarlık iş hacmine ulaşmış bir ayakkabı toptancısı. Herkesin bildiği adıyla, "Baba" Loewendahl, ülke çapındaki reklam afişlerine dazlak kafasının yanlarından fışkıran bembeyaz perçemleriyle Noel Baba gibi göründüğü fotoğrafını koyan, bu nedenle Weimar dönemi Berlin'inde kendisinden Deli Edi diye bahsedilen biri. 1920'lerin sonunda Baba Loewendahl artık ABD'ye iş ve eğlence gezileri yapan Berlinli zengin ayakkabı kralıdır; zamanın gazetelerinde New Mexico'da yanında modaya uygun giysileri ve kocaman şapkasıyla karısı olduğu halde, son model bir Ford arabayla dolaşırken görünüyor.

Loewendahl ailesi Berlin'e 1912'de gelmiş. Özel öğretmenlerden aldığı derslerle iyi bir eğitim görmüş ama artık sıkılmış olan

35 *Der Mann*, III, 19A.

36 *A.g.e.*, III, 39A.

37 *A.g.e.*, III, 39B.

Erika bir gün edebiyatı, daha doğrusu edebiyatla uğraşan adamları keşfeder. Dergide çalışmaya başlamadan önce Berlin'de yaşayan tanınmış yazar Stefan Lorant'ın özel sekreterliğini yapmıştır. Bir süre sonra ondan ayrılıp "daha iyi şartlarda", yine tanınmış bir yazarın, Peter Flamm'ın yanında işe başlamıştır. Yazarları, özellikle de ünlü olanları çok sevmektedir. Dolayısıyla, *Die Literarische Welt*'te dönemin en heyecan verici ismine sahip –Bertolt Brecht o kadar cazip ve ulaşılabilir değildir– ve Rudolph Valentino'ya çok benzeyen bir yazara âşık olması şaşılacak bir şey değil. Erika, Lev'in gizemli havasından fazlasıyla etkilenir. (Boşanmaları sırasında renkli gazetelere şöyle şikâyet ediyor: "Bana Arap prenslerin soyundan geldiğini söyledi. Sadece Leo Nussimbaum olduğunu evlendikten sonra öğrendim!")[38]

Lev yıllar sonra, "Adımın yarattığı etkiyi nereden bileyim? Birçok kadının aşk yerine ün peşinde koştuğunu bilmiyordum. Yüzümü, fotoğraflarda bolca göründüğü için seviyordu," diye yazıyor.[39]

Leo Nussimbaum ve Erika Loewendahl, daha doğrusu Essad Bey ile Erika Renon ("şaire hanım", o sırada uğruna Lev'i terk edeceği başka bir yazara âşık olduğu İtalya'daki sıra dağlardan esinlendiği bu adı kullanmaktadır) 7 Mart 1932'de evlenirler. Artık Erika Leo Essad Bey Nussimbaum olmuştur ve bu, 1932 yılında Berlin'de herkesin edinmek için can attığı bir soyadıdır. Yeni evliler, Werner Schendell aracılığıyla buldukları bir eve, Toplu Konut Derneği'nin "Sanatçı Kolonisi"ndeki bir daireye yerleşirler. Bu, Lev'in bir pansiyon ya da kiralık oda olmayan bir yerde ilk kez kalışıdır. Söz konusu evler sosyalist partilerle ilişkili bir sendika tarafından kâr gütmeksizin yapıldığı için "Kızıl Bloklar" olarak bilinmektedir – Lev'in siyasi görüşleri ve Erika'nın parası düşünüldüğünde oldukça komik bir durum. Babası oturacakları ev konusunda yardımcı olmayı teklif etmişse de, Erika solcu sanatçılarla ve yazarlarla dolu bir blokta, böyle yaratıcı bir sahnenin merkezinde olmaktan büyük he-

38 George Dixon, "Poetess Freed of Moslem Mate by 'Remote Control,'" New York *Daily News*, 28 Kasım 1937, s. 20.

39 *Der Mann*, IV, 7B.

yecan duymaktadır. Lev de gurur duyar bundan. Dolayısıyla, zengin kayınpederiyle oturmaktansa artık yoksul olan babasının kendileriyle oturması konusunda kararlılık gösterir ve olan biten her şeyi sessizce izleyen Abraham Nussimbaum'un gözetiminde, yeni evlerini kurarlar.

Çek hükümetinin fahri diplomatı olduğu için dostlarının "Konsolos" diye hitap ettikleri Loewendahl, Essad Bey'e aslında hiç güvenmemektedir. Varlıklı bir adam olduğu için varlıklı olmayan herkesten doğal olarak kuşkulanan biridir ve bu yazarın garip giysileri, alışkanlıkları, hakkındaki "ihtilaflı" dedikodular, kuşkularını haklı çıkarmaktadır. Şöhretin değerini bilen bir iş adamı olduğundan dedikodular Konsolos'u pek endişelendirmez. Kızının ünlü biriyle evli olmasından memnundur hatta. Ama damadına bir türlü güvenememektedir. Onu izlemesi için özel bir dedektif tutar.

Lev de kayınpederini ve kayınvalidesini onların kendisini sevdiğinden daha fazla sevmemektedir. "Başkonsolos'un konuştuğu üç konu var – ayakkabı, para ve eğlence," diyor kibirle:

> Üstelik mümkün olduğunca çok ve gösterişli bir şekilde para harcama tutkusu var. Eşinin de yalnızca üç konusu var – ayakkabı, para ve giyim. Ama onun mümkün olduğunca ve gösterişli bir şekilde para biriktirme tutkusu var. Buna rağmen ikisi de birbirlerinden çok memnunlar. 12 yaşındaki oğulları da yalnızca para ve eğlenmekten söz ediyor. Onun konuşmayı sevdiği üçüncü konu elbette biraz daha büyüdüğünde ortaya çıkacak.[40]

Lev, neşeli karısının babası etraftayken oldukça sessiz durduğunun farkındadır. "Bu onun keyifsiz olduğunu gösterme biçimi," diyor, Erika böyle yaptığında bencil babasının ilgisini çekmeyi her zaman başarıyormuş.

Nussimbaum-Essad Beyler Berlin'de evlerini kurmakla meşgulken, Alman Cumhuriyeti'nin tarihinde önemli bir yeri olan seçim yılı da yaklaşmaktadır. Almanya'da 1932 yılında ülke ge-

40 *A.g.e.*, IV, 10A.

nelinde dört önemli seçim yapılır; ilki nisan sonunda başlamak üzere, cumhurbaşkanlığı için ve parlamento (*Reichstag*) için ayrı ayrı ikişer tur. Zamanın cumhurbaşkanı bu görevi 1925 yılından beri sürdüren seksen üç yaşındaki koca suratlı Mareşal Hindenburg'dur (1918 yılında Alman ordusunu felakete sürüklemiş diktatörlerden daha silik olanı, diğeri Ludendorff). Almanya'da cumhurbaşkanlığının süresi yedi yıldır ve Hindenburg tekrar seçilme niyetindedir. Ancak herkes yeni türeyen bir Avusturyalının, bir onbaşının mareşalin işini elinden almaya hazırlandığından bahsetmektedir.

Bu gönüllü asker, kendi ülkesinde asker kaçağı olan bu *yabancı*, parlamentodaki üçüncü büyük partinin başına geçmiştir. Üstelik bir ay öncesine kadar Avusturyalıların parlamentoya seçilme hakları bile yokken, o cumhurbaşkanlığına oynamaktadır. Bir yıldan az bir süre sonra Almanya'nın mutlak yöneticisi olacak Hitler, 26 Şubat 1932'de Brunswick belediyesinde hile ile küçük bir memuriyet kapmayı becermiştir. Önce Brunswick eğitim müdürlüğüne sanat öğretmeni, yardımcı profesör olarak atanması düşünülmüşse de, Naziler halkın "*Heil Bay Profesör*!" diye bağırmasının Führer efsanesine gölge düşüreceğini hesaba katarak bundan vazgeçmişlerdir.[41] Sonuç olarak Avusturyalı onbaşı yasalara uygun bir şekilde Almanya'nın cumhurbaşkanlığı seçimlerine katılabilecektir. Hindenburg'un, daha doğrusu onun yerine karar alanların, bir an önce plan yapmaları gerekmektedir.

Hitler denilen bu adamın hipnotize edici bir ses tonu olduğu, tıpkı bir İtalyan tenor gibi kendisini eğittiği, sesini büyük bir hâkimiyetle kullandığı söylenmektedir. Hindenburg, daha doğrusu o zamanki başbakanı Brüning, bu ayartıcı sesin radyoya çıkmasını yasaklar. Hükümetin mantığı basittir: Hitler seçimlerde hükümetin adaylarına, yani Hindenburg ve başbakanına karşı yarışacaktır. Hükümete karşı yarışmak devlete karşı olmak demektir. Radyo istasyonları ise devletin malıdır. O halde, Hitler'in radyoda konuşması yasaklanmalıdır.[42] Bugün-

41 Ernst Hanfstaengl, *Hitler: The Missing Years* (New York, 1994), s. 176.

42 Sefton Delmer, *Trail Sinister: An Autobiography* (Londra, 1961), s. 142.

den dönüp geriye baktığımızda Hitler'in yükselişini engellemeye yönelik her türlü önlem bize haklı gelse de, o dönemde Alman demokrasisinin ne kadar baskıcı bir maskaralık içinde olduğunun da bir göstergesi.

Bunun üzerine Hitler'in basın sekreteri ve yakın çevresi de karşı eylem planı yapar ve acilen siyasi bir gezi düzenlenmesine karar verirler. Tarihin tren, uçak ve otomobil kullanılarak yapılan bu en hızlı gezisinde Führer tüm ülkede bir uçtan bir uca mekik dokuyacak, radyodan konuşuyormuş gibi mümkün olduğunca çok dinleyiciye sesini duyuracaktır. Başlıca ulaşım aracı üç motorlu bir Lufthansa D 2001 ile üç adet uzun siyah Mercedes'tir. Hitler, üstü açılmış Mercedes'te saçları rüzgârdan dağılmasın diye deriden bir pilot başlığı takmış halde, en önde gitmektedir. Nuremberg'de konvoyun üzerine bir çatıdan atılan bomba başka bir arabaya isabet eder. Hamburg'da kızgın bir komünist kalabalığından kaçmak zorunda kalırlar; ikinci Mercedes sopalarıyla kalabalıklara saldırmak üzere tetikte bekleyen *Hücum Kıtaları* (SA) ile doludur. Hitler bu maceralı ve hızlı siyasi kara harekâtını başarıyla tamamlar.[43]

Ama gerçek gösteri havada yapılır; cumhurbaşkanı adayı Alman kentlerine ışınlar saçan Lufthansa'sıyla iner. Sempatizan Alman gazeteleri bu uçuşlara *Özgürlük Uçuşları* adını takmıştır, Hitler'in ülkenin "atılgan" kurtarıcısı olarak efsaneleşmesine canıgönülden destek vermektedirler; göklerden gelen kurtarıcı melek, vatanın her parçasını ziyaret etmektedir. Bütün bunlar ileride Leni Riefenstahl'ın "Arzunun Zaferi" (*Triumph of the Will*) adlı filminde, seçimlerden hiç bahsetmeksizin yeniden gündeme getirilecektir. İngiliz gazeteci Sefton Delmer Nazilerin 1932 tarihli bu siyasi turunu Hitler'in Uçan Sirki'ne benzetiyor.[44] (İkinci Dünya Savaşı sırasında İngilizlerin "Kara Operasyonlar"ını yönetecek olan Delmer o sırada orta karar bir Hitler sempatizanıdır.) Gezi sırasında grupta yabancı bir gazetecinin bulunması fikri Nazilerin yabancı basınla ilişkilerini yürüten başarılı Putzi Hanfstaengl'e ait. (Uçan Sirk'in çekir-

43 Hanfstaengl, *Hitler*, s. 177; Matcalfe, *1933*, s. 58.

44 Delmer, *Trail Sinister*, s. 141-158.

değinde Hanfstaengl, Göbbels ve elbette Hitler'in yanı sıra Sefton "Tom" Delmer de var.) Putzi, tıpkı Roosevelt gibi şeffaf ve bilgili görünmek amacıyla Hitler'i kampanyaları sırasında yanında her zaman yabancı bir gazeteci bulundurma alışkanlığı edinmesi için ikna eden adam.

Nazi hareketinin önde gelenleri içinde tek Harvard mezunu ve diğerlerine göre daha eğlenceli biri olan Putzi –gün sonunda Hitler'e, tıpkı Bogart'ın "Sam"i gibi piyano çalarmış– aynı zamanda Nazizmi takdim edilebilir kılmak ve "kibar sınıflara beğendirmek" üzere çalışmalar da yapmış bir sağ kol. Mali kurucusu bir çilingir, lideri ise eski bir onbaşı olan bir parti için başka para kaynakları bulmak hayati önemdedir. Hitler, Hanfstaengl'in nazik ve sokulgan mizacını, lekesiz geçmişini Alman ve Amerikalı zenginlerle dostluk kurmak ve ilerletmek için kullanır. Baltık Almanları Hitler'in Rus aristokrasisi ile tanışmasını sağlarlar, Putzi sayesinde de eski Amerikan, İngiliz ve Alman aileleriyle irtibata geçilir. (Putzi'nin her iki dedesi de iç savaş sırasında generaldir; Alman göçmeni olanı, Abraham Lincoln'ün cenaze töreninde tabutu taşıyanlardan biriymiş.) Gerçek adı Ernst Sedgwick Hanfstaengl olan Putzi'ye, Bavyera ağzında "küçük fıskiye" anlamına gelen bu adı sütninesi vermiş. Putzi'nin babası 19. yüzyılın sonlarında Münih'in önde gelenlerinden biriymiş. Mark Twain, Richard Strauss ve ünlü Kuzey Kutbu kaşifi ve pasaportu icat eden Fridtjof Nansen konuksever evlerinin müdavimleri arasındalarmış. Peki böyle bir genç nasıl olmuş da alt sınıftan bir grup antisemit birahane siyasetçisi ile bir araya gelmiştir?

Putzi, 1908 yılında Harvard'da okurken Muhallebi Kulübü (*Hasty Pudding Club*) tarafından düzenlenen bir kıyafet balosuna katılmış. *Fakir Kaderi* (*Fate Fakir*) adlı bu oryantalist gösteride Harvardlı genç beyaz erkeklerin bazıları kadın, bazıları da Hindu ve Müslüman fakirler gibi giyinmişler. İriyarı ve uzun boylu olan Ernst Sedgwick Hanfstaengl, Gretchen Spootsfeiffer adlı Hollandalı bir kızı canlandırmış. Gösterinin oyuncuları arasında Warren Robbins adlı, erkek rolünde bir genç de varmış. Putzi ve Warren, Harvard'dan sonra yolları-

na ayrı ayrı devam etmişler; biri Bavyera'da Kraliyet Atlı Muhafız Birliği'ne, öteki de Amerikan Dışişleri'ne girmiş. Robbins, 1922'de Berlin'deki Amerikan elçiliğinde kıdemli memur olarak çalışmaya başlamış ve bir gün Muhallebi Kulübü'nden eski arkadaşı "Gretchen"i arayıp bulmuş.[45]

Warren, Putzi'ye, Bavyera'da sürmekte olan devrim hareketinden elçiliğin endişe duyduğunu, gelip bakması için Yüzbaşı Truman-Smith adlı genç bir askerî ataşeyi oraya yolladıklarını söyler ve Gretchen'den bu gençle ilgilenmesini, Münih'te onu birkaç kişiyle tanıştırmasını ister. Putzi, 1957 tarihli *İşitilmemiş Tanıklık* adlı anılarında ateşe ile Bavyera ziyaretinin son gününde yediği meşum öğle yemeğini anlatırken, "Otuz yaşlarında, harika bir genç memur çıktı karşıma, Yale mezunu olmasına rağmen ona iyi davrandım," diyor. Amerikalı ona Münih'te birçok görüşme yaptığını ama birinden çok etkilendiğini şöyle anlatmış:

> "Şimdiye kadar tanıştıklarım arasında en ilginç olanına bu sabah rastladım."
>
> "Gerçekten mi? Adı ne?" diye sordum.
>
> "Adolf Hitler."
>
> "İsmini yanlış hatırlıyor olmalısın. Alman milliyetçisi Hilpert demek istiyorsun herhalde."
>
> "Hayır, hayır," diye ısrar etti Truman-Smith. "Hitler. Bu akşamki basın toplantısı için bana bir bilet verdiler ama ben gidemeyeceğim. Sen benim yerime gider, sonra da bana izlenimlerini aktarır mısın?"[46]

Putzi bileti almış ve o akşam Hitler'in konuşmasını dinlemek üzere Kindkeller'a gitmiş. Hitler'in Türkiye'deki Kemal Atatürk'ten ve Mussolini'den çokça bahsettiğini, sonra söz verdiği gibi konuşmayı ataşeye aktardığını ve kendisinin de gidip harekete katıldığını yazıyor.

Bir zamanlar Harvard futbol takımına amigoluk yapmış olan

45 Hanfstaengl, *Hitler*, s. 31.

46 *A.g.e.*, s. 31-32.

Putzi artık yaratıcılığını Hitler ve Nazi çevresi için gösterecektir. Nazi hareketinin ilk dönemlerindeki katkıları arasında Harvard futbol marşının –"Savaş Harvard! Savaş! Savaş!– Nazi kitle toplantılarında söylenen *"Sieg Heil! Sieg Heil!"* (Zafere Selam!) marşı olarak değiştirilmesi de var. Putzi anılarında, Nazilerin yarı resmî fotoğrafçısı Heinrich Hoffmann'ın Münih'teki evinde otururlarken gerçekleşmiş bu olayı şöyle anlatıyor:

> Harvard'dan getirdiğim bazı futbol marşlarını dinliyorduk. Bir yandan da Hitler'e amigolar ve marşlar hakkında, giderek artan isterik ve toplu taşkınlıklar konusunda bilgi veriyordum. Binlerce izleyicinin "Harvard, Harvard, ra ra ra!" diye hep bir ağızdan bağırmasını, bunun hipnotize edici etkisini anlatıyordum. Bazı marşları, ardından benim *Falarah* adlı çalışmamı dinlettim ve Alman tınılarının Amerikan bando müziğinin neşeli temposuna nasıl uyarlanacağını göstermeye çalıştım. Sonunda Hitler neredeyse bağırarak, "İşte bu Hanfstaengl, işte hareketimiz için gerekli olan şey bu, harika!" dedi ve bando lideri kızlar gibi zıplayarak odada bir aşağı bir yukarı yürümeye başladı. Ardından S.A. bandosunun bu doğrultuda çalışmaya başlamasını emretti. Yıllar boyunca ben de bir düzine kadar marş yazdım. Aralarında, Hitler'in iktidara geldiği gün Brandenburg Kapısı'nda kahverengi gömleklilerin yürüyüşü sırasında söyledikleri marş da var. Gerçi, *Zafere Selam, Zafere Selam!* olarak söyleniyordu ama orijinali "Ra ra ra!"ydı ve ben bu suçun üstüme düşen bölümünü kabul ediyorum.[47]

Hanfstaengl, 1930'larda Hitler'in yakın çevresinde bulunmuş ve bu nedenle öldürülecekler listesine alınmış ilk Nazilerden biri. Önce İsviçre'ye, ardından Londra ve Washington'a kaçarak infaz edilmekten kurtulmuştur.[48] Putzi, baştan çıkıp çıkmayacağını anlamak üzere Federaller tarafından yollanan Somerset Maugham'ın erkek arkadaşı Gerald Haxton'ın girişimlerine direnerek homoseksüel olmadığını ispatladıktan sonra, OSS* için

47 *A.g.e.*, s. 51.

48 *A.g.e.*, s. 276-84.

(*) ABD Merkezi Haberalma Örgütü CIA'nın selefi olan örgüt – ed.n.

çalışmaya başlamış. 1970'lerde kendisiyle yapılan bir röportaj sırasında Hitler'in dinlemeyi sevdiği tüm eserleri, Harvard marşından Wagner uvertürlerine kadar bütün melodileri seslendirmiş; bu görüşmede 1943'te İtalya'nın işgal edilmesi yönünde Roosevelt yönetimine verdiği öğüdün tutulmadığından yakınıyor.

Nisan ve mayıs aylarında yapılan iki seçimin sonucu Naziler için ikna edici olmayınca hızlı Mercedesler ve Özgürlük Uçuşları numarası tekrar devreye sokulur. Hitler'in Uçan Sirki bir kez daha Almanya semalarında dolaşır ve bu kez daha da fazla ilgi görür. Hindenburg seçimi çok az bir farkla kazanır; radyodan uzaklaştırılması Hitler'in yıldızını daha da parlatmıştır.

İzleyen yaz aylarında Nazilerle komünistler Berlin sokaklarında zaman zaman silahlı çatışmalara girişirler. O sırada Berlin'de yaşayan Christopher Isherwood bu çatışmalarda bir sahtelik olduğunu, sanki her iki tarafın da aslında taraftar bulmak amacıyla çatıştıklarını düşünüyor: "On beş saniyede her şey olup bitiyor, sonra kalabalık dağılıyordu."[49] Her iki tarafın, aşırı solun da, aşırı sağın da, artık tek amacı kamu düzenini bozmak, insanları merkez partilerden korkutup kaçırmaktır.

Bu "nefret yazı"nın tam ortasında, 31 Temmuz 1932'de yapılan ulusal seçimlerin ikinci turu, aşırı uçların şiddet yüklü stratejilerinin etkili olduğunu gösterir: hem Naziler hem de komünistler ılımlı partilerden daha fazla oy almışlardır; Naziler artık parlamentodaki en büyük partidir.

Café Megolomania'da insanlar duydukları nefreti dile getirmeye söz bulamamakta ama hiç kimse, Avusturyalı mı, Bavyeralı mı, ne olduğu belli olmayan bu küçük onbaşının değil cumhuriyete son vereceğini, Mussolini gibi bir diktatör olarak mevcut cumhurbaşkanı olan muzaffer mareşalin yerini alacağını aklına bile getirmemektedir. (Hindenburg, Ağustos 1932'de kurulan kabineye kendisini almayı reddettiğinde Hitler böyle bir tehdit savurmuş.) Ülkeyi terk edenler olur. Bunlardan biri de, kalın enseli katil toprak sahibi zenginle-

49 Alexandra Richie, *Faust's Metropolis: A History of Berlin*'de (New York, 1998) aktarılıyor, s. 405.

ri (Junkerleri) hicvetmesiyle ünlü ressam George Grosz'dur; New York'ta bir burs bulmuştur ve yirmi yıl süreyle ülkesine uğramaz. (Grosz, zulmedilmiş liberal bir gezginin, bir Norveç askerinin ve bir yığın bozulmuş balığın bir arada olduğu bir kâbus görerek ülkeye çökecek felaketi önceden sezdiğini söylüyor.)[50] "Yaban Yahudi" Else Lasker-Schüler, o yıl uğradığı saldırılara rağmen, Almanya'nın edebiyat dalında en saygın Kleist Ödülü'nü alır.

Lev de bu siyasi koşullara rağmen sevgili eşi Erika ile birlikte şöhretin keyfini çıkarmaktadır. *Kafkaslar'ın Oniki Gizi*, Muhammed biyografisi, *OGPU: Dünyayı Ele Geçime Planı* ile çok sayıda başka küçük eseri başarıdan başarıya koşmaktadır. *Dörtyol Ağzında Rusya* adlı eseri ile Lenin biyografisinin el yazmaları da hazırdır. Eserlerinin on yedi dile çevrilmiş olmasından Lev de Erika da gurur duymaktadır.

6 Kasım 1932'de Megalomania çetesi gerçek bir coşkuyla olmasa bile, o yılın en iyi seçim sonucunu kutlamaktadır.[51] Hitler, sanayici Hugenberg'in milliyetçi partisinin desteğini (dolayısıyla medya desteğinin büyük bölümünü) alamadığı için, Naziler ülke çapında oy kaybetmiştir ama Berlin'de kazanmışlardır. Komünistler de ilk kez Sosyal Demokrat oylardan fazla oy alıp başkentteki en büyük sol parti olurlar; Berlinlilerin %70'ten fazlası aşırı uçtaki partilere oy vermiştir.

Bu sonuçlardan sonra Nazilerle komünistler arasında sergilenen savaş taklidi oyunlar bile sona erer. Şimdi burjuvazinin merkezine, Alman demokrasisine kesin darbeyi vurmak zamanıdır. Kasım ayı sonunda Berlinli taşıma işçileri greve gittiklerinde, hiçbir zaman anlaşılamayacak bir mantıkla, Joseph Göbbels ile Walter Ulbricht (Doğu Almanya'nın gelecekteki komünist lideri) yerel hükümete karşı, burjuva olduğu gerekçesiyle birlikte gösteri yaparlar; komünistlerle Naziler kol kola girmiş

50 George Grosz, *A Little Yes and a Big No: The Autobigogrphy of George Grosz* (New York, 1946), s. 253-259.

51 Richie, *Faust's Metropolis*, s. 405.

biri "Kızıl Cephe" diğeri "Heil Hitler!" diye bağırmaktadır.[52] Erika ile Lev, büyük bir Amerikan arabası ile –isimleri ve görünüşlerinin yanı sıra, kullandıları arabalar da Yahudileri gösteren siyasi bir işarettir artık– sokaklardan geçerlerken sıra sıra yoksul evlerin bazılarının gamalı haçlı, bazılarınınsa orak çekiçli bayraklarla donatılmış olduğunu görürler.

Lev'in eski kâbusu –devrim– yine saldırıya geçmiştir ve görünürde yardımsever bir kral falan yoktur.

Komünistlerle Naziler Berlin sokaklarında cumhuriyete karşı birlikte hareket ettikçe, ordunun "siyasi" biriminin başında olan General von Schleicher giderek huzursuzlanmaktadır. Aşırı uçların bu beraberliğinin ya Stalin ya da Hitler anlamına geldiğinin, üstelik tüm işaretlerin ikincisini gösterdiğinin farkındadır. Sahne arkasındaki bu üst düzey oyuncu, ince yapılı, biraz efemine ve aristokrat tavırlı bu dazlak Prusyalı, o yılın başlarında bir arkadaşına şöyle demiştir: "Ya ben Hitler'in hayalarını keseceğim ya da o benimkini."[53] Ve ikinci olasılık neredeyse gerçekleşmek üzeredir.

1932 yılının Noel arifesinde von Schleicher ulusa seslenir ve tüm Almanların katılımıyla sosyalist-nasyonalist bir koalisyon kurulması gerektiğinden söz eder.[54] Herkes gibi Lev de bu konuşmayı şaşkınlıktan donup kalarak dinlemiştir. Cumhuriyet sona ermekte, başka bir şeye dönüşmektedir. Ordu idareyi ele mi alacaktır? Von Schleicher radyodan seslenmiş, hiç de Hitler'in kelime ustalığına sahip olmayan, aceleci ve aksanlı konuşmasıyla sanayinin millileştirilmesinden, işçilere yeni sosyal güvenceler verileceğinden, "Doğu'da bulunan az nüfuslu geniş topraklarımız"a yerleştirilecek binlerce işsizden söz etmiştir.

İşte bu kelimeler, Doğu'da yapılacak iskân sözleri, von Schleicher hükümetinin işini bitirir. Kısa süre sonra "Doğu'daki" on milyonlarca insanı Naziler yeniden iskân edecek, kimse de

52 *A.g.e.*, s. 404.

53 Otto Friedrich, *Before the Deluge: A Portrait of Berlin in the 1920s*'de (New York, 1972) aktarılıyor, s. 352.

54 *A.g.e.*, s. 379.

buna şaşırmayacaktır ama bu uygulama von Scheicher'in Noel arifesi konuşmasında belirttiği Alman topraklarında –Prusya düzlükleri, Junker toprağı– değil, *yabancı* topraklarda olacaktır. Zengin toprak sahiplerinin örgütü Milli Ziraat Birliği, von Schleicher'in planının "tarımsal Bolşevizm" olduğunu ilan eder. Artık daha önce verilmiş sözler ya da düzenlemelerin bir önemi kalmamıştır. Her şey hızla ve 1917'de Moskova'da olanın tersine, kansız bir şekilde başlar.

Isherwood, "Ölüm soğukluğu kenti sessizce ele geçiriyor, tıpkı bir yaz günü öğlen sıcağının yoğun sessizliği gibi. Dışarıda, gecenin içinde, yeni yapılmış beton blokların ardında, caddelerin son bulduğu donmuş bahçelerin ilerisinde Prusya düzlükleri var. Bu gece kocaman bir okyanusun sinsice kentin üstüne kapandığını hissediyorsunuz," diye yazmış.[55] Okyanusta seyreden kaptanlar, Hindenburg'un kulağına General von Schleicher'in yozlaşmış bir Moskova ajanı, bir Bolşevik olduğunu fısıldamaktadırlar. Almanya'da içeriden bir darbe yapılmak üzeredir, bunu önlemek için Hitler başa getirilmelidir. Ruslar Brandenburg Kapısı'nı kırmadan önce mutlaka Hitler'le bir anlaşma yapılmalıdır.

31 Aralık 1932'de Prusya düzlüklerinden kopup gelen rüzgârların uğultulu sesi Café Megolomania'nın ve yıllık Ullstein Basın Balosu'nun yapıldığı yerin önünden geçen caddede duyulmaya başlar. O gece Lev'in Berlin'de tanıdığı herkes bu iki yerin birinde toplanmış eğlenmektedir; izleyen yeni yılın arifesinde bu mekânların ikisi de artık yerlerinde olmayacaktır. Devrim, Almanya'da da, tıpkı Rusya'daki gibi, nihayet tamamlanmıştır. Her iki ülkede de devrimlerin sonlanması on iki yıl almış –Rusya'da 1905'ten 1917'ye, Almanya'da 1919'dan 1932'ye– devrim hükümetleri, denetimi ancak bu süre sonunda ellerine geçirebilmişlerdir. 1933 yılının Ocak ayının başında, kısa süre sonra hiçbir yaptırımı kalmayacak bir sürü yeni karar alınır ve komünistler yine kısa sürede anlarlar ki Naziler, Sosyal Demokratlara hiç "benzememektedirler".

Sonrasında olanlar Avrupa tarihinin çok bilinen bir dönemi-

55 Christopher Isherwood, *The Berlin Stories* (New York, 1945), s. 186.

ni oluşturmaktadır. Weimar Cumhuriyeti gösteriler ve şenlik ateşleri eşliğinde sona erer. Muzaffer mareşalin pullarda kalan suratı dışında, her şey değişecektir.

Lev, kasım sonlarına doğru Türkiye ve Çekoslavakya'da dersler vermek üzere bir yolculuğa çıkmıştır.[56] İstanbul'da Avusturya Kültür Merkezi'nde konuşmuş; Türk basını olaydan hararetle söz etmiş, Alman yazarın mükemmel Türkçe bildiği vurgulanmıştır. Buradan, Urania Kulüp'te Almanca yaptığı "Çağdaş Rusya'nın Doğası ve Ruhu" adlı bir konuşma için Prag'a geçmiştir. Etkinliğin *Deutsche Zeitung Bohemia*'daki duyurusunda Viyana'dayken konuşmacının "iki bavulu ile bir dosyası"nın çalındığı, "konuşma belgeleri ve el yazmalarının" bu dosyada bulunduğu haberi veriliyor.

Lev dosyasının peşine düşmek için Viyana'ya dönmüş mü bilmiyoruz ama aynı konuşmayı kısa bir süre sonra Viyana'daki Avusturya Kültür Derneği'nde de yapmış. Aralık ayında Almanya'da işler beklenmedik şekilde değişince, Kamu Güvenliği Genel İdaresi'nden bir yetkilinin Lev'in gözaltı dosyasına not etmiş olduğu gibi, "öylece [Viyana'da] kalmış."[57] Erika ve ailesi ise 1933 yılının başlarında Almanya'dan çıkmışlar. Lev, Nansen pasaportu ile seyahat etmekte, eşi ve ailesi Alman pasaportlarını kullanmaktadırlar. Abraham Nussimbaum Avusturya'dan vize alamamış, Berlin'de kalmıştır. Ancak bir yıl sonra Prag üzerinden Viyana'ya geçip oğluna ve yeni ailesine katılabilecektir. Lev'in Bakü'deki dadısı Alice Schulte de 1934 başında Viyana'dadır; anlaşılan o da 1922'den beri Berlin'deymiş fakat bu süre zarfında Nussimbaumlarla kalıp kalmadığı bilinmiyor; herkes kentten ayrılırken Alice de ayrılmış olmalı.

Joseph Roth, 1933 Baharı'nda "İnsanlığa Verilen Yakılma Cezası" adlı bir makalede, "Üçüncü Reich'ın vandalları nasyonal sosyalizmin insan ruhuna saygılı olduğuna bizi inandırmak

56 Gerhard Höpp, "Mohammed Essad Bey: Nur Orient für Europäer?", *Asien Afrika Lateinamerika 25* (1997), s. 95

57 Gerhard Höpp, "Mohammed Essad Bey oder Die Welten des Lev Abramovic Nussenbaum", s. 396.

için, Thomas Mann ve Gerhart Hauptmann gibi büyük 'Aryan' yazarları bile kullanmaya kalkışabilirler," diye yazıyor.

> Ama biz Yahudi soyundan yazarların şükür Tanrı'ya ki, hiçbir şekilde barbarların tarafında olması gerekmiyor. İçimizde, kişisel hırsı, aptallığı ve körlüğü yüzünden Avrupa'yı mahvedenlerle utanç verici bir anlaşmaya varmak isteyen hainler varsa, bunu yapamayacaklar! Mevcut iktidarın bize karşı kullandığı "Asyalı" ve "Doğulu" kanımız, Avrupa ordusunun soylu kademelerini terk etmemize de mani olacaktır.[58]

1933 Baharı'nda Lev Nussimbaum için de her şey bu kadar basittir; "Doğulu" olması onu Berlin'deki yeni barbarlarla herhangi bir ilişkiye girmekten koruyacaktır. Ama Lev için hiçbir şey hiçbir zaman basit olmamıştır ki.

Herkes yeni "Bin Yıllık İmparatorluk" heyecanı içindedir ama bazıları eski husumetleri hiç unutmamışlardır. Örneğin Alman dışişleri memuru Kurt Ziemke bir grup antisemitin, milliyetçi Müslümanların ve bazı ordu subaylarının hakkında şikâyette bulundukları Lev'i, Essad Bey'i unutmamıştır. Şikâyetler geldiği zaman bir dosya açmış olan Ziemke, bu kuşkulu adamı son üç yıldır hiçbir karşılık beklemeden, tamamen kendi hesabına izlemeye devam etmiştir.

Gizli kalmış Yahudilerle özel olarak ilgilenen bir hükümetin iktidara gelmiş olmasını fırsat bilen Ziemke, dosyasını Dr. Göbbels'in yeni Propaganda Bakanı'na götürür ve "bu çok sorunlu Yahudi'nin ihanet dolu eserleri"nin basılmasını durdurmak için bir şeyler yapılmasını ister.[59] Üstelik Leo Nussimbaum'un kitaplarının Üçüncü Reich'ın Propaganda Bakanlığı'nın "Alman zihinler için mükemmel kitaplar" listesinde yer almasından çok rahatsız olmuştur.

Göbbels'in bakanı, Ziemke'ye Essad Bey'in eserlerini, özellikle komünist imparatorluğun kötülüklerini açığa vurduğu son kitabını destekleyen buz gibi bir mektupla yanıt verir. Es-

58 Joseph Roth, "The Auto-da-Fé of the Mind", *What I Saw: Reports from Berlin 1920-1933* (New York, 2003) içinde, s. 208.

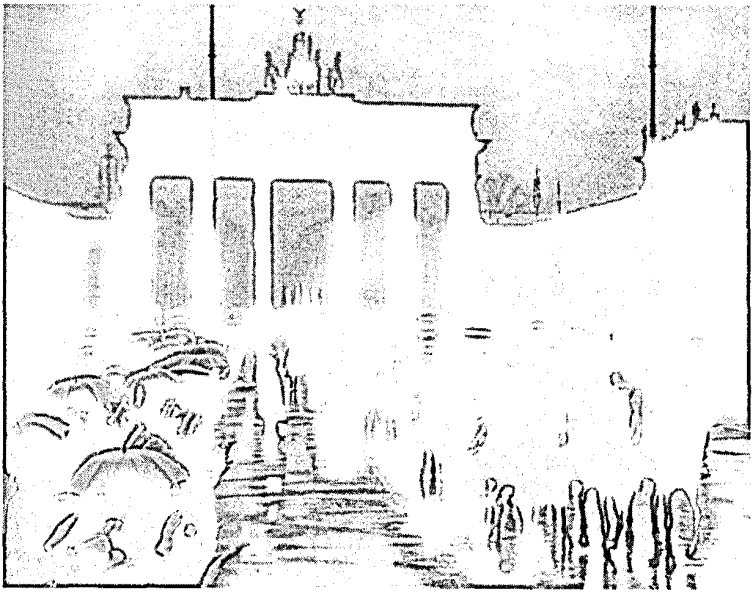
59 Höpp, "Mohammed Essad Bey: Nur Orient für Europäer?", s. 85.

sad Bey'in Yahudi olduğuna dair bir kanıt yoktur, dolayısıyla yazarı baskı altında tutmanın da bir nedeni olamaz. Yazarın "Yahudi ırkı"ndan geldiği bile "şüphelidir."

Ziemke öfkeden çıldırır. Oysa herhangi bir halk kütüphanesine gidip herhangi bir "antisemit sözlüğe" bakıldığında gerçek öğrenilebilecektir. Antisemit sözlükler 1890'lardan beri Almanya ve Avusturya'da yayımlanan ansiklopedik sözlüklerdir. Hayatın her alanından çeşitli niteliklere sahip bütün Yahudilerin bir listesini veren, özellikle tarımdan film endüstrisine kadar ekonominin değişik sektörlerinde bulunanları, coğrafi bölgeleri ve gelir düzeylerine kadar her şeyiyle anlatan özel bölümleri olan sözlüklerdir bunlar. Örneğin 1931 tarihli *Sigilla Veri*'nin ikinci baskısının dördüncü cildinin 958. sayfasında Essad Bey'i tüm adlarıyla, "Nussenbaum (Nussimbaum, Noussimbaum) – hikâye dolandırıcısı" olarak bulmak mümkündür.

Ne var ki, Nazi Propaganda Bakanlığı Lev için bu antisemit sözlüklere bakmamıştır. Hatta Essad Bey, bu dönemde herhangi bir kitap ya da makale yayımlayabilmek için gerekli olan Alman Yazarlar Birliği ve Edebiyatçılar Odası tarafından verilen üyelik kartlarını da alır. Nazi bürokrasisi Yahudiliği onunla ancak iki yıl sonra bağdaştıracaktır.

KISIM 3

Berlin, 1933.

BÖLÜM 13

Potada Büyük Bir Lokma

Essad Bey devrimlerden nefret ediyor; yurt edinmeye çalıştığı her ülkede ardı ardına yaşanan siyasi karışıklıklar yüzünden hep sürgün olmuş, hep ülkesiz kalmış. Önce Rusya'daki şiddetten kaçmış; babasının petrol kuyularına el koyan, Bakü'deki villalarını Stalin'in karargâhına dönüştüren Bolşeviklerden nefret ediyor. Almanya'daki şiddetinse kurbanı olmuş; Berlin'deki yayıncısına saldıran, Bolşevikler aleyhine yazdığını bile anlayamayarak Rusya üzerine bütün kitaplarını yakan Nazilerden de nefret ediyor.

Bütün bu baskılara rağmen Mohammed Essad Bey dimdik ayakta.[1]

16 Aralık 1934, Pazar tarihli *New York Herald Tribune*'da çıkan bir yazı dizisi işte bu cümlelerle başlıyor. Sayfanın tam ortasında Lev'in dağlılara özgü Kafkas kıyafetleriyle büyük bir fotoğrafı var. Berlin'deki haline göre daha kilolu; Loewendahllerle yaşadığı refah sayesinde olmalı. "Doğulu" Essad Bey'den çok etkilenmiş olan habercinin, sanki onun Doğu'nun hangi böl-

1 William Leon Smyser, "He Has Lived His Stories", *New York Herald Tribune*, 16 Aralık 1934, s. 7.

gesinden geldiğini bilmeyen bir hali var: "Manalı yüzünün solgunluğunda ve ela gözlerini kara gölgeler düşürerek süzüşünde Çinlilere özgü bir şey var," diyor. Başka bir yerde ise Lev'in "dolgun sarı suratının, yüzlerce yıl öncesine ait bir Acem minyatüründen fırlamış olduğuna" karar veriyor.[2] Lev gazetedeki gösterişli fotoğrafında Acem beresi takmış. Resmin altına, "Essad Bey–Kavgadan nefret etse de, her şeye meydan okuyor," diye yazılmış.

Amerika'nın Jimmy Cagney'sine benzetilen Lev, gazeteciye "Doğu'dan Gelen Adam" hikâyesini yaklaşık bir buçuk yıldır anlatıyor olmalı. "Essadlar"ı ilk kez 1933 Baharı'nda Viyana'da, cephesi "fazla süslü bir düğün pastası"nı andıran, içi "birleşen ve ayrışan merdivenlerle çıkılan sayısız katları, gizli geçitleri ve saklı odaları ile Ortaçağ şatolarına" benzeyen, "beyaz mermerden bir saray"da otururlarken ziyaret ettiğini yazıyor muhabir. "Zili çaldığınızda en olmadık yerlerden, duvarlara gömülü kapılardan beliren hizmetçiler sizi bir aşağı bir yukarı karanlık sahanlıklardan geçirerek yine hiç ummadığınız bir anda ortaya çıkan odalara buyur ediyorlar. Herhalde Kafkas haramiler buraya bayılırlardı."

Yazı dizisi, Lev'in tüm maceralarını, pasaport koleksiyonunu ve polisle yaşadığı kovalamaca hikâyelerini öğrendiğimiz –belli ki içilen kokteyller ve kahveler eşliğinde uzun uzun sohbet edilmiş– nefes nefese bir anlatımla sürüyor. "Eşinin tembellik diye nitelediği Budistler gibi girdiği trans halinden sıyrılabilirse, dudaklarını ıslatıyor, sandalyesini geriye çekiyor ve Şehrazat'ın soyundan geldiğini ispatlarcasına yeni bir hikâyeye başlıyor." Bu cümleden evliliklerinin sorunlu olduğunu anlıyoruz – elbette çok küçük bir ipucu ama gelmekte olan patlamanın ilk habercisi.

Muhabir, Lev'in portresini dinî kuralları yerine getirmeyen bir Müslüman olarak çizmiş: "Seccadesi yok; namaz kılarken yüzünü Mekke'ye çevirmiyor, domuz eti yiyor, şarap içiyor; ama Berlin'de dinî inancına göre evlenmiş." Habere göre, resmî nikâhlarını kıyan Alman memur Erika'ya şöyle demiş:

2 *A.g.y.*, s. 20.

"Görevim gereği, bu adamın Müslümanlık kurallarına göre üç eş daha alabileceğini hatırlatmak isterim."

"Biliyorum, hatta bununla övünüyor," diye yanıtlar Erika memuru, "Riski göze alıyorum."

Gazetede bu mutlu evliliği belgeyen bir de resim var, okuyucular, "Essad Bey, Kemal Paşa'nın yeni Türkiye'sinin dışında, tek eşli yaşayan tek Müslüman. Eşinin uzun boylu, şık ve narin oluşuyla en az Batılılar kadar övünüyor," denilerek iyice ferahlatılmış. Oysa inceliğiyle övünen, görüşme boyunca sık sık kendisini öne çıkararak Doğulu kocasının yuvarlak hatlı bir cariyeye sahip olmamaktan üzüntü duyup duymadığından "endişelendiğini" söyleyen Erika'nın kendisi.

1933 Baharı'nda Lev ile Erika İtalya'nın Rapallo kentine bir gezi yapmışlar. Lev, içlerinde Stefan Zweig'ın ve Pima Andreae'nın bulunduğu bir izleyici topluluğuna hitap etmiş. Pima yıllar sonra Lev'i eşiyle birlikte o gece Rapallo'da gördüğünü ve ikisi arasındaki göstermelik samimiyeti sezdiğini söylüyor.[3]

"Essad bir yazarın daimi balayında olması gerektiğine inanıyor," diye yazmış *Tribune* muhabiri. Ardından Lev ile Erika'nın son iki yıldır, 1933 ile '34'ü kastediyor olmalı, İtalya, İsviçre, İspanya, Avusturya ve New York'ta balayı yaptıklarını anlatıyor.

> Essadlar İspanya'dan sonra Viyana'ya döndüler. Bu kez Binks ve Jay Dratler adlı Amerikalı bir çiftle aynı evi paylaşıyorlar. Evde her sabah hayvanat bahçesinde bir gezintiden daha eğlenceli şeyler yaşanıyor. Kimse günlük işlerini bitirmeden üstünü değiştirmiyor. Erika daktilo yazıyor, Essad nutuk çekiyor, Binks resim yapıyor, Jay de bir roman üzerinde çalışıyor. Essad'la Jay kahvaltıdan bu yana ne kadar iş bitirdikleri konusunda birbirleriyle yarışıyorlar.
>
> Essad Bey konuşurken de, çalışırken de Erika'nın varlığına ihtiyaç duyuyor. Eğer karısı yanındaysa, isterse odada çene çalan bir sürü konuk olsun, hiç rahatsız olmadan çalışmasına devam ediyor.

3 Essad Bey'den Pima Andreae'ya yazılmış mektup, 20 Mart 1940.

Tribune muhabiri en ilginç haberi sona saklamış: "Otuzlu yaşlarının başlarında olan Essad Bey artık edebiyatla dolu sakin bir yaşam kurmayı planlıyor. Amerikan vatandaşlığı için başvuracak. Çeşitli milletlerin hemhal olduğu, kaynaştığı Amerika için Essad Bey yutulması zor bir lokma olacağa benziyor, çünkü en az Asya kadar eski olan önyargılara sahip. Gür kaşlarını çatıp tiz sesiyle bağırarak bir keresinde bana, 'Ben hem Müslüman, hem monarşist hem de Doğuluyum!' demişti."

Lev gerçekten Amerikan vatandaşı olmak istiyor muydu? Bu bilgi benim bulgularımla uyuşmuyor ama 1934 yılında röportaj yapan bir muhabire Lev'in böyle bir şey tasarladığını düşündürtecek kadar çok neden var.

1933 yılının Ekim ayı başlarında Lev, Erika, Baba Loewendahl, eşi ve Erika'nın on üç yaşındaki kardeşi Walter, New York'a giden *Vulcania* adlı bir gemiye binerler. Baba Loewendahl, 1920'lerin sonundan beri ABD'ye gidip gelmektedir; Erika ile Walter, 1929'daki Buhran'dan önceki bahar yanlarında dadıları olmak üzere babalarıyla birlikte gitmişler. Ama Lev ABD'ye ilk kez seyahat etmektedir.

Rapallo'daki eski villada Pima Andreae'nın torununun bulduğu kutuda, yüzlerce mektup ile el yazmaları arasına sıkışmış 17 Ekim 1933 tarihli bir davetiye vardı. Gemideki bir akşam yemeğinin çağrısı olan bu belgenin üzerinde "Bay Mohamed Essad-Bey, Erika ve ailesi onuruna" diye yazıyor. Kutudan bu davetiyenin yanı sıra, Avusturyalı, Alman, Macar, İtalyan bir sürü davetlinin sarık, başörtüsü ve fes takmış, taklit kılıçlar kuşanmış olarak "Doğulu giysiler" içinde olduğu çok ilginç bir de fotoğraf çıktı. Tümü Doğulu gibi giyinmiş Avrupalıların arasında beyaz kravat ve frakıyla bir tek Lev var. Arkadaki duvara asılmış anlamsız iki büyük Amerikan bayrağı topluluğu çerçeveye almış.[4]

O yıllarda ABD'ye gemiyle gelen bütün yabancıların standart bir beyanname doldurmaları zorunluymuş; bu belgelerin birer kopyası aşağı Manhattan'da bulunan Ulusal Arşiv ve Kayıt İda-

4 Pima Andreae'ya ait belgeler, torunu Alessandro Andreae'nın izniyle.

resi adlı, floresan lambalarıyla aydınlatılmış küçük bir kütüphanede saklanmakta. Gördüğüm en anlaşılmaz, en katmanlı kataloglama sistemine sahip bu yere gittim. 1970'lerden kalma, hiç güven vermeyen bir bilgisayarın yönlendirmesiyle numaralanmış kutularda 1950'lerden kalma, el yazısıyla doldurulmuş yığınla kartı barındıran mikroformların bulunduğu tuhaf bir mekâna ulaşılıyor. Göçmenlik Bürosu yabancıları bu şekilde kayıt altına almayı 1950'lerde bırakmış; katalog bu tarihte son buluyor. Ama ellilerden önce New York limanından ABD'ye girmiş her yabancıya ait bir kart var.

Bilgisayar sistemi (bir zamanlar Doğu Almanya'da gördüklerimin bir benzeri) inanılmaz sayıdaki karttan ancak belirli bir harf grubuyla başlayan isimlere ait olanların hangi kutuda bulunduğunu söylüyor, başka bir bilgi vermiyordu. Alışılmadık isimleri araştırdığım için başta şanslı olduğumu düşündüm ama mikroformları hazırlayan her kimse, sıralamaya pek dikkat etmemişti. Loewendahlleri bulabilmek için "La-Lo" kutusundaki her karta tek tek bakmam gerekti. Nihayet doğru kartı bulduğumda ise yalnızca bir isim ve çok rakamlı uzun bir numaraya ulaşmış olduğumu gördüm. Daha sonra bu bilgiyle New York Limanı'ında doldurulmuş bütün gemi beyannamelerinin görüntülerini saklayan rulolar dolusu mikrofilmin bulunduğu özel bir masaya gitmem gerekti. Burada araştırma yapanların çoğu emekli kimselerdi ve bu beni hiç şaşırtmadı; benim dışımdaki herkes atalarının nereden geldiğini bulmak için uğraşıyordu.*

Bütün bilgilerin bilgisayara geçirilmemiş olması yine işe yaradı ve orijinal belgenin her köşesini inceleyebildim. Bir yolcunun bütün bilgilerine ulaşmak için isim, yorum ve bürokratik notların bulunduğu sayfaların tümünü çevirmek gerekiyordu. Bu işi yaparken, gemi görevlilerine bazı sütunların nasıl dol-

(*) Ben de dayanamayıp 1947'de bir savaş yetimi olarak tek başına buraya gelmiş annemin kayıtlarını araştırdım. "Yalnız gelenlerin ülkedeki en yakın akraba ya da tanıdığı" sütununda "Haham Kapel" notunu görünce iyice meraklandım ve kısa bir araştırmanın ardından bu kişinin Fransa'da Vichy iktidarı sırasında kurulmuş olan toplama kamplarında "din işleri yetkilisi" olan Haham Samuel René Kapel olabileceğini öğrendim. Beyannamesinin fotokopisini anneme verdiğimde, gemi belgelerini görünce sevinen ilk kuşak Amerikalıların aksine, annem yaptığı yolculuğu anımsayıp hüzünlendi.

durulması gerektiği konusunda talimatlar verildiğini gördüm. "Milliyet (vatandaşı olunan ülke)" başlıklı 9. sütun ile "Doğum Yeri" başlıklı 11. sütun arasına sıkışmış, "Irk veya Millet" başlığını taşıyan 10. sütun bunlardan biriydi. 1924 tarihli Göçmenlik Yasası, "Amerikan uluslarının menşei" konusunu sıkı kurallara bağlamış bir ilk düzenleme: "Kuzeyli" ve Anglo-Sakson kökenli milletlerin lehine olan bu yasayla, Slavlar ile Akdeniz, Afrika ve Asya'dan gelecek koyu tenlileri kısıtlayan bir kota sistemi uygulanmaya başlanmış.[5] Daha 1920'lerin başında böylesi katı önlemler alınmasında, devrim korkusunun yanı sıra "ırk bozulması"ndan duyulan endişe de etkili olmuş. Kuşku duyulan herkes –Yunan ya da Çinli fark etmeksizin– dışarıda tutulmuş, özellikle Doğu Avrupalılarla güney İtalya'dan gelenlere engel olunmuş.

Ne var ki, bu yasadan herkesten fazla zarar gören grup Yahudilerdir. Naziler iktidara yürümeye başladığı sırada kanunlaşan yasa gereği, ABD'nin kapıları öncelikle Avrupalı Yahudilerin yüzüne kapanmış ve onlar için ABD'ye girişin hayat memat meselesi olduğu bütün bir dönem boyunca yürürlükte kalmıştır (ta 1965'te kaldırılan yasa, savaş ertesinde Truman döneminde biraz hafifletilmiştir). Bir önceki yüzyılın sonunda Rusya'daki kıyımlarda binlerce Yahudi öldürülmüş, milyonlarcası ABD'ye göçmüşken, 1930'lar ile 40'larda rakamlar tersine dönmüş, milyonlarca Avrupalı Yahudi öldürülmüş, yalnızca binlercesi ABD'ye göç edebilmiştir.[6]

Beyannamelerdeki onuncu sütunu –ölümcül sütunu– incelemek benim için özellikle önemliydi; o sütuna yanlış yanıt verenler içeri alınmıyordu. 1924 yasasının nasıl işlediğini hep merak etmişimdir. Hem ırkı bozanlar hem de siyasi devrimciler olarak kabul edildikleri için bu yasanın –başka azınlıklarla birlikte– Yahudiler açısından oldukça ırkçı olduğu açıktır. Ancak uygulamada yasanın ırkçılığı milli terimler kullanılarak, ülke ve bölge kotası şeklinde tanımlanarak gizlenmeye çalışıl-

5 Richard Easterlin vd., *Immigration* (Cambridge, Mass., 1982), s. 94-103.

6 Raul Hilberg, *Perpetrators Victims Bystanders: The Jewish Catastrophe, 1933-1945* (New York, 1992), s. 228.

mıştır. Yani Yahudilerle koyu tenliler doğrudan engellenmemişler ama ABD'nin İngiliz, İskoç, Hollandalı, İrlandalı ve Alman gibi "ilk" sakinlerinin memleketleri ile Kongre'deki ırk ıslahçıları tarafından "üstün" ya da "asimile olabilirler" şeklinde sınıflandırılmış olanlar kayırılmıştır.[7] Beyannamelerdeki açıklamalar çok ayrıntılı, hatta kendiliklerinden yeteri kadar ırkçı olamayacak gemi personelini adeta uyarmak için yapılmış. Örneğin güney İtalya'dan gelenlerle kuzey İtalya'dan gelenlerin nasıl birbirlerinden ayırt edilecekleri konusunda net açıklamalar var. Yetkililer ayrıca iyi ırkların nasıl farkına varacakları konusunda da bilgilendiriliyorlar:

> Yabancıların hangi "Irk ya da Millet"e dâhil olduklarını anlayabilmek için soyundan geldikleri ırka ve konuştukları dile bakmak gerekir. Sınıflama yapılırken ırk veya kan menşei temel alınmalı, ana dile menşei belirlerken ihtiyaç duyulursa başvurulmalıdır.[8]

Bu açıklamanın altında kırk yedi "Irk veya Millet"in sayıldığı bir liste yer alıyor. Bohemyalı, Dalmaçyalı, Suriyeli, Galli, Yunan, Bosna Hersekli ve bunların arasına sıkışmış bir şekilde, çağın en önemli siyasi-ırkçı hükmünü simgeleyen İbrani kelimesine rastlıyorsunuz. (Hitler'in, Nuremberg ırk yasalarını hazırlayanlara ABD'nin yerli ıslahı ile ilgili söz konusu yasalarını okumalarını söylediğine hiç şüphe yok.)[9]

Gemi yetkilileri zamanla ırk konularında "duyarlılık" kazanmış olmalılar, çünkü Loewendahl ailesinin 1920'lerden kalma beyannamelerinde "milliyet" ve "ırk ve millet" sütunlarının her ikisinde de "Alman" notu düşülmüş. 1933 yılında ise "Leo Essad Bey Nussimbaum" ile "Erika Nussinbaum Essad Bey" de dâhil, tüm aile üyeleri onuncu sütunda "İbrani" olarak kaydedilmişler.

---

7 Easterlin vd., *Immigration*, s. 94-103.

8 Yeminli doktor beyanı, ABD Göçmen İşçi Bürosu formu (1933), Ulusal Arşiv ve Kayıt İdaresi.

9 Stefan Kühl, *The Nazi Connection: Eugenics, American Racism, and German National Socialism* (New York, 1994) s. 98-99.

24. sütunda sorulan "Sürekli mi kalacaksınız?" sorusuna hemen tüm yolcular "Evet" yanıtını vermiş. Baba Loewendahl de bu yolculuğa temelli çıkanlardan. Avrupa'nın içinde bulunduğu durumu akıllıca değerlendiren Loewendahl, Nazi olmayan Avrupa'nın da istikrardan uzak olduğunu bilmektedir – ayrıca kapitalizmin anayurdu ABD'yi sevmektedir.[10] Zaten sığınmak için gelmiş yoksul bir aile de değillerdir. 23. sütundaki "Yanında kalacağınız akraba ya da tanıdık; isim ve adres verin" sorusunu Essad Bey-Nussimbaum-Loewendahl ailesinin tüm üyeleri "Waldorf Astoria Oteli, Park Avenue, Manhattan" diye yanıtlamışlar.[11]

Baba Loewendahl birkaç hafta içinde 5. Cadde'nin alt taraflarında büyük bir daire satın alır ve ailenin savruk hayatı burada devam etmeye başlar. Floransa'daki yayıncısı ile bu tarihlerde yaptığı yazışmaları incelerken Lev'in Amerikan malı mektup kâğıtları ve zarflar kullandığını, 5. Cadde'deki adresi iade adresi olarak verdiğini gördüm.

Pima'ya yazdığı bir mektupta Lev eşinin ailesine ait üç katlı bu lüks evdeki şaşaalı hayatı ve buna rağmen kendisini ne kadar kötü hissettiğini anlatıyor:

> Korkunç zengindim, 50.000 dolarım vardı, üstüne bir de ayda bin dolar kazanıyordum ama yine de kendi evimde misafir gibiydim. Yemeğe on iki kişi davet etmiş olduğumu ancak akşamın yedisinde, fraklı kibar bir zenci hizmetkâr gelip söylediğinde öğreniyordum. Üstelik isimlerinden başka bir şey bilmediğim davetliler benim yoksul olduğumu sanıyordu. Herkes, Ery bile, buna öyle inanmıştı ki, mecburen ben de inanıyordum. Yoksulluğumu unutmaya kalkıştığımda Ery hemen bana onunla evli olmanın ne büyük bir onur olduğunu hatırlatıyordu. Oysa akşam yemeklerini, partileri, bütün masrafları ödeyen hep bendim.[12]

10 Walter Loewendahl ile yapılan görüşme, New York, 2001.

11 4 Ekim 1933'te Trieste'den kalkan ve 19 Ekim 1933'te New York limanına gelen *S.S. Vulcania* adlı gemiye ait "ABD'ye gelen Yabancı Yolcular Listesi."

12 Essad Bey'den Pima Andreae'ya yazılmış mektup, 15 Aralık 1941.

Lev'in 1940'larda yazmaya başladığı ve benim Pima'ya ait belgeler arasında bulduğum, Manhattan'ın paralı insanları arasında geçen bitmemiş bir romanında anlattıklarıyla bu ortam tamamen birbirine uyuyor. Romandaki olaylar mirasyedi karısı tarafından giderek dışlandığını hisseden bir kocanın ağzından hikâye ediliyor: "Vahşi Asya"dan gelen Gürcü Prens Ali Alaskidse orduda görevli iyi bir subaydır ama şımarık eşinin 100 milyon dolarlık mirasından mahrum bırakılmıştır; Ali, çok uçarı ve züppe bir hayat yaşayan karısı yüzünden kendisini içkiye verir. Gerçek hayatta da durum buna benziyor. Lev, Pima'ya, "İki yıl kadar alkolik gibi yaşadım. Amerikan ölçülerine göre bile çok fazla içiyordum," diye yazmış.[13]

Lev'in ABD'den pek hoşlanmadığı, paradan başka bir şey düşünmeyen bu insanların ülkesinde, bu paracıl kültürde yabancı kaldığı yazdıklarından açıkça belli. Gerçi Amerika'daki yayıncısı ve basın ona iyi davranmaktadır ama verdiği konferanslarda yaşadıkları onu sinirlendirmeye yeter: "Konuşmadan sonra, 'resepsiyon' dedikleri toplantılar yapıyorlar ve bir yığın aptal üzerime üzerime geliyor," diyor.[14]

Oysa Amerika'nın bazı taraflarından, klimalı sinema salonlarından ve resmî görevlilerin nazik davranışlarından çok hoşnuttur: "Memurlarınız Avrupalı tezgâhtar kızlar kadar nazik. Sanki onlar da, 'eğer kibar davranmazsanız müşteriler karşı kaldırımdaki rakibimize gider!' diye uyarılmışlar."[15]

1930'ların Manhattan'ıyla ilgili olarak, özellikle 5. Cadde'nin gökdelenleri hakkında da güzel şeyler söylüyor Lev: "Başıboş hayat süren yalnız yükseltiler; engin, düz koyaklar." "Buralarda 50 bin kişi yaşıyor ve her gün 200 bin kişi tarafından ziyaret ediliyorlar. Orta karar bir Avrupa şehrinin belediye başkanı, eğer her gün yarım milyona yakın insan kentini ziyarete gelse herhalde aklını kaçırırdı." Lev'in New York'u tanım-

13 Essad Bey'den Pima Andreae'ya yazılmış mektup, 18 Ocak 1941.

14 Kurban Said, *Der Mann, der Nichts von der Liebe Verstand* (yayımlanmamış el yazması), V, 4A.

15 Smyser, "He Has Lived His Stories", *New York Herald Tribune*, 16 Aralık 1934, s. 7.

larken neredeyse Fritz Lang'ın *Metropolis*'ini anlatır gibi bir hali var; "sert Amerikan granitinden oyulmuş, göğe süzülen yekpare bir yer," diyor.[16]

Görünürde Erika ile birlikte "parlak bir sosyal hayat" sürmektedirler; Lev'in sinirlerini bozan da asıl budur. Eşi ona hiç danışmadan sosyal sorumlulukları peşinde koşturup durmaktadır; o ise, bir türlü giysilerine uygun ayakkabılar bulup giyemeyen bir kocadır. "Bir keresinde akşam kıyafetimin altına rugan smokin ayakkabıları giymişim. Tanrım, kayınpederim kıyameti kopardı!" diye yazıyor.[17]

Lev ile Erika New York'ta, Viyana'da olduğu gibi, Erika'nın ailesi ve küçük erkek kardeşi Walter ile birlikte oturmuşlar. Walter'ın hâlâ Manhattan'da, Doğu Yakası'nın üst kısımlarında bir yerde yaşadığını öğrenir öğrenmez eski kayınbiraderi hakkında ona sorular sormak üzere yola çıktım.

Artık seksenlerinde olan Walter Loewendahl beni evindeki zarif oturma odasında ağırladı; duvarlarda çok sayıda opera sanatçısının fotoğrafı vardı ve galiba birisinde o ve Pavarotti beraberlerdi. Operayla aslında karısının ilgili olduğunu, kendisinin önceleri nefret ettiğini ama sonradan çok sevdiğini anlattı. Etrafa bakacak zamanım yoktu, hem yapacağım görüşme benim için çok önemliydi hem de kısa bir süre önce kan şekeri düştüğü için hastalanmış olduğundan, Walter'ı fazla yormak istemiyordum. Yetmiş yıl öncesinin anılarını, ablasını ve onun garip kocasını, Viyana ve New York arasında yapılan seyahatleri hatırladıkça, yorulmak şöyle dursun, Walter giderek kendine geldi.

"Essad Bey benim düşmanımdı, hayatını cehenneme çevirdim. Çok yaramaz bir çocuktum!" dedi gülerek.[18]

Lev ile –Essad Bey olarak biliyor– başından beri çatışmışlar. "Delikanlıyken ondan gerçekten nefret ediyordum, el yazmalarını alır banyoya kapanırdım – Viyana'da otururken. O da ta-

16 Essad Bey, New York konulu bitmemiş romanın el yazması, s. 6.

17 Essad Bey'den Pima Andreae'ya yazılmış mektup, 15 Aralık 1941.

18 Walter Loewendahl ile yapılan görüşme, New York, 2001.

bii çok kızardı; bunun bir yazar için ne demek olduğunu ancak şimdi anlıyorum."

İçeride sayfaları boydan boya yırtıyormuş gibi yaparmış. "Tam bir rezalet olurdu... Kapılar yumruklanır, çığlıklar atılır, bağrış çağrış başlardı."

Elbette yazıları gerçekten yırtmak gibi bir niyeti yokmuş: "Aramızda bitmeyen bir husumet vardı. Essad beni sevmiyordu, ben de onu."

Walter, son elli yıldır bu eski düşmanını pek aklına getirmemiş. Hayatını belgesel ve televizyona reklam filmi çekerek kazanmış. Bana, bütün ailenin bu evliliğe karşı çıktığını söyledi. Almanya'daki aile büyüklerini, büyükannesinin Rothschildlerden aşağı kalmayan bir aileden geldiğini, ailenin başka bir üyesininse "Danimarka kralı Fredericklerden birinin soyundan" olduğunu, bu adamın "Paralı askerlerden bir ordu kurup Napolyon savaşlarında mücadele ederek Danimarka adına büyük bir askerî başarı kazandığını ve de Loewendahl adlı yasadışı bir oğlu" olduğunu anlattı.

Walter, Lev'in Müslüman veya Yahudi olup olmadığını kesin bilmiyor, "Hiçbir fikrim yok... Evet, fes takardı, o halde Müslüman olmalı," dedi.

Ona Lev'in babasının Bakülü bir petrol milyoneri olup olmamasının zengin ve soylu ailesi için bir önemi var mıydı diye sordum. "Bir milyoner mi? Gerçekten mi?" diye sordu kaşlarını kaldırarak, "Ben onun yoksul bir Yahudi olduğunu sanıyordum."[19]

Lev, yaşadığı sosyete hayatı ve eşinin ailesiyle uğraşması dışında, New York'taki günlerini her zamanki işlerini yaparak, yazarak ve siyasetle uğraşarak geçirmiş. Kısa süre sonra, en iyi Amerikalı arkadaşım dediği, Batı Yakası'nın üst taraflarında oturan George Sylvester Viereck ile dost olmuş, sık sık onu ziyaret etmeye başlamış.

Lev'in komünizm karşıtı yazılarını çok beğenen Viereck –birlikte bir kitap bile yazmışlar– dostluklarının hemen başın-

19 Aynı görüşme.

da Lev'in kâleme aldığı en garip yazılardan biri olacak bir siparişle çıkagelmiş. Lev, Viereck'in gazetesi *German Outlook* için açıkça Nazizmi savunan "ABD'deki Kızıl Tehdit" adlı bir makale yazmış. Gazete Essad Bey'i şöyle tanıtıyor: "Kitapları medeni dünyanın dikkatini çekmiş önemli bir Rus yazar. Öteki birçok ülkedaşı gibi Essad Bey de Bolşevizmi insanlığın düşmanı olarak görmekte ve Almanya'daki Kızıl tehdidin nasyonal sosyalizm sayesinde yenildiğini düşünmektedir."[20]

Lev, nasyonal sosyalizm hakkında gerçekten böyle mi düşünüyor bilmiyoruz ama konuya beklenmedik bir şekilde yaklaştığı kesin: "Kızıl devrim on dört yıldır Almanya'nın kapı eşiğinde beklemekteydi. Almanya'da komünist bir devrim yapılmış olsaydı, bugünkü siyasi ve ekonomik duruma bakarak, Bolşevizmin tüm Avrupa'ya yayılacağını ve geleneksel Avrupa kültürünün ortadan kalkacağını, ayrıca Bolşevik dalganın ABD'ye dek ulaşacağını kesinlikle söyleyebiliriz. Dolayısıyla Hitler hükümeti tarihsel bir öneme sahiptir. Devrim, açlık, iç savaş ve şiddet nedeniyle on beş yıl içinde on milyon insanın hayatını kaybettiği Rusya'da iktidardaki kızıl yöneticilerin dünyayı ele geçirmek için hazırladıkları gizli plan, tek başına geçit vermeyen modern bir milliyetçilik duvarı inşa eden Almanya tarafından önlenmiştir."[21]

Lev, Bolşevikleri işledikleri suçlar için şiddetle itham ederken, Hitler'e hiç değinmemekle kalmıyor, "Nasyonal sosyalist devrimin Avrupa'yı felaketten kurtardığı ve bunu Almanya'nın başardığı hiç unutulmamalıdır," diyerek onu onaylayan tutumunda ısrar ediyor.[22]

Lev'in bu görüşleri ancak ikiyüzlülük ya da delilik olarak açıklanabilirse de, o dönem için bu düşüncelerin şimdiki kadar sıra dışı olmadığı dikkate alınmalıdır. Mussolini ve Stalin için de bu geçerli; herkes yalnızca görmek istediği şeyleri görüyor. Lev bu makaleyi 1933 sonunda, Hitler'in iktidardaki ilk yılında yazmış. Bir yıl sonra *The New York Times,* "Almanya'dan ver-

20 Essad Bey, "The Red Menace in the United States", *German Outlook*, 27 Ocak 1934.

21 *A.g.y.*

22 *A.g.y.*

diği doğru haberler" ile büyük ün kazanmış olan Frederick T. Birchall'un bir çalışmasıyla Pulitzer Ödülü'nü almış.[23] Birchall, *Times*'ın Berlin bürosunun yöneticisi ve Nazi Devrimi'ni başından sonuna kadar gazetesi için izlemiş. 1933 Baharı'nda *Times* okurlarına, bir sinagogun üzerinde gamalı haç uçuran Nazilerin "çocukça oyunları"nı ve Almanya'nın her yerinde kitapların yakıldığını bildiren yine o.[24] 1936'ya gelindiğinde ise, Berlin Olimpiyatları'nı yazarken, etrafta hiçbir "dinsel, siyasal ya da ırkçı önyargı" işareti görülmediğini, Nazilerin olimpiyat gösterilerini büyük bir başarıyla götürdüklerini, "yabancıların evlerine diktatörlüğün olumlu sonuçları konusunda övgü dolu fikirlerle ve demokrasilerin de benzer şekilde gösterilere sahne olması dilekleriyle dönecekleri"nden emin olduğunu söylüyor.*[25]

Gerçekten de, o yıllarda ABD'de çıkan gazetelerin çoğu Lev'in 1934'teki görüşlerini aynen benimsemiş gibiler – bu, ABD 1941'de savaşa girene, yani iş işten geçene kadar da böyle sürüyor. ABD'nin savaştan uzak durmasından yana politikalar izleyen *Chicago Tribune* gibi gazeteler İkinci Dünya Savaşı'na kadar Hitler'i "komünist tehdit" karşısında Avrupa'nın tek karşı gücü olarak destekliyorlar.[26] Örneğin, *The Christian Scien-*

---

23 Our Company: Pulitzer Prizes, *New York Times*, The New York Times Company'nin websitesi.

24 Frederick T. Birchall, "Nazi Bands Stir Up Strife in Germany", *The New York Times*, 9 Mart 1933, s. 1, 10; Frederick T. Birchall, "Nazi Book Burning Fails to Stir Berlin", *The New York Times*, 11 Mays, 1933, s. 1, 12.

(*) Birchall'a haksızlık etmeyelim. Nazilerin Olimpiyat oyunları boyunca kentteki tüm antisemit işaretleri kaldırdıklarını, antisemit gazetelerin iğneleyici sözlerini hafifletmek için büyük çaba sarf ettiklerini okuyucularına duyurmuş. Ama bu yapılanlardaki ikiyüzlülük konusuna pek girmediği gibi, "Siyaseti, hiçbir ilgisi olmadığı için spor dünyasından uzak tutan" Nazileri övmeden de edemiyor. (Frederick T. Birchall, "Olympics Begin Today in Germany; 80.000 to Witness Winter Sports", *The New York Times*, 6 Şubat 1936, s. 1. Ayrıca bkz. Frederick T. Birchall, "Torch to Be Lit at Olympia Today", *The New York Times*, Temmuz 20, 1936., s. 1.)

25 Frederick T. Birchall, "Olympics Begin Today in Germany; 80.000 to Witness Winter Sports", *The New York Times*, 6 Şubat 1936, s. 1. Ayrıca bkz. Frederick T. Birchall, "Torch to Be Lit at Olympia Today", *The New York Times*, Temmuz 20, 1936., s.1.

26 Deborah E. Lipstadt, *Beyond Belief: The American Press and the Coming of the Holocaust* (New York, 1986), s. 27-28.

ce Monitor 1930'lar boyunca açıkça Nazi yanlısı birçok makale yayımlamış. 1933 tarihli iki bölümlük "Almanya'da Bir Gezgin" adlı bir makalede bir refah ülkesi resmi çizilmekte ve şöyle denilmekte: "Trafik çok iyi idare ediliyor. Şimdiye kadar yalnızca sakinlik, düzen ve medeniyet gördüm, ortalıkta bunları bozacak tek bir şey yok." *Monitor* muhabiri kahverengi gömleklileri "öğrenci birliklerinin üyeleri" gibi görüyor ve "işleri ellerinden alınan" Yahudilerin "asap bozucu iddiaları, bu toplulukta yer alan çok az sayıda üye için ileri sürülebilir," diyor. Gazeteye göre, Yahudiler Nazi iktidarından "hiçbir şekilde rahatsız değiller."[27] O dönemde Amerika'daki en etkili Yahudi yazarlardan biri olan Walter Lippmann bile, milliyetçilik konularına yer verdiği köşesinin okuyucularını, Nazi Almanyası'nı bir tek toplama kamplarıyla değerlendirmenin "Protestanlığı Ku Klux Klan ile ya da Yahudileri yalnızca zengin olmuş Yahudilerle ilişkilendirmek" olacağı konusunda uyarmakta.[28]

Lev'i Nazi yanlısı bir makale yazmaya teşvik eden George Sylvester Viereck o dönemde ırk, millet, kimlik ve ideoloji konularında yazan ABD'deki en tartışmalı sima. Ne var ki, pervasızlığına, cüretkârlığına ve her şeyi en uç noktalara çekme alışkanlığına baktığımızda, George Sylvester Viereck'i Amerika'nın 1930'ların faşist Avrupa'sı ile kurduğu tuhaf ilişkinin aşırı bir örneği olarak görebiliriz. Viereck, kısa süre sonra görüşlerini iyiden iyiye abarttığında dostları Sigmund Freud ile Albert Einstein, hatta kendi ailesi bile, bundan çok rahatsız olurlar.

Hikâye, 15 Haziran 1940 tarihli *New Yorker*'da "Kent Haberleri" sayfasında şöyle başlıyor:

> Geroge Sylvester Viereck, bu savaşta da, son savaşta olduğu gibi, partizanca Almanları savunuyor ama hiçbir şekilde bir Alman ajanı değil. Biliyoruz, çünkü Beşinci Sütun editörümüz Riverside Drive'daki ev-ofisine gidip bunu kendisi-

27 "A Traveler Visits Germany", Bölüm 1, *Christian Science Monitor*, 2 Ağustos 1933, Yazı Kurulu sayfası; "A Traveler Visits Germany", Bölüm 2, *Christian Science Monitor*, 9 Ağustos 1933, Yazı Kurulu sayfası.

28 Lipstadt, *Beyond Belief*, s. 45.

ne sordu ve şöyle bir yanıt aldı: "Ben hem şair hem de gazeteciyim, siyasete de bir miktar bulaştım ama asla propagandacı değilim."[29]

The New Yorker muhabiri, o sırada elli beş yaşında olduğu halde Viereck'i on yaş genç gösteren, ince yapılı, sarışın bir adam diye tanımlıyor: "Giysileri titizce seçilmişti; elbise, gömlek, kravat, ayakkabılar ve cep mendili, hepsi kahverenginin çeşitli tonlarındaydı."[30]

Çalışma odasının duvarlarındaki resimler muhabirin çok dikkatini çekmiş. Tarih 1940 Yazı –Nazilerin Fransa'yı işgal ettikleri zaman!– ve fotoğraf şöyle bir sahneyi belgeliyor: "Kayzer Wilhelm (İmparatorluk günlerinde), iktidardaki Hohenzollern ailesinin öteki üyeleri, Hitler (kahverengi gömlek giydiği günlerde), Dr. Göbbels, Sigmund Freud ve Albert Einstein."[31]

Viereck muhabire hiç istifini bozmadan, "Bütün bu insanları tanıyordum, onlara hayrandım," demiş.

> "Bazıları hakkında yazı da yazdım. Psikanalist, bilim adamı ve –eliyle sevimli Adolf'ü göstererek– hepsinden önemlisi çok dinamik olan bu adam, tümü dostumdu. Elbette bazılarıyla artık görüşmüyorum."[32]

George Sylvester Viereck'in babası Louis'in Kayzer II. Wilhelm'in büyük babası İmparator I. Wilhelm'in gayrimeşru oğlu olduğu sanılıyor, dolayısıyla Willy ile genç Sylvester Viereck kuzen oluyorlar. Louis Viereck, herkesin bildiği soylu kanına isyan etmiş, sosyalist olmuş, hatta Marx ve Engels ile kendisini Berlin'den Münih'e kaçmak zorunda bırakan birtakım yazışmalar yapmış. 31 Aralık 1881'de Engels'in şahitliğinde bir törenle Amerikalı kuzeni Laura Viereck ile evlenmiş, bu evlilikten de Sylvester Viereck dünyaya gelmiş. Louis 1880'lerde Alman Parlamento üyesiymiş, 1890'larda ise siyasi "suçlu" olarak hapis yatmış; Laura, ABD'ye göçme konusunda onu ancak bu

29 "Viereck" *The New Yorker*, 15 Haziran 1940, s. 15.

30 *A.g.y.*, s. 16.

31 *A.g.y.*, s. 16.

32 *A.g.y.*, s. 16.

tarihten sonra ikna edebilmiş. Yani Sylvester bir Amerikalı olarak büyümüş ama ilk altı yılını geçirdiği ülkeye duyduğu özlem hiç kaybolmamış.[33]

Sylvester Viereck, on bir yaşında şiir yazmaya başladığını söylüyor. İlahları arasında İsa, Napolyon ve Oscar Wilde var, smokininin üzerine kadife yaka takıyor.[34] "Marazi ve ürkütücü olan her şey bana yakın. Çürümenin ihtişamına, bozulmanın tiksindirici güzelliğine hayranım" şeklinde dizeleri olan şiirler yazıyor.[35] Böyle şeyler ancak yeniyetme biri tarafından yazılabilir, ne var ki Sylvester o zamanlarda olgun bir adamdır; New York Kent Üniversitesi'nden mezun olmuş, iki şiir kitabı, çeşitli oyunları yayımlanmıştır. *The Saturday Evening Post* onu, "günümüzün herkesin dilindeki genç edebiyatçısı bir deha" olarak tanımlamaktadır.[36]

Atlantic Monthly'nin "Amerika'nın Oscar Wilde'ı" dediği bu genç edebiyatçıyı, Ağustos 1914'te –tüm zamanların en önemli ayı– "Almanya ile Avusturya-Macaristan'ın tarafsızlığına adanmış bir aylık dergi" olduğu iddia edilen *Fatherland* adlı yayının kurucuları arasında görüyoruz.[37] Derginin yanı sıra, "Alman kökenli Amerikalıların hem doğdukları ülkeyle hem de yaşadıkları ülkeyle gurur duymalarını sağlamak" amacıyla bir de Fatherland Vakfı kurulmuştur.[38] Kısa süre sonra Viereck'in ofisine Alman ajanların, özellikle Dr. Albert adlı karanlık birinin uğradığı söylentileri yayılır. Temmuz 1915'te söylentilerin aslı ortaya çıkar. Dr. Albert, Viereck'le bindiği bir 6. Cadde köprülü treninde el çantasını unutur. Gizli Servis ajanları doktoru izledikleri için çantaya anında el koyar-

33 Niel M. Johnson, *George Sylvester Viereck: German-American Propagandist* (Urbana, Ill., 1972), s. 8-9; Elmer Gertz, *Odyssey of a Barbarian: The Biography of George Sylvester Viereck* (Buffalo, N.Y., 1978), s. 12-26.; George Sylvester Viereck, *My Flesh and Blood* (New York, 1931), s. 236-240.

34 "Viereck", *The New Yorker*, 15 Haziran 1940, s. 16.

35 Phyllis Keller, *States of Belgonging: German American Intellectuals and the First World War* (Cambridge, Mass., 1979), s. 130.

36 Gertz, *Odyssey of a Barbarian*, s. 75.

37 *A.g.e.*, s. 123.

38 Johnson, *George Sylvester Viereck*, s. 66.

lar. Çantada "inanılmaz entrika belgeleri" vardır. Ülke çapında bütün gazetelerde, "Vahşiler propaganda yapsın diye Viereck'e 200.000$ ödemişler" şeklinde başlıklar atılır.[39] Viereck birdenbire hiç kimsenin hoşlanmadığı avangard bir şair olmuştur. Yazarlar Birliği'nden dışlanır, şiirleri antolojilerden, adı *Kim Kimdir*'den çıkarılır.[40] Ancak 1923'te, yaşlanmayı geciktirmek için hormon kullanan Viyanalı bir doktor hakkında, cinsellik temaları ağır basan "Gençleşme: Steinach İnsanları Nasıl Gençleştiriyor" adlı popüler bir bilim kitabı yazarak tekrar sahneye çıkar.[41] Hatta Sigmund Freud'un bu kitaptan bir şekilde haberi olur ve ona psikanaliz hakkında benzer bir kitap yazıp yazamayacağını sorar.

Freud, Viereck'e "Kolomb, Darwin ve Kepler ile kıyaslanırken, birdenbire kötürüm ilan edildim," diye yakınmıştır.[42] Viereck sloganı kapar, yeni kahramanını "Bilinçaltının Kolomb'u" "ruh cehennemini keşfeden büyük Avusturyalı" diye selamlar Artık Birleşik Devletler'de Freudculuğun (kötü yönde) yönlendiricilerinden biridir. Freud sayesinde Amerika'nın bir numaralı röportajcısı unvanını alır. Daha da önemlisi, Freud onu Yahudilere tanıştıracaktır.

Viereck, Viyana'da Freud'la yaptığı görüşmenin hemen ardından Münih'e geçer, Hitler'le röportaj yapan ilk Amerikalı gazeteci olur. Geleceğin Führer'inin Yahudiler için, "rahatsız edici bir etkileri var, ülkemizde yaşayan yabancı bir halk" demesi üzerine, Viereck Almanya'nın Yahudilere çok şey borçlu olduğunu dile getirir. "Zayıflığı erdem yaptıkları için suçlular," diye yanıtlar Hitler. Viereck, bu sözün altında yatan ama Hitler'in kendisine göre yorumladığı Nietzscheciliği hemen kavramıştır. Almanya'nın çok sayıda üretken ve namuslu Yahudi vatandaşı olduğu konusunda ısrar eder. Hitler hiç sakınmadan, "Namuslu diye bir insanı bertaraf etmeyeceğiz diye

39 Gertz, *Odyssey of a Barbarian*, s. 151.

40 Johnson, *George Sylvester Viereck*, s. 137-138; Gertz, *Odyssey of a Barbarian*, s. 26-37, 151.

41 Gertz, *Odyssey of a Barbarian*, s, 185.

42 George Viereck, *Glimpses of the Great* (New York, 1930), s. 23.

bir şey yok" şeklinde yanıt verir. O dönemde Hitler'le yapılan birçok röportajda Versailles Antlaşması, Avusturya ile ilişkiler gibi konular üzerinde önemle durulmaktayken, Viereck daha çok Hitler'in yukarıdaki cümlede dile getirdiği düşünceleri etrafında yoğunlaşmış ama yaptığı görüşmeyi Amerika'da kimseye satamamış, kendi parasıyla yayımlatmak zorunda kalmıştır.[43]

Viereck, 1920'lerin ortasında dönemin akla gelebilecek hemen her ünlüsüyle görüştüğü, Avrupa'nın tümünü kapsayan bir tur yapıyor. Ünlüler arasında şunlar var: Marshal Foch ile Clemenceau, George Bernard Shaw ile Oswald Spengler, Mussolini ile Belçikalıların kraliçesi Elisabeth ("taç takmaktan memnun olmayan modern bir kraliçe, ırk ıslahı konusuyla çok ilgili"),[44] Henry Ford (insanlara düşünce dalgaları yayan bir "Deha" ya da "Yeryüzü Beyni" var demiş)[45] ile Profesör Albert Moll (yeni keşfedilmiş X ışınlarını kullanarak doğaüstü olayları araştırmaya çalışan "Hayalet Ülkenin Sherlock Holmes'ü")[46] ve de Dr. Magnus Hirschfeld ("cinselliğin Einstein'i, Berlin Cinsellik Bilimi Enstitüsü'nün başkanı Dr. Hirschfeld, cinsellikte görecelik kuramını benimsiyor. Elbette bu iddiayı ilk ortaya atan o değil ama ispatlamak için sonuna kadar giden bir tek o oldu").[47]

Bunlardan en bilineni Einstein ile yaptığı röportajdır. Freud ile görüşmesinde olduğu gibi, burada da konu hemen Yahudilere gelmiş. Görecelik, Siyonizm, din ve milliyetçilik üzerine konuşmuşlar:

> Einstein şunları söyledi: "Biz Yahudiler çok uyumluyuzdur. Hususiyetlerimizi bile rahatımız bozulmasın diye hiç düşünmeden feda ederiz.
>
> Çocuksu oluşumuz, hususiyetlerimizi ve tercihlerimizi belirliyor. Sizle tanışınca, başkalarıyla ilişki kurmamızı zorlaştı-

43 Johnson, *George Sylvester Viereck*, s. 235-238.

44 Viereck, *Glimpses of the Great*, s. 237.

45 *A.g.e.*, s. 416.

46 *A.g.e.*, s. 323.

47 *A.g.e.*, s. 285.

ran bir sürü yasağın yok olduğunu, sizinle özgürce konuşabileceğimi hemen anladım. Size ne bir Alman ne de bir Amerikalı diye bakıyorum, siz bir Yahudisiniz."[48]

Viereck, Yahudi olmadığını belirtip, "Ailem ve atalarım Almanya'dan Protestan Kuzeylilerdendir," demiş.

> Profesör Einstein, "Hiç kimse soyundaki kanların tümünün izini bulamaz. Atalar tıpkı şu hikâyedeki Sultanı utandıran dolaptaki mısır tohumları gibi çoğalırlar, diyerek karşı çıktı.
>
> "Bildiğim kadarıyla biz kuzeyliyiz, Viereck ailesi Almanya'ya İskandinavya'dan göçmüş," dedim.
>
> "Her neyse, sende Yahudilerin uyum tılsımı var. Psikolojinde olan bir şey, seninle araya hiçbir engel koymadan konuşmamı mümkün kılıyor," dedi.

Viereck 1920'lerin sonunda kariyerinin dördüncü ya da beşinci aşamasına geçiyor ve Freud'un kuramını Babil'den itibaren tüm insanlık tarihine uyarlayan ilk roman olduğunu iddia ettiği kapsamlı bir eser yazıyor. "İlk İkibin Yılım: Yurtsuz Yahudinin Hayatı" adlı bu kitabın kahramanı, bir psikanalistin gözetiminde hipnotize edilmiş, iki bin yıldır çektiği acıları yeniden yaşayan ve anlatan bir adam. Kitap kısa zamanda çoksatanlar arasına giriyor (500 bin adet), yalnızca Amerika'da on iki baskı yapıyor ve çok sayıda yabancı dile çevriliyor. Neredeyse tüm eleştiriler olumlu yönde: Thomas Mann kitabı "cüretkâr ve muhteşem" bulmuş. *The New Republic* "modern bir ruhla yazılmış", *Chicago Tribune* "Yunan estetiğini yakalamış", yorumlarıyla çıkmış. Kitap İrlanda'da sansürlenince şair W.B.Yeats dostuna destek olmuş.[49] Viereck böylece önceki ününe tekrar kavuşur. 13 Nisan 1930 tarihli *The World* gazetesinde "George S. Viereck'in Dönüşü" adlı bir makalede, büyük şairin adı üzerinde dolaşan bulutların kalkmasından memnun olunduğu belirtilir ve "Amerikan şiiri estetik özgürlüğün tanınması bağlamında, Ezra Pound hariç, Geroge Syl-

48 *A.g.e.*, s. 449-451.

49 *Glimpses of the Great* adlı kitabın kapak yazıları.

vester Viereck'e herkesten daha çok şükran duymalıdır," denilir.[50]

Bu karşılaştırma kehanet gibi bir şey olmuş, çünkü henüz birbirleriyle tanışmamış olan Viereck ile Pound'un yolları hayatlarının ileriki dönemlerinde, hem de birden fazla kere kesişmiştir: İkinci Dünya Savaşı sırasında Pound hırslı bir antisemit olduğu halde Mussolini'yi, Viereck ise aksine "Yahudi yanlısı" olmasına rağmen Hitler'i savunacak, yani her ikisi de İtilaf Devletlerini destekleyecektir; her ikisi de faşizme yakınlıkları yüzünden Amerikan hükümetince hain ilan edilip hapse atılacak ve her ikisi de Essad Bey'in faşist Avrupa'da çaresizlik içinde geçen son günlerinde ona yardım etmeye çalışacaktır. Ama, koyu bir antisemit olan Pound'un aksine, Viereck kendisinin Yahudi sanılmasından bile gocunmaz. 1931'de şöyle yazıyor: "Doğulu olmanın zafiyetlerine rağmen, Yahudilerin ellerinin çabukluğu, akıllarının huzursuzluğu, sinirsel ve beyinsel itkilere hızlı tepki vermeleri beni etkiliyor. Bu nedenle bir Yahudi tarihçisi oldum."[51]

Viereck, 1933 yılının sonbaharında Essad Bey ile New York'ta dostluk kurmalarının hemen ardından, bir zamanlar "dinamit gibi insan" olarak adlandırdığı ve artık Berlin'de iktidarda olan Adolf Hitler'i görmeye gider.[52] 1934 Baharı'nda da Amerikan bayrakları, gamalı haçlar ve Washington ile Hitler'in fotoğraflarıyla donatılmış Madison Square Garden salonunda "Yeni Almanya'nın dostu", yirmi binden fazla dinleyiciye hitap eder. Viereck bu on binlerce Nazi sempatizanının önünde tutkuyla konuşmaktadır: "Ben bir antisemit değilim, hiçbir zaman da olmayacağım. Ben bir Franklin D. Roosevelt hayranıyım." Sonra, Hitler'le Roosevelt'i karşılaştırmaya başlar ve her ikisinin de "eski bir enkazdan yepyeni bir dünya kurmak için ellerinden geleni yaptığını" söyler. Konuşmasının sonunda da inanılmaz bir öneriyle, dinleyicilerden "antisemitizme bulaş-

50 Aktaran Johnson, *George Sylvester Viereck*, s. 117. Asıl yazı için Shaemas O'Sheel, "The Return of George S. Viereck", *The World*, 13 Nisan 1930.

51 Viereck, *My Flesh and Blood*, s. 145.

52 Johnson, *Geoge Sylvester Viereck*, s. 174-175.

madan nasyonal sosyalizme sempati duyabilecekleri" konusunu düşünmelerini ister.[53]

Viereck'in Yahudi dostları –yayın temsilcisi Isaac Goldberg de dâhil– bunun üzerine çeşitli gazetelerde isminden "George Swastika [gamalı haç] Viereck" olarak söz ettikleri bir dizi kınama yayımlarlar. Viereck, haziran ayında Üçüncü Reich'ın "Yabancı Basın Führer"i olarak Harvard mezunlarının otuzuncu yılı kutlamalarına katılmak üzere Philadelphia'ya gelmiş olan Putzi Hanfstaengl ile tanışır. Öfkeli Yahudi protestoculardan ancak polis gücü sayesinde korunabilirler. Buna rağmen Virereck hâlâ Nazi olmadığını iddia etmektedir, çünkü "Şansölye Hitler"in, Mussolini'nin faşist monarşizm düzenini gördüğünü, tıpkı onun gibi, Hollanda'da sürgünde bulunan kayzeri getirteceğini ve emrine girerek bir çeşit naib olarak hizmet edeceğini ummaktadır. Gerçekten de Viereck kayzeri Birinci Dünya Savaşı boyunca savunan, 1918'de Hollanda'ya sürgüne gitmesinden sonra da sık sık ziyaret eden tek gazetecidir.

Peter Viereck, babasıyla birlikte ziyaretleri sırasında kayzerin devasa evinde koşturup durduğunu hatırlıyor. "Ortam biraz tuhaftı. Her yer hizmetkâr doluydu ama evde garip bir hava hâkimdi, herkes çok sessiz, çok resmiydi, oysa durumun böyle olmadığı çok açıktı. Galiba Kayzer babama 'kuzen' diye seslenirdi. Kraliyet ailesinin yalnızca öteki kraliyet üyelerine böyle hitap ettiğini biliyoruz, dolayısıyla kral babama herhalde övgü olsun diye, onu biraz yağlamak için böyle sesleniyordu, sahiden kuzeni olduğu için değil," diye anlattı.[54]

Viereck, 1934'ün yazında Lev'e birlikte eski kayzerin değişik bir biyografisini yazmaları fikrini açıyor. Lev, Viereck'in de dostu olan Pima'ya Haziran 1941 tarihli mektubunda bu konuyla ilgili olarak şunları anlatmış:

> Eğer senin adınla yayımlanırsa sıradan bir kitap olur, dedi. Oysa onun adıyla çıkarsa –Viereck Amerika'da Kayzer'in yasadı-

53 "Viereck'in 17 Mayıs 1934 tarihinde Madison Square Garden'da yaptığı konuşma", New York Halk Kütüphanesi'ndeki gazete kupürleri dosyası.

54 Peter Viereck ile yapılan görüşme, South Hadley, Mass., Ekim 2001.

şı kuzeni olarak tanındığı için– bir sansasyon yaratabilecektik. Benim hiçbir şekilde Kayzer'in kuzeni olma gibi bir şansım olmadığı için kitap, Viereck adıyla çıktı, ki bu da benim adımın da olmasından çok daha iyi oldu. Her ikimiz de bundan memnun kaldık, zaten edebî bir iş de ancak böyle yapılabilir.[55]

Lev kitabın taslağını bir deniz yolculuğu sırasında yazmış. Pima'ya, "Gemiyle seyahat ederken kitap yazmak hiç de zor olmadı. Atlantik'i 30 günde geçecektik ve bütün malzeme kafamın içindeydi. Her öğleden sonra Ery'ye on sayfa dikte ediyordum. Venedik'e geldiğimizde kitap bitmişti," diye yazıyor.[56] Aslında eserin yazımı daha fazla –altı ay kadar– sürmüş, çünkü öncesinde çok fazla okuma yapması gerekmiş. Ayrıca Lev sürgündeki kayzeri en az bir kez ziyaret etmiş olmalı ("Artık pek genç değildi ama zihinsel olarak hâlâ çok zindeydi").[57] O tarihten sonra çıkan tüm kitaplarını eski imparatora göndermiş.

"Kayzer Yargılanıyor" mahkeme kayıtları biçiminde yazılmış tuhaf bir tarihî eser. Kitapta kayzer savaş suçlusu olarak, hayatta olan ve olmayan birçok tarihî kişilik önünde yargılanıyor. Aynı zamanda 20. yüzyılın ilk yıllarının, kitle katliamları ve yıkımlarla dolu Avrupa'nın eski imparatorluklarının çöküşünün bir hikâyesi. George Bernard Shaw eseri çok etkili bulmuş, "sağgörülü ve dramatik bilgilerle dolu, yeni bir tarih yazma yöntemi" şeklinde övüyor.[58] Oysa sağgörüden söz etmek pek mümkün değil – tuhaf bir gizemcilikle yazılmış milliyetçi ve Doğu ile Batı arasındaki eski farkları yeniden gündeme getiren bir kitap.

> Doğu'da olması nedeniyle Almanya, "Doğu'nun Batı'ya dönük yüzüdür." Avrasya kültürünün Batılı ileri karakoludur. İngiltere, Fransa ve Akdeniz ülkeleri Atlantik yarıküresine aittir; Amerika Birleşik Devletleri'nin de dâhil olduğu bu yarıküre ya "dişi" ya da "iki cinsiyetli"dir.[59]

---

55 Essad Bey'den Pima Andreae'ya yazılmış mektup, 23 Haziran 1941.

56 Aynı mektup.

57 Aynı mektup.

58 George Bernard Shaw'dan George Sylvester Viereck'e, 27 Ocak 1938.

59 George Sylvester Viereck, *The Kaiser on Trial* (New York, 1937), s. 241.

Ve sonunda elbette söz Yahudilere gelir: "'*Coningsby*'de ortaya atılmış olan insanlığın kaderinin İç Halka'daki iki yüz üyenin elinde bulunduğu şeklindeki tez, ne Adolf Hitler'e ne de Henry Ford'a aittir, bizzat Disraeli'nindir."[60]

Viereck, 1930'ların sonlarından itibaren yalnızlığa itilmiştir, toplumdan dışlandığı için de ancak Nazi hükümeti hesabına çalışabilmektedir. Nihayet Mart 1942'de eserinin mali açıdan Alman Dışişleri tarafından desteklendiği bilgisini gizlediği suçlamasıyla hapis cezasına çarptırılır; bir yıl sonra cezaevinden çıkmasının hemen ardından, Mart 1943'te benzer suçlamalarla tekrar içeri alınır.[61] Büyük oğlu Almanlarla savaşırken Ocak 1944'te ölecek, parasının çoğunu Yahudi göçmen komitelerine ve Katolik yardım kuruluşlarına harcayan karısı ise onu terk edecektir. Upton Sinclair, Viereck'e bizzat yazarak, "bu savaşın bir Benedict Arnold'u varsa, o da sensin," demiş.

Lev, Viereck'in belki de dünyadaki son Yahudi dostu. Zaten Freud, Einstein ve ailesi dâhil herkes onunla konuşmayı çoktan kestiği için bir tek onunla görüşebiliyor. Ölümünden kısa bir süre önce Pima'ya yazdığı hicivli bir mektupta Lev, Viereck hakkında şöyle söylemiş: "Elbette o bir ajan, cellat ve bir haydut, her şeyden evvel de, her demokrat gazetecinin bildiği gibi, Lusitania'yı Dünya Savaşı sırasında batıran kişi. Gerçekteyse çok iyi biri, benim Amerika'daki tek konforum."[62]

60 *A.g.e.*, s. 408.

61 Johnson, *George Sylvester Viereck*, s. 238, 251; Gertz, *Odyssey of a Barbarian*, s. 272-273.

62 Essad Bey'den Pima Andreae'ya yazılmış mektup, 5 Haziran 1941.

BÖLÜM 14

Mussolini ve Bayan Kurban Said

2 Ocak 1938 tarihli *Sunday Mirror Magazine*'nin başlığı şöyle:

> "Harem? Evet – Korku masalları? Hayır!"
>
> Açık görüşlü şair hanım Müslüman kocasının çok eşli olmasına karşı değil ama adam ona birbirinden korkunç masallar anlatmakta ısrar edince kadın Amerika'ya kaçmış. Ayrılıyorlar.

Erika'nın hüzünlü göründüğü büyük boy bir fotoğrafı eşliğinde anlatılan bu eğlenceli hikâye şöyle devam ediyor (Lev'in daha küçük ve ekşi suratlı bir fotoğrafını koymuşlar):

> Fesli Müslüman – sayısız devrimci ve karşıdevrimci saldırıdan kurtulmuş, katledilen Çar Nikola'nın yakın dostu, kadınlar ve aşk üzerine ilginç fikirleri olan bir yazar ve macera adamı.
>
> Çek şair – yarım düzine kitap yayımlamış, zengin bir babanın kızı esmer, narin ve sevimli bir kadın.
>
> Fesat bir Rus keşişin biyografisini yazarak sansasyon yaratmış, başka bir keşiş tarafından da dava edilmiş Viyanalı, biraz gizemli olağanüstü bir edebiyat adamı.
>
> Alın bu üçünü, iyice karıştırıp biraz kaynatın ve sıcak sıcak servis yapın – işte size sıradan insan ilişkilerinin dönüştüğü katmerlisinden acıklı bir hikâye.[1]

1 *Sunday Mirror Magazine*, 2 Ocak 1938, s. 10.

Gazeteye göre Erika "Bel Air, Kaliforniya'ya dalmış" çok çekici bir adamla birlikte yaşıyor. Bu sevgili René Fülöp-Miller adlı Viyanalı bir yazar ve Clark Gable'a bir süre önce bir senaryo satmış. Erika da "Müslüman Rus eşi Essad Bey'e boşanma davası açmak için" işlemlere başlamış.[2]

New York merkezli *Daily News* ise boşanmayı şöyle duyuruyor: "Bayan Essad Bey'in bir zamanlar Müslüman kocasının bir haremi olsa bile süreceğini söylediği aşkı sona erdi."[3] *Sunday Mirror*'daki makaleye göre, Erika kocasının, "vahşi tavırlarının kitaplarında bile onu ürküttüğünü, gerçek hayata yansıdığında ise hiç mi hiç hoşuna gitmediğini" söylemiş, "Ben soyunuk haldeyken birden yatak odama dalıp kapıyı kilitliyor, 'bu odadan canlı çıkamayacaksın!' diye bağırıyordu," diyor.[4]

Başka bir yerde ise, "Bana soylu bir Arap olduğunu söylemişti. Ancak, 7 Mart 1932'de, Berlin'de evlendikten sonra yalnızca Leo Nussimbaum olduğunu öğrendim!" diye yakınıyor.[5]

Tümü Lev'i yerden yere vuran Amerikan gazetelerindeki bu haberler muhtemelen o sırada kendisi de Bel Air'de yaşayan ve ayakkabıdan kazandığı paraları Hollywood'a yatırmakla meşgul olan Baba Loewendahl'in işi. (Gazetelerde hakkında şöyle övücü şeyler çıkmış: "Çekoslavakya'nın eski fahri diplomatı, Bata'nın ortağı Bohemyalı ayakkabı kralı.")[6] Erika'nın "fesli" eşine ve eserlerine sürekli çamur atılıyor: "Ayrılık sinyalleri daha Viyana'da yaşarlarken, Essad Bey'in korku türünde bir eseri olan 'Kan ve Petrol'ün yayımlanmasından kısa bir süre sonra gelmeye başladı."[7]

Hikâyenin bir de Fransa ve Avusturya renkli basınında işlenmiş öteki yüzü var: "Viyana'da bulunan Essad Bey, basına her Allahın günü eşinin ünlü biyografi yazarı René Fülöp-Miller

2 *A.g.y.*

3 George Dixon, "Poetess Freed of Moslem Mate", New York *Daily News*, 28 Kasım 1937, s. 3.

4 "Harem? Yes–But Scare 'Em? No!", *Sunday Mirror Magazine*, s. 10.

5 Dixon, "Poetess Freed of Moslem Mate", New York *Daily News*, s. 3.

6 *A.g.y.*, s. 20.

7 *A.g.y.*, s. 20.

tarafından çalındığını söylüyor."[8] Viyana basını daha tarafsız bir haber yapmaya çalışmış. *Neues Wiener Journal* Ekim 1937 nüshasında her iki tarafın görüşlerine de yer veriyor:

> Viyanalı avukatı Dr. Eduard Firschauer aracılığıyla davaya Los Angeles'ta hazırlanan Bayan Erika, en çok kocasının öfke nöbetlerinden rahatsız olduğunu söylüyor. Ona göre, eşi sıra dışı bir alışkanlığa sahip. Yazar, karısına işkenceye dönüşen ürkütücü hikâyeler anlatmaya bayılıyor, kendisinin uydurduğu bu hayal ürünü şeyleri dinlemesi için eşini düpedüz zorluyormuş. Erika, artık hayatından gerçekten endişe duymaya başladığını ifade ediyor, dediğine göre, kocası öfke nöbetlerinin birinde bir tabanca alıp elinde sallamaya başlamış. Adamın açıkça hayatına kastettiğini, elindeki silahı almanın mümkün olmadığını söylüyor.
>
> Essad Bey Ne Dedi:
> Eşinin bu suçlamaları karşısında, Dr. Ernst Konstantin Wender tarafından temsil edilen yazarsa, çılgınlık nöbetleri geçirdiğinin yalan olduğunu, ortada tehdit falan olmadığını iddia ediyor. Essad Bey korku hikâyeleri konusunda, Bayan Erika'nın evlenmeden önce de sekreterliğini yaptığını, o dönemde ona kültürel-tarihsel çalışması "G.P.U. Kızıl Şiddetin Tarihi" adlı eserini dikte ettiğini, evlenmelerinden sonra da Erika'nın sekreterlik yapmayı sürdürdüğünü, el yazmalarının düzeltilmesinde katkıda bulunduğunu, yani konunun dikte edilen bir eserden ibaret olduğunu belirtiyor.[9]

Peki Erika, Essad, Binks ve Jay'in bir arada yaşadıkları mutlu eve –"Erika'nın daktilo yazdığı, Essad'ın nutuk çektiği, Binks'in resim yaptığı ve Jay'in romanı üzerinde çalıştığı" dünyaya– ne olmuştu? 1934 yılı boyunca ve 1935'in başlarına kadar, Lev, sevgili eşiyle Viyana'da hızlı bir hayat sürer, Avrupa ülkelerini dolaşır. 1935 yılının başında ABD'ye yaptıkları seya-

8 *A.g.y.*, s. 3.

9 "Gerichtssaal: Scheidungsprozess gegen den Schriftsteller Essad Bey", *Neues Wiener Journal*, sayı 15, 31 Ekim 1937, s. 33.

hat *The New York Times*'da duyurulmuş – "Çar'ın Biyografi Yazarı Burada: Essad Bey Çar'ın Anlaşılmadığını İddia Ediyor."[10] Ne yazık ki, renkli gazetelerde çıkan o yazılardan sonra böyle saygın bir haber bir daha mümkün olmayacaktır. O yıllarda Opera Binası, Kayzer'in Sarayı ve Aziz Stefan Katedrali'nin bulunduğu Viyana'nın en mutena semti "Birinci Mahalle"de, "Essadlar"ın bir evi vardır.* (Bu arada Lev, bir yandan savruk bir hayat sürerken, bir yandan da parasını yoksul dostlarıyla paylaşmaktadır – annesinden edindiği sosyalist bir eğilim ya da babasının derebeylik kültüründen gelen bir tutum olmalı. Örneğin İtalya'da bulunan gözden düşmüş yazar dostu Joe Lederer'e ve *Die Literarische Welt*'in eski editörü Arthur Rosen'a para yolluyormuş.)

1935 yılının baharında, ABD seyahatinden dönüşte –oradayken *Vanity Fair*'de kadınlarla ilgili "Doğulu" zevkini açıkladığı bir makalesi ve sosyal hayatına dair düzgün bir yazı yayımlanmış–[11] Lev bir daha kendine gelemediği iki büyük şok yaşıyor. İlki, Alman Yazarlar Birliği üyeliğinden atıldığını ve Üçüncü Reich'ın sınırları içinde artık eser yayımlayamayacağını bildiren bir mektuptur.[12] Mektupta geçerli bir neden belirtilmez, zaten böyle bir şeye gerek de yoktur. İkincisi, Erika ortadan yok olmuştur; kısa süre sonra ondan da bir mektup alır, boşanmak istemektedir.[13] Lev'in hem dostu hem de rakibi olan, kendisi gibi Doğu üstüne kitaplar yazan (bkz. *Rasputin: Kutsal Şeytan* ve *Lenin ve Gandi*) Fülöp-Miller adlı bir yazarla

10 *The New York Times*, 11 Mart, 1935, s. 13.

(*) Savaş öncesi entelektüel yaşamın simgelerinden ünlü Café Central ile savaş sonrasının mekânı Café Herrenhof'tan yalnızca birkaç blok ötedeki Herrengasse'de yer alan bu evi arayıp buldum. 1930'lardan kalma modern yüksek yapının katlarının çoğu bugün ofis; bir zamanlar Lev'in yaşadığı evin kapısına asılmış parlak prinç levhadan dairenin artık bir detektiflik şirketine ait olduğu anlaşılıyordu.

11 Mohammed Essad-Bey, "Wives, Odalisques, and Sighs" editörün notu, *Vanity Fair*, Eylül 1935, s. 16.

12 Gerhard Höpp, "Mohammed Essad Bey oder Die Welten des Lev Abramovic Nussenbaum", Essad Bey, Sonsöz, *Allah ist gross: Niedergang und Aufstieg der islamischen Welt* (Münih, 2002), s. 398.

13 Kurban Said, *Der Mann, der Nichts von der Liebe Verstand* (yayımlanmamış el yazması), VI, 38B.

ilişkisi vardır. Kendi şeyh görüntüsüyle hiç alakası olmayan, tıknazca bir adamdır René; buna rağmen kadınlar ondan hoşlanmaktadırlar. Erika'yla René o yaz bütün Avrupa'yı dolaşırlar. Lev, aptal yerine konulduğunu düşünmektedir; daha önce René ve opera sanatçısı karısı Heddy ile birlikte dört kişi olarak oralarda çok vakit geçirmişlerdir. Heddy ve Lev, Viyana'da burunlarından solurlarken, eşleri onları boynuzlayıp balayına çıkmıştır.

Düşük göz kapakları olan bu esmer tenli Macar'ın Binks, Jay, Essad ve Erika'nın yaşadığı renkli dünyaya nasıl olup da sızdığını merak ediyordum. Aralarındaki tek bağlantı Lev'in New York'taki yayıncısı, Viking'in editörü Ben Huebsch olabilirdi. Huebsch, sık sık Avrupa'ya giden, her fırsatta yayınevinin önde gelen yazarı Essad Bey'i yemeğe çıkarmış bir adam. Kongre Kütüphanesi arşivinde korunan randevu defterinden yazarları arasında en çok Lev'le görüştüğü anlaşılıyor: "Rebecca West ile çay", "Zweig ile öğle yemeği", "Emil Jannings'i tekrar ara – Joseph Roth için yazdığı film hakkında", "Werfel beni yemeğe çıkardı. Yeni oyunundan bölümler okudu."[14] Ne var ki, Huebsch'ün yüzlerce yazarla yaptığı yazışmaların tümü bu arşivde saklanmışken, Essad Bey adına açılmış tek bir dosya bulamadım. Oysa yalnızca bir mektup bile yazmış olan herkese ayrı bir dosya açılmıştı – hatta büyükbabam Alfred'e ait bir tane bile buldum:[15] Büyükbabam 1943 yılında "topyekûn tasnifler"e alternatif olmak üzere "bireyselliğin en doğru kanıtı" olan el yazısından nasıl yararlanılabileceğine dair bir kitap yazma önerisinde bulunmuş.* Devasa Huebsch arşivinin düzinelerce dosyasının içinde Essad'ın imzasının olduğu tek bel-

14 Benjamin W. Huebsch'ün Evrakları, Kongre Kütüphanesi El Yazmaları Bölümü.

15 Afred Reiss'in Benjamin Huebsch'e 8 Aralık 1943 tarihli mektubu, Benjamin W. Huebsch'in Kâğıtları.

(*) Oldukça ciddi ve alçakgönüllü bir adam olan büyükbabam ABD'de mülteci olarak yaşam savaşı verirken Heidelberg'de aldığı psikoloji, grafoloji ve frenoloji gibi uzmanlık eğitimlerini pazarlayabilmek için çok çeşitli yollara başvurmuş. *True Confessions* adlı dergide 1939 yılında mutlu evlilikleri olan dünyaca ünlü önder ve sinema yıldızlarının kafataslarının resimleri eşliğinde şöyle bir duyuru var: "Dr. Reiss Kafa Ölçünüze Göre Eşinizi Nasıl Seçeceğinizi Anlatıyor."

ge, 1933 yılında Viyana'dan gönderilmiş bir kartpostaldı. O da, Amerika'daki sevgili editörümüze diye imzalanmış, aralarında Essad Bey, Erika Essad Bey ve René Fülöp-Miller'in de olduğu topluca gönderilmiş bir karttı.[16]

El yazması anılarında Lev'den bir aziz gibi söz eden Alice Schulte bu mutsuz dönemi şöyle anlatıyor:

> 1930'ların ortası: Essad çok sevdiği karısı tarafından daha yaşlı ve evli bir erkek uğruna açıkça terk edildi. Üç kez –"sütannesi" [yani Alice'in kendisi] tarafından– intihardan kurtarıldı. Berlin yakınlarında bir sanatoryuma gönderildi; tamamen iyileşmediği halde birkaç ay sonra eve yollandı. Psikanaliz tedavisi görüyor ama o da fayda etmiyor.[17]

Erika'nın gitmesi ve eserlerini yayımlayamaması, Lev'i edebiyat sürgünlerinin Avrupa'daki baş mekânı Café Herrenhof'un duman altı odalarındaki masasına iyice çiviler. O dönemde aynı mekânda Essad Bey'in yanı sıra Max Brod, Franz Werfel, Egon Erwin Kisch, Prag'dan yeni gelmiş olanlar ve Lev'in Berlinli arkadaşı Walter Mehring de vardır.[18] Stefan Zweig'ın kentin "demokratik kulüpleri" dediği yerlerin en canlı olanı Herrenhof'tur.[19]

Sıkıntılarını insanüstü çalışma kapasitesiyle unutmaya çalışan Lev bu dönemde bütün gün kafede oturmakta, bir sayfaya normalin çok üstünde kelime sığdırdığı mikroskobik el yazısıyla biri kendi adıyla çıkacak olan Çar II. Nikola hakkkında, diğeri arkadaşı Viereck adıyla çıkacak olan kayzerin biyografisi üzerinde çalışmaktadır.[20] Bu arada, Paris'te yayımlanan sürgündeki Kafkasların çıkardığı bir gazeteye uzun makaleler

16 *A.g.y.*

17 Alice Schulte, *Biographie Essad-Bey* (yayımlanmamış el yazması), Rascher Yayınevi Arşivi, Zürih Halk Kütüphanesi.

18 Paul Hofmann, *The Viennese: Splendor, Twilight and Exile* (New York, 1988), s. 177-178.

19 *A.g.e.*, s. 177-178. Ayrıca bkz. Stefan Zweig, *The World of Yesterday* (New York, 1943), s. 39.

20 Höpp, Sonsöz, *Allah ist gross*, s. 397.

hazırlamakta, Erika ile yaşadıkları "skandal" boşanmanın her aşamasını sayfalarına taşımış, entelektüel dedikodularıyla ünlü *Neues Wiener Journal* gibi Viyana'nın çeşitli bulvar gazetelerine de kısa yazılar vermektedir. Yalnızca Polonya'da basılmış *Manuela* ile *Aşk ve Petrol* gibi küçük romanları da bu dönemde yazmış Lev; ayrıca ileride kendisi için çok önemli olacak iki projeyle ilgilenmektedir.[21] *Kan ve Petrol* günlerinde işlerini yürüten eski dostu Schendell'le Prag'da yeni projelerini görüşmek üzere buluşmuşlar. Jay ve Binks Dratler ile süren dostluk sayesinde de eserleri İngiltere'ye girmeye başlamış.

Lev'in kendisine Hertha Pauli adında yeni bir aracı bulması bu sıralara rastlıyor; bu hanımla Café Herrenhof'ta birlikte kahve içiyorlar, ortada henüz somut bir şey yok.[22] Avrupa'da yayın temsilciliği kurumu ne eskiden ne de günümüzde ABD'deki kadar gelişmiş bir meslektir. Schendell aslında Lev'in editörü; *Kan ve Petrol* beklenmedik şekilde ünlenince işlerin idaresi de ona kalmış. Pauli sanatçılık eğitimi almış, cazibeli genç bir yazardır. Bilimle uğraşan Viyanalı bir aileden gelmektedir; Pauli hakkında araştırma yaparken kardeşi Wolfgang Pauli'nin 1945 yılında fizik dalında Nobel Ödülü almış olduğunu öğrendim. 1920'lerde ünlü tiyatro yönetmeni Max Reinhardt'ın daveti üzerine Berlin'e taşınan Pauli, herkes gibi 1933'te Berlin'i terk etmiş ve tekrar Viyana'ya yerleşmiş. *Ali ve Nino* yıllar sonra, 1970'lerde yeniden yayımlandığında *The New York Times*'a kitap hakkında yazı yazan ve Kurban Said'in kimliği konusunda bilgi veren o. Lev'le ilk karşılaşmalarını, içten zarafetine çarpılışını, "bıyığı olmayan Kral Hüseyin'e benziyordu," diyerek anlatıyor.[23] Üçüncü Reich döneminde yasaklı sanatçılar için örgütlediği bir yazarlar kooperatifine Lev'in de girdiğini söylüyor.[24] (Pauli'nin 1941 tarihinde yazdığı "Alfred Nobel: Dinamit Kralı, Barışın Mimarı" adlı kitabında, üzerindeki Lev etkisini görmek mümkün; kitapta ayrıca büyük kâşifin hiçbir biyogra-

21 *A.g.e.*, s. 397-398.

22 *A.g.e.*, s. 396.

23 Hertha Pauli, Editöre Mektup, *The New York Times*, 8 Ağustos 1971.

24 *A.g.y.*

fisinde bulunmayan ayrıntılı Bakü tasvirleri de var.) Pauli, "Essad Bey vatanı Transkafkasya'nın tarihi ve gelenekleri konusunda sayısız makale yazmaktaydı," diyor. Yazarlar kooperatifinde kahramanca bir anti-Nazi tutum izlendiği iddia ediliyor ama aslında her türden esere yardımcı olunmuş. Thomas Mann'ın bazı siyasi eserleri,[25] Lev'in macera romanları kooperatif aracılığıyla satılmış. Kurban Said adıyla çıkacak ikinci bir romanı için *The Girl from the Golden Horn* (İstanbullu Kız*) pazarlıklar da buradan yürütülmüş.[26]

Pauli, Essad Bey'in "atalarını hiç gizlemediğini", zaten bu nedenle herkesin ilgisini çektiğini söylüyor: "Bu konuda da eğlenceli hikâyeler anlatırdı. Belki de bu sayede Viyana'da antisemitizmin yükseldiği o yıllarda kamuoyu tarafından pek saldırıya uğramadı." Herrenhof'u mekân edinmiş herkesin Lev'in Stalin hakkında düzdüğü hikâyeleri dikkatle dinlediğini kaydediyor. New York'ta yıllar sonra *Ali ve Nino*'nun İngilizce çevirisini okurken, "İşte bu Essad, tıpkı o günlerdeki gibi yine anlatıyor," diye düşünmüş.[27]

Bu kötü yılların sonunda Lev'in başka bir yazarla ortak kaleme aldığı bir kitabı çıkmış. Müslüman dünyadaki siyasi dirilişi konu edinen *Allah Büyüktür: İslam Dünyasının Düşüşü ve Yükselişi* adlı bu eser ile kendisinin bile bilmediği bir yönü keşfedilen Lev'in eserleri artık özgünlük bakımından Viereck'le karşılaştırılmaya başlanır. İlginç olan, kitabın konusundan çok, Lev'in işbirliği yaptığı öteki yazardır. Kitap Siyonist hareketin sağcı kanadının başını çeken Vladimir Jabotinsky ile yakın ilişkideki Dr. Wolfgang von Weisl ile birlikte yazılmıştır.

Von Weisl'in torunu ile Kudüs'te buluştum ve bana "Yahudi Arabistanlı Lawrence" olarak bilinen dedesinin, kitabın Araplarla ilgili bölümünü, Lev'in de "Alman ve Türk" bölümlerini yazdığını söyledi. İşin nasıl paylaşıldığı ayrıntısıyla bilinmiyor an-

25 Hertha Pauli, *Break in Time* (New York, 1972), s. 8.

(*) Türkçe baskısı: *İstanbullu Kız*, Everest Yayınları (Istanbul, 2005) –ed. n.

26 Höpp, Sonsöz, *Allah ist gross*, s. 396.

27 Hertha Pauli, Editöre Mektup, *The New York Times*, 8 Ağustos 1971.

cak Lev'in esas yazar olduğu belli. Kitaptaki fikirler tamamıyla 1930'ların sonunda Yahudi oryantalistlerin Ortadoğu'ya bakış açılarını ortaya koyuyor. Lev de, von Weisl de, İslamiyetle ilgili hoşlarına giden ne varsa romantikleştirmişler, siyasi değerlendirmeler konusunda daha "gerçekçi" olmaya çalışmışlar. Onlara göre, "makul" olduğu ve "çölde" kaldığı sürece İslamiyet önemli bir güç.[28] İslamın gerçek önderleri, diplomatlar ya da entelektüeller değil, ilkel Bedeviler ve kabile savaşçıları.[29] İslamiyet 17. yüzyılda genç ve diri olduğu için Hıristiyan topraklarını fethetmiş, "lükse düşkün" Hıristiyan dünyasının tam aksine, ilkel ve barbar olduğu için başarıya ulaşmış. Siyonist-İslamcı yazarlarımıza göre, askerlerinin çoğu inançsızlardan oluşan Muhammed'in yengilerinin yalnızca dini şevke dayalı olmaması çok önemli (Müslüman orduların genellikle göçer topluluklardan gelen paralı askerlerden oluştuğuna dikkat çekiyorlar).[30]

Allah Büyüktür, adına rağmen Lev'in öteki kitaplarından daha fazla sayıda alıcı bulur, özellikle Yahudiler tarafından satın alınır; bunun nedeni hem kitabın eş yazarının önde gelen Siyonistlerden biri olması hem de Nazi tehdidi yüzünden Avrupa'dan kaçma yolları arayan Almanca konuşan Yahudilerin Ortadoğu hakkında ne bulurlarsa okuyup öğrenme istekleri olmalı. Gerçekten de, kitap Siyonist basın tarafından geniş çe ve olumlu yönde değerlendirilir. Eugen Hoeflich, nam-ı diğer Moşe Yaakov Ben-Gabriel'in 1937 tarihli *Der Morgen* adlı Yahudi dergisinde dediği gibi, "Filistin'e yalnızca birkaç satırda değinilmesine rağmen, kitap Yahudi okuyuculara önerilmelidir" çünkü İslam dünyasındaki yeniden diriliş konusuna dikkat çekmektedir.[31] Hoeflich yirmi yıl boyunca "pan-Asyatik Siyonizm" ve Ortadoğu için "pan-Semitik" çözümlerle uğraşmış biri. Bir sonuç alamamış olmasının doğurduğu küskünlükle, Siyonist dostlarının militan İslam sorunu karşısında gös-

28 Essad Bey ve Wolfgang von Weisl, *Allah ist gross* (Viyana, 1936), s. 23.

29 *A.g.e.*, s. 146.

30 *A.g.e.*, s. 21.

31 M.Y. Ben-Gavriel, "Essad Bey und Wolfgang von Weisl, Allah ist gross", *Der Morgen*, Nisan 1937, s. 45.

terdikleri duyarsızlığı eleştirmek için kitabı fırsat bilmiş. *Allah Büyüktür*'ün, Kutsal Topraklar'daki Yahudileri, üstünde oturdukları uyuyan ejderha konusunda uyarmasını umuyor. *Die Jüdische Rundschau*'da da kitabın Batı'nın kendi içindeki iktidar mücadeleleriyle meşgul olduğu için dibindeki patlamaya hazır bu devasa sorunu görmesinde yardımcı olacağı iddia edilmekte, eserin ele aldığı her ülkede –Türkiye, İran, Afganistan, Fas, Tunus, Cezayir, Suriye, Irak, Mısır ve Arabistan'da– Avrupa etkisinin ya "durdurulmaya ya da hepten ortadan kaldırılmaya çalışılmakta" olduğuna değinilmektedir. Yine dergiye göre, Lev ve von Weisl kitaplarında Doğulu milletlerin "gelecek yıllarda birçok sürprize gebe olduğu sonucuna varmakta, Avrupa'nın sömürgeci imparatorluklarının Asya'da büyük kayıplar vereceğini, İslam dünyasının sarı ve kara ırklarla ittifak yapacağını öngörmektedirler."

Allah Büyüktür çeşitli öneri ve uyarılarla bitiyor: Avrupa elbette hâkimiyetini kaba kuvvet kullanarak korumak niyetinde olamaz, o halde "Doğu'ya karşı, küçük bir yardımla harekete geçirilebilecek enerjiye ve gençlik heyecanına sahip İslam dünyası ile bir çıkar birliği kurmaktan başka seçeneği yoktur. Eğer bu başarılamazsa, vay Avrupa'nın haline!"[32]

Lev ile von Weisl'ın birkaç ortak yönü var. Örneğin her ikisi de Arap ya da Türk kıyafetleri giymeyi seviyor (her ikisi de yanlışlıkla "ünlü" Arabistanlı Lawrence sanılıp tutuklandıklarını iddia etmiş).* Dr. von Weisl Müslüman-Yahudi ilişkileri konusunda daha kötümser; iyi derecede Arapça konuşuyor ve Müslüman ülkeleri iyi tanıyor. Ortadoğu'ya gelir gelmez,

---

32 Dr. N., "Die islamische Welt: Essad Bey und Wolfgang von Weisl, 'Allah ist gross,'" *Die Jüdische Rundschau*, 5 Şubat, 1937.

(*) Ekim 1930'da *Vossische Zeitung*'un Tahran ofisine gelen bir telgrafta Yakındoğu muhabirlerinin Acem yetkililerce gözaltına alınıp on gün boyunca tutuklandığı haberi verilmiş, çünkü "Herr von Weisl'ı 'ünlü' Lawrence" sanmışlar. Telgrafın devamında şunlar yazılı: von Weisl "yıllardır Albay Lawrence'ın gittiği yolları izliyor. Araplar gibi giyiniyor, hançer taşıyor. İbni Saud, Kral Faysal ve öteki Arap liderlerini ziyaret etmiş. Acem sınır gözcülerine tam bu sırada Albay Lawrence konusunda dikkatli olmaları emri veriliyor. Emirdeki tarif Herr von Weisl'a tam uymaktadır." ("The 'Lawrence Legend': German Journalist's Misadventure", *The Times*, Londra, 2 Ekim 1930, s. 12.)

Arapları Siyonizme ikna etme hayalleri kurmuş ve bu uğurda 1920'lerin başında Kahire'de adını *Nil ve Filistin Gazetesi* koyduğu yarı Almanca, yarı Arapça bir gazete çıkarmaya başlamış. Mısır'daki Alman temsilciliklerini bu girişime mali destek vermeleri için ikna da etmiş ama sınırlı ilgi yüzünden birkaç sayıdan sonra yayın durdurulmuş.[33]

Hoeflich gibi von Weisl da Birinci Dünya Savaşı sırasında Avusturya İmparatorluğu ordusunda asker. Sonradan doktor olmuş; aslında cesaretli, hayallerle işi olmayan bir topçu subayı. (1948'den sonra Negev Çölü'ndeki İsrail topçu birliğinde komutanlık yapmış.) Arthur Koestler'in "Mavi Ok" adlı anı kitabının birinci cildinde von Weisl hakkında geniş bilgi var. Koestler, amatör olarak Siyonizmle uğraşmış biridir; hareketin ilk dönemlerini kasvetli bir şekilde anlatıyor ama tapılası bulduğu "Yahudi Lawrence"ın portresini çok canlı bir şekilde çizmiş.[34] Koestler ile von Weisl 1924'te, eski topçu subayımız Viyana merkezli *Neue Freie Presse*'nin Ortadoğu muhabirliğini yaptığı sırada tanışmışlar. İkisi de "Unitas" adlı Yahudi eskrim kulübüne üyeymiş, yani her ikisi de dövüşme cesaretlerini geliştirmek suretiyle antisemitizmle mücadele edebileceklerini düşünmüşler – Siyonizm eylemcisi olmak için etkili bir hazırlık olmalı.

Von Weisl gazeteciliğe başladığı ilk yıllarda Ortadoğu'daki iktidar mücadeleleri konusunda öngörülü gözlemler yapmış. 1924 Sonbaharı'nda yayımlanmış "İslam'ın Putkırıcıları Mekke Kapılarında" adlı makalesinde Arabistan'daki Vahabilerin artan gücünden bahisle, "Hüseyin, Anglo-Hicaz Antlaşması'nı imzalayıp Filistin'deki Yahudi haklarını tanımadığı için pişman olacak. Çünkü İsrail'deki Yahudiler düşman olarak Mekke kapılarına dayanmış Vahabilerden daha tehlikesizdirler," uyarısında bulunuyor.[35] Ayrıca, Atatürk'ün Müslümanlar için manevi önemi olan ama idari uygulamalarda artık pek de dik-

33 Arthur Koestler, *Arrow in the Blue* (Londra, 1952), s. 155-156.

34 *A.g.e.*, s. 107-108, 155-156.

35 Dr. Wolfgang von Weisl, "Islam's Iconoclasts at Mekka's Gates", *The Living Age*, Ekim-Aralık 1924, s. 321.

kate alınmayan halifeliği birdenbire kaldırmasıyla Müslüman ülkelerde ortaya çıkan yoğun karmaşa konusunda da ayrıntılı bilgiler veriyor.[36]

"Sürgündeki Avusturya Edebiyatı Sözlüğü"nde –ki Almanca konuşulan ülkelerde bu tür sözlüklerin çok ciddi bir yeri vardır– "von Weisl" maddesinde çok vahim bir hata yapılmış: Essad Bey ile Wolfgang von Weisl'ın aynı kişi olduğu ve "Wolfgang (von) Weisl"ın kimi zaman Leo Noussimbaum, Essad Bey ve Kurban Said adlarını kullandığı iddia ediliyor.[37] Yani, kendi adıyla yazılmış tek bir seyahat kitabı, bir de Avusturya topçu birliği üzerine başka bir eseri bulunan Avusturyalı gazeteci, birdenbire yirmiye yakın romanın ve akademik eserin yaratıcısı olup çıkmış. Daha da kötüsü, Lev Nussimbaum ya da Essad Bey/Kurban Said, birdenbire Siyonist hareketin kurucu önderlerinden biri, Negev Çölü'ndeki İsrailli subay oluvermiş.

Avusturya Ulusal Kütüphanesi'nde Lev'in Çar II. Nikola biyografisinin 1935 tarihli Fransızca çevirisi var. Lev ön kapağı izleyen boş sayfaya hem Almanca hem de İbranice olarak, aralarının pek iyi olmadığı anlaşılan birine ithafla şöyle yazmış: "Kederli dostuma / sürülmüş / terk edilmiş / ihanete uğramış / aklını kaçırmış / Essad Bey'den? E.B."[38]

Lev kendisini "Kurban Said"e –"kutlu kurban"– dönüştürme fikrine bu kederli dönemden kurtulmaya çalıştığı sırada kapılmış olmalı. Böylece Üçüncü Reich'ta yasaklı olan Essad Bey'in eserleri yeni adıyla yayımlanmaya devam edebilecek, hatta böylece kendisi de akademik yazar kimliğinden sıyrılmış olacaktır. 1936 yılı boyunca Lev günde on-on iki saat Kafkasya'da geçen bir roman üzerinde çalışmış. Yıllar sonra Pima'ya o günlerle ilgili olarak, "Ne yayınevini ne de telifleri düşünüyordum, sürekli ve büyük bir gayretle yazıyordum. Biri *Stalin*, öteki *Ali ve Nino*'ydu," diyor.[39]

36 Dr. Wolfgang Weisl, *The Living Age*, Nisan-Haziran 1924, s. 122-123'te aktarılıyor.

37 Höpp, Sonsöz, *Allah ist gross*, s. 385.

38 *A.g.e.*, s. 399.

39 Essad Bey'den Pima Andreae'ya yazılmış mektup, 11 Haziran 1942.

"Kurban Said"in hayatta kalmış olsaydı daha bir sürü harika kitap yazacağını rahatlıkla söyleyebiliriz, çünkü Lev yepyeni romancı kimliğinden çok keyif almış. "Romanın kahramanları sanki bana kendiliklerinden geldiler, 'bize beden ver, senin terk ettiğin bazı şeyleri biz sürdürelim, bırak senin yerine seve seve biz seyahat edelim,' dediler," diyor.

Sorun, bu romanların kimin tarafından yazıldığı noktasında: yazar Barones Elfriede mi, Barones Kurban Said mi, yoksa Bayan Kurban Said mi? Bayan Kurban Said'le ilk karşılaşmam *Ali ve Nino*'yu tekrar basmak isteyen yayıncı dolayısıyla olmuştu. Overlook Yayınevi'nden Peter Mayer, Barones Elfriede'nin mirasçılarının avukatı Dr. Heinz Barazon ile buluşmaya Viyana'ya giderken ben de ona eşlik etmiştim. Avukatın kitap raflarıyla dolu dairesinde oturup Nazi dönemi sözleşmelerine bakmış, yazarı bilinmeyen bu ırklar arası aşk hikâyesinin izinden giderek 1938 Viyana'sının dünyasını görmeye çalışmıştık. Güzel Leela von Ehrenfels, tıpkı Proust'un karakterlerinden biri gibi ince bedeniyle kanepeye uzanmış, tozlu havaya karışan solgun bir sesle avukatın açıklamalarına eklemeler yapıyordu. (Leela'yı ne zaman hatırlasam, aklıma çeşme suyunu karıştırmak için kullandığı pervaneli küçük aletin ne işe yaradığını anlatışı geliyor – karıştırılmadan içilen su bedene zarar veriyormuş.)

Dr. Barazon müvekkilinin dikkatli bakışları altında dava konusunu destekleyen bir sürü belgeyle tıka basa dolu dosyaları bir kaldırıp bir indiriyordu. Belgeler 1930'lardan, Nazi kartal ve gamalı haçlarıyla damgalanmış resmî kâğıtlardan ve basılmış kitap listelerinden oluşmaktaydı. Aile içindeki karmaşık ilişkilere karşın, belgelerin üstündeki isimler oldukça yalındı. Örneğin 1935-39 yıllarına ait *Deutscher Gesamtkatalog*'unun 1556. sayfasında şu iki kayıt düşülmüştü:

> Ehrenfels v. Bodmershof, Elfriede, Baronin [Barones] – *Ali und Nino* Roman. Von Kurban Said [Baronin Elfriede Ehrenfels v. Bodmershof]. – Viyana, Leipzig: Tal 1937.
>
> Ehrenfels v. Bodmershof, Elfriede, Baronin [Barones] – Kurban Said [Baronin Elfriede Ehrenfels v. Bodmershof]. *Das*

Mädchen vom Goldenen Horn. Roman – Viyana, Leipzig: Zinnen-Verlag 1938.[40]

İkinci kayıt Kurban Said'in *İstanbullu Kız* adlı kitabına dair. Dr. Barazon, Elfriede'nin bu kitabıyla *Ali ve Nino*'dakinden daha iyi bir edebiyat sergilediğini söyledi. Avukata göre, Kurban Said, Elfriede'nin hem edebî eserlerinde kullandığı bir isim hem de barones ile evinde misafir kalan arkadaşı Essad Bey arasında yapılmış işbirliğinin bir simgesiydi.

Der Sterbende Orient –Ölen Doğu– adlı bir kitap için tarafları E.P. Tal & Co., Viyana ile Barones Elfriede Ehrenfels von Bodmershof, Lichtenau Şatosu olan 20 Nisan 1937 tarihli bir sözleşme de gördük. Dr. Barazon bunun *Ali ve Nino*'nun taslağı ile ilgili olduğunu söyledi. Başka bir belge ise *Ali ve Nino* adlı romanın 7 Haziran 1938'de Çekçe haklarının satıldığını gösteriyordu. İlk sözleşme firmanın sahibi tarafından "saygılarımla" diye yazılıp yalnızca "Tal" diye, ikinci belge ise Nazi dönemine özgü *Heil Hitler* demenin daha yumuşak biçimi olan *Mit deutschem Gruss* [Alman selamıyla] denilip Alfred Ibach adlı biri tarafından imzalanmıştı. Dr. Barazon'un bu seferki açıklaması, Alfred Ibach'ın Tal firmasını "Aryanlaştırdığı" yolundaydı (tıpkı Bayan Theresa Mögle'nin Lev'in Viyana'daki öteki yayıncısı Passer'i "Aryanlaştırması" gibi).

Birden, Elfriede'nin bir anlamda Kurban Said'in "Aryanlaştırıcısı" olabileceğini düşünmeye başladım. Gerçekten Elfriede, asıl adı Lev Nussimbaum olan Yahudi Essad Bey'in tüm sorumluluğunu bu takma isimle üzerine alıyor olabilir miydi? Tıpkı McCarthy döneminde komünist geçmişleri olan yazarlara yazar olmayan bazı kişilerin "siper" olmaları gibi, Elfriede de dostuna bir iyilik yapmış olamaz mıydı? Leela bu varsayımdan pek etkilenmezken, Dr. Barazon da sözleşmelerin 1937 Baharı'nda, yani Nazilerin Avusturya'ya girmelerinden bir yıl önce yapıldığını, o tarihte Kurban Said'in "Aryanlaştırılmasının" gerekmediğine işaret etti. Başka spekülatif iddialarda da bulunacaktım ama Leela bayılmanın eşiğine geldiği için bundan vazgeçtim.

---

40 *Deutscher Gesamtkatalog; Neue Titel, 1935-1936* (Berlin, 1940), s. 1556.

Dr. Barazon, Baron Rolf'ün 1920'lerde adını Ömer olarak değiştirip İslamiyete geçtiğini söylemişti. Leela'ya babasını ve Essad Bey ile dostluklarını sordum. "Annemle konuşsanız daha iyi olur. Essad Bey, babam ve Elfriede teyzem hakkında o benden daha fazla şey biliyor. Ama sizi uyarayım, pek sıradan biri değildir," diye yanıtladı.

Leela'nın annesi, yani baronun üçüncü eşi, Avusturya'nın Çek sınırında ıssız sık ormanlarla kaplı Waldviertel adlı kırsal bir bölgede yaşıyor. Leela, inzivadaymışçasına tuhaf bir hayat süren annesiyle görüşme yapmak isteyenlerin şatoda gecelemeleri gerektiğini söylemişti; ayrıca orada ilgimi çekebilecek inanılmaz sayıda belge bulabilirmişim. Viyana'dan geç bir saatte çıkabildiğim için şatoya geldiğimde mehtabın ilk ışıkları parlamaya başlamıştı bile. Buz mavisi alacakaranlıkta şatonun duvarları da büyülü bir renk almıştı. Kapıyı açıp karanlığa doğru birkaç kez "İyi akşamlar!" diye seslendim ama bir yanıt alamadım. Ben de bir telefon bulmak amacıyla gerisin geri köye döndüm. Girdiğim handa sessiz sedasız biralarını içen insanlar önce yüzüme boş boş baktılar, sonra içlerinden biri telefon etmeme yardımcı oldu. Birkaç çalıştan sonra açılan telefondaki coşkulu ses Fransız aksanıyla, "Nerede kaldınız? Saatlerdir sizi bekliyorum!" diyordu.

On beş dakika sonra kahverengi gözlü, bembeyaz saçlı gürbüz bir kadın olan barones, Lichtenau Şatosu'nun nemli taş geçitlerinde bana yol gösteriyordu. Ağır ahşap bir kapıdan geçerek kültürel gelişmişlik açısından koridorlardan en az üç yüz yıl daha ileride olan bir odaya girdik. İçeride Doğu tarzı halılar, bir piyano, tavan yüksekliğinde seramik bir soba ve bir faks makinesi vardı. Barones aşçı kadının gün boyu gözükmediğini söyledi ve özür dileyerek bana bir dilim peynir ikram etti. Sonra, mütevazı Rönesans manastırlarında olanlara benzer küçük hücrelerin bulunduğu bir mekâna geldik. Böyle bir yerde yalnız kalıp kalamayacağımı sordu ve telaşla, akşamın yedisi yani yatma vakti olduğunu söyleyip izin istedi.

Beş saat sonra, gece yarısını henüz geçmişti ki, şatoda yankı-

lanmakta olan hafif bir rock operanın tınılarıyla uyandım. Ses büyük salonun öteki tarafından geliyordu. Kapının arkasından *Miss Saigon* adlı oyunun Orta Avrupa tarzı müziği eşliğinde tiz bir Fransızcayla edilen bedduaya benzeyen sözler, homurdanmalar ve ardından gelen "Aha? Ah-ha! Ahh-haaaa" nidaları duydum.

Kapıyı çaldım.

Müzik birdenbire kesildi, Fransızca *entrez* denildiğinde içeri girdim. Barones etrafı nota kâğıtlarıyla çevrili bir halde yatağında oturuyordu. Yatağın yanındaki oyulmuş meşeden sandığın üzerinde gümüş kakmalı eski bir kutu vardı. Bana bakıp, "Müzikaller hakkında bir şey biliyor musunuz?" diye sordu. Ne demek istediğini sordum. "Hiç izlediniz mi?" dedi. "Elbette izledim ama yakınlarda değil" diye yanıtladım. "Ben hiç izlemedim," dedi sahici bir kederle. "Ama dinlerken çok etkileniyorum, gerçekten büyüleniyorum!" diyerek Frankfurtlu İsrail-Alman karma bir grup tarafından sahneye konmakta olan bir rock müzikalin Fransızca metinlerini yazdığını anlattı. Grupla, oğluyla birlikte bazı sanat ürünleri satmak için Frankfurt'a gittiklerinde tanışmışlar. Barones onlara hayran kalmış, prodüksiyonda kendisinin de katkısı olsun istiyormuş. Ama dediğine göre, tek sorun ömründe bir kez bile müzikal izlememiş olmasıymış: "Nasıl izleyebilirdim ki? Hiç vaktim olmadı – ya Hindistan'daydım ya da bu şatoyla uğraşıyordum."

Müzikallerin nasıl şeyler olduğu konusunda bir fikir vermemi rica etti, ben de kendimi ona *On the Town*, *Singing in the Rain* ve *Camelot* gibi eserlerden parçalar okurken buldum.

Barones, her gün geceyarısı kalkıp çalışmaya başlıyormuş, sabahın altısına kadar rahatsız edilmekten hoşlanmadığını ama bütün yolu kocası, Elfriede ve Essad Bey hakkında bir şeyler öğrenmek için geldiğim için, saat dörtte benimle görüşeceğini ve o saate kadar onu yalnız bırakmam gerektiğini açık açık söyledi. Ben de onu müziğiyle baş başa bırakıp hücreme döndüm.

Barones, şafaktan hemen önce, odamdaki yüksek pencereden gördüğüm kadarıyla buz salkımları dışında henüz her yer kapkaranlıkken beni uyandırmak için odama geldi. Kahvaltıyı

büyük salondaki kanepede, çay ve peynirle yaptık. Ve nihayet kocası ile eski eşi Elfriede'nin Doğu'nun cazibesine kapılmalarının hikâyesini anlatmaya başladı.

"Onlara Dörtlü Çete diyorlarmış," diyerek girdi söze;[41] Ömer-Rolf, kız kardeşi Imma, ikinci eşi Elfriede (nam-ı diğer Kurban Said) ve Elfriede'nin erkek kardeşi Willi. İlişkileri çok karmaşık görünüyor ama aslında basit: von Ehrenfels soyadlı biri erkek öteki kız iki kardeş (Rolf ve Imma) von Bodmershof soyadlı erkek ve kız kardeşlerle (Willi ve Elfriede) evlenmişler, yani Imma ve Elfriede soyadlarını değiştokuş etmişler. Bu dördü zaten, biri Waldviertel, öteki henüz Habsburg İmparatorluğu'na ait bir kent olan Prag'da bulunan komşu şatolarda birlikte büyümüşler. Her iki erkek de gençliklerinin başında Büyük Savaş'a katılmış; Willi, doğu cephesinde birçok macera yaşamış ve Bo Yin Ra adlı Alman bir guruya takılıp ötekileri de onun hizmetine girmeleri için ikna etmiş.

1920'lerin başında gençlerin ne yapacaklarını pek bilemediklerini söylüyor barones. Imma, Hermann Hesse'ye *Prager Tagblatt*'ta çıkan açık bir mektup bile yazmış: "Üstat, size yazmak istedim çünkü 'kitabınızda' –işaret dilinde ona böyle diyoruz – hem çok sevdiğim eski dostlarla hem de sizinle karşılaşmış olduğumu düşünüyorum. Savaş yüzünden duygusal bir çöküntü yaşayan filozof hayat arkadaşımla birlikte, ormanın derin yalnızlığında kitabınızı okurken siz değil miydiniz yolunuzun üstünde durup her ikimize de kısa ama sıcak bir selam veren?"[42] Öteki Avusturyalılar sorularının yanıtlarını aşırı sağ ya da aşırı solda ararken Waldviertel'deki bu dörtlü çete açıkça Doğu'ya yönelmiş.

Rolf ile Imma Ehrenfels'in babaları, Christian von Ehrenfels, psikolojideki Gestalt kuramının kurucularından tanınmış bir filozof, Freud'la mektuplaşırlarmış.[43] Ama aile üyeleri arasın-

41 Barones Mireille Ehrenefels-Abeille ile Waldviertel, Avusturya'da Temmuz 1999'da yapılan görüşme.

42 Emma v. Ehrenfels, "Brief an Hermann Hesse", *Neue Freie Presse*, no. 24921, 30 Ocak 1934.

43 Barones Mireille Ehrenefels-Abeille ile yapılan görüşme, Temmuz 1999.

da Beyrut'taki Cosima Wagner çevresinde oluşmuş antisemitik gruba dâhil insanlar da bulunuyor; Büyükbaba Ehrenfels'in kendine özgü ırk mühendisliği fikirleri var. Bu büyükbabanın en çok yakındığı şey, ırklarına mensup erkeklerin en iyilerinin asker olmaları, yani en iyi genlere sahip olanların savaşlarda kaybedilmiş olması. Bu sorunun çözümü için cepheden dönen cesur askerlerin olabildiğince çok kadınla cinsel ilişkide bulunmalarını öneriyor. "Irk kozmogonisi" dediği bu tür fikirleri yüzünden Christian von Ehrenfels büyük olasılıkla hak ettiği üne hiçbir zaman kavuşamamış, yaşamını Prag üniversitesinde sevilen bir profesör olarak sürdürmüş. Barones, "Kafka, günlüklerinden birinde, 'bu sabah Ehrenfels derste 'kanınızda olabilecek en iyi şey birkaç damla Yahudi kanıdır,' dedi. Muhteşem kel kafası ve harikulade bir ses tonu olan Ehrenfels'in sınıfına girmek çok eğlenceli' diye yazmış" diye anlattı.[44] Kafka'nın günlüklerinde bu satırları bulmak ailenin Nazi yanlısı olmadığının bir göstergesi olmuş olmalı. Yaşlı Christian von Ehrenfels bir ırkçı olabilir ama kesinlikle bir antisemit değil.

Barones, Elefriede ile Rolf'ün dörtlü çeteyi bir arada tutmak için evlendiklerini söyledi; 1930'ların sonunda da ayrılmışlar. Savaş sırasında Ömer-Rolf Hindistan'a gitmiş, Elfriede ise fal bakarak geçinmeye çalıştığı Yunanistan'a – orada antik Yunanca'ya ve matematiğe merak sarıp Platon tutkunu olmuş. Savaştan sonra Baron Ömer yeni eşiyle (şimdiki rock-opera yazarı barones) Hindistan'da yaşamaya devam etmiş, Elfriede ise yalnız başına bütün gün Platon okuyarak Lichtenau'da yaşamış. 1970'lerde Ömer-Rolf ve eşi Doğu'dan döndüklerinde şatoyu bir harabeye dönüşmüş halde bulmuşlar. *Ali ve Nino*'nun yazarı olduğu varsayılan kadın, şatonun işgal ettiği bölümünü kâğıt yığınlarıyla, matematik problemleri, tarot kartları, Platon notları ve bir sürü ev süprüntüsüyle çöplüğe çevirmiş. Barones, üzerinde oturduğumuz kanepenin arkasını temizlemek istediklerinde Elfriede'nin çok sinirlendiğini hatırladı: "'Bu kanepe otuz beş yıldır yerinden kıpırdatılmadı, şimdi de kıpırdamayacak, dedi. Onu dinlemedik. Kanepeyi çektiğimizde otuz kırk farelik bir sü-

44 Aynı görüşme.

rüyle karşılaştık!"[45] Elfriede, küçük bir soba ve doğrama tahtası olarak kullandığı eski bir ansiklopedi ile mutfağa çevirdiği oturma odasında yaşıyormuş. Barones bu kadının *Ali ve Nino*'nun yazarı olduğuna inanıyordu, "Bir tek sevgili Platon'uyla ilgiliydi, başka hiçbir şey umurunda değildi," diye anlattı.

Elfriede'nin Kurban Said olabileceği fikrine ilk kez 1970'lerin başında kapılmış barones. Bir gün, o sırada artık Avusturya'nın tanınmış bir haiku şairi olan Baron Ömer-Rolf'ün kız kardeşi Imma, baronese, "Komik bir mektup aldım, doktor bilmem kim *Ali ve Nino* adlı bir kitap yazıp yazmadığımı soruyor," demiş. Bilmesine pek ihtimal vermeseler de, konuyu Elfriede'ye de açmışlar. Kafasını şöyle bir kaldıran Elfriede, "Tabii siz her şeyi bilmiyorsunuz. Evet, o kitabı ben yazdım," demiş.

"Sonra biri Elfriede'yi arayıp bir şey yapmasını istedi."

"Ne yapmasını istedi?" diye sordum.

"Galiba düzeltmesini."

"Yayımlamasını mı?"

"Hayır, düzeltmesini."

"Ha, düzeltsin, gözden geçirsin istediler!"

"Evet, işte o," dedi barones gülümseyerek. Ama hatırladığı kadarıyla Elfriede adamlara yüz vermemiş, çünkü emekli aylığının kesilmesine neden olabilecek herhangi bir şey yapmak istemiyormuş.

Artık saat iyice ilerlemişti, barones kısa bir uykuya ihtiyaç duyduğunu söyledi. O uyurken oyalanabileceğim bir şeyler göstermek istiyormuş. İndikçe daha harap ve dondurucu olmaya başlayan çeşitli koridorlardan geçtik ve nihayet hırpalanmış çok eski ahşap bir kapıya geldik. Barones bir omuz darbesiyle kapıyı açtı ve ilk bakışta eski bir tren istasyonu emanetçisine benzeyen bir odaya girdik – duvardan duvara sayısız kutu, sandık, bavul ve çanta, bazıları üst üste, tavana kadar yığılmış, aralarına yürüyebilmek için koridor şeklinde boşluklar bırakılmıştı.

Barones can sıkıntısıyla kutu yığına bakarak, "Hepsi burada, Ehrenfels ailesine ait her şey. Ama güneş batana kadar araştırmanı bitirmen gerek, odada ışık yok," dedi ve beni bu ardiye

45 Aynı görüşme.

odasında yalnız bıraktı. Bir saat kadar amaçsızca birkaçını karıştırdıktan sonra bu bavul, kutu ve sandıkların tümünün çeşitli evrakla dolu olduğunu anladım. İsveç kuşatmalarına dayanmış, duvarlarında hâlâ kaynar yağ dökmeye yarayan deliklerin göründüğü bu Ortaçağ şatosu, son iki yüzyıldır aydın, şair ve kitap kurdu birkaç ailenin ikametgâhı olmuştu.

"Kurban Said"e dair herhangi bir şey bulmaya can atıyor, Nietzsche'nin dediği gibi, ihtiyacım olan belgelerin raflardan üzerime atlamalarını umuyordum. Baktığım her yerde Rolf'e ve –ismini değiştirdikten sonra– Ömer'e ait belge yığınlarıyla karşılaştım; İslam dünyasında geçirdiği kırk yılı belgeleyen kâğıtlar arasında on-on iki yaşlarındayken kafasından iki kat büyük bir sarıkla çektirdiği fotoğraflar da vardı.

Doğu dünyasının kapısı 21 Aralık 1932 tarihli bir telgrafla açıldı. Telgrafta, "Baron Ömer Rolf Ehrenfels, Tacmahal Oteli, Bombay / Seksen milyon Hintli Müslüman din kardeşiniz siz Lord cenaplarına hoş geldiniz der / Müslüman Birliği, Pencap" yazılıydı.[46] Birkaç gün sonrasının Lahor'da yayımlanan *The Eastern Times*'ı yapılan tuhaf karşılama törenini şöyle anlatıyor:

> İslamiyeti benimsemiş Avusturyalı Ömer Rolf Baron Ehrenfels, Frontier Mail'le bu sabah teşrif ettiler. Tren istasyonu iğne atsan yere düşmeyecek vaziyette kalabalıktı. Saygılarını sunmak için bekleyen beş bin Müslüman, soylu kardeşimizi istasyondan Allah-u Ekber nidaları eşliğinde çıkardı.[47]

Baron Ömer-Rolf'un, İslami dirilişten beklentiler, Müslüman kadınların durumu ve Müslümanlarla Yahudilerin kader birliği konularında düzenli olarak makaleleriyle katkıda bulunduğu *The Muslim Review* ve *The Light* gibi dergilerin binlercesi saklanmıştı. Bazılarını gözden geçirirken Lord Headly el-Faruk, Binbaşı Abdullah Battersbey ve "Reading Kontu Sir Walter Palmer'ın kızı" Majesteleri Sarawaklı Dayang Muda[48] gibi

46 Ehrenefels Şatosu Arşivi.

47 "Omar R. Baron's Reception at Lahore", *The Eastern Times*, 25 Aralık 1932.

48 H.H. the Dayang Muda of Sarawak tarafından yazılmış *Relations and Complications* için reklam kâğıdı, *Muslim Reviw* 19, sayı 1 Temmuz 1936.

adları olan oryantalistlerle dönmelerin dünyasına giriverdim. Aralarında İsveçli Mahmud Günnar Erikson, Japon Ömer Mita ve Polonyalı İsmail Wieslaw Jazierski gibi isimler de vardı.

Baron Ömer hakkında okuyacak birbirinden ilginç öyle çok malzeme bulmuştum ki, Kurban Said ile Lev ya da Elfriede'nin ilişkisi üzerine bu şatodan bir şey çıkmayacağını ancak akşam olduğunda fark ettim. Barones, Essad Bey ile kocasının sık yazıştıklarını söylemişti, tıpkı Essad ve Elfriede gibi. Ama bu yazışmaların nerede olduğunu sorduğumda gözleriyle şatonun duvarlarını göstererek, "Kim bilir? Buralarda bir yerdedir ama arayıp bulmak gerek!" dedi.[49]

Von Ehrenfels ailesi ile Essad Bey arasında bulabildiğim tek somut bağ yanıma aldığım bir kitap oldu. Bu, Kurban Said'in ikinci kitabı *İstanbullu Kız* romanının İsveç baskısıydı. Baron Ömer Ehrenfels kitaba kısa bir önsöz yazmış: "Genç bir delikanlıyken Viyana'daki Afro-Asyalı öğrenciler için 'Doğu-Birliği'ni kurdum. İyi bir gözlemci olan Azerbaycanlı Kurban Said ile bu sayede arkadaş oldum. Kısa bir süre sonra yolum Hindistan'a düştü ve Avrupa'ya ancak 1954'te gelebildim. Gelir gelmez de, o tarihte çoktan unutulmuş olan arkadaşımın Positano'daki mezarlığın duvarının dışında kalan Müslüman geleneklere uygun olarak yapılmış mezarını ziyarete gittim."[50]

Barones'e Ömer'in neden bu tarihte Kurban Said'den eski eşi Elfriede değil de, İtalya'da ölmüş Azeri bir erkek olarak bahsettiğini sordum. Barones beni kocasının bu konuyu Elfriede ile hiç konuşmadığı, dolayısıyla bu sırrını hiç bilmediği konusunda ikna etmeye çalıştı ve Dr. Barazon'un Elfriede ile Lev arasında cinsel bir ilişki olabileceği tezini tekrarladı. Ama "bunun böyle olduğunu o söylüyor, biz bir şey görmedik, bilmiyoruz," demeden de edemedi.[51]

---

49 Barones Mireille Ehrenefels-Abeille ile yapılan görüşme, Temmuz 1999'da.

50 Omar-Rolf von Ehrenfels, Kurban Said, *Das Mädchen vom goldenen Horn*, Önsöz (Basel, 1973), s. 6-7.

51 Barones Mireille Ehrenefels-Abeille ile yapılan görüşme, Temmuz 1999'da.

Şatoya yaptığım ziyaretten birkaç hafta sonra Elfriede ile Kurban Said arasındaki bağın mantıklı bir açıklaması bir vesileyle yavaş yavaş belirmeye başladı. Dr. Barazon'dan içinde dört mektup olan bir zarf aldım. Zarfı göndermesini barones istemiş. Mektupların tümü Ömer'in adresine gönderilmiş, titrek bir el yazısıyla "Essad" diye imzalanmıştı. İade adresi ise Essad Bey'in 1942'de öldüğü evin adresiydi: "Casa Pattison, Positano". 21 Temmuz 1938 tarihli ilk mektupta Lev yalnızlığını ve yönsüzlüğünü ileri sürerek Baron Ömer-Rolf'ü kendisini ziyaret etmesi için kandırmaya çalışıyor. Sonra şöyle bir şey yazmış: "American Express Atina, Bayan Kurban Said adına Yugoslavya'dan 200 dolar gönderdi."[52]

Bayan Kurban Said? Elbette, bu Elfriede olmalıydı.

Lev, 8 Eylül tarihli mektupta Kurban Said'den yine üçüncü bir kişi olarak söz ediyor ama sanki uluslararası para havalelerinde kullanmak zorunda kaldığı takma bir ad gibi, çünkü şöyle yazmış: "Belgrat'taki yayıncı Gesa Kon'da, Kurban Said için bir 150 dolar daha varmış. Kurban Said bu parayı gelirken alabilir mi? Ayrıca onunla nasıl ilişki kurabilirim? Lütfen bu konuyla ilgili olarak bana bir an önce yazın ve Kurban Said'in yayıneviyle ilişkiye geçmesini sağlayın."[53] Kadının yayıncıda parası olduğundan bile haberi yok görünüyor.

Lev, 21 Eylül 1940 tarihli mektubunda Pima'ya en beğendiği kitaplarından biri olan *Ali ve Nino*'yu satın almasını salık veriyor. Kitabın hâlâ her yerde basılabildiğini ekliyor ve şu açıklamayı yapıyor: "Takma adlarla ilgili kanuna göre bu mümkün, K.S. de zaten bir kadın. Viyanalı, *Kulturkammer* üyesi (Lev'in çıkarıldığı Alman Yazarlar Sendikası) genç bir barones."[54]

Lev'in Pima'ya yazdığı mektuplardan, "Bayan Kurban Said" ile olan ilişkisini ve parasal açıdan ona bağımlı olduğunu dolaylı bir şekilde anlıyoruz – Mayıs 1940'ta Elfriede hakkında şöyle yazmış: "zavallı kadın aslında bir astrolog ama ga-

52 Essad Bey'den Ömer Ehrenfels'e yazılmış mektup, 21 Temmuz 1938.

53 Essad Bey'den Ömer Ehrenfels'e yazılmış mektup, 8 Eylül 1938.

54 Essad Bey'den Pima Andreae'ya yazılmış mektup, 21 Eylül 1940.

liba aklını kaçırdı."[55] Henüz Essad-Pima haberleşmesini keşfetmemiş olduğum halde, Lev'in Elfriede'ye yazdığı bu mektuplardan Kurban Said'in eserlerinden gelen parayı almaya devam edebilmek için onun bu ad altında gizlendiğine emin olmuştum. Dr. Barazon, *Ali ve Nino*'nun yazarının Aryan bir ismi olması gerekmediğini, çünkü kitabın sözleşmesinin Nazilerin Avusturya'yı İlhak'ından tam bir yıl önce, Nisan 1937'de imzalanmış olduğunu söylemişti. Yine de, Yahudi yazarların İlhak öncesinde de birçok nedenden dolayı kimliklerini gizleme ihtiyacı duydukları bir gerçek.

Dr. Murray Hall, Nazi dönemindeki yayın hayatı konusunda uzman bir araştırmacı. Onunla Stefansplatz'ın biraz ilerisinde, Kõnig von Ungarn Oteli'nde buluştum. Stefansplatz, 1938 Baharı'nda ülkenin ilhakı ve Hitler'in kente sürpriz gelişi dolayısıyla Avusturya tarihinde kendiliğinden düzenlenmiş en büyük gösterilerden birine tanık olmuş, ünlü bir meydan. Dr. Hall, Avusturya tarihinin en rahatsız edici yönlerini bulup çıkarması kadar ılımlı yaklaşımıyla da tanınan bir Kanadalı. Uzmanlık alanlarından biri de Nazi öncesi dönemde zulme uğramış aydınlar. Kahvelerimizi içerken Hugo Bettauer'in katliyle ilgili etkileyici çalışması üzerinde konuştuk. Hugo Bettauer, tarihsel bir felaketi önceden tahmin eden şimdiye kadar yazılmış en esrarengiz eserlerden biri olan "Yahudisiz Kent" adlı 1923 tarihli bilim kurgunun yazarı ve editörü.[56] Romanda, Avusturyalı antisemitlerin birleşip iktidara gelmeleri ardından Yahudilerin Viyana'dan sürülmeleri anlatılıyor. Kitapta çizilen Viyana profili aslında bugünkü Viyana, yani dünyanın büyük kentlerinden, muhteşem eski binalarla dolu, örnek ve modern bir başkent ama aynı zamanda can damarları kesilmiş, ruhsuz kalmış bir kent. Eserin sonunda antisemitler yarattıkları kentten öyle sıkılıyorlar ki, Yahudileri tekrar davet ediyorlar çünkü Viyana'nın her yerini folk dansları ve köylüler işgal etmiş, kentte kültürel etkinlikler, kibar eğlenceler görülmez olmuş, üstelik tüm sorunları üzerine yıkacakları hiç kimse de kalma-

55 Essad Bey'den Pima Andreae'ya yazılmış mektup, 15 Mayıs 1940.

56 Hugo Bettauer, *The City Without Jews. A Novel of our Time* (New York, 1991).

mıştır. Neyse ki, gerçek hayatta henüz böyle şeyler olmamıştır. Ne var ki, Bettauer, kitabın yayımlanmasından kısa bir süre sonra, 1925'te editörlüğünü yaptığı bir dergide ileri sürülen feminizme ve cinsel özgürlüğe ilişkin görüşlere öfkelenen bir Nazi fanatiği tarafından öldürülür.[57]

Dr. Hall, Nazi Avrupası'nda kitap yayımlamakla ilgili olarak şunları anlattı:[58] Çoğunluğu Yahudi olan Avusturyalı yayıncılar 1933'te Hitler'in iktidara gelmesiyle güç duruma düşmüşler. Almanca kitaplar üç büyük ülke pazarında, Avusturya, Almanya ve İsviçre'de satılır ve Almanya pazarı, bugün bile diğer ikisinin toplamından daha geniştir. Basılan kitaplar ancak Almanya'da da satışa sunulursa istenilen kârlar elde edilebilmektedir; dolayısıyla Avusturyalı yayınevleri Alman okuyuculara ulaşabilmek için kitapların Nazi sansüründen geçmesini sağlamak zorunda kalırlar. Sansürcüleri kandırmak için de Hollanda ve İsveç gibi başka ülkelerde göstermelik şubeler kurup kitapları birinde basar, diğerinde ciltler, birkaç ülke sınırından geçirdikten sonra Almanya'ya öyle sokarlarmış. (*Ali ve Nino*'nun yayıncısı Tal da bu kaçamak yola başvuranlardan.) Başka bir çözüm yolu da yazarların takma isimler kullanmalarıymış.

Lev'in dostu Walter Mehring, *Kayıp Kitaplık*'ta "Viyana ve tüm Avusturya çığ altında kalma tehlikesiyle karşı karşıyaydı," diye yazıyor.[59] Mehring bu romanında Naziler ve baskıcı devrimleri tarafından yok edilmiş tüm kültürleri barındıracak, babasına ait bir depoyu andıran mecazi bir kitaplıktan söz etmekte:

> "Ölen Viyana"yı çağrıştıran cenaze çanları ile Bach'ın tokkata ve füglerinin duyulduğu son gece yarısı ayininde, Aziz Stefan Katedrali'nin önünde toplanmış bazı alçaklar kapitalizme, dine ve Yahudilere küfür ediyorlardı – evet Baba, senin "zehir

57 Bkz. Murray G. Hall, Der Fall Bettauer (Viyana, 1978); Hofmann, *The Viennese* (New York, 1988), s. 41-42.

58 Murray G. Hall ile yapılan görüşme, Viyana, Şubat 1999.

59 Thomas Mehring, *The Lost Library: The Autobiography of a Culture* (New York, 1951), s. 199.

dolabı" dediğin yerde kültürel nadideler gibi sakladığın ve benim gizlice okuduğum, bir sürü süprüntü kitap ve broşürden yaptıkları alıntılardı bu küfürler.

Genç biri şöyle bağırıyordu: "Yarın tümünü, siyahları, kızılları ve Yahudileri asacağız; ama ilk önce çok sayıda kitabı olanlardan başlayacağız."

Kapıyı kapatıp karşımda babamın kitaplığını görene kadar rahat bir nefes alamadım.[60]

Lev'in aracısı Hertha Pauli, ihak dönemini bir yayıncı gözüyle şöyle anlatıyor:[61] Blanche Knopf adlı bir kitapsever, Hitler'in Avusturya'ya geldiği hafta, her zaman yaptığı gibi, yeni yazar ve kitaplara bakmaktaymış. Ona Kurban Said'in yeni romanı *Ali ve Nino* gösterildiği halde, muhtemelen koşulların aniden değişmesiyle, kitabı almadan çıkmış. 11 Mart 1938 Cuma gününü, yani Avusturya'nın ilhakının resmen ilan edildiği tarihin bir gün öncesini anlatırken Pauli şunları söylüyor: "Viyana'nın en büyük caddesi Ring üzerindeki Bristol Oteli'nden Herrenhof'a normalde on dakikada ulaşılır. Ama Mart'ın o on birinci gününde bu mümkün değildi. Viyanalılar 1918'den beri, 'eğer Ring Caddesi kapalıysa mutlaka devrim oluyordur,' derler. Ama bu kez polis barikatları kaldırılmıştı, gençler [Naziler] Devlet Opera Binası'nın çevresinde 'Heil Hitler' diye bağırarak gösteri yapıyorlardı. Binalardan birinin içine girmeyi başardım ve arka kapısından çıktım, Herrenhof'a ancak bu yolla ulaşabilirdim."

Mehring ile Pauli, Paris'te buluşmuş, 1940 Baharı'ndaki Nazi işgaline kadar da orada yaşamışlar.[62] İşgalden sonra da güneye kaçmışlar. Pauli, artık sevgilisi olan Mehring'i Avrupalı aydın ve sanatçı mültecilerin tek umudu, genç bir üniversiteli gibi görünen Varian Fry ile tanıştırmış. Fry, Marsilya'ya 1940 Yazı'nda, Avrupalı aydın ve sanatçı mültecilere her türlü yoldan ve tek başına güvenlik sağlama göreviyle gelmiş bir

60 *A.g.e.*, s. 199-201.

61 Pauli, *Break in Time*, s. 2.

62 *A.g.e.*, s. 191, 198-217. Ayrıca bkz. Sheila Isenberg, *A Hero of Our Own: The Story of Varian Fry* (New York, 2001).

Amerikalı. Resmî bir unvanı yok, elinde yalnızca 3000 doları ve bacağına bantla tutturduğu önde gelen 200 Avrupalı aydın ve sanatçısının isminin yazılı olduğu bir liste var. Para ve liste, New Jersey'de Fransa'nın düşmesinden sonra bir araya gelerek Acil Kurtarma Komitesi'ni kurmuş olan bir grup endişeli yurttaştan alınmış.* Pauli, Marsilya'daki herkesin "Amerikalı" diye söz ettiği bu adamı Hotel Splendide'de görmeye gidişini yazmış. Fry'ın, "Evet Bayan Pauli, sizin adınız listemde var. Yarın Mehring'i de beraberinizde getirin. Hoşça kalın," dediğini söylüyor.

Yıllar sonra Mehring'e Nazilerden nasıl kaçtığı sorulduğunda, "Herkes sağa doğru yürürken ben sola döndüm ve arkama bakmadan yürümeye devam ettim," diye yanıt veriyor.[63] Oysa Amerikalıya sorun çıkaranların başında o varmış: Fry, Mehring'e sahte belgeler bulduğu halde, İspanyol sınırında tren değiştirirken kendisini ele vermiş ve tutuklanmış; adam, Eleanor Roosevelt'in bu Yahudi kabare oyuncusunun güvenliğiyle bizzat ilgilendiği yalanıyla onu toplama kampından ve Vichy memurlarının elinden zor kurtarmış.[64] Nihayet Hollywood'a gelen Mehring, Lev'le Erika'nın Viyana'daki ev arkadaşları Jay ve Binks ile tanışmış. Jay bu sırada Viyana'daki

(*) 1930'ların başında Harvard'dan mezun olduktan sonra serbest gazeteci olarak Berlin'e gelen Fry, Yahudilere yapılan baskılara tanık olup eski okul arkadaşı Ernst Hanfstaengel –her taşın altından çıkan Putzi– ile ürpertici bir görüşme yapmış ve ondan Nazi üst kademelerinde dolaşan Yahudilerin kitle halinde katledildiği söylentileri konusunda bilgi almış. Katliam haberini kamuoyuna duyurmaya çalışmış ama ABD hükümeti kendisini sürekli engellemiş. Fry kendi hayatını da riske atarak Franz Werfel, Alma Mahler ve Heinrich Mann'ın Pireneler üzerinden kaçırılmasına bizzat eşlik etmiş. Aralarında Hannah Arendt ve Marc Chagall'ın da olduğu iki bine yakın mülteci yaşamlarını ona borçlu; Fransız direnişçileriyle, Korsikalı çetelerle, sahte belge hazırlayanlarla ilişki kurmuş, sınır görevlilerine rüşvet vermiş. Lolek amcamın Paris'ten Marsilya'ya kadar bisikletle kaçan eski arkadaşı Carel, bütün bu yeraltı ağında Fry'ın yardımcılarından biriymiş. Çocukluğumda, Carel'in savaştan elli yıl sonra bile dünyanın her yerinden gelen mültecilere yardımcı olmayı sürdürdüğü, Fry'ın örgütünün bir devamı olan Uluslararası Kurtarma Komitesi'nin merkezinde dama oynardım. (Bkz. Isenberg, *A Hero of Our Own.*)

63 Anthony Heilbut, *Exiled in Paradise: German Refugee Artists and Intellectuals in America from the 1930s to the Present* (New York, 1983) s. 27.

64 Isenberg, *A Hero of Our Own*, s. 79-83.

bağlantıları sayesinde Hollywood'da işlerini yoluna koymuş, büyük bir hevesle eski çete üyelerine yardım etmekteymiş.*

Lev, o yılın eylül sonlarına doğru Yunanistan'a geçmiş olan Baron Ömer'e bir mektup yazmış. "Mimi Piekarski Londra'da, üstelik herkesi şaşırtıp kendi geçimini kendisi sağlıyor," şeklinde bir kinayeden sonra, bu hanımın söz ettiği özel bir program konusunda Ömer'e bilgi veriyor: "Komite gibi bir şey, Avusturyalılara [İngiliz vizesi] ve kalacakları İngiliz şatoları ayarlıyorlar. Elbette Avusturyalı olmadığım için kadının bana hiçbir yardımı dokunamadı."[65] Baron Ömer'in konuyu bir araştırmasını isteyen Lev, kimi zaman o dönemde "dünyanın çeşitli yerlerine dağılmış kim bilir bir daha nerede, ne zaman göreceğim," dediği dostlarının başına gelenleri merak etmektedir; anlattığı hikâye ve maceralar sayesinde Herrenhof'ta birlikte keyifli dakikalar geçirdikleri yayın temsilcileri, editörler ve yazarlar dünyasından insanlardır bunlar.[66] Viyana'daki yayıncılar da ülkeyi terk etmişlerdir. Lucy Tal, İlhak'ın ertesi günü Gestapo'yu atlatıp batıya giden bir trene binerek kaçmış, yayınevini Dr. Ibach'a emanet etmiştir. *Allah Büyüktür* ile Lev'in şah biyografisini basmış olan Rolf Passer, yayınevini Bayan Mögle'ye bırakarak Prag üzerinden Londra'ya gitmiştir. Ömer'e, "Zweig ve Werfel Londra'dalar. Mehring, Pauli, Passer de Paris'teler," diye yazıyor Lev. Ayrıca, "Alex Sacher-Masoch –"mazoşizm" teriminin ilişkilendirildiği adamın oğlu– adlı bir adam ve karısı hakkında bir şey biliyor musun? Ona ne oldu acaba?" diye soruyor.[67]

(*) Jay ile Lev'in Viyana'dayken her sabah kim daha fazla kelime yazacak diye yarış yaptıklarını belirtmiştik. Jay, ABD'ye gelişinde de bir dizi roman ve Fritz Lang, Otto Preminger ve öteki bazı yönetmenler için *Laura*, *The Dark Corner* (*Karanlık Köşe*), *Call Northside 777* (*Kuzey Yakada 777'yi Ara*) gibi klasik kara filmlerin senaryolarını yazmış. 1940'ta yeni geldiğinde yazdığı ilk roman, gerçek kişileri uydurma adlar altında anlattığı, "genç bir Amerikalının en yakın arkadaşının sevgilisini Viyana'daki Nazi köpeklerinin elinden cesurca kurtarışının" hikâyesi; roman, aslında Lev, Hertha, Binks ve o gruba dâhil diğer insanların başına gelenlerin karanlık bir kurgusu. Ne yazık ki, Dratler kitabının adını pek zekice seçmemiş; *Ducks in Thunder* (*Gök Gürültüsü Altında Ördekler*) gibi tuhaf bir isim vermiş.

65 Essad Bey'den Ömer Ehrenfels'e yazılmış mektup, 8 Eylül 1938.

66 Essad Bey'den Ömer Ehrenfels'e yazılmış mektup, 21 Temmuz 1938.

67 Essad Bey'den Ömer Ehrenfels'e yazılmış mektup, 8 Eylül 1938.

Bu sırada Viyana'da, Erika ve Lev'in de bir zamanlar oturdukları yüksek binalardan Yahudiler her gün kendilerini aşağı atmaktadırlar. Bettauer'in kara romanı, şimdi ve daha da sert biçimiyle gerçeğe dönüşmüş, Viyana *Yahudisiz Kent* olmuştur.

Ülke dışına çıkamadığı için Viyana'da bir tek Abraham Nussimbaum kalmıştır. Gestapo'nun toplama işlemine başladığını haber aldıkları her seferinde Elfriede gidip Abraham'la kalmakta, Aryan ve soylu kimliğinin sağlayabildiği kadarıyla yaşlı adamı korumaya çalışmaktadır. Lev, Viyana'yı 1938 Baharı'nda, koşulların orada da tuhaflaştığı İtalya'da ortaya çıkmak üzere, tam bu sıralarda terk etmiş olmalı ama babasını niye arkasında bıraktığı açık değil.

Los Angeles'in yoksul bir mahallesindeki bir evin arka bahçesinde, kediler, yılanlar, küçük kemirgenler ve öteki bazı canlılarla yaşayan ilginç bir kadını görmeye gittim. 1930'ların sonunda film yıldızı olan bu kadın, Franzie Baumfeld, o yılları Berlinli aksanıyla, "Greta Garbo! O sürtük benden âşığımı çaldı. Garbo kendisine âşık edince sevgilim beni terk etti!" diye anlatmaya başladı. Franzie, Erika'nın en iyi arkadaşıymış, Essad'a karşı açtığı davada şahitliğini yapmış. 2001 Baharı'nda Los Angeles'a gittiğimde ondan bir şeyler öğrenmek için artık çok geçti, çok yaşlanmıştı. Franzie oradaydı belki ama aklı başında değildi. "Essad Bey! O... çocuğu hakkında bir şeyler mi öğrenmek istiyorsun. O o... çocuğu hakkında konuşmam ben, gezegendeki tek erkek olsa onunla .... mem. Senin gibi iyi bir çocuk neden o o... çocuğu hakkında yazı yazmak ister ki! Ona tutulmuştuk, evet tutulmuştuk, o o... çocuğuna iyi davrandık. Mussolini'ye hayrandı biliyor musun?" Yarı loş mutfakta, kedilerle çevrili iskemlesinde oturmuş bana böyle bağırıyordu.

"Mussolini hayranı o... çocuğuyla ne konuşulur ki? Hey, dikkat et, kaplumbağalar dışarı çıkıyor! Kapılar kapalı mı? Kaplumbağalar kaçarsa gidip sen alırsın onları, ben alamam ona göre!"[68]

68 Franzie Baumfeld ile yapılan görüşme, Los Angeles, Mayıs 2001.

Franzie'nin böyle abuk sabuk şeyler arasında Mussolini de demesi ilginçti.

Kadının Essad-Erika davasındaki rolü hakkında *L'Intransigeant* adlı bir Paris gazetesinde yer alan 3 Kasım 1937 tarihli bir makale dolayısıyla haberim olmuştu. Haberde Mussolini'nin biyografisini yazmış Viyanalı ünlü bir yazarın yol açtığı skandaldan bahsediliyor, yazarın mı, karısının mı haklı olduğu gibi bildik şeyler üzerinde duruluyordu. Benim dikkatimi çeken nokta ise "Mussolini biyografisinin yazarı" şeklindeki tanım oldu.[69]

1937 yılında *Ali ve Nino*'yu, Viereck ve von Weisl ile birlikte yazdığı kitapları ve "dostları adına" kaleme aldığı başka iki eseri bitirdikten sonra, Lev kendisini Mussolini'nin resmî biyografi yazarı olarak davet ettirmeyi başarmış. Bu işi almak için epey uğraştığını, çok çeşitli yerlere başvurduğunu ama mutlu sona ulaşamadığını Floransa ve Roma'daki arşivlerde saklanan düzinelerce mektuptan anlıyoruz.

Lev 1936 başlarında, Viyana'da bohem hayatı sürdüğü sıralarda faşist İtalya'ya sık sık seyahat etmiş ve orada Mussolini çevresinden, "liberal" faşistler olarak adlandırılabilecek etkili bir arkadaş grubu edinmiş.* Bir zamanlar "monarşinin tüm gerici özelliklerini sergileyip tek bir iyi yönünü almamış" olduğu için diktatörlüğü hor görmüş olan Lev,[70] 1930'ların ortalarına doğru giderek faşizme tutulmaya başlamış. Gençliğinde Roma'da gördüğü ve Stalin hortlağını püskürtebilecek tek hareket olarak zihnine kazıdığı faşist yürüyüşçüler hiç aklından

---

69 R.E. Singer, "Scandale mondain en Autriche", *L'Intransigeant*, 3 Kasım 1937.

(*) O dönemde Lev, İtalya'nın sömürgesi Libya'ya da seyahat etmiş. İtalyan Hava Kuvvetleri'nin Libya'daki kurucusu ve Lev'in büyük hayranlık duyduğu İtalo Balbo o sırada çölde gerçekleştirilecek tuhaf bir denemenin hazırlıklarıyla meşguldür. Bu, yarış arabaları ile kadim atlı birliklerin beraberce yarışacakları ve faşist kardeşlik adına Yahudilerle Müslümanlar arasında işbirliği yapılmasının teşvik edileceği bir etkinliktir. Mussolini'nin bu atılgan rakibi, 1930'ların sonuna doğru, özellikle Duçe'nin Hitler'le anlaşmasına karşı çıktıktan ve Libya'da Yahudi karşıtı önlemler almayı reddettikten sonra gözden düşmüştür. Balbo, 1940'ta suikast şüphesi taşıyan bir uçak kazasında ölmüş.

70 Essad Bey, "Lebenslâufe von heute: Die Geschichte meines Lebens", *Die Literarische Welt* 7 (1931), s. 3.

çıkmamıştır. 1930'ların sonunda, Mussolini ve İtalyan faşistleri –üstelik sadece Lev için de değil, birçok Yahudi için– hem Hitler'e hem de Nazilere karşı koruyucu rol üstlenmektedirler. Lev bunun böyle olduğunu 1920'lerden beri Ortadoğu'da varlık gösteren faşist İtalyanları öven dostu Weisl'dan duymuş olmalı. Çünkü 1920 ve '30'larda, yani Mussolini ve Hitler'in Çelik Parkt'ı imzalamalarından önceki günlerde, İtalyan diktatör, Nazizm ve komünizm kâbusu ile zayıf Batı demokrasileri arasında kalmış olan kutsal kâse* için "üçüncü bir yol" sözü vermiştir. O zamanlar Mussolini'nin Nazizmi yumuşatacağına, faşistler arası bir dayanışma gerçekleştirerek Nazilerin ırkçı politikalarını değiştireceğine çok sayıda insan inanmaktadır.

Lev, biyografi tasarısının gerçekleşmesinde en çok Sansoni yayınevinin sahibi ve Faşist Büyük Konsey'in üyesi Giovanni Gentile'ye güvenmektedir. Gentile, Mussolini'ye çok yakın bir danışman, önemli faşist kanunların mimarı ve önde gelen İtalyan aydınlardan biridir. 1937 Haziran'ında Essad Bey için Duçe'den kendi kefaletiyle resmî bir görüşme rica eder; Lev, Mussolini'nin makamına çıkmış olmalı, çünkü Roma'daki Halk Kültürü Bakanlığı'na ait dosyalarda 3 Temmuz 1937 tarihli, Lev'e özgü el yazısıyla yazılmış bir not buldum:

> Ekselansları
> Benito Mussolini
> İtalyan Hükümet Başkanı
> en derin saygılarımla
> Essad-Bey[71]

Ne var ki, yalnızca bir gün önce, 2 Temmuz'da, Mussolini'nin sekreteri, Essad Bey ile Treves Yayınevi'nde karşılaşan "bir arkadaştan", biyografi tasarısını duyduğunu belirten bir adamdan uzun bir mektup almıştır. Mektupta, "Müslüman bir baba ile nihilist bir Rus annenin oğlu olarak doğduğunu söyleyen Azeri kökenli bu kişinin aslında yalnızca Abraham adında

(*) İsa'nın son yemeğini yediği kâseye gönderme yapılıyor – ed.n.

71 Essad Bey'den Benito Mussolini, 3 Temmuz 1937.

bir adamın Leo Nussimbaum adlı oğlu olduğunu Duçe'ye bildiririm," denmektedir.[72] Ayrıca Roma'daki Faşist Siyasi Polis'e ait dosyalarda Viyanalı biri tarafından Gestapo raporlarına dayanılarak yazılmış "Essad Bey olarak kendini gizleyen" adam hakkında benzer mektuplara rastladım.

1929'dan kalma bu ihbar mektuplarına 1937 yılında çok daha fazla önem verilmeye başlanmıştır; Lev'in Doğulu olduğunu söyleyerek gizlenmesinin altında büyük bir Yahudi komplosunun yattığı iddia eden mektuplar amacının da ötesinde anlam kazanmış olmalı: "Batı uygarlığına, ilerlemeye ve tüm Avrupa'ya karşı tehdit oluşturacak fantezi ürünü bir İslam dünyasının asıl amacı, ne kadar maskelenmiş olursa olsun, Filistin'deki kardeşlerine yardım etmektir." İhbarı yazan kişi, bu kötü haberi verdiği için özür diliyor ve "her İtalyan için kutsal olan Duçe'yi ilgilendirdiğinden bunları yazmak zorundaydım, umarım affedersiniz," diyor.

Mussolini yönetimi iktidarda olduğu sürenin büyük bölümünde antisemit uygulamalarda bulunmamış, hatta başlarda Mussolini Hitler'in ırkçılığını açık açık eleştirmiştir – bunun bir nedeni, büyük olasılıkla Nazizmin modern İtalyanları insanüstü Aryanlar sınıfına dâhil etmemesidir.[73] İtalyan rejiminin dikkati çekecek ölçüde antisemitizm karşıtı olduğu bile söylenebilir. Mussolini ırkçı seleksiyon, yani nesil ıslahı araştırmaları için tüm dünyada kullanılan "Prusya bilimi" terimiyle alay etmek üzere, bilimsel ırkçılığı ve antisemitizmi "Alman hastalığı" olarak nitelendirmiştir. (Hitler'in buna yanıtı Mussolini hareketini "Koşer faşizmi" olarak isimlendirmek olmuş.) Hitler, 1920 yılında Yahudilerin yurttaşlık haklarını kaldırmak, hayatın her alanından Yahudileri silmek için kafasında planlar yaparken, Mussolini faşist gazete *Il Popolo d'Italia*'ya şöyle bir makale yazmış: "İtalya'da biz hiçbir şekilde, ne din, ne siyaset, ne ordu ne de ekonomi alanında Yahudilerle Yahudi olmayan-

72 Enrico Insabato'dan Devlet Başkanı Ekselansları'nın özel sekreteri Dr. Osvaldo Sebastiani'ye, 2 Temmuz 1937.

73 Renzo De Felice, *The Jews of Fascist Italy: A History* (New York, 2001), s. 111. Ayrıca bkz. Howard M. Sachar, *Farewell España: The World of the Sephardim Remembered* (New York, 1994), s. 240.

lar arasında bir ayrım gözetiriz. İtalyan Yahudiler burada, hepimizin kanı pahasına cesurca savunduğumuz bu güzel ülkemizde, Siyon haklarının tümüne sahiptirler."[74] Bunun ardından, yüzlerce Yahudi yeni kurulan Faşist Parti'ye üye olmaya koşmuş, faşizmin ilk on yılı boyunca İtalya'da Yahudi generaller, Yahudi profesörler ve Büyük Faşist Konsey'de Yahudi üyeler görev yapmıştır.[75] Mussolini'nin Yahudi olduğunu hiçbir zaman gizlemeyen metresi de, önde gelen faşist aydınlardan ve hareketin kuramcılarından biridir. İsrail Donanması'nın nüvelerinin 1930'lardaki faşist eğitim programında atıldığı, Duçe'nin Kudüs'teki İbrani Üniversitesi'nde faşist bir kürsüsünün olduğu da bilinmektedir.[76]

Ne var ki, bütün bunlar Mussoli'nin Hitler'le kısa ömürlü fakat ölümcül bir ittifak yapmasını engellemez. Eylül 1937'de Mussolini Almanya'ya gider.[77] Essen'deki atölyelerde savaş gereçleri yapmak için dövülen demirleri, sahte Leh köylerini bombardıman ateşine tutan hava birliklerini, tam-teçhizatlı yıldırım harekâtı provaları yapan Nazi alaylarını izler. Hitler'se evrensel faşizmin babası olduğunu söyleyerek ona yaltaklanmaktadır. Mussolini, Berlin'de 250 bin kişilik bir kalabalık tarafından selamlanır; izleyen yıl İtalyan ordusuna Prusya'ya özgü kaz adımını tanıştıracak, İtalyanların, tıpkı Almanların "*Heil Hitler*"i gibi, kendisini "*Salute Il Duce*" olarak selamlamalarını isteyecektir. Daha önce yapılanlara tamamen ters olmak üzere, artık İtalya'nın amentüsü antisemitizmdir.

1938 Yazı'nda Milanolulardan Napolililere kadar bütün İtalyanlar gazetelerini açtıklarında soylarının "Kuzeyli saf Aryan"

---

74 *A.g.e.*, s. 62.

75 Susan Zuccotti, *The Italians and the Holocaust: Persecution, Rescue and Survival* (Lincoln, 1996), s. 17-18, 24-26.

76 Sachar, *Farewell España*, s. 239-240. Ayrıca bkz. Zucotti, *The Italians and the Holacaust*, s. 32.

77 Piers Brendon, *The Dark Valley* (New York, 2000), s. 564-566. Ayrıca bkz. Joachim Fest, *Hitler* (New York, 1974), s. 523-525; Denis Meck Smith, *Modern Italy* (Ann Arbor, 1959), s. 393, 396; Denis Mack Simith, *Mussolini's Roman Empire* (New York, 1976), s. 97.

ırka dâhil olduğunu öğrenirler, Yahudi komşuları da tehlikeli yabancılardır.[78] Yahudiler, en inançlı faşistler bile, ordudan, üniversiteden ve memurluktan atılırlar. Sonbahar geldiğinde İtalyan Yahudilerinin isimleri ve telefon numaraları milyonlarca saf Kuzeyli ismin yanına yakışmadığı gerekçesiyle telefon rehberlerinden silinir. Essad Bey'in adı başta olmak üzere, yasaklı yazarlar listeleri kitapçılara, okullara ve polis merkezlerine dağıtılır.

Gerçek adı Nussimbaum olan bir yazarın 1938 ortalarında Mussolini'nin resmî biyografi yazarı olma talebinde ısrar etmesi ölümcül bir cüretkârlıktır. Halk Kültürü Bakanlığı'nın Mussolini'ye, "Bakanlığımızca Essad Bey'e verilen her türlü destek geri çekilmiştir," şeklinde bir mektup yazdığından Lev'in elbette haberi yoktur.[79]

Tasarı durdurulduğu halde, Lev Mart 1938'de –İlhak'ın gerçekleştiği ay– Gentile'ye bir mektup göndermiş ve yazacağı biyografi dolayısıyla İtalya'da araştırma yapmak istediğini bildirmiş; vize ayarlaması için adama adeta yalvarmaktadır. Viyana'dan kaçmak zorunda kalmasının üzüntüsüyle, "20 kitabımın yayımlandığı bir ülkeye giremiyor olmam çok komik," diye yazmış.[80]

İtalyan gizli polisinin dosyalarında bulunan 5 Eylül 1938 tarihli bir mektupta, "Leo Nussimbaum"un [aynen böyle diyor]" Roma'ya gelmek üzere yola çıktığı, yetkililerin kendisini izledikleri ve ırksal kökenini bulmaya çalıştıkları yazıyor.[81] İtalyanlar ırk belirleme konularında o tarihte henüz acemi olmalılar, zaten isimler de tek başına yeterli delil sayılmıyor. Gestapo'ya göre İtalyan polisi Lev'in izini Roma'da bir yerlerde kaybetmiş. Daha sonra, Lev Amalfi kıyılarında, Salerno'ya yakın Positano adlı bir köyde tekrar ortaya çıkıyor. Roma'daki

78 Smith, *Modern Italy*, s. 396.

79 Kültür Bakanlığı'ndan Ekselansları Devlet Başkanı'nın özel sekreteri Albay Modest Mileti'ye yazılmış mektup, Roma, 7 Temmuz 1937.

80 Essad Bey'den Giovanni Gentile'ye yazılmış mektup, Sensoni Arşivi, Floransa, 28 Mart 1938.

81 İçişleri Bakanlığı, Kamu Güvenliği Dairesi, Genel ve Özel İşler Bölümü, I ve III. Kısımlar, 5 Eylül 1938.

İçişleri Bakanlığı ile Salerno arasındaki yazışmalardan yakasını kimlik değiştirerek, Amerikan kimliği kullanarak yine kurtardığı anlaşılıyor.[82]

Lev, gemi biletini ve süresi geçmiş ABD'ye giriş vizesini İtalyan yetkilileri Amerikan vatandaşı olduğuna ikna etmek için kullanmış. Ancak bunun bedelini fazlasıyla ödemiş; ırkçı İtalyan yasaları ve Yahudi kimliği dolayısıyla kitap sözleşmelerinden doğan tüm haklarını kaybetmiş. Çünkü İtalyan yayıncılar o dönemde Viyana ve Berlin'deki meslektaşlarının onayı olmaksızın herhangi bir iş yapmayan Halk Kültürü Bakanlığı'nın bilgisi dışında kitap basmamaktadırlar. (Lev, Baron Ömer-Rolf'a "Bayan Kurban Said"in çeşitli Avrupa başkentlerinde bulunan telif çeklerini alması konusundaki ricalarını içeren mektupları bu dönemde yazmış.) İtalyan yayıncılarına yazdığı giderek şirazesinden çıkmış mektupları var. Eylül 1938'de, Positano'da yoksulluk ve açlık içinde yaşarken Floransa'daki velinimeti Giovanni Gentile'den şu tuhaf ve çaresiz ricada bulunuyor:

> Ailemin üç kuşak öncesine kadar Aryan olduğunu ispatlayacak belgeleri bulmam fevkalade zor, bütün kâğıtlar Bolşeviklerin elinde. [Bununla birlikte] Aryan kökenin bilimsel incelemeler sonucunda da saptanabileceğine inanıyorum. Bana, Roma ya da Floransa'da uygun incelemeler yapabilecek ve ırksal kompozisyonumun kesin bir kanıtını sunabilecek iyi bir antropolog önerebilirseniz sevinirim. Elbette bu işlemler resmî makamların güvenini kazanmış bir akademisyen tarafından yapılmalı. Sorunun ancak bu şekilde çözüleceğine ve böylece biraz olsun huzura kavuşabileceğimize inanıyorum. Sizden para alır almaz Floransa'ya gideceğim. O zamana kadar aslen hangi ırka mensup olduğumu bilimsel olarak ispatlayabilecek bir antrpoloğu bulmuş olmanızı dilerim.[83]

82 İçişleri Bakanlığı, Kamu Güvenliği Dairesi, Genel ve Özel İşler Bölümü, III. Kısım, Roma, 28 Ekim 1938; Salerno ofisinden İçişleri Bakanlığı Kamu Güvenliği Dairesine yazılmış mektup, 24 Kasım 1938.

83 Essad Bey'den Giovanni Gentile'ye yazılmış mektup, Sensoni Arşivi, Floransa, 12 Eylül 1938.

Lev'in bu teklifine bir yanıt gelip gelmediğine dair herhangi bir kayıt yok. Roma'daki İçişleri arşivinde bulunan bir sonraki tarihli mektup Dr. Vito Fiorentino adlı bir cerrahtan. Gentile'ye yazılmış bu mektupta, "Essad Bey çok hasta, bilimin henüz çare bulamadığı Raynaud hastalığından muzdarip," deniliyor. Raynaud hastalığı çok nadir görülen bir kan hastalığı ve hızla ilerleyen bir cüzzam veya kangren gibi belirtileri var. Lev, 1939'ların başında Napoli'de bir hastaneye kaldırılmış ve ona sol ayağının birkaç parmağını kestikleri bir tedavi yapmışlar – kendisini ayağından bıçakladığı efsanesi buradan kaynaklanıyor olmalı. İtalyan polisinin tutuklamak bir yana, Lev'in sağlık giderleri için para bulmaya çalıştığı anlaşılıyor. Positanolu yetkililer yeterli parayı bulamadıkları için Salerno'ya, onlar da İçişleri Bakanlığı'na müracaat etmişler. İçişleri Bakanlığı konuyu Dışişleri Bakanlığı'na iletmiş ve nihayet Lev adına Amerikan elçiliğine başvurulmuş. Oradan gelen yanıtta, Lev'in hiçbir zaman ABD vatantaşı olmadığı belirtiliyor.[84]

84 Salerno'dan İçişleri Bakanlığı, Kamu Güvenliği Dairesi, Genel ve Özel İşler Bölümü, III. Kısım'a, 30 Ekim 1939'da yazılmış mektup; İçişleri Bakanlığı, Kamu Güvenliği Dairesi, Genel ve Özel İşler Bölümü, III. Kısım'dan Dışişleri Bakanlığı'na 7 Kasım 1937'de yazılmış mektup; Dışişleri Bakanlığı'ndan İçişleri Bakanlığı, Kamu Güvenliği Dairesi, Genel ve Özel İşler Bölümü, III. Kısım'a 9 Ocak 1940'ta yazılmış mektup.

BÖLÜM 15

Positano

Positano, 1950'lerde Vittorio De Sica gibi İtalyan sinemasından simaların sık sık ziyaret ettikleri, bugünse moda ve film dünyasından pek ünlü olmayan ama epey zengin insanlara ev sahipliği yapan bir tatil kasabası. Bölgenin ileri gelenlerinden biri bana Essad Bey hakkında –Lev burada "Müslüman" diye biliniyor– "önemli olması muhtemel" bilgiler vereceğine dair söz vermişti. Ama buluşmamızdan verimli bir sonuç alamadım: Başta tanıyamadığım, sonra RoboCop'u canlandıran aktör olduğunu hatırladığım kişinin de olduğu bir toplulukla içki içerek 1960'larda yapılmış bir plaj partisinin ve oradaki Beyaz Rus bir prensesin hikâyesini dinledim. Aslında, bu türden yerlerde hep olduğu gibi, burada da üstteki cilayı kazıyınca altından işime yarayacak bir hikâye çıkacağını tahmin ediyordum. Nitekim sarp kayalıkların tepesine, dört yıldızlı otellerin üzerine inşa edilmiş, beyaz boyalı küçük evlerin oluşturduğu balpeteği yapıların içinde oturan yaşlı insanlardan çok değerli bilgiler edindim.

Coğrafi özellikleri sayesinde savaş Positano'ya neredeyse hiç dokunmamış. Amalfi kıyılarının bu bölgesinin 1942 yazında çekilmiş fotoğraflarıyla şimdiki hali kıyaslandığında pek bir şey değişmediği görülüyor. Kasaba tek bir değişiklik dışında

olduğu gibi kalmış: Ta kurulduğu yıllarda, tepedeki kayalıktan koparak denize düşen ve Ortaçağ'dan kalma bir kule ile açık deniz arasında doğal bir dalgakıran oluşturacak şekilde duran iki büyük kayadan –onlara *Anne* ve *Çocuk* diyorlar– *Anne* olanı Şubat 1943'te kargo gemilerini hedef alan İngiliz torpidoları isabet edince havaya uçmuş; *Çocuk*'tan geriyeyse ufak bir taş parçası kalmış. Yerliler bu olayı "*Anne* oğlu için kendisini kurban etti," diye anlattıkları hoş bir hikâyeye dönüştürmüşler.

Napolili asiller savaş sırasında çocuklarını sarp kayalıkları dolayısıyla hava bombardımanına hedef olması mümkün olmayan bu korunaklı kasabaya yollamışlar. Ne yazık ki, Positano sürgünler için aynı güveni sağlayamamış. O günlerde, yani paralı Amerikalılar ile film yıldızları gelmeden önceki dönemde, kasabadaki yabancılar, kuzeydeki faşizmin baskısından, onun da ötesindeki Nazi kâbusundan kaçanların tümü, yoksuldur. Küçük bir İtalyan balıkçı köyüne süresiz bir tatil için gelen bu insanların arasında solcu yazarlar, pasifist şairler, modernist sanatçılar, Bauhaus üyeleri, radikal renklerle çalışan ressamlar, besteciler, dansçılar ve Yahudiler vardır.[1]

Savaş sırasında Positano'da yaşayan Yahudilerle Yahudi olmayanların deneyimleri birbirinden oldukça farklı: Kültürel muhalifler açısından faşist İtalya'daki Amalfi sahili hâlâ eski Amalfi sahilidir. Günlerini çalışarak, İtalyanca öğrenerek, yakınlardaki Monte Pertuso'ya giderek, güneşli kayalıklarda piknik yaparak geçirirler; geceleri ise *Buca di Bacco*'ya gidip –*Bakûs'ün İni* adlı bu şarap evinde Alman, Rus, tüm yabancılar bir aradadır –bar sahibi kovana kadar içki içerler. Kültürel sürgünler tehlikeli görülmezler, dolayısıyla rahattırlar. Diğer faşist idarelerin tersine, İtalyan faşizmi hiçbir zaman devleti tehdit etmeyen kültürel muhalifleri ortadan kaldırmaya girişmemiş, bir Alman'ı toplama kampına düşürecek konularda İtalyan yetkililer başlarını öteki tarafa çevirmişlerdir.

---

1 Bu dönemin, bazı sanatçıların fotoğrafları eşliğinde ayrıntılı bir anlatımı için bkz. Giulio Rispoli, *Positano: Luoghi e Persone, "Ieri e Oggi"* (Positano, İtalya, 1989).

Yahudiler içinse durum bambaşkadır. Gerçi onlar da öteki mültecilerle aynı beklentilerle gelmişlerdir; birçoğu Nazi Avrupası'nı sanatsal ve siyasal nedenlerle terk etmiştir. Irkçı yasaların uygulanmaya başladığı 1938'den itibarense konumları tamamen değişir. Amalfi sahilinde geçirilen rahat günler onlar için artık son bulmuştur.[2]

1930'lar ile '40'larda mülteci Yahudileri konuk eden bir pansiyon işleten kendisi de Yahudi olan Dorothea Flatow'un (Dojo) kızı, Nicoletta Rispoli'yi ziyaret ettim. Bana, Dojo'nun sık sık elinde bir tabak makarna ile bütün kasabayı geçip Lev'in kaldığı yere kadar yürüdüğünü, onun bu cömertlik sayesinde açlıktan ölmekten kurtulduğunu anlattı. Nicoletta'nın ailesi 1930'ların ortasında Almanya'dan gelip burada pansiyon işletmeye başlamış; Berlin'de zaten bir sanatoryum işletiyorlarmış, küçük bir otelin üstesinden de gelebileceklerini düşünmüşler. San Matteo isimli pansiyonları Positano'daki mülteci Alman sanatçı ve aydınlar için çok rağbet gören bir yer olmuş. Nicoletta, yıllar önce kapanan otelin konuk defterini, resimler, çizimler, fotoğraflar ve kalanların renkli hikâyelerini belgeleyen bazı kâğıtları saklamış. Bunlardan birinde "Müslüman"ın herkese borcu olduğuna dair iki satırlık bir yazı bulduk; Essad Bey hakkında başka bir şey yoktu.

Positanoluların savaş yıllarıyla ilgili renkli anıları var: Napoli'nin bombalandığı sırada, o henüz çocukken kasabaya gönderilmiş zarif bir bey ufak arabalarla plaja kadar yarış yaptıklarını neşeyle anlatıyordu. Benimle bazen İtalyancayla karışık Almanca, bazen de Almancayla karışık İtalyanca konuşan hüzünlü Nicoletta ise savaştan sağ çıkmış kasabalıların anılarının biraz abartılı ve yanlı olduğunu belirterek, "Aslında, her zaman onların hatırlamak istedikleri türden güzel şeyler olmadı," dedi.[3] Altmış yıldır sakladığı gazete kupürlerini, özellikle de yerel bir gazeteye yazılmış bir mektubu gösterdi. Mektup, Nicoletta'nın ailesinin otelinin "Bütün Avrupa'yı sarmış olan

2 Irkçı yasalar ve etkileri konusunda bkz. Susan Zuccotti, *The Italians and the Holocaust: Persecution, Resue and Survival* (Lincoln, Neb., 1996), s. 28-51.

3 Nicoletta Rispoli ile yapılan görüşme, Positano, Mayıs 2000.

Yahudi pislikler"den ne zaman temizleneceğini soran, "iyi bir yurttaş"tan gelmekteydi.[4] Adam elbette o ve annesini de kastediyordu; Nicoletta gazeteyi okuduklarında yaşadıkları şaşkınlığı hâlâ hatırlıyor. Gazete editörleri, yetkililerin konuyu bildikleri ve kısa zamanda halledecekleri konusunda endişe duyulmaması gerektiğini söyleyen bir yanıt vermişler. Otel kapatılmış. Nicoletta ile annesi –kadın bir İtalyanla evli olduğu için– sürülmekten kurtulup savaş boyunca Napoli'de yaşamışlar.

Lev, Essad Bey olarak Positano'ya 1938'in Nisan ya da Mayıs ayında gelmiş olmalı. Hitler'in Avusturya'yı ilhakının ertesindeki o bahar, kasabanın Yahudi ve Almanca konuşan konukları epeyce artmış, bütün oteller dolmuş. Sürgünler arasında bolca tanıdığı olmasına karşın Lev onlardan uzak durmuş. İlerleyen günlerde görevliler daktilosuna ve radyosuna el koymuşlar,[5] hatta kimileri onun ajan olduğunu düşünmüş – kime ajanlık edecekse?[6]

1939'da Positano'da bulunan Elisabeth Castonier adlı bir Alman, günlüğünde Lev için "Ketum bir adamdı," diye yazmış. "Kimlik diye Kuzey Almanya, Lloyd'dan alınmış bir gemi bileti taşıyordu. Jandarmalar bunun bir diplomat pasaportu olduğunu sanıp ilişmezlerdi," diyor. Defterin bir yerinde "Müslüman"ın Viyana'dan getirttiği frak takımıyla alay ediyor.[7]

Lev, "isterik suratlı tatilciler"in bulunduğu yeni yurdu olan bu sahil kasabasını bir mahkûm gibi izlemiş. İlk yıllar az sayıda ziyaretçisi oluyormuş: Bir süre sonra Nazi ajanı diye tutuklanacak olan Amerikalı arkadaşı George Sylvester Viereck

4 Aynı görüşme.

5 Carlo Knight, "Essad Bey a Positano", *Posidonia*, no 6'dan alıntı (Aralık 1993), s. 138.

6 Örneğin, bkz. Salerno'dan Roma'daki İçişleri Bakanlığı, Kamu Güvenliği Genel Müdürlüğü'ne yazılmış "Konu: Essad Bey: İbrahim'den olma Leo – vatansız, Positano sakini" ilgi ve 20 Mart 1941 tarihli mektup ile Roma'dan gelen 3 Nisan 1941 tarih ve aynı ilgi cevap yazısı.

7 Elisabeth Castonier, *Stürmisch bis heiter: Memoiren einer Aussenseiterin* (Münih, 1964), s. 304, 307.

ve onu Rapallo'daki Bayan Pima Andreae'ya tanıştıran ve içinde bulunduğu kötü durumu ona anlatan şair Gerhart Hauptmann. Allahtan ilgisini ondan hiç esirgememiş olan "perişan Rus" kadın[8] Alice Schulte hep yanında, zaten o dönemde Lev'in dış dünya ile bağlantısı yalnızca o ve mektupları.

Lev, 1938 ile 1939 yıllarında, Hindistan'daki Baron Ömer'e, Yunanistan'da bulunan "Bayan Said" yani Barones Elfriede'ye ve Mart 1939'dan itibaren de Pima'ya onlarca mektup yazmış. Pima ile dostlukları kadının kendisini Lev'e bir mektupla tanıtması ve para yollamasıyla başlıyor ve sansür veya savaş yüzünden kesintiye uğradığında yaşanan hayal kırıklıkları ile birlikte, Lev'in ölümüne kadar sürüyor; Lev'in son yıllarında gördüğü tek ışık. Pima; Pound, Yeats, Gerhart Hauptmann gibi yazarların da dostu, ancak galiba bunların hiçbiriyle yarı yaşındaki hiç tanışmadığı bu mektup aşkı genç adamla olduğu kadar yakın olmamış. Pima, Lev Nussimbaum'u, daha doğrusu Kurban Said'i bilen tek ve son kişi.

Lev'in Pima'ya yazdığı mektuplarda bazı konular sürekli tekrarlanmış. Öncelikle, hep parasız olduğundan yakınma var; çaresizce nasıl para kazanacağını, teliflerini nasıl alacağını ya da banka hesaplarına nasıl ulaşacağını anlatıyor. Yanı sıra, takıntılı bir şekilde Erika'yı düşünüyor.* Eski yayıncısı Bayan Mögle'nin yanında götürüp altmış yıl boyunca çekmecede sakladığı anı-roman-günlük şeklindeki, "Aşk Hakkında Hiçbir Şey Bilmeyen Adam" adını verdiği defterleri yazmaya 1940'ta başlamış olduğunu da bu mektuplardan anlıyoruz.

Defterler neredeyse okunamayacak bir yazıyla tam iki yıl boyunca tutulmuş; yaşadığı evdeki hizmetçi onun kimi zaman

---

8 *A.g.e.*, s. 303.

(*) Ölümünden birkaç ay sonra yayımlanmış olan *Ali ve Nino*'nun son baskısı için ölmeden biraz önce, geçtiği her yerde "Nino" adının "Erika" olarak değiştirilmesi tâlimatını vermiş Lev. Yani, onun en ünlü eserinin 1943 tarihli faşist İtalya baskısını ele geçirecek olursanız –baskı sayısı çok düşük olduğu için çok az kişinin elinde olan bu eseri kullanılmış kitap satan bazı dükkânlarda bulmak hâlâ mümkün– Rus Devrimi arifesinde Bakü'de geçen bu olağanüstü aşk hikâyesinin kahramanlarının Ali ile Erika olduğunu göreceksiniz. Üstelik yazarı da "Kurban Said" değil, "Essad Bey"; bu, romanı Lev'in yazdığını gösteren ölümünden sonra yapılmış önemli bir düzeltme.

gece gündüz yazdığını, ertesi gün eve döndüğünde onu başı öne eğik hâlâ yazarken bulduğunu söylüyor.[9] Çektiği acı izin verdikçe kargacık burgacık el yazısıyla bütün hayat öyküsünü bu defterlere dökmüş Lev; iç içe geçmiş bir sürü sahne anlatıyor. Arap paraşütçüler, kral naibleri, sarışın kızlar, smokinli milyonerler ve yaygaracı eğitmenlerle geçen maceralar nihayetinde bir otel odasında, çölün tozunu üstünden atmak için soyunup dökündüğünde, ayağında giderek büyümekte olan kara lekeyi görmesiyle sona eriyor. Yazmayı sürdürmek için Lev bazen morfin almış, bazen esrar çekmiş ama en gerçeküstü bölümleri gerçekten acı çektiği zamanlarda yazmış; çıplak hakikatın, acının üstesinden kelimelerle, dille, kültürle, kendine has tutumuyla gelmeye çalışmış.

Hastalığı 1939 yılında birdenbire ve önce sol ayağında başlamış, sonra her iki bacağına yayılmış. O yıl (polis kayıtlarına göre) dört ya da beş ay boyunca Napoli'de bir hastanede kalmış.[10] Durumunda bir düzelme olmadığı halde gerisin geri Positano'daki odasına gönderilmiş, ihtiyacı olan morfini kasabanın eczanesinden almak, parası olmadığında da dilenmek zorunda kalmış.

Eylül 1939'da Barones Elfriede'ye, "Geleceğimiz elbette Tanrı'nın ellerinde, zaman geçtikçe bunun böyle olduğunu daha iyi anlıyorum," diye yazıyor. "Hayat kimi zaman çok garip... Kitabımı bitirdim ve yapacak hiçbir işim kalmadı."[11] Bu durum Lev için yiyecek, para ve ilaç yokluğundan daha da dayanılmaz bir yoksunluktur. "Aşk Hakkında Hiçbir Şey Bilmeyen Adam"ı yazmaya bundan sonra başlamış olmalı.

Positano'nın eski belediye başkanlarından Genario Passerotti, "Müslüman çok asil bir adamdı, takım elbisesi ve bastonu olmadan asla dışarı çıkmazdı. Çok zarifti. En iyi dostu rahip Don Serviglio Cinque idi. Birlikte saatlerce yürüyüş yapar, ko-

9 Fioravante Rispoli ile yapılan görüşme, Positano, Mayıs 2000.

10 Salerno Sağlık Müdürlüğü'nden polis şefine yazılmış 15 Mart 1941 tarih ve "Vatansız İbrahim oğlu Essad Bey'in muayenesi" başlıklı yazısı.

11 Essad Bey'den Elfriede Ehrenfels'e yazılmış mektup, 14 Eylül 1939.

nuşurlardı," diye anlattı.[12] Daha doğrusu, "yaşlı Passerotti"nin anlatmasına, ona eşlik eden, torunundan annesine kadar dört kuşak kadın izin verdiği ölçüde... Sohbetimiz ancak şöyle olabildi: "Siz onunla hiç konuştunuz mu?" "Elbette, onunla bazen konuşurdum..." Tam bu sırada yanımızdaki hanımlar, yaşlı adamı dürtüp ya da pantolon askılarını çekiştirip, "Büyükbaba aslında şunu demek istiyor ..." diye lafa karışıyorlar, adamcağız da uysal uysal, "Evet, aynen öyle, aynen öyle," demek zorunda kalıyordu.

Passerotti ile görüşmem sırasında yanımda geçimini film ve opera kostümleri tasarlayarak sağlayan Kontes Raimonda Gaetani-Pattison da vardı. Halen Lev'in öldüğü evde oturan bu hanım, ailesinin gizemli konuğunun sırlarını çözme konusunda bana yardımcı olmaktan memnun olacağını söylemişti. Dik bir yamaca kurulmuş Passerotti mülklerini –aile kuşaklar boyunca mülk satın almış– birbirinden ayıran merdivenleri tırmanarak çıktığımız yol boyunca, yaşlı adamın, kafası pembe bir eşarpla sarılmış kızı bize yol gösterdi. Çıka çıka en tepede küçük, karanlık bir odaya vardık ve sansürlü görüşmemiz daha da işkence verici bir hal alarak burada devam etti. Don Serviglio Cinque'nin "Müslüman"la niye birlikte dolaştığı konusu şöyle aydınlığa kavuştu: Her ikisi de çok dil bilen ve dünyayı tanıyan insanlarmış. Her ikisi de Amerika'da kalmış, hem İtalyanca hem de İngilizce anlaşabiliyorlarmış.

Onlara rahibin faşist olup olmadığını, ilişkilerinin siyasi eğilimlerinin aynı yönde olması dolayısıyla mı sürdüğünü sordum.

"Ah evet, Don Serviglio büyük bir faşistti ve..." diye başladı yaşlı Passerotti.

"Yaşlı Passerotti rahibin siyasi görüşlerini bilmez – o bir din adamıydı!" diye bağırdı adamın evin reisi rolündeki pembe türbanlı kızı.

Bu soruyla bir şey kastetmediğimi, o günlerde herkesin, özellikle resmî görevlilerin tümünün kâğıt üzerinde faşist olduğunu açıklamaya çalıştım.

"Onun siyasetle hiçbir ilgisi yoktu!" dedi türbanlı kadın dik

12 Genario Passerotti ile yapılan görüşme, Positano, Mayıs 2000.

dik bakarak, "Babamın hatırlayıp da sözünü ettiği hiç kimsenin siyasetle ilgisi yoktu!"

"Aynen öyle! Ne rahip ne de ben siyasetle uğraşırdık," dedi yaşlı Passerotti.[13]

Oradan ayrılıp saraya geldiğimizde kontes bana şunları söyledi: "İnanılmaz değil mi? Altmış yıl sonra bile faşizm denilince zıvanadan çıkıyorlar. Sanki 1942 yılında burada –faşist İtalya'nın ortasında!– faşistlerin olduğu ortaya çıkarsa başları belaya girecek, ne tuhaf! Evet, belki ailede sosyal demokrat olmayanlar da vardır. Ama artık bunlar kimin umurunda ki, her şey ortada, herkes rahibin koca bir faşist olduğunu biliyor, üstelik adam öleli otuz yıl olmuş! Peki, ya bizim Müslüman? Sizce o da faşist miydi? Belki de İslamcıydı. Yoksa Nazi miydi? Positano'ya gelmesinin gerçek sebebi neydi? Bunları bulabildiniz mi? Buradaki insanlar hiçbir şey bilmiyorlar, onunla tanışmış olanlar bile, Passerotti dâhil. Onun bu insanlara gerçek kimliğini göstermiş olduğunu hiç sanmıyorum. Bence Positano'da yalnızca zaman dolduruyordu."[14]

Lev, kontesin ailesine ait saraya bitişik küçük bir dairede yaşamış. Sarı boyalı cephesi tamamen denize bakan, kat kat sütunlu terasları olan 17. yüzyıldan kalma bu saray, baba Kaptan Alfred Pattison –Giovanni Alfredo Pattison– tarafından 1908 civarında zengin olmak için 19. yüzyılda Napoli'ye gelen İngiliz girişimcilerden satın alınmış. Napoli'deki tersanelerinde İtalyan Deniz Kuvvetleri'ne ait gemilerin çoğunun yapımcılığını üstlenmiş. İşbilir İngiliz sanayiciler bölgeye Napolyon savaşlarından sonra gelmişler ve geride Gaetani-Pattison, Giovanni Smith ve Carlo Knight gibi isimlerle anılan küçük ama seçkin bir melez kültür bırakmışlar. "İngiliz Napolililer" faşizm döneminin ilk yıllarında, Scotland Yard anti-faşistleri toparlaması konusunda henüz Mussolini'ye yardım ederken ve İngiliz bakan eşleri gece elbiselerine süs olarak faşist rozetler takarlarken para kazanmaya devam etmişler.[15]

---

13 Aynı görüşme.

14 Kontes Raimonda Gaetani-Pattison ile yapılan görüşme, Positano, Mayıs 2000.

15 Denis Mack Smith, *Mussolini's Roman Empire* (New York, 1976), s. 13-14.

Kaptan Alfredo Pattison, Luisa Straub adlı Alman bir kadınla evlenmiş. Kontes'e göre "Müslüman"ı evlerinde kalması için çağıran salon davetlerine meraklı aydın bir kadın olan bu hanım, büyükannesi. Dikbaşlı büyükbabasının ne kadar büyük bir yazar olursa olsun evlerine böyle karanlık bir tipi almayacağını söyledi. İngiliz gemi yapımcısı ile Alman bohem hanımın Nora Pattison adında erkekçe tavırları olan bir kızları olmuş. Nora, 1930'lar boyunca yakışıklı balıkçılarla düşüp kalkmış, yarış arabasıyla dağ yollarından Napoli'ye gidip gelmiş. Alman-İngiliz melezi bu Napolili kız, İtalya'nın en eski ailelerinden birine mensup, aynı zamanda Faşist Parti'nin ilk üyelerinden biri olan (sarayda bulduğum bir sürü fotoğraf arasında kontun 1925 tarihli üyelik kartı da vardı) aksi suratlı Kont Gaetani ile evlenerek ailesinin adını yüceltmekten de geri kalmamış. Bu evlilikten de şimdi görüştüğüm kontes Gaetani-Pattison olmuş.[16]

Kontes evde istediğim gibi dolaşabilmeme izni verdi, istediğim kadar da kalabileceğimi söyledi. Üstelik neredeyse Lev'in yaşadığı mekânda kalacaktım ama o sırada daire Güney Afrikalı zengin bir yat yapımcısına kiralandığı için bana sarayın arka tarafında, dizi dizi antika dolapların durduğu ve teraslı birçok odanın açıldığı uzun koridorun sonunda bir yer düştü.

Önümdeki görev gözümü epey korkutuyordu ama bir yandan da çok heyecan vericiydi. Her odanın Akdeniz güneşiyle yıkanan deniz manzaralı balkonu, büyük bir penceresi vardı; oysa benim ilgimi karanlıklarda saklı şeyler çekiyordu. Herhalde Positano'ya gelmiş hiç kimse, elbette Müslüman'dan sonra, benim kadar karanlıkta vakit geçirmemiştir. Öyle ki, bir kutu, bir raf daha açabilmek, bir mektup destesi daha okuyabilmek için terasa bile nadiren çıktım. Çekmeceler Almanca, İngilizce ve İtalyanca aşk mektupları, Üçüncü Reich'ta geçirilmiş tatillerden yollanmış kartpostallar ve savaşın ilanından sonra Amerikalı dostlarla yapılmış yazışmalarla doluydu ama hiçbirinin Lev'le ilgisi yoktu.

Sarayın devasa deri kaplı konuk defterinin sayfalarında gezinerek kaydedilmiş isimlerden dönemin tarihini çıkarmak

16 Kontes Raimonda Gaetani-Pattison ile yapılan görüşme, Positano, Şubat 1998.

mümkündü: 1920'lerden 1930'ların sonuna kadar Avrupa'nın her yerinden çok çeşitli kayıt vardı; İngiliz soylularından, Amerikalı servet sahiplerinden, kıyının tarihî mirasına kadar her konuda, İtalyanlara özgü şeyler ve coşkular serbest bir şekilde anlatılmaktaydı. 1938'de, Mussolini'nin ırkçı yasalarından sonra, defterdeki isimlerin tümünün İtalyanlara ait olduğu, sarayın 1944'ten sonra Müttefiklerin, her rütbe ve kökenden Amerikalı subaylar ile İngiliz askerlerinin akınına uğradığı görülüyordu. Evlerinden uzaktaki bu fatihlere Pattison Sarayı İngiltere'nin bir parçası gibi gelmiş olmalı.

Acaba, 1938'den 1942'ye kadarki zaman diliminde, yabancı konukların yavaş yavaş ayaklarını kesmeye başladıkları bir dönemde, nasıl olmuş da kuşkulu siyasi ilişkileri olan, parasız ve de gizli polisçe izlenen bir yabancıya oda kiralanabilmişti? Tam bir bilmece!

Kontes, omuzunda uzun beyaz şalı ile gösterişli bir poz vermiş yarı İngiliz annesinin fotoğrafına işaret ederek, "Annem o zamanlar çok gençmiş, çok kaba ve küstah bir genç kız," dedi. "Dr. Fiorentino, büyükannemin konuğu Essad Bey'in bacağındaki kangreni kontrole geldiğinde annem kapıdan odayı gözlermiş – kimileri bunun iyileşmeyen bir kurşun yarası, kimileri de İsviçre'de giriştiği bir intihar eylemi sırasında meydana gelen bir yaralanma olduğunu söylerdi."[17]

Söz konusu kangrenli yara, Raynaud sendromu yüzünden; bu hastalıkta oksijensiz kalan uzuv dokuları ölmeye başlıyor ve uygun ilaç verilmeyip tedavi edilmezse Ortaçağ işkencelerinden daha acılı bir yaraya dönüşebiliyor. Lev'in ayağı yaşamının sonlarına doğru sanki ateşte dağlanmış ya da alevde kavrulmuş gibi simsiyah bir görünüm almış.

Kontes kendisini de biraz suçlayarak, "Annem ve arkadaşları acıyla inlerken onu izlerler, sonra sokaklarda koşarak, 'Müslümanı kestiler! Müslüman'ı kestiler!' diye bağırırlarmış," dedi.

"Sancı geldiğinde bir hayvan gibi ulurdu, öteki zamanlarda hep sessiz ve dalgındı. Gözleri aklımdan hiç çıkmaz, kocaman

17 Aynı görüşme.

siyah gözleri vardı. Doğulu gözleri bedeni çürürken sanki daha da parlaklaşıyordu."[18] Bu sözler sırım gibi bir vücudu olan, seksen altı yaşında neşeli bir beye ait. Ters taktığı New York Yankees kepini düzeltip kolasından bir yudum alarak ve tehlikeli bir şekilde sandalyesiyle geriye yaslanarak konuşuyordu. Masaları yolun kenarına, altı yüz metre yükseklikteki bir yamacın dibine yerleştirilmiş, garsonların trafiği yönlendirmeye çalıştığı derme çatma bir kafede oturuyorduk. Yaşlı Fioravante Rispoli bir zamanlar hizmet ettiği Müslüman'la ilgili anılarını hatırlamaya çalışıyordu. Kontesin büyükbabası kaptan Pattison tarafından büyük evde işe alınmış. Kaptan her emrinin anında yerine getirilmesini isteyen bir adammış; eğer yemek bir dakika geç ya da erken servis edilirse şimşek gibi gürleyerek bağırır, karşısındakini rezil ederdi diyor. Kendisinden evde kalan misafirin işlerine de bakmasını istemiş.

Acaba o büyük evde Müslüman, hiç kaptan ve ailesiyle birlikte yemek yer miydi diye sordum. Güldü ve "Adam onların tarzı değildi ki!" dedi. "Kuşkulu bir geçmişi vardı. Yoksuldu. Bana bile hiç para ödemezdi ama çok kibar davranırdı. 'Giovanni, zahmet olmazsa eczaneden bana biraz morfin alabilir misin?' derdi. İnanılmaz acılar içinde olduğu halde, 'zahmet olmazsa' deme gücünü bulurdu. Peki ya eczacı ne derdi biliyor musunuz? Altmış yıl sonra bile hatırlıyorum, öyle soğuk nevale bir adamdı ki: 'O herifin altındaki sehpayı biri çekse iyi olur. Bıktım ona parasız ilaç vermekten. Ölmesi daha hayırlı...'"[19] Lev, Positano'ya otuzlarının başında yakışıklı bir adam olarak gelmişken, anlaşılan dört yıl içinde iki kat daha yaşlı gösteren, uyuşturucu bağımlısı biri olup çıkmış.

Rispoli'ye Müslüman'ın bir zamanlar ünlü bir yazar olduğunu bilip bilmediğini sordum. Bilmediğini ama buna şaşırmayacağını söyledi. "Sancısı olmadığında ya denize bakar ya da yazardı, bazen günde on-on beş saat yazdığı olurdu," dedi. Korucular gelip daktilosuna el koyduklarında –Roma'daki yetkililer Müslüman'ın casusluk yapmak için kullanabileceği gerek-

18 Fioravante Rispoli ile yapılan görüşme, Mayıs 2000.

19 Aynı görüşme.

çesiyle daktilo ve radyo sahibi olamayacağını bildirmişler– elle yazmaya devam etmiş Lev, kâğıt ve defter alamadığında da eski kitapların kenarlarına ve sigara paketlerine yazmayı sürdürmüş.[20] 1941 yazında onu ziyaret eden bir Alman anılarında dairesini gördüğünü söylüyor, "Acemlerin haşhaş inlerine benzer bir yerde yaşıyordu, buna rağmen siyasi görüşleri her zamanki gibi keskin ve sarihti," diye yazmış.[21]

Yaşlı hizmetkâr bu yabancı ziyaretçilerin çoğunu hatırlıyor ancak askerî üniforma giymiş, Ortadoğulu iriyarı genç bir adam hafızasına kazınmış. Adını anımsayamasa da, adamın üniformasını ve Müslüman'ın onunla İtalyanca ya da Almanca değil, ilk kez Arapça konuştuğunu unutmamış.

Seksen beş yaşında gammazcı bir çocuk gibi öne doğru eğilip kepini düzeltirken, "Herkes ona Müslüman diyordu ama bana sorarsan o bir Yahudi'ydi," dedi.

Neden öyle düşündüğünü sordum.

"Bilmem – gerçi yatağının başında hep bir Kuran durur, herkes de ona Müslüman diye seslenirdi. Bu arkadaşı da sanki Müslüman bir faşistti. Ama bence o bir Yahudi'ydi, bana öyle geliyor," dedi. Sonra boğazını temizledi ve bir kola daha ısmarladı. "Biliyor musun ölmeseydi ona hizmet etmeye devam ederdim. Zengin ya da hoş biri değildi ama her zaman kibar davranırdı."[22]

Bekçinin oğlu Romolo Ercolino yol boyunca yamaca dizilmiş evlerin önünden geçerken kasabanın en yüksek noktasında bir yeri işaret etmekteydi. Baktım ama yemyeşil bir tepe ile masmavi gökyüzüne doğru yükselen küçük bir kiliseden başka bir şey göremedim.

"Babam günün birinde birilerinin onu aramaya geleceğini biliyordu. Salerno'ya yakın bir SS kampı vardı, yani İtalyan SS'inin kampı. 1942 Ağustos sonlarıydı. Gizli polisin kullan-

20 Knight, "Essad Bey a Positano", s. 138.

21 Aktaran Gerhard Höpp, "Mohammed Essad Bey: Nur Orient für Europäer?" *Asien Afrika Lateinamerika 25* (1997), s. 89.

22 Fioravante Rispoli ile yapılan görüşme, Positano, Mayıs 2000.

dığından iki büyük siyah araba evin önünde durdu ve içinden kocaman şapkalı adamlar indiler. Eve girip babama, 'Nerede o? Müslüman Nerede?' diye sordular. "Geç kaldınız, oraya gitti," dedi babam mezarlığı işaret ederek."[23]

Romolo Ercolino (nam-ı diğer Romulus Hercules) güneşin altında siyah ceket ve kravatla dolaşıyor. Babası Luigi kasabanın şerifi gibi bir şeymiş, Lev'i hayattayken gören son kişi o.

Kayalara oyulmuş dik merdivenlerden tırmanarak kasabanın en tepesindeki mezarlığa ulaştık ve minyatür evler gibi birbiri üstüne dizilmiş mezarların arasından geçtik. Bu yükseklikten Tiran Denizi'nin sahili bütünüyle görülebiliyor. Haçlı Seferleri sırasında yaklaşan Arap akıncıları haber veren gözcüler için inşa edilmiş bir Ortaçağ kulesi incecik bir burun üzerinde göğe doğru uzanıyordu.

"İşte," dedi Hercules saygılı, alçak bir sesle. Tepesi sarık şeklinde ince uzun bir mezar taşı önünde duruyorduk. "Türklere özgü bu mezar taşı. Savaştan sonra bir adam geldi, Dr. Cemil Mazzara, bir Cezayirli, mezar taşının nasıl olacağını o söyledi, para verdi," diye açıkladı.[24] Taşın üzerinde "Mohammed Essad Bey" yazıyordu.

Rispoli'nin hatırladığı Lev'in Arapça konuştuğu üniformalı subay Mazzara olmalı. Essad Bey'in polis kayıtlarında ondan gelen bazı mektuplar görmüştüm. Tam adı Dr. Ahmed Cemil Vacca-Mazzara'ydı, mektup kâğıdının başlığında da gazeteci olduğu yazılıydı. Adam hakkında derli toplu belge bulmak çok zor oldu. 1940'ların sonundan kalma BM belgeleri, Ehrenfels şatosunda bulduğum 1970'lerden kalma mektuplar, faşist bir senatörün kızı olan ve halen Roma'da oturan sinir hastası eski eşinden edindiğim bilgilerden bu "Cezayirli"nin sıradan biri olmadığını öğrendim. Adam, pahalı arabalara ve villalara meraklı, İtalya denetimindeki Libya ile Fransız denetimindeki Cezayir arasında bilgi de dâhil her türlü şeyin kaçakçılığını yapan karanlık görevlerde bulunmuş İslamcı faşist bir paraşüt subayıymış. Süslü bir el yazısıyla kâleme alınmış mektupla-

23 Romolo Ercolino ile yapılan görüşme, Positano, Şubat 1998.

24 Aynı görüşme.

rın yanı sıra, çok sayıda daktiloyla yazılmış not, gözaltı raporu ve resmî telgraf vardı. Üzerlerindeki damgalarda, faşist dönemin 19. ve 20. yılları anlamına gelen "Yıl XIX, yıl XX" ibareleri görülüyordu (Mussolini'nin yeniden düzenlediği İtalyan takvimi, Roma'ya yürüdüğü 1922 yılı ile başlıyor).

Ercolino'ya Cezayirli ile karşılaşıp karşılaşmadığını sordum. "Dr. Cemil, babam hayattayken bir daha Positano'ya gelmedi. Ben de onu, mezarı görmeye geldiği 1970'lerde bir kez gördüm. Mezar taşını beğendi." Nasıl biriydi peki? "Çok zengin ve güçlü bir adamdı, Cezayir'de ve Türkiye'de çok mülkü varmış. Bana, burada gömülü olan adamın tanıdığı en büyük insan olduğunu söyledi. Ben de, bizim de hep aynı şekilde düşündüğümüzü, onu ailemizden biri gibi gördüğümüzü söyledim. Galiba 1975 yılıydı. Dr. Cemil tekrar geleceğini söylediği halde bir daha gelmedi."[25]

Baron Ömer'in 1954 yılında Hindistan'dan dönerken Positano'ya geldiğini, Essad Bey'in mezarının mezarlığın dışında olduğuna üzüldüğünü ve Katolik olmadığı içindir diye düşündüğünü biliyoruz.[26] Mezarlık görevlisine bu konuyu sordum, mukaddes alanın yamacın tepesine kadar uzandığını söyledi. Bu konuyu pek bilmiyordu ama Müslüman'ın mezarının eski bir tarihte bir kez açıldığını biliyormuş. Bunu babasından mı duyduğunu sordum. Hayır dedi, büyük romancı John Steinbeck'ten dolayı biliyormuş! Kafam iyice karıştı tabii ama anlattıklarını dinlemeden edemezdim.

Bir süre sonra da Positano'daki herkes bana Müslüman'ın mezarının açılma hikâyesini anlatmaya başladı. John Steinbeck'in 1953 yılında *Harper's Bazaar*'da kasabayı tanıtan bir gezi yazısı yayımlanmış. Turizm bürosu bu yazıyı hâlâ kaliteli kâğıda bastığı küçük zarif kitapcıklar halinde altı dilde dağıtıyor. Yani, aslında Positanoluların Essad Bey hakkında "hatırladıkları"nın çoğu Steinbeck'in bu yazısından geliyor:

---

25 Aynı görüşme.

26 Omar-Rolf von Ehrenfels, Kurban Said, *Das Mädchen der goldenen Horn*'a Önsöz (Basel, 1973), s. 6.

> Positano'ya on yıl kadar önce gelen bir Müslüman kasabayı beğenip buraya yerleşmiş. Belli bir süre birikimleriyle yaşadıktan sonra parasız kalmış ama kasabadan ayrılmamış. Yerli halk kendisine destek olmuş, ihtiyaçlarını karşılamış. Nasıl ki belediye başkanları kasabalarındaki tek komünistse, bu da tek Müslümanlarıymış. Onu kasabanın malı saymışlar. Sonunda öldüğünde tek dileğini yerine getirmek üzere Müslüman'ı ayakları Mekke'ye gelecek şekilde gömmüşler. Daha doğrusu Positanolular öyle yaptıklarını sanıyorlarmış. Dört yıl kadar sonra işgüzarın biri, pusula ya da harita hatası yüzünden adamın olması gerektiği yerden 28 derece eğri gömüldüğünü keşfetmiş. Elbette, denizcilikle uğraşan bir kasaba için böyle bir hata hiç yakışık almayacak; bütün kasaba toplanmış Müslüman'ın mezarını açmış, doğru şekilde yerleştirip üzerini tekrar kapatmışlar.[27]

Bu olayın gerçekten böyle mi olduğu kesin bilinmiyor ama şurası kesin ki, Steinbeck anlattığı eğlenceli hikâyesinde sözü edilen kişinin o tarihten yalnızca on yıl kadar önce ünlü bir yazar olduğundan haberdar değil. Oysa 1930'larda her ikisi de başarılı birer yazar; geçen zaman içinde Steinbeck yazarlık hayatına devam edip hem önemli kitaplar hem de yukarıdaki gibi hafif şeyler yazmayı sürdürmüşken, Lev/Essad uçurumlardan yuvarlanmıştır. Elbette o, bir elin sayısı kadar hayranı ve Nazi Almanyası'nın ve faşist İtalya'nın gizli polis güçleri nezdinde önemli bir adamdır. Ne yazık ki, ömrünün sonunda yalnızca Positano'nun "Müslüman"ı olarak yaşayıp gitmiştir.

Romolo Ercolino'ya, Rispoli'nin bu Müslüman'ın aslında Yahudi olduğunu sandığını aktardığımda, kesinlikle karşı çıktı. Sarıklı mezar taşını ve üstündeki Arapça yazıları gösterdi. Üstelik herkes ona "Müslüman" diyordu, Kuran okuyordu ve Mekke'ye göre gömülmeyi istemişti. Önümüzde duran belgeden bir notu göstererek, "İşte burada da öyle söylüyor," dedi. Sözünü ettiği şey Dr. Cemil'in Essad Bey'in ölümü üzerine faşist dergi *Oriente Moderno*'ya yazdığı uzun ölüm ilanında yer alan bir dipnottu:

---

27 John Steinbeck, "Positano", *Harper's Bazaar*, no. 2898 (Mayıs 1953), s. 188.

> Essad Bey'in Yahudi olmadığını, Bolşeviklik öncesinde Kafkasya'da şahsen veya tüzel kişi olarak Yahudilerin petrolle ilgili mülk edinmelerinin kesinlikle yasak olduğu gerçeğinden de anlıyoruz. Kafkaslar'da, tıpkı Beyaz Rusya'daki gibi, hiçbir zaman Yahudi olan aristokrat bir kesim bulunmamıştır. Bakü'deki İmparatorluk okulunda Yahudi çocukların okumalarına, hatta Yahudilerin kentte oturmalarına bile izin verilmezdi. New York'taki Antropoloji Enstitüsü'nde Essad Bey hakkında şöyle bir kayıt var: "Leo Muhammed Essad Bey, İbrahim Arslanoğlu'nun oğlu, Bakü'de 20 Ekim 1905'te doğdu, dini Müslüman. Irkı %50 Rus, %24 Türk, %24 Acem."[28]

Bu ölüm ilanına, tıpkı mezarlıkta olmasını istediği mermer anıt gibi, Cemil'in yazdığı yarı methiye, yarı edebî övgü, yarı ırkçı savunma, harflerle oluşturulmuş sözel bir anıt gözüyle bakabiliriz. 1941 yılında, henüz hayattayken Stalin ve G.P.U. kitapları yeniden basıldığında, çıkan değerlendirme yazılarında Lev'den "Yahudi yazar" diye söz edilmeye başlanmıştır.[29] Yani eğer Lev sağlık nedenleriyle ölümle yüz yüze olmasaydı da, bu yazılar yüzünden hayatından olacaktı. Cemil, 1942'den sonra Kurban Said romanlarının çevrilme işini üstlenmiş, yıllar sonra da "mülteci çocukları için" bir Essad Bey Vakfı kurmaya çalışmış; dolayısıyla kahramanına saf Aryan bir kimlik hazırlama çabası anlaşılır bir şey.[30] (Öyle ki, Slutzki kardeşlerden birini –Cemil onu zengin bir Beyaz Rus prensesi olarak gösteriyor– Bay Nessim-Baum [İsrail kavminden] diye biri ile evlendirip adamı Essad'ın 'Nessim eniştesi' bile yapmış.)[31]

Bu hünerli Cezayirli'nin izini sürmek gerçekten bunaltıcıydı, hiçbir sonuç almaksızın resmî dairelere girip çıkıyordum.

---

28 Giamil Vacca-Mazzara, "Mohammed Essad-Bey: Scrittore Musalmano dell'azerbaigian Caucasico" (Essad Bey'in ölüm ilanı), *Oriente Moderno* (1942), s. 434-443.

29 Gerhard Höpp, "Mohammed Essad Bey oder Die Welten des Lev Abramovic Nussenbaum", Essad Bey, *Allah ist gross* (Münih, 2002), Sonsöz, s. 407.

30 Gjamil-Mazhara'dan Omar Ehrenfels'e yazılmış mektup, Cezayir, 20 Haziran 1975.

31 Vacca-Mazzara, "Mohammed Essad Bey: Scrittore Musalmano dell'azerbaigian Caucasico", s. 334-343.

Her birinden elim boş döndükçe de, adamın kayıtlarının imha edilmiş ya da çalınmış olduğunu düşünmeye başladım. Lev'in dosyalarında yazdığı mektuplar saklanmıştı ama faşist bir polis devletinde kendisine ait tek bir kovuşturma dosyasının bulunmaması ya da varsa bile bunun kaybolmuş olması çok garipti. Nihayet işin aslı ortaya çıktı, resmî kayıtlarda adı geçmiyordu çünkü Dr. Cemil Vacca-Mazzara da kimliğini gizliyordu.

Roma'da bir enstitüde çalışan oryantalist Profesör Castro bana 1950'lerin başında göreve geldiğinde Dr. Cemil'in güvenilmez biri olduğuna dair bazı söylentiler duyduğunu söyledi. Ne var ki, Dr. Cemil'in adının neden kötüye çıktığını bilebilecek kişilerin tümü ölmüştü. Bana Pisa'da yaşayan başka bir profesörün adını vermesi üzerine, Libya'daki İtalyan sömürge yönetimine dair belgeler konusunda uzman olan Anna Baldinetti adlı bu hanımı görmeye gittim. Baldinetti, sık sık Kuzey Afrika'ya gidip arşiv çalışması yapıyormuş. Yine sonu belli olmayan bir yola girdiğimi düşünmeye başlamışken, profesör hanım bir şey hatırladı. İtalyan Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde elden geçirdiği binlerce kâğıttan birinde bu adı görmüştü. Faşist dönemin Kuzey Afrika'daki öğrenci olaylarıyla ilgileniyordu ve kopyasını aldığı bir belgenin üzerinde hatırladığı kadarıyla Cemil Mazzara'nın ismi vardı. Kâğıdı bulup göndereceğine söz vermesinin üzerinden birkaç gün geçmişti ki, faks makineme Mart 1938 tarihli bir belge geldi.[32] Afrika'daki İtalyan Devleti Temsilciliği'nin siyasi işler genel müdürlüğünden yazılmış bu notta "İtalyan vatandaşı Cemil İbni Yusuf Mazara"nın aslında Bello Vacca adlı Tripolili, "İtalyan ordusunda görevli eski bir yedek subay" olduğu, yakın bir zamanda İslamiyete geçtiği yazılıydı:

> Geçen yılın ikinci yarısından bu yılın şubat ayına kadar Kahire'de yaşamış ancak Mısır hükümetince uyuşturucu ticareti yaptığı ve eşyaları arasında patlayıcılar ile propaganda malzemeleri bulunduğu gerekçesiyle sınır dışı edilmiştir.

32 Nota Codesto R. Ministero no. 100285, 8 Mart 1938, R. Ministero dell'Africa Italiana.

Raporun sonunda "Bello Vacca, Libyalı Müslümanların haklarını savunduğunu iddia etmektedir ancak aslında kendi çıkarını gözeten entrikacı biridir," denilmekte.

Bütün bunlar Cemil'in neden Lev'in defterlerinde hakiki bir dost olarak yer almadığını da açıklıyor. Lev yalnızca duman altıyken yazdığı ürkütücü sahnelerde ondan bahsetmiş, garip ve gizemli biri olarak söz ediyor:

> Cemil bende kalıyor. Halinden memnun, gülümseyip duruyor. Elimi uzatıyorum. "Haşhaş, Cemil bana haşhaş ver," diyorum. İçini çekiyor ve paketi uzatıyor.
>
> Terasta gölge bir yere uzanıp yatıyorum. Ayağımdaki sancı yavaş yavaş kayboluyor. Boş gözlerle etrafa bakıyorum, acının merdivenlerden aşağı indiğini görüyorum. Kırmızı kadifeden bir paltosu, bir de hançeri var. Ufak tefek biri, tüylü ve geniş kenarlı bir şapka takmış. Görüyorum ve duyumsuyorum. Minik haşhaş taneleri öyle güçlü ki, kırmızı paltolu cüceyi yok ediyor. Teras şimdi bomboş. Arkamda bir yerde Cemil'in fısıldadığını duyuyorum. Ama ne dediğini anlayamıyorum. Gökyüzüne, kıpırtısız sakin suya bakıyorum. Denizin suyu yavaş yavaş yükseliyor. Gökyüzünü kaplıyor. Önümde gri-mavi bir renk beliriyor ve her yeri, terası, denizi, gökyüzünü, beni kaplıyor. Dünyada bu renk dışında hiçbir şey kalmıyor, ne çöl, ne üniversiteler, ne kitaplar, ne acı, ne krallar. Sonra bu gri-mavi şey hareket ediyor, sanki görünmez bir el onu hareket ettiriyor. Evet, artık yakın, çok yakın. İşte şimdi tamamen sakinim, minik taneler yine işlerini gördü, zaten hep görürler.[33]

1942 Baharı'nda Lev için son bir umut ışığı belirmiş. Pima, Duçe'ye yazmış ve Lev'e para gelmeye başlamış; sıkıntıları biraz olsun azalmış. Radyosunu geri almış, faşistlere birkaç makale satmış. Ayrıca Pima, İtalyan radyosunda tanıdıkları olan Ezra Pound'a Lev'den söz etmiş. Lev, Aralık 1941'de Pima'ya yazdığı bir mektupta kafası karışmış bir halde Pound'un kendisine radyoda iş bulma gayretinden şöyle söz ediyor: "Kim

33 Kurban Said, *Der Mann, der Nichts von der Liebe Verstand* (yayımlanmamış el yazması), V, 12B-13A.

bu Herr Ezra allahaşkına? Ben iş iş diye ölüyorum, Ezra kutsal kitaplardan fırlamış bir peygamber gibi imdadıma yetişiyor. Sanki kutsal kitapların dışında bir de 'Ezra kitabı' var. İncili üç dilde okurum ben." Lev, işleri iyice karıştırdığının farkındadır, Pima'yı uyarmak ihtiyacı duyar: "Sakın korkma ama galiba aklımı tamamen kaçırdım."[34] 1941 yılının sonbaharı ile kışı çok sert geçmiş olmalı. Positano'da yaşayan ve anlaşılan Lev'den pek hoşlanmayan başka bir oryantalist, Armin Wegner adlı bir Alman sürgün, günlüğüne Lev için şöyle yazmış: "Odasında seke seke dolaşan çelimsiz bir hortlak; suratı Daumier karikatürlerine benzen, aptal, kötü niyetli, kaba saba, aç gözlü bir de dadısı var, sürekli tıkınıyor."[35] Wegner'in bu duygusuz ve çirkin yargılarını Lev'in ölümünden sonra, Eylül 1942 tarihli günlüğünde de görüyoruz; "tipik bir edebiyat dolandırıcısı", "Viyanalı Yahudi bir gazeteci" dediğine göre de, Lev'in sırrını baştan beri biliyormuş. Yazdıklarından ona kin güttüğü belli (Lev'in kitapları Wegner'den daha çok satmaktadır) ama bununla kalmıyor, meslektaşının yaşamı hakkında hiç sakınmasız sözler savuruyor: "Toy, mutsuz, dönme bir Yahudi'nin korkunç masalları" – "kötü gerçeklerden kaçmak için hayatını masala çevirmiş." Cemil'in mezar taşıyla ilgili girişimini de öğrenmiş olmalı ki, tüm acımasızlığıyla, "Müslüman son anına kadar bu komediyi sürdürdü," diyor.[36]

Eğer Ezra Pound bu "komedi"den haberdar olsaydı, yani Müslüman'ın aslında bir Yahudi olduğunu bilseydi, büyük ihtimalle ona yardım etmezdi. Ama Pound bunu bilmemektedir; Lev'e gerçekten yardım etmeye çalışmış. Haziran 1942'de Essad Bey, faşist Sömürge Yayınları için Acemce bir propaganda kaydı yapmak üzere radyoya davet edilmiş.[37] 1 Eylül'de de Roma'ya aldırılacağı bildiriliyor. Ölümünden bir hafta sonra kapısına gelen büyük siyah arabalar ile büyük şapkalı adamlar

34 Essad Bey'den Pima Andreae'ya mektup, 11 Aralık 1942.

35 Aktaran Höpp, "Mohammed Essad Beg Nur orient für Europäer?", s. 89.

36 *A.g.e.*, s. 90.

37 Halk Kültürü Bakanlığı Radyo ve Televizyon Yayıncılığı Bölüm Başkanı Salvator Aponte'den Dr. Essad Bey'e mektup, 23 Haziran 1942.

onu toplama kamplarına değil, Roma'ya, kayıt stüdyosuna götürmeye gelmiş görevliler.[38]

"Şimdi geriye baktığımda, kaderimin çizdiği yoldan yürümüş olmam önemli. Bana iki kez yardım eli uzatıldı ama ben ikisinde de bu eli ittim – çünkü benim kaderim Monica'ydı."[39] Yazdığı sıra dışı hatıratında Lev karısına "Monica", kendisine de "Ali" diyor. Defterleri okudukça bu takıntısının, Monica'nın hiç aklından çıkmadığını gördüm. Konu yalnızca kıskançlık değildi, bunun ötesinde bir şey vardı. Hikâyesinin bir yerinde Lev yine kötü bir yalan uyduruyor ve henüz Avrupa'dan çıkma imkânları varken ABD'ye gitmelerine Erika'nın engel olduğunu söylüyor. Oysa ABD'ye taşınma konusunda endişeleri olan Lev'dir, üstelik boşanmalarını hızlandıran da budur. Erika'nın onun için Lev'i terk ettiği adam, René Fülöp-Miller, Hollywood hakkında bir kitap yazmış, Amerika'ya taşınmak için yanıp tutuşmaktadır. Lev'in Pima'ya yazdığı mektuplarda olayların iç yüzünü gösteren çok sayıda ipucu var.

Lev, Pima'ya her konuda yazmış; Asya'daki, Weimar Cumhuriyeti'ndeki, Chicago ile Kalküta'daki maceralarını, aşkı ve Erika'yı, siyaseti, savaşı ve Atatürk'ü, yayıncılığı, sinemaları ve para konularını mektuplarında tüm ayrıntılarıyla ele almış. Sanki Lev'in hayatı tıpkı Şehrazat gibi, Pima'ya yazdığı bu mektuplara bağlıdır; bütün hikâyesini ona anlatmış. Yüksek kademelerde faşist tanıdıkları olan bu hanımın iyiliği için, ayrıca o anlasa bile sansür kurumu izin vermeyeceği için, Lev kendisiyle ilgili gerçekleri açık açık değil, genellikle komik kodlamalar kullanarak dile getiriyor.

Mektupların ana konularından biri, yazışmalarının devam edip edemeyeceği üzerine ve yine kodlarla konuşuluyor. 21 Kasım 1940 tarihli mektubunda kendinden "ortak arkadaşımız Kurban Said" diye bahsederek bazı endişelerini şöyle dile getiriyor Lev.

38 Salerno'dan İçişleri Bakanlığı, Kamu Güvenliği Genel Müdürlüğü, Roma'ya mektup, "İlgi: Essad Bey İbrahim oğlu Leo-Vatansız", 26 Ağustos 1942.

39 Said, *Der Mann*, VI, 12B.

> Bu nedenle onun başka bir arkadaşına yazdım. Bütün bunları yazmak ve telgraf çekmek (telgraf gönderilebiliyor) oldukça pahalı ama size Said hakkında özel bazı bilgiler verebilirim. Olay şu: arkadaşımız bizzat kendi karısı tarafından ihbar edildi. Evet, hayatta böyle şeyler de oluyor. Kadının söylediklerinde yetkililerin bilmediği bir şey yoktu – Said çok istediği halde ailesinin doğum belgelerini elde edememişti. Çünkü bu insanlar 80-100 yıl önce doğmuşlar, oysa onun ülkesinde doğum belgesi verilmeye daha 50 yıl önce başlandı. Olmayan belgelere ulaşamayacağı açık değil mi? Yetkililer de zaten bunu bildikleri için konuyu kapattılar. Buna rağmen karısı, hem de tarih ve yer belirterek, bir ihbar mektubu daha göndermiş.[40]

Lev'in, Yahudi olduğunu ihbar edenin Erika olduğundan kuşkulanması normal, çünkü mektuplarında eski eşi tarafından tutulmuş, işini bilen bir detektif avukattan, Mr. Percy diye birinden söz ediyor. Güya bu adam, kimliğini ortaya çıkarmak ve hayatına kastetmek için faşist Avrupa'nın her yerinde Lev'i arıyor. Lev ümitsizliğe kapıldığı her dönemde, bu adamı ortaya atmış. Örneğin, 15 Ocak 1942'de, "Percy? Evet, onu hep unutuyorum. Elbette o beni mahvedebilir. Görevi de bu zaten. Yahudiymişim! Hiç mantıklı değil. Aksini kolayca ispat edebilirim," diye yazmış.[41] Oysa Erika'nın Lev'in Yahudi olduğunu ihbar etmek için birini tutup Avrupa'ya yollamış olması neredeyse imkânsız, çünkü 1942 yılında bu işi yapacak Amerikalı bir hafiyeye hiç gerek yok. Lev'in Yahudi olduğu iddiası 1939'dan beri Nazi Almanyası ile Mussolini İtalyası arasında onunla ilgil her türlü yazışmada zaten yer alıyor, üstelik Lev de bundan haberdar. Kaçmak için son şansını kaçırdığını, faşist Avrupa'da ancak faşistlerin yardımıyla hayatta kalabileceğini de biliyor; bu nedenle de her konuda eski eşini ve Amerikalıları suçluyor.

Lev'in evliliğine ve "ırkına" dair felaketleri zihninde birbiriyle ilişkilendirmesinin psikolojik nedenleri de var; hatırlanacağı gibi, 1935 yılının baharında bir ay içinde hayatını mah-

40 Essad Bey'den Pima Andreae'ya mektup, 21 Kasım 1940.

41 Essad Bey'den Pima Andreae'ya mektup, 15 Ocak 1942.

veden iki haber birden alıyor – biri Alman Yazarlar Birliği'nin eserlerini yasakladığına, ikincisi Erika'nın başka bir adamla yatıyor olmasına dair. Erika'nın Amerikan basınına o dönemde verdiği demeçler hem masumca ("Meğer yalnızca Leo Nussinbaum'muş") hem de –eşinin "Müslümanlığı" ile ilgili olanlar– ciddi sonuçlara yol açacak cinsten: Harem kurmakla tehdit etmesi, korku hikâyeleri anlatması, boğmaya kalkışması ama beceremememesi falan. Faşist Avrupa'nın göbeğinde yaşayan Lev için bu demeçlerin denizleri aşıp öte yakaya ulaştığında çok farklı etkileri olacağını Erika'nın bilmemesine pek imkân yok; tümü zaten dosyalarda, polis kayıtlarında ve yayıncıların notları arasında yerlerini bulmuş. Aslında bu bilgilerin hiçbiri sır da değil; Erika 1932 yılında evlendiklerinde Lev'in geçmişi hakkında hiçbir şey bilmediğini söyleyemez, çünkü Yahudi olduğuna dair çıkan ilk skandal henüz tazeyken o Lev'in sekreterliğini yapmaktadır.

Lev'in asıl gücü düpedüz açık arazide gizleniyor olmaktan geliyor; yani sırrının önemi, gerçek bir sır olmamasında. Yalnızca söylentiler dolaşmakta, işin gerçeğini kimse bilmemektedir; dostları ve meslektaşları da bu oyunda ona omuz vermişler. Bu gücünü korumak için suçlamalar karşısında o da hep bilmecemsi bir gülümseme takınmış. Pek sağlıklı görünmese de, bu yaptığı bir çeşit meydan okuma; kendisiyle açık açık dalga geçmesi onun ayakta kalmasını sağlıyor. Yani, Lev'in "acı gerçeği" masala dönüştürdüğünü söyleyen Wegner haklı; belki de Müslüman kimliği gerçekten onun için yalnızca bir asimilasyon aracı. Ya da belki de çok önemli: Onu modern barbarlık kafesine sokmaya çalışan dünyayı –ve kendi varlığını– ifade biçimi. Ne yazık ki, dünyanın Lev'i kafese sokması onun düşündüğü kadar uzun zaman almıyor.

Erika'nın basın aracılığı ile yaptığı ihbarlar bütün maskelerin kısa sürede düşmesine neden olur: Lev ne Müslüman'dır ne de prens (aslında prens olduğunu hiç söylememiştir, kullandığı "küçük prens" kelimesi böyle anlaşılmış olmalı). Ne giysilerinin gösterdiği gibi tutkulu bir şeyh, ne de Erika'nın sevgilisidir. Erika her şeyi anlatmış, geriye gizemli hiçbir şey kalmamıştır. Essad

Bey'in saygın Amerikan gazetelerinde yer bulmuş ilginç hikâyesi renkli basın aracılığıyla lekelenmiş, eski egzotik maceralarının yerine, *Sunday Mirror Magazine*'nin Ocak 1938 sayısında olduğu gibi, şunlar yazılmaya başlanmıştır: "Erika, Essad Bey'in geçmişi hakkında bambaşka şeyler söylüyor: Leo Nussimbaum olarak doğmuş; annesi Kızıl Devrim sırasında intihar etmiş; babasıyla Türkiye'ye kaçmışlar ve orada Müslüman olmuşlar. Erika ayrıca, 'Bey, babadan oğula geçen bir san, Lev bunu kullanamaz,' diyor."[42] Leo Nussimbaum olarak doğduğunun ve annesinin sırrının öğrenilmiş olması –ki Lev'in eşine muhtemelen büyük bir gizlilik içinde anlattığı bu sır, aile içinde bile hiç dile getirilmemiştir– peşindeki Nazilerin kafalarını tümden karıştırmış olmalı. Erika'nın boşanmaları sırasında söylediği sözler, hiçbir Gestapo ajanının bulup çıkarabileceği türden şeyler değil.

Hastalandığında, sanatoryumdaki tedavisinden sonra Lev'e Viyana'da Alice'in baktığını, Lev'in von Weisl ile birlikte bir kitap yazdığını, ardından terapi niyetine Kurban Said romanlarını yazıp bitirdiğini biliyoruz. Lev'in Ehrenfels Şatosu ile Herrenhof arasında mekik dokuduğu, kafe ve şato kültürü içinde kendisini oldukça iyi hissederek rahat bir hayat sürdürdüğü bu dönem çok geride kalmıştır. Şimdi hastalığı, yoksulluğu, İtalya'nın ırkçı yasaları, Mr. Percy ve babasından gelen kötü haberle mücadele etmektedir.

"Korkma ama, sana aklımı kaçırdığımı söylemek zorundayım," diye yazdığı bir dönemdedir artık. Sonunda hem Lev hem de babası yakalanmışlardır. Defterlerde bütün bunların nasıl meydana geldiğini, kaderinin onu neden buraya getirdiğini anlamaya çalışıyor Lev. Tekrar tekrar Amerika'da kalma "şansı"nı kaçırmış olmasına dönüyor – oysa milyoner kayınpederinden, Viereck'ten ve bir Doğu Enstitüsü'nden teklifler almıştır:

> Bir düşünce beni sürekli rahatsız ediyor. Neden yapılan teklifleri kabul etmedim? Bilmiyordum, anlayamamıştım. Sanki görünmez bir güç beni engellemişti. Burada koşulların düzelme-

42 "Harem? Yes – But Scare 'Em? No!", *Sunday Mirror Magazine*, 2 Ocak 1938, s. 10.

yeceği, daha iyi bir işimin olmayacağı belliydi. Ama yaşamak için Amerika'ya gitme fikri içime anlaşılmaz korkular salıyordu. Akılcı bir açıklaması yok, uçuruma sürüklenmeme sebep olan akılsızca bir korkuydu. Hayatımın geri kalanını etkileyecek önemli bir karar alma anıydı. İşte hepsi bu... Kader.[43]

Oysa 1934'te ve 1935'te Lev için her şey mümkündür; yüksek yerlerde dostları vardır, uluslararası bir üne sahiptir. Amerika'ya gidip havlu atmak da mümkündür: *Herald Tribune* muhabirinin dediği gibi, "mektuplaşmalarla geçeçek sıkıcı bir hayata başlamak, Amerikan vatandaşlığı için müracaat etmek."[44] Ama o sığınma talep edecek Yahudi bir yazar değildir ki, o Essad Bey'dir. ("Kavgadan nefret etse de, her şeye meydan okuyor.")[45] Bütün bunlar için, onu düşünmeden edemese de, Lev aslında eski karısını hiçbir zaman gerçekten suçlamaz, sorunlarının kaynağının daha derinlerde olduğunun farkındadır.

El yazması defterlerin sonlarına doğru, bir sayfanın kenarına üstünü karaladığı şöyle bir not düşmüş: "Bu kitabın yazarı öldü. Güney Avrupa ile Asya'yı ayıran düzlüğü geçmeye çalışırken meydana gelen bir uçak kazasında can verdi."[46]

Bayan Mögle, bana Lev'in Viyana'dan ayrılmasından sonra Abraham Nussimbaum'u çeşitli kereler ziyaret ettiğini, yaşlı adama yardımcı olmaya çalıştığını söyledi.

"Essad'ın babası, Abraham Nussimbaum, ilk ziyaretim sırasında bana sen Nazi'sin dedi. Saçım o kadar beyaza yakın bir sarıydı ki, platin sarısı. Sekreterim Camilla, 'O buraya size yardım etmek için geldi,' dediyse de, o inanmadı, bir kere benden ürkmüştü."[47]

Abraham daha sonra Bayan Mögle'ye ilk dönemlerinde Stalin'e nasıl rüşvet verdiğini, Bakü'de milyonları olduğunu

43 Said, *Der Mann*, V, 21B.

44 William Leon Smyser, "He Has Lived His Stories", *New York Herald Tribune*, 16 Aralık 1934, s. 7.

45 *A.g.y.*, fotoğraf altı.

46 Said, *Der Mann*, VI, 52B.

47 Therese Kirschner-Mögle ile yapılan görüşme, Viyana, Şubat 1999.

falan anlatmış. Baba Nussimbaum hayatının sonuna kadar, onu almaya geldiklerinde bile, pahalı takım elbiseler giymeyi ve ayakkabılarını parlatsın diye hizmetkârlar tutmayı sürdürmüş. "Ben aşağıda arabada beklerken Camilla yukarı çıktı. Döndüğünde Nussimbaum Modliborzyce'ye götürülmüş dedi. Modliborzyce'nin nerede olduğunu sordu. Ben nereden bilecektim nerede olduğunu?" (Viyana'daki Yahudi cemaati kayıtlarına göre, Abraham Polonya'ya 5 Mart 1941'de gönderilmiş ve büyük ihtimalle çok geçmeden Treblinka'da ölmüş.)[48] "Sonrasında ondan ne bir mektup ne de bir haber alabildik."[49]

Bayan Mögle, Abraham'ın ortadan yok olmasının hemen öncesinde kendisinden Positano'ya gidip Lev'i görmesini istediğini, bunun için ona yalvardığını söyledi. Aryan kimliğini ispatlayan tümü yasal dört ayrı pasaport gösterip –o günlerde Avrupa'da dolaşmak için tümüne gerek varmış– "O zaman Positano'ya gitmek çok zordu, savaş vardı ama ben bir kere söz vermiştim ve gittim," dedi. Lev'le iki hafta geçirmiş. "Bağırmıyordu, bir hayvan gibi inliyordu. Evet inliyordu, nasıl bir ses çıkardığını tahmin edemezsiniz," diye anlattı.[50]

Lev'in ona, onun da bana verdiği defterleri aldıktan sonra acıyla dolu satırlarını çözmek için haftalarca uğraştım. Sayfalar arasında ilerledikçe hem Lev'in karmakarışık el yazısı hem de hikâyenin kendisi git gide yoğunlaştı; kendimi, yıllar önce haritada Kevserya'yı bulmaya çalışan *Kafkaslar'ın Oniki Sırrı*'nın eleştirmeni gibi hissettim. Lev'in düşüş ve yok oluş hikâyesi tıpkı yükselişi kadar inanılmazdı. Onu bu kadar zorlayan şeyin ne olduğunu anlayabiliyordum artık: Sonunda bata çıka bir şekilde kendi yolunu bulacağına inanmaktan hiç vazgeçmemişti o. Küçücük bir odada hapis kaldığında, bedeninin parça parça yok oluşunu seyrederken bile, iç içe geçmiş farklı kişiliklerini yakalayabilmek için mücadele etmeyi bırakmamıştı. Son def-

48 Dokumentationsarchiv des Österreichischen Widerstandes, Abraham Nussimbaum'un 5 Mart 1941'de Viyana'dan Modliborzyce'ye götürüldüğünü gösterir belge.

49 Therese Kirschner-Mögle ile yapılan görüşme, Viyana, Şubat 1999.

50 Aynı görüşme.

tere eserin genel havasına çok uygun bir şekilde, kurgusal bir önsöz yazmış ve yine adını vermediği gizemli bir âlim uydurmuş.[51] Bir süre sonra hiç var olmamış gibi kaybolacak bu genç kozmopolitle tanışmalarını, ardından kurdukları dostluğu ince ince anlatıyor Lev.

"Posta kartları gelmemeye başladı, bilim dergilerinde de artık onun hakkında haber çıkmıyor. Galiba kayboldu; daha doğrusu ortadan yok oldu. Birkaç ay önce, burada anlatılmakta olan hikâyeyi içeren kalın defteri postadan aldığımda ne kadar şaşırmıştım." Kahramanın acıklı hikâyesinden bahisle, "İlk izlenimim, bütün bu yoldan çıkmaların, bu kötü kaderin gerçek nedeninin bana olduğu kadar, yazarın kendisine de bir sır olduğu yönünde. Sebeplerin burada anlatılan olayların dışında bir yerde aranması gerektiğini düşünüyorum."[52]

Gerçekten de, Lev için her şeyin nedeni hikâyede anlatılan olayların dışındadır. Babasından artık mektup gelmediği için çılgına döndüğünde de aynı şekilde bununla yüzleşmekten kaçınır. El yazmalarının sonunda hikâyenin gizemli yazarından alınmış son bir mektup var.[53] İade adresi olarak Mekke'yi veren meçhul yazar mektubunda bir Arap krallığında kurmuş olduğu yeni hayatını anlatıyor; bu yer onu olduğu gibi, Doğu'nun oryantalisti olarak kabul etmiş, sonsuz bir uyum içinde ve kardeşçe bir sevgiyle çevrili olarak, entelektüel bir sarayda yaşıyormuş. Ancak, Lev Nussimbaum defterin sonunda yine tebdili kıyafet yapıyor ve hikâyelerinin en rahatsız edici olanını anlatırken onu dinleyicisiz bırakmış bu dünyaya son bir cümle söylüyor:

Bu satırlara ekleyecek hiçbir şeyim yok.
– KURBAN SAİD[54]

51 Said, Der Mann, VI, 53A-55B.

52 *A.g.e.*, VI, 53B-54A.

53 *A.g.e.*, VI, 54A-55B.

54 *A.g.e.*, VI, 55B.

Kullanma İzinlerine Teşekkürler

METİNLERLE İLGİLİ İZİNLER

NORMA BRAILOW: Alex Brailow'un *Survivor's Tale* adlı yayımlanmamış el yazması ile *The Oriental Tales of Essad Bey* adlı yayımlanmamış el yazmasının Alex Brailow tarafından yazılmış önsözünden alıntılar, Norma Brailow'un izniyle.

THE NEW YORK TIMES: William Leon Smyser'in "He Has Lived His Strories" adlı yazısı (*New York Herald Tribune*, 16 Aralık 1934) 1934 telif hakkı sahibi The New York Times Co. izniyle.

THE NEW YORKER: M. Anderson Maloney'in "Viereck" adlı yazısı (*The New Yorker*, 15 Haziran, 1940) *The New Yorker*/The Condé Nast Yayıncılık Şirketi'nin izniyle.

PENGUIN GROUP (ABD): John Steinbeck'in yazısı "Positano", editörlüğü Susan Shillinglaw ve J.Benson tarafından yapılmış *America and American and Selected Nonfiction*'dan alıntılandı; 2002 telif hakkı Elaine Steinbeck ve Thomas Steinbeck'e ait. Penguin Group (ABD)'nin bir kolu olan Viking Penguin'in izniyle.

SIMON & SCHUSTER FİRMASI İLE DEUTSCHE VERLAGS-ANSTALT GMBH: Essad Bey'in Elsa Talmy tarafından çevrilmiş ve 1930 telif hakkı Stuttgart Alman Yayıncılar Birliği'ne, İngilizce çevirisinin 1932'deki ve 1959'da yenilenen telif hakkı Simon & Schuster Firması'na ait olan *Blood and Oil in the Orient* adlı yapıtından alıntılar Simon & Schuster Firması ile Alman Yayıncılar Birliği'nin izniyle. (Birleşik Devletler, Kanada ve Filipinler Cumhuriyeti dışında kalan yerlerdeki telif hakkı Alman Yayıncılar Birliği tarafından denetleniyor.)

PETER VIERECK: George Sylvester Viereck'in Madison Square Garden'da 17 Mayıs 1934'te yaptığı "Birleşik Devletler'de Kızıl Tehdit" başlıklı konuşma (*German Outlook*, 27 Ocak, 1934) ile George Sylvester Viereck'in yazdığı *Glimpses of the Great*'ten (1930) yapılan alıntılar Peter Viereck'in izniyle.

KULLANILAN FOTOĞRAFLAR

Bakü'deki Noel partisi fotoğrafı Meryem Aşarbekov'un izniyle. Genç Lev ve Berlinli arkadaşlarının fotoğrafları Norma Brailow'un izniyle. *Blood and Oil in the Orient*'in kapak fotoğrafı Simon & Schuster'in izniyle. Erika Loewendahl'in fotoğrafı Frankfurt'taki Alman Bibliotek izniyle. "Viyana çetesi" fotoğrafı Franzie Baumfeld'in izniyle. *New York Herald Tribune*'da çıkmış Lev'in Kafkas giysili fotoğrafı The New York Times Firması'nın izniyle. *Sunday Mirror Magazine* sayfası Hearst Firması'nın izniyle. New York *Daily News*'daki Lev ile Erika'nın gece kulübü fotoğrafı Associated Press izniyle. Lev'in kalpaklı çocukluk fotoğrafı; Baron Omar-Rolf von Ehrenfels'inki; Barones Elfriede Ehrenfels'inki; 1920lerin film kareleri ve Lev ile Giamil Vacca-Mazzara'nın fotoğrafları Barones Mireille von Ehrenfels-Abeille'in izniyle. (Lev'in mezar fotoğrafı tarafımdan çekildi.)

Kısım başlarındaki fotoğraflar: Birinci Kısım: Azerbaycan Ulusal Fotoğraf Arşivi; İkinci Kısım: Yazarın Koleksiyonu; Üçüncü Kısım; Corbis'in izniyle.

Seçilmiş Kaynakça

LEV NUSSIMBAUM'UN ESERLERİ

Edebiyat Dışı Eserler

Lev Nussimbaum'un edebiyat dışı eserlerinin çoğu ilk kez Almanca ve Essad Bey adıyla çıkmıştır. (Osmanlı tarzında eski Türkçe ve ilk isimden yoksun olan bu takma ada sonradan "Mohammed"i eklemiştir.) Kitapları değişik dillere çevrilmiş, dünyanın çeşitli yerlerinde yayımlanmıştır; ABD'deki yayıncısı Viking'dir. Aşağıdaki seçilmiş listede İngilizce baskısı yapılmamış eserlerin adları, yayımlandıkları ilk dilde verilmiştir.

Allah ist Gross: Niedergang und Aufstieg der Islamischen Welt (Allah Büyüktür: İslam Dünyasının Düşüşü ve Yükselişi). Essad Bey ve Wolfgang von Veisl. Viyana: Dr. Rolf Passer Yayınevi, 1936.

Blood and Oil in the Orient (Doğu'da Kan ve Petrol). çev. Elsa Talmey. Londra: Nashı & Grayson Ltd., 1931 (Orjinali Almanca: *Oel und Blut im Orient*. Stuttgart: Alman Yayın Kurulu, 1929).

Das weisse Russland: Menschen ohne Heimat (Beyaz Rusya: Vatanları Olmayan İnsanlar). Leipzig: Gustav Kierpenheuer Yayınevi, 1932.

Flüssiges Gold: ein Kampf um die Macht (Sıvı Altın: İktidar Mücadelesi). Berlin: E.C. Etthofen Yayınevi, 1933.

Giustizia Rossa: I Processi Politici nell'U.R.S.S. (Kızıl Adalet: SSCB'de Siyasi Süreçler). çev. Mario Bacchelli. Floransa: Sansoni, 1938 (Yalnızca İtalyanca basılmış).

Der Kaukasus: Seine Berge, Völker und Geschichte (Kafkaslar: Dağları, Halkı ve Tarihi). Berlin: Kitapçılar Birliği Yayınları, 1931.

Lenin. İtalya: Garzanti, 1937 (Yalnızca İtalyanca basılmış).

Mohammed: A *Biography* (Muhammed'in Hayatı). çev. Helmut L. Ripperger. New York: Longmans, Green ve Ortakları, 1936 (Orijinali Almanca: *Mohammed.* Berlin: Gustav Kiepenheuer Yayınevi, 1932).

Nicholas II: Prisoner of the Purple (II. Nikolay: Asalet Tutsağı). çev. Paul Maerker Branden ve Elsa Branden. New York ve Londra: Funk & Wagnalls Firması, 1937 (Orijinali Almanca: *Nikolaus II; Glanz und Untergang Des Letzten Zaren.* Berlin: Holle & Ortakları Yayınevi, 1935).

OGPU: The Plot Against the World (OGPU: Dünyayı Ele Geçirme Planı). çev. Huntley Paterson. New York: Viking Yayınları, 1933 (Orjinali Almanca: OGPU: *Die Verschwörung gegen die Welt.* Berlin: E. C. Etthofen Yayınevi, 1932).

Reza Shah (Rıza Şah). çev. Paul Maerker Branden ve Elsa Branden. Londra: Hutchinson ve Ortakları, 1938 (Orjinali Almanca: *Resa Shah: Feldherr, Kaiser, Reformator.* Viyana: R. Passer Yayınevi, 1936).

Russland am Scheideweg (Yol Ayrımındaki Rusya). Berlin: E. C. Etthofen, 1933.

Stalin: The Career of a Fanatic (Stalin: Bir Fanatiğin Kariyeri). çev. Huntley Paterson. New York: Viking Yayınları, 1932 (Orjinali Almanca: *Stalin.* Berlin: G. Kiepenheuer, 1931).

Twelve Secrets of the Caucasus (Kafkaslar'ın Oniki Gizi). çev. G. Chychele Waterston. New York: Viking Yayınları, 1931 (Orjinali Almanca: *Zwölf Geheimnisse im Kaukasus.* Berlin: Alman-İsviçre Yayın Kurumu, 1930).

Seçilmiş Makaleleri

Lev'in Essad Bey imzalı makalelerinin seçilmiş bir listesi aşağıda veriliyor. *The Saturday Review of Literature*, *Asia* ve *Vanity Fair* gibi Amerikan dergileri dışındaki tüm gazete ve dergi makalelerini Almanca yazmış olan Lev, *Die Literarische Welt*'in (Edebiyat Dünyası) en verimli yazarlarından. Bu dergiye çok sayıda yazı vermiş dönemin bir diğer yazarı ise Walter Benjamin (Lev'in yazdığı makaleler sayıca onunkilerden fazla). Ayrıca Thomas Mann'dan Romain Rolland'a kadar hemen bütün önemli Avrupalı yazarı dergide bulmak mümkün. Lev derginin editörü Willy Haas'ın himayesine girmiş, "Doğu'ya ilişkin her konuda uzman" kabul edilmiş, daha yirmi bir yaşındayken onun resmi de daha olgun öteki aydınlarla birlikte derginin kapağında yer almaya başlamıştır.

"Alya Rahmanova: Öğrenciler, Aşk, Çeka ve Ölüm." *Die Literarische Welt* (*DLW*) 50 (1931).

"Asya'da Kraliyet Sarayları: Hotel Adlon'daki Buhara, Son Emir, 20. Yüzyılda 1001 Gece Masalları." *Dresdner Neueste Nachrichten* (1929).

"Azerbaycan Cumhuriyeti." *Der Deutschen Spiegel* (1928).

"Başkan Katili Edebiyatçı." *DLW* 21 (1932).

"Beşyüz Kelimede Amerikan Tarihi." *DLW* 25 (1930).

"Beyaz Irkın Sineması ve İtibarı." *DLW* (1929).

"Birleşik Devletler'de Kızıl Tehdit." *German Outlook* (1934).

"Cephedeki Şairler!" *DLW* 28 (1930).

"Doğu'da Gelenek." *DLW* 35/36 (1931).

"Doğu'dan." *DLW* 23 (1926).

"Doğulu Lenin Efsanesi." *DLW* 49 (1928).
"Efsanevi Kevserler." *Asia* (1934).
"Evdeki Stalin." *The Living Age* (1931).
"Hayatımın Hikâyesi." *DLW* 5 (1931).
"İbni Saud ve Vahabiler." *Die Propylāen* (1934).
"İkbal – Modern Hindistan'ın Şairi." *DLW* 33 (1926).
"Ivan Bunin." *Saturday Review of Literature* (1933).
"Kafkaslar – Çeşitli Irkların Tuhaflıklar Dükkânı." *Asia* (1934).
"Karılar, Odalıklar ve İç Çekmeler: Kadınlar ve Evlilik." *Vanity Fair* (1935).
"Kraliyetçi Dizin." *DLW* 33/34 (1930).
"Majesteleri Buhara Kralı." *Das Tagebuch* (1929).
"Mısır ve Arap Özgürlük Hareketi." *Germania* (1928).
"Modern Ceza Araştırmaları Edebiyat Tarihinin Hizmetinde." *DLW* 1 (1928).
"Muhammed'in Mucizesi." *DLW* 26 (1932).
"Selbstanzeigen" (özyaşam taslağı). *Das Tagebuch* (1930).
"Son Ozan Atışması." *DLW* 29 (1929).
"Sovyet Rusya'da Neler Oluyor?" *DLW* 32 (1929).
"Şair Cengiz Han." *DLW* 47 (1927).
"Şairler Arasındaki Anlaşmazlık." *DLW* 2 (1929).
"Teğmen Dostoyevski." *DLW* 33 (1929).
"Theodor Dreiser: Sovyet Rusya." *DLW* 3 (1929).
"Tolstoy Saralı mıydı?" *DLW* 3 (1930).
"Tunguzları Savunmak." *DLW* 35 (1930).
"Vahşi Batı'da Basın." *DLW* 18 (1931).
"Walter Mehring, Cezayir ya da Vahada Üç Mucize." *DLW* 22 (1927).

Edebiyat Eserleri

Lev'in Almanca yazılmış edebiyat eserleri Kurban Said takma adıyla yayımlanmış, on yedi ayrı dile çevrilerek çeşitli ülkelerde basılmıştır.

Kurban Said. *Ali and Nino* (Ali ve Nino). çev. Jenia Graman. New York: Random House, 2000.

—. *Ali und Nino.* Viyana: E.P. Tal, 1937 (ilk basım).

—. *Ali and Nino.* çev. Jenia Graman. New York: Random House, 1970. İngilizce'ye ilk çevrilişi. Önceki soyadı Almuth Gitterman olan Jenia Graman aslında Lev'in bu kitabını 1940'ların sonunda Berlin'de bir kitap sergisinde keşfetmiş ama İngilizcesi ancak yirmi yılı aşkın bir süre sonra basılabilmiştir.

—. *Ali i Nino.* Bakü. Literaturni Azerbaycan, 1994. Sovyetler Birliği döneminde yasaklı olduğu için kitabın yayımlanması 1991'den önce mümkün değildir. 1970'lerin başında yayımlanmış Türkçe baskısının önsözünde Kurban Said'in romanı aslında Azerice yazdığı iddia ediliyor, oysa *Ali ve Nino* Azericeye ilk kez 1970'lerin sonunda, Amerika'nın Sesi radyosu tarafından Azer-

baycan için yapılan yayınlarda Sovyet karşıtı propaganda amacıyla kullanılmak üzere çevrilmiştir.

—. *Ali ve Nino*. İstanbul: Everest Yayınları, 2004 –ed.n.

—. *Das Mädchen vom goldenen Horn* (İstanbullu Kız). Basel: Desch, 1973. İlk basım: *Die Prinzessin vom goldenen Horn*. Viyana: Zinnen, 1938.

—. *The Girl from the Golden Horn*. çev. Jenia Graman. New York: Overlook Yayınları, 2001.

—. *İstanbullu Kız*. İstanbul: Everest Yayınları, 2005 – ed. n.

Mohammed Essad Bey. *Alì Khàn*. Roma: I.T.L.O. Yayınları, 1944. *Ali ve Nino*'nun Lev'in ölümünden iki yıl sonra önemli değişiklikler yapılarak ve Kurban Said takma adı kullanılmadan yayımlanmış İtalyanca çevirisi.

YAYIMLANMAMIŞ BELGELER

Aşağıda verilen liste oldukça eksik. Azerbaycan, İngiltere, Fransa, Almanya, Hollanda, İtalya, İsviçre, Türkiye, ABD ve başka ülkelerden çok sayıda belge topladım. En önemli iki belgeden biri, Lev'in "Aşk Hakkında Hiçbir Şey Bilmeyen Adam" adını verdiği ve deri kapaklı altı defterden oluşan anı romanı. Öteki ise 1939 ile 1942 yıllarında "Essad Bey" ile İtalya'nın Rapallo kentinde oturan sanat hamisi Pima Andreae arasında yazılmış üç yüz kadar mektup. Diğer belgelerin listesi şöyle:

Lev Nussimbaum'unkiler

Pima Andreae ile yaptığı yazışmaların arasında bulduğum New York hakkında bitirilmemiş bir roman (Almanca ve elle yazılmış).

Büyük olasılıkla faşist İtalya yetkililerince basımı engellenmiş "Roma'ya Yürüyüş" adlı bir kitap.

Kafkas tarihi hakkında başka bir el yazması.

1920'li yıllarda Berlin'de Pasternakların, Nabokovların ve öteki Rus göçmenlerin bulunduğu toplantılarda Lev'in okuduğu ya da anlattığı masallar, "Doğulu" taşlamalar ve şiirlerden oluşan bir koleksiyon (Sınıf arkadaşı Alexander Brailow'ın okumalar sırada Rusça yazıya geçirdiği ve elli yıl sonra o ve Jenia Graman tarafından İngilizceye ve Almancaya çevrilmiş külliyat).

İtalya'nın en büyük yayıncılarından Sansoni'nin sahibi ve Lev'in en büyük hamisi, faşist senatör Giovanni Gentile ile yazışmaları (Sansoni Yayın Kuruluşu Arşivleri, Floransa).

"Essad Bey'in Son Arzusu ve Edebi Vasiyetnamesi" (Zürih Halk Kitaplığı, Rascher Arşivi).

Başka Yazarlara Ait Olan Yayımlanmamış Belgeler

Baumfeld, Franzie. Erika Nussimbaum (Loewendahl/Fülöp-Miller) ile yazışmaları, fotoğraflar, mahkeme tutanakları, gazete kupürleri.

Beveridge, Ray. Yazışmalar (Zürih Halk Kitaplığı, Rascher Arşivi).

Brailow, Alexander. Charlotte Mayerson (*Ali ve Nino*'yu 1970'te basan Random

House'un editörü), *The New York Times*'dan Christopher Lehmann-Haupt ve Jenia Graman ile yazışmaları; 1990'larda yazdığı anıları; 1970'lerde yazdığı Lev'in "Doğu Masalları"nı tanıtan makalesi.

Casa Pattison (Lev'in evsahibinin sarayı), Positano'daki Margherita Hotel ve San Matteo Pansiyonu'nun konuk defterleri.

Ehrenfels, Elfriede. Essad Bey ile yazışmaları, 1940. Erkek kardeşi Omar Ehrenfels ile birlikte yazdığı ve Ottmar Steinmetz adıyla yayımlanmış roman ve hikâyeleri. Platon'un eski Yunan dilinde yazılmış matematiksel ve felsefî hesaplamalarının çözümlemeleri (Ehrenfels Şatosu Arşivi).

Ehrenfels, Mireille. Giamil Vacca-Mazzara ile yazışmaları, 1975-76. Jenia Graman ile yazışmaları, 1976-99 (Ehrenfels Şatosu Arşivi).

Ehrenfels, Omar. Christian von Ehrenfels (1930), Max Brod (1939-40, 1960-65) ve Essad Bey (1938-40) ile yazışmaları; Hindistan'daki seyahatleriyle ilgili çok sayıda gazete haberi ile 1930 ve 40'larda Batılı İslami gazetelere yazdığı yazılar; çocukluk eserleri; Ottmar Steinmetz adıyla ve kız kardeşi Elfriede ile birlikte yazdıkları, 1920 ve 30'larda *Prager Tageblatt*'ta yayımlanmış öykü ve makaleleri (Ehrenfels Şatosu Arşivi).

Pauli, Hertha. Charlotte Mayerson ile yazışmaları, 1971.

Fülöp-Miller, René. Lev'in karısı Erika'yı "çalan" yazar. Kişisel kâğıtları, makale ve belgeleri (Alman Arşivleri, Frankfurt, Almanya).

Fülöp-Miller, Erika Essad Bey Nussimbaum Loewendahl von Mohrenshildt. Lev'in eski eşi. Kişisel belgeleri, şiirleri, anıları ve çeşitli belgeler.

Graman, Jenia. Giamil Vacca-Mazzara ile yazışmaları, 1975.

Haleen, Cerle. Jenia Graman ile yazışmaları, 1975.

Huebsch, Benjamin. (Lev'in 1930'larda dostu ve aynı zamanda kitaplarını basan Amerikan yayınevi Viking'in kurucusu ve editörü) Kişisel arşivi (Kongre Kitaplığı).

İbragimov, Mirza. Charlotte Mayerson ile yazışmaları, 1971.

Pound, Ezra. Yazışmalar (Yale Üniversitesi).

Schulte, Alice. *Essad Bey Biyografisi*. Lev'in İsviçre'deki yayıncısı için hazırladığı el yazması, yayımlanmamış biyografi (Zürih Halk Kitaplığı, Rascher Yayıncılar Arşivi); ölüm belgesi (Meran Belediyesi, İtalya).

Vacca-Mazzara, Giamil. Lev'in doktoru (1943), Hutchinson Yayınevi (1975) ve Omar Ehrenfels (1975) ile yazışmaları.

Viereck, George Sylvester. Bilgilenme Özgürlüğü Sözleşmesi dosyası (FBI, Washington, DC); gazete kupürleri ve fotoğraflarının yapıştırıldığı bir defter (New York Halk Kitaplığı arşivleri).

Resmi Belgeler

Ali ve Nino'nun basımıyla ilgili anlaşmazlığa dair belgeleri kapsayan Random House dosyası, 1970-77.

Lev'in İtalyan hükümeti gözetimi altında olduğu sırada tutulan kayıtlar, Positano'ya gömülmesi, yayınları ve ırk durumu ile ilgili olarak yetkililerin yazışmaları; onun adına Mussolini'ye verilen dilekçeler (İçişleri Bakanlığı Arşivleri, Roma).

Lev ile Bello Vacca olarak tanınan Giamil Vacca-Mazzara'nın yasadışı faaliyetleri ve sahte kimlikleri ile ilgili yazışma belgeleri (Dışişleri Bakanlığı Tarih ve Diplomasi Arşivi, Roma; Afrika İşleri Bakanlığı Tarih ve Diplomasi Arşivi, Roma).

Positano Emniyeti'ne ve Belediye'sine ait kayıtlar.

Essad Bey, Erika Nussimbaum ve Loewendahllerin ABD'ye geldiklerini belgeleyen gemi kayıtları (Ulusal Kayıt Arşivi, Manhattan).

YÜZ YÜZE GÖRÜŞMELER

Abutalybov, Ramiz, 2000.

Akhundov, Fuad, 1998 ve 2000.

Andreae, Alessandro, 2002-03.

Aşarbekov, Meryem ve Sara, 1998.

Asadullayeva Weber, Züleyha, 2000, 2001.

Barazon, Heinz, 1998.

Brailow, Norma, 1998-2000.

Baumfeld, Franzie, 2001.

Ehrenfels, Leela, 1998-2001.

Ehrenfels, Lou Lou, 2001.

Ehrenfels-Abeille, Mireille, 1998-2001.

Ercolino, Romolo, 1999.

Fbare, Giorgio, 1999.

Flatow-Rispoli, Nicoletta ve Massimo, 2000.

Fülöp-Miller, Ingrid, 2001.

Gaetani-Pattison, Raimonda, 1998 ve 2000.

Graman, Jenia, 1998 ve 1999.

Gurbanlı, Çerkez, 2000.

Halielov, Panach, 2000.

Höpp, Gerhard, 1998, 2000 ve 2001.

Honigsberg, Peggy, 2001.

Hüseyinov, Baylar, 2000.

Hüseyinov, Rafael, 2000.

Hüseyinoğlu, Tevfik, 2000.

İbragimbekov, Rüstem, 2000.

Kerimov, Paşa, 2000.

Kirschner-Mögle, Therese, 1998.

Knight, Carlo, 2000.

Loewendahl, Walter, 2001.

Miller, Irene, 2001.

Osman, Ertuğrul, 2000-01.

Rispoli, Fiorvante, 2000.

Rispoli, Giovanni, 2000.
Rispoli ailesi, 1999.
Rondeli, Alex, 2000.
Sarsale, Franco, Anna ve Julia, 1998 ve 2000.
Sheppard, Brian, 1998 ve 2000.
Spalek, John, 2001.
Streena ailesi, 2000.
Vezirof kardeşler, 2000.
Viereck, Peter, 2001.

MAKALELER, KONFERANS TUTANAKLARI, VS.

İsimsiz. "Faschismus Und Judentum (Fascism and Judaism)." *Jüdischer Rundschau* 16 (1937), s. 3.

R. B. "Die Welt Des Islams." *Jüdische Monatschefte* 2.12 (1915), s. 389-396.

Ben-Gavriel, M.Y. "Blick Nach Mecca." *Jüdische Rundschau* 16 (1937), s. 11.

—. "Oestliche Impressionen." *Der Morgen* II (1935/6), s. 307-309.

Carleton, Dudley (yarbay). "The Fate of the Turkomans." *Blackwood's Magazine* 207, no. 1251 (Ocak 1920), s. 83-91.

Ercolino, Romolo. "Mohammed Essad Bey: Il Musalmano di Positano" (broşür).

F.F. "Lossage Vom Orient." *Der Morgen* 13.3 (1937), s. 128-129.

Groseclose, Elgin E. "The Prisons of Despair: An Experience in the Russian Cheka." *The Atlantic Monthly* 132 (Aralık 1922), s. 833-844.

Hassan, Mohammed. "Das Islam-Institut in Berlin." *Minerva-Zeitschrift* 4.5/6, s. 124-127.

Höpp, Gerhard. "Mohammed Essad Bey: Nur orient Für Europäer?" *Asien Afrika Lateinamerika* 25 (1997), s. 75-97.

Husseinov, Rafael. "About Essad Bey." Bakü, Azerbaycan: Aran Basımevi.

Kalmar, Ivan Davidson. "Moorish Style: Orientalism, the Jews, and Synagogue Architecture." *Jewish Social Studies*, cilt 7, no. 3, Bahar/Yaz 2001.

Korolenko, Vladimir. "Guilty!" *The Atlantic Monthly* 129 (Haziran 1922).

Miliukov, Paul. "Eurasianism and Europeanism in Russian History." *Festschrift Th. G. Masaryk zum 80. Geburtstage 1* (1930), s. 225-236.

Ohanian, Arınen. "The Dancer of Shamakha." *Asia: The American Magazine on the Orient* 22, no. 5 (Mayıs 19227, s. 339-344.

Paxton, Robert O. "The Five Stages of Fascism." *The Journal of Modern History* 70 (Mart 1998), s. 1-23.

Smyser, William Leon. "He Has Lived His Stories." *New York Herald Tribune* (1934).

Steinbeck, John. "Positano." *Harper's Bazaar* 86.2898 (1953), s. 158 ve devamı.

Vacca-Mazzara, Giamil. "Mohammed Essad-Bey: Scrittore Musalmano dell'Azerbaigian Caucasico" (Essad Bey'in ölümü üzerine yazdığı biyografisi). *Oriente Moderno* (1942), s. 434-443.

RESİMLİ GAZETE YAZILARI, MAHKEME TUTANAKLARI

Aşağıda Amerikan, Fransız, İtalyan ve Avusturya'da çıkan renkli gazetelerde "Erika-Essad-René-Heddy" hakkında verilmiş boşanma ve evliliğin geçersiz sayılması konularındaki kavga haberlerinin bazıları bulunuyor. Ayrıca, 18 Kasım 1937 tarihli Los Angeles Eyalet Mahkemesi'nin verdiği evliliğin geçersiz kılındığını gösterir belge ile Maryland'den gelen başka bir belgeyi de kullandım.

Hilal Munschi, vd. "Protest." *Berliner Tribüne*, 24 Mayıs 1930.

"Scheidungsprozess gegen den Schriftsteller Essad Bey. Eine aufsehenerregende Eheaffâre." *Neues Wiener Journal*, 31 Ekim 1937.

"Scandale mondain en Autriche." *Le Journal de Paris*, 3 Kasım 1937.

"Annulment Case Proceeds in Suing Wife's Absence." *Los Angeles Times*, 19 Kasım 1937.

"Poetess Freed of Moslem Mate by Remote Control." *New York Daily News*, 28 Kasım 1937.

"Harem? Yes–But Scare'Em? No!" *Sunday Mirror Magazine*, 2 Ocak 1938.

"Film Writer Sued by Wife, Tells of Destitution in Vienna." *Los Angeles Times*, 20 Ocak 1939.

"Diva Sues Mate's Friend for $200,000 Heart Balın." *Los Angeles Times*, 21 Ocak 1939.

İKİNCİL KAYNAKLAR

Ackroyd, Peter. *Ezra Pound and His World.* Londra: Thames and Hudson, 1980.

Alder, Lory ve Richard Dalby. *The Dervish of Windsor Castle: The Life of Arminius Vambery.* Londra: Bachman and Turner, 1979.

Alter, Peter, der. *Nationalismus: Dokumente zur Geschichte.* Münih: Piper GmbH., 1994.

Altstadt, Audrey L. *The Azerbaijani Turks: Power and Identity Under Russian Rule.* Stanford, Calif.: Hoover Institute Press, 1992.

Anderson, Lisa, vd. der. *The Origins of Arab Nationalism.* New York: Columbia University Press, 1991.

Andres, Stefan. *Positano.* Münih: R. Piper and Co., 1957.

Antonov-Ovseyenko, Anton. *The Time of Stalin.* New York: Harper & Row, 1970.

Arendt, Hannah. *Jew as Pariah: Jewish Identity and Politics in the Modern Age.* der./önsöz Ron H. Feldman. New York: Grove Press, 1978.

Arnold, Sir Thomas Walker. *Legacy of Islam.* der. Sir Thomas Arnold ve Alfred Guillaume. Londra: Oxford University Press, 1931.

Ascher, Abraham. *The Revolution of 1905: Authority Restored.* Stanford, Calif.: Stanford University Press, 1992.

Aschheim, Steven E. *Brothers and Strangers: The Eastern European Jew in German and German Jewish Consciousness, 1800-1923.* Madison: University of Wisconsin, 1982.

—. *Culture and Catastrophe: German and Jewish Confrontations with National Socialism and Othler Crises.* New York: New York University Press, 1996.

Braird, Jay W. *To Die for Germany: Heroes in the Nazi Pantheon.* Bloomington ve Indianapolis: Indiana University Press, 1990.

Balbo, Italo. *Storni d'Italia sul Mondo.* Milano: A. Mondatori, 1934.

Bamberger, Bernard J. *The Story of Judaism.* New York: Schocken Books, 1957.

Banine. *Jours Caucasiens.* Paris: Julliard, 1945.

—. *Jours Parisiens.* Paris: Julliard, 1947.

Baxter, John. *The Hollywood Exiles.* New York: Taplinger Publishing, 1976.

Beller, Steven. *Vienna and the Jews.* Cambridge, İngiltere: Cambridge University Press, 1989.

Belloc, Hilaire. *The Crisis of Civilization.* New York: Fordham University Press, 1937.

—. *The Jews.* Londra: Constable and Company, 1922.

Ben-Ghiat, Ruth. *Fascist Modernities: Italy 1922-1945.* Berkeley: California University Press, 2001.

Ben-Sasson, H. H., der. *A History of the Jewish People.* çev. George Weidenfeld ve Nicolson Ltd. Tel Aviv: Dvir Publishing House, 1969.

Ben-Zvi, Itzhak. *The Exiled and the Redeemed.* Philadelphia: Jewish Publication Society. 1957.

Berkowitz, Michael. *Zionist Culture.* Chapel Hill: North Carolina University, 1996.

Berman, Nina. *Orientalismus, Kolonialismus und Moderne. Zum Bild des Orients in der deutschsprachigen Kultur um 1900.* Stuttgart: M & P Verlag, 1997.

Bettauer, Hugo. *The City Without Jews: A Novel of Our Time.* çev. Salomea Neumark Brainin. New York: Bloch Publishing Company, 1991.

Beveridge, Ray. *Mein Leben für euch! Erinnerungen an glanzvolle und bewegte Jahre. Mit 39 Abbildungen.* Berlin: Ullstein, 1937.

Biagini, Furio. *Mussolini e il Sionismo.* Milano: M & B Publishing, 1998.

Billington, James H. *The Icon and the Axe: An Interpretive History of Russian Culture.* New York: Alfred A. Knopf, 1966.

Bilski, Emily *D. Berlin Metropolis: Jews and the New Culture 1890-1918.* Berkeley: California University Press, 1999.

Black, Antony. *The History of Islamic Political Thought.* New York: Routledge, 2001.

Blady, Ken. *Jewish Communities in Exotic Places.* Nothvale: Jason Aronson Co., 2000.

Blake, Robert. *Disraeli's Grand Tour.* New York: Oxford University, 1982.

Böss, Otto. *Die Lehre der Eurasier. Ein Beitrag zur russischen Ideengeschichte des 20. Jahrhunderts.* Wiesbaden: Otto Harrossowitz, 1961.

Boveri, Margret. *Minaret and Pipe-Line.* Londra: Oxford University Press, 1939.

Brantlinger, Patrick. *The Self-Fashioning of Disraeli.* Cambridge, İngiltere: Cambridge University Press, 1999.

Brechtefeld, Jörg. *Mitteleuropa and German Politics: 1848 to the Present.* New York: St. Martin's Press, 1996.

Brendon, Piers. *The Dark Valley: A Panorama of the 1930s.* New York: Alfred A. Knopf, 2000.

Brenner, Michael. *The Renaissance of Jewish Culture in Weimar Germany*. New Haven, Conn.: Yale University Press, 1996.

Broido, Vera. *Apostles into Terrorists*. New York: Viking, 1977.

Brook, Kevin Alan. *The Jews of Khazaria*. Northvale: Jason Aronson, 1999.

Brower, Daniel R., ve Edward J. Lazzerini. *Russia's Orient: Imperial Borderlands and Peoples 1700-1917*. Bloomington: Indiana University Press, 1997.

Blair Brysac, Shareen. *Resisting Hitler: Mildred Harnack and the Red Orchestra*. New York: Oxford University Press, 2000.

Buber, Martin. *On Zion*. Londra: Horovitz, 1952.

Buchan, John. *Greenmantle*. New York: Pocket Books, 1941.

Bullock, Alan. *Hitler and Stalin: Parallel Lives*. New York: Alfred A. Knopf, 1991.

Bunin, Ivan. *Cursed Days: A Diary of Revolution*. çev. Thomas Gaiton Marullo. Chicago: Ivan R. Dee, 1998.

Burchard, Armory, vd. der. *Das russische Berlin*. Berlin: Die Ausländerbeauftragte des Senats, 1994.

Burleigh, Michael. *The Third Reich: A New History*. New York: Hill and Wang, 2000.

Burleigh, Michael ve Wolfgang Wipperman. *The Racial State: Germany 1933-1945*. Cambridge, İngiltere: Cambridge University Press, 1991.

Burnaby, Fredrick. *On Horseback Through Asia Minor*. Oxford, İngiltere: Oxford University Press, 1898.

Burt, N. C., ve D. *D. The Far East*. Cincinnati: Robert Clarke, 1869.

Byron, Robert. *The Road to Oxiana*. Oxford, İngiltere: Oxford University Press, 1937.

Castonier, Elisabeth. *Stürmisch bis heiter: Memoiren einer Aussenseiterin*. Münih: Nymphenburger Verlagshandlung, 1964.

Chaliand, Gerard ve Jean-Pierre Rageau. *The Penguin Atlas of Diasporas*. New York: Penguin, 1991.

Chamberlain, Houston Stewart. *Foundations of the Nineteenth Century*. çev. John Lees. New York: John Lane Company, 1912.

Chubarov, Alexander. *The Fragile Empire: A History of Imperial Russia*. New York: Continuum, 2001.

Clark, Alan. *Suicide of the Empires: the Battles on the Eastern Front, 1914-1918*. New York: American Heritage, 1971.

Clarke, Sir Edward. *Benjamin Disraeli: Romance of a Great Career*. New York: Macmillan & Co., 1926.

Cohen, Arthur A., der. *Jew, Essays from Martin Buber's Journal* Der Jude, *1916-1928*. çev. Joachim Neugraschel. Alabama: Alabama University Press, 1980.

Cohn, Norman. *Warrant for Genocide: The Myth of the Jewish World Conspiracy and the Protocols of the Elders of Zion*. Londra: Serif, 1967.

Conrad, Joseph. *Under Western Eyes*. New York: Modern Library, 2001.

—. *Notes on Life and Letters*. Londra ve Tronoto: J. M. Dent & Sons Ltd., 1921.

Craig, Gordon A. *Germany, 1866-1945*. New York: Oxford University Press, 1978.

Crankshaw, Edward. *Gestapo: Instrument of Tyranny*. Londra: Putnam, 1956.

—. *The Shadow of the Winter Palace: Russia's Drift to Revolution, 1825-1917*. New York: Viking, 1976.

Cunsolo, Ronald. *Italian Nationalism: From Its Origins to World War II*. Malabar, Fla.: Robert E. Krieger Publishing Company, 1990.

Curtis, William Eleroy. *Around the Black Sea*. New York: Hodder & Stoughton, Geroge H. Doran Company, 1911.

Daniel, Mooshie G. *Modern Persia*. Toronto: Henderson & Company, 1898.

Daniels, Robert V., der. *A Documentary History of Communism, Volume I*. New York: Vintage Books, 1960.

D'Annunzio, Gabriele. *Teneo te Africa*. Milano: Il Vittoriale Degli Italiani, 1939.

David, Itzhac. *Istoriia evreev na Kavkaze* (Filistin'deki Kafkas Yahudilerinin Tarihi). Tel Aviv: Kavkasioni, 1989.

Dawidowicz, Lucy, der. *The Golden Tradition: Jewish Life and Thought in Eastern Europe*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1967.

Delmer, Sefton. *Trail Sinister: Top Newsman Remembers Europe*. Londra: Secker & Warbung, 1961.

—. *Weimar Germany: Democracy on Trial*. New York: American Heritage, 1972.

Diggins, John. *Mussolini and Fascism: The View from America*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1972.

Disraeli, Benjamin. *Coningsby, or the New Generation*. Boston: L.C. Page & Co., 1844.

—. *Tancred, or the New Crusade*. Westport, Conn.: Greenwood Press, 1970.

—. *Contarini Fleming: A Psychological Romance*. New York: AMS Press, 1976.

Dubrovic, Milan. *Veruntreute Geschichte: Die Wiener Salons und Literatencafes*. Viyana: Paul Zsolnay Verlages, 1985.

Dodd, Martha. *Through Embassy Eyes: My Years in Germany*. New York, Harcourt, Brace and Company, 1939.

Dumas, Alexandre. *Adventures in Caucasia*. çev. A.E. Murch. Westport, Conn.: Greenwood Press, 1975.

Dymshits, Valery. "The Eastern Jewish Communities of the Former USSR", *Facing West: Oriental Jews of Central Asia and the Caucasus*. Amsterdam: Joods Historisch Museum, 1996 içinde.

Ehrenburg, Ilya. *Memoirs (1921-1941)*. New York: Grosset and Dunlap, 1963.

Ehrenfels, Christian von. *Leben und Werk*. Amsterdam: Rodopi, 1986.

Eickelman, Dale F., der. *Russia's Muslim Frontiers*. Indianapolis: Indiana University Press, 1993.

Elliott, Mark. *Azerbaijan with Georgia*. West Sussex, İngiltere: Trailblazer, 1999.

Ellis, John. *The Social History of the Machine Gun*. New York: Random House, 1975.

Elon, Amos. *The Pity of It All: A History of the Jews in Germany, 1743-1933*. New York: Metropolitan Books, 2002.

Endelman, Todd M., der. *Jewish Apostasy in the Modern World*. New York: Holmes & Meier, 1987.

Fabre, Giorgio. *L'Elenco*. Torino: Silvio Zamorani, 1998.

Felice, Renzo De. *Fascismo e l'Oriente: arabi, ebrei e indiani nella politica di Mussolini*. Bologna: Società editrice il Mulino, 1988.

—. *Jews in an Arab Land: Libya, 1835-1970.* çev. Judith Roumani. Austin: University of Texas Press, 1985.

—. *Jews in Fascist Italy.* çev. Robert Miller. New York: Enigma Books, 2001.

Ferguson, Niall. *The House of Rothschild.* New York: Viking, 1999.

Fermi, Laura. *Mussolini.* Chicago: University of Chicago Press, 1961.

—. *Illustrious Immigrants: The Intellectual Migration from Europe, 1930-41.* Chicago: University of Chicago Press, 1968.

Fest, Joacihim. *Hitler.* çev. Richard ve Clara Winston. New York: Harcourt Brace Jovanovich, Inc., 1974.

Fichtner, Paula Sutter. *Habsburg Empire: From Dynasticism to Multinationalism.* Malabar, Fla.: Krieger Publishing Company, 1997.

Floyd, David. *Russia in Revolt, 1905: The First Crack in Tsarist Power.* New York: American Heritage, 1969.

Ford, Franklin L. *Political Murder.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1985.

Friedländer, Saul. *Nazi Germany and the Jews: The Years of Persecution, 1933-1939,* cilt. I. New York: HarperCollins, 1997.

Friedrich, Otto. *Before the Deluge: A Portrait of Berlin in the 1920s.* New York: HarperPerennial, 1972.

—. *City of Nets: A Protrait of Hollywood in the 1940s.* New York: Harper & Row, 1986.

Fromkin, David. *A Peace to End All Peace.* New York: Henry Holt, 1989.

Fromm, Bella. *Blood and Banquets: A Berlin Social Diary.* Londra: Geoffrey Bles, 1943.

Fülöp-Miller, René. *Leaders, Dreamers and Rebels: An Account of the Great Mass-Movements of History and the Wish-Dreams That Inspired Them.* New York: Viking, 1935.

—. *Lenin and Gandhi.* New York: G. P. Putnam's Sons, 1927.

Fussell, Paul. *Abroad: British Literary Traveling Between the Wars.* New York: Oxford University Press, 1980.

Geifman, Anna, der. *Russia Under the Last Tsar: Opposition and Subversion 1894-1917.* Oxford, Ingiltere: Blackwell Publishers, 1999.

—. *Thou Shalt Kill: Revolutionary Terrorism in Russia 1894-1917.* Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1993.

Gertz, Elmer. *Odyssey of a Barbarian: The Biography of George Sylvester Viereck.* Buffalo, N.Y.: Prometheus Books, 1978.

Gillette, Aaron. *Racial Theories in Fascist Italy.* Londra: Routledge, 2002.

Glenny, Michael ve Norman Stone, der., *The Other Russia: The Experience of Exile.* New York: Viking, 1991.

Goodwin, Jason. *Lords of the Horizons: A History of the Ottoman Empire.* New York: Henry Holt, 1998.

Graham, Stephen. *A Vagabond in Caucasus.* Londra: John Lane, 1911.

Goitein, S. D. *Jews and Arabs: Their Contacts Through the Ages.* New York: Schocken, 1974.

Goldstone, Jack A., der. *The Encyclopedia of Political Revolutions*. Washington, D.C.: Congressional Quarterly, 1998.

Grey, Ian. *Stalin: Man of History*. Garden City: Doubleday, 1979.

Grosz, George. *George Grosz: An Autobiography*. çev. Nora Hughes. New York: Macmillan, 1983.

Grunfeld, Frederic V. *Prophets Without Honor: A Background to Freud, Kafka, Einstein, and Their World*. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1979.

Gubbay, Lucien. *Sunlight and Shadow: The Jewish Experience of Islam*. New York: Other Press, 1999.

Haffner, Sebastian. *Defying Hitler: A Memoir*. çev. Oliver Pretzel. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2002.

—. *The Meaning of Hitler*. çev. Ewald Osers. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1983.

Haimson, Leopold. *The Russian Marxists and the Origins of Bolshevism*. Boston: Beacon Press, 1955.

Hall, Murray. *Der Fall Bettauer*. Viyana: Loecker Verlag, 1978.

Hanım, Michael F., der. *The City in Late Imperial Russia*. Bloomington: Indiana University Press, 1986.

Hanfstaengl, Ernst. *Hitler: The Missing Years*. New York: Arcade Publishing, 1994.

Harcave, Sidney, der., *The Memoirs of Count Witte*. Armonk, M. E. Sharpe, Inc., 1990.

Harlow, Barbara ve Mia Carter, der., *Imperialism and Orientalism: A Documentary Sourcebook*. Malden, Mass.: Blackwell, 1999.

Hauptmann, Genpank, *Sämtliche Werke*. Berlin: Propyläen Verlag, 1974.

Haxthausen, Charles W. ve Heidrun Suhr, der., *Berlin: Culture and Metropolis*. Minneapolis: University of Minnesota, 1990.

Hecht, Ben. *A Guide for the Bedevilled*. New York: Scribner and Sons, 1944.

—. *A Child of the Century*. New York: Simon&Schuster, 1954.

Hedgepeth, Sonya ve Ernst Schurer. *Else Laster-Schüler: Ansichten und Perspektiven*. Tübingen, Germany: Francke, 1999.

Heering, Kurt Jürgen, der., *Das Wiener Kaffeehaus*. Frankfurt am Main: Insel Verlag, 1993.

Heiber, Helmut. *The Weimar Republic*. çev. W. E. Yuill. Oxford, İngiltere: Blackwell Publishers, 1993.

Heiden, Konrad. *The Führer*. çev. Ralph Manheim. Edison, N.J.: Castle Books, 2002.

Heilbut, Anthnony. *Exiled in Paradise: German Refugee Artists and Intellectuals in America from the 1930s to the Present*. New York: Viking, 1983.

Heizer, Donna K. *Jewish-German Identity in the Orinetalist Literature of Else Lasker-Schüler, Friedrich Wolf, and Franz Werfel*. Columbia, S.C.: Camden House, 1996.

Henri, Ernst. *Hitler over Europe?* New York: Simon&Schuster, 1934.

Herber, Agnes. *Casuals in the Caucasus: The Diary of a Sporting Holiday*. Londra: John Lane Company, 1912.

Herman, Arthur. *The Idea of Decline in Western History*. New York: Free Press, 1997.

Hermand, Jost. *Old Dreams of a New Reich: Volkish Utopias and National Socialism*. Bloomington: Indiana University Press, 1992.

Hess, Moses. *Rome and Jerusalem: A Study in Jewish Nationalism*. New York: Bloch, 1918.

Hilberg, Raul, der., *Documents of Destruction: Germany and Jewry, 1933-1945*. Chicago: Quadrangle Books, 1971.

Hindenburg, Paul von. "The Stab in the Back", Anton Kaes vd., der., *The Weimar Republic Sourcebook*. Berkeley: University of California Press, 1994 içinde.

Hingley, Ronald. *The Russian Secret Police: Muscovite, Imperial Russian, and Soviet Political Security Operations*. New York: Simon&Schuster, 1970.

Hirschfeld, Magnus. *The Sexual History of the World War*. New York: The Panurge Press, 1934.

Hodgetts, E. A. Braylet. *Round About Armenia: The Record of a Journey Across the Balkans, Through Turkey, the Caucasus and Persia*. Londra: Sampson Low, Marston and Company, 1916.

Hoeflich, Eugen. *Die Pforte des Ostens: Das Arabish-Jüdische Palästina vom panasiatischen Standpunkt aus*. Berlin ve Viyana: Benjamin Harz Verlag, 1923.

Höpp, Gerhard, *Fremde Erfahrungen: Asiaten und Afrikaner in Deutschland, Österreich und in der Schweiz bis 1945*. Berlin: Klaus-Schwarz-Verlag, 1996.

—. *Muslime in der Mark: als Kriegsgefangene und Internierte in Wünsdorf und Zossen, 1914-1924*. Berlin: Klaus-Schwarz-Verlag, 1997.

Hoffmann, Conrad. *In the Prison Camps of Germany, a Narrative of "Y" Service Among Prisoners of War*. New York: Association Press, 1920.

Hofmann, Paul. *The Viennese: Splendor, Twilight and Exile*. New York: Anchor Press, 1988.

Hollins, Dave. *Austrian Auxiliary Troops 1792-1816*. Oxford, İngiltere: Osprey Publishing Co., 1996.

Hook, Sidney, *Marx and the Marxists: The Ambiguous Legacy*. Malabar, Fla.: Robert E. Krieger Publishing Co., 1982.

Hopkirk, Peter. *Like Hidden Fire: The Plot to Bring Down the British Empire*. New York: Kodansha, 1994.

—. *Setting the East Ablaze*. New York: Kodansha, 1984.

Hosking, Geoffrey. *Russia: People and Empire*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1997.

Hourani, Albert. *A History of the Arab Peoples*. New York: MJF Books, 1991.

Hull, E. M. *The Sheik*. New York: Dell, 1921.

Huntington, W. Chapin. *The Homesick Million: Russia-out-of-Russia*. Boston: Stratford Co., 1933.

Hynes, Samuel, vd. der., *Reporting World War II*, 2 cilt. New York: Library of America, 1995.

Isenberg, Sheila. *A Hero of Our Own: The Story of Varian Fry*. New York: Random House, 2001.

Isherwood, Christopher, *The Berlin Stories*. New York: New Directions, 1945.

Jelavich, Peter. *Berlin Cabaret*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1993.

Johann, A. E. *Das Land ohne Herz: eine Reise ins unbekannte Amerika*. Berlin: Deutscher Verlag, 1942.

Johnson, Niel M. *George Sylvester Viereck: German-American Propagandist*. Urbana: University of Illinois Press, 1972.

Johnson, Paul. *A History of the Jews*. New York: Harper&Row, 1987.

Johnston, Robert. *"New Mecca, New Babylon": Paris and the Russian Exiles, 1920-1945*. Kingston: McGill-Queen's University Press, 1988.

Joll, James. *The Anarchists*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1964.

Joly, Maurice. *The Dialogue in Hell Between Machiavelli and Montesquieu: Humanitarian Despotism and the Conditions of Modern Tyranny*. çev. John S. Waggoner. Lanham: Lexington Books, 2002.

Jonge, Alex de. *Stalin and the Shaping of the Soviet Union*. New York, 1986.

Kaes, Anton, vd., der., *The Weimar Republic Sourcebook*. Berkeley: University of California Press, 1994.

Kann, Robert A. *A History of the Habsburg Empire, 1526-1918*. Berkeley: University of California Press, 1974.

Kappeler, Andreas. *The Russian Empire: A Multiethnic History*. çev. Alfred Clayton. New York: Longman, 2001.

Karny, Yo'av. *Highlanders: A Journey to the Cucasus in Search of Memory*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2000.

Karsh, Efraim ve Inari Karsh. *Empires of the Sand: The Struggle for Mastery in the Middle East, 1789-1923*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1999.

Katkov, George ve Harold Shukman. *Lenin's Path to Power: Bolshevism and the Destiny of Russia*. New York: American Heritage Press, 1971.

Katz, Jacob. *From Prejudice to Destruction: Anti-Semitism 1700-1933*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1982.

Kaufmann, Walter. *Monarchism in the Weimar Republic*. New York: Bookman, 1953.

Keegan, John. *The First World War*. New York: Alfred A. Knopf, 1999.

Keller, Phyllis. *States of Belonging: German American Intellectuals and the First World War*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1979.

Kershaw, Ian. *Hitler 1889-1936: Hubris*. New York: W.W.Norton, 1998.

Kessler, Harry. *Berlin in Lights: The Diaries of Count Harry Kessler*. çev. Charles Kessler. New York: Grove, 2000.

Keyserling, Hermann. *Travel Diary of a Philosopher*. çev. J. Holroyd Reece. New York: Harcourt, Brace and Company, 1925.

Klemperer, Victor. *The Language of the Third Reich: LTI-Lingua Tertii Imperii: A Philologist's Notebook*. New York: Continuum, 2002.

Knight, Carlo. *La Torre di Clavel: Un Romanzo*. Capri: La Conchiglia, 1999.

Kohn, Hans. *Die Europaisierung des Orients*. Berlin: Schocken, 1934.

—. *Nationalism and Imperialism in the Hither East*. Londra: G. Routledge and Sons, 1932.

Kolnai, Aurel. *The War Against the West*. New York: Viking, 1938.

Koestler, Arthur. *The Thirteenth Tribe*. New York: Random House, 1976.

—. *The Yogi and the Commissar*. New York: Macmillan Company, 1945.

—. *Arrow in the Blue*. Londra: Collins, 1952.

Kracauer, Siegfried. *From Caligari to Hitler: A Psychological History of the German Film*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1947.

Kramer, Martin, der., *The Jewish Discovery of Islam: Studies in Honor of Bernard Lewis*. Tel Aviv: The Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies, 1999.

Kreimeier, Klaus. *The Ufa Story: a History of Germany's Greatest Film Company, 1918-1945*. Londra: University of California Press, 1999.

Kropotkin, Peter. *Memoirs of a Revolutionist*. New York: Dover Publications, 1899.

Kühl, Stefan. *The Nazi Connection: Eugenics, American Racism, and German National Socialism*. New York: Oxford University Press, 1994.

Kuen, Odette. *In the Land of the Golden Fleece, Through Independent Menchevist Georgia*. çev. Helen Jessiman. Londra: John Lane, 1924.

Kurzman, Charles. *Modernist Islam 1840-1940: A Sourcebook*. Oxford, İngiltere: Oxford University Press, 2002.

Lamb, Richard. *Mussolini as Diplomat: Il Duce's Italy on the World Stage*. New York: Fromm International, 1999.

Lane, Barbara Miller ve Leila J. Rupp, der. *Nazi Ideology Before 1933: A Documentation*. Austin: University of aTexas Press, 1978.

Lapidus, Ira M. *A History of Islamic Societies*. Cambridge, İngiltere: Cambridge University Press, 1988.

Laqueur, Walter, der. "The Origins of Modern Terrorism", *The Terrorism Reader: An Historical Anthology, Part II*. Philadelphia: Temple University Press, 1978 içinde.

—. *Russia and Germany: A Century of Conflict*. Boston: Little, Brown and Co., 1965.

Lasker-Schüler, Else. *Konzert*. Berlin: Rowohlt, 1932.

—. *Hebrew Ballads and Other Poems*. Philadelphia: Jewish Publication Society of America, 1980.

Lawrence, T.E. *Seven Pillars of Wiston: A Triumph*. New York: Anchor Books, 1991.

Layton, Susan. *Russian Literature and Empire: Conquest of the Caucasus from Pushkin to Tolstoy*. New York: Cambridge University Press, 1994.

Leeuw, Charles van der. *Azerbaijan: A Quest for Identity*. New York: St. Martin's Press, 2000.

Levine, Don Isaac. *Stalin*. New York: Cosmopolitan Book Corporation, 1931.

Levy, Avigdor, der. *The Jews of the Ottoman Empire*. Princeton, N.J.: Darwin Press, 1984.

Lewis, Bernard. *The Jews of Islam*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1984.

—. *Islam in History: Ideas, People, and Events in the Middle East*. Chicago: Open Court, 1993.

Liberman, Simon. *Building Lenin's Russia*. Chicago: University of Chicago Press, 1945.

Lichtheim, George. *Marxism: An Historical and Critical Study*. New York: Columbia University Press, 1982.

Lieven, D.C.B. *Emipre: The Russian Empire and Its Rivals*. Londra: John Murray, 2000.

—. *Russia's Rulers Under the Old Regime*. New Haven, Conn.: Yale University Press, 1989.

Lilla, Mark. *The Reckless Mind: Intellectuals in Politics*. New York: New York Review Books, 2001.

Lilli, Virgilio. *Racconti di una Guerra*. Milano: Bompiani, 1943.

Lincoln, W. Bruce. *In War's Dark Shadow: The Russians Before the Great War*. New York: Dial Press, 1983.

—. *The Romanovs: Autocrats of All the Russias*. New York: Dial Press, 1981.

Linse, Ulrich. *Barfüssige Propheten. Erlöser der zwangziger Jahre*. Berlin: Siedler, 1983.

Lipstadt, Deborah E. *Beyond Belief: The American Press and the Coming of the Holocaust*. New York: Free Press, 1986.

Liulevicius, Vejas Gabriel. *War Land on the Eastern Front: Culture, National Identity and German Occupation in World War I*. Cambridge, İngiltere: Cambridge University Press, 2000.

Lukacs, John. *The Hitler of History*. New York: Alfred A. Knopf, 1997.

Luke, Harry Charles. *Anatolica*. Londra: Macmillan, 1924.

Lyons, Eugene. *Stalin: Czar of All the Russias*. Philadelphia: J.B. Lippincott Company, 1940.

Macfie, A.L., der. *Orientalism: A Reader*. New York: New York University Press, 2000.

—. *Orientalism*. Londra: Longman, 2002.

Maclean, Fitzroy. *All the Russians: The End of an Empire*. New York: Smithmark, 1992.

—. *To Caucasus, the End of All the Earth: An Illustrated Companion to the Caucasus and Transcaucasia*. Londra: J. Cape, 1976.

Macmillan, Margaret. *Paris: 1919*. New York: Random House, 2001.

Malevsky-Malevich, P. *A New Party in Russia*. Londra: George Routledge & Sons, 1928.

Malia, Martin. *Russia Under Western Eyes: From the Bronze Horseman to the Lenin Mausoleum*. Cambdridge, Mass.: Harvard University Press, 1999.

Mamedov, Farid. *Azerbaijan: Fortresses, Castles*. çev. Shaik Djabiroğlu. Bakü: Interturan, Inc., 1994.

Mansel, Philip. *Constantinople: City of the Worlds's Desire*. New York: St. Martin's Press, 1996.

Mansfield, Peter. *A History of the Middle East*. New York: Viking, 1991.

—. *The Ottoman Empire and Its Successors*. New York: St. Martin's Press, 1973.

Marcus, Jacob R. *The Rise and Destiny of the German Jew*. Cincinnati: Union of American Hebrew Congregations, 1934.

Massing, Paul. *Rehearsal for Destruction: A Study of Political Anti-Semitsm in Imperial Germany*. New York: Harper, 1949.

Mazower, Mark. *Dark Continent: Europe's Twentieth Century*. New York: Alfred A. Knopf, 1999.

McCarthy, Justin. *The Ottoman Peoples and the End of Empire*. Londra: Arnold, 2002.

Mehring, Walter. *Staatenlos im Nirgendwo. Die Gedichte, Lieder und Chansons 1933-1974*. Düsseldorf, Almanya: Claasen Verlag, 1981.

—. *The Lost Library*. çev. Richard ve Clara Winston. New York: Bobbs-Merrill Co., 1951.

Mendes-Flohr, Paul R. *Divided Passions: Jewish Intellectuals and the Experience of Modernity*. Detroit: Wayne State University Press, 1991.

Metcalfe, Philip. *1933*. Sag Harbor, N.Y.: Permanent Press, 1988.

Meyer, Karl E., ve Shareen Blair Brysac. *Tournament of Shadows: The Race for Empire in Central Asia*. Washington, D.C.: Counterpoint, 1999.

Michaelis, Meir. *Mussolini and the Jews: German-Italian Relations and the Jewish Question in Italy 1922-1945*. Oxford, İngiltere: Clarendon Press, 1978.

Montefiore, Simon Sebag. *Stalin: The Court of the Red Tsar*. New York: Alfred A. Knopf, 2004.

Moore, Joseph, Jr., *Outlying Europe and the Nearer Orient*. Philadelphia: J.B. Lippincott, 1880.

Moorehead, Alan. *The Russian Revolution*. New York: Harper &Row, 1958.

Mosse, George L. *Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars*. Oxford, İngiltere: Oxford University Press, 1900.

—. *The Naitonalization of the Masses: Political Symbolism and Mass Movements in Germany from the Napoleonic Wars Through the Third Reich*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1975.

Mottahedeh, Roy. *The Mantle of the Prophet: Religion and Politics in Iran*. New York: Pantheon, 1985.

Munschi, Hilal. *Die Republik Aserbeidschan. Eine geschictliche und politische Skizze*. Berlin: Neudt Verlag, 1930.

Naimark, Norman M. *Terrorists and Social Democrats: The Russian Revolutionary Movement Under Alexander III*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1983.

—. *Fires of Hatred: Ethnic Cleansing in Twentieth-Century Europe*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2001.

Nasmyth, Peter. *Georgia: In the Mountains of Poetry*. New York: St. Martin's Press, 1998.

Nawrath, Alfred. *Im Reiche der Medea. Kaukasische Fahrten und Abenteur*. Leipzig, Almanya: F. U. Brockhaus, 1924.

Neaman, Elliot Yale. *A Dubious Past: Ernst Jünger and the Politics of Literature After Nazism*. Berkeley: University of California Press, 1999.

Notestein, Wallace. *Conquest und Kultur: Aims of the Germans in Their Own Words*. Washington, D.C.: Committee on Public Information, 1918.

O'Brien, Conor Cruise. *The Siege*. New York: Simon&Schuster, 1986.

O'Connor, Timothy Edward. *The Engineer of Revolution: L.B. Krasin and the Bolsheviks, 1870-1926*. Boulder, Colo.: Westview Press, 1992.

O'Connor, Richard. *The German Americans: An Informal History*. Boston: Little, Brown and Company, 1968.

Palgrave, William Gifford. *Travels in Central and Eastern Arabia*. Londra: Macmillan, 1871.

Patai, Raphael. *Apprentice in Budapest: Memories of a World That Is No More*. Salt Late City: University of Utah Press, 1988.

—. *The Seed of Abraham: Jews and Arabs in Contact and Conflict*. New York: Scribner, 1986.

Pauli, Herta E. *Alfred Nobel: Dynamite King, Architect of Peace*. New York: L. B. Fischer, 1942.

—. *Break in Time*. New York: Hawthorne Books, 1972.

Paxton, Robert O. *The Anatomy of Fascism*. New York: Alfred A. Knopf, 2004.

Peukert, Detlev. *The Weimar Republic: The Crisis of Classical Modernity*. New York: Hill and Wang, 1987.

Pfanner, Helmut F. *Exile in New York: German and Austrian Writers After 1933*. Detroit: Wayne State University Press, 1983.

Phillips, Henry Albert. *Germany Today and Tomorrow*. New York: Dodd, Mean and Company, Inc., 1935.

Poliakov, Leon. *The History of Anti-Semitism: From the Time of Christ to the Court Jews*. çev. Richard Howard. New York: Schokcken Books, 1965.

Poliakov, Leon ve Jacques Sabille. *Jews Under the Italian Occupation*. Paris: Editions du Centre, 1955.

Powell, E. Alexander. *By Camel and Car to the Peacock Throne*. Garden City, N.Y.: Garden City Publishing Co., 1923.

Pulzer, Peter G. J. *The Rise of Political Anti-Semitism in Germany and Austria*. New York: John Wiley&Sons, 1964.

Radzinsky, Edvard. *The Last Tsar: The Life and Death of Nicholas II*. New York: Doubleday, 1993.

Ra, Bo Yin (J.A. Schneiderfranken). *The Wisdom of St. John*. Berekely, Calif.: Kober Press, 1924.

Rabinbach, Anson. *In the Shadow of Catastrophe: German Intellectuals Between Apocalypse and Enlightenment*. Berkeley: University of California Press, 1997.

Raeff, Marc. *Russia Abroad: A Cultural History of the Russian Emigration 1919-1939*. New York: Oxford University Press, 1990.

Raisin, Jacob S. *Gentile Reactions to Jewish Ideals: With Special Reference to Proselytes*. New York: Philosophical Library, 1953.

Raswan, Carl R. *Black Tents of Arabia: My Life Among the Bedouins*. Londra: Hutchinson and Co., 1935.

Rauschning, Hermann. *The Revolution of Nihilism: Warning to the West!* New York: Alliance Book Corporation, 1939.

Rawlinson, A. *Adventures in the Near East 1918-1922*. New York: Dodd, Mead and Co., 1925.

Redman, Tim. *Ezra Pound and Italian Fascism*. Cambridge, Ingiltere: Cambridge University Press, 1991.

Reitlinger, Gerald. *The SS: Alibi of a Nation 1922-1945.* New York: Viking, 1957.

Remnick, David. *Lenin's Tomb: The Last Days of the Soviet Empire.* New York: Random House, 1993.

Richie, Alexandra. *Faust's Metropolis: A History of Berlin.* New York: Carroll&Graf, 1998.

Rigge, Simon. *War in the Outposts.* Alexandria, Va.: Time-Life Books, 1980.

Rispoli, Giulio. *Positano, Luoghi e Persone, "Ieri e Oggi."* Verona, 1989.

Robertson, Esmonde M. *Mussolini as Empire-Builder: Europe and Africa, 1932-36.* Londra: Macmillan Press, 1977.

Robertson, Ritchie, der., *The German-Jewish Dialogue: An Anthology of Literary Texts, 1749-1993.* New York: Oxford University Press, 1999.

Robinson, Paul. *The White Russian Army in Exile, 1920-1941.* New York: Oxford University Press, 2002.

Rosenbaum, Alan S., der., *Is the Holocaust Unique? Perspectives on Comparative Genocide.* Boulder, Colo.: Westview, 1998.

Rosenbaum, Ron. *Explaining Hitler: The Search for the Origins of His Evil.* New York: HarperPerennial, 1998.

Rosenbloom, Joseph R. *Conversion to Judaism: From the Biblical Period to the Present.* Cincinnati: Hebrew Union College Press, 1978.

Roshwald, Aviel. *Ethnic Nationalism and the Fall of Empires: Central Europe, Russia and the Middle East, 1914-1923.* Londra: Routledge, 2001.

Ross, Edward. *Russia in Upheaval.* New York: The Century Company, 1918.

Roth, Joseph. *Juden auf Wanderschaft.* Berlin: Die Schmiede, 1927.

—. *What I Saw: Reports from Berlin, 1920-1933.* çev. Michael Hofmann. New York: W.W. Norton, 2003.

Sachar, Abram Leon. *A History of the Jews.* New York: Alfred A. Knopf, 1968.

Sachar, Howard M. *Emergence of the Middle East.* New York: Alfred A. Knopf, 1969.

—. *Dreamland: Europeans and Jews in the Aftermath of the Great War.* New York: Alfred A. Knopf, 2002.

Said, Edward. *Orientalism.* New York: Vintage, 1978.

Salomon, Ernst Von. *The Answers of Ernst von Salomon to the 131 Questions in the Allied Military Government "Frageboge."* çev. Constantine Fitzgibbon. Londra: Putnam, 1954.

Sarti, Roland. *The Ax Within: Italian Fascism in Action.* New York: Franklin Watts, Inc., 1974.

Saunders, Thomas J. *Hollywood in Berlin: American Cinema and Weimar Germany.* Berkeley: University of California Press, 1994.

Schechtman, Joseph. *Fighter and Prophet: The Vladimir Jabotinsky Story, the Last Years.* New York: Thomas Yoseloff, 1961.

Schewertfeger, Ruth. *Else Lasker-Schüler: Inside This Deathly Solitude.* Oxford, Ingiltere: Berg, 1991.

Schmidt, Josef. *Der Unterhaltungsschriftsteller Mosche Ya-Akov Ben-Gavriel: Bio-Bibliographie und literaturkritische Bestimmung.* Bonn: Bouvier Verlag Herbert Grundmann, 1979.

Schnapp, Jeffrey T., der., *A Primer of Italian Fascism*. Lincoln ve Londra: University of Nebraska Press, 2000.

Schnauber, Cornelius. *Hollywood Haven*. Riverside, Calif.: Ariadne, 1997.

Scholem, Gershom. *On Jews and Judaism in Crisis*. çev. Werner Dannhauser. New York: Schocken Books, 1976.

Schomitz, David F. *United States and Fascist Italy: 1922-1940*. Chapel Hill: University of North Carolina, 1988.

Schorsch, Ismar. *Jewish Reactions to German Anti-Semitism, 1870-1914*. New York: Columbia University Press, 1972.

Schorske, Carl E. *German Social Democracy, 1905-1917: The Development of the Great Schism*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1983.

—. *Fin-de-Siècle Vienna: Politics and Culture*. New York: Alfred A. Knopf, 1980.

Schueddekopf, Otto-Ernst. *Linke Leute von Rechts: die nationalrevolutionären Minderheiten und der Kommunismus in der Weimarer Republik*. Stuttgart, Germany: W. Kohlhammer Verlag, 1960.

Schweinitz, H.H. *Helenendorf: eine deutsche Kolonie im Kaukasus*. Berlin: Vossische Verlag, 1910.

Segel, Binjamin W. *A Lie and a Libel: A History of the Protocols of the Elders of Zion*. çev. ve der. Richard S. Levy Lincoln, Nebraska: University of Nebraska Press, 1995.

Seton-Watson, R. W. *Disraeli, Gladstone, and the Eastern Question*. New York: Norton Library, 1972.

Shaw, Roger. *Handbook of Revolutions*. New York: Stratford Press, 1934.

Shaw, Stanford. *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic*. New York: New York University Press, 1991.

Shavit, Yaacov. *Jabotinsky and the Revisionist Movement 1925-1948*. Totowa, N.J.: Frank Cass, 1988.

Sheean, Vincent. *The New Persia*. New York: Century Co., 1927.

Shirer, William L. *Berlin Diary*. New York: Alfred A. Knopf, 1941.

—. *Rise and Fall of the Third Reich*. New York: Simon&Schuster, 1981.

Shoskes, Henry. *Your World and Mine*. New York: Lipton, 1952.

Sinor, Denis. der. *Orientalism and History*. Cambridge, İngiltere: W. Heffer, 1954.

S.K. *Agent in Italy*. New York: Doubleday, Doran, and Co., 1942.

Smith, Denis Mack. *Modern Italy*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1959.

—. *Mussolini's Roman Empire*. New York: Viking, 1976.

Smith, Edward Ellis. *The Young Stalin: The Early Years of an Elusive Revolutionary*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 1967.

Solomon, Flora ve Barnet Litvinoff. *Baku to Baker Street*. Londra: Collins, 1984.

"Spartacus manifesto" (1918). Anton Kaes vd. der. *The Weimar Republic Sourcebook*, Berkeley: University of California Press, 1994 içinde.

Spector, Ivar. *The Soviet Union and the Muslim World 1917-1958*. Seattle ve Londra: University of Washington Press, 1959.

Stephan, John J. *The Russian Fascists: Tragedy and Farce in Exile, 1925-1945*. New York: Harper & Row, 1978.

Stove, Robert J. *The Unsleeping Eye: Secret Police and Their Victims*. San Francisco: Encounter Books, 2003.

Stern, Fritz. *Dreams and Delusions*. New York: Vintage, 1987.

Stillman, Norman. *The Jews of Arab Lands*. Philadelphia: Jewish Publication Society, 1979.

Stoddard, Lothrop. *The New World of Islam*. New York: Charles Scribner, 1921.

—. *The Rising Tide of Color*. New York: Charles Scribner, 1920.

Sulzberger, C. L. *The Fall of Eagles: The Death of the Great European Dynasties*. New York: Crown, 1977.

Suny, Ronald Grigor ve Terry Martin. *A State of Nations: Empire and Nation-Making in the Age of Lenin and Stalin*. Oxford, İngiltere: Oxford University Press, 2001.

Swietochowski, Tadeusz. *Russian Azerbaijan: 1905-1920*. Cambridge, İngiltere: Cambridge University Press, 1985.

Swietochowski, Tadeusz ve Brian C. Collins. *Historical Dictionary of Azerbaijan*. Lanham: Scarecrow, 1999.

Taylor, A.J.P. *The Course of German History*. New York: Routledge, 2001.

Teague-Jones, Reginald. *The Spy Who Disappeared*. Londra: Victor Gollancz, 1991.

Toland, John. *Adolf Hitler*. New York: Doubleday&Company, Inc., 1976.

Tolf, Robert. *The Russian Rockefellers: The Saga of the Nobel Family and the Russian Oil Industry*. Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, 1976.

Toller, Ernst. *I Was a German: The Autobiography of a Revolutionary*. çev. Edward Crankshaw. New York: Paragon Hause, 1991.

Tolzmann, Don, der. *German-Americans in the World Wars: The Anti-German Hysteria of World War One*. Münih: K.G. Saur, 1995.

Torberg, Friedrich. *Kaffeehaus war überall*. Münih: Deutscher Taschenbuch, 1982.

Tuchman, Barbara W. *Bible and Sword: England and Palestine from the Bronze Age to Balfour*. New York: New York University Press, 1956.

—. *Proud Tower: A Portrait of the World Before the War, 1890-1914*. New York: Macmillan, 1966.

Tucker, Robert. *Stalin as Revolutionary 1879-1929: A Study in History and Personality*. New York: W.W. Norton, 1973.

Tütüncü, Mehmet. der. *Turkish-Jewish Encounters: Studies on Turkish-Jewish Relations Through the Ages*. Haarlem, Hollanda: Stichiting SOTA, 2001.

Ulam, Adam B. *The Bolsheviks: The Intellectual, Personal and Political Triumph of Communism in Russia*. New York: Collier Books/Macmillan, 1968.

—. *Stalin: The Man and His Era*. Boston: Beacon Press, 1987.

Vacca-Mazzara, Giamil. *Asiadeh*, Önsöz. Roma: Instituto Traduzioni Letterarie Orientali, 1943.

Vambery, Arminius. *Story of My Struggles*. Londra: T.F. Unwin, 1904.

—. *Western Culture in Eastern Lands: A Comparison of the Methods Adopted by England and Russia in the Middle East*. Londra: John Murray, 1906.

Vassilyev, T. ve René Fülöp-Miller. *The Ochrana: The Russian Secret Police*. Philadelphia: J. B. Lipincott, 1930.

Venturi, Franco. *Roots of Revolution: A History of the Populist and Socialist Move-*

ments in Nineteenth Century Russia. çev. Francis Haskell. Chicago: University of Chicago Press, 1983.

Verein Jüdischer Hochschüler Bar Kochba, Prag, der. *Vom Judentum, ein Sammelbuch.* Leipzig, Almanya: K. Wolff, 1914.

Viereck, George. *Confessions of a Barbarian.* New York: Moffat, Yard & Co., 1910.

—. *Songs of Armageddon and Other Poems.* New York: Mitchell Kennerley, 1916.

—. *Glimpses of the Great.* New York: Macaulay, 1930.

—. *My Flesh and Blood.* New York: Horace Liveright, 1931.

—. *The Kaiser on Trial.* New York: Greystone Press, 1937.

Viereck, George ve Paul Eldrige. *My First Two Thousand Years.* New York: Gold Label Books, 1942.

Viereck, Peter. *Metapolitics: From the Romantics to Hitler.* New York: Alfred A. Knopf, 1941.

Vital, David. *A People Apart.* New York: Oxford University Press, 1999.

Volkogonov, Dmitri. *Stalin: Triumph and Tragedy.* Londra: Weidenfeld & Nicolson, 1991.

—. *Lenin: A New Biography.* New York: Free Press, 1994.

Wasserman, Jacob. *Mein Weg als Deutscher und Jude.* Berlin: S. Fischer Verlag, 1921.

Wasserstein, Bernard. *The Secret Lives of Trebitsch Lincoln.* New Haven, Conn.: Yale University, 1988.

Watt, Richard M. *The Kings Depart: The Tragedy of Germany: Versailles and the German Revolution.* New York: Barnes & Noble, 1968.

Weber, Eugen, der. *Paths to the Present.* New York: Dodd, Mead and Co., 1962.

—. *Varieties of Fascism.* Malabar, Fla.: Robert E. Krieger, 1964.

Weisberg, Richard H. *Vichy Law and the Holocaust in France.* New York: New York University Press, 1996.

Weldon, Michael J. *The Psychotronic Video Guide to Film.* New York: St. Martin's Press, 1996.

Wengeroff, Pauline. *Rememberings: The World of a Russian-Jewish Woman in the Nineteenth Century.* Bethesda: University Press of Maryland, 2000.

Werfel, Franz. *The Forty Days of Musa Dagh.* New York: Carroll & Graf, 1933.

Wheatcroft, Andrew. *The World Atlas of Revolutions. The Antecedents, Character, and History of the Revolutions of the Modern Age–from the American Ruvolution to the Revolutionary Violence of the 1980s.* New York: Simon & Schuster, 1983.

Wheatcroft, Geoffrey. *The Controversy of Zion.* New York: Addison-Wesley, 1996.

White, Alma. *My Trip to the Orient.* Bound Brook: Pentecostal Union, 1911.

Williams, Robert C. *Culture in Exile: Russian Émigrés in Germany 1881-1941.* Ithaca, N.Y.: Cornell University Press, 1972.

—. *Ruling Russian Eurasia: Khans, Clans and Tsars.* Malabar, Fla.: Krieger Publishing Company, 2000.

Wilson, Edmund. *To the Finland Station.* Londra: Macmillan, 1940.

Wilson, Neil, v.d. *Georgia, Armenia and Azerbaijan.* Melborne, Oakland, Londra, Paris: Lonely Planet, 2000.

Windhager, Günther. *Leopold Weiss Alias Muhammad Asad: Von Galizien nach Arabien 1900-1927*. Viyana: Boehlau Verlag, 2003.

Winter, Nevin O. *The Russian Empire of Today and Yesterday*. Boston: L.C. Page & Company, 1913.

Wolfradt, Willi. "The Stab in the Back Legend?" Anton Kaes v.d. der. *The Weimar Republic Sourcebook*. Berkeley: University of California Press, 1994 içinde.

Yagan, Murat. *I Come from Behind Kaf Mountain*. Putney, Vt.: Threshold, 1984.

Yarmolinsky, Avrahm. *Road to Revolution: A Century of Russian Radicalism*. New York: Collier Books, 1962.

Ypsilon (takma ad) *Pattern for World Revolution*. New York: Ziff-Davis Publising Co., 1947.

Zagoruiko, Ivan Giovanni. *I Pittori Russi a Positano*. Ravello, İtalya: Il Punto, 1995.

Zuccotti, Susan. *The Italians and the Holocaust*. New York: Basic Books, 1987.

Zunz, Leopold. "On Rabbinic Literature" (1818; pasajlar). çev. Alfred ve Eva Jospe. *Studies in Jewish Thought*. Detroit: Wayne State University Press, 1981 içinde.

Zweig, Stefan. *The World of Yesterday*. Londra: Cassell, 1943.

Dizin

ABD Dışişleri Bakanlığı
ABD Göçmen Hizmetleri 377
ABD Merkezi Haber Alma Örgütü (CIA) 118, 361
Abdülhamit, Sultan 165, 174, 320
Abdülmecid, Sultan 175-178
Acil Kurtarma Komitesi 420
Afganistan 95, 107, 108, 110, 293, 320, 404
Agamemnon (İngiliz savaş gemisi) 166
Ağa Han 173
Akhundov, Fuad 10, 17, 18
Alanya (Gürcü prens) 98, 101
Alekin, Boris 242
Aleksandr I (Rus çarı) 44, 141
Aleksandr II (Rus çarı) 63, 65, 69
Aleksandr III (Rus çarı) 69
Aleksandra (Rus çariçesi) 246
Ali ve Nino (*Ali and Nino*) 9, 13-15, 19-22, 34, 55, 76, 107, 111, 137, 147, 148, 153, 199, 265, 279, 281, 305, 401, 402, 406-408, 412, 413, 416-419, 423, 435, 461-463
Allah Büyüktür (*Allah is Great*) 163, 317, 333, 402-404, 421, 459
Alman-Gürcü Cemiyeti 268
Alman İmparatorluk Donanması 213
Alman Propaganda Bakanlığı 366, 367
Alman Yazarlar Birliği 308, 367, 398, 416, 452
Almanya/Almanlar 9, 10, 13, 14, 22, 28, 30-33, 41, 98, 122, 132, 138, 141-144, 162, 163, 175, 181, 202, 203, 207-215, 217, 221, 223-227, 233, 236, 238, 241, 244, 246, 248-256, 268-272, 276, 284, 290, 291, 293, 297, 298, 301, 303, 304, 308-311, 313, 316, 326, 331, 337-339, 342, 343, 346, 347, 355, 356, 361, 362, 364, 365, 367, 371, 375, 381-384, 386, 387, 389, 390, 392, 418, 426, 433, 434, 445, 451, 462
Almanya'daki Müslüman cemaati 284
Anayasal Demokratik Parti (Kadet Partisi) 243, 247
Andreae, Pima 26, 31, 32, 57, 373, 374, 378
Anglo-Hicaz Antlaşması 405
Anglo-Persian Oil Company (petrol şirketi) 190
antisemitizm 67, 112, 182, 192, 211, 244, 248, 249, 251, 297, 318, 321, 323, 326, 349, 390, 402, 405, 425, 426
Aram, Kurt 301
Asadullayev ailesi 74, 78

Asadullayev, Asad
Asadullayev, Şemsi 78
Asadullayeva, Banine 74, 171, 182
Asadullayeva, Züleyha 77, 128
Asia (Dergi) 53
Asimilasyon 251, 297, 316, 328, 452
Aşarbekov ailesi 9, 22-24, 77, 78, 458
Aşk Hakkında Hiçbir Şey Bilmeyen Adam (Nussimbaum) 34, 352, 435, 436, 462
Aşkenaz Yahudileri/Aşkenazlar 42, 45, 56, 80, 319, 319
Atatürk. bkz. Kemal, Mustafa
Atinalıların Yeri (edebiyat kulübü) 289
Avrasyacılık 341
Avusturya/Avusturyalılar 14, 25, 28, 29, 33, 42, 87, 109, 122, 164, 178, 211, 212, 213, 264, 269, 273, 297, 331, 345, 356, 361, 365, 367, 373, 374, 386-388, 396, 405, 406, 408, 409, 411, 413, 414, 417-419, 421, 434
Aydınlanma 65, 84, 169, 283, 292, 318
Ayzenştayn, Sergey 267
Azerbaycan 15, 16, 18, 20, 22, 23, 45, 46, 48, 52, 78-82, 84, 85, 92, 99, 101, 114, 118, 121, 123, 127-130, 135-137, 141-143, 146, 150-152, 154, 164, 231, 291, 299, 302, 305, 327, 415, 461, 462

Bağımsız Sosyalistler 214
Bahailer 112
Bakü 9, 10, 13, 15-23, 25, 29, 37, 39-41, 45-53, 56-61, 73, 74, 76-80, 86-90, 92, 93, 96, 98-100, 102, 104, 105, 110, 111, 114, 116, 118, 120-137, 144-147, 152, 154, 156, 159, 164, 172, 173, 181, 185, 190, 191, 194, 198-201, 207, 208, 212, 226, 229, 250, 253, 259, 269, 279, 281-283, 285, 299, 302, 305-307, 312, 320, 352, 365, 371, 381, 402, 432, 435, 446, 454, 458
Balbo, Italo 423
Ballin, Albert 233
Baltık ülkeleri 217
Barazon, Heinz 14, 407-409, 415-417
Batı 19, 23, 26, 27, 50, 53, 64, 85, 90, 116, 118, 127, 154, 159, 167, 169, 171-174, 176-178, 182, 189-191, 216, 229, 232, 242, 243, 252, 253, 256, 257, 279, 292-294, 312, 315, 316, 318, 321, 324, 326, 328, 329, 331-334, 337-339, 341, 351, 373, 381, 392, 404, 425, 461, 463
Battersbey, Abdullah 414
Batum (Gürcistan) 152, 154, 156-158, 229, 268
Baumfeld, Franzie 10, 422, 458
Beardsley, Aubrey 330
Beek, Gottfried zur. Bkz. Müller von Hausen, Ludwig 246
Belgeler/pasaportlar 88, 170, 177, 270, 365
Belyi, Andrei 236, 237
Benenson, Flora 45, 46, 80
Benenson, Ossip 45, 46
Ben-Gavriel, Moşe Yaakov. Bkz. Hoeflich, Eugen
Benjamin, Walter 291, 296, 298, 460
Benn, Gottfried 295
Berenson, Bernard 349
Berlin Üniversitesi 305
Berlin, Almanya 9, 10, 18, 21, 25, 26, 29-31, 33, 40, 55, 80, 86, 105, 107, 132, 137, 141, 162, 163, 166, 170, 182, 190, 191, 205, 209, 210, 213-216, 219-221, 223, 225, 231, 233, 235-244, 249, 251, 254, 260, 261, 267, 268, 270-274, 276, 279, 282-284, 288-291, 294, 296, 297, 302-309, 311, 312, 315, 317, 318, 333, 336, 338, 343, 345, 346, 348, 353-355, 359, 361-366, 371, 372, 383, 385, 388, 390, 396, 400, 401, 420, 422, 426, 428, 458, 461, 462
Bettauer, Hugo 417, 418, 422
Beyaz Ruslar 101, 108, 136, 169, 170, 172, 190, 193, 196, 246
Beyaz Rusya: Vatanları Olmayan İnsanlar (Nussimbaum) 170, 459

Birchall, Frederick T. 383
Birinci Dünya Savaşı 24, 28, 50, 54, 87, 112, 143, 162-165, 167, 181, 183, 187, 245, 251, 252, 269, 284, 307, 338, 391, 405
Birinci Enternasyonal 209
Birleşik Devletler 25, 32, 167, 237, 270, 337, 387, 392, 457, 458, 460
Bodmershof, Willi von 14, 15, 407, 408, 411
Bolşevikler/komünistler 17, 19, 24, 29, 52, 59-61, 73, 74, 78, 85, 87, 94, 96, 99-103, 106-111, 118, 121, 122, 126, 128-130, 132-134, 137, 138, 141, 142, 145, 149, 150, 152, 154, 155, 157, 159, 164, 181, 186, 189-191, 193, 201, 209, 210, 217, 222, 223, 225, 233, 242, 244, 247, 250, 269, 288, 293, 310, 340, 343-345, 361-364, 371, 382, 428
Bolşevizme Karşı Alman-Rus Birliği 335
Brailow, Alex 242, 271, 276, 277, 282, 343, 457
Brailow, Norma 10, 278, 457, 458
Brailowsky, Alexander, Bkz. Brailow, Alex
Brecht, Bertolt 291, 354
Brest Litovsk Antlaşması (1918) 211
Brindisi, İtalya, Abraham ile Lev'in gelişi 185
Brod, Max 400, 463
Brodski, Vava 242
Buber, Martin 295, 317, 328-334
Buhara 93-95, 103, 104, 106-110, 114, 164, 293, 302, 320, 460
Büyük Katerina 42
Büyük Oyun (Orta Asya) 95, 321
Büyük Petro, Lev'in ilgisi 292

Cafer Han 114, 115, 117, 118
Café Herrenhof (Viyana) 398, 400-402, 419, 421, 453
Castonier, Elisabeth 434
Castro, Profesör 447
Cehennem (terörist örgüt) 67, 70
Cengeliler 118, 119
Cengiz Han, Lev'in yazıları 95, 292
Chagall, Marc 242, 420
Chicago Tribune 221, 383, 389
Child, Richard Washburn 188
Churchill, Winston 108, 188, 210
Cinque, Serviglio, Don 436, 437
Clemenceau, Georges 131, 388
Cleveland Plain Dealer 188
Cocteau, Jean 219 (Cocteau olarak geçiyor)
Coolidge, Calvin 188
Cosmopolitan dergisi 345
Curzon, George, Lord 166, 172

Çeka 87, 92, 93, 103, 104, 129-132, 134, 135, 138-140, 144-146, 149, 188, 243, 336
Çiçek hastalığı 60
Çingeneler 183, 236, 326
Çoğulcu Sosyal Demokratlar 213, 214
Çöl, Lev üzerindeki etkisi 15, 19, 26, 27, 29, 30, 76, 81, 94-96, 103-106, 108, 110, 113, 119, 126, 135, 141, 144, 146, 150, 157, 165, 175, 228, 231, 234, 251, 274, 315, 317, 322, 323, 330, 403, 405, 406, 423, 448
Çugaşvili, Joseph "Koba" Bkz. Stalin, Joseph
Çulik, İbrahim bey 304

Dadacılık 223, 293, 297
Dağlı Yahudiler 80, 81, 85, 91
Danilevski, Nikolay 95
Darwin, Charles 325, 387
Delmer, Sefton "Tom" 216, 225, 356-358
Demir Komite 120
Demiryolu Çekası 103, 140, 145
Demokrasi, Avrupa demokrasisine son veren güç olarak Naziler 189, 209, 253, 339, 357, 362, 383, 424
Der Nahe Osten 302, 304, 307, 337
Dervişler 114
Deutsche Allgemeine Zeitung 300
Deutschnationale Volkspartei (DNVP) (Ulusal Alman Halk Partisi) 305
deve kervanları 29, 50

Devrim 13, 15, 19, 20, 22, 23, 28, 39, 40, 44, 50-54, 58-62, 64, 66-70, 73, 74, 78, 84, 86-89, 91-96, 100, 101, 103, 107, 118-121, 125-127, 129, 131-135, 138, 139, 143, 146, 149, 150, 152, 154, 159, 164, 171, 181, 182, 185, 188, 189, 192, 194, 199-201, 207-215, 217, 219-227, 236, 239, 242, 243, 245, 247-250, 252, 255, 256, 272, 288, 290, 294, 296, 298, 299, 310, 311, 316, 336-338, 340, 359, 363, 364, 371, 376, 382, 383, 395, 418, 419, 435, 453
Die Literarische Welt (Edebiyat Dünyası) 291, 293, 294, 297-301, 311, 338, 350, 352, 354, 460
Disraeli, Benjamin 26, 316, 317, 322-325, 393
Dix, Otto 220
Dodd, Martha 255
Dodd, William 255
Doğu Birliği 335, 415
Doğu Dilleri Semineri (Berlin) 274
Doğu Ekspresi 181
Doğu Enstitüsü 283, 453
Doğu'da Kan ve Petrol (Blood and Oil in the Orient) 21, 22, 24, 41, 79, 92-94, 97, 100, 102, 117, 128, 132, 136, 287, 298, 300, 301, 304, 306, 308, 396, 401, 459
Döblin, Alfred 291, 346
Dört yol Ağzında Rusya (Nussimbaum) 362
Dratler, Binks 262, 401, 421
Dratler, Jay 373
Dubnow, Simon 83, 84
Dumas, Aleksandr 48, 323
Dutch Shell 78, 128
Düello yapan şairler 22, 148
Düello, Gürcistan'da 157

Ebert, Friedrich 213, 214
Edebiyatçılar Odası 367
Edward VII (İngiltere Kralı) 321
Efendi, Reşit 320
Ehrenburg, Ilya 236, 238, 267
Ehrenfels, Christian von 411, 412, 463
Ehrenfels, Elfriede, Barones von 14, 15, 407, 408, 458
Ehrenfels, Imma von 411, 413
Ehrenfels, Leela von 10, 14, 407-409
Ehrenfels, Mireille Abeille, Barones von 10, 411, 415, 458, 463
Ehrenfels, Omar-Rolf, Baron von 265, 415, 444, 458
Ehrhardt Tugayı 224 (Tugayı olarak geçiyor kitapta)
Eichhorn, Emil 214, 219
Einstein, Albert 219, 349, 384, 385, 388, 389, 393
Eisner, Kurt 223
Ekaterinburg 246
Eldridge, Paul 347, 348
Elisabeth (Belçika kraliçesi) 388
Emanullah (Afganistan Kralı) 293
Emperyal Rus Deniz Gücü 121
Engels, Friedrich 385
Enver Paşa 162, 163
Enzeli, Abraham ile Lev'in gelişi 118, 120, 121
E.P. Tal & Co. (yayıncı) 408
Ercolino, Romolo 10, 442-445
Ermenistan/Ermeniler 39, 49, 52,74, 85, 137, 143, 153, 154, 161, 164, 165, 167, 175, 193, 199, 302, 306
Eski İnançlılar 43
Essad Bey (Lev Nussimbaum) 21, 22, 25, 31, 33, 35, 91, 93, 107, 136, 274, 278, 282, 283, 287-289, 291, 293, 296, 298-300, 302-305, 308-310, 312, 334, 347-350, 354, 355, 366, 367, 371-374, 377, 378, 380, 382, 390, 396-400, 402, 406, 408-410, 415, 416, 422, 424, 425, 427, 429, 431, 433, 434, 440, 443-446, 449, 453, 454
Essad Bey Vakfı 446
Etnik milliyetçilik 175, 285
Evlilik Sarayı (Bakü) 89, 90

Faruk (Mısır Kralı) 179
Fatherland Vakfı 386
Filistin 27, 46, 53, 169, 183, 212, 295, 325, 331, 333, 403, 405, 425

Fiorentino, Vito 429, 440
Firschauer, Eduard 397
Flamm, Peter 354
Flatow, Dorothea "Dojo," 433
Flatt, Zhenia 278
Ford, Henry 388, 393
Fransa 29, 42, 64, 84, 86, 90, 141, 175, 181, 186, 190, 194-196, 202, 207, 218, 224, 239, 253, 256, 297, 301, 375, 385, 392, 396, 420, 462
Freud, Sigmund 32, 349, 384, 385, 387-389, 393, 411
Friedrich-Wilhelms Üniversitesi 274, 280
Fry, Varian 419, 420
Fülöp-Miller, René 396, 398, 400, 450, 462, 463

Gaetani-Pattison, Kontes Raimonda 10, 437-439, 464
Garbo, Greta 422
Gelibolu 164, 168, 170
Gence 92, 93, 135-141
Genç Rus hareketi 184, 340-343
Gentile, Giovanni 55, 424, 427-429, 462
George V (İngiltere Kralı) 321
German Outlook 382, 458
Gesa Kon 416
Gestapo/SS 29, 81, 132, 216, 218, 255, 297, 421, 422, 425, 427, 442, 453
Ginzberg, Asher 331
Gizli polis 442
Glasnost 66
Goethe, Johann Wolfgang von 311, 326
Goldberg, Isaac 391
Gorki, Maksim 267
Göbbels, Joseph 33, 272, 346, 358, 362, 366, 385
Grimm, Hans 346
Grip Salgını 109, 195, 208, 216
Grosz, George 215, 216, 362
Grunwald, Max 327, 328
Gukosoflar 199
Gumbel, E.J. 249
Gürcistan 60, 92, 135, 140, 141, 146, 150, 152-154, 156, 159, 268, 269, 274

Ha'am Ahad 331
Haas, Willy 291, 298, 299
Habsburg İmparatorluğu 28, 29, 183, 411
Haffner, Sebastion Bkz. Pretzel, Raimund
Halka Doğru (terörist örgüt) 66
Halkın İradesi (terörist örgüt) 66-70
Hall, Murray 11, 78, 417, 418
Haman, Su Su 279
Hamburg, Almanya 202, 226, 230, 233, 306, 326, 327, 357
Hanfstaengl, Ernst "Putzi" 346, 356-358, 360, 391
Harding, Warren 311
Harem 41, 99, 111, 117, 134, 149, 156, 174, 177, 283, 284, 292, 350, 395, 396, 452
Harper's Bazaar 444, 465
Harvard Üniversitesi 174, 346, 348, 358-361, 391, 420
Hastings, Warren 336
Hauptmann, Gerhart 366, 435
Haxton, Gerald 360
Hayri, Abdül Cabbar 284
Hazar Bölgesi/Hazarlar 16, 19, 21, 48, 49, 51, 53, 54, 76, 77, 82, 83, 85, 90, 93, 95, 97, 100, 118, 120, 121, 125, 126, 159, 164, 184, 185, 269
Hecht, Ben 221, 222
Heidegger, Martin 255
Helenendorf 141-143, 145, 159, 227
Hermont, Noam 10, 58, 62, 184, 185, 198-201
Herzl, Theodor 246, 329, 330
Hesse, Hermann 411
Hindenburg, Paul von 210, 356, 361, 364
Hindistan 26, 48, 94, 95, 108, 110, 166, 172, 173, 333, 336, 410, 412, 415, 435, 444, 463
Hirschfeld, Magnus 388
Hitler, Adolf 14, 17, 32, 42, 210, 211, 224, 225, 244, 247, 248, 250, 297,

300, 342-348, 356-364, 377, 382, 383, 385, 387, 388, 390, 391, 393, 408, 417-419, 423-426, 434
Hitler'in Uçan Sirki 357, 361
Hoeflich, Eugen 317, 333, 334, 403, 405
Hoffman, Mohammed 304
Hoffmann, Heinrich 360
Hoffmann, Karl 270, 301, 308, 309
Hollywood, sürgün ve göçmenler 25, 272, 273, 276, 396, 420, 421, 450
Huebsch, Ben 399
Hull, Edith M. 351
Hüseyin (Ürdün Kralı) 401

Ibach, Alfred 408, 421
Irk 20, 27, 30, 52, 57, 81, 82, 85, 92, 110, 143, 151, 162, 176, 210, 222, 248, 268, 283, 292, 305, 307, 309-311, 313, 317, 322-326, 331, 333, 335, 338, 339, 346, 347, 367, 376, 377, 383, 384, 388, 404, 407, 412, 424, 425, 427, 428, 433, 440, 446, 451, 463
Irk mühendisliği 412
Isherwood, Christopher 361, 364
Ivan III (Rus çarı) 43
Izvestia 96

İbrani Üniversitesi (Kudüs) 426
İkinci Dünya Savaşı 17, 27, 28, 162, 212, 254, 343, 357, 383, 390
İkinci Enternasyonal 209
İngilizler 94, 100, 101, 108, 118, 125, 127, 128, 162, 166, 168, 169, 172, 173, 200, 230, 254, 283, 324, 325, 336, 357
İran 15, 20, 45, 47, 80, 81, 83, 84, 110, 111, 119, 285, 288, 292, 321, 334, 404
İsakaroviç, Miron 242
İslam'ın Birliği partisi 118
İslamia (öğrenci grubu) 283, 335
İslamiyet 27, 29, 45, 46, 78, 82, 112, 151, 154, 163, 176, 282, 284, 285, 304, 315, 330, 403, 409, 414, 447
İslamiyete dönenler 409
İsrail Donanması 426
İsrailli Hıristiyanlar Derneği 44
İstanbul/Konstantinopol 99, 155, 158, 161-164, 166-177, 179-183, 185, 186, 191, 193, 197-199, 229, 236, 241, 243, 274, 282, 292, 304, 320, 321, 365
İstanbullu Kız (The Girl from the Golden Horn (Kurban Said) 402, 408, 415
İtalya 13, 21, 25, 31, 33, 41, 58, 67, 154, 158, 162, 166, 167, 170, 182, 184-189, 198, 217, 252, 254, 301, 347, 349, 352, 354, 356, 373, 374, 376, 377, 398, 415, 422-429, 431-435, 437-445, 447, 448, 451, 453, 462, 463
İtalyan Dışişleri Bakanlığı 447
İtalyan faşizmi 432
İtalyan İçişleri Bakanlığı 428, 429, 434, 450

Jabotinsky, Vladimir 317, 402
Jön Türkler 162-166, 168, 175
Jünger, Ernst 222, 250, 255

Kabareler 86, 223, 238, 239, 272, 294, 296, 297, 343, 420
Kafeler/kahvehaneler 13, 30, 155-157, 178, 190, 191, 194, 239, 262, 275, 282, 290, 294, 296, 316, 342, 351, 361, 364, 398, 400, 401, 441, 452, 453
Kafka, Franz 294, 412
Kafkas halkları 57, 92, 372
Kafkas köylüleri 48 (kabileleri olarak geçiyor)
Kafkaslar 57, 59, 115, 118, 127, 141, 153, 159, 161, 218, 268, 306, 313, 400, 446
Kafkaslar'ın Oniki Gizi (Nussimbaum) 79, 300, 312, 316, 362, 455, 460
Kahvehane okumaları 289
Kapp, Wolfgang 224, 225
Kara film 421
Kara Şahin Anarşistleri-Şantajcıları (terörist örgüt) 73

Kara Yüzler 192
Karadeniz Filosu 51
Kazaklar 39, 52, 53, 80, 84, 95, 125, 194
Kazım Bey, Aleksandr Mirza 341
Kemal, Mustafa (Atatürk) 168, 169, 172, 173, 175-177, 292, 311, 359, 405, 450
Kerensky, Aleksandr 243, 340
Kessler, Harry 219, 221, 254, 294
Kevserya/Kevserler 153, 184, 313, 314, 455
Kıyımlar 52, 125, 220, 247, 307, 376
Kızıl Fişek Birliği 73
Kızıl Meşaleler 344
Kızıl Öncüler dans kumpanyası 344
Kızıl Su 93, 96-101, 103, 104, 164
Kızıl Su Sosyalist Cumhuriyeti 96, 98
Kızıl Terör 224
Kızıl Tugaylar 67
Kiptalar 80, 81, 141
Kisch, Egon Erwin 293, 400
Kleopatra (İtalyan gemisi) 158, 159, 161, 162, 168
Knopf, Blanche 419
Koestler, Arthur 405
Kohn, P. 331
Kokoschka, Oskar 295
Komünist Gençlik Örgütü 139
Konstantinopol Bkz. İstanbul
Korolenko, Vladimir 130
Kozmopolit Osmanlıcılık 285
KPD (Alman Komünist Partisi) 344
Kracauer, Siegfried 296
Krasin, Leonid 61, 86, 253, 267
Kraus, Karl 294
Kropotkin, Prens 65
Kuba (krallığı) 80, 81, 85
Kuhn, Loeb ve Ortakları 247
Kürtler 110, 162, 165

Lang, Fritz 273, 380, 421
Langbehn, Julius 327
Lasker-Schüler, Else 294, 295, 301, 362
Lawrence, D.H. 256, 317, 402, 404
Lawrence, T.E. 26
Lazarev, I.P. 156
Lederer, Joe 398
Lenin, Vladimir 60, 61, 67, 87, 93, 99, 100, 125, 140, 185, 189, 190, 209, 210, 221, 224, 225, 243, 248, 249, 287, 299, 311, 362, 398
Lermontov, Mikhail 16, 156
Lewis, Bernard 26, 27, 220, 322, 345
Liana, Orman Tanrıçası 255
Libya 315, 423, 443, 447, 448
Lichtenau Şatosu (Ehrenfels konutu, Avusturya) 32, 408, 409, 412
Liebknecht, Karl 209, 210, 221
Lilien, Ephraim Moses 330
Lipp, Franz 223
Lippman, Walter 384
Litauer, Georgie "Jorjik" 278
Littlefield, Walter 188
Livingston, David 322
Lloyd George, David 131
Locarno Kızları 344
Loewendahl ailesi 353, 371, 375, 377, 378, 464
Loewendahl, Erika. Bkz Nussimbaum, Erika
Loewendahl, Walter (kayınbirader) 11, 380, 381
Loewendahl, Walter (kayınpeder)353, 374, 378, 396
Lorant, Stefan 354
Lubitsch, Ernst 273
Ludendorff, Erich von 210-213, 224 356
Luxembourg, Rosa 209, 210
Lvov (Kral Naibi Prens) 340

Mağribi Mimarlık 17, 318, 319, 331
Maimonides 319
Makineli tüfek 88, 89, 136, 189, 215, 216, 219, 221
Malevsky-Malevitch, P. 341
Mann, Thomas 256, 366, 389, 402, 460
Marcu, Valeriu 293
Marinetti, F.T., "Tom" 295
Marr, Wilhelm 326
Marx, Karl 209, 385

Masonluk 43
Matchabelli (Prens) 268
Maugham, Somerset 360
Mayakovski, Vladimir 86, 267
Mayer, Peter 10, 13, 14, 407
McCall's dergisi 189
Mdivani, Alexei 156, 158
Mdivani, David 156
Mdivani, Zekeriya 158
Mehmed VI (Padişah) 166
Mehring, Walter 294, 296-298, 418-421, 461
Melgunoff, Alexander von 335
Menşevikler 193
Miliukov, Pavel 244, 247, 248
Milletler Cemiyeti 194, 270, 271, 308, 344
Milli Ziraat Birliği 364
Milliyetçilik 168, 175, 285, 326, 327, 339, 347, 382, 384, 388
Mita, Ömer 415
Modernizm 95, 169, 282, 293, 326
Moeller van den Bruck, Arthur 337-339
Moellerciler 337, 338
Moğollar 16, 130, 163, 193, 256, 341
Mohrenschildt, Dmitri von 350
Moll, Albert 388
Molo, Walter von 309
Monarşizm 31, 182-184, 339, 340, 342, 391
Moorehead, Alan 61
Morgan, J.P. 188
Mögle, Theresa 11, 33-35, 408, 421, 435, 454, 455
Muhammed Biyografisi (Nussimbaum) 287, 304, 362
Muhtarov (Petrol Baronu) 89, 90
Mussolini, Benito 25, 31, 187-189, 264, 345, 359, 361, 382, 388, 390, 391, 395, 422-427, 438, 440, 444, 451, 463
Mühsam, Erich 223, 294
Müller von Hausen, Ludwig 246
Münchhausen, Börries von 330
Müslüman milliyetçiler, Lev in eserlerine tepkileri 310, 311
Münşi, Hilal 304
Nabokov, Elena 242, 243, 248
Nabokov, Vladimir (Baba) 25, 200, 243, 244
Nabokov, Vladimir (yazar) 190, 242-244, 247, 248-250, 252, 256, 268, 272, 289, 341, 462
Nagrela, Samuel ibn 318, 319
Nansen pasaportları 270, 271, 365
Nansen, Fridtjof 358
Napolyon III 26, 246
Napolyon Savaşları 141, 381, 348
Nargen (ada) 131
Naziler 17, 29, 30, 58, 78, 81, 132, 133, 166, 189, 190, 196, 209, 217, 221, 248, 250, 254, 255, 305, 311, 316, 324, 335, 339, 343, 344, 346, 348, 349, 356, 357, 360-364, 371, 376, 383, 385, 408, 417-420, 424, 453
Neue Freie Presse 405
Neues Wiener Journal 397, 401
New York, Lev'in gelişi 25
New York Daily News 264, 396, 458
New York Herald Tribune 132, 133, 263, 313, 371, 458
Nichols, Mike 260, 276, 277
Nihilizm 66, 256
Nikola I (Rus çarı) 166
Nikola II (Rus çarı) 39, 69, 70, 287, 400, 406
Nilus, Sergei 245, 246
Nobel kardeşler 49
Nuri Paşa 306, 307
Nussimbaum, Abraham (baba) 42, 45, 49, 55, 61, 88, 90, 94, 104, 114, 128, 132, 152, 191, 200, 201, 227, 253, 302, 308, 312, 355, 365, 422, 454, 455
Nussimbaum, Berta Slutzkin (anne) 41, 53-58, 60, 62, 67, 75, 102, 133, 197, 198, 235, 267, 398, 453
Nussimbaum, Erika (karısı) 350-355, 362, 363, 365, 372-374, 377, 380, 395-401, 420, 422, 423, 435, 450-453, 458
Nussimbaum, Lev (Essad Bey, Kurban Said) 9, 25-29, 33, 39, 40, 55, 56, 60, 74, 77, 92, 107, 117, 136, 173,

190, 259, 270, 282, 287, 366, 406, 408, 435, 456, 459, 462

OGPU: Dünyayı Ele Geçirme Planı (Nussimbaum) 300, 301, 310, 336, 362
Ohrana 44, 59
Olimpiyat oyunları (Berlin 1906) 383
Orta Asya 92, 93, 95, 97, 108, 109, 137, 163, 293, 306, 320, 321
Oryantalizm 27, 53, 281, 315-317, 319, 324, 326, 331, 332
Osman ailesi 174-179
Osman, Ertuğrul 11, 173
Osmanlı İmparatorluğu 16, 29, 53, 94, 153, 161, 162-170, 173-175, 178, 179, 181, 183, 184, 200, 208, 212, 282, 283, 285, 292, 307, 309, 320-322, 459
Ost und West (gazete) 330
Osten-Sacken, Baron von 98

Ölüm için Ölüm (terörist örgüt) 73

Palgrave, William Gifford ("Peder Cohen") 26, 316, 322
Palmer, Walter 414
Pan-Asyacılık 333
Pan-İslamcılık 284
Pan-Turancılık 163
Paraquin, Ernst von 306, 307, 309, 311
Paris Barış Konferansı (1919) 127
Paris, Fransa 18, 47, 49, 50, 58, 59, 86, 127, 171, 172, 178, 181-185, 190-202, 226-230, 233, 235, 236, 240, 242, 244, 245, 250, 278, 283, 289, 290, 304, 321, 340, 341, 400, 419-421, 423
Passer (yayınevi) 408, 421
Passerotti, Genario 436-438
Pasternak ailesi 25, 242, 289, 291, 462
Pasternak, Boris 242
Pasternak, Leonid 242, 267, 279
Pasternak, Lidya 242
Pattison, Giovanni Alfredo 438-441, 463
Pattison, Nora 439
Pauli, Hertha 401, 402, 419-421
Pauli, Wolfgang 401
Peçkovski, Michael Igor 276, 277
Peçkovski, Tosya 276, 277
Pehlevi, Rıza Şah 110, 120, 292
Percy, Mr. (detektif) 451, 453
Perovskaya, Sofya 67, 69, 209
Pestel, Kont 44
Petrol 13, 15-22, 24, 40, 41, 45-50, 52-54, 59, 61, 70, 75, 77-79, 89, 90, 92-94, 97, 100-102, 104, 117, 120, 123, 125-132, 134-136, 144, 149, 152, 154, 155, 159, 164, 190, 191, 201, 226, 233, 239, 240, 253, 271, 287, 288, 298, 300-302, 304, 306, 308, 311, 352, 371, 381, 396, 401, 446
Piekarski, Mimi 421
Pima Andreae 26, 31, 32, 373, 374, 435, 462
Pius XII (papa) 254
Pobedonostsev, Constantine 44
Polis, Berlin, Lev'in soruşturulması 214, 308
Polis, İtalyan 427, 429
Polonya 29, 42, 90, 211, 216, 218, 223, 236, 273, 327, 343, 346, 401, 415, 455
Positano, İtalya 33, 35, 266, 415, 416, 427-429, 431-434, 436-439, 441, 444, 445, 449, 455, 457, 463, 464
Potemkin isyanı 51
Pound, Ezra 31, 348, 349, 390, 448, 449
Prag 289, 290, 295, 304, 310, 341, 365, 400, 401, 411, 412, 421
Prager Tageblatt, Lev'in yazıları 300, 463
Pretzel, Raimund 213
Prittwitz, Baron 195
Puşkin, Aleksandr 16, 19, 64, 184

Rapallo Antlaşması (1922) 233, 267
Rapallo, İtalya, Erika ile Lev'in gelişi 31, 253, 373, 374, 435, 462
Rasputin 245, 345

Rasulzade 127
Rathenau, Emil 250, 251
Rathenau, Walther 250-256, 267, 282, 328
Ratner ailesi 57
Rauf, Dr. 146, 147
Raynaud hastalığı 429, 440
Reinhardt, Max 401
Reiss, Dr. Alfred 399
Rıza Şah, Lev'in yazılarında 292, 311
Riefenstahl, Leni 357
Rispoli, Fioravante 436, 441-443, 445
Rispoli, Nicoletta 10, 433, 464
Robbins, Warren 358, 359
Rockefeller, John 48, 189
Rogers, Will 188
Roma, İtalya, Abraham ile Lev'in gelişi 186, 188, 236, 256
Romantisizm 330, 347
Roosevelt, Eleanor 420
Roosevelt, Franklin D. 390
Roosevelt, Theodore 188, 358, 361
Rosen, Arthur 398
Rosenberg, Alfred 247, 248
Roth, Joseph 273, 318, 365, 399
Rothschild ailesi 17, 49, 381
Royal Dutch 78, 190
Ruhr Vadisi 225
Rul (Dūmen) gazete 243
Rum Ortodoks 43
Rus Almanlar 248
Rus Göçmenler 84, 106, 171, 181, 190-193, 195, 196, 233, 235, 241, 244, 248, 272, 288-290, 335, 340, 341, 462
Rus-Japon Savaşı (1904-5) 51
Rus Lisesi (Berlin) 240, 275
Rusya/Sovyetler Birliği 16, 17, 28, 31, 42-46, 50, 51, 53, 62-64, 68, 69, 84, 86, 89, 93-95, 98-101, 106, 107, 109, 118, 122, 128, 129, 132, 137, 145, 155, 156, 163-166, 170, 181, 182, 184, 189, 190, 192-194, 207-212, 216, 218, 222, 229, 233, 235, 236, 239, 240, 242, 243, 245-249, 253, 257, 267, 268, 280, 281, 288, 292, 298-300, 310, 335-337, 340-343, 362, 364, 365, 371, 376, 382, 446, 459-461

Sabotnikler 83, 84
Sacher-Masoch, Alex 421
Saderman, Anatoly 241
Said, Edward 27, 315
Said, Kurban (Lev Nussimbaum) 13-16, 19-22, 25, 31-34, 173, 260, 266, 287, 305, 395, 401, 402, 406-408, 411, 413-417, 419, 428, 435, 446, 450, 453, 461, 462
Salomon, Ernst von 218, 254, 255
Sansoni yayınevi 424, 462
Santayana, George 349
Saturday Review of Literature, Lev'in yazıları 300, 460, 461
Savaş esirleri 269
Schendell, Werner 303, 308, 309, 354, 401
Scheubner-Richter, Max Erwin von 248
Schiff, Jacob 247
Schleicher, General von 363, 364
Schulte, Alice 41, 74-76, 79, 87, 88, 208, 365, 400, 435
Scott, Sir Walter 322, 323, 325
Semerkant 93, 94, 96, 164, 320
Serbest Mūfreze 216-225, 242, 249, 250, 254, 255
Serfler 44, 63-65, 83, 190
Shaw, George Bernard 188, 348, 388, 392
Sinclair, Ronald 102
Sinclair, Upton 393
Sinema 97, 102, 132, 197, 265, 267, 272-275, 318, 351, 379, 399, 431, 450, 460
Siril (grandūk) 342
Siyon Protokolleri 44
Siyonizm 27, 246, 325, 329, 330, 331, 333, 388, 403, 405
Slavcılık 95, 341
Slutzk (kent) 57
Slutzkin, Berta (anne). Bkz. Nussimbaum, Berta
Slutzkin, Sofia/Sophie 56, 58, 446

Slutzkin, Tamara 58
Sluzky, Boyar 54
Sosyal Demokratlar (Almanya)209, 210, 214, 344, 364
Sosyal Devrimciler 67, 125, 249
Sosyalizm 28, 65, 73, 99, 209, 245, 345, 346, 365, 382, 391
Soyluluk 323
Soziale Königspartei (Sosyal Monarşist Parti) 339
Sömürgecilik 26, 96, 284, 333, 334, 404
Spartaküsçüler 210, 214, 219-221, 225
Spengler, Oswald 337, 338, 388
St. Petersburg 46, 50, 62, 67, 86, 87, 90, 107, 158, 171, 184, 217, 236, 245, 279
Stalin, Joseph 17, 20, 25, 31, 42, 59-62, 67, 74, 77, 88, 99, 100, 132, 133, 143, 190, 248, 279, 287, 288, 299-301, 310, 343, 363, 371, 382, 402, 406, 423, 446, 454
Stalin: Bir Fanatiğin Kariyeri (Nussimbaum) 62, 460
Standard Oil 48, 190
Stanislavski, Konstantin 267
Stauff, Philip 244
Steinbeck, John 135, 444, 445, 457
Stolypin, Peter 86
Straub, Luisa 439
Strauss, Richard 358
Stravinski, Igor 86
Sufi hareketi 114
Sumarakov-Elston, Natalya 194
Sunday Mirror Magazine 264, 395, 396, 453, 458

Şairler ve Yazarlar Kulübü (Berlin) 289
Şiilik 47, 113, 114

Tal, Lucy 421
Tamara (Lermontov) 56, 58, 59, 61, 56, 198-200
Tarbell, Ida 189
Taylor, A.J.P. 211
Teague-Jones, Reginald 100, 102, 103
Tebdili kıyafet (kültürel, etnik)321, 456
Terörist-Bireyciler (terörist örgüt) 73
Terörizm 69, 70, 225
Terry, Edmond 86
The Christian Science Monitor 384
The Living Age (dergi), Lev'in yazıları 300, 405, 406
The Muslim Review 414
The New Republic 389
The New York Times 16, 25, 188, 243, 288, 348, 382, 398, 401
Thompson, Dorothy 345, 346
Tiflis 40, 42, 45, 60, 80, 94, 153, 154, 302, 308, 313
Tiflis ve Havalisi Dehşet Grubu 74
Toller, Ernst 223, 224, 252
Tolstoy, Alexei 267
Tolstoy, Leo 16, 63, 64
Treves yayınevi 424
Troçki, Leon 25, 102, 103, 185, 189, 312
True Confessions dergisi 399
Truman, Harry S. 376
Truman-Smith, Yüzbaşı 359
Turgenyev, Ivan 63, 66
Tüm Rusya Karşı Devrim ve Sabotajla Mücadele Olağanüstü Komisyonu 129
Türkistan 29, 81, 91-96, 98-100, 102, 104-106, 108-110, 125, 139, 150, 154, 164, 320
Türkiye 6, 78, 122, 154, 164, 165, 168, 173, 175-177, 179, 211, 283, 302, 307, 320, 359, 365, 373, 404, 444, 453, 462
Türkler 82, 88, 94, 99, 118, 122, 126, 127, 151, 161-168, 175, 176, 184, 212, 241, 285, 292, 306, 322, 325, 443
Twain, Mark 358

UFA (Alman film şirketi) 272, 273, 318
Ukrayna 42, 84, 193, 211, 288, 303
Ulbricht, Walter 362
Ullstein Basın Balosu (Berlin) 364

Ulusal Arşiv ve Kayıt İdaresi, ABD 374, 377

Üçüncü Reich (Moeller) 338
Üçüncü Reich dönemi 14, 211

Vacca, Bello. Bkz. Cemil Vacca-Mazzara, Ahmed
Vacca-Mazzara, Ahmed Cemil 266, 443, 447, 448
Vahabiler 26, 405
Valentino, Rudolph 158, 274, 351, 354
Vambery, Arminius 316, 320-322
Vanity Fair dergisi 398, 460
Versailles Antlaşması 208, 388
Victoria (İngiltere kraliçesi) 26, 321, 324
Viereck, George Sylvester 32, 33, 298, 345, 347, 381, 382, 384-391, 392, 393, 400, 402, 423, 434, 453
Viereck, Louis 385
Viereck, Peter 10, 32, 347-350, 391, 392
Vinberg, Fyodor 244, 247, 248
Viyana, Avusturya 10, 13, 19, 21, 25, 29, 30, 33-35, 55, 105, 178, 217, 262, 264, 273, 333, 342, 365, 372, 373, 380, 387, 395-402, 405, 407-409, 415-423, 425, 427, 428, 434, 449, 453-455, 458
Volga Boyu Mûnzevileri 43
Voronovlar 260, 276, 289
Völkisch (kavimsel) 326

Wagner, Cosima 347, 412
Wagnerci Cermenlik 251
Wamberger, Hermann. Bkz. Vambery, Arminius
Warburg, Max 247
Wassermann, Jacob 332, 334
Wegner, Armin 449, 452
Weisl, Wolfgang von 317, 402-406, 423, 424, 453
Wender, Ernst Konstantin 397
Wengeroff, Pauline 65, 66
Werfel, Franz 399, 400, 420, 421
Wiene, Robert 273
Wilde, Oscar 219, 347, 386
Wilhelm I (Alman kayzeri) 385
Wilhelm II (Alman kayzeri) 347, 385
Wilson, Woodrow 183
Wrangel, Pyor Nikolayeviç 169, 170, 190, 191, 193, 194, 198, 243

Yahudi Folklorû Araştırmaları Derneği 327, 328
Yahudi komplosu 245, 246, 248, 425
Yahudi Oryantalizmi 27, 315, 316, 319, 324, 326, 331, 332
Yahudi Yerleşim Bölgesi 42-44, 56, 59, 65, 80, 211, 279, 330
Yahudiler 26, 27, 30, 42-46, 49, 52, 57, 58, 65, 73, 80-85, 91, 136, 137, 151, 165, 169, 183, 184, 192, 193, 195, 196, 202, 211, 212, 233, 237, 244-247, 250-252, 255, 256, 279, 285, 289, 290, 295, 297, 315-319, 322-334, 338, 345, 363, 366, 367, 376, 377, 384, 387-390, 393, 403-405, 414, 417-420, 422, 423, 425-427, 432, 433, 446
Yazarlar Birliği 308, 309, 367, 387, 398, 452
Yeats, W.B. 389, 435
Yezid, Halife 151
Yezidiler 79, 150, 151
Yudacılar 43, 44, 315
Yunanistan 412, 421, 435

Zaderman, Anatoli 241, 282
Zasulich, Vera 209
Zerdûştlûk 18, 45-47, 49, 50, 112, 135, 151
Ziemke, Kurt 309, 366, 367
Zoroaster (tanker) 49
Zweig, Stefan 373, 399, 400